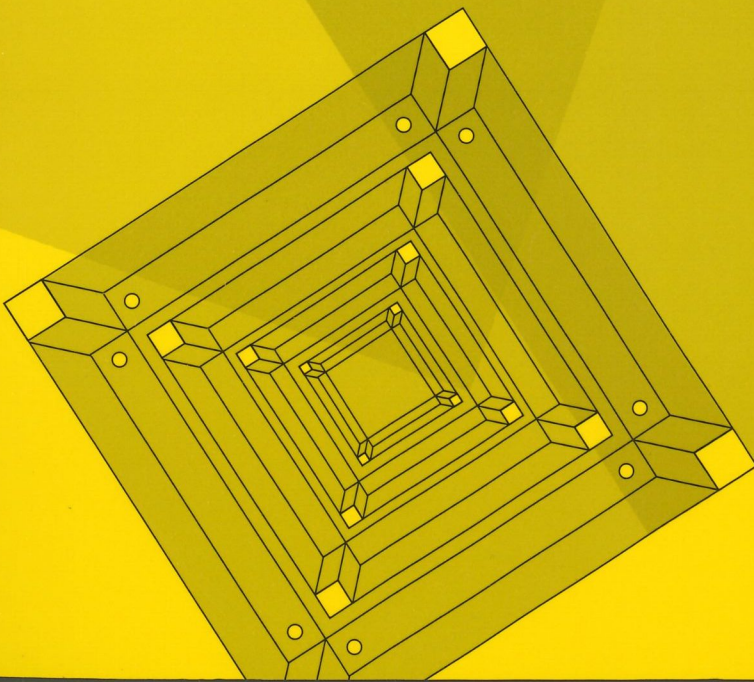

SLOVENSKA POT IZ ENOPARTIJSKEGA V DEMOKRATIČNI SISTEM

VPOGLEDI **5**

SLOVENSKA POT IZ ENOPARTIJSKEGA V DEMOKRATIČNI SISTEM

UREDIL

ALEŠ GABRIČ

Ljubljana 2012

ZBIRKA

VPOGLEDI 5

Slovenska pot iz enopartijskega v demokratični sistem

© Inštitut za novejšo zgodovino, 2012

Urednik: dr. Aleš Gabrič

Recenzenta: dr. Bojan Godeša

dr. Mateja Režek

Založnik: Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana

Zanj: dr. Damijan Guštin

Postavitev in prelom: Barbara Bogataj Kokalj

Jezikovni pregled: Polona Kekec (slovenščina)

Uroš Malbašič (srbsščina)

Tisk: Medium d. o. o.

Naklada: 300 izvodov

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.4)«1989/1990»(082)

323(497.4)«1989/1990»(082)

SLOVENSKA pot iz enopartijskega v demokratični sistem / uredil
Aleš Gabrič. - Ljubljana : Inštitut za novejšo zgodovino, 2012. - (Zbirka
Vpogledi ; 5)

ISBN 978-961-6386-37-1

1. Gabrič, Aleš, 1963-

263604480

© 2012, Inštitut za novejšo zgodovino.

Vse pravice so pridržane. Brez predhodnega pisnega dovoljenja izdajatelja je prepovedano reproduciranje, distribuiranje, dajanje v najem, javna priobčitev, objavlanje, predelava ali katera koli druga oblika uporabe tega dela ali njegovih delov.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, without the permission of the Publisher.

VSEBINA

Aleš Gabrič, *Uvodne misli* 5

1. Slovenski prelom 1989-1990 v širšem evropskem merilu

Aleš Gabrič, *Lahkotnost rušenja starega in težavnost vzpostavljanja novega* 11

Sergej Romanenko, *Višenacionalna država i/ili višestranački sistem - SSSR i SFRJ 1985.-1991.* 33

2. Demokratizacija na slovenski način

Božo Repe, *Vloga predsedstva (S)RS v demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije*..... 53

Zdenko Čepič, *Iz oblasti v opozicijo : začetni koraki opozicije v »demosovem« parlamentu*..... 75

Blaž Babič, *Od delegata do poslanca*..... 89

Damijan Guštin, *Varnost in demokratična preobrazba : (za)varovanje demokratizacije in osamosvajanja v Sloveniji v letu 1990*..... 103

Jože Prinčič, *Gospodarsko osamosvajanje Slovenije v letih 1989/1990 in politika preživetja* 129

Aleksander Lorenčič, *Proces gospodarske preobrazbe in razmah podjetništva v letu 1990* 149

Željko Oset, *Slovenska akademija znanosti in umetnosti in njeno soočanje z »družbeno krizo« ob koncu osemdesetih let*..... 171

3. Dogajanja v Slovenija v očeh drugih v Jugoslaviji

Latinka Perović, *Srpski književnik, nacionalni ideolog i političar Dobrica Ćosić o Sloveniji i Slovencima*..... 191

Albert Bing, *Tjednik Danas i percepcija razvoja političkog pluralizma u Sloveniji, Hrvatskoj, Srbiji i Jugoslaviji 1987.-1989.* 203

Ljubica Jančeva, *Tranzicija: slovenački primer i makedonska praksa*..... 229

Novica Veljanovski, *Uticao slovenačkih pluralističkih i ustavnih promena u Makedoniji* 239

Zeqirja Rexhepi, *Odjek razvoja demokratskih procesa u Sloveniji 1989-90 godini među Albancima*..... 253

4. Dogajanja v Sloveniji v očeh bližnjega sosedstva

Christian Promitzer, <i>Vrnitev k Srednji Evropi? Odziv na dogajanje v Sloveniji v Avstriji...</i>	275
Avguštin Malle, <i>Koroški Slovenci in slovenska osamosvojitve. Dolga pot do mednarodno priznane Republike Slovenije</i>	291
Stefano Lusa, <i>Italija od podpore Jugoslaviji do priznanja Slovenije</i>	317
Milan Pahor, <i>Odmev med Slovenci v Italiji na dogajanje v Sloveniji pred osamosvojitvijo</i>	337
O avtorjih.....	351
Imensko kazalo.....	359

Uvodne misli

Slovenski politični prelom na prehodu iz osemdesetih v devetdeseta leta 20. stoletja je bil že večkrat pod drobnogledom strokovnjakov različnih humanističnih in družboslovnih strok in ne gre dvomiti, da bo tako tudi v bodoče. Veliki prelom, ki se malim narodom ne dogaja prav pogosto, vedno znova vzbuja pozornost bolj ali manj strokovne javnosti. V javnih medijih bolj budno spremljajo interpretacije iz političnih krogov, medtem ko lahko strokovna srenja računa le na majhno dozo medijskega prostora in časa. Na znanstvenih simpozijih ali v zbornikih je enkrat bolj v ospredju določena specifična dogajanja, drugič pa se razmišljanja raziskovalcev obrnejo v kakšno drugo smer. O slovenski demokratizaciji in osamosvajanju so že pisali različni avtorji v različnih monografijah in zbornikih in tovrstna dela so večkrat omenjena v zborniku med opombami in sezname literature. Pričujoče delo lahko zatorej štejemo kot še en kamenček v mozaiku spoznavanja naše ne tako oddaljene preteklosti, na katere so pri starejši in srednji generaciji spomini bolj ali manj sveži. Za mlajše generacije Slovencev pa to obdobje že sodi v zgodovino, s katero se lahko seznanjajo le posredno, v pogovorih s starejšimi ali s prebiranjem knjig, ne sodi pa več v svet lastnih spominov.

V zborniku so objavljeni prispevki, ki so jih avtorji v krajši obliki predstavili na znanstveni konferenci, ki jo je 23. in 24. septembra 2010 organiziral Inštitut za novejšo zgodovino. Konferenca je potekala v dvorani Slovenske matice v Ljubljani. Referenti so bili priznani domači in tuji strokovnjaki, s prispevki pa so se predstavili tudi mlajši domači strokovnjaki, ki se šele uveljavljajo pri proučevanju sodobne slovenske zgodovine. Da je obdobje slovenskega osamosvajanja aktualna tema, so pokazali tudi številni udeleženci, ki so se vključili v razpravo. Med poslušalci so bili tudi nekateri ugledni slovenski politiki, ki so sami aktivno krojili čas, predstavljen v prispevkih v tem zborniku.

Na nekaterih drugih konferencah o slovenski demokratizaciji in osamosvajanju so bile v preteklosti v ospredje postavljene tematike nove porazdelitve politične moči v Sloveniji, oblikovanja novih političnih strank, vojaška vprašanja osamosvajanja in problematika prelomnih dogodkov iz poletja 1991. Slovensko zgodovinopisje pri raziskovanju velikih prelomnic iz preteklosti lastnega naroda običajno izhaja iz pogledov, razmišljanj in dejanj vsakokratnih slovenskih elit ali njenih posameznih veljakov. Tokrat smo poskušali prestopiti ta okvir in dejanjem, za katerimi je stalo tedanje slovensko vodstvo, dodati tudi ocene, kako so slovensko dogajanje ocenjevali posamezniki ali skupine izven Slovenije.

V uvodnem sklopu predstavljeni prispevki bodo tako poskušali umestiti slovensko dogajanje v okvir širšega preloma na evropski celini. Skladno z naslovom *Slovenska pot iz enopartijskega v demokratični sistem* (ki je bil tudi naslov simpozija) pozornost avtorjev v drugem sklopu ni bila usmerjena le v osamosvajanje, temveč tudi v vzpostavljanje novih demokratičnih struktur. Slovenija je namreč v orisanem obdobju hkrati doživljala dva velika procesa, osamosvajanje in demokratizacijo, pri čemer se je v javnosti slednjemu, ki se je kronološko gledano začel odvijati že pred osamosvajanjem, posvečalo manjšo pozornost. Nekateri prispevki zato posegajo že v leta pred prelomom, ko so se začeli kazati nastavki oblikovanja demokratičnih struktur, ko so slovenski intelektualci oblikovali zahteve, ki so bile najprej posamično objavljene v medijih. Kasneje so bile združene v jasno izražen politični koncept in program in nato v začetku devetdesetih že delno realizirane v večstrankarskem parlamentu. Večina idej seveda ni mogla biti realiziranih v kratkem času, toda ostale so kot dolgoročni načrt oblikovanja slovenske države kot moderne parlamentarne demokracije zahodnoevropskega tipa.

V naslednjih dveh sklopih je dogajanje v Sloveniji orisano skozi poglede drugih na dogajanja v najbolj zahodni jugoslovanski republiki. Več prispevkov se dotika pogledov na slovensko dogajanje v očeh nekdanjih sodržavljanov iz skupne države Jugoslavije. V njih je razvidna dvojnost v ocenjevanju dogajanja v Sloveniji, ki je bila odvisna od tega, ali je posameznik sodil med simpatizerje demokratizacije in se je tudi sam zavzemal za temeljito preoblikovanje notranjih jugoslovanskih državnih struktur, ali pa je dogajanje zaradi nejasne prihodnosti ocenjeval v bolj temnih podobah. V zadnjem sklopu so predstavljeni odmevi iz dveh sosednjih držav in tudi v tem primeru iz dveh različnih zornih kotov, iz vidika tedanje politične elite slovenske sosedne in iz ocen predstavnikov zamejskih slovenskih manjšin. Slovenski bralec bo lahko soočen s spoznanjem, ali so bili slovenski pogledi na demokratizacijo Slovenije in Jugoslavije sploh razumljeni v smislu, kot s(m)o jih pojmovali Slovenci sami.

Slovenska pot iz enopartijskega v demokratični sistem in osamosvojitve sta bila procesa, na katera smo lahko državljani Slovenije upravičeno ponosni, čeprav so bile na poti zagrešene tudi nekatere večje napake. Pričujoči zbornik dodaja zgolj še en pogled na to dogajanje, ki bo v prihodnosti deležen še številnih dopolnitev, prevrednotenj ali polemik. Raziskovanje zgodovine je proces brez konca, saj si nihče ne sme lastiti pravice, da je edino zveličavno le njegovo stališče in da je njegovo delo dospelo na edini možni cilj.

Aleš Gabrič

**1. SLOVENSKI
PRELOM
1989-1990
V ŠIRŠEM
EVROPSKEM
MERILU**

Aleš Gabrič

LAHKOTNOST RUŠENJA STAREGA IN TEŽAVNOST VZPOSTAVLJANJA NOVEGA

Leta 1989 so se na zahodu evropske celine, v Franciji, pripravljali na praznovanje okrogle obletnice, 200. obletnice enega svojih največjih zgodovinskih trenutkov, ki je po pomenu daleč presegel meje njihove države. V Parizu so se zbrali vodilni politiki sveta, ki so sprejeli vabilo na veliki dogodek. Le približno pol meseca pred tem je bila na drugem koncu Evrope velika proslava ob okrogli obletnici nekega drugega zgodovinskega dogodka. Te se, v nasprotju s pariško, ni hotel udeležiti niti predsednik države, v kateri je proslava potekala. »Dan pred proslavo se še vedno nisem odločil,«¹ je v spominih zapisal predsednik predsedstva SFRJ Janez Drnovšek. S svojo prisotnostjo na proslavi

¹ Drnovšek, *Moja resnica*, str. 55.

ob 600. obletnici kosovske bitke ni hotel izkazati podpore srbskemu voditelju Slobodanu Miloševiću, ki je skušal s pompozno predstavo Srbiji, Jugoslaviji in svetu razkazovati svojo moč. Drnovšek je nato udeležbo na proslavi pojasnjeval s prizadevanji za odpravo ukrepa izolacije za Albance na Kosovu.

Vabila na proslavo na Gazimestanu je neposredno od srbskih oblasti, kar je bilo nenavadno, saj je to običajno počelo jugoslovansko zunanje ministrstvo, prejel tudi diplomatski zbor v Beogradu. Veleposlanik ZDA Warren Zimmermann se je s sodelavci dogovoril, da na proslavo ne bodo šli, odločitev pa je bila »tako sama po sebi umevna, da Washingtona nismo niti zaprosili za posebna navodila«. Tudi predstavnikov drugih pomembnih zahodnih držav na proslavi ni bilo. Od tistih, s katerimi se je o tem pogovarjal Zimmermann, je vabilo sprejelo le turško veleposlaništvo. Turški kolega mu je šaljivo odgovoril, »da je Turčija kot zmagovalka v kosovski bitki zavzela nekoliko drugačno stališče do komemoracije kot druge države«.²

Podobnih pomislekov o udeležbi na proslavi v Parizu predstavniki pomembnih držav niso imeli. Ko so Francozi za nekaj let vnaprej pripravljali spektakel v spomin na okroglo obletnico enega največjih političnih prevratov v preteklosti, niso razmišljali o tem, da se bodo ob 200. obletnici njihove revolucije začeli vrstiti novi politični prevrati. Ko je srbsko vodstvo pripravljalo proslavo ob okrogli obletnici svojega velikega političnega preloma, pa je to delalo prav v sklopu svoje politike, da bi prišlo do novega velikega preloma. Besede, ki so odmevale z Gazimestana, da je Srbija pred novimi bitkami in da pri tem niso izključene tudi tiste prave bitke, z orožjem, so bile izrečeno preveč neposredno, da bi jih bilo mogoče preslišati.

Pot, po kateri naj bi krenila Jugoslavija, vsekakor ni bila usklajena s smernicami, po katerih so se v tem času ravnala vodstva večine vzhodnoevropskih komunističnih držav. O tem, da je ta del sveta potreben temeljitega remonta, sicer ni bilo dvoma ne na Zahodu in niti na Vzhodu. Mož, ki je potegnil odločilno potezo k temu cilju, je bil Mihail Sergejevič Gorbačov, ki je marca 1985 zasedel mesto generalnega sekretarja Komunistične partije Sovjetske zveze (KP SZ). Gorbačov je prinesel svežino v vrh stranke, ki je po letu 1945 določala razvoj vzhodno od železne zavese. Bil je nov tip partijskega voditelja, saj je bil za sovjetske razmere nenavadno mlad. Tudi po poklicni usmerjenosti je odstopal od starejših kadrov, saj je bil široko razgledan pravnik, medtem ko so imeli stalinistični kadri običajno tehniško ali agronomsko izobrazbo in so do visokega političnega položaja prišli prek dela v tovarnah. Bolj kot na dogmatsko doktrino marksizma-leninizma se je opiral na analize realnega stanja, v katerem se je znašla Sovjetska zveza s svojimi sateliti. Začel je z reformami, kakršnih socialistični svet pred tem

2 Zimmermann, *Izvor pogube*, str. 25.

še ni poznal, a hkrati odprl tudi Pandorino skrinjico, kar je vodilo v rušenje sveta, ki so ga hoteli (zgolj) radikalno reformirati.³

Perestrojka in glasnost, ki jih je v okviru svojih reform sprožilo sovjetsko vodstvo pod vodstvom Gorbačova v drugi polovici osemdesetih let 20. stoletja, sta že kmalu pokazali, da bo sistem težko reformirati v okviru danih možnosti. Največje nasprotovanje politiki komunističnega vodstva, paradoksalno, namreč ni prihajalo iz vrst intelektualne opozicije, temveč iz partijskih vrst, iz vrst dela starejšega, konservativnega vodilnega partijskega kadra, ki se je ob nakazanih spremembah ustrašil posledic, ki bi po njihovem (kot se je pokazalo, upravičenem) mnenju lahko vodile v razgradnjo dotedanjega politično monolitnega sistema. Podporo so partijski reformisti dobili zunaj partijskih vrst, deloma med širšimi množicami, katerih standard je v zadnjem obdobju strmo padal. Še bolj pomembno je bilo, da je reforme podpiral tudi zmerni del nekomunistične inteligence, ki je ocenjeval, da so nadzorovane spremembe vsekakor boljše od kolapsa sistema, ki bi vodil v kaos z nepredvidljivimi posledicami. Denar za nov gospodarski zagon naj bi sovjetska oblast dobila z zmanjševanjem deleža proračunskih sredstev za oboroževanje, kar je na svetovni ravni najbolj odmevalo ob sporazumih o razoroževanju, ki sta jih na več srečanjih dosegla Gorbačov in ameriški predsednik Ronald Reagan. Na notranji fronti pa se novo sovjetsko vodstvo pri iskanju pomoči ni več omejevalo na ideološke obrazce iz doktrine marksizma-leninizma, temveč je računalo tudi na pomoč sposobnih ljudi, ki niso bili ukalupljeni v brezplodni način partijskega razmišljanja. Temu sta sledili izpuščanje političnih zapornikov in sproščanje okov cenzure, kar je prineslo sveže politične, gospodarske in svobodomiselné ideje, kakršnih sovjetska javnost ni bila vajena. Nad naglostjo sprememb so bili presenečeni tudi tisti, ki so dogajanje spremljali od blizu. Ameriški veleposlanik v Moskvi Jack Matlock in predsednik Reagan sta maja 1988 ugotavljala, da se Sovjetska zveza spreminja v neko povsem drugo državo. Matlock pa je po analizi dokumentov s konference Komunistične partije Sovjetske zveze Reaganu omenil – »ko sem videl dokument Komunistične partije, ki si je več sposodil iz ameriške ustave kot pa iz marksizma-leninizma, sem bil prevzet«.⁴

Reforme novega sovjetskega vodstva so bile potrjene tudi z novim načinom volitev, ki so potekale maja in junija 1989. Te sicer še niso bile večstrankarske, toda omogočale so, da v kongres pridejo ljudje, ki so podpirali reforme. In ker jih je bilo vse več med množicami ljudi in vse manj med starim partijskim kadrom, je začel v obdobju pred volitvami generalni sekretar Gorbačov vse pogosteje nagovarjati množice in ne zgolj partijskih konferenc in kongresov. Hote ali nehote

3 Več o tem z analizo različnih interpretacij Gorbačovovega obdobja glej v: Brown, *The Gorbachev Factor*.

4 *Masterpieces of history*, str. 58.

je to vodilo v večanje politične moči nekomunistov in slabitev Komunistične partije Sovjetske zveze.

V drugih državah vzhodnega bloka je komunistična oblast izgubljala svojo moč v precej hitrejšem tempu, saj je bila v številnih državah njena vloga odvisna tudi od podpore Moskve. Ko se je ta odpovedala političnemu pokroviteljstvu nad režimi v vzhodnoevropskih prestolnicah in jih začela celo spodbujati k reformnim ukrepom, so zlasti politikom, ki so poznali zgolj politiko trde roke, vajeti kaj hitro ušle iz rok. Novo sovjetsko vodstvo je pošiljalo jasna sporočila, da se ob morebitnih zahtevah po notranjem reformiranju komunističnih držav ne bo več ponovilo leto 1968, ko so sovjetske enote v Pragi in drugod na Češkoslovaškem pokončale idejo socializma s človeškim obrazom. Gorbačov je to neposredno brez ovinkarjenja povedal tudi na obisku v Jugoslaviji marca 1988 v pogovoru s predsednikom predsedstva SFRJ Lazarjem Mojsovom. Gorbačov je poudaril, da je v pogovorih z ameriškim predsednikom Ronaldom Reaganom zagovarjal stališče, da niti Sovjetska zveza niti ZDA nimata pravice vsiljevati svoje volje nobeni državi, da sicer nosita kot velesili večjo odgovornost kot manjše države, toda ob tem »ne smejo teptati pravice drugih«.⁵

Do sprememb je najhitreje in po najbolj mirni poti prišlo v državah, kjer je bila že v prejšnjih obdobjih bolj glasna intelektualna opozicija. Na Poljskem so kmalu po začetku Gorbačovovih reform izpustili iz zapore voditelje pred leti prepovedane Solidarnosti. Zaradi zelo slabega gospodarskega položaja in stavkovnega vala je zelo rasla moralna moč še pred kratkim najbolj uglednih zapornikov. Ker je šla uporaba politične represije proti drugače mislečim iz mode, je poljski oblasti ostalo na voljo le še sklepanje kompromisov z opozicijo. Naglica, s katero je v pogovorih med oblastjo in opozicijo poljska vlada privolila v izvedbo delno svobodnih volitev (še vedno pa bi del poslanskih mest ostal rezerviran za komunistične poslance), nakazuje na prepričanje oblasti, da se v tako kratkem času opozicija niti ne bo mogla organizirati in pripraviti na volitve. Toda šokantni rezultati volitev junija 1989 s popolnim zmagoslavjem Solidarnosti in sramotnimi rezultati za dotedanjo oblast so pripeljali do menjave oblasti in septembra 1989 je Tadeusz Mazowiecki zaprisegel kot prvi povojni nekomunistični poljski predsednik vlade. Tako on kot drugi voditelji opozicije, vodja Solidarnosti Lech Wałęsa ali ugledni intelektualec in urednik opozicijskega glasila *Gazeta Wyborcza* (Volilni bilten) Adam Michnik, so bili širši poljski javnosti poznane osebnosti iz časov prejšnjih odporov proti komunistični oblasti.

Ravno tega, znanih opozicijskih voditeljev, ki bi prevzeli krmilo propadajočih komunističnih režimov, pa je v nekaterih drugih državah vzhodno od železne zavese akutno primanjkovalo. Madžarsko komunistično vodstvo je pod vplivom

5 *Masterpieces of history*, str. 268.

mlajših reformistov posnemalo poljski zgled in v letu 1989 samo sprožilo ukrepe, ki so vodili v odpravo političnega monopola. Z opozicijo, ki še ni bila niti prav formirana, so sredi leta 1989 sedli za okroglo mizo in se dogovorili za volitve, ki so jih nato izvedli marca 1990. Manj volje do odhoda z oblasti so kazali komunistični voditelji v Vzhodni Nemčiji in na Češkoslovaškem, kar je v jeseni 1989 vodilo v množične demonstracije, ki so spodnesle vodstva, ki se niso uspešno soočila z izzivi časov. Še huje je bilo v Romuniji, kjer je bil ostareli diktator Nicolae Ceaușescu pripravljen oblast braniti po stari preizkušeni metodi, z represijo, kar je nato plačal z usmrčitvijo po hitrem postopku. V Romuniji, enako je bilo tudi v Bolgariji, je do sprememb bolj ali manj prišlo le kot posledica boja med frakcijami v vladajočih komunističnih partijah, ko so bolj zmerni komunisti obračunali s strujo, ki ni bila pripravljena slediti toku dogodkov v svetu. Močnejše intelektualne opozicije ni imela nobena od omenjenih balkanskih držav, kar je po privolitvi v svobodne volitve pripeljalo tudi do lahkih zmag reformiranih komunistov v obeh državah.

Raziskovalci prelomnih let, zgodovinarji, politologi, sociologi in drugi, so si skorajda enotni v tem, da pripada Gorbačovu osrednja vloga pri omogočanju političnega preobrata. Toda s tem se enotnost mišljenj tudi skorajda konča, saj se nato raziskovalci razhajajo pri številnih interpretacijah dogajanja, ki je ob koncu osemdesetih in v začetku devetdesetih let temeljito spremenilo politično podobo sveta od podrte železne zavesa do srednje Azije in Daljnega vzhoda. Analitiki so neenotni zlasti pri ocenah, ali lahko to dogajanje označimo kot revolucijo ali pa gre zgolj za reformiranje sistema, ter kako pomembno vlogo lahko v tem dogajanju pripišemo intelektualcem, ki so premišljevali, po kakšni poti naj gre njihova država po propadu ideje, za katero se je zdelo, da so ji štete ure.

REVOLUCIJA ALI REFORMA?

Lahko dogajanje v letu 1989 in nato v letu 1990, ko so se z oblasti poslavljale komunistične partije po vzhodni Evropi in so na prvih večstrankarskih volitvah v tem delu sveta po dolgem času oblast prevzeli novi ljudje, označimo s pojmom revolucija? Med revolucije to dogajanje npr. uvršča Eric Hobsbawm. Leto 1989 omenja kot četrti veliki revolucionarni val 20. stoletja in ga uvršča za politične prelome v letih 1917–1920, 1944–1962 in 1974–1978. V isti sapi dodaja, da se bodo revolucije še dogajale, da naš svet ni svet stabilnosti in da »ne bi stavil niti beliča na svetovno zmago miroljubnih in ustavnih sprememb, kakor so leta 1989 pridigali nekateri evforični verniki liberalne demokracije«.⁶

6 Hobsbawm, *Čas skrajnosti*, str. 465–466.

Kot pravo revolucijo so dogajanje ocenjevali zahodni poročevalci in analitiki, ki so neposredno spremljali dogajanje na drugi strani padajoče železne zaves, npr. Timothy Garton Ash⁷ ali Victor Sebestyen.⁸ V monografiji o padanju komunističnih režimov v vzhodni Evropi je Gale Stokes, profesor z univerze Rice v Houstonu, tozadevno poglavje naslovil s »slavne revolucije«.⁹ V znanstveni literaturi takšno stališče zagovarja tudi romunski politolog in sociolog, profesor Univerze v Marylandu, Vladimir Tismaneanu, ki je uredil več zbornikov in že v naslove zapisal, da govorijo o revolucijah 1989.¹⁰ Pa vendar je ohranil dovolj skepse in pustil odprta vrata tudi za drugačne interpretacije dogajanja. Pri prevratu so namreč pomembno vlogo odigrali tudi dotlej vodilni komunisti, ki so bili pripravljene na pogovore, na okrogle mize in na delitev oblasti, to pa vsekakor ni značilnost revolucionarnega prevzema oblasti. Tovrstno preoblikovanje državnega sistema je bilo značilno zlasti za Poljsko in Madžarsko, kjer je demokratizacija nato potekala najbolj mirno. V nasprotju s tem se je »banda četverice« (»Gang of Four«), kakor so bolj ortodoksna komunistična vodstva Vzhodne Nemčije, Češkoslovaške, Romunije in Bolgarije označevali njihovi kritiki, spremembam upirala. Bolj ko je staro vodstvo vztrajalo na okopih, bolj negotov scenarij za prevrat se je obetal. Da na vprašanje, ali je šlo pri prevratih dejansko za revolucijo, le ne moremo odgovoriti s povsem nedvoumno pritrtilnim odgovorom, nakazujejo zlasti primeri nekaterih nekdanjih republik Sovjetske zveze, kjer komunistične oblasti ni nasledila demokratična ureditev, temveč nova oblika diktature ali avtoritarizma.¹¹

Če dogajanje že ocenjujemo kot revolucijo, opozarjajo nekateri raziskovalci, je treba poudariti, da gre za temeljito spreminjanje sistema s političnega vrha, ne pa za rušenje sistema od zunaj. Na to npr. opozarja Eric Hobsbawm v Času skrajnosti. Tudi v komunistični centrali v Moskvi so v najvišjih krogih menili, da potrebujejo voditelja, ki bi od znotraj temeljito reformiral obstoječi sistem. Marca 1985, ko je Gorbačov prevzel krmilo KP SZ, se je Anatolij Černjajev, njegov tesni sodelavec in svetovalec za zunanje zadeve, spraševal, v katero smer bo zavila politika novega voditelja bolehnne velesile: »Kaj to bo? Toda potrebna je 'revolucija od zgoraj'. Nič manj. Drugače se ne bo nič doseglo. Razume to Mihail Sergejevič?«¹²

Skepsa Černjajeva je bila odveč, saj je Mihail Sergejevič Gorbačov v naslednjih letih izpeljal takšno »revolucijo od zgoraj«, kakršno je svet pred tem videl le redko. Gorbačov je sicer računal na reformiranje sistema, ne na njegov poraz. Toda ko

7 Ash, *Čarobna svetilka*.

8 Sebestyen, *Revolution 1989*.

9 Stokes, *The Walls Came Tumbling Down*, str. 131–167.

10 Tismaneanu, *The Revolutions of 1989*; Antohi and Tismaneanu, *Between Past and Future*.

11 Prim.: Tismaneanu, Introduction.

12 Černjajev, *Šest let s Gorbačevym*, str. 33; Černjajev, *Sovmestnij ishod*, str. 610

je popustil zavore, je postal ujetnik svoje lastne politike. V nasprotju z vsemi svojimi predhodniki je dobil podporo disidentov in preprostih »nepomembnih« ljudi, njegova glavna opozicija pa se je kmalu zgostila v najvišjih vrstah vladajoče Komunistične partije .

Drugi politični teoretiki ali zgodovinarji ocenjujejo, da dogodke v letih 1989–90 težko označimo kot revolucijo, in trdijo, da gre zgolj za reformo sistema. Ob upoštevanju načela, da naj bi revolucija prinesla nekaj novega, se namreč soočimo z dejstvom, da evropski Vzhod tedaj ni ponudil nič novega, da se je oziral k že obstoječemu modelu zahodnoevropske demokracije in da je pravzaprav posegel le po starem, preizkušenem modelu, ki je bil na Zahodu že tarča kritik številnih intelektualcev, saj so tudi v njem zevale velike razpoke med proklamiranimi svoboščinami in realnostjo sistema. Sklicevanje na ideje razsvetljencev ali na ameriško ustavo bi le težko ocenili kot iskanje novega. Pa vendar je bil skupni cilj, družba liberalnih vrednot in tržne ekonomije, prepoznan v večini nekdanjih vzhodnoevropskih držav; izjema so bile le nekatere nekdanje republike Sovjetske zveze in Jugoslavije.¹³

Med bolj kritične ocenjevalce, ki zavračajo tezo, da gre pri padcu komunistične oblasti v vzhodni Evropi za revolucijo, in dodajajo, da bi težko govorili celo o reformiranju ali restavraciji, lahko uvrstimo Karola Soltana, politologa z Univerze v Marylandu. Soltan je dogajanje poimenoval kot preporod, ponovno rojstvo (»rebirth« v originalu), »preporodi pa so lokomotive zgodovine«.¹⁴

Brez Gorbačova si reformiranja komunistične oblasti v vzhodni Evropi in nato padca komunizma ni mogoče zamišljati. Vprašanje, ki se zastavlja po tej ugotovitvi, pa je, ali so bile zgolj Gorbačovove reforme dovolj za slovo od starega režima. Odhoda komunistov z oblasti Gorbačov vsekakor ni vračunal v svoje načrte, ni pa mogel dovolj natančno predvideti, na kakšne odzive bodo njegovi predlogi naleteli med partijsko nomenklaturo, med kritično inteligenco in med preprostim ljudstvom. V vzhodnoevropskih državah, kjer so Gorbačovovo voljo za spremembe intelektualci razumeli predvsem kot izhodišče za iskanje nadaljnjih korakov v smeri demokratizacije, so rešitve vse bolj jasno videli zunaj okvirov obstoječega sistema. Bil je spoštovana osebnost in velik politik, ki je začel s preobratom, a je bil v očeh kritikov kmalu tudi voditelj sistema, ki ga je bilo treba odpraviti. Smešnica, ki se je ob koncu osemdesetih let razširila iz Prage po ostali vzhodni Evropi, slikovito nakazuje, da je treba preseči dotedanje meje. Pražani so se namreč spraševali: »Kakšna je razlika med Gorbačovom in Dubčkom? Nikakršna, le da Gorbačov tega še ne ve.«¹⁵

13 Prim.: Isaac, *The Meanings of 1989*.

14 Soltan, 1989 as *Rebirth*, str. 25.

15 Tismaneanu: *Introduction*, v: *Revolutions of 1989*, str. 8.

MOČ IN NEMOČ INTELEKTUALNE OPOZICIJE

Pomembna točka razhajanja med raziskovalci vzrokov in posledic padca komunističnih režimov v vzhodni Evropi je tudi vloga izobražencev v tem procesu. »Disidenti (izraz, ki na splošno ni bil po volji tistih, ki jih je označeval) so se zvečine že odvrnili od režima in od 'socialističnega' jezika,« je zapisal Tony Judt.¹⁶ Ti intelektualci so običajno uživali večji ugled na Zahodu kot v svetu, v katerem so živeli, saj so bile njihove ideje v njem izolirane na ozek krog somišljenikov. Pa tudi na Zahodu so malce bolj poznali le tiste, ki so emigrirali na Zahod ali pa so bila njihova dela prevedena v katerega od velikih zahodnih jezikov.¹⁷

Do pomena vloge intelektualcev je zadržan tudi zgodovinar z univerze v Oxfordu in veliki poznavalec politične zgodovine Sovjetske zveze Archie Brown. »Na predvečer perestrojke so bili vodilni disidenti v zaporu in izgnanstvu ali, v najboljšem primeru, pod stalnim nadzorom,« je zapisal in dodal, da so ocene, ki bi dajale disidentom bistveno težo pri spreminjanju sistema, zgolj pobožne želje brez trdne osnove. Opozoril je še, da so lahko številni sovjetski disidenti, ki so bili prej prisiljeni molčati, pod Gorbačovom vnovič vstopili v javno življenje in da so bili med njimi tudi takšni, ki so bili nato glasni kritiki poskusa puča avgusta 1991 in s tem končanja reformnega obdobja. Kljub zadržkom in ocenam, da disidenti niso imeli ključne vloge pri spreminjanju političnega sistema, pa jim ne bi smeli odvzeti kakršnegakoli pomena. Njihova pomembna vloga je bila »v spreminjanju politične zavesti dela inteligence«, je poudaril Brown.¹⁸

Med opisovalci političnega preloma v letih 1989 in 1990 največjo vlogo intelektualcem pripisuje Timothy Garton Ash, ki opozarja, da faktor Gorbačov sam po sebi ni bil dovolj za epohalna dejanja, ki so se dogajala v vzhodnoevropskih prestolnicah. Potrebno je bilo tudi intelektualno vodstvo, ki je iz nekaj deset naredilo najprej nekaj sto, nato nekaj tisoč in na koncu več desettisočglave množice demonstrantov, a pri tem v evropskih revolucijah leta 1989, z izjemo Romunije, nikjer ni prišlo do nasilja.¹⁹

Pomembno vlogo intelektualcem pripisuje tudi Vladimir Tismaneanu, ki se je spraševal o njihovi vlogi po padcu komunističnega režima v novih političnih razmerah in jih uvrstil v dolge vrste razočarancev nad novo dobo. Nekateri intelektualci oz. disidenti so bili razočarani, ker so se na oblast vračali ljudje nekdanjega režima. O borbah za svobodo, ki enostavno ne ljubijo svobode za vse, je Tismaneanu zapisal, da so med svojim bojem pozabili, da je treba na mestu zrušenega zgraditi nekaj novega. Tu pa so v večini držav vzhodno od nekdanje

16 Judt, *Povojna Evropa: 2. knjiga*, str. 651.

17 Več glej: Falk, *The Dilemmas of Dissidence in East-Central Europe*.

18 Brown, *The Gorbachev Factor*, str. 9

19 Ash, *The Year of Truth*.

železne zavese naleteli na težavo, da jim je zmanjkalo graditeljev. Pomanjkanje je bilo akutno zlasti v državah, kjer so intelektualci bore malo pripomogli k padcu komunistične oblasti, npr. v Romuniji ali Bolgariji. Tudi tam, kjer jih je bilo nekaj več, a še vedno premalo, npr. na Madžarskem in Češkoslovaškem, so začeli številni nekdanji disidenti svojo nadaljnjo kariero graditi ozirajoč se na svojo izobrazbo in želje. Poziv zadnjega češkoslovaškega in nato prvega češkega predsednika Václava Havla bivšim disidentom, naj ostanejo aktivni v politiki, tako ni bil pospremljen z ustreznim odzivom, temveč z oceno, da gre za naivno potezo. Težav z zadostnim številom nove elite pa ni imela nekdanja Nemška demokratična republika, vendar ne zaradi močnejše notranje opozicije, temveč zaradi preprostega dejstva, da so po združitvi Nemčije Zahodni Nemci v nekdanjo vzhodno sosedo izvozili tudi svoj vodilni kader. Kot edino izjemo, kjer je že pod komunistično oblastjo delovala pomembnejša organizirana opozicija, so številni analitiki ocenjevali Poljsko. Pomanjkanje opozicije ali večjega števila disidentov se je izkazalo za problematično, saj po zamenjavi režima enostavno ni bilo dovolj nove elite, ki bi pri vodenju državne politike lahko zamenjala staro partijsko nomenklaturo. Frustracije so bile toliko močnejše, ko se je v demokraciji nekdanja politična oblast začela vzpenjati tudi na ekonomski lestvici in ko se je nova buržoazija začela rekrutirati iz krogov nekdanjih partijskih veljakov. Izmed disidentov, ki so jasno izrazili svoje nezadovoljstvo s potjo, po kateri je krenila njegova država v času demokracije, je najbolj odmevno potezo naredil Aleksander Solženicin, ki je leta 1995 javno oznanil, da se ne bo udeležil bližajočih se volitev.²⁰

Nekateri drugi analitiki imajo bolj zadržan odnos do ocenjevanja vloge intelektualcev v teh dogodkih. Mednje sodita tudi avtorja obširnejših zgodovinskih pregledov dobe Tony Judt in Eric Hobsbawm. Slednji je npr. zapisal, da za Sovjetsko zvezo »globine in širine tega vrenja ne moremo meriti z velikostjo tedanje skupine disidentov, ki jih ni bilo več od nekaj sto.«²¹ »Pa tudi v samih baltskih republikah ni bilo kaj dosti več odkritega disidentstva kot v sami Rusiji,«²² je dodal Hobsbawm in do enake ugotovitve lahko pridemo tudi v analizi disidentstva, ki jo je že leta 1988, torej še pred političnim prelomom, objavil Judt in se v njej osredotočil zlasti na Poljsko, Češkoslovaško in Madžarsko.²³ Zelo zadržano je vlogo izobražencev »od znotraj« ocenjeval tudi madžarski filozof in eden od članov madžarske opozicije iz osemdesetih let Gáspár Miklós Tamás,²⁴ ki je ocenjeval, da so bili disidenti precej izolirani od množic, da so na boljši odmev naleteli na Zahodu kot na Vzhodu in da pravzaprav niso ponujali kaj

20 Več glej: Tismaneanu, *Fighting for the Public Sphere*, str. 153–171.

21 Hobsbawm, *Čas skrajnosti*, str. 481.

22 Hobsbawm, *Čas skrajnosti*, str. 482.

23 Judt, *The Dilemmas of Dissidence*.

24 Tamás, *The Legacy of Dissent*.

več kot zahodni model demokracije, ki so ga številni na Zahodu že ocenjevali kot zelo problematičnega. Desetletje kasneje, ob zanj pretiranem povečevanju disidentstva, je Tamás nekoliko ironično zapisal: »Herojski časi so, hvala bogu, končani.«²⁵

Manj sporna je ocena, da so ostali vodilni intelektualci oz. nekdanji disidenti moralni zmagovalci preloma, a ne kaj dosti več od tega. Nekateri so še več let vztrajali v politiki in za te velja, da so bili zaradi svoje disidentske preteklosti in let, preživetih po komunističnih zaporih, deležni večinskega odobravanja javnosti, kar za vodilne politike v demokraciji ni ravno običajno. Veliko podporo so tako tudi na pomembnih mestih v oblastni strukturi uživali npr. na Češkem Václav Havel, na Madžarskem Arpad Göncz, na Poljskem Tadeusz Mazowiecki ali Jacek Kuroń. Odhod velikega dela intelektualcev, ki so aktivno politično delovali v prevratnih letih, nazaj v akademsko sfero, je verjetno res pripomogel k temu, da so stranke, ki so prišle na oblast v vzhodnoevropskih državah v letih 1989 in 1990, sredi devetdesetih let prepuščale oblast strankam, ki so izhajale iz nekdanjih komunističnih partij. Zmagovalci »žametnih revolucij« so ohranili dediščino moralnih zmagovalcev tudi s tem, da niso potegnili potez, ki so bile značilne za njihove predhodnike, potez izključevanja drugače mislečih iz javne sfere. Tudi med somišljeniki so morali ugledni disidenti krotiti zelote, ki so menili, da so lahko slasti oblastnega položaja deležni le tisti, ki so v prelomnih letih sodelovali pri rušenju starega režima. Adam Michnik je tovrstne ekstremiste označil kot »antikomuniste z boljševiskim obrazom«.²⁶ Tudi ti so veliko pripomogli k ponovnemu prihodu nekdanjih komunistov na oblast, le da so ti v gospodarsko kriznih devetdesetih letih državni vrh naskakovali in ga osvojili na legalnih večstrankarskih demokratičnih volitvah, kar je Michnik posrečeno poimenoval »žametna restavracija« (»The Velvet restoration«).

KJE JE V TEM DOGAJANJU JUGOSLAVIJA?

Prebivalcem držav, ki so nastale na pogorišču nekdanje Jugoslavije, se samo po sebi zastavlja vprašanje, kakšna je bila pri vsem skupaj vloga Jugoslavije. Jo lahko vstavimo v za vse veljaven kalup ali pa je bila Jugoslavija nekaj posebnega? Ker so šle republike Jugoslavije po zelo različnih poteh, lahko sploh katero izmed teh brez pridržkov primerjamo z vzhodnoevropsko demokratizacijo? Slovence nas seveda še posebej zanima, kakšna je bila pri tem vloga Slovenije.

Problematiche Jugoslavije v času, ko se je rušil vzhodnoevropski komunistični svet, v delih doslej omenjenih avtorjev skorajda ne najdemo ali pa ji je odrejena

25 Tamás, *The Legacy of Dissent*, str. 197.

26 Michnik, *The Velvet restoration*, str. 250.

bolj obrobna vloga. V ospredju so vsekakor dogajanja v Sovjetski zvezi, Poljski, Madžarski, Češkoslovaški in Vzhodni Nemčiji ter ob koncu leta 1989 še Romuniji.²⁷ Korenin razkroja Jugoslavije v letih oz. desetletjih pred njenim razpadom v preglednih zgodovinah, ki se podrobneje ustavljajo na prelomnih letih 1989–90, skorajda ne najdemo, orisi se običajno začenjajo z volitvami v letu 1990, največje pozornosti pa so deležni nacionalizmi narodov na območju nekdanje Jugoslavije. Če posegajo v čas pred letom 1990, so izpostavljeni srbsko-hrvaški odnosi in dediščina 2. svetovne vojne, neenakomerna gospodarska razvitost in poudarek, da so nesoglasja izbruhnili na površje po Titovi smrti. Jugoslavija pomembneje vstopa v svet historiografskih raziskav šele z obdobjem, ko se je začela rušiti v vojnah. S tem pa so raziskovalci pravzaprav le sledili vzorcu, ki ga je že v osemdesetih letih vzpostavila diplomacija vodilnih svetovnih držav.

Predsednik Zveznega izvršnega sveta Ante Marković je za gospodarske reforme v Jugoslaviji sicer iskal podporo Zahoda, a je ni našel. Ko je jugoslovanski diplomaciji le uspelo, da je šel Marković oktobra 1989 na obisk v Washingtonu, je lahko le zbegano ugotavljal, da Jugoslavija največje svetovne velesile trenutno ne zanima. Oči Busheve diplomacije so bile usmerjene v tiste srednjeevropske države, ki so krenile po poti hitre demokratizacije. »Vsekakor je moral dojeti, da Jugoslavija ni v središču pozornosti washingtonskega sveta,« je zapisal zadnji ameriški veleposlanik v Jugoslaviji Warren Zimmermann. Za Markovića je bilo razočaranje tudi kratko srečanje s predsednikom Georgem Bushem, saj je ta pogovor speljal na Gorbačova in njegov položaj v Sovjetski zvezi, tako da Markoviću niti ni uspelo izpostaviti vprašanja gospodarske podpore svojemu reformnemu načrtu.²⁸

Jugoslavija se je v ospredje pozornosti svetovne javnosti prebila šele po politično prevratnih letih, ki so jim na območju nekdanjih dveh večnacionalnih držav, Sovjetske zveze in Jugoslavije, sledile krvave vojne za novo delitev ozemelj. Tudi jugoslovanske vojne so analitike in raziskovalce opozorile, da je revolucija poleg zagovornikov liberalnih vrednot naplavila na površje še populiste, verske dogmatike, nostalgike za starimi nedemokracijskimi predkomunističnimi časi in nacionaliste in šoviniste vseh vrst.²⁹

Iz tega seveda ne smemo prehitro sklepati, da so bile jugoslovanske notranje razmere zunaj države neprepoznavne. Zahodni svet je balkanski sod smodnika pač ocenjeval skozi prizmo njegovih nacionalizmov in ob tem ostale ločnice, tudi tiste med liberalnim in avtoritarnim pogledom na svet, potisnil v nejasno ozadje. Ameriški veleposlanik Warren Zimmermann je tako tudi Slovenijo

27 Glej npr. Hobsbawm, *Čas skrajnosti*, str. 467–502 (poglavje Konec socializma); Sebestyen, *Revolution 1989*; Berend, *Europe since 1980*.

28 Zimmermann, *Izvor pogube*, str. 47–48.

29 Tismaneanu, *Introduction*, str. 4.

v prvi vrsti ocenjeval po slovenskem nacionalizmu, ki naj bi bil v veliki meri soodgovoren za razbijanje Jugoslavije. A je ob tem prepoznal tudi občutne razlike med posameznimi deli Jugoslavije in večkrat poudaril, da se njen zahodni del ne obrača proti Vzhodu h Gorbačovu, temveč da gleda v nasprotno smer. Za Slovence je zapisal, da »so svojo republiko dojemali kot nastajajočo demokracijo zahodnega tipa«. Pa tudi v pogovoru s predsednikom slovenskega izvršnega sveta Dušanom Šinigojem je opazil, da je bil »prepoln idej in projektov za gospodarsko sodelovanje z zahodnimi državami; niti enkrat v najinem pogovoru ni omenil Beograda«. Želja po približevanju zahodnemu modelu je bila splošno slovenska, saj je tudi za reformirano Zvezo komunistov Slovenije pod vodstvom Milana Kučana ocenil, da gre za »zavestno prizadevanje slovenske komunistične partije, da s svobodnimi volitvami, na katerih je bila stranka pripravljena izgubiti, republika dobi demokratični sistem zahodnega tipa.«³⁰

Kljub poznavanju razlik je ameriški veleposlanik Jugoslavijo zaradi njenih nacionalizmov še vedno štel za problematično, pri tem pa je bil bistveno manj pozoren na razlike med republikami, kot je bil npr. pri vprašanju odnosa posameznih republik do demokracije. Ob pogledu na rezultate volitev leta 1990 je med drugim zapisal tudi sledeče: »Franjo Tuđman, zdajšnji hrvaški predsednik, je bil zaprt zaradi nacionalizma. Prav tako Jože Pučnik, ki je bil inženir poraza komunistov na slovenskih parlamentarnih volitvah leta 1990. Prav tako nori srbski rasist Vojislav Šešelj.«³¹ Uvrščanje Pučnika med Tuđmana in Šešlja dokazuje, da ameriški ambasador ni imel niti najmanjših predstav o tem, zakaj je bil Pučnik zaprt, in da njegovi sodelavci vsekakor niso poznali spisov, zaradi katerih je bil Pučnik politični obsojenec. Njegova usoda je bila od vseh slovenskih intelektualcev še najbolj na ravni tistega, kar so na Zahodu pripisovali disidentom. V njegovih člankih iz petdesetih in šestdesetih let ne najdemo sledov nacionalizma, kaj šele šovinizma, zato pa toliko več tehtnih premislekov o stranpoteh jugoslovanske politike.³²

Razlike med Slovenijo, Jugoslavijo in ostalim komunističnim vzhodom so nekoliko bolje poznali le tisti, ki so se posebej zanimali za dogajanje v tistem delu srednje Evrope, na katerega drugi politiki in poročevalci niso bili tako pozorni. Evropski poslanec Otto von Habsburg, ki ga je zanimalo ozemlje, kjer so vladali njegovi predniki, je poskrbel, da je 20. januarja 1988 na zasedanju evropskega parlamenta spregovoril tudi predstavnik intelektualne opozicije izza železne zavese. Paziti so morali, je kasneje razlagal Otto von Habsburg, koga naj povabijo, saj niso želeli, da bi imela ta oseba težave z oblastjo v domovini, zato ni smela biti iz države, kjer so kritike še vedno zapirali.³³ Izbor je torej lahko padel le na osebnost

30 Zimmermann, Izvor pogube, str. 33.

31 Zimmermann, Izvor pogube, str. 40.

32 Gabrič, Disidenti v Sloveniji, str. 302–305.

33 Izjava Otta von Habsburga v intervjuju, ki ga je dal RTV Slovenija leta 2005.

iz okolja, kjer je med intelektualno opozicijo in oblastjo že potekal odprt dialog in so imeli intelektualci večje možnosti, da javno izražajo svoja stališča kot v drugih komunističnih državah. Na zasedanju v Strasbourgu je tako 20. januarja 1988 spregovoril France Bučar, eden najuglednejših slovenskih intelektualcev in po volitvah leta 1990 predsednik prvega slovenskega večstrankarskega parlamenta. Zaradi svojega nastopa je bil France Bučar v domovini deležen očitkov, češ da rovari proti svoji državi, toda do sodnega pregona proti njemu, kar bi se verjetno zgodilo intelektualcem v drugih komunističnih državah, ni prišlo.

Bučarjeve besede verjetno niso bile najbolj všeč niti delu evropskih poslancev. V času, ko je Zahod podpiral Gorbačova in perestrojko, je Bučar opozoril, da pod komunistično oblastjo ne more priti do popolne reforme in da je zaupanje v perestrojko svojevrstna zabloda. Reforme v komunističnem svetu namreč ne morejo biti uspešne, če jih aktualna oblast omejuje z že preživeli vzorci, temveč bi bile lahko uspešne le, če bi prodrle v vse pore bivanja. »To pa ne pomeni samo več ekonomske, marveč tudi več politične svobode, uvedbo več demokracije, več avtonomnosti, več decentralizacije – kar pa bi, če vso stvar pripeljemo do njenih končnih posledic, spodneslo samo prevlado partije. Začetek tega procesa je prestrojka v ZSSR – primer najgloblje slepe ulice je morda Jugoslavija,« je precej daljnovidno poudaril Bučar.³⁴

Razliko v odnosu do demokracije znotraj Jugoslavije so opazili tudi analitiki obveščevalnih služb ZDA, ki so oktobra 1990 proučevali perspektive Jugoslavije. V analizi so navedene pogosto citirane besede, da »Jugoslavija v enem letu ne bo več delovala kot zvezna država«,³⁵ iz česar so kasneje nastajale »teorije zarote« o tem, da zahodne obveščevalne službe razbijajo Jugoslavijo. Bolj presenetljivo je, da bralci dokumenta niso izpostavljali razlik v odnosu do demokracije in liberalnih svoboščin, ki so jim analitiki posvetili precej pozornosti. Ameriški analitiki so opozarjali, da Slovenija in Hrvaška ne kažeta interesa, da bi živeli v državi z dominacijo Srbije in vojske, ki vztrajata pri starih političnih vzorcih. Toda Slovenije in Hrvaške niso ocenjevali kot siamskih dvojčkov, temveč so opozorili: »Na Hrvaškem in v Sloveniji se bo razvil politično-ideološki spekter, kakršen je v zahodni Evropi, od socialne demokracije na levi strani do krščanske demokracije – in celo fašizma – na desni strani.« Pri tem naj bi se, po dotedanjih izkušnjah sodeč, pokazalo, da naj bi bile slovenske politične elite bolj uspešne pri razvijanju političnih institucij in ustvarjanju pogojev za njihovo delovanje. Obiti na Hrvaškem naj bi bili tudi pozitivni, toda vsekakor manj spodbudni in zanesljivi, pri čemer naj bi bilo veliko odvisno od tega, ali bo Zagrebu uspelo

34 Bučar, *Prehod čez rdeče morje*, str. 9.

35 *Yugoslavia Transformed*, str. 4.

zagotoviti ustrezno zaščito in avtonomijo srbske manjšine na Hrvaškem.³⁶ Ko so omenjali možnosti širjenja teroristične dejavnosti, so ameriški analitiki naštel vse jugoslovanske republike z izjemo Slovenije.³⁷ Slovenci so bili na splošno omenjeni kot najbolj kozmopolitski in prozahodno orientirani v Jugoslaviji.

SLOVENSKE POSEBNOSTI

Če je tudi pri boljših analitikih položaja v vzhodni Evropi opazna odsotnost ali vsaj zelo omejena prisotnost Jugoslavije v njihovem pisanju o prevratnih letih 1989–90, je še toliko manj pričakovati, da bi bila v teh delih zaznana tudi Slovenija, kaj šele, da bi bile izpostavljene njene svojevrstne posebnosti. Slovenska znanstvena produkcija glede prelomnih osemdesetih in devetdesetih let sicer ni zanemarljiva, a je je bolj malo v angleškem jeziku, po katerem večinoma posegajo avtorji, ki se lotevajo primerjalnih študij. Slovenija je v tisti literaturi, ki vseeno odmeri nekaj misli tudi Jugoslaviji, običajno omenjena kot gospodarsko najbolj razviti del Jugoslavije z življenjskim standardom, ki bi se lahko primerjal s slabše razvitimi južnoevropskimi državami.³⁸ Poglavitna odločitev za beg iz Jugoslavije naj bi bila torej pogojena z ekonomskimi vzroki, medtem ko so razlike v stopnjah liberalizacije družbe med posameznimi jugoslovanskimi republikami običajno spregledane; z izjemami seveda.³⁹

Tudi v jugoslovanskih pregledih je Slovenija bolj obrobna tema, saj kljub tričetrstoletnemu skupnem bivanju v isti državi strokovnjaki iz drugih delov nekdanje Jugoslavije le izjemoma posegajo po slovenski historiografski literaturi. Tako tudi tisti tuji strokovnjaki, ki prebirajo srbsko ali hrvaško strokovno literaturo, v njej običajno ne morejo zaslediti slovenskih pogledov na jugoslovansko krizo v osemdesetih letih prejšnjega stoletja.

Posledica pa je, da v večini literature ne najdemo zapisov, da je Slovenija dočakala prevratna leta in nato osamosvojitve z visoko stopnjo pripravljenosti na spremembo in da so slovenski intelektualci že nekaj let pred tem javno predstavili svoja politična izhodišča. Ko je februarja 1987 izšla 57. številka Nove revije s podnaslovom Prispevki za slovenski nacionalni program, je opozicija pravzaprav objavila svoj politični program. V njem je dokazovala neupravičenost privilegirane položaja Zveze komunistov v državi, zahtevala večjo samostojnost slovenskega naroda, zagovarjala zahtevo po uporabi slovenskega jezika v vojski in predvsem izpostavila pomen civilne družbe in pravic posameznika nasproti

36 *Yugoslavia Transformed*, str. 15.

37 *Yugoslavia Transformed*, str. 17.

38 Glej npr.: Berend, *Europe since 1980*, str. 90.

39 Stokes, *The Walls Came Tumbling Down*, str. 236–237; Silber-Little, *Smrt Jugoslavije*, str. 49–50.

državi. Čeprav so stališča naletela na buren odziv v Jugoslaviji in tudi v tujini, čeprav so se iz drugih delov države vrstile zahteve po sodnem pregonu piscev, ki naj bi rušili ustavno ureditev Jugoslavije, slovensko sodstvo ni poseglo v dogajanje. Intelktualna opozicija je prehitela oblastno Zvezo komunistov Slovenije tudi v odločnosti pri zavračanju predlaganih sprememb ustave SFRJ. Ker naj bi bil odziv Zveze komunistov Slovenije premlačen, je Društvo slovenskih pisateljev 16. marca 1987 organiziralo javno tribuno o ustavnih spremembah. Na njem so bili med uvodničarji ob številčnejših predstavnikih intelektualne opozicije tudi predstavniki slovenske oblasti. Razpravo je Društvo slovenskih pisateljev objavilo v posebni publikaciji, po njeni predstavitvi pa je predsednik društva pozval intelektualce, naj začnejo pisati novo ustavo. Gradivo za slovensko ustavo so nato predstavili na novi javni tribuni Društva slovenskih pisateljev 25. aprila 1988. Republika Slovenija (torej s črtanjem oznake Socialistična) naj bi bila po predstavljenem konceptu država, v kateri bi veljala ločitev treh vej oblasti, v kateri bi se spoštovala svoboda združevanja in izražanja lastnih načel, kar je seveda pomenilo, da so bili iz predloga črtani dotedanji privilegiji Zveze komunistov. V predlogu nove slovenske ustave Jugoslavija ni bila omenjena oziroma je bila navedena le v zapisu, da so meje Republike Slovenije mednarodno priznane meje Jugoslavije s sosednjimi državami in z republiko Hrvaško.⁴⁰

Slovenska intelektualna opozicija je torej predstavila politični program precej pred tem, ko sta na Poljskem režim in opozicija sedla za okroglo mizo. To je bilo mogoče, ker je na Slovenskem že vse od Titove smrti vladalo bolj sproščeno ozračje, ki je omogočalo najvišjo stopnjo tolerantnosti do delovanja intelektualne opozicije v celotnem vzhodnoevropskem komunističnem svetu.⁴¹ Mladinska organizacija v Sloveniji ni več igrala vloge podmladka za bodoče vodilne komuniste, temveč si je že v prvi polovici osemdesetih let oblikovala lasten politični profil in pod svoje okrilje vzela gibanja, kakršna so na Zahodu dopuščali in na Vzhodu preganjali. Ta so vplivala na široko mobilizacijo ljudi, formalno sicer v okviru danega sistema in njenih struktur, dejansko pa povsem zunaj njenih idejnih spon.⁴² Seveda je bilo vse to mogoče, ker se je tudi Zveza komunistov Slovenije reformirala in liberalizirala, kar je – enako kot ob sočasnih Gorbačovovih reformah – sprožalo trenja med bolj liberalnim in bolj konservativnim delom partije.⁴³ Na zблиževanje stališč slovenske komunistične oblasti in intelektualne opozicije so vplivale vse bolj črnoglede napovedi, ki so prihajale iz jugoslovanske prestolnice. Ko so bili junija 1988 aretirani nekateri sodelavci revije Mladina, ki je bila najbolj oster kritik oblasti, so to v Sloveniji na

40 Najobširneje o tem glej: Repe, *Jutri je nov dan*.

41 Več glej: Gabrič, Slovenska kulturnopolitična razhajanja.

42 Več glej: Vurnik, *Med Marxom in punkom*.

43 Več glej: Lusa, *Razkroj oblasti*.

splošno razumeli kot poskus zvezne oblasti, da bi zaustavila že doseženo stopnjo liberalizacije v Sloveniji. V zaščito zaprtim novinarjem, ki so jim poleti 1988 sodili pred vojaškim sodiščem v Ljubljani na procesu proti četverici, je bil ustanovljen Odbor za zaščito človekovih pravic, ki sicer ni formalno registriral delovanja. Toda v očeh velikega dela Slovencev je postal pomemben politični dejavnik, saj so njegovi predstavniki dobili celo možnost, da so nastopili v skupščini, oblast pa je odgovarjala na njihova sporočila javnosti.⁴⁴

Omenjene posebnosti slovenskega političnega razvoja v zadnjem stadiju vzhodnoevropske komunistične vladavine pogrešamo v veliki večini svetovne literature o dogajanjih v letu rušenja železne zavese in berlinskega zidu. V uvodu zbornika o Revolucijah 1989 je Vladimir Tismaneanu opozoril, da je bila prihodnost najbolj negotova in problematična v državah, v katerih ni prišlo do prave revolucije, in je kot primera omenil Jugoslavijo in Romunijo.⁴⁵ Jugoslavija je tudi v tem primeru vzeta kot enoten politični prostor, pa čeprav so šle njene republike (kot npr. nekdanje republike Sovjetske zveze) po zelo različnih poteh. Da bi se izognili tovrstnemu posploševanju jugoslovanskega razvoja na eni strani ali pa na drugi omejevanju zgolj na dogajanje v slovenskem prostoru brez upoštevanja sosednja dogodkov v bližnjem sorodnem svetu (kar se pogosto rado dogaja v slovenski historiografiji), bi bilo smiselno parametre vrednotenja demokratičnosti prehoda iz politično monolitne v demokratično ureditev projicirati na slovensko izkušnjo in slovenski prehod iz komunistične oblasti v politični pluralizem.

Slovenski primer ob tovrstnem ocenjevanju še najbolj spominja na poljskega, ki ga vsi raziskovalci omenjajo kot zgled mirnega in demokratičnega prehoda. Enako kot na Poljskem je tudi v Sloveniji komunistična oblast pokazala pripravljenost na pogovore in privolila v večstrankarske demokratične volitve. Poljski general in politični voditelj Wojciech Jaruzelski je v pogovore privolil, ko je postalo jasno, da ne more računati na podporo Moskve pri nasprotovanju ali celo zatiranju zahtev domače javnosti. Dejavnost obnovljene Solidarnosti in zahteve stavkajočega delavstva so bile enostavno premočne, da bi jih poljska oblast lahko spregledala ali ignorirala. Tudi Zveza komunistov Slovenije je bila prešibka, da bi vztrajala, če bi sploh hotela, pri dotedanjih vzorcih. Tudi slovenska oblast ni mogla računati na podporo centralnih organov oblasti, saj sta Beograd in vojska postajala vse kaj drugega kot zaveznika. Slovenska intelektualna opozicija je bila dovolj močna, da je prevzem oblasti izpeljala brez pretresov in imela vseskozi v mislih liberalni vrednostni sistem, oporo pri mirnem prenosu oblasti pa je imela tudi v nosilcih prejšnje oblasti, ki so privolili v demokratična pravila igre – enako kot se je zgodilo na Poljskem.

44 Več glej: Žerdin, *Generali brez kape*.

45 Tismaneanu: Introduction, str. 2.

Po značilnostih pri rušenju starega in vzpostavljanju novega bi lahko slovenski model prehoda iz enopartijske v pluralistično družbo uvrstili v kategorijo tistih prehodov, pri katerih je intelektualna opozicija pazila na zakonitost prehoda in se zavedala nevarnosti destrukcije. Protikomunistično revolucijo je zavedno in načrtovano preprečila z odločitvami, ki so ohranjale zakonitost in ustavni red.

Česar na najdemo ne v svetovni literaturi, zgolj malenkostno pa v literaturi iz nekdanjega jugoslovanskega prostora, je vprašanje, kdaj je začela intelektualna opozicija aktivno vstopati v politični prostor in kdaj je prestopila mejo med antipolitiko (kot kritiko obstoječega stanja) in politiko (kot jasno vizijo prihodnosti z izvedbo aktivnosti, ki vodijo k temu cilju). V tej točki, pri vstopanju intelektualne opozicije v politični prostor, je Slovenija prehitela ostali vzhodnoevropski komunistični svet, saj so se začele odprte debate, na katerih so enakopravno sodelovali tako predstavniki vodilne stranke kot intelektualci, vrstiti nekaj let prej kot v drugih državah, še preden je Gorbačov izpustil duha iz steklenice. Predsednik Društva slovenskih pisateljev Tone Partljič je že leta 1985 – ko je Gorbačov šele prišel na oblast – na javni tribuni opozoril, da ljudje vprašanja o žgočih problemih, na katera naj bi odgovarjala politična oblast, vse pogosteje naslavljajo na intelektualce in člane Društva slovenskih pisateljev, ki je bilo organizator številnih javnih debat. »Politične organizacije bi se morale zamisliti, zakaj na terenu ta vprašanja ne tečejo znotraj ZK [Zveze komunistov] in SZDL [Socialistične zveze delovnega ljudstva],« je poudaril Partljič⁴⁶ in opozoril, da je postalo Društvo slovenskih pisateljev sprejemljiv politični sogovornik za širši krog javnosti.

V komunističnem delu Evrope so ob koncu osemdesetih let še odmevale manifestacije in listine, ki so se omejevale na kritiko obstoječega, na antipolitiko. V Sloveniji pa so intelektualci v drugi polovici osemdesetih let že prekoračili mejo med antipolitiko in politiko in iskali tudi odgovore na vprašanja, kaj naj bo po zrušitvi starega temelj novega. Prispevki za slovenski nacionalni program, objavljeni februarja 1987 v 57. številki Nove revije, in nato še bolj izrazito Gradivo za slovensko ustavo, ki so ga predstavili aprila 1988, so javno predstavili alternativo obstoječemu stanju in nakazali pot, po kateri naj krene Slovenija po padcu komunistične oblasti. Česa podobnega, izdelave predloga nove ustave, ki naj nadomesti zastarelo socialistično, drugod po vzhodni Evropi v tem času še ne zasledimo. Slovenska posebnost je tudi, da tovrstna dejavnost ni potekala v nikakršnih ilegalnih forumih, temveč (večinoma) v okviru legalnih oblik civilne družbe. Pomembno vlogo pri širitvi političnega prostora za nove ideje je odigrala Zveza socialistične mladine Slovenije, pri organiziranju javnih tribun z udeležbo intelektualne opozicije pa Društvo slovenskih pisateljev, ki

46 *Slovenski narod in slovenska kultura*, str. 11.

je pri sestavljanju gradiva za novo ustavo sodelovalo s Slovenskim sociološkim društvom. V Sloveniji je tako antipolitiko zamenjala politika precej pred ostalim delom tedanjega vzhodnega sveta. Zato niti ne preseneča podatek, da je leta 1988 predsednik Društva slovenskih pisateljev Rudi Šeligo v letnem poročilu društva uvodoma obširno poročal o politični problematiki in dejavnosti in da je temu šele na koncu sledila kulturna problematika, ki naj bi bila sicer temelj delovanja takšnega združenja, kot je Društvo slovenskih pisateljev.⁴⁷

Slovenija je lahko prehitela druge komunistične države, ker nad seboj ni imela Damoklejevega meča v obliki oblasti ostarelih ortodoksnih boljševoikov, groženj s popolnim gospodarskim kolapsom ali informacijske odrezanosti od zahodnega sveta. Ko so ob koncu osemdesetih let za isto mizo sedli predstavniki enopartijskega režima in opozicije, so najbolj ugledni poljski intelektualci skrbno pazili, da ne bi ene nedemokratične vladavine nadomestili z drugo. Strah, ki ga je delil tudi eden najuglednejših poljskih intelektualcev Adam Michnik, da bi utegnil Lech Wałęsa zaradi svojega ugleda, moči in retoričnih spretnosti postati nov avtokrat, se je izkazal za nerealnega in Poljska je naredila enega najbolj mirnih prehodov v demokracijo. »Mi nismo želeli, da bi Solidarnost postala nova 'vodilna sila', nismo želeli, da bi se nekoč obvezno podrejanje marksizmu-leninizmu in Sovjetski zvezi spremenilo v podrejanje katoliški cerkvi ali zahodnim prestolnicam,« je o skrbi intelektualcev za vzpostavljanje novega vrednostnega sistema zapisal Michnik.⁴⁸ Podobno skrb za ohranjanje zakonitosti in spoštovanje pravnega reda najdemo v istem času tudi v Sloveniji.

Po prevratu so se pomnožile vrste razočarancev nad položajem v novem političnem sistemu. Bivši oblastniki so bili razočarani, ker so šli za okroglo mizo z željo po racionalizaciji in modernizaciji države, a nato izgubili oblast; nekateri voditelji opozicijskih gibanj, ker so pričakovali svoj trenutek slave, a so se morali spopasti z naraščajočo brezposelnostjo, bojem za dediščino zmage in korupcijo v novem vladajočem razredu; preprosti ljudje, ki so pričakovali hitre spremembe tudi v gospodarstvu, zahodne plače in skandinavski socialni model. Toda vsega tega jim ni mogel nihče prinesiti na pladnju.⁴⁹ Večina je za tegobe novega časa krivila napake preteklega režima in, kot je zapisal Michnik, so morali poslušati številne kritike, češ da so premehki v obračunavanju z dediči poraženega komunističnega režima. Stališče, da ponuja demokracija prostor za vse, tudi za privržence nekdanjega režima, se je le stežka uveljavljalo med številnimi razočaranci nad prelomom.

Tudi Slovenija se je po oblikovanju novega političnega sistema soočala z idejami o omejevanju pravic privržencev nekdanjega režima. Toda že pred

47 Šeligo, *Prehajanja*, str. 24–30.

48 Michnik, *Independance Reborn*, str. 90.

49 Michnik, *Independance Reborn*, str. 84–87.

prevratom so nekateri slovenski izobraženci opozarjali, da mora biti bodoči demokratični sistem odprt za zagovornike vseh idej. Tako je npr. Franc Jeza, politični emigrant krščansko socialistične provenience, ki je v Trstu izdal serijo knjižic, v katerih je orisal svojo vizijo demokratizacije in osamosvajanja Slovenije, leta 1983 razmišljal tudi o tem, katere politične stranke bodo verjetno nastopale na slovenskih večstrankarskih volitvah. Ob tem ni pomislil na izključevanje tedanjih oblastnikov. Po omembi katoliške, socialistične in liberalne stranke je namreč zapisal: »Četrta politična stranka, ki bo gotovo tudi spadala k slovenskemu političnemu življenju v neodvisni Sloveniji, bo komunistična. Seveda nočem reči, da bi bilo politično življenje nemogoče brez nje, toda k okusnemu političnemu golažu pač spada tudi rdeča paprika.«⁵⁰

Kot je bilo že poudarjeno, omenjenih slovenskih posebnosti v obširnejših pregledih dogajanja v strokovni literaturi ne najdemo (in jih tudi ne bomo, če jih ne bomo izpostavili Slovenci sami). V že omenjenem članku iz leta 1988 o disidentih in opoziciji v srednji in vzhodni Evropi je Tony Judt med drugim zapisal, da bi bilo v analizo »smiselno vključiti Jugoslavijo ali vsaj Slovenijo in Hrvaško«,⁵¹ toda tega mu nato ni uspelo narediti. Pogled na njegovo epohalno delo *Povojna Evropa* pa kaže, da razlike med obema verjetno niti ni zaznal. V nasprotju s tem v tem kontekstu ni omenil Srbije, kar kaže, da model, ki so ga predstavili srbski intelektualci z memorandumom SANU, med poznavalci razmer vsekakor ni dobil ocene demokratičnega in modernega političnega programa.

Slovenija večje pozornosti širše svetovne javnosti v letu 1989, ko se je zrušil berlinski zid in so padali komunistični režimi vzhodne Evrope, in leta 1990, ko so bile izvedene prve večstrankarske demokratične volitve po dolgih desetletjih, še ni pritegnila. Njen prehod v demokracijo je potekal mirno in v zatišju drugih velikih dogodkov za rušečo se železno zaveso. Bolj zanimiva za svet je Slovenija postala šele po razglasitvi samostojnosti, ko se je začela kratkotrajna vojna za slovensko samostojnost; toda to je že neka druga zgodba.

Kar je Slovenija nato delila z ostalim nekdanjim komunističnim svetom, je bilo razočaranje precejšnjega dela prebivalstva, saj so velika pričakovanja izpuhtela ob trku s kriznimi leti, ki so sledila. V vrste razočarancev so se, poleg večine, ki jih je prizadela gospodarska stagnacija, uvrstili tudi tisti, ki so menili, da je njihova udarna vloga v revoluciji poniknila v sivino dnevne politike in da za svoj trud in zasluge niso bili dovolj dobro poplačani. Francoski novinar, ki je leta 1995 poročal s poljskih predsedniških volitev, je ta duh strnil v naslednjih mislih: »Vojne je konec. Poljska je izbrala navadnega človeka za navadne čase. Vse je lepo in to je žalostno.«⁵²

50 Jeza, *Politični pluralizem in Slovenci*, str. 47–48.

51 Judt, *The Dilemmas of Dissidence*, str. 186.

52 Navedeno po: Tismaneanu, *Fighting for the Public Sphere*, str. 158.

Nič drugače ni bilo v Sloveniji. Predsednik Društva slovenskih pisateljev Evald Flisar je februarja 1997, manj kot desetletje po tem, ko je Rudi Šeligo na enakem položaju pojasnjeval, zakaj je društvo tako vpeto v politično dogajanje, znova in znova pojasnjeval, zakaj društvo ne sme več delovati politično. »Center političnega dogajanja je zdaj parlament, tako kot v vseh državah z demokracijo. (...) Pisatelji niso več poklicani, da bi artikulirali potrebe in želje naroda, za kar so bili v bližnji preteklosti najprimernejši. Njihov projekt je uspel in zdaj morajo živeti s posledicami tega uspeha,« je pisateljskim kolegom razlagal Flisar.⁵³

Dvesto dvajset let po francoski revoluciji v zgodovino pisju še vedno ni enotnih ocen o vzrokih zanjo in pomenu, ki ga je odigrala v zgodovini. Od naše zadnje spremembe političnega sistema je minila le približno desetina tega časa, dvajset in nekaj let. Iluzorno bi bilo pričakovati, da bi lahko imeli vsi enake poglede na takratne dogodke.

Literatura

Antohi, Sorin and Tismaneanu, Vladimir (ur.). *Between past and future : the revolutions of 1989 and their aftermath*. Budapest, New York : Central European University Press, 2000.

Ash, Timothy Garton. *Čarobna svetilka : revolucija leta 1989 – pričevanje iz Varšave, Budimpešte, Berlina in Prage*. Ljubljana : Študentska organizacija Univerze, Študentska založba, 1999.

Ash, Timothy Garton: The Year of Truth. V: Tismaneanu, Vladimir (ur.). *The Revolutions of 1989*. London ; New York : Routledge, str. 108–124.

Berend, Ivan T.. *Europe since 1980*. Cambridge : Cambridge University Press, 2010.

Brown, Archie. *The Gorbachev Factor*. Oxford : Oxford University Press, 1996.

Bučar, France. *Prehod čez rdeče morje*. Ljubljana : Mihelač, 1993.

Černjajev, Anatolij Sergejevič. *Sovmestnij ishod : dnevnik dveh epoh : 1972–1991 godi*. Moskva : ROSSPEN, 2008.

Černjajev, Anatolij Sergejevič. *Šest' let s Gorbačevym : Po dnevnikovym zapisjam*. Moskva : Progress : Kultura, 1993

53 Delo, XXXIX, št. 47, 27.2.1997, str. 13.

Drnovšek, Janez. *Moja resnica*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1996.

Falk, Barbara J. *The Dilemmas of Dissidence in East-Central Europe: citizen intellectuals and philosopher kings*. Budapest, New York : Central European University Press, 2003.

Gabrič, Aleš. Disidentiv Sloveniji v primerjavi z vzhodnoevropskimi komunističnimi državami. *Prispevki za novejšo zgodovino*, LI, 2011, št. 1, str. 297–312.

Gabrič, Aleš. Slovenska kulturnopolitična razhajanja med kulturno ustvarjalnostjo in politično akcijo 1980–1987. *Zgodovinski časopis*, 56, 2002, št. 1–2, str. 199–221.

Hobsbawm, Eric. *Čas skrajnosti : svetovna zgodovina 1914–1991*. Ljubljana : Znanstveno in publicistično središče, 2000.

Isaac, Jeffrey C. The Meanings of 1989. V: Tismaneanu, Vladimir (ur.). *The Revolutions of 1989*. London, New York : Routledge, 1999, str. 125–164.

Jeza, Franc. Politični pluralizem in Slovenci. V: Jeza, Franc (ur.). *Neodvisna Slovenija*. Trst, 1983, str. 44–48.

Judt, Tony. The Dilemmas of Dissidence: The Politics of Opposition in East-Central Europe. *East European Politics and Societies*, 1988, Vol. 2, Iss. 2, pp. 185–240.

Judt, Tony. *Povojna Evropa : 1945–2005 : 2. knjiga*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 2007.

Lusa, Stefano. *Razkroj oblasti : slovenski komunisti in demokratizacija države*. Ljubljana : Modrijan, 2012.

Masterpieces of history : the peaceful end of the Cold War in Europe, 1989 (edited by Svetlana Savranskaya, Thomas Blanton, and Vladislav Zubok). Budapest, New York : CEU Press, 2010.

Michnik, Adam. Independance Reborn and the Demons of the Velvet Revolution, V: Antohi, Sorin and Tismaneanu, Vladimir (ur.). *Between past and future : the revolutions of 1989 and their aftermath*. Budapest, New York : Central European University Press, str. 81–99.

Michnik, Adam. The Velvet restoration. V: Tismaneanu, Vladimir (ur.). *The Revolutions of 1989*. London, New York : Routledge, 1999, str. 244–251.

Repe, Božo. *Jutri je nov dan : Slovenci in razpad Jugoslavije*. Ljubljana : Modrijan, 2002.

Sebestyen, Victor. *Revolution 1989 : The Fall of the Soviet Empire*. Phoenix : Orion Books Ltd., 2010.

Silber, Laura in Little, Allan. *Smrt Jugoslavije*. Ljubljana : Co Libri, 1996.

Slovenski narod in slovenska kultura : Javna tribuna Društva slovenskih pisateljev. Ljubljana : Društvo slovenskih pisateljev, 1985.

Soltan, Karol. 1989 as Rebirth. V: Antohi, Sorin and Tismaneanu, Vladimir (ur.). *Between past and future : the revolutions of 1989 and their aftermath*. Budapest, New York : Central European University Press, 2000, str. 25–38.

Stokes, Gale. *The walls came tumbling down : the collapse of communism in eastern Europe*. New York, Oxford : Oxford University Press, 1993.

Šeligo, Rudi. *Prehajanja : izjave, protesti in nagovori*. Ljubljana : Park, 1991.

Tamás, Gáspár Miklós. The Legacy of Dissent. V: Tismaneanu, Vladimir (ur.). *The Revolutions of 1989*. London, New York : Routledge, 1999, str. 181–197.

Tismaneanu, Vladimir. Fighting for the Public Sphere: Democratic Intellectuals under Postcommunism. V: Antohi, Sorin and Tismaneanu, Vladimir (ur.). *Between past and future : the revolutions of 1989 and their aftermath*. Budapest, New York : Central European University Press, 2000, str. 153–171.

Tismaneanu, Vladimir. Introduction. V: Tismaneanu, Vladimir (ur.). *The Revolutions of 1989*. London, New York : Routledge, 1999, str. 1–15.

Tismaneanu, Vladimir (ur.). *The Revolutions of 1989*. London, New York : Routledge, 1999.

Yugoslavia Transformed. NIE 15-90. CIA Released Documents. Dostopno na: http://www.foia.cia.gov/browse_docs.asp?doc_no=0000254259

Vurnik, Blaž. *Med Marxom in punkom : vloga Zveze socialistične mladine Slovenije pri demokratizaciji Slovenije (1980–1990)*. Ljubljana : Modrijan, 2005.

Zimmermann, Warren. *Izvor pogube : Jugoslavija in njeni uničevalci : zadnji ameriški veleposlanik pripoveduje, kaj se je zgodilo in zakaj*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1998.

Žerdin, Ali. *Generali brez kape : čas Odbora za varstvo človekovih pravic*. Ljubljana : Krtina, 1997.

Sergej Romanenko

VIŠENACIONALNA DRŽAVA I/ILI VIŠESTRANAČKI SYSTEM – SSSR I SFRJ U PERIODU 1985.-1991.

Socijalistička Jugoslavija je, isto kao Sovjetski Savez, bila višenacionalna teritorijalna federacija, pri tome je vodeću ulogu igrala samo jedna partija – komunistička. Savez komunista Jugoslavije (SKJ) je bila partija, ali ne politička stranka u klasičnom evropskom smislu. Poput ostalih socijalističkih zemalja, ona je temeljila državni aparat i bila u znatnoj meri državna institucija. S druge strane, obuhvatala je i čitavu zvaničnu političku klasu čiji su članovi pripadali istoj ideologiji, jednom sistemu, bili podređeni jednom vođi bez obzira na nacionalnost.

Prema tradiciji čiji koreni dosežu do druge polovine 19. veka, političke stranke, pored komunista, formirale su se u skladu s etnonacionalnom pripadnošću. Političke organizacije bilo koje vrste – klubovi, društva, stranke i sl. bile su usko povezane sa narodnim pokretima i nacionalnim, često i nacionalističkim ideologijama pojedinih naroda.¹ Nakon dolaska na vlast 1945. jugoslovenski komunisti suprotstavili su nacionalnim ideologijama svoju verziju “proleterskog internacionalizma” – “bratstvo i jedinstvo naroda i narodnosti”. Poput boljševika – sovjetski komunisti su smatrali višestranačje elementom “buržoasko demokratije”, a narodne pokrete kao i nacionalne sukobe “nasleđem kapitalizma” kojeg se treba osloboditi putem “konačnog rešenja nacionalnog pitanja”. Nacionalizam, višestranačje i političko takmičenje nakon 1945. bili su zvanično izjednačeni sa kontrarevolucijom. KPJ/SKJ isto kao i VKP(b)/KPSS nije dozvoljavala bilo kakve opozicije ni u društvu, niti unutar partije. Od 1943. do 1947, tokom NOB-a i uspostavljanja nove Jugoslavije, vodio se društveni teror ne samo protiv okupatora i kvislinga, nego i protiv aktivnih političkih protivnika i pasivnih neprijatelja socijalizma, makar oni bili i antifasisti. U periodu od 1948. do 1953. teror usmeren na uništenje bilo koje opozicije i političkog pluralizma proširio se i na samu partiju u specifičnim uslovima jugoslovensko-sovjetskog sukoba. Tokom pedesetih pa sve do sedamdesetih godina Titov režim stalno je vodio borbu protiv disidenata različitih ideoloških smerova, ibeovaca i emigracije, nacionalističke i liberalne, dakle, protiv bilo koje alternative. Osim toga, krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina ugušio je komunističke reformatorske struje i u republičkim organizacijama.

Iako je režim u Jugoslaviji bio “liberalniji” tj. slobodniji od sovjetskog, odlučno je uklanjao ljude koji su nudili bilo kakva rešenja i ideje izvan okvira zvanične ideologije i postojećeg sistema. Inače, sistemski reformatori prisilno su gurani u vansistemsku opoziciju. Jednopartijski sistem je vodio situaciji koja je podrazumevala da je bilo koja opoziciona vansistemska organizacija ili stranka u principu protiv SKJ, protiv vladajuće partije i protiv vladajuće ideologije – društvene i nacionalne.

Međutim, gušenje procesa nacionalnog samoodređenja kao sastavnog elementa demokratizacije, uključujući politički pluralizam i stvaranje političkih stranaka putem političkog, policijskog i vojnog nasilja, izazvalo je efekat suprotan onom koji je želela vlast. Jugoslovenska država u obliku kako ju je stvorio Tito,

¹ Napr. vidi: Cipek-Matković, *Programatski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina*; Perovšek, *Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS*; Крестић-Љушић, *Програми и статуту српских политичких странака до 1918. године*; Bergant, *Slovenski klasični liberalizam*; Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*; Imamović E. i dr., *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja drugog svjetskog rata*; Imamović M., *Historija Bošnjaka*; Stančić, *Hrvatska nacija i nacionalizam* i sl.

uz sve bitne razlike prema sovjetskom modelu, mogla je postojati isključivo uz očuvanje vlasti u rukama jedne i jedinstvene partije na čelu sa “vođom” i uskom grupicom njegovih saboraca, saradnika i ličnih prijatelja. Ali to nikako ne znači da u rukovodstvu, pa i u članstvu SKJ kako pod Titom, tako i posle njegove smrti nisu postojale grupacije i grupice koje su vodile međusobnu borbu, a komunističke vođe oslobodile su se ličnih nacionalnih i nacionalističkih predrasuda.²

Već 1953/1954. Tito i SKJ odustali su od ideja Milovana Đilasa o daljoj demokratizaciji, a samu sudbinu Đilasa iskoristili kao “sitan novac” u normalizaciji odnosa sa Sovjetskim Savezom i KPSS-om. Od početka 60-ih godina jača borba unutar SKJ između pobornika reformi i usavršavanja federalizma, inače sistemskih reformatora koji se nisu pretvorili u opoziciju s jedne strane, i pripadnika “jake ruke”, uključujući i centralizam, s druge. Događaji 1971/72. predodredili su sudbinu SKJ kao partije i SFRJ kao socijalističke i višenacionalne države. Upravo u tom trenutku počeli su jačati reformistički pokreti na čelu sa liderima republičkih SK, koji su pripadali novoj generaciji vaspitavanoj 50-ih i početkom 60-ih godina. Tito je osetio i shvatio da ove ideološke potrage mogu prerasti u pretnje lično njemu, njegovim saradnicima, političkoj klasi, režimu i socijalizmu. Prvo je ugušio hrvatske nacionaliste (Hrvatsko proleće), a nakon toga i srpske liberalne i slovenačke tehnokrate. Osim toga, Tito je vodio računa o “ibeovcima” koji su do 1975. imali određenu podršku sa sovjetske strane, kao i o nacionalističkim i liberalnim – antikomunističkim strujama iz emigracije u zemljama Zapadne Evrope, SAD i Južne Amerike. Ali, pobeda ostvarena 1971/72. za Tita, režim i socijalizam zapravo je bila Pirova pobeda. Inače, on je uništio i uklonio s vlasti i najznačajnijih pozicija ceo niz političkih lidera i intelektualaca koji su bili u stanju reformisati SFRJ ili u svakom slučaju sprečiti njen krvavi raspad.³ Nakon perioda od 1972. do 1974. na X kongresu SKJ počela se stvarati linija pobornika “sovjeticizacije” jugoslovenskog sistema. Rezultat toga je bio “zastoj”, isto ono što se dogodilo u Sovjetskom Savezu.

Maja 1980. Tito je preminuo i uskoro je postalo jasno da jednopartijski sistem, utemeljen na ličnosti jednog vođe, nije u stanju ni rešiti problem višenacionalne države, niti ponuditi varijante efikasnog rešenja tih problema. Titovi naslednici, nespreni za rešavanje novih problema, počeli su se boriti protiv nacionalizma koji su tradicionalno smatrali vrstom kontrarevolucije putem jačanja vojske, Udbe i militarizacije masovne svesti. Mislili su da na taj način mogu oboriti nacionalno samoodređenje i nacionalizam. Međutim, odluke XII i XIII kongresa SKJ osamdesetih godina samo su dovele do širenja etničkog nacionalizma, nesprenog od strane društva i države, a stanovništvu je u okviru koncepta

2 O tome više vidi: Романенко, *Югославия: История возникновения. Кризис. Распад.*

3 Napr. vidi.: Романенко, «Хорватская весна» и советско-югославские отношения, str. 408-436.

“opštenarodne odbrane” omogućen pristup naoružanju. Osim toga, JNA se od državne institucije pretvarala u sve samostalniji elemenat političkog sistema SFRJ.

Tokom osamdesetih godina Jugoslavija se suočila sa nekoliko kriza koje su je dovele do raspada. Bile su to kriza distributivne (iako uz elemente tržišne) ekonomije u obliku samoupravnog socijalizma, zatim kriza ekonomskog sistema države u uslovima hiperinflacije, kriza komunističke ideologije uključujući i koncept “bratstva i jedinstva naroda i narodnosti”, kriza nacionalno-teritorijalne federacije kao oblika narodnog samoodređenja, kriza jednopartijskog političkog sistema utemeljenog na vlasti jednog vođe i kriza koncepta “bratstva i jedinstva naroda i narodnosti” u čijem okviru su komunisti pokušavali spojiti ideje jugoslovenstva i “proleterskog internacionalizma” i pretvoriti ih u idejno-politički temelj višenacionalne države.

Jedno od ključnih pitanja bilo je da li može postojati višenacionalna država kao višestranački sistem ili isključivo kao jednopartijski, zatim je li moguć višestranački socijalizam, ima li Jugoslavija šansu da se očuva kao višestranačka a ne jednopartijska država, da li je njena šansa bila u višestranačju koje je inače izraz postojanja strukturiranog i razvijenog građanskog društva i razvoja u tom smeru.

Potruga za novim oblicima socijalizma i putevima njegove izgradnje, kao i mogućnostima za više društvene i političke slobode u odnosima sa KPSS-om i SSSR-om, u socijalističkim zemljama i vladajućim komunističkim partijama trajala je i dvadeset godina nakon najoštrije faze sovjetsko-jugoslovenskog sukoba (1948-1953) i desetak godina posle događaja u Mađarskoj i Poljskoj 1956. Tokom druge polovine šezdesetih i početkom sedamdesetih godina Jugoslavija (poput Čehoslovačke, još jedne višenacionalne slovenske države) doživela je ozbiljnu krizu uslovljenu potrebom za ekonomskom, društvenom i nacionalno-političkom reformom. Nacionalno pitanje se nalazilo u centru pažnje SKJ i državnog aparata (inače političke klase) i javnosti, ukoliko je dodirivalo postojeće nacionalno-državno uređenje. Jasna je bila nužnost novog oblika nacionalnog samoodređenja. Autoritarna nacionalno-teritorijalna federacija sa Titom na čelu utemeljena na vladavini zvanično internacionalističkog SKJ, kao i ideološki projekat stvaranja nove vrste zajednice na temelju “bratstva i jedinstva naroda i narodnosti” u novonastaloj situaciji u većoj meri nisu odgovarali interesima i potrebama “bratskih slovenskih naroda.” SKJ i KPSS kao i SSSR i SFRJ, uz sve razlike i međusobne sukobe, sve do kraja funkcionisali su prema principu koji je oglasio 9. juna 1924. Georgi Dimitrov na prvom zasedanju VII konferencije Balkanske komunističke federacije (nekoliko dana kasnije izabran je za kandidata u članstvo Izvršnog odbora Kominterne). Dimitrov je rekao da bi komunisti na Balkanu “ponovo trebalo da se ugledaju na primer Sovjetskog Saveza, gde je komunistička partija jedinstvena i izvrsno upravlja svim nezavisnim republikama”.⁴

4 Cit. prema: Улуянн, *Коминтерн и геополитика*, str. 76.

Ni u Čehoslovačkoj 1968. niti u Jugoslaviji 1971/72. odgovor se nije našao, iste probleme trebalo je rešiti i petnaest godina kasnije, u drugoj polovini 80-ih, čak u samom Sovjetskom Savezu.

Krajem osamdesetih se očekivao ulazak Jugoslavije u Evropsku uniju. Mislilo se da će SFRJ mnogo lakše i brže od drugih bivših socijalističkih zemalja uspeti da transformiše svoj autoritarizam (ne isključivo komunistički nego i prouzrokovan političkom tradicijom 19. i 20. veka) u pravu parlamentarnu višestranačku demokratiju, a socijalističku privredu (iako u specifičnom obliku) u tržišnu ekonomiju. Tako bi se ostvarile stare težnje koje su postojale u svesti skoro svih Jugoslovena bez obzira na nacionalnu pripadnost – “povratak Evropi”. Ali događaji su išli drugim putem i razvijali su se na drugačiji način.

Stvar je u tome što proces političkog samoodređenja obuhvata ne samo stvaranje državnih institucija i predstavničkih tela već i formiranje političkih stranaka, narodnih pokreta, narodne svesti. Narodno samoodređenje ne svodi se isključivo na proglašenje jednog trenutka nezavisnosti i suvereniteta jednog prostora na kojem u većini živi stanovništvo iste nacionalnosti. Narodno samoodređenje je dugoročni proces koji ima političke, ideološke i psihološke dimenzije. Višenacionalni a često i izmešani sastav stanovništva u situaciji jačanja težnji ka narodnom samoodređenju pokazivao je tendenciju ka stvaranju političke zajednice koja bi obuhvatila celokupni etnički prostor, što se pretvaralo u veoma ozbiljan problem.

Moskva je pažljivo pratila događaje u Jugoslaviji, jer je smatrana tipološki istom tvorevinom sa istovetnom sudbinom. Na isti način pratio je događaje u SSSR-u i Beograd. Nakon Hruščovljeve “otepelji”, Brežnevljevog “zastoja” i doba smutnje početkom osamdesetih, problem sovjetsko-jugoslovenskih odnosa nasledio je Mihail Gorbačov. On ga je pokušavao rešiti u okvirima perestrojke i “novog mišljenja”. Ovakav pristup je dirnuo spoljnu politiku Sovjetskog Saveza i međunarodni komunistički pokret. Definitivna normalizacija i pomirenje u sovjetsko-jugoslovenskim odnosima na međudržavnom, međupartijskom i ideološkom nivou, uz priznanje raznolikosti puteva izgradnje socijalizma, odustajanje od klišeja “trockizma” i “revizionizma” – sve to skupa predstavljalo je zadatak novom partijskom vođstvu u Kremlju. Odnos prema Jugoslaviji i SKJ od 1953, za komunističko-konzervativne dogmatičare i komuniste-reformiste postao je svojevrsna “razvodna linija” u odnosima između različitih grupacija u partijskom i državnom aparatu u okviru koncepta socijalizma.

Iako situacija tokom '85. i '86. godine u sovjetsko-jugoslovenskim odnosima nije bila ista kao 1953, Gorbačov je, kao nekada Hruščov, obratio veliku pažnju na odnose sa SKJ i SFRJ. Treba pomenuti da je koncepcija “samoupravnog socijalizma” u određenoj meri uticala na reformatorsku i disidentsku svest u SSSR-u.

S druge strane, treba pomeniti da je prateći Gorbačova i slušajući njegova mišljenja, Gorbačovljev pomoćnik Georgij Šahnazarov, iako ne isključivo on, primetio sledeće: “Osećali smo da on ne iskazuje entuzijazam u kontaktima sa liderima socijalističkih zemalja, da s mukom prihvata posete i očito nije sklon demonstriranju svoje ‘vodeće uloge’.”⁵ Uzrok tome bila je činjenica da lideri “bratskih partija i zemalja” većinom nisu bili njegovi istomišljenici – bilo da su pripadali konzervativnim dogmatičarima koji su po svaku cenu pokušavali sačuvati svoju vlast, bilo da se radilo o “prolaznim” osobama koje nisu podržavale njegovu politiku ili su joj se protivile. Sve to je bilo povezano sa postupnim jačanjem antikomunističkog raspoloženja u socijalističkim zemljama, uz širenje opozicionih pokreta koji su tražili rešenje problema izvan okvira socijalizma i internacionalizma.

Osim toga, sovjetski lideri su smatrali da se Jugoslavija, od zemlje koja je predstavljala pozitivan primer demokratsnosti i tržišnog socijalizma u odnosu na ostale države, pretvara u zemlju krize i nestabilnosti, a SKJ od partije otvorene prema reformama i neortodoksnom marksizmu u dogmatsku partiju koja gubi stvaralački potencijal i temelji vlast isključivo na vojnoj snazi i aktivnosti specijalnih službi. Tendencije usmerene ka primeni etatističkog iskustva Sovjetskog Saveza u političkom životu posle perioda 1971-1974. bio je u stvari uzrok ne samo raspada SFRJ 1990/91, već i rata. Ljudi koji su došli na vlast nakon Titove smrti većinom su bili samo prosečni i bezlični aparatčiki, koji nisu bili u stanju da ponude alternative zastarelim teorijama Tita i Kardelja, nisu mogli naći liberalnu alternativu komunizmu i demokratizovati državu. Zbog toga je etnički nacionalizam, koji se temeljio na tradiciji narodnih pokreta iz 19. i s početka 20. veka, tokom osamdesetih postao skoro jedinstvena alternativa. “Kolektivno rukovodstvo” nije bilo u stanju da mu se suprotstavi ni idejno niti politički, pa je brzo izgubilo svoju bitku. Štaviše, mnogi aparatčiki osetili su snagu nacionalističkih ideja i osećanja, tako da su im se priklonili i počeli ih propagirati radi očuvanja vlasti – kako lične, tako i aparata kao političke klase. Istruleli titoizam degradirao je u smeru istrulelog staljinizma i spajao se s etničkim nacionalizmom. Ta tri “izma” bila su suprotstavljena idejama i praksi liberalizma i demokratizacije, uključujući i pravo višestranačje. Tokom tog razdoblja, na paradoksalan način, uprkos zastarelim formulacijama koje su odvajale SKJ od KPSS, poput većine vladajućih partija u socijalističkim zemljama, znatan deo aparatčika, naročito u Srbiji, počeo je poprimiti sovjetski – etatistički – model koji je do tada jednodušno osuđivan i koji je i sama KPSS počela prevazilaziti. Sovjetski lideri i njihovi eksperti smatrali su da je Jugoslavija utemeljena na celom nizu elemenata – “etničkoj bliskosti (srodnosti) većine naroda Jugoslavije”

5 Черняев, *Шесть лет с Горбачевым*, str. 81.

(njihovoj pripadnosti slovenstvu i jugoslovenstvu – S. R.), “sistemu samoupravnog socijalizma”, “ujedinjavajućoj ulozi partije” – SKJ. Osim toga, pominjali su i JNA.⁶

Tokom '85. i '86. godine Gorbačov je verovatno bitno promenio svoj stav prema socijalizmu uopšte, kao i prema njegovoj jugoslovenskoj vrsti. Još krajem novembra 1985. u toku diskusija o novom programu KPSS rekao je: “O socijalizmu u svetu treba reći načelno (...). Oduševljenje 'različitim modelima' treba odbiti (tužan je primer – sudbina Jugoslavije).”⁷ Ove rečenice možemo tumačiti dvojako: kao dogmatsku ocenu iskustva SKJ i SFRJ i kao prilično objektivnu ocenu situacije u zemlji u prvoj polovini osamdesetih, što je inače bio rezultat Titove politike krajem sedamdesetih i politike njegovih naslednika početkom osamdesetih godina.

Već godinu dana kasnije na zvaničnom sastanku s predsedavajućim Predsedništva CK SKJ Milankom Renovicom, generalni sekretar KPSS rekao je: “Priznavajući raznolikosti revolucionarnog procesa, možemo reći da nijedna partija nema sertifikat za apsolutnu istinu.”⁸ Izgleda da se to baš nije moglo smatrati zvaničnom ljubaznošću prema gostu...

Videlo se da će biti vrlo teško sačuvati državnu zajednicu, partiju kao organizaciju, komunizam kao ideologiju i vlast u svojim rukama ukoliko dođe do bitne reforme SFRJ. Ali, zvanično je sve izgledalo suprotno. Dvadeset sedmog februara 1986, u govoru koji je održao u Moskvi na XXVII kongresu KPSS, šef delegacije SKJ Dimče Belovski rekao je da će politika SKJ, usmerena na dalji razvoj socijalističkog samoupravljanja, na dalje jačanje mogućnosti SKJ, “uspešno i efikasno ostvarivati u noovonastaloj situaciji svoju vodeću idejno-političku ulogu u društvu”.⁹

Između 25. i 28. jula 1986. održan je XII kongres SKJ. Ideje i lozinke bile su iste – razvitak socijalističkog samoupravljanja, deetatizacija, jačanje idejnog i organizacionog jedinstva SKJ. S druge strane, nastavlja se politika X kongresa SKJ usmerena na jačanje odbrane i militarizaciju stanovništva. O bilo kojem obliku političkog pluralizma, legalizaciji opozicije i višestranačja, te godine ni u Moskvi niti u Beogradu nije bilo ni govora. Međutim, u tom trenutku opozicija kao politička alternativa ili organizacija nije ni postojala.

Potpuno političko i ideološko pomirenje između KPSS i SKJ, SSSR i SFRJ postignuto je tokom dugo pripremane posete Gorbačova Jugoslaviji 14-18. marta 1988. Prema sovjetskim izvorima generalni sekretar CK KPSS nameravao je da iskoristi priliku za prevazilaženje nasledstva i predrasuda nastalih proteklih decenija. Pored toga, Gorbačovljeva poseta, prema mišljenju sovjetske strane, trebalo je da demonstrira podršku naporima beogradskog kolektivnog ruko-

6 Медведев, *Распад*, str. 224-226.

7 Брутенц, *Несбывшееся*, str. 73.

8 Горбачев, *Собрание сочинений. Том 10*, str. 563-564.

9 *XXVII съезд Коммунистической партии Советского Союза*, str. 341-343.

vodstva koji su bili usmereni prema učvršćivanju jugoslovenske države kao nužnog preduslova stabilnosti na Balkanu, u Evropi i najširem svetskom političkom kontekstu.¹⁰

Prema uspomenu stručnjaka za odnose sa socijalističkim zemljama Georgija Šahnazarova "jugoslovenski drugovi su dolazili u iskušenje da protumače novu političku liniju KPSS kao potvrdu svog prioriteta u razradi puteva razvika socijalističkih zemalja. Sovjetsku stranu to nije zbunjivalo, jer je shvatila da su zapravo po prvi put inicirali čitav niz problema reforme socijalizma. Po mišljenju Šahnazarova, "sami Jugosloveni su uviđali da postoje smetnje u funkcionisanju samoupravnog sistema i da neće biti spaseni od ozbiljnih zapletenosti".¹¹

S druge strane, deo sovjetske javnosti i političke klase smatrao je perestrojku isključivo pokušajem ponavljanja jugoslovenskog iskustva samoupravnog socijalizma, što je plašilo učesnike u perestrojci i nije odgovaralo istini.¹²

Sovjetska i jugoslovenska strana 18. marta 1988. potpisale su u Dubrovniku zajedničku deklaraciju. Čak ni te godine, ni KPSS niti SKJ nisu mogle pretpostaviti da će u njihovim zemljama uskoro doći do revizije uloge vladajuće partije i do raspada obeju partija. U SSSR-u 6. član Ustava iz 1977. godine koji govori o KPSS-u kao o "rukovodećem činiocu sovjetskog društva" ukinut je tek u martu 1990. Međutim, ni jugoslovenski komunisti, uz sav svoj "oportunizam", samoupravljanje i deatizaciju, nisu bili spremni da donesu sličnu odluku. Obe partije su funkcionisale na osnovama demokratskog centralizma i principi njihove organizacije temeljili su se na poznatoj Rezoluciji o jedinstvu partije usvojenoj na X kongresu RKP(b) 1921. godine.

Problem uloge komunističke partije u novoj situaciji perestrojke u SSSR i krize u SFRJ – višenacionalnim federacijama – uzrujavao je Gorbačova u tolikoj meri da je zatražio poseban sastanak sa predsednikom Predsedništva SFRJ Lazarom Mojsovim i predsednikom Predsedništva CK SKJ Boškom Krunićem. Nameravao je s njima razmeniti mišljenja o posledicama mogućeg nastanka političke opozicije, što se već bilo dogodilo u drugim socijalističkim zemljama. Izgleda da je hteo preduhitriti događaje. "Kako je poznato da je u Poljskoj jak klerikalizam, i u ovoj zemlji bi bilo kog trenutka mogla nastati hrišćanska opoziciona stranka, pa poljski drugovi definitivno odbijaju takve uslove smatrajući ih direktnom pretnjom socijalizmu. Slična rovarjenja događaju se i u odnosu prema Mađarskoj, DRN i drugim zemljama. Međutim, na nišanu je pre svega Sovjetski Savez"¹³, rekao je. Inače, u tom trenutku Gorbačov i njegovi saradnici nisu smatrali formiranje političke opozicije prirodnim procesom, već

10 Медведев, *Распад*, str. 229-230.

11 Шахназаров, *Цена свободы*, str. 102.

12 Шахназаров, *Цена свободы*, str. 102.

13 Горбачев, *Собрание сочинений*. Том 10, str. 23-24, 26-27.

rezultatom spoljnog mešanja u unutrašnje poslove socijalističkih zemalja, dakle posledicom 'miniranja' socijalizma.

Polazeći od svog shvatanja problema, podvukao je veliku važnost jačanja partije (KPSS – S. R.) kao političke avangarde u društvu, koja je trebalo da odigra ulogu integracionog faktora u našim višenacionalnim državama i to ne zapovedanjem nego političkim i ideološkim uticajem. "U ovom trenutku pred nama su pitanja delovanja političkog sistema. Ne planiramo da zamenimo institucije stvorene tokom istorije, ali planiramo da im damo novi dah".¹⁴ Kao što je pokazao istorijski tok, bila je to utopija i partije su u stvari uspele da im daju ne "dah" već samo "veštačko disanje". Ponavljajući Lenjinove reči o partiji kao "avangardnom činiocu u društvu", generalni sekretar CK KPSS računao je s tim da ćemo "putem potpunog uspostavljanja ovlašćenja Sovjeta mi (sovjetsko rukovodstvo - S. R.) pojačati rukovodeću ulogu partije". Uz to je ponovio, polazeći od zastarelih Lenjinovih shvatanja s početka 20. veka, da se „odlučno protivimo federalizaciji partije”. Ali nakon toga, u suprotnosti sa svojim stavom i logikom, istakao je: "Tokom istorije dogodilo se to da su režimi formirani u vanrednoj situaciji dogmatski premešteni u sasvim različite uslove."¹⁵

Ideološki temelji na koje su dve partije pristale u međusobnim odnosima nisu se ticali mogućeg formiranja opozicije. Isključivo u okvirima marksističke ideologije i međunarodnog komunističkog pokreta, KPSS i SKJ odustale su od "monopola na istinu" i najavile da "nemaju pretenzija da bilo kome nameću svoje viđenje društvenog razvoja."¹⁶

Kasnije je Gorbačov izrazio žaljenje što tokom razgovora sa jugoslovenskim drugovima "nismo uspeli doći do temeljne analize problema federalizma, koji su već kucali na vrata u SFRJ i SSSR. Ni sovjetska niti jugoslovenska strana nisu bile spremne da otvoreno govore o ovim oštrim, osetljivim pojavama, koje su, kako je u tom trenutku izgledalo, imale svoje značenje isključivo za unutrašnji razvoj svake zemlje".¹⁷

Sovjetski analitičari su smatrali da jugoslovensko rukovodstvo menja svoj odnos prema sovjetskom iskustvu jer su se "u SFRJ već pojavili prvi simptomi erozije sistema, najviša vlast je osećala preku potrebu za preventivnim promenama i verovatno nije odbacivala mogućnost da uzme nešto što pripada iskustvu perestrojke".¹⁸

Pretpostavljamo da je stoga Gorbačov, osetivši ova raspoloženja, stalno naglašavao da njegove reforme nikako neće dovesti do uspostavljanja "kapita-

14 Горбачев, *Собрание сочинений*. Том 10, стр. 27-28.

15 Горбачев, *Собрание сочинений*. Том 10, стр. 28.

16 *Визит Генерального секретаря ЦК КПСС М. С. Горбачева*, стр. 78-79; Nikolić, *Informboro* 2, стр. 303.

17 Горбачев, *Жизнь и реформы*. Кн. 2, стр. 386.

18 Шахназаров, *Цена свободы*, стр. 103.

lizma” u Sovjetskom Savezu. Rekao je: “Prilikom rešavanja vaših problema ne bih tražio izlaz izvan okvira socijalizma. Preduslov napretka je perestrojka u načinu mišljenja. To nećemo postići bez duboke demokratizacije društva.”¹⁹ Ali nije ni pomislio da je višestranačje u stvari preko potrebno za “demokratizaciju”. Po starom ga je smatrao jednom od karakteristika “kapitalizma”.

U toku posete Jugoslaviji 1988. Gorbačov je vodio razgovore sa rukovodiocima republika i republičkih centralnih komiteta SK, među kojima je bio i predsednik CK SK Slovenije Milan Kučan. Prema sovjetskoj službenoj dokumentaciji Kučan je detaljno obrazložio Gorbačovu svoje viđenje programa političkih i ekonomskih reformi u socijalističkim zemljama. “Njegov stav smo smatrali otvorenim demonstriranjem samostalnosti Slovenije.”²⁰ “Govori se o stvaralačkom ostvarenju ideja Tita i Kardelja, ali svakako uzimajući u obzir suvremenu situaciju. Međutim, za to moramo prevazići elemente konzervativizma i birokratske svesti, kojih u društvu ima veoma mnogo”, rekao je Kučan upotrebivši tradicionalne jugoslovenske floskule za formulisanje bitih novih društvenih pa i političkih ciljeva.²¹ U svom govoru sovjetski generalni sekretar odgovorio je: “Imamo mnogo sličnih interesa i zadataka u sferi iskorišćavanja socijalizma, uzimajući u obzir specifičnost naših zemalja. Dakle, potrebni smo jedni drugima ne samo s ekonomskog već sa političkog i ideološkog gledišta.”²² Kasnije je Gorbačov ocenio slovenački pristup reformama kao daleko radikalniji nego što je bio u Srbiji.²³

Analizirajući raspad SFRJ, naveo je nekoliko njegovih uzroka: “Nacionalističke čežnje i ambicije, neuspeh radikalne reforme jugoslovenskog modela socijalizma i težnju novih lidera da što pre uberu plodove demokratije i liberalizma, ‘razrjadke’ i kraj Hladnog rata.”²⁴

Gorbačov je posetio Jugoslaviju skoro godinu dana pre nego što su se u toj zemlji počele formirati stranke, kada je inače počelo pretvaranje društvenog u politički pluralizam i višestranačje.

Gorbačov je u svojim memoarima početkom 90-ih pomenuo da je 1988. osetio zabrinutost za sudbinu Jugoslavije. Uzrok jačanju etničkog nacionalizma našao je u “republičkom etatizmu”. Prema mišljenju Gorbačova, mnogi ljudi u Jugoslaviji vodili su računa o ovoj pretnji, ali su stavovi prema tom problemu bili veoma različiti. Predsednik Predsedništva CK SKS Slobodan Milošević, na primer, izrazio je zabrinutost zbog slabosti i neefikasnosti federalnih institucija. Srbi su većinom bili za reforme, ali za one koje nisu slabile centar, federaciju.²⁵

19 Шахназаров, *Цена свободы*, str. 103.

20 Медведев, *Распад*, str. 241.

21 Горбачев, *Жизнь и реформы*. Кн. 2, str. 384-385.

22 Горбачев, *Собрание сочинений*. Том 10, str. 59.

23 Горбачев, *Жизнь и реформы*. Кн. 2, str. 385.

24 Горбачев, *Жизнь и реформы*. Кн. 2, str. 386.

25 Горбачев, *Жизнь и реформы*. Кн. 2, str. 384.

Spolja posmatrano ovakav stav se poklapao sa stavom samog Gorbačova, koji se plašio “separatističkih tendencija” u Sovjetskom Savezu. Prema objavljenoj dokumentaciji, on nije Miloševićev stav i srpski etnički nacionalizam doživljavao kao pretnju, iako su oni bili usmereni ka jačanju pozicije Srbije i Srba u zajedničkoj Jugoslaviji, što je bilo u suprotnosti sa federalističkim načelima. Milošević je u stvari bio pristalica etatizacije i svega onoga što je karakteristično za titoistički ali i staljinistički socijalizam uz promenu izvesnih parola. Gorbačov i njegovi savetnici sasvim pogrešno su smatrali da Miloševićev stav vodi jačanju SFRJ i društvenim reformama, da je on saveznik Sovjetskog Saveza i politike perestrojke. Do kraja nisu uviđali svoju grešku, čak ni u avgustu 1991. kad je Milošević podržao pučiste u Moskvi, čija bi pobeda okončala jugoslovensku reformu, demokratizaciju i višestranačje, koji su se jedva rodili 1989/90.

Rukovodstvo KPSS, aparatni analitičari čak i slaba reformska struja i opozicija nisu imali adekvatnu sliku situacije u socijalističkim zemljama srednje Evrope. Na primer, smatrali su Praško proleće pozitivnim pokretom usmerenim ka reformi socijalizma. Nisu bili svesni uloge nacionalnog – slovačkog pitanja u Čehoslovačkoj. Ali, Hrvatsko proleće, kao i reformatorstvo i disidentstvo u nesrpskim republikama, smatrali su isključivo nacionalizmom. Osim toga, nisu shvatali da je krajem 80-ih lozinka očuvanja Jugoslavije u velikoj meri bila nacionalistička lozinka očuvanja velike Srbije, koja nije imala bilo kakve veze sa višenacionalnom federacijom i internacionalizmom. Pored toga, nisu shvatali da Milošević nije prijatelj i saveznik Sovjetskog Saveza u bilo kom obliku, ni staljinističkom niti perestrojke. Isto tako nisu shvatali sadržaj i političku usmerenost Memoranduma SANU 1986, koji je bio manifest srpskog antikomunizma i nacionalizma.²⁶

Nakon (ali ne usled!) posete Gorbačova Jugoslaviji u zemlji su stalno jačali ekonomski, politički, pravni i drugi sukobi. U tim uslovima sistem “rotacije”, tj. zamene rukovodilaca SKJ i SFRJ najvišeg nivoa koja se vršila svake godine s obzirom na njihovu pripadnost republikama i republičkim centralnim komitetima SK, uz nekakvu prividnu demokratiju, nije bio efikasan. Vodio je samo političkom intrigantstvu, korupciji i slabljenju uprave. Središta donošenja odluka i političke odgovornosti korak po korak premeštala su se u glavne gradove republika. Beograd se pretvarao u glavni grad Srbije i Srba i gubio je svoju ulogu glavnog grada Jugoslavije.

Godina 1989. bila je poslednja mirna godina u Jugoslaviji, njenom postojanju kao jedinstvene države, političkog, ekonomskog, pravnog i kulturnog prostora. Republičke skupštine (sabori), nakon prvih višestranačkih izbora 1990. godine, počele su se pretvarati u prave parlamente.

²⁶ Pojediniosti o tome vidi u knjizi: Романенко, *Между »пролетарским интернационализмом» и »славянским братством»,* str. 753-756.

Kao u ostalim socijalističkim zemljama, u Jugoslaviji je društvena struktura bila uništena. Zbog toga, kao i zbog političkih tradicija iz druge polovine 19. i prve polovine 20. veka, političko grupisanje, i to u većoj meri nego u Austrougarskoj i Kraljevini Jugoslaviji, temeljilo se isključivo na etničkoj pripadnosti i nacionalnim programima, a ne na društvenim interesima i političkim ideologijama. Uništen u doba socijalizma, društveni sistem nije bio uspostavljen. Osim toga, treba uzeti u obzir da se društveni život u južnom delu srednje Evrope bitno razlikovao od onog u zemljama zapadne Evrope i Sovjetskog Saveza. Mnogi narodi koji su živeli zajedno i bili izmešani često nisu imali svoj "čisti" etnički prostor. Do kraja 19. veka nisu imali ni svoju državnost. Zbog toga se društveni pokreti formiraju i razvijaju uglavnom u obliku narodnih a ne društveno-političkih pokreta. A spoljni svet oni su posmatrali prvenstveno u etničkim kategorijama. Stanovništvo je etničku zajednicu doživljavalo isključivo kao jedinstveni element politike i prava. Nacionalna ideologija, uključujući i elemente agresivnog nacionalizma, doživljavana je kao jedinstvena alternativa omrznutom komunizmu kao političkom sistemu, ideologiji, zajedničkoj državi i konceptu "rešenja" nacionalnog pitanja.

Politička borba često se pretvarala u nacionalnu, što se videlo po rezultatima prvih slobodnih višestranačkih izbora 1990. i po sudbini republika-država. Većina birača uglavnom je glasala za nacionalne, a ne za ideološke stranke.

Nove stranke su se formirale i uspostavljale s obzirom na četiri osnovna tipa ideologije – konzervativizam, liberalizam, socijalnu demokratiju i radikalizam.²⁷ Svaki od njih imao je svoj odnos prema etničkom nacionalizmu i načinu "uvrštavanja" u ideologiju i masovnu svest.

Tipovi ideologije razvijali su se u etapama. Prvo, to su bili klubovi intelektualaca s jedne strane i masovni mitinzi, s druge. U drugoj etapi nikle su pojedine vrste grupacija ili društava, koja su se ponekad okupljala oko nekog lista ili časopisa. I tek nakon toga počele su se formirati prave ideološke stranke. Svakako, nisu sve te "stranke" naišle na masovni odjek i obuhvatale barem relativno brojno članstvo. Neke su ostale na nivou grupice pripadnika i uskoro nestale.

Osim toga, treba reći da su neke stranke nasledile različite vrste narodnih programa iz razdoblja s kraja 19. i prve polovine 20. veka. Druge su predstavljale moderne ideologije s kraja 20. veka. Najzad, stranke trećeg tipa nikle su kao rezultat političke i ideološke mimikrije bivših republičkih Saveza komunista. SKJ se raspao i od opštedržavne institucije i dela državnog aparata (pokušavali su sačuvati svoj položaj i funkciju) pretvorio se u niz odvojenih stranaka u okvirima pojedinih republika, izgubivši svoju prethodnu funkciju. Samo Milošević i njegove

27 *Koga voliti? Programi političkih strank in list na spobladinskih volitvah v Sloveniji; Milardović, Nove stranke Hrvatske; Lazarević, Stranke u Jugoslaviji; Letica, Četvrta Jugoslavija; Словения. Путь к самостоятельности. Документы*, str. 293-301.

pristalice u Crnoj Gori uspjeli su sačuvati položaj i funkciju svojih preimenovanih partija, koje se nisu pretvorile u građanske stranke. S druge strane, kasnije tokom devedesetih godina, HDZ u Hrvatskoj i tri stranke u BiH sa funkcionalnog gledišta ponovile su ulogu SKJ kada je reč o samim strankama ali i partijama, državnim institucijama. Međutim, u Hrvatskoj i BiH u znatnoj meri došlo je do promene političke klase.

U višenacionalnoj sredini novostvorene stranke često su se pretvarale u stranke-pokrete kao što su HDZ u Hrvatskoj, SDA, SDS i HDZ u BiH. U Sloveniji se DEMOS nije pretvorio ni u jedinstvenu stranku, niti u pokret. Nije postao ni državna institucija i veoma brzo se raspao nakon pobjede na izborima 1990.

Do 1988/89. u jednopartijskom sistemu nije se stvorio sloj, krug profesionalnih političara. Nije bilo političara, jer nije bilo politike. Nije se formirala demokratska politička kultura koja nije bila prisutna ni u Austrougarskoj i Srbiji, ni u Kraljevini Jugoslaviji, niti u socijalističkoj Jugoslaviji. Liberalna struja u izbeglištvu isto tako nije bila jaka i brojna. Stavovi znatnog dela opozicionih elemenata sistemskog reformatorstva i vansistemskih organizacija u Srbiji, Hrvatskoj, Sloveniji, BiH, Makedoniji i Crnoj Gori bili su povezani pre svega sa nacionalnim tradicijama iz prošlosti.

U političkim naukama i istoriografiji vode se diskusije o datumu raspada SFRJ. Neki stručnjaci smatraju da se ona raspala 1992. godine. Oni dovode u vezu raspad zajedničke države s početkom rata u BiH, kao i s konačnim prekidom veza i kontakata između bivših republika.²⁸ Ima i onih koji misle da je do kraja SFRJ došlo 1991, nakon rata u Sloveniji, početka rata u Hrvatskoj kao i stvarnog raspada federalnih organa. Ali, prema našem mišljenju, prava SFRJ kao jedinstvena država završila je svoj put upravo 1990, jer je te godine nestao zajednički politički, ekonomski i pravni prostor. Godine 1990. unapred je odlučena sudbina SFRJ kao i same ideje o zajedničkoj državi Južnih Slovena. Istorijski procesi započeti 1990. pa sve do 1992. došli su do svog logičnog i prirodnog završetka.²⁹

SKJ je 22. januara 1990. na XIV (vanrednom) kongresu de fakto nestao. Posle toga republički SK počeli su se pretvarati u samostalne republičke stranke. Svaka stranka-naslednica SKJ imala je svoje specifične crte i sve samostalnije funkcionisala u skladu sa prilikama u svakoj republici. Zajedničko svim tim SK bila je zamena u nazivu – odrednicu “komunistički” zamenio je pojam “socijalistički”. To je bio simbolički prekid sa tradicijom Tita kao i s iskustvom Sovjetskog Saveza, “diktature

28 Vidi: Pirjevec, *Jugoslavija*, str. 379-418; Goldstein, *Dvadeset godina samostalne Hrvatske*; Šestak et al., *Dějiny jihoslovanských zemí*, str. 558-582; Djordjević, *The Yugoslav Phenomenon*, str. 341-342; Friedman, *The Bosnian Muslims*; Garde, *Život i smrt Jugoslavije*; Tanner, *Croatia. A Nation Fought in War*; Романенко, *Югославия, Россия и «славянская идея»*, str. 401-509 i sl.

29 O događajima 1989-1991. npr. vidi: *Slovenska kronika XX. stoletja. 1941-1995*; Kovačević, Dajić, *Hronologija jugoslavenske krize 1942-1993. godine; Kronologija rata. Hrvatska. Bosna I Hercegovina*; Габрич, Чепич, *Очерк развития словесной государственности*, str. 72-73.

proletarijata”, inače “povratak Evropi” – socijaldemokratiji koju su Tito, kao i sovjetsko rukovodstvo, smatrali revizionističkom strujom. Međutim, na čelu ovih “reformisanih” stranaka u republikama koje su težile nezavisnosti, našli su se vrlo različiti lideri i grupacije. Njihova politika i ideologija, kao i dubina reformisanja, veoma su se razlikovale.

Republički SK ne smeju se smatrati političkim strankama pre raspada SKJ i zvaničnog proglašenja višestranačja u pojedinim republikama. Isto tako, partijski funkcioneri nisu bili pravi političari. Sa ovog gledišta SKJ možemo uporediti sa KPSS – postojanje jedinstvene države prouzrokovano je postojanjem jedinstvene partije.

Jedan od najistaknutijih događaja u SFRJ smatra se završetak formiranja principijelno novog političkog sistema, višestranačja – što se dogodilo 1990. godine, ali ne u okviru cele države već u pojedinim republikama. Propali su pokušaji formiranja liberalne, centralističko-konzervativne i reformatorske stranke. Posle raspada SKJ različite struje u različitim republikama pokušale su uspostaviti novu ideologiju jugoslovenstva osnivanjem sledećih stranaka: Ujedinjenje za jugoslovensku inicijativu (UJDI) (koja se nije pretvorila u pravu stranku), Savez reformskih snaga šefa SIV Jugoslavije Ante Markovića (izgubila sve izbore u kojima je učestvovala 1990) i Savez komunista – Pokret za Jugoslaviju. Ova poslednja predstavljala je “pritisak grupa” koju je iskorišćavao novostvoreni režim Slobodana Miloševića. Jer ideja jugoslovenstva u bilo kojem obliku u tom trenutku nije mogla više dobiti podršku ni u kojoj društvenoj ili etnonacionalnoj sredini. Komunizam je bio diskreditovan i kao društveni koncept i kao koncept međunacionalnih odnosa.³⁰

Osim toga, 28. juna 1990. skupština SFRJ zauvek je odložila usvajanje zakona o strankama, što je onemogućilo višestranačke izbore za savezni parlament. Prvi višestranački izbori održani su 8. aprila 1990. u Sloveniji. U skupštini koja se istog dana pretvorila u parlament većinu glasova dobila je opoziciona nacionalno-liberalna koalicija DEMOS, ali za predsednika je izabran harizmatični političar, bivši komunista Milan Kučan. Na višestranačkim izborima u Hrvatskoj 22. aprila i 6. maja pobedio je HDZ čiji je vođa Franjo Tuđman bio izabran za predsednika Predsedništva Hrvatske, de fakto za predsednika republike. Kao u Sloveniji, i u Hrvatskoj su na parlamentarnim izborima izgubili reform-komunisti (Stranka društvenih promjena – SDP sa bivšim sekretarom SKH Ivicom Račanom na čelu.) Jedanaestog novembra izbore je dobila opozicija u Makedoniji, a 18. novembra tri opozicione narodne stranke u BiH – SDA, SDS i HDZ. Inače, stvorili su se uslovi za sukob. Na tim izborima izgubili su i bivši komunisti i jugoslovenski orijentisana Markovićeva stranka.

30 O tome i nekim drugim aspektima npr. vidi: *Srpska strana rata*, str. 447-580 (članci Vojina Dimitrijevića, Maje Obradović, Dubravke Stojanović, Bojane Šušak, Miroslava Hadića).

Najzad, 9. decembra na izborima u Srbiji pobedila je Miloševićeva SPS (bivša SKS) i u Crnoj Gori DPS (bivši SK CG), njegovi saveznici. Srpska opozicija izgubila je izbore iz više razloga – zbog programske i organizacione rasepkanosti, različitih stavova prema strategiji i taktici. Osim toga, većina mas-medija, uključujući televiziju, kao i državni aparat, nalazili su se u Miloševićevim rukama i rukama njegovih pristalica. Za razliku od većine republika, u Srbiji i Crnoj Gori nije došlo do prave promene političke klase i temeljne reforme političkog sistema.

Višenacionalna Jugoslavija nije mogla postojati kao demokratski višestranački sistem. Prema istorijskoj tradiciji političkih stranaka Južnih Slovena u Austrougarskoj i Kraljevini SHS – u Jugoslaviji one su se formirale pre svega kao etnonacionalne, a ne kao društveno-političke organizacije. One su bile delovi narodnog pokreta usmerenog prema narodnom samoodređenju. Višestranačje je nastalo isključivo u okviru republika, a ne cele države. Opštejugoslovenska je bila samo partija – SKJ, ni u periodu od 19. veka do sredine 20. stoleća, niti krajem 80-ih godina nije se uspela stvoriti opštejugoslovenska višenacionalna stranka – ni centralistička niti federalistička. Inače, nije došlo do stvaranja građanskih organizacija koje su bile u stanju da nadomeste SKJ i čiji je cilj bilo sačuvati zajedničku višenacionalnu državu. To nije bilo moguće sa gledišta funkcionisanja jedinstvene strukture niti zbog nacionalnih osećanja i društvenog raspoloženja.

Nakon izbora 1990. u republikama je postalo sasvim jasno da Socijalistička federativna republika Jugoslavija više ne postoji, jer je jedinstveni politički sistem definitivno nestao. Svaka republika je dobila svoje političke sisteme i svoje centre vlasti odvojene od Beograda. Beograd nije bio u stanju politički i ekonomski nametnuti opštedržavno rešenje. Miloševiću su ostale samo dve mogućnosti: priznati postojeću realnost ili iskoristiti vojsku.

Puč u Sovjetskom Savezu 19.-22. avgusta 1991. bio je presudan ne samo za postojeće režime u dve zemlje, već i za sudbinu komunizma kao ideologije, političke prakse i svetskog pokreta.³¹ Bude li Kadijević došao u Moskvu u julu ili avgustu 1991, mogao bi računati na podršku Miloševićevim planovima državnog udara, jer je tada JNA već bila izgubila rat u Sloveniji i Beograd je imao “dokaz” pretnje “nacionalizma i separatizma”. Gorbačov i kolektivno rukovodstvo SKJ/SFRJ u istom trenutku bili su prisiljeni da biraju između SSSR/SFRJ i demokratije, između državnog integriteta i reformi.

31 Романенко, *Между «пролетарским интернационализмом» и «славянским братством»*, стр. 772-805.

IZVORI I LITERATURA

- Bergant, Zvonko. *Slovenski klasični liberalizem : idejno-politični značaj slovenskega liberalizma letih 1891-1921*. Ljubljana : Nova revija, 2000.
- Bilandžić, Dušan. *Hrvatska moderna povijest*. Zagreb : Golden Marketing, 1999.
- Брутенц К.Н. *Несбывшееся. Неравнодушные заметки о перестройке*. Москва, 2005.
- Cipek, Tihomir, Matković, Stjepan. *Programatski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina : 1842.-1914*. Zagreb : Disput, 2006.
- Черняев, Анатолий С. *Шесть лет с Горбачевым. По дневниковым записям*. Москва, 1993.
- Djordjević, Dimitrije. The Yugoslav Phenomenon. V: Held, Josef (ur.). *The Columbia History of Eastern Europe in the Twentieth Century*. New York : Columbia University Press, str. 306-344.
- XXVII съезд Коммунистической партии Советского Союза. 25 февраля - 6 марта 1986 года. *Стенографический отчет. Том 1*. Москва, 1986.
- Friedman, Francine. *The Bosnian Muslims : Denial of a Nation*. Boulder, Co. : Westview Press, 1996.
- Габрич, Алеш, Чепич, Зденко. *Очерк развития словесной государственности (1941-1991). Словения. Путь к самостоятельности. Документы*. Москва, 2001, str. 55-78.
- Garde, Paul. *Život i smrt Jugoslavije*. Zagreb : Ceres ; Mostar : Ziral, 1996.
- Goldstein, Ivo. *Dvadeset godina samostalne Hrvatske*. Zagreb : Novi Liber, 2010.
- Горбачев, Михаил С. *Собрание сочинений. Том 10*. Москва, 2009.
- Горбачев, Михаил С. *Жизнь и реформы. Книга. 2*. Москва : Издательство "Новости", 1995.
- Imamović, Enver [et al.]. *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja drugog svjetskog rata*. Sarajevo, Bosanski kulturni centar, 1998.
- Imamović, Mustafa. *Historija Bošnjaka*. Sarajevo : Bošnjačka zajednica kulture Preporod, 1998.
- Koga voliti? Programi političnih strank in list na spomladanskih volitvah v Sloveniji*. Ljubljana : Jugoslovanski center za teorijo in prakso samoupravljanja Edvard Kardelj 1990;
- Kovačević, Slobodanka, Dajić, Putnik. *Hronologija jugoslavenske krize 1942-1993. godine*. Beograd : Institut za evropske studije, 1994.
- Крестић Василије, Љушић Радош. *Програми и статутни српских политичких странака до 1918. године*. Београд : Књижевне новине, 1991.

Kronologija rata : agresija na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu. Zagreb : Hrvatski informativni centar, 1998.

Lazarević, Milan (ur.). *Stranke u Jugoslaviji.* Beograd : Tanjug, 1990.

Letica, Slaven. *Četvrta Jugoslavija.* Zagreb : Centar za informacije i publicitet, 1989.

Медведев В.А. *Распад. Как он назревал в «мировой системе социализма».* Москва, 1994.

Milardović, Anđelko. *Nove stranke Hrvatske : zbirka dokumenata novog višestranačkog izbornog sustava Hrvatske u 1990. godini.* Bilje : Izdavačko trgovačko poduzeće Baranja, 1990.

Nikolić, Miodrag. *Informboro : zv. 2.* Zagreb : Centar za informacije i publicitet, 1989.

Perovšek, Jurij. *Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918–1929).* Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije, 1998.

Pirjevec, Jože. *Jugoslavija : nastanek, razvoj, ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije.* Koper : Lipa, 1995.

Романенко, Сергей А. «Хорватская весна» и советско-югославские отношения на рубеже 1976-1970-х гг. Национализм или реформа социализма? V: *Средняя Европа. Межнациональные и межгосударственные отношения. XII– XX вв. Сборник памяти Т.М. Исламова.* СПб.: Алетея, 2009, str. 408-436.

Романенко, Сергей А. *Югославия: История возникновения. Кризис. Распад. Образование независимых государств. Национальное самоопределение народов Центральной и Юго-Восточной Европы в XIX-XX вв.* Москва, 2000.

Романенко, Сергей А. *Югославия, Россия и «славянская идея». Вторая половина XIX – начало XXI в.* Москва, 2002.

Романенко, Сергей А. *Между «пролетарским интернационализмом» и «славянским братством». Российско-югославские отношения в контексте этнополитических конфликтов в Средней Европе. От начала XX в. до 1991 г.* Москва, 2011.

Словения. Путь к самостоятельности. Документы. Москва, 2001.

Slovenska kronika XX. stoletja 1941-1995. Ljubljana : Nova revija, 1997.

Srpska strana rata : trauma i katarza u istorijskom pamćenju. (Priredio: Nebojša Popov). Beograd : Republika, 1996.

Stančić, Nikša. *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću.* Zagreb : Barbat, 2002.

Шахназаров, Георгий Х. *Цена свободы. Реформация Горбачева глазами его помощника.* Москва : Зевс, 1993.

Šestak, Miroslav [et al.]. *Dějiny jihoslovanských zemí*. Praha : Lidové noviny, 1998

Tanner, Marcus. *Croatia : A Nation Forged in War*. New Haven, London : Yale University Press, 2001.

Улунян, Артем А. *Коминтерн и геополитика: балканский рубеж. 1919-1938*. М.: Институт всеобщей истории РАН, 1997.

Визит Генерального секретаря ЦК КПСС М.С. Горбачева в Социалистическую федеративную Республику Югославию: 14-18 марта 1988 года: документы и материалы.

2.

**DEMOKRATIZACIJA
NA SLOVENSKI
NAČIN**

Božo Repe

**VLOGA
PREDSIEDSTVA
(S)RS V
DEMOKRATIZACIJI
IN OSAMOSVOJITVI
SLOVENIJE**

PREDSIEDSTVO DO LETA 1990

Predsedstvo Republike Slovenije (do leta 1990 predsedstvo Socialistične republike Slovenije) je bilo vzpostavljeno z ustavama SFRJ in SRS iz leta 1974 (analogno tudi v drugih republikah in obeh avtonomnih pokrajinah).¹ Predstavljalo je Socialistično epubliko Slovenijo. Vrhovno državno telo je bilo sicer predsedstvo SFRJ, poleg njega pa je obstajala še dosmrtna funkcija predsednika

¹ Ustava SFRJ iz leta 1974; Ustava SRS iz leta 1974.

republike (ki je bil hkrati predsednik predsedstva SFRJ), a izključno za Josipa Broza - Tita. Z njegovo smrtjo je ugasnila, čeprav so bile v jugoslovanskem vodstvu v mesecih njegove bolezni o tem različne interpretacije in najbrž tudi tihe ambicije glede možnega naslednika, a pač za kaj takega ni bilo dovolj močne.

Člana predsedstva SFRJ iz SRS je volila skupščina SRS na predlog Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije po prej opravljenih postopkih kandidiranja. Po zakonu so se člani predsedstva volili za štiri leta, nihče pa ni mogel biti izvoljen več kot dvakrat zaporedoma. Sprva, še pred ustavo iz leta 1974, ko je bilo članov iz republik več in še ni bilo jasnega dogovora, kakšni bosta funkcija in teža predsedstva, je v Sloveniji prišlo do neuspelega poskusa demokratizacije izbirnih postopkov (t. i. afera 25 poslancev).² Tudi prve neposredne in demokratične volitve še v starem sistemu so bile prav za člana predsedstva SFRJ aprila 1989, ko je bil v drugem krogu v tekmi z Markom Bulcem izvoljen dr. Janez Drnovšek. Formalno ga je ob neposredni izvolitvi za člana predsedstva SFRJ sicer razglasila še skupščina SRS, zamenjal je Staneta Dolanca.

Predsedstvo republike je torej predstavljalo SRS ter opravljalo druge z Ustavo SRS določene pravice in dolžnosti.

Tu bi – glede na današnje indoktrinirane in poenostavljene predstavitve nekdanjega režima in teorije, da se je vse v zvezi z državnostjo začelo leta 1990 oz. 1991 – spomnil še na to, da je imela po ustavi iz leta 1974 Slovenija poleg predsedstva še skupščino Socialistične republike Slovenije, izvršni svet, različne republiške upravne organe, ustavno sodišče, vrhovno sodišče, javno tožilstvo in družbenega pravobranilca. Ter seveda po vseh povojnih ustavah pravico do samoodločbe, vključno s pravico do odcepitve. Res je bilo do sredine osemdesetih let vse bolj ali manj kadrovsko nadzorovano iz enega političnega kroga, a formalno so bili to državni organi, ni jih bilo treba ustvarjati na novo in vsak po svoje so se, tako kot vsa družba v osemdesetih letih, postopoma demokratizirali. Če pa si kdo vzame čas in preuči biografije ljudi, ki so v teh organih delovali, bo hitro ugotovil, da gre večinoma za ljudi, ki so imeli profesionalno in tudi osebno integriteto, ne pa nekakšne slepo poslušne partijske aparatčike, ki bi zaslužili lustracijo, kot se to interpretira in želi danes. Nova slovenska stvarnost je vsaj v institucionalnem, deloma pa tudi vsebinskem smislu nastala v starem, čeprav to seveda ne gre v kontekst zdravljíčarsko-ideoloških interpretacij. Demokracija je v Sloveniji, tudi z močno in neponovljivo civilno družbo, obstajala vsaj dve leti pred večstrankarskimi volitvami; tisto po letu 1990 pa je sicer bil večstrankarski sistem, a ga je še globoko v devetdeseta leta težko označiti za demokratičnega. Če pa že, morda v stilu priljubljene, a v Sloveniji kritizirane ocene Madeleine Albright o mladih balkanskih demokracijah, od Albanije do Slovenije.

2 Več o tem: Repe, »*Liberalizem*« v Sloveniji.

Predsedstvo SRS je torej predstavljalo Slovenijo v odnosu do federacije in v okviru neposrednih, a omejenih mednarodnih stikov tudi navzven. Obravnavalo je vprašanja s področja ljudske obrambe, s področja varstva ustavne ureditve, s področja mednarodnih odnosov, s področja uresničevanja enakopravnosti narodov in narodnosti ter usklajevanja temeljnih interesov SRS in drugih republik in avtonomnih pokrajin. Razglašalo je zakone z ukazom, podeljevalo republiška odlikovanja, dajalo je pomilostitve. Lahko je začelo tudi postopek za spremembo ustave. V primeru napada na državo je organiziralo in vodilo splošni ljudski odpor; med vojno ali ob neposredni vojni nevarnosti izdajalo uredbe z zakonsko močjo, če se skupščina ne bi mogla sestati, in v njenem imenu opravljalo tudi vse zadeve v zvezi z volitvami in razrešitvami predsednika in članov izvršnega sveta in drugih republiških funkcionarjev. Predsedstvo je predlagalo kandidata za predsednika izvršnega sveta; dajalo predloge za izvolitev oziroma za imenovanje funkcionarjev iz SRS, ki jih je imenovalo Predsedstvo SFRJ (za časa Tita predsednik republike); skupščini je predlagalo izvolitev in razrešitev predsednika in sodnikov ustavnega sodišča; predlagalo je tudi člane sveta republike skupščini SRS.

Predsednik predsedstva je med drugim v imenu predsedstva republike predstavljal SRS; bil je predsednik sveta za ljudsko obrambo; v imenu predsedstva republike je med vojno, ob neposredni vojni nevarnosti in v drugih podobnih izrednih razmerah, ko se predsedstvo republike ne bi moglo sestati, opravljal določene pravice in dolžnosti, za opravljanje katerih bi ga pooblastilo predsedstvo republike, je tudi nadomeščal člana Predsedstva SFRJ, če ta dalj časa ne bi mogel opravljati svoje funkcije. V zadnjem obdobju Jugoslavije so se sicer pomembnejših sej zveznega predsedstva pogosto udeleževali tudi republiški predsedniki in so bili – bolj kot člani predsedstva – v resnici predstavniki republiških interesov.

Predsedstvo republike je naloge iz svojih pristojnosti opravljalo kot celota, kolektivno, svoje odločitve pa je sprejemalo na podlagi usklajenih stališč svojih članov. Posamezni člani predsedstva republike so po dogovoru in glede na njihova interesna področja pokrivali posamezna področja iz družbenega življenja.

Med delovnimi telesi predsedstva republike sta bila najpomembnejša svet za ljudsko obrambo, katerega predsednik je bil po ustavi predsednik predsedstva republike, in svet za varstvo ustavne ureditve, katerega predsednik je bil običajno član predsedstva. Ta svet je tudi nadzoroval delo sekretariata za notranje zadeve in SDV (enkrat letno so kontrolirali tudi uporabo posebnih sredstev, pri čemer jih je običajno najbolj zanimalo, komu prisluškujejo).

Naj omenim še svet republike, ki sicer v ustavi ni bil posebej opredeljen, je pa ustava predsedniku dajala možnost, da ga ima kot obliko dela predsedstva. Člane sveta je na predlog predsedstva za dobo petih let volila skupščina SRS; v glavnem so bili v njem zaslužni stari funkcionarji, število članov sveta ni bilo omejeno, članstvo je bila častna družbena funkcija, člani pa so bili za svoje delo odgovorni

predsedstvu republike. Osebno menim, da je bil to zelo koristen organ in bi ga kazalo obnoviti ter vanj vključiti vse osamosvojitelje in »osamosvojitelje« – pod pogojem seveda, da takoj opustijo aktivno politiko.

V predsedstvu republike sta bila poleg predsednika in članov po položaju tudi predsednik CK ZKS in RK SZDL. Listo kandidatov za člane predsedstva republike je določila kandidacijska konferenca SZDL Slovenije, predsednika in člane predsedstva so nato volile občinske skupščine in skupščine skupnosti občin. Kandidati so bili izvoljeni, če je za kandidatno listo glasovala večina vseh delegatov v dveh tretjinah občinskih skupščin ter skupščin skupnosti občin. Skupščina SRS je nato razglasila izvolitev in objavila sestavo predsedstva republike na skupni seji vseh zborov. Člani predsedstva republike so se volili za štiri leta, nihče pa ni mogel biti izvoljen več kot dvakrat zaporedoma.

Predsednik in člani predsedstva SRS so pred prevzemom svojih dolžnosti slovesno zaprisegli na skupni seji vseh zborov skupščine SRS. Uživali so tudi imuniteto, za kar so se uporabljale določbe o imuniteti delegatov v skupščini.

Predsedstvo je bilo ukinjeno z novo ustavo 23. decembra 1991, namesto njega pa uvedena funkcija predsednika Republike Slovenije.

Predsedniki so si sledili po naslednjem vrstnem redu:

1. Sergej Kraigher od 1974 do 1979;
2. Viktor Avbelj od 1979 do 1982;
3. France Popit od 1982 do 1988; po socialističnih standardih, po katerih so bile izvolitve običajno čez 90%, je bil rezultat izvolitve Popita presenetljivo nizek (74,7% vseh delegatov), kar je že kazalo na povečevanje kritičnosti v družbi in tudi v politiki. Popit je bil nato izvoljen še enkrat leta 1986;
4. Janez Stanovnik od 1988 do 1990.

Člani predsedstva so se menjali večkrat, vmes so bile tudi nadomestne volitve zanje. V javnosti je njihovo delovanje postalo bolj znano in odmevno v Stanovnikovem mandatu, ko so bili člani (sicer večinoma že tudi pod Popitom) Alojz Briški, Ivo Fabinc, Majda Gaspari, Andrej Marinc, Janko Pleterski in po položaju Milan Kučan, predsednik CK ZKS, in Franc Šetinc, predsednik RK SZDL (za njim nato Jože Smole).

Milan Kučan je bil predsednik predsedstva od aprila 1990 do sprejetja ustave 23. 12. 1991, tako on kot člani predsedstva pa so funkcijo opravljali do novih volitev. Zadnji predsednik predsedstva in člani so bili seveda voljeni po spremenjeni zakonodaji s konca leta 1989 in neposredno, zakonsko opredeljenih zunanjih članov po funkciji ni bilo več. Bilo je še nekaj drugih manjših sprememb, pristojnosti pa so ostale v glavnem take, kot sem jih opisal.³

3 Povzeto po uradnih listih SRS in zapisnikih sej predsedstva SRS, ARS in Arhiv predsednika Republike Slovenije.

Pomen republiškega predsedstva se je povečal v drugi polovici osemdesetih let, ko so se razmere v Jugoslaviji zaostrele tudi na mednacionalnem področju, zvezno predsedstvo in drugi organi pa niso bili zmožni obvladovati razmer. A hkrati se je teža konfliktov iz zveznih partijskih organov selila v državne in ti so se bili – še zlasti zvezno predsedstvo – po sili razmer s konflikti pač prisiljeni ukvarjati. Ne nazadnje zato, ker je bilo predsedstvo tudi vrhovni poveljnik JLA, česar pa ta ni jemala prav resno. V Sloveniji je bil tedaj predsednik predsedstva Janez Stanovnik, ki so ga sicer še izvolile občinske skupščine, a je užival veliko zaupanje javnosti; med drugim so mu mediji nadeli vzdevek »oče naroda«. Njegova izvolitev je bila prav tako izraz demokratizacije in naraščajočega vpliva medijev, saj naj bi bil po neformalni, a utečeni poti Popitov naslednik Andrej Marinc, kar je preprečila zlasti Mladina s kritiko njegove vloge v času odstavitve Staneta Kavčiča.

Janez Stanovnik, ki je v OZN opravljal visoko funkcijo generalnega podsekretarja in izvršnega sekretarja evropske komisije, se je v Slovenijo vrnil na lastno željo, ko je bil star šestdeset let. »Takrat je pri nas že vse vrelo. To je bilo 1982., 1983. leto. Moram reči, da me je vse to zelo pritegnilo in sem smatral, da sem zlasti v ekonomski diskusiji kot publicist lahko koristen. Ena naših glavnih nalog v ekonomski komisiji za Evropo je bila, da smo analizirali dogajanja v Vzhodni Evropi. Imeli smo edinstven izvor, da smo lahko prišli do uradnih statističnih podatkov v vseh teh tako imenovanih komunističnih deželah, ki so bile članice komisije. Nobena od zahodnih agencij ni imela te prednosti. Zaradi tega smo bili mi za njih izredno interesantni. Seveda so analizo teh podatkov v glavnem vršili zahodni ekonomisti. Imeli smo, kako bi rekel, rentgensko sliko jugoslovanskega dogajanja in jugoslovanske ekonomije, ki je bila čisto neortodoksna. Po zahodnih analitičnih metodah smo enostavno prišli do zaključka, da, ker so se dogajale reforma za reformo, pa perestrojka in vse ostalo, da ta stvar ne more preživeti. Mene je to, seveda, zelo pritegovalo in sem se takoj, ko sem se vrnil domov, precej oglašal preko Naših razgledov in pisal članke o tem. Pri Naših razgledih je bil takrat Slavko Fras, pa Vlado Vodopivec. S Popitom sva bila tudi po vojni prijatelja. Enkrat me je potem dobil in rekel: »Poslušaj, ljudje se sprašujejo, ali si ti še naš ali ne.« Jaz sem rekel: »Kaj hočeš s tem reči?« Potem sva se malo menila, nakar pravi: »Veš kaj bomo? Ti lepo pridi v moje predsedstvo, imel boš popolnoma svobodne roke. Če hočeš prihajati na seje, boš prihajal, drugače ti pa ni treba prihajati. V glavnem je, da boš ti član predsedstva, da ne bojo ljudje po cesti spraševali, kam pripadaš.« In tako sem takrat prišel v predsedstvo, to je bilo, mislim, leta 1984. Prišel sem popolnoma nedolžen, pojma nisem imel, kaj se je na osebni ravni dogajalo med raznimi ljudmi med tem, ko sem bil v Ženevi. ... Andrej Marinc je bil predsednik partijskega predsedstva. In nekako, kako bi rekel, s »skrito ustavo«, nenapisano je bilo, da predsednik partijskega komiteja, partijskega CK-ja, avtomatično postane predsednik države. Tako je bilo pri Avblju, tako je bilo pri Francetu Popitu in tako

naj bi bilo tudi pri Marincu. Vsi smo smatrali, da je popolnoma logično, da je Marinc, ki je bil takrat član predsedstva, tako kot jaz ali pa Fabinc in drugi, da bo predsednik Marinc. Mladina je potem odkrila, kakšno stališče je zastopal Marinc v Kavčičevem primeru. To je tako razburilo javno mnenje, da je Kučan ocenil, da z Marincem enostavno ne bomo prišli skozi. V tej situaciji je Bogo Gorjan, ki je bil takrat predsednik zveze borcev, izvedel med borci anketo. Anketa je pokazala, da so bili borci večinsko proti Marinčevi kandidaturi in da se je kar pomembna večina opredelila za mene. S to anketo je potem prišel do mene. Borci takrat niso bili to, kar je danes zveza borcev. Takrat so bili borci skrita oblast. Ko mi je Bogo Gorjan to povedal, me je klical Popit, ki je rekel: »Jaz za to vem, ampak s to stvarjo nočem nič imeti. To je sedaj Kučanova stvar in Kučan naj s teboj v tej stvari uredi, jaz nočem.« Jaz takrat nisem vedel, da je bil že znotraj centralnega komiteja med Kučanom in Popitom precejšen konflikt... Mladina je nato kandidirala Mojco Drčar Murko. Jaz sem imel o njej silno visoko mnenje in sem jo spoštoval. Takrat smo imeli posebno proceduro evidentiranja kandidatov, potem pa posebno volilno skupščino v SZDL. In šele nato so pa bile volitve v občinskih skupščinah. In občinske skupščine so izvolile delegate za republiško skupščino, ki so potem izvolili predsednika predsedstva. Z Mojco sva skupaj čakala v predsobi na rezultate. Spomnim se, kako sva eden drugemu ponujala ta vroč krompir. Ona je rekla: »Veliko boljše bi bilo, da ste izvoljeni vi.« Takrat sva bila še na vi. Jaz sem pa rekel: »Ne, jaz pa mislim, da bi bilo v tej situaciji zelo dobro, da bi bila ženska,« in tako naprej. Jaz sem kot je Pilat padel v vero, prišel na funkcijo predsednika. Sem pa imel srečo, da sem imel silno razumne ljudi v predsedstvu. Volilni sistem je bil takšen, da je bil kot predsednik voljen preko teh skupščin, ne pa od članov predsedstva.«⁴

Vloga republiškega predsedstva v odnosu do zveznega na eni strani in do JLA na drugi je postala bolj izpostavljena v času vojaških poskusov uvedbe izrednih razmer v Sloveniji od spomladi 1988 in nato v času procesa proti četverici. Tu je zlasti pomembna pogosta komunikacija med Stanovnikom in Sloveniji izrazito nenaklonjenim predsednikom zveznega predsedstva Raifom Dizdarevičem ter Stanovnikom in poveljnikom ljubljanske armadne oblasti Svetozarjem Višnjičem, ki je bil, nasprotno, zelo korekten, pa tudi med Stanovnikom in predstavnikom odbora za varstvo človekovih pravic Igorjem Bavčarjem. Gre za izjemno zanimivo temo, ki jo bom na osnovi državnih in osebnih arhivov v prihodnosti še obdelal. Med izpostavljenimi temami Stanovnikovega mandata je vsaj še poskus državljanske umiritve, pred koncem mandata predsedstvo (enako pa tudi škofovsko konferenca).⁵

4 Intervju pisca z Janezom Stanovnikom (prvi del 18. 12. 2009 in drugi del 10. 3. 2011).

5 Izjava predsedstva Socialistične republike Slovenije o narodni in državljanski umiritvi z dne 5. marca 1990, Izjava slovenske škofovske konference 13. marca 1990 o narodni spravi. V: Dolinar, *Resnici na ljubo*.

NEPOSREDNO IZVOLJENO PREDSEDSTVO 1990–1992

Prvo neposredno izvoljeno predsedstvo leta 1990 s predsednikom Milanom Kučanom in člani Cirilom Zlobcem, Dušanom Plutom, Matjažem Kmeclom in Ivanom Omanom je bilo ključno politično telo v času osamosvajanja Slovenije. V politični shemi, kot je nastala leta 1990, mu sprva sicer niso pripisovali velike pozornosti in so ga v rivalstvu med inštitucijami, ki so se borile za čim več pristojnosti, to je tridomno skupščino, izvršnim svetom in Demosom kot nekakšnim strankarskim CK-jem s Pučnikom brez državne funkcije, potiskale na stranski tir. To se je pokazalo že ob prisegi v skupščini, kjer je vladal kaos; predsednik skupščine Bučar je člane in predsednika predsedstva ignoriral, na zaprisego so čakali ure in ure, tako da se je kmet Oman preprosto naveličal in šel domov krmit krave. Matjaž Kmecl, univerzitetni profesor, literarni zgodovinar, uveljavljen slovenski pisatelj, član SAZU, ki je v politiko vstopil že v osemdesetih, mi je v zanj značilnem slogu takole slikovito opisal začetno stanje: »Bili smo neke vrste pankrti, nihče ni prav vedel, kaj z nami. Ko smo prišli na tisto podpisovanje v skupščini, nas je Bučar popolnoma ignoriral. Meni se je to zdelo butasto, če ima svoje mnenje, prav, ampak kot predsednik skupščine je imel protokolarno dolžnost, ne nazadnje smo bili prvi in edini neposredno izvoljeni. Kmalu so tudi začele krožiti govorice, da predsedstvo pripravlja državni udar, čemur smo se smejali, ampak imelo je svoje neprijetne posledice v razpoloženju do predsedstva. Zanimivi smo bili predvsem zato, ker smo bili po ustavi vrhovni poveljniki in na nas bi, seveda, zvrgli, karkoli bi se zgodilo, vseh pet nas je bilo menda v dosjehih armadnega poveljstva v Zagrebu.«⁶ Veliko sumničenja pri Demosu je bilo tudi zaradi pristojnosti predsedstva, da imenuje mandatarja, saj so jo hoteli minimizirati na protokolarno, ne pa vsebinsko dejanje; Peterle npr. ni hotel povedati imen predlaganih ministrov. Kot predsednik predsedstva brez formalne moči se je Kučan najprej moral navaditi na kohabitacijo že znotraj pluralno sestavljenega predsedstva, še posebej pa v odnosu do vlade in vladajoče koalicije.

Kmecl: »Po končanih volitvah, ko se je konstituirala skupščina, smo čakali tam (predsedstvo) 9, 10 ur, tako da je Zlobec že hotel oditi. Bučar je bil ves paranoičen, kako bodo prevzeli oblast, predsedstva sploh niso upoštevali. Bilo je popolno nezaupanje. Tudi znotraj predsedstva so bile razlike. Plut se je zgodaj omehčal, Oman je vztrajal do konca. Vzpostavil se je paralelni sistem odločanja, Demos je bil kopija nekdanjega CK-ja. Tako kot včasih je obstajal realen sistem odločanja, to je partija, in formalen, parlament, vlada, predsedstvo. Demosovci so nekaj sklenili, Pučnik 'jih je zavezal', potem pa naj bi uresničili v organih. Vsak napor, da bi se jim dopovedalo, da je treba politične odločitve spraviti v formo,

⁶ Intervju pisca z Matjažem Kmeclom, 14. 10. 2009.

v zakone, v nekaj, kar velja, da je to napor in dogovarjanje, je naletel na očitke o nostalgiji, zaviranju, karkoli.«⁷

To nezaupanje je izviralo iz pogledov na Kučana in levi del predsedstva, čeprav se je predsedstvo v resnici zelo hitro harmoniziralo in Plut in Oman nista postala nekakšna delegata Demosa v predsedstvu, kot se je pričakovalo. Nezaupanje, ki sicer ni nikoli povsem zamrlo, je Kučan znal preseči, je pa trajalo nekaj časa, preden je to dosegel. Morda njegov način političnega delovanja, pa tudi strah pred njegovim vplivom še najbolj ilustrira krilatica, ki je tedaj krožila med njegovimi nasprotniki: »Ne pojdi h Kučanu, ker te bo prepričal.« V širšem političnem smislu je bila ena od prvih pomembnejših političnih potez, ki sta jih storila Kučan in predsedstvo, in naj bi k spravi vodila posebna spravna slovesnost v Kočevskem rogu.

V zvezi s koncipiranjem spravne slovesnosti sta bila v začetku junija dva sestanka med metropolitom dr. Alojzijem Šuštarjem in predsedstvom. Poleg Kučana sta se s tem vprašanjem ukvarjala še Ciril Zlobec (ki je bil do načrtov domobranske in cerkvene strani nezaupljiv; bal se je, da bo prišlo do zlorabe, in se slovesnosti potem tudi ni udeležil) in dr. Matjaž Kmecl. Močno se je angažirala tudi Spomenka Hribar, ki je bila posrednik med skupino kulturnikov, zbranih okrog Nove revije, in Kučanom. Dala je predlog osnovne zamisli (kaj naj bi slovesnost v kontekstu sprave sploh simbolizirala) in želela sproti odpravljati nesporazume, ki bi spravno slovesnost lahko ogrozili.⁸ Kučanu je predlagala nekaj iztočnic za govor na spravi slovesnosti.⁹ Tudi po slovesnosti je v Demokraciji napisala lep uvodnik o tem, da je slovenski narod spet neokrnjen in da sta komunizem in antikomunizem odšla v preteklost, in pohvalila vlogo Kučana pri spravnem dejanju.¹⁰ Predsedstvo je imelo tudi vrsto drugih pogovorov (z vodstvom RO ZZB, s predstavniki SAZU), medtem ko je bil Šuštar v navezavi s krogom Nove revije in z domobransko stranjo, ki pa je zavračala državno prirediteljevo zahtevo za zgolj cerkveno, posvečeno samo domobrancem, ne pa mrtvim na obeh straneh, kar bi pomenilo odsotnost državne strani. Eden od sporov je bil povezan tudi s potekom slovesnosti oz. vrstnim redom nastopov, ker so Kučana hoteli dati za mašo in Šuštarjevim nastopom. Skupno stališče je bilo, »da morajo zaradi občutljivosti in pomena biti vse simbolne obeležitve, ki naj prispevajo k narodni spravi oz. pomiritvi pripravljene in izpeljane na najvišji možni, dostojni in dostojanstveni ravni. Ugotavljanje zgodovinskih dejstev naj bo in mora biti stvar zgodovinarjev, verske in civilne simbolne obeležitve pa naj bodo prispevek k simbolni spravi

7 Intervju pisca z Milanom Kučanom, 8. 8. 2008.

8 ARS, Arhiv predsednika republike Slovenije, Pismo Spomenke Hribar: Pojasnilo nesporazumov okrog »narodne sprave«, Predsedstvu republike Slovenije, 11. 6. 1990.

9 Osebni arhiv Milana Kučana, Pismo Spomenke Hribar Milanu Kučanu z iztočnicami za govor, 18. 6. 1990.

10 Hribar, Nov začetek.

z mrtvimi in spravi med živimi, ki se je sicer »ne da zapovedati in ne izsiliti« in bi zato lahko še tako dobronamerne a ne upošteva je vseh vidikov pripravljene obeležitve, odpirale nove rane in travme ne pa okrepile podlage za sožitje med živimi.«¹¹ Šuštar in Kučan sta si pred slovesnostjo, kot smo navedli, preko Cirila Zlobca tudi izmenjala govora in upoštevala pripombe drug drugega.

O Kučanovem predsedovanju se vsi člani predsedstva izražajo pohvalno, tudi Ivan Oman. Kučanov politični nasprotnik, kmet konservativnih prepričanj, a politično pronicljiv in načelen, ustanovitelj Kmečke zveze z velikim ugledom na desnici, je večkrat povedal ali zapisal podobno kot v razgovoru z mano: »Hvala Bogu, da je bil Kučan, čeprav sem jaz volil Pučnika. Če bi bil Pučnik, bi se lahko stvar čudno zapletla, on je bil radikalen.« Seveda so bile tudi iskricе: Zlobec in Kmecl sta imela zamero, ker je Kučan po njunem preveč urejal skupaj stvari z Bavčarjem in Janšo, podobno je leta 1992 zapisal tudi Oman: »Dejstvo je, da je v tistem času (mišljena je desetdnevna vojna) vladala trojica Kučan-Bavčar-Janša.«¹² A se je po drugi strani leta 1992 v podlistku Pota in križpotja slovenske pomladi tudi pritoževal, da je bil bolj opazovalec in da je imel levi del predsedstva več informacij kot on in Plut iz Demosa.¹³ Takšnih in drugačnih zanimivih in nasprotujočih si mnenj se seveda nekaj nabere, za oceno sinhronega delovanja predsedstva pa niso ključna. »Prva beseda, ki se mi porodi v zvezi s predsedstvom, je povezovalna funkcija,« se spominja dr. Dušan Plut. »Zaradi pestre sestave in povezovalne vloge Kučana je predsedstvo imelo bistveno večjo funkcijo, kot bi jo lahko pričakovali na osnovi stvarnih pooblastil. Stvarni pooblastili sta bili v bistvu dve: obramba in varstvo ustavne ureditve, ki pa sta dobili nadpovprečen pomen, še posebej zaradi vojaških spopadov. Predsedstvo je tako dobilo strateško politično funkcijo, ki je segalo preko ustvarjenih političnih blokov. Je bilo pa to funkcijo treba ustvariti, ni bila dana sama po sebi. Če bi se mi prerekali med sabo, delili tri proti dva, te povezovalne strateške funkcije ne bi bilo in to bi bilo zelo slabo. Stvari so takrat potekale zelo počasi, zaradi preprirov se še skupščina ni mogla konstituirati, mi pa smo tam čakali od poldne do polnoči ali še več, da smo bili sploh lahko potrjeni. Jaz sem deloval po principu osebnostnega vrednostnega sistema in ne političnega. Če deluješ politično, moraš tistim, ki te politično podprejo, usluge vrniti. To pa je bila zame največja mora in zato sem

11 Zabeleška o razgovoru predsednika predsedstva republike Slovenije Milana Kučana in članov predsedstva RS z ljubljanskim nadškofofom in metropolitom dr. A. Šuštarjem, ki jo je bil na predsedstvu dne 5. junija 1990 zabeležil Marjan Šiftar; Zapis razgovora predsednika in članov predsedstva republike Slovenije z ljubljanskim nadškofofom in slovenskim metropolitom dr. Alojzijem Šuštarjem, ki je bil 14. 6. 1990; Izjava tovariša Cirila Zlobca v zvezi z narodno spravo, 14. junij 1990; teze RO ZZB NOV Slovenije v zvezi z narodno spravo, 20. 6. 1990, pismi Spomenke Hribar predsedstvu in Milanu Kučanu in druga gradiva, povezana s spravno slovesnostjo, vse arhiv Milana Kučana. Povzetek Kučanovega govora glej: tudi <http://www.bivsi-predsednik.si/up-rs/mk.nsf/dokumenti/08.07.1990-90-92>.

12 Intervju pisca z Ivanom Omanom, 13. 2. 2009.

13 Oman, Pota in križpotja slovenske pomladi.

trpel v politiki. Veselje mi je dajal le projekt samostojne Slovenije, zdržal pa sem, ker sem bil prepričan, da ne bom dolgo v politiki. Jemal sem jo zelo osebno, mnogo bolj sem se sekiral, kot bi bilo mogoče potrebno, ampak tak sem. Moja prednost je bila najbrž tudi to, da sem geograf in zgodovinar. Imam spoznanje, da so v zgodovini določeni trenutki, ko si zraven ali pa te ni in se tvoji cilji pač ne uresničijo. Demos je dobil 54%, mi smo jih imeli 8%, brez nas bi torej imel 46% glasov. Najbrž bi samostojno Slovenijo razglasili tudi s starimi političnimi silami, ampak pol leta ali pa še več kasneje in potem bi bila vojaška intervencija bistveno drugačna, lahko bi doživeli usodo Hrvaške.

V predsedstvu sem imel poleg drugega koordinacijo političnih strank. V času desetdnevne vojne in pred njo smo imeli praktično vsakodnevne sestanke, tudi prej, v času plebiscita, pa potem v zvezi z Brionsko deklaracijo. Tu so se prelamljale stvari, če ne bi bilo dogovorov, tudi ne bi šlo skozi skupščino. V samem predsedstvu pa je bilo v začetku kar nekaj burnih razprav, ni bilo enostavno doseči konsenza. Vsak je prihajal s svojimi pogledi, midva z Omanom z Demosovimi. Čeprav je bil na Svetu Demosa specifičen položaj. Njegov predsednik Pučnik ni imel javne funkcije, to se je pokazalo kot velika napaka. Večina sestankov je potekala v medsebojnem informiranju, Pučnik je zagovarjal pospešeno osamosvojitve, ni pa imel potrebnih informacij, tu so nastajali konflikti ali nesporazumi med njim in tistimi na operativnih funkcijah. Če ne bi bilo njega, bi bil ta Svet povsem odveč. On pa je le imel moralno avtoriteto znotraj Demosa, čeprav so mu precej nagajali. CK-jevske vloge torej Demos ni mogel opravljati, že zaradi politične pluralizacije ne. Pri deklaraciji za mir npr. je Pučnik ves čas napadal, še kasneje, ko smo imeli obletnice Demosa. To je bilo zaradi Kučana, če je on ne bi podpisal, bi bil bistveno manjši efekt. Njena sporočilna nota je bil poziv k nenasilnemu reševanju sporov v Jugoslaviji. Sem večkrat rekel Pučniku: če že omenjaš to deklaracijo, zakaj ne še prejšnje, podobne, ki jo je podpisal Janša. Pri iskanju konsenza znotraj predsedstva in tudi sicer je bila velika zasluga Kučana in njegovega, jaz mu rečem spiralnega načina razmišljanja. On je šel naprej, pa napol nazaj, nas ves čas opozarjal in iskal skupne točke. Kot da nekaj počasi mešaš in se počasi izkristalizira tisto, kar je bistveno. Potem smo hitro dosegli soglasje. Imel je bogate politične izkušnje in lastnost iskanja skupnega, zdravega kompromisa, zato nam je skoraj v vseh primerih uspelo priti do soglasja. Midva z Omanom sva bila bolj pod udarom, ker je v Demosu ves čas vladalo veliko nezaupanje do Kučana. Ampak smo zadevo korektni izpeljali kot kolektivno telo. To se kaže tudi v tem, da ni bil vedno Kučan tisti, ki je sklepe posredoval javnosti ali v skupščini, ampak glede na temo ali situacijo kdorkoli od nas. Tu je vladalo zaupanje.«¹⁴

14 Intervju z Dušanom Plutom, 9. 7. 2009 in odgovori na vprašanja pisca po elektronski pošti.

Marjan Šiftar, ki sodi v najožji krog Kučanovih dolgoletnih sodelavcev in prijateljev in je mesec dni po izvolitvi predsedstva prevzel vodenje Kučanovega kabineta, je v predsedstvu videl »politično sintezo«¹⁵ tedanjega slovenskega prostora. Do vlade je bila sprva vzajemna zadržanost, tudi zaradi različnih pogledov na določene pristojnosti, potem je ta pod pritiskom dogodkov začela izginjati, sodelovanje je bilo korektno. Resnični problemi so bili le na obrambnem področju, razlogi pa starejšega datuma. Janša se ni mogel pomiriti z dejstvom, da je Kučan predsednik predsedstva. Bil je prepričan, da je bil glavni kreator njegovega zaprtja; ta travma je bila navzoča vse čas Demosove vlade in seveda tudi kasneje.«¹⁵

Predsedstvo je bilo po politični sestavi nekakšna odslikava političnih opredelitev slovenskih državljanov in že to je samo po sebi imelo težo. Po drugi strani pa je po intelektualni moči, kulturnih potencah, življenjskih in deloma tudi političnih izkušnjah in po zdravorazumskosti precej odstopalo od tedanjega političnega povprečja, kar je povzročalo tenzije. Bilo je tudi vrhovni poveljnik teritorialne obrambe in formalno je tako v izjemnih razmerah imelo velika pooblastila. V resnici je bilo politično obvladovanje obeh ambicioznih ministrov, za obrambo in za notranje zadeve, izjemno zahtevna naloga, kar je Kučan zmož, medtem ko predsedstva kot vrhovnega poveljnika brez njega nista hotela kaj dosti poslušati, tudi ko ni šlo zgolj za prestiž in bi zadeve lahko usodno spremenile tok dogajanja. »Bonapartizem malih napoleončkov« je to večkrat znal poimenovati France Bučar. Ciril Zlobec, partizan, znani pesnik in prevajalec, član SAZU, se je prav tako že ukvarjal s politiko. V osemdesetih letih se je skupaj z Janezom Menartom izpostavil v nasprotovanju skupnim programskim jedrom in se je ravno upokojil kot podpredsednik SZDL, ko ga je za kandidaturo prepričal Kučan: »Po javnomnenjskih anketah, ki so bile tedaj že v modi, sva imela s Kmeclom poleg Kučana na levi opciji največ možnosti za izvolitev. Kučan se je zavedal, da če midva ne greva zraven, bo ujetnik Demosa. Za boga milega naju je celo popoldne pred zadnjim dnevom, ko je bilo treba oddati kandidaturo, prepričeval, naj vendar greva v to. Predsedstvo je bilo kolektivni organ, predsednik v bistvu predsedujoči in vsakič bi bil preglasovan. Prepričeval naju je tudi Smole. Desnica je imela evidentno v načrtih lustracijo, pod tem dojmom, da se bo začelo preganjanje vseh in vsakogar, sva s Kmeclom popustila. Po volitvah ni bilo povsem jasno, katera politična struktura si bo vzela več pravic. Bučar je skušal, logično, čim več pravic priboriti skupščini, Peterletova vlada pa sebi. Bil je latenten tihi boj, kdo bo imel več oblasti v smislu odločanja. Zdaj se za nazaj govori, za kaj je kdo zaslužen. V resnici nihče ni imel zanesljivega pogleda, kaj se bo dogajalo v tem prostoru. Še največ Kučan, ki je bil pač komunikacija z Jugoslavijo, pa morda jaz,

¹⁵ Intervju pisca z Marjanom Šiftarjem (prvi del), 29. 1. 2008.

ker sem bil najstarejši, imel sem izkušnje, sredi osemdesetih let, 1985, 1986, sem kot predsedujoči zvezi pisateljev in kot pesnik veliko hodil po Jugoslaviji, poznal sem razpoloženje. Zato sem imel na eni od sej tudi verbalni konflikt z Janšo, ko je govoril, da je JLA papirnati tiger, da je v razsulu in je ni več, ker iz nje bežijo Slovenci, Hrvati, Albanci ... Šele zdaj se bo strukturirala na novo, sem rekel, bo srbska vojska, srbska vojska pa ni šala, kot se je izkazalo kasneje po Jugoslaviji. Sva se pa z Miloševićem še na začetku njegovega vzpona na oblast enkrat pogovarjala pri kosilu in že takrat sem dobil prepričanje, da je Slovenijo, potem ko ni mogel s srbsko politiko in osebno obvladati Jugoslavije, videl kot moteč element in mu ni bilo do tega, da ostane v Jugoslaviji. Ampak to je bilo negotovo in še daleč.

Sprva sta Plut in Oman kot člana Demosa prenašala njegova stališča. Oni so imeli sejo enkrat tedensko, in če se nista strinjala s potekom naše seje, našo orientacijo, predlogom reševanja česarkoli, sta postala bolj aktivna in sta ponujala stališča o tistih problemih, ki jih je sprejel Demos. Takoj po volitvah, ko smo se formirali, je bil Demos zelo samozavesten. Tako sta nastopala tudi onadva, kot neformalna, ampak zmagujoča skupina, ki pravzaprav diktira tempo. Ker pa smo mi, preostali trije, pokazali izjemno odprtost za pogovarjanje in iskanje konsenza, sta se tudi onadva čedalje bolj oddaljevala od vloge glasništva Demosa in nastopala veliko bolj individualno, čisto osebno. Plut je zelo hitro opazil, da ne sodi v ekstremni del pozicije, in je skušal oblikovati politiko Zelenih, ki sicer ne tedaj ne kasneje žal ni našla svojega mesta v slovenski politiki.

Jaz sem bil pri teh začetnih stvareh najbolj radikalen. Sem rekel, ali je predsedstvo servis Demosa, ali kaj. To je organ države! Nekaj je bilo, tako interno, tudi nerazpoloženja pri meni in Kmeclu. Kučan je namreč v želji, da bi amortiziral nasprotovanje Demosa, ki je bilo v veliki meri usmerjeno proti njemu osebno, pogosto, včasih vsak dan imel kratke sestanke z Janšo, Bavčarjem, Ruplom. Tako daleč je prišlo, da sva enkrat s Kmeclom rekla, kaj pa je zdaj, ali so oni predsedstvo? Ali sva midva samo glasovalni aparat? Saj bi naju, kot levo opcijo, ki ga je v predsedstvu podpirala, lahko vsaj kakšenkrat prijateljsko povabil na kavico, kot je njih. Politično pragmatično je bilo njegovo ravnanje zelo modro. Sproti je vedel, kaj hočejo, ali vsaj zaslutil, saj niso bili iskreni z njim ... Jaz sem bil v predsedstvu najstarejši, pa edini partizan, imel sem vojno izkušnjo, pa tudi zaradi svoje narave sem imel 'poseben status', nekako sem imel funkcijo tistega, ki je šel najbolj v skrajnosti. Bil sem najbolj oster, v zelo polemičnem odnosu z Janšo. Nekajkrat je bilo zelo dramatično. Sem enkrat razpel srajco in rekel: No, če si tako željan slave, streljaj v pesnika. Če zaradi drugega ne, boš zato prišel v zgodovino!¹⁶

16 Intervju pisca s Cirilom Zlobcem, 17. 2. 2009 in gradiva iz osebne arhiva, ki jih je posredoval piscu. Glej tudi: Zlobec, *Lepo je biti Slovenec, ni pa lahko*.

T. i. razširjeno predsedstvo, ki ga je uspelo vzpostaviti Kučanu, da bi presešel Demosovo prvinsko, iz protikomunizma izhajajoče nezaupanje, torej predsednik in člani predsedstva, predsednik izvršnega sveta, predsednik skupščine, obrambni, notranji in zunanji minister, občasno tudi član zveznega predsedstva Janez Drnovšek in še kakšen od ministrov, je tako zagotavljalo strateško, zlasti pa operativno enotnost ob ključnih zadevah, čeprav v formalnem smislu to ni bil predstavniški organ, in če bi se kaj zapletlo, bi se odločitve, tako kot je rekel Kmecl, razlomile na neposredno izvoljenem predsedstvu. Razširjeno predsedstvo je imelo še eno nevidno, a pomembno funkcijo: navajanje novih političnih voditeljev na odgovornost. Oblasti so se navadili zelo hitro, odgovornosti pa precej težje in tisti, ki pozorno prebira zapisnike, bo še tja v pomlad leta 1991 opazil nekakšno staro opozicijsko držo: mi lahko, kar zadeva Jugoslavijo, rečemo in storimo, kar hočemo, saj ima oblast dolžnost, da nas štiti. A tiste stare, partijske oblasti ni bilo več, oblast so bili oni.

Pomembna vloga predsedstva je bila pri dogovarjanjih o plebiscitu.¹⁷ In tu sta ključni odločitvi za obrambo in nato za čimprejšnje končanje vojne. Okrog polnoči 27. junija 1991, po napadu JLA, je Milan Kučan najprej klical Anteja Markovića, ga zbudil in vprašal, kaj počnejo tanki na cestah proti Sloveniji. Klical je tudi Živka Pregla; ta je nato v dopoldanskih urah medijem izjavil, da bo odstopil, če je novica, da je JLA napadla Slovenijo, resnična, in na seji zveznega IS istega dne zahteval Kadijevićevo zamenjavo in zagrozil, da bo sicer odstopil sam. Zvezni IS je na seji sprejel sklep o začetku trimesečnega moratorija na vse odločitve, vključno s tisto z dne 26. junija o zasedbi meja, vendar pod pogojem, da se suspendirajo tudi osamosvojitveni ukrepi, ki so povzročili odločitev zvezne vlade.

Marković o armadnih premikih ni vedel ničesar. Sklep vlade naj bi po interpretaciji vlade »pokrival« le angažiranje obmejnih enot (ne pa svežih iz kasarn). Vrh JLA naj bi v času, ko predsedstvo SFRJ (vrhovni komandant) ni delovalo, razmere izkoristil za samostojno odločitev o uporabi tankov in odhodu iz kasarn.¹⁸ V taki izjavi je bilo precej hipokrizije, saj je vlada z ukazom vsaj posredno dala proste roke vojski, da sklep izvede (to je tudi priznala), in iz prejšnjega dogovarjanja prek Mamule je očitno, da je na intervencijo vojske računala vnaprej. Verjetno se Marković v podrobnosti operacije ni vtikal, najbrž tudi ni vedel, kdaj se bo začela. Napačno pa je predvideval reakcijo v Sloveniji (odpor) in kasnejši razvoj dogodkov, ki je presešel »mandat« zahodnih držav po ureditvi razmer, zaradi česar je potem začel iskati opravičila in valiti krivdo na vojaški vrh. Skušal pa je razmere resnično umiriti, seveda z namenom, da se

¹⁷ Več o tem: Repe, *Jutri je nov dan*.

¹⁸ Tasić, *Kako sam branio Antu Markovića*, str. 119.

obnovi stanje pred 25. junijem in da se začnejo pogajanja o prihodnji ureditvi Jugoslavije.

Dve uri po telefonskem pogovoru z Markovičem je Kučanu uspelo dobiti telefonsko zvezo z generalom Kolškom. Tudi njega je vprašal, kaj počnejo in kam gredo tanki. Kolšek mu je odgovoril, da na mejo, ker je tak ukaz štaba vrhovne komande. Zatrnil je, da tanki z Vrhnike ne gredo v Ljubljano, temveč na Brnik. Kučan mu je dejal, da so napadli suvereno državo Slovenijo in da je to agresija.

To ni bil edini pogovor tisto jutro. Slovenski voditelji so skušali stik vzpostaviti tudi z Markovičem in s Kadijevičem. Janez Drnovšek je dobil premierja Markovića, ki je Slovincem očital enostransko razglasitev neodvisnosti, Drnovšek pa njemu neodgovorno vojaško akcijo.¹⁹ Kadijevič ni bil dosegljiv, pozneje, dopoldne okrog 9. ure, pa je Janez Janša govoril z generalom Andrijem Rašeto, ki mu je rekel, da mora izpolniti ukaz, in dodal: »Za dva sata bit čete gotovi.«²⁰

Istega dne okrog 7. ure zjutraj se je začela 44. seja slovenskega predsedstva, na kateri so se odločili za oborožen odpor proti JLA. Sama formulacija odločitve je bila glede na razmere in nejasno pravno situacijo (slovenska stran je govorila o agresiji JLA na Slovenijo, vrh JLA in vlada pa o »načrtu za zavarovanje državne meje SFRJ z Italijo, Avstrijo in Madžarsko«) precej pitijska. Slovensko vodstvo ni želelo biti tisto, ki prvo ukazuje streljanje oz. napoveduje vojno JLA in federaciji, čeprav so seveda vsi razumeli, da je namen ukaza oborožen odpor. To dokazuje tudi stališče predsedstva na 45. seji naslednji dan, ko je ugotovilo, »da ni potrebe, da bi razglasili vojno stanje ali izredne razmere. Predsedstvo je namreč že včeraj, dne 27. junija, ugotovilo, da so enote JLA v jutranjih urah omenjenega dne začele bojne aktivnosti na ozemlju Republike Slovenije, ki pomenijo nasilno dejanje JLA in poizkus trajne okupacije Slovenije.«²¹ Slovensko vodstvo tudi ni ustanovilo nekaterih institucij, tipičnih za vojne razmere, npr. vojaških sodišč in tožilstev, kazniva dejanja, povezana z agresijo, naj bi obravnavala civilna sodišča.

Uradno je imela 44. seja, na kateri se je slovensko vodstvo odločilo za odpor, dva dela, jutranjega in večernega, dejansko pa so vsaj v delni sestavi razširjenega predsedstva intenzivna posvetovanja potekala ves dan. S seje zaradi razmer ni ohranjen niti magnetogram niti zapisnik, temveč z obeh delov le ugotovitve in sklepi, ki veljajo kot zapisnik, ter nekaj spominskih zapisov. Tudi sicer so seje zaradi burnega dogajanja in obveznosti vabljenih pogosto potekale v dveh (včasih tudi več) delih, od jutra do večera, pač v odvisnosti od poteka dogajanja in potrebe po sprotnih reakcijah.

Na začetku 44. seje sta poročala Janša in Bavčar, kmalu po začetku dopoldanskega dela seje (po Janševem pričevanju okrog 7.20) je prišla brzozavka

19 Drnovšek, *Moja resnica*, str. 244.

20 Janša, *Premiki*, str. 168.

21 Arhiv predsednika RS, Magnetogram 45. seje predsedstva RS, 28. 6. 1991.

poveljnika 5. vojaškega območja Konrada Kolška, naslovljena na predsednika vlade Lojzeta Peterleta. V njej je pisalo, da je naloga 5. vojaškega območja prevzeti vse mejne prehode in zavarovati državno mejo SFRJ in da bodo nalogo brezpogojno izvršili, kar je pomenilo, da bodo »postopali tudi po pravilih bojne uporabe enot«, vsak odpor bo zlomljen, za posledice pa bodo odgovarjali naredbodajalci in izvršitelji.²² Kolšek zatrjuje, da mu je ukaz prejšnji dan okrog 18. ure narekoval načelnik generalštaba Blagoje Adžić in od njega tudi zahteval, naj ga podpiše in pošlje.²³ Okrog 8. ure zjutraj, še med sejo, je Kučan znova klical Kolška in mu povedal, da odločitev, zapisano v brzojavki, štejejo za napad na Slovenijo, da sprejemajo izziv in da se bodo uprli s silo.

Predsedstvo je na seji (s pripombo, da velja kot zapisnik prvega dela 44. seje) sprejelo tole besedilo:²⁴

Predsedstvo RS je na današnji seji, katere so se udeležili tudi predsednik skupščine RS France Bučar, predsednik IS skupščine RS Lojze Peterle, član predsedstva SFRJ Janez Drnovšek, republiški sekretar za mednarodno sodelovanje Dimitrij Rupel, republiški sekretar za notranje zadeve Igor Bavčar, republiški sekretar za ljudsko obrambo Janez Janša, republiški sekretar za informiranje Jelko Kacin, v. d. načelnika republiškega štaba TO Janez Slapar in poveljnik civilne zaščite Miran Bogataj, ocenilo vojaškopolitične in varnostne razmere v Sloveniji ter v zvezi s tem sprejelo naslednje ugotovitve in sklepe:

1. Predsedstvo RS ugotavlja, da so enote JLA danes v jutranjih urah začele bojne aktivnosti na območju Republike Slovenije, katere je mogoče oceniti le kot neposredno nasilno intervencijo JLA in poizkus trajne okupacije Republike Slovenije.

2. Predsedstvo RS zato na podlagi 14. člena ustavnega zakona za izvedbo temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije (Ur. list RS, št. 1/91) odpoklicuje vse aktivne starešine in civilne osebe iz Republike Slovenije, ki so v službi v Jugoslovanski armadi. Republika Slovenija jim bo zagotovila zatečene statusne in socialne pravice v skladu z zakonom.

Predsedstvo RS poziva vse starešine in vojake, ki so na služenju vojaškega roka v Jugoslovanski armadi, da ne sodelujejo v agresiji na Republiko Slovenijo. Predsedstvo RS pričakuje, da starešine in vojaki, državljani drugih republik ne bodo sodelovali pri izvrševanju ukazov, ki z vojaško silo ogrožajo suverenost Republike Slovenije. Predsedstvo RS jim v nastalih razmerah ne bo moglo zagotoviti varnosti na območju RS, kar še posebej velja za vojake nabornike, ki so na služenju vojaškega roka.

²² Hrani Arhiv predsednika RS. Objavljeno tudi v: Janša, *Premiki*, priloge; Kolšek, *Spomini*, str. 323.

²³ Kolšek, *Spomini*, str. 159.

²⁴ Arhiv predsednika RS, Ugotovitve in sklepi predsedstva RS, 27. 6. 1991 (velja kot zapisnik prvega dela 44. seje).

3. V skladu z nastalimi razmerami se začne preprečevati umik materialno-tehničnih sredstev JLA z območja Republike Slovenije, izvajati blokada infrastrukturnih objektov ter neposredno oviranje manevrov JLA v skladu z načrti.

Predsedstvo RS zato odreja uporabo TO RS za obrambo objektov in komunikacij, ki jih varuje. Izvedbo teh nalog zagotovi koordinacijsko telo za primer izrednih razmer, pri čemer upošteva nastale razmere na posameznih območjih Republike Slovenije.

Naloge v zvezi s tem se začnejo izvajati takoj.

4. Predsednik IS skupščine RS naj se poveže s predsednikom zveznega IS Antejem Markovičem, katerega naj seznanijo z razmerami v Sloveniji, ter zahteva, naj se takoj prenehajo vse vojaške aktivnosti na območju RS. Dokler te aktivnosti trajajo, je brez naše krivde izključeno vsako nadaljnje dogovarjanje.

5. Predsedstvo RS seznanijo z nastalimi razmerami vsa predsedstva oziroma predsednike republik v dosednji SFRJ ter jih pozove, naj obsodijo nasilje JLA proti Sloveniji in da takoj odpokličejo vojaške obveznike in oficirje, državljane iz njihovih republik, ki delujejo v enotah JLA v Sloveniji, ker jim v sedanjih razmerah iz razumljivih razlogov Republika Slovenija ne more več zagotoviti osebne varnosti.

6. Republiški sekretariat za mednarodno sodelovanje seznanijo z razmerami v Sloveniji vlade sosednjih in drugih držav ter vso mednarodno javnost, katero naj tudi pozove, da obsodi nasilje proti Sloveniji.

7. Predsednik skupščine RS seznanijo z nastalimi razmerami v Sloveniji ter z ugotovitvami in sklepi predsedstva RS vodstva vseh v parlamentu zastopanih strank.

8. Predsedstvo predlaga, da se oceni, ali in kdaj sklicati skupščino RS in poslance seznaniti z nastalimi razmerami ter sprejetimi ukrepi.

Predsednik predsedstva Republike Slovenije Milan Kučan.

Predlog je na osnovi sklepov, sprejetih na prejšnjih sejah, in na osnovi poročila obeh ministrov oblikoval Kučan sam. Nanj (če sodimo po spominskih zapisih) ni bilo pripomb, o njem niso glasovali niti ga niso komentirali, molk navzočih pa je Kučan razumel kot potrditev.

Nato so sestavili sporočilo za javnost,²⁵ v katerem je pisalo, da je predsedstvo ob 7. uri zjutraj ocenilo razmere v Republiki Sloveniji po nočnih premikih oklepni enoti JLA z Vrhnike proti letališču Brnik in iz nekaterih krajev Hrvaške proti Sloveniji in da je predsednik IS skupščine RS Lojze Peterle med sejo prejel telegram 5. vojaškega območja, v katerem je rečeno, da bo vojska brezpogojno

25 Arhiv predsednika RS, Sporočilo za javnost predsedstva RS, 27. 6. 1991. Glej tudi: Repe, *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije*.

izvršila nalogo prevzema vseh mejnih prehodov in zavarovanja državne meje, ki ji jo je včeraj ponoči s sprejetimi sklepi naložil zvezni IS, ter da bo pri tem zlomila vsak odpor in postopala po pravilih vojne uporabe enot. Predsedstvo je ocenilo, da pomenijo premiki enot JLA, sporočilo 5. vojaškega območja in nasilnost ter brezobzirnost posega jugoslovanske vojske agresijo na samostojno in suvereno Republiko Slovenijo ter poskus njene trajne okupacije. V nadaljevanju sporočila so zapisali, da bo Slovenija na to agresijo odgovorila z uporabo vseh sredstev, ki jih ima na voljo, da zavaruje svojo suverenost: predsedstvo RS je ukazalo TO Slovenije, da, če bo potrebno, tudi z orožjem zaščiti objekte in komunikacije, ki so osnovnega pomena za življenje ljudi v Republiki Sloveniji in za zavarovanje njene suverenosti.

Predsedstvo RS je v sporočilu pozvalo vse Slovence in državljane Republike Slovenije, oficirje v JLA in vojake na služenju vojaškega roka, naj zavrnejo sodelovanje v agresivnih dejanjih proti lastni državi in lastnemu narodu; pozvalo je tudi pripadnike drugih narodov in narodnosti, državljane drugih jugoslovanskih republik, naj ne sodelujejo v nasilnih dejanjih, ki so nezakonita tudi po pravnem redu SFRJ in ki lahko po nepotrebnem privedejo do človeških žrtev, saj jim v takih razmerah Republika Slovenija žal ne more več zagotavljati varnosti. Organi RS zahtevajo od jugoslovanske vlade, da zaustavi vse aktivnosti Jugoslovanske armade v Sloveniji. Republika Slovenija je sklenila takoj odpoklicati vse svoje predstavnike v zveznih organih. Dokler agresija ni ustavljena, pravi sporočilo, tudi ni mogoče dogovarjanje o razrešitvi vseh vprašanj, ki so ostala odprta po razdružitvi RS s SFRJ in ki smo jih želeli reševati mirno in sporazumno.

Predsedstvo RS je v sporočilu pozvalo tudi predsednike in predsedstva vseh drugih jugoslovanskih republik, naj obsodijo agresijo vojske proti Sloveniji in pozovejo svoje državljane, pripadnike JLA, naj v njej ne sodelujejo. Zapisalo je tudi, da je Slovenija prisiljena preklicati svojo ponudbo za nadaljevanje pogovorov o oblikovanju skupnosti suverenih držav na ozemlju dosedanje SFRJ, dokler se agresija ne zaustavi. In dodalo, da so organi RS sosednje in druge evropske države ter svetovno javnost že obvestili o agresiji.

Po odločitvi slovenskega vodstva je poveljnik TO Janez Slapar izdal ukaz, da je treba »z odločnim bojevanjem, s težiščem na dejstvom po oklepni enotah in drugih sredstvih tehnike zagotoviti realizacijo načrtovanih nalog. Z uporabo razpoložljivih sredstev zagotoviti varovanje objektov, meje in komunikacij. Preprečiti manevre enotam JA.«²⁶

V drugem (popoldanskem) delu se je bilo sprejeto naslednje besedilo:²⁷

²⁶ Janša, *Premiki*, str. 167.

²⁷ Arhiv predsednika RS, Ugotovitve in sklepi 44. seje predsedstva RS, 27. 6. 1991 (velja kot zapisnik drugega dela seje). Glej tudi: Repe, *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije*.

»Predsedstvo RS se je na popoldanskem delu 44. seje, katere so se udeležili tudi predsednik skupščine RS France Bučar, predsednik IS skupščine RS Lojze Peterle, član predsedstva SFRJ Janez Drnovšek, republiški sekretarji: Rupel, Bavčar, Janša in Kacin, v. d. načelnika republiškega štaba TO Janez Slapar in poveljnik civilne zaščite Miran Bogataj, seznanilo z najnovejšimi dogodki in razmerami v Sloveniji ter ugotovilo, da JLA stopnjuje svoje aktivnosti in pritisk na Slovenijo, pri čemer brezobzirno uničuje materialna sredstva in druge dobrine in ogroža življenja ljudi. Predsedstvo je ugotovilo, da se zaradi takega ravnanja JLA tudi v tujini, zlasti še v Nemčiji, krepi javno mnenje proti uporabi vojaške sile v Sloveniji, kot tudi pritisk na domače organe za spremembo njihove uradne politike.

Na podlagi take ocene in predvidenega razvoja dogodkov je predsedstvo sprejelo naslednje sklepe:

1. Glede ponudbe predsednika jugoslovanske vlade Anteja Markovića za pogovore s predstavniki legalnih in legitimnih organov Republike Slovenije predsedstvo vztraja na odločitvi, da so pogovori mogoči, vendar le pod pogojem, da se pred tem ustavijo vse vojaške aktivnosti na ozemlju Republike Slovenije in da se vojska vrne v vojašnice. Pri tem pa seveda ne pride v poštev pogovor o moratoriju na sprejete ustavne in druge akte Republike Slovenije. Predsedstvo tudi poudarja, da dokler jugoslovanska vlada ne odpre slovenskih letališč, pogovori niso možni nikjer drugje kot v Sloveniji.

2. Glede sodelovanja podpredsednika in članov jugoslovanske vlade iz Slovenije na današnji seji te vlade je bilo sklenjeno, naj zahtevajo, da se jugoslovanska vlada jasno opredeli do vprašanja, ali je aktivnost JLA v Sloveniji v skladu s sklepi jugoslovanske vlade z dne 25. 6. 1991. V kolikor jugoslovanska vlada sklene, da so te aktivnosti v skladu z omenjenimi sklepi, naj podpredsednik in člani te vlade iz Slovenije odstopijo.

3. Predsedstvo RS podpira predlog republiškega sekretarja za mednarodno sodelovanje, naj se predstavniki zveznega sekretariata za zunanje zadeve vrnejo v Beograd in nadaljujejo svojo aktivnost pri seznanjanju tujih diplomatskih predstavnikov z razmerami v Sloveniji.

Na seji so bili dogovorjeni tudi nekateri nastopi predsednika in članov predsedstva na TV in radiu. Prav tako je bilo dogovorjeno, da bo prihodnja seja predsedstva 28. 6. 1991 ob 8. uri, seveda v kolikor bo razvoj dogodkov to dopuščal.

Predsednik predsedstva Republike Slovenije Milan Kučan«

Do notranjega konflikta zaradi »bonapartizma« je v času osamosvojitve najbolj izrazito prišlo v času kratkotrajne Kučanove odsotnosti v Beljaku na pogovorih z nemškim zunanjim ministrom Genscherjem. Kučan je v pogovoru dejal: »Predsedstvo je bilo kolektivni vrhovni poveljnik vojske, znan je tisti primer, ko sem bil jaz v Beljaku z Genscherjem, pa so ju drugi člani predsedstva

in Bučar zaman čakali. Takrat je Bučar rekel: »Dovolj imam tega bonapartizma! In je hotel zapustiti sejo, na kateri so ju čakali. (Bučar je večkrat uporabljal izraz tudi »mala napoleončka«, op. p.) Predsedstvo je stvari vodilo tako, da se stvar opravi brez vojne, in ko je do vojne prišlo, da se dela na miru in ne na nadaljevanju in stopnjevanju vojne. Zato so bila pogajanja v Zagrebu, še prej pa Genscher in potem Brioni. Zaradi tega velikega nezaupanja sem moral praktično o vsaki stvari poročati skupščini. Predsedstvo je moralo verificirati vsa svoja dejanja v skupščini.«²⁸ Matjaž Kmecl dodaja: »Bilo je ogromno neke prestižnosti med temi mladimi fanti, komaj adolescenti, ki so imeli vso oblast v rokah in so jim dovolili vse sorte. Po moje se je Zlobec zameril prav s tem, ko je kot Kučanov namestnik (Kučan je bil v Beljaku na pogovorih z Genscherjem), želel jutranje poročilo o tem, kakšno je stanje. To bi bilo normalno za eno instanco, ki naj bi veljala za vrhovnega komandanta, sploh v vojni. Ampak on se jim je zameril in potem je bilo vse narobe. V bistvu je pri njih veljal vzorec: Ni zmagovalcev brez tega, da ni na strani armade padlih. Znana je tista zgodba s helikopterjem v Rožni dolini. Spomnim se tudi, ne bom rekel, kdo je bil, ko je šel na primorsko stran in jih nadrl, zakaj jih je tako malo padlo. Hoteli so imeti žrtve, hoteli so imeti padle. Posebno poglavje je osvojitve obveščevalnega centra JLA na Šišenskem hribu. Potem sta prišla Janša in Bavčar in sta rekla: Vse vemo, vse je gor zapisano, Oman, bi ti lahko rekla, kaj se je tvoja žena s kurami pogovarjala, ko jih je zjutraj futrala. In v tem stilu naprej. Smo rekli: prinesita te podatke. Nikoli nič nista prinesla. To je Mačkov sistem, držati ljudi v šahu, da ne vedo, kaj imaš o njih.«²⁹ In Ciril Zlobec: »V enem od spopadov z Janšo sem rekel: Boš imel spomenik, ampak za pametne Slovence boš ena največjih nesreč! Je na vsakem sestanku nastopal kot zmagovallec, vojak, general, čeprav brez vojaških činov. Že takrat je zmanjševal vlogo policije in pretiraval z vlogo teritorialne obrambe, ki je bila mobilizirana na vrat na nos. Blazno si je želel spopadov. Zato je tudi prišlo do tistega konflikta v Cankarjevem domu, ko ni bilo Kučana. Sem mu rekel: Ti hočeš iz vojne narediti osebno slavo, ne pa objektivno braniti Slovenijo.«³⁰

Še zlasti so bila pomembna pogajanja na Brionih in nato zelo negotovo sprejemanje Brionske deklaracije. Če ne bi bila s Kučanom na Brionih tudi Peterle in Bučar, je vprašanje, ali bi jo politični vrh in nato parlament sploh potrdila.³¹ Celotno predsedstvo se je močno angažiralo pri prepričevanju strankarskih veljakov, enega prvih sestankov je vodil Plut, ki so ga žolčne negativne reakcije kar precej pretresle. Med bolj sočnimi, a manj usodnimi so bili Vitomir Gros in

28 Intervju pisca z Milanom Kučanom, 8. 8. 2008.

29 Intervju z Matjažem Kmeclom, 14. 10. 2009.

30 Intervju pisca s Cirilom Zlobcem, 17. 2. 2009 in gradiva iz osebne arhiva, ki jih je posredoval piscu.

Glej tudi: Zlobec, *Lepo je biti Slovenec, ni pa lahko*.

31 Več o tem: Repe, *Jutri je nov dan*.

njegovi liberalci, ki so Brionsko deklaracijo v parlamentu označili za »sramotno kapitulacijo«, ki »Slovenijo obravnava kot cestnega razbojnika«, Gros pa je za Delo izjavil: »Zame je to kapitulacija. To so nam zakuhali komunisti. Za kapitulacijo je odgovoren Kučan. Vedno se je govorilo, kako dobro se znajo pogajati. Zdaj pa se je pokazalo, da še solate ne znajo prodajati.«³²

Predsedstvo je v socialno hudih časih, primerljivih z današnjimi, opravilo tudi številne na videz drobne, a pomembne zadeve z različnih družbenih področij, ki so jih neformalno pokrivali člani: od kulture in šolstva do sociale. Bilo je blažilec močnih političnih tenzij v prelomnih trenutkih. V novodobnem zgodovinskem, včasih tudi zgodovinarskem zaslugarstvu je njegova vloga ostala zanemarjena in podcenjena. Deloma tudi zato, ker se njegovi člani niso znali postaviti zase. Naj pri sedanji inflaciji veteranskih organizacij omenim, da so bili sprva pri zakonu o veteranih celo prezrti in je to zakonodajalec nekako »flikal« naknadno. Vsi člani predsedstva so se po predčasnem izteku mandata vrnil k svojemu delu: Oman k tako ljubim mu kravam in kmetovanju, Plut k profesuri in ekologiji, Kmecl k pisateljstvu in vrtnicam, Zlobec k poeziji, a se zaradi partizanstva in stalnega oponiranja Janši v razširjenem predsedstvu od funkcije ni mogel posloviti v miru, saj je bil izbran za prvo tarčo poosamosvojitvenih obračunavanj. Politično kariero je kot prvi predsednik republike Slovenije nadaljeval le Milan Kučan. A so tudi njemu privilegije po izteku mandata odmerili zelo na kratko, časovno omejeno in neprimerljivo s predsedniki bližnjih oz. primerljivih držav, kar bo sicer krepko udarilo tudi vse prihodnje bivše predsednike, če zakon ne bo spremenjen. A tudi to že sodi na področje psihosocialnih lastnosti Slovencev in njihovega odnosa do državnosti, ki so jo bojda željno pričakovali in se zanjo borili tisočletje in več. Naj končam z naslednjo ilustrativno anekdoto: ko so pred novim letom 2011 v nekem tedniku delali prispevek o t. i. »rdečih Murglah«, je novinar poklical Kučana in ga vprašal, kdo mu kida sneg. Odgovor je bil: »Bivši predsednik.« Pa seveda novinar ni bil zadovoljen z odgovorom in je vrtal dalje: »Ja kdo vam ga je pa, ko ste bili predsednik?« Odgovor je bil: »Oh, tedaj pa predsednik.«³³

32 Košir, Pečauer, Stojanov, *Slovenija od vojne do priznanja*, str. 12

33 Izjava Milana Kučana piscu, januar 2011.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

ARS – Arhiv Republike Slovenije
Arhiv predsedstva SRS in RS
Arhiv predsednika Republike Slovenije
Urad predsednika republike
Osebni arhiv Cirila Zlobca
Osebni arhiv Milana Kučana
Osebni arhiv Marjana Šiftarja
Osebni arhiv pisca

Literatura

- Dolar, France Martin. *Resnici na ljubo*. Ljubljana : Družina 1998.
- Drnovšek, Janez. *Moja resnica*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1996.
- Hribar, Spomenka. Nov začetek. *Demokracija*, št. 26, 10. 7. 1990, str. 1.
- Izjava predsedstva Socialistične republike Slovenije o narodni in državljanski umiritvi z dne 5. marca 1990. *Delo*, 6. 3. 1990.
- Janša, Janez. *Premiki: nastajanje in obramba slovenske države 1988–1992*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1992.
- Kolšek, Konrad. *Spomini na začetek oboroženega spopada v Jugoslaviji*. Maribor : Obzorja, 2001.
- Košir, Darijan, Pečauer, Marko, Stojanov, Veso. *Slovenija od vojne do priznanja*. Ljubljana : Cankarjeva založba, 1992.
- Oman, Ivan. Pota in križpotja slovenske pomladi, podlistek, 13. nadaljevanje. *Slovenec*, 7. 12. 1992, str. 9.
- Repe, Božo. *Jutri je nov dan: Slovenci in razpad Jugoslavije*. Ljubljana : Modrijan, 2002.
- Repe, Božo. »*Liberalizem*« v Sloveniji. Ljubljana : Borec, 1991.
- Repe, Božo. *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije. Del 1, Opozicija in oblast*. Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije (Viri; št. 17), 2002.
- Repe, Božo. *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije. Del 2, Slovenci in federacija*. Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije (Viri; št. 18), 2003.
- Repe, Božo. *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije. Del 3, Osamosvojitvev in mednarodno priznanje*. Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije (Viri; št. 19), 2004.

Tasić, Predrag. *Kako sam branio Antu Markovića*. Skopje : »Mugri 21«, 1993.

Ustava SFRJ in SRS iz leta 1963. Ljubljana : Uradni list SRS, 1963.

Ustava SFRJ iz leta 1974. Ljubljana : Center za samoupravno normativno dejavnost, Dopisna delavska univerza, 1974. (Glej tudi: *Uradni list SFRJ*, št. 9, 21. februar 1974.)

Ustava SRS iz leta 1974. Ljubljana : Center za samoupravno normativno dejavnost, Dopisna delavska univerza, 1974. (Glej tudi: *Uradni list SRS*, št. 6, 28. februar 1974.)

Zlobec, Ciril. *Lepo je biti Slovenec, ni pa lahko*. Ljubljana : Mihelač, 1992.

Intervjuji

Intervju pisca z Matjažem Kmeclom, 14. 10. 2009.

Intervju pisca z Milanom Kučanom, 8. 8. 2008.

Intervju pisca z Ivanom Omanom, 13. 2. 2009.

Intervju z Dušanom Plutom, 9. 7. 2009 in odgovori na vprašanja pisca po elektronski pošti.

Intervju pisca z Marjanom Šiftarjem (prvi del), 29. 1. 2008.

Intervju pisca z Janezom Stanovnikom, (prvi del, 18. 12. 2009, in drugi del, 10. 3. 2011).

Intervju pisca s Cirilom Zlobcem, 17. 2. 2009.

Zdenko Čepič

IZ OBLASTI V OPOZICIJO : ZAČETNI KORAKI OPOZICIJE V »DEMOSOVEM« PARLAMENTU

Zgodovino resda pišejo zmagovalci, a tudi poraženci so del zgodovine. Tudi poraženci na parlamentarnih volitvah. Zgodovinopisje mora tudi te upoštevati – kljub znanemu rektu, da za premagane velja gorje – in jih obravnavati kot bistven del zgodovinskega dogajanja. Zlasti mora to veljati, če gre za poražence na volitvah kot bistvenemu izrazu politične demokracije. Tudi volilni poraženci oziroma opozicija so del in pogoj demokracije. Še zlasti, ko gre za volitve s predznakom demokratične. In večstrankarske volitve, ki so se zgodile v Sloveniji spomladi 1990 po triinšestdesetih letih so to bile. Te volitve so bile bistvene za demokratizacijo

oziroma za zaključek tega procesa v Sloveniji, saj so bile eden od pogojev za vzpostavitev večstrankarskega zakonodajnega telesa in za parlamentarno demokracijo. Na volitvah pa je bil znan zmagovalec oziroma zmagovalni pol, volilni poraženci pa so bili postavljeni v vlogo parlamentarne opozicije.

Opozicija ima v parlamentu lahko več podob in načinov obnašanja: je lojalna ali nelojalna, ali je kompetativna ali kooperativna. Opozicija seveda ne nastopa v praksi v teh za opozicijo politološko opredeljenih tipih. Kako nastopa in kako se obnaša opozicija v parlamentu, je odvisno tudi ali predvsem od večine in od tem, ki jih parlament obravnava. Posebno bistveno je delovanje opozicije takrat, ko parlament rešuje velike nacionalne, t. i. državotvorne teme oziroma sprejema o tem zakonske osnove. To je bil primer slovenskega parlamenta, nastalega z volitvami aprila 1990, ko je prišlo do zamenjave vlog v slovenskem političnem življenju in odločanju. Nastal je obrat, ki je dotedanjo oblast, njene politične organizacije, ki so v času nastajanja opozicijskih strank tudi same prevzele podobo politične stranke, postavil v vlogo opozicije. To je postala glede na dejstvo, da je bil z nastankom strank in večstrankarskimi volitvami vzpostavljen parlament – Slovenija je prešla v obliko parlamentarne demokracije –, in z njim je prvič nastala tudi prava parlamentarna opozicija. Prejšnja »komunistična« oblast je postala prava parlamentarna opozicija.

S tem je bila v slovenski politični in parlamentarni praksi dejansko vzpostavljena prva parlamentarna opozicija, kajti v letu 1990 je bil prvič v slovenski zgodovini vzpostavljen pravi nacionalni parlament. Oblastne skupščine iz dvajsetih let¹ so resda imele večstrankarski značaj, potreben za parlamentarizem, so pa imele delovanje omejeno na dve upravni enoti – t. i. oblasti –, njihova politika pa je bila predvsem avtonomistično usmerjena. Skupščina republike Slovenije kot predstaviški, zakonodajni organ slovenske državnosti v okviru federativno organizirane jugoslovanske države pa je bila monistična, zato ni imela značaja parlamenta. V dotedanji skupščini kot izrazu slovenske državnosti namreč opozicija ni nastopala, še zlasti ne organizirana politična opozicija. Politična opozicija, ki je nastala konec osemdesetih let 20. stoletja in je našla izrazno obliko in s tem tudi moč v koaliciji Demos, namreč ni bila skupščinska opozicija. Možnost prave parlamentarne opozicije je tako nastopila z nastankom parlamenta kot posledico večstrankarstva in večstrankarskih volitev.

Demokratizacija kot proces, ki se je zaključil z volitvami in konstituiranjem parlamenta, je bil proces, ki je v Sloveniji potekal v drugi polovici osemdesetih let in v katerem so dejavniki prihajali tako od oblasti kot nastajajoče organizirane opozicije le-tej. Oblast in opozicija – obe sta imeli v svoji politični misli in delovanju željo po demokratizaciji z namenom doseči spremembe, ki bi bile pozitivne

1 Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem*.

za Slovenijo in njene prebivalce (želeli sta demokracijo, ki pa sta jo nekoliko drugače razumeli) –, sta se »srečali« na določeni točki konec leta 1989. Takrat je slovenska skupščina sprejela zakonsko osnovo za izvedbo večstrankarskih volitev v predstaviške organe.² Dani so bili formalnopravni pogoji za parlamentarno demokracijo kot tisto obliko demokracije, za katero se je zavzemala predvsem politična opozicija komunistični oblasti. V začetku leta 1990 (8. januar) je predsednik samoupravljalvske, delegatsko sestavljene skupščine Miran Potrč razpisal volitve in kmalu se je začel predvolilni boj, v katerem so enakopravno sodelovali vsi politični subjekti – stranke in liste –, ki so želeli priti v parlament in sodelovati pri zakonodajnem odločanju.

Z volitvami je bila vzpostavljena parlamentarna demokracija, v njej pa ima svojo politično vlogo tudi parlamentarna opozicija. Ta je bistvena ustanova moderne parlamentarne vladavine in po mnenju politologov je eno največjih in nepričakovanih družbenih odkritij, na katera je človek kdaj po naključju naletel.³ V Sloveniji in tudi v drugih državah srednje in vzhodne Evrope, v katerih so »zrušili« komunistično vladavino (kolikor se ni ta sesula vase sama in se niti ni bistveno branila pred izgubo oblasti), je bila vzpostavljena parlamentarna demokracija, pri čemer pa nova oblast ni bila pretirano navdušena nad dejstvom, da ta vključuje tudi opozicijo, ki oblast kritizira, nadzira, predlaga alternativne rešitve in predstavlja interese, ki jih vladujoča politika zanemarja. Vendar je parlamentarna opozicija z vzpostavitvijo parlamentarne demokracije postala dejstvo in ji je dajala predvsem značaj demokratičnosti.

II

Volitve v predstaviške, zakonodajne organe – skupščine,⁴ je bil dogodek, ki je s tem, da je povzročil spremembo oblasti, spremenil »zgodovino«. To se je zgodilo 8. aprila 1990 (drugi krog volitev v skupščine občin in za predsednika predsedstva je bil 22. aprila). To je datum, ko so bile po letu 1927 v Sloveniji izvedene prve prave večstrankarske volitve.

Skupščino Republike Slovenije so sestavljali trije skupščinski zbori: Družbenopolitični zbor (do volitev so ga sestavljali predstavniki družbenopolitičnih organizacij – ZKS, ZSMS, SZDL, ZSS, Zveze združenj borcev, nato pa predstavniki političnih strank, izvoljenih na volitvah po proporcionalnem sistemu), Zbor

² UL SRS, 42–2188, 29. 12. 1989 – Zakon o volitvah v skupščine; UL SRS, 42–2189, 29. 12. 1989 – Zakon o volitvah in odpoklicu predsednika in članov Predsedstva SRS. UL SRS, 42–2192, 29. 12. 1989 – Zakon o političnem združevanju.

³ Bibič, *Racionalnost in razsežnost opozicije*, str. 1234.

⁴ Poleg volitev v slovenski državni zakonodajni organ – skupščino so bile tudi volitve v občinske skupščine, ki so bile tudi tridomne; namesto Zbora občin v republiški skupščini so bili v občinskih skupščinah Zbori krajevnih skupnosti.

občin in Zbor združenega dela; vsak zbor je imel 80 poslancev – delegatov. Enako število delegatov za vse tri zборе je bilo določilo enega od amandmajev k ustavi SRS, ki ga je med vsemi spremembami ustave slovenske države sprejela skupščina SRS 27. septembra 1989.⁵

Na volitvah je nastopilo 18 strank, od teh 7 združenih v koalicijo Demos, ter vse tri stranke, ki so nastale iz socialističnih, samoupravljavskih družbenopolitičnih organizacij, tistih, ki so v socialističnem sistemu predstavljale politično in s tem tudi državno oblast. Te so nastopile vsaka samostojno, s svojimi kandidacijskimi listami in svojimi programi. Ti so bili v osnovnih potezah sicer zelo podobni oziroma sorodni.⁶ Rezultati, ki so jih dosegle te tri stranke, so bili kljub temu, da je koalicija Demos dobila več glasov, dokaj ugodni; v celotni 240-članski tridomni skupščini (še v delegatskem samoupravljavskem sestavu) so dobile 74 poslancev, Demos pa 127; močna je bila skupina t. i. neodvisnih poslancev. Vsak od teh je sicer izhajal iz kakšnega »političnega kroga« in je imel običajno partijsko politično preteklost. Po številu poslancev posameznih strank je bila v skupščini najmočnejša ZSMS-LS s 37 poslanci, ZKS-SDP jih je imela 25, socialisti pa 12. ZKS-SDP je med vsemi devetimi strankami, ki so dobile poslance - delegate v Družbenopolitičnem zboru, dobila največ poslancev – 14; ZSMS-LS jih je dobila 12, kar je bilo drugo mesto med posameznimi strankami, socialistov pa je bilo izvoljenih 6. V Zboru občin je ZKS-SDP dobila 5, ZSMS-LS 16 in SZS 3 poslance, v Zboru združenega dela pa je ZSMS-LS dobila 9, ZKS-SDP 6 in SZS 3 poslance. Prav volitve v »samoupravljalski« Zbor združenega dela so bile za tedanje politične organizacije usodne, saj so bile v tem zboru najslabše zastopane. Rezultat volitev v ta zbor je odločil zmagovalca volitev.

Na osnovi volilnih rezultatov je prišlo do zamenjave oblasti. Stranke, ki so bile do tedaj na oblasti, so postale parlamentarna manjšina oziroma opozicija. V skupščini Republike Slovenije,⁷ ta je postala z večstrankarstvom parlament, čeprav se je uradno še vedno imenovala skupščina, je bil od vsega začetka njegovega delovanja odnos med večino in opozicijo napet. Večina je na opozicijo gledala predvsem skozi ideološka očala in jo je želela s tega stališča diskvalificirati. Opozicije niso razumeli kot tvorni, nujni del demokratičnosti parlamenta in kot pogoj demokratičnosti. Demosova večina se je do nje obnašala kot do nujnega zla in želela vzpostaviti stanje, kot je bilo v skupščini pred večstrankarskimi volitvami, le da bi takrat sami zastopali »enoumje«. Opozicijo so želeli odmisлити. Vendar se stranke, ki so postale opozicijske in katerih poslanci so bili v večini

5 *UL SRS*, 32-1703, 2. 10. 1989.

6 Volilni programi vseh strank, ki so nastopile na teh volitvah, so bili objavljeni v *Koga voliti?* Glej tudi: Repe, *Viri o demokratizaciji*, 2, str. 131-210.

7 Preimenovanje države (republike) v okviru federativne jugoslovanske države iz Socialistična republika v Republika Slovenija (brez politične oz. ideološke oznake) je 8. marca 1990 opravila že skupščina v stari sestavi z amandmajem k ustavi Republike Slovenije. *UL RS*, 8-402, 16. 3. 1990.

politično prekaljeni, niso dale in so od vsega začetka aktivno zastopale svoja politična stališča. V tem odnosu med oblastjo in opozicijo je prihajalo do pravega iskrenja, obtoževanj in osebnih diskvalifikacij.

Vodenje parlamenta je prevzel Demos. Opozicija je bila pri tem povsem izločena in ji pri vodenju parlamenta ni bila prepuščena nobena vloga. Za predsednika je bil izvoljen dr. France Bučar (Slovenska demokratična zveza), predsedniki posameznih skupščinskih zborov pa so bili tudi iz vrst Demosa: Družbenopolitični zbor dr. Ludvik Toplak (Slovenska kmečka zveza), Zbor občin Ivo Bizjak (Krščanski demokrati Slovenije), Zbor združenega dela Jože Zupančič (neodvisni). To je tudi kazalo na Demosovo razumevanje opozicije kot dela parlamentarne demokracije. Kot protikandidata za predsednika skupščine sta ZSMS-LS in ZKS-SDP sicer predlagali predsednika ZSMS-LS Jožefa Školča, a brez uspeha;⁸ za izvolitev je Bučar dobil 130 glasov, Školč pa 101 glas. Prav to, da je Demos ob pomoči svojega »glasovalnega stroja« prevzel vodenje parlamenta, pa bila točka, ki je dejansko oblikovala in opredelila opozicijo ter v parlamentu ustvarila dva tabora. V ZSMS-LS so bili namreč užaljeni, saj so bili pred volitvami bolj tvorna in ostra opozicija Zvezi komunistov, kot so bili v strankah Demosa. ZSMS-LS je zaradi »spregledanja« tega dejstva pri kandidaturi Školča postala najostrejši nasprotnik Demosa v vsej opoziciji.

Scenarij konstitutivnega zasedanja je pripravila delovna skupina Demosa v sestavi dr. France Bučar, dr. Lovro Šturm, dr. Rajko Pirnat in »mladinec« Srečo Kirn, ki jo je imenovalo predsedstvo Demosa na seji 23. aprila 1990. Pred prvim, konstitutivnim zasedanjem⁹ so se namreč sestali predstavniki vseh strank, ki so prišle v parlament, da bi se dogovorili glede vodstvenih funkcij. Sprva je bila volja, da bi bila vodstvena mesta porazdeljena med vse stranke, tudi med volilne poražence. Zahteva Demosa je bilo mesto predsednika parlamenta, predsednika DPZ in podpredsednika ZZD, tj. zborov, v katerih je imel večino. Ostalo naj bi zasedli poslanci opozicije. Svoje stališče glede tega, katere vodstvene funkcije v parlamentu želijo imeti in kaj bodo prepustili strankam, ki so bile v manjšini, so oblikovali v Demosu na seji predsedstva Demosa 23. aprila 1990. Za stranke, ki niso bile v Demosu, so določili, katero funkcijo bo katera stranka lahko dobila oz. zasedla. ZSMS-LS in ZKS-SDP bi dobili podpredsednika, ZKS-SDP bi dobila podpredsednika DPZ, ZSMS-LS predsednika ZO, podpredsednik ZZD pa bi bil neodvisni poslanec. O tem so po pogovorih z ZSMS-LS razpravljali na naslednji seji predsedstva Demosa 3. maja in nekoliko spremenili razdelitev funkcij. Po tej naj bi ZKS-SDP dobila predsedovanje v ZZD, v ZO pa ZSMS-LS.¹⁰

⁸ *Skupščinski koraki*, str. 11.

⁹ *Repe, Viri o demokratizaciji*, I, dok. 49, str. 22.

¹⁰ *Repe, Viri o demokratizaciji*, I, dok. 49, str. 222, dok. 50, str. 223.

Mesto predsednika parlamenta pa je zahtevala tudi ZSMS-LS, kar so utemeljevali s tem, da predsednik Predsedstva RS Kučan prihaja iz vrst komunistov – »prenoviteljev«, da bo predsednik vlade iz vrst Demosa, zato njim pripada vodenje parlamenta. Kot svojega kandidata za vodenje parlamenta so »mladinci« postavili svojega predsednika Jožefa Školča. Do dogovora ni prišlo, kajti Demos je vztrajal pri svojem. Poslanci iz vrst ZSMS-LS so zato na konstitutivnem zasedanju z ostrino zahtevali spremembo dnevnega reda in predlagali, da naj se najprej voli predsednik parlamenta, nato pa vodstva posameznih zborov. Proti temu je nastopil Demos kot monoliten blok, kar je potisnilo ZSMS-LS, ki je sicer bila za Demos med strankami s poreklom v prejšnjem režimu najbolj sprejemljiva stranka, k obema vnaprej opredeljenima opozicijskima strankama. Demosova delegacija, ki jo je vodil dr. Jože Pučnik, v njej pa so bili še Janez Janša, Lojze Peterle, Ivan Oman, Franc Golija in dr. Dušan Plut, torej predstavniki vseh strank Demosa, se je s predstavniki ZSMS sestala 26. aprila 1990.¹¹ Na seji predsedstva Demosa je Peterle podal informacijo o razgovorih z ZSMS-LS, ko pa so razpravljali o sestavi vlade, so odločili, da jo bo pred dokončno odločitvijo oblikoval Demos sam ali bo z ZSMS-LS sklenil koalicijsko pogodbo, ZSMS-LS pa naj se opredeli, za katera ministrstva so zainteresirani in koga bodo predlagali za ministra. O tem so takoj (še med sejo predsedstva Demosa) obvestili predstavnike ZSMS-LS.¹² Tri dni kasneje, na naslednji seji predsedstva Demos – dan pred konstitutivnim zasedanjem parlamenta –, je bilo poročano, da so se stališča ZSMS-LS do sklenitve koalicijske pogodbe nekoliko spremenila, da pa se pogovori nadaljujejo.¹³

Do tedaj so v Demosu gledali na ZSMS-LS kot na bolj sredinsko, za njih bolj sprejemljivo stranko, ki da ni okužena s »komunizmom«. Tako so se v ZSMS-LS videli tudi sami in so želeli nastopati v parlamentu kot sredinska stranka, ne kot čista opozicija. Tak položaj v parlamentu so nameravali prepustiti »prenoviteljem« in socialistom, ki so se že prej sami odločili za takšno pozicijo. Ker pa ZSMS-LS kot najštevilčnejši stranki v parlamentu ni uspelo prepričati Demosa glede »delitve« oblasti in je pri tem nastopila ostro proti njemu, so jih v Demosu začeli gledati kot del »leve« opozicije. V očeh Franceta Bučarja so »mladinci«, ki jih je do tedaj spoštoval, izgubili »popolnima ves kredit«. ¹⁴ K temu pa je pripomoglo še dejstvo, da so ZSMS-LS v njihovih zahtevah podpirali »prenovitelji« in socialisti, ki so jih v Demosu imeli za komunistično opozicijo, s katero ne bodo sodelovali ali sklepali z njo kompromisov. Demosova nepopustljivost, ostrina ZSMS-LS, da bi dosegel svoje, in podpora »levih« strank njim so naredile ZSMS-LS »levo«

11 Repe, *Viri o demokratizaciji*, 1, dok. 49, str. 222.

12 Repe, *Viri o demokratizaciji*, 1, dok. 49, str. 222, dok. 50, str. 224.

13 Repe, *Viri o demokratizaciji*, 1, dok. 52, str. 225.

14 *Delo*, 9. 5. 1990, str. 3, Vtisi, razmišljanja, komentarji ..., dr. France Bučar, Dejansko zgodovinski prelom.

stranko in s tem čisto opozicijsko stranko. Pri tem so postali do Demosa še najbolj napadalni del opozicije. ZSMS-LS je s tem, da ji Demos ni dovolil izvolitve Školča za predsednika parlamenta, nepričakovano, za Demos in njih same, postala čista opozicija. Za ZSMS-LS je bilo to, da jim ni uspelo vzpostaviti sredinskega položaja med Demosom in »levo« opozicijo ZKS-SDP in SZS, nemalo presenečenje. Je pa to škodilo tako Demosu kot ZSMS-LS in tudi celotnemu parlamentu, kajti oblikovala sta se dva pola, ki nista želela drugi strani popuščati v nobeni stvari.

Glede kandidature Bučarja za predsednika parlamenta je bilo v opoziciji, zlasti pri »prenoviteljih«, tudi nekaj drugačnih pomislekov. Kot argument, zakaj ni primeren za predsednika parlamenta, je bilo npr. navrženo (Janez Kocjančič, ZKS-SDP), da ne spoštuje ljudi in svojega naroda, saj je v časopisu *Demokracija*, tega je izdajala dotedanja opozicija Demos, v oceni volitev zapisal, da volivci, ker niso bolj množično podprli Demosa, niso pravi Evropejci in da so oprezneži (uporabil je besedo riti). Pri volitvah podpredsednikov so kot kandidata opozicije »prenovitelji« predlagali svojega poslanca Mirana Potrča in poslanca socialistov, predsednika Socialistične stranke Viktorja Žaklja, izvoljena pa sta bila kandidata Demosa, Vane Gošnik (Zeleni Slovenije) in Vitograd Pukl (SDZS).¹⁵ Pri vodenju skupščinskih zborov je bil Demos nekoliko bolj popustljiv in Zbor združenega dela sta vodila neodvisna poslanca Jože Zupančič in Bogo Rogina, čeprav je bila sprva v igri možnost, da vodi ta zbor nekdo iz ZKS-SDP, v Zboru občin pa je podpredsednik postal poslanec, izvoljen na listi socialistov, Janez Lukač, ki je povedal, da bo volil Bučarja in zakaj, ter so ga najbrž prav zato na to mesto predlagali iz vrst Demosa. Za predsednika tega zbora je bilo sicer glede na dogovarjanje pred konstitutivnim zasedanjem predvideno, da ga bi vodil poslanec ZSMS-LS.

O opoziciji kot tvornem delu parlamenta je v nastopnem govoru, ko je bil izvoljen za predsednika parlamenta, spregovoril dr. France Bučar. Najprej je zaradi dejstva, da je bila na osnovi volitev vzpostavljena parlamentarna demokracija in da je prišlo do zamenjave oblasti, razglasil to kar za konec državljanske vojne.¹⁶ V tej pa je Demos kot politični dedič sicer v vojni premaganih političnih sil, po njegovem mnenju, imel vlogo zmagovalca. Ne le volilnega, ampak zgodovinskega! Ugotovil pa je tudi, da je »kljub začetnim težavam, mogoče tudi grenkim razočaranjem«, ¹⁷ dobila skupščina »normalno sestavo, ki je značilna za sleherni socio-sistem, namreč svojo lastno notranjo opozicijo, ki opravlja med drugim funkcijo korektivnega mehanizma. Brez tega mehanizma ni sposoben preživetja noben sistem, ne socialni in ne biološki.« Po njegovem mnenju so »brez izjeme«

¹⁵ *Delo*, 10. 5. 1990, str. 1.

¹⁶ Bučar, *Prehod čez rdeče morje*, str. 11. Objavljen tekst v knjigi se nekoliko – bolj stilsko kot vsebinsko – razlikuje od objave tega govora v *Skupščinski koraki*, str. 12–14.

¹⁷ *Skupščinski koraki*, str. 13.

propadli vsi komunistični režimi, in to ne zaradi neustrezne in napačne ideologije, ampak »ker brez takega korektivnega mehanizma niso sposobni ustvarjati novih odgovorov v svojem okolju, zato opozicija v skupščini torej ni neka nadloga zmagoviti večini, pač pa nujna sestavina za njeno normalno delo – četudi je lahko v očeh tistega, ki bi hotel samolastno odločati, huda nadloga«. Opozicija pa lahko, po Bučarjevih besedah, opravlja svojo vlogo le, če je konstruktivna, kar pa je »lahko le v primeru, če njeni pogledi na družbeni razvoj in njen program ne predstavljajo neposredne negacije, protislovja, večinski stranki v parlamentu«. Z »zadovoljstvom« je ugotovil, da večina in manjšina, oblast in opozicija, »v najbolj pomembnih vprašanjih, ki nas zadevajo kot narod«, nista zelo različnih pogledov, »nasprotno, programi skoraj vseh strank se o najbolj pomembnih vprašanjih skoraj prekrivajo«. Cilji so bili torej enotni, razlike so bile v poteh, kako do ciljev priti, kar pa po Bučarjevem mnenju »ni nikaka tragedija«, kajti »prav to je lahko plodno polje za sodelovanje z opozicijo«. Pri tem je ugotovil, da je »posebej razveseljivo«, da se je tudi ZKS-SDP s svojim programom (ta je imel naslov Evropa zdaj!) vključila v demokratična prizadevanja.¹⁸

Le dan pred tem je bilo stališče Bučarja, ko še ni bil predsednik parlamenta in je nastopal kot »navaden« poslanec, sicer eden od starost in modrecev Demosa, glede opozicije nekoliko drugačno. To je bilo najbrž pod vtisom prvega dne zasedanja, ko se je oblikovala opozicija, pri čemer je imel svoj delež »odgovornosti« tudi Demos. Bučar je bil takrat do opozicije bolj oster, bolj izključujoč in obtožujoč. Označil jo je za destruktivno in menil, da ni bistvo opozicije, da se postavlja v enak položaj kot zmagovalec na volitvah. Določil ji ni le mesta, ampak tudi način obnašanja in delovanja v parlamentu. Priporočil ji je, da naj si najde svoj prostor v »prerezu posameznih velikih vprašanj« in naj »ob vsakem posameznem vprašanju sproti sklepa nove koalicije«. Na zahteve opozicije glede razdelitve volilnih funkcij v parlamentu, zlasti da vodenje parlamenta pripada običajno v parlamentarnih demokracijah opoziciji, se je skliceval na jugoslovanski skupščinski sistem in da je »zdaj struktura, ki jo je partija zgradila zase, prešla v roke njene opozicije«. Glede tega je menil: »Bila bi prava kriminalna neodgovornost, če bi se koalicija Demosa obnašala drugače, kot se je. Po drugi strani, pa se je za moj občutek Demos obnašal celo preveč radodarno.« Opoziciji je očital, da se je glede vprašanja vodstvenih mest parlamenta obnašala »kot razvjen otrok, ki ne ve, kakšne so njegove pravice in dolžnosti in kako se mora obnašati.«¹⁹ Takšno njegovo stališče je bilo pač pod vtisom dogajanja ob volitvah vodstva parlamenta in posameznih zborov, ko so iz ZSMS-LS ostro zahtevali svoj »delež«, za katerega so se z Demosom dogovarjali, a niso dobili nič. To pa

18 Bučar, *Prehod čez rdeče morje*, str. 13–14.

19 *Delo*, 9. 5. 1990, str. 3, Vtisi, razmišljanja, komentarji ..., dr. France Bučar: Dejansko zgodovinski prelom.

je profiliralo ZSMS-LS kot opozicijsko stranko in številčno okreplilo opozicijo, v kateri sta bili ZKS-SDP in SZS.

Na tej seji je po prisegi predsednika in članov izvoljenega Predsedstva Republike Slovenije spregovoril tudi predsednik Milan Kučan in opozoril, da ne sme »težko zlomljeni miselni in politični monolitizem ene vrste zamenjati in naslediti drugi« in da bo največji del odgovornosti »znala in zmogla prevzeti parlamentarna večina«, svoj del pa tudi novonastala opozicija, »ki svoje vloge ne bo razumela samo kot držo proti, ampak bo ustvarjalno in trezno prevzemala svoj del odgovornosti«. ²⁰

Kljub Bučarjevim mislim o nujnosti opozicije za »normalno delo« večstrankarske skupščine je ta postala bojišče večine in manjšine. Pri tem so bili bolj kot opozicija do nje napadalni poslanci delegati vladajoče koalicije Demos. Kakšen bo odnos večine do manjšine v parlamentu, je pokazala že konstitutivna seja parlamenta. Pokazalo se je, da se bosta oblast in opozicija razhajali v bolj ali manj pomembnih vprašanih in kakšna bodo skupščinska zasedanja. Prišlo je do polemik in besednih dvobojev ter zaostritev med poslanci - delegati Demosa in nove opozicije. Na tej seji se je parlament razdelil na dva bloka, ki sta bila ves čas njegovega delovanja na okopih. Nestrpnost in nesodelovanje sta bila takšna, da so ob izvolitvi predsednika parlamenta Bučarja zapeli Zdravljico ²¹ le Demosovi poslanci – ti so zasedli desno polovico dvorane –, leva stran pa je bila nema.

Opozicija je bila bolj kot pri vodstvenih funkcijah parlamenta upoštevana pri vodenju posameznih parlamentarnih komisij. Tako so poslanci iz opozicijskih strank dobili vodenje nekaj komisij. Poslanec ZKS-SDP Peter Bekeš je postal predsednik Komisije za nadzor nad zakonitostjo dela služb državne varnosti, poslanec ZSMS-LS Gregor Golobič predsednik Komisije za vloge in pritožbe, poslanka socialistov Darja Lavtižar Bebler podpredsednica Zakonodajno-pravne komisije, poslanec ZKS-SDP Lev Kreft podpredsednik Komisije za narodnosti. V ustavni komisiji, to je vodil predsednik parlamenta Bučar, je bil Miran Potrč iz ZKS-SDP eden od dveh podpredsednikov, med 22 člani je bilo iz opozicijskih vrst 8 članov. ²²

Na drugi skupni seji 16. maja je parlament s tajnim glasovanjem izvolil vlado, katere predsednik je postal Lojze Peterle, predsednik Slovenskih krščanskih demokratov, stranke, ki je med Demosovimi strankami dobila največje število poslancev. Glede na interni dogovor v Demosu je njim pripadla pravica do mandatarja, čeprav so bili v vrhu zmagovite koalicije glede tega pomisleki. Vlado so sestavljali pretežno demosovci, v njej pa je bilo pet ministrov, ki so bili formalno

20 09-05-1990-90-92www2gov.si/up-rs/2002-2007/bp-mk.nsf/dokumenti/09-05-1990-90-92 (3. 2. 2012).

21 7. kitico Zdravljice F. Prešerna (glasba S. Premrl) je za slovensko državno himno izglasovala Skupščina RS 29. 3. 1990 in jo razglasila za himno RS z zakonom; *UL RS*, 14-699, 16. 4. 1990.

22 *Delo*, 14. 6. 1990, str. 3.

strankarsko neopredeljeni, trije (dr. Miha Tomšič, Franc Godeša, Jožica Puhar) pa so bili formalno člani ZKS-SDP, vendar pa tega članstva niso želeli poudarjati oziroma niso s stranko želeli imeti nič. En član vlade je bil formalno iz vrst ZSMS-LS (Stane Stanič). ZSMS-LS se je celo dogovarjala o vstopu v Demosovo vlado, a je dogovore blokirala Slovenska demokratska zveza. Ta je bila v okviru Demosa nekakšen intelektualni trust (tako so videli sami sebe) in ni želela glede tega konkurence, najmanj od ZSMS-LS, zato se je vstopa glede na število poslancev številčno močne skupine poslancev, ki so bili poleg tega še politično prekaljeni v vladno koalicijo, ustrašila.²³ Je pa kljub temu postal pomočnik Demosovega zunanjega ministra Rupla član vodstva ZSMS-LS, poslanec v DPZ, Zoran Thaler.

Vlada, ki kljub takšni sestavi ni bila razumljena kot koalicijska, je bila izvoljena brez posebnih nasprotovanj opozicije. Bilo je nekaj pomislov glede izbora posameznih ministrov, npr. Janeza Janše in Igorja Bavčarja. Vprašanje je bilo, ali sta v izboru zaradi svoje izobrazbe, prvi kot obramboslovec, drugi pa je končal miličniško kadetsko šolo, ali zaradi svojega političnega delovanja in svetovnonazorskega prepričanja.

Že začetek delovanja parlamenta pa je pokazal, v kakšnem slogu bodo tekle seje. Konstitutivne seje zborov in tudi skupna seja vseh treh zborov so bile resnično živahne, polne medsebojnih obtoževanj in polemik, ter predvsem dolge.²⁴ Oblikovala sta se dva bloka, večina in manjšina, in noben ni v besedovanju štedil drugega. Drža obeh blokov je temeljila na medsebojnem nezaupanju, ideoloških nasprotjih, celo sovraštvu, zamerah in tudi trmoglavosti. Posledica tega se je kazala v parlamentu v stalnih prepirih, hudih besedah na račun drugega pola, v ostrih besednih dvobojih. Čez čas, ko mu je bilo takega obnašanja dovolj, je predsednik parlamenta enega od poslancev Demosa, ki je bil v svojih nastopih najbolj robot, ukoril z besedami, da ne bo več dovolil »afen guncat«. Na začetku delovanja parlamenta pa je bilo »guncanje afen« splošno obnašanje.

Odnose med oblastnimi in opozicijskimi poslanci so mnogokrat krojile stare politične zamere, vračanje v preteklost, očitki o preteklosti, kar je letelo zlasti na »prenovitelje«. Nasploh je bila preteklost pomembno sredstvo za nastopanje proti opoziciji, ko je ta nastopala s svojimi pogledi in argumenti na trenutne predloge oblasti. Večina je opoziciji, zlasti poslancem ZKS-SDP, skušala vzbujati občutek krivde.

Odnos v Demosu do opozicijskih strank je bil različen. Najsprejemljivejši so se jim zdeli poslanci ZSMS-LS, v katerih so videli sicer »težavne otroke«, ki pa niso obremenjeni s hipoteko preteklosti in komunizmom. Ta je bil namreč največji

23 *Dnevnik*, 10. 10. 1992, str. 3, Jožef Školč, predsednik poslanskega kluba Liberalno-demokratske stranke: LDS nima dveh volilnih štabov.

24 V dnevniku *Delo* je bil zato naslov »Novi slovenski parlament se je učil hoditi vso noč, tja do belega jutra«. *Delo*, 9. 5. 1990, str. 3.

kamen spotike za sodelovanje Demosa s »prenovitelji« pa tudi s socialisti. Poleg te ideološke prepreke so jim očitali tudi jugonostalgijo. Manj ostri so bili glede ideoloških opazk do »mladincev«, čeprav so ti mnogokrat v odnosu do Demosove večine nastopali najbolj kritično in ostro. Da jim niso lepili toliko ideoloških oznak kot »prenoviteljem« in socialistom, je bila najbrž posledica dejstva, da so »mladinci« v procesu demokratizacije mnogokrat nastopali proti vodilni politični stranki, Zvezi komunistov Slovenije, skupaj s takratno novooblikovano opozicijo, pri čemer so bili celo med najbolj kritičnimi. In kritični so bili tudi do nove, Demosove oblasti, ko so sami postali parlamentarna opozicija.

Da so se vse tri stranke, ki so izšle iz političnih organizacij, znašle skupaj v opoziciji, je bilo bolj naključje kot njihova politična volja. Demos s svojim glasovalnim monolitom in prepričanjem, da zmagovalcu pripade vse, je namreč potisnil v opozicijo tudi stranko, ki je bila pripravljena prevzeti sredinsko vlogo, ZSMS-LS.

Stranke, ki so glede na volilne rezultate postale v »Demosovem« parlamentu opozicijske, so bile kljub istemu izhodišču in številnim skupnim ali vsaj sorodnim programskim točkam v mnogih pogledih različne in mnogokrat med seboj precej konkurenčne. Bolj ali manj je vsaka od opozicijskih strank solirala. Sodelovanja opozicijskih strank so si sicer najbolj želeli »prenovitelji«, oznaka, ki so jo Demosovi poslanci mnogokrat izrekli bolj s slabšalnim prizvokom, je bila po volitvah v nekakšni izolaciji oziroma sta se je izogibali tudi drugi dve opozicijski stranki. Med programsko sorodnimi opozicijskimi strankami so bile stare zamere iz obdobja, ko so se začeli v Sloveniji politični premiki, očitno še žive. Moči, da bi nastopile bolj povezano, niso mogle najti, za kar je bil vzrok v nekakšnem nezaupanju ZSMS-LS in socialistov do ZKS-SDP, pa tudi v tem, da se s to, po njihovem mnenju »kontaminirano« stranko, na katero so leteli glavni očitki parlamentarne večine, niso hoteli vezati. ZKS-SDP zato z njima ni mogla sklepati dolgoročnejših dogovorov glede skupnega, usklajenega opozicijskega nastopanja. Tako se niso mogle opozicijske stranke dogovoriti za oblikovanje »vlade v senci« kot izrazite opozicijske politične formacije. Pretiranega navdušenja nad formaliziranim sodelovanjem s »prenovitelji« ni kazala predvsem ZSMS-LS. Vlado v senci so namreč videli kot sredstvo promocije »prenoviteljev«. Takšnega mnenja so bili tudi socialisti, ki niso kot majhna stranka, z majhnim številom poslancev, želeli pasti pod pokroviteljstvo »prenoviteljev«. Vlado v senci so tako oblikovali sami »prenovitelji«; vodil jo je poslanec Emil Milan Pintar, »ministri« pa so bili predvsem člani vodstva stranke.

Opozicija je bila kljub ostrim besednim spopadom z »Demosovim glasovalnim strojem« – ta je deloval brezhibno, in tako ni bilo za opozicijo, razen besednih dvobojev, nobenih možnosti, da bi bila s svojimi predlogi ali stališči

uspešna – konstruktivna, kooperativna opozicija. Želela je prevzemati svoj del odgovornosti za t. i. tranzicijo, predvsem glede nacionalnih tem, tj. odnosa do jugoslovanske stvarnosti in do prihodnosti.

Z vzpostavitvijo parlamentarne demokracije je bil v Sloveniji formalno zaključen proces politične demokratizacije in začelo se je intenzivno delo pri »projektu« osamosvajanja oziroma iskanja najboljših možnosti za življenje v jugoslovanski skupnosti in iskanja načina za odhod iz nje. Glede tega je v letu 1990 v političnem dogajanju dajal bistven poudarek prav parlament. Ključno dogajanje na političnem področju je bilo v parlamentu.

Po burnem začetku v procesu svojega oblikovanja se je slovenski parlament v letu 1990 posvečal predvsem nacionalni, natančneje državotvorni problematiki, kar je pomenilo reševanje gordijskega vozla, tj. vprašanja položaja Slovenije v jugoslovanski federaciji in rahljanju razmerja do Jugoslavije. Ob teh temah, ki si jih je »lastil« Demos in jih je želel rešiti bolj ali manj sam, brez sodelovanja opozicije, so se še kar lomila kopja, vendar je opozicija v največjem »projektu« tega parlamentarnega sklica v letu 1990, razpisu in izvedbi plebiscita o neodvisnosti in samostojnosti Slovenije, dobila svojo konstruktivno, državotvorno vlogo.

Začetki delovanja so bili za novo opozicijo, nekdanjo oblast, ki so jo imeli v rokah petinštirideset let, v večstrankarski slovenski skupščini nedvomno težavni. Ne toliko zaradi njih samih in njihove nove vloge, ki je glede na dotedanji oblastni položaj nedvomno niso bili vajeni, ampak zaradi tega, ker se nova oblast ni povsem znašla v svoji novi vlogi oziroma je nadaljevala predvolilni oziroma boj, ki ga je proti oblasti začela konec osemdesetih let v okviru procesa demokratizacije. Zamenjava položaja je zmedla obe strani: nekdanjo opozicijo, novo oblast, in nekdanjo oblast, novo opozicijo. Tako je eden od opozicijskih poslancev dobil vtis, da bi Demosovi poslanci »najraje šli na ulico in od tam v trumi navalili na parlament kot na kakšno Bastiljo ali Zimski dvorec.«²⁵ Začetki parlamentarne demokracije v Sloveniji, potem ko je bila ta vzpostavljena, so bili – glede na pomanjkanje tradicije v praksi – vsekakor nekoliko zmedeni.

25 Delo, 29. 12. 1990, št. 302. str. 24.

VIRI IN LITERATURA

Časopisi

Delo, 1989–1990

Dnevnik, 1990, 1992

Mladina, 1989–1991

UL RS – Uradni list Republike Slovenije, 1990

UL SRS – Uradni list Socialistične republike Slovenije, 1989–1990

Literatura

Bibič, Adolf. Racionalnost in razsežnost opozicije. *Teorija in praksa*, 28, 1991, št. 10–11, str. 1234–1245.

Bučar, France. *Prehod čez rdeče morje*. Ljubljana : Mihelač, 1993.

Čepič, Zdenko. Opozicija »opozicije«. *Časopis za zgodovino in narodopisje = Review for history and ethnography*, 72 = n.v. 37, 2001, št. 3–4, str. 617–640.

Fink-Hafner, Danica, Strmčnik, Berni (ur.). *Problemi konsolidacije demokracije : zbornik referatov*. Politološki dnevi Ankaran '93, Ankaran, 28. in 29. 5. 1993. Ljubljana : Slovensko politološko društvo, 1993.

Koga voliti? : Programi političnih strank in list na spomladanskih volitvah v Sloveniji. Ljubljana : Jugoslovanski center za teorijo in prakso samoupravljanja Edvard Kardelj, 1990.

Lukšič, Igor. Opozicija : njene funkcije in tipi. *Časopis za kritiko znanosti*, 1990, št. 132/133, str. 106–125.

Lukšič, Igor. Za rehabilitacijo opozicije. *Evropa*, 13. 9. 1990, št. 9, str. 23.

Repe, Božo. *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije. Del 1 : opozicija in oblast*. Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije, 2002.

Repe, Božo. *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije. Del 2: Slovenci in federacija*. Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije, 2003

Skupščinski koraki k samostojni državi : izbor iz dobesednih zapisov sej Skupščine Republike Slovenije, odločilnih za nastanek neodvisne države Slovenije v obdobju 1990–1991, s komentarjem Rosvite Pesek. Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2008.

Stiplovshek, Mirko. *Slovenski parlamentarizem : 1927–1929 : avtonomistična prizadevanja skupščin ljubljanske in mariborske oblasti za ekonomsko-socialni in*

prosvetno-kulturni razvoj Slovenije ter za udejanjenje parlamentarizma. Ljubljana : Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2000.

Zajc, Drago. *Parlamentarno odločanje : (re)parlamentarizacija v Srednji in Vzhodni Evropi : funkcije novih parlamentov*. Ljubljana : Fakulteta za družbene vede, 2000.

Zajc, Drago (ur.). *Slovenski parlament v procesu politične modernizacije*. Ljubljana : Državni zbor Republike Slovenije, 1993.

Blaž Babič

OD DELEGATA DO POSLANCA

Razvoj slovenskega parlamentarizma pred letom 1990 lahko v grobem razdelimo na obdobje pred oblikovanjem lastnega parlamenta leta 1943 na Zboru odposlancev slovenskega naroda v Kočevju in po njem. Omenjeno leto v zgodovini slovenskega parlamentarizma po pomenu ne zaostaja prav veliko za letom 1990. Med 1. in 3. oktobrom 1943 so namreč Slovenci z izvolitvijo vrhovnega predstavniškega in zakonodajnega organa slovenskega naroda 120-članskega Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora (SNOO) stopili na pot samostojnega parlamentarnega življenja.¹

Slovenci so sicer v različnih lokalnih in državnih predstavniških telesih sodelovali že v času avstro-ogrske monarhije in Kraljevine SHS oziroma kasneje Kraljevine Jugoslavije, vendar pa parlamentarni sistem v omenjenih državah ni bil napisan po njihovi volji, temveč po volji vladajočih Nemcev in kasneje Srbov. Ozemlje današnje Slovenije je bilo namreč, tako v okviru avstro-ogrske monarhije kot tudi Kraljevine SHS oziroma Kraljevine Jugoslavije, razdeljeno na različne deželne in upravne enote, ki so bile brez skupnega parlamenta. Prvo

¹ Osolnik, O graditvi lastne državnosti, str. 415–421.

kratko obdobje državnosti so Slovenci doživeli novembra 1918 v Državi SHS, vendar jim v času burnega enomesečnega življenja državnice avstro-ogrskih južnih Slovanov ni uspelo oblikovati lastnega parlamenta. Kljub dejstvu, da Slovenci pred drugo svetovno vojno niso imeli lastnega parlamenta, je omenjeno obdobje delno vplivalo na povojni razvoj slovenskega parlamentarizma. V predvojnem času se je namreč pri Slovencih oblikovala skromna parlamentarna tradicija, ki je pomembna predvsem zaradi oblikovanja in ohranjanja zavesti o pravici do izbiranja svojih predstavnikov v zakonodajne in predstavniške organe.²

V obdobju po letu 1943 je, v nasprotju s predvojnim obdobjem, parlamentarno življenje v Sloveniji potekalo kontinuirano in brez prekinitev, vendar pa vse do leta 1990 ni bilo klasičnega parlamentarizma. Ustavne spremembe in z njimi povezane spremembe delovanja političnega sistema in strukture skupščine so bile pogoste, vendar bistva enostrankarskega sistema niso spreminjale. Temeljna značilnost povojnega skupščinskega razvoja je bila v tem, da se je vedno bolj oddaljeval od klasičnega predstavniškega sistema in pridobival vedno več elementov specifičnega korporativističnega sistema, kar je bilo najbolj vidno v uvajanju ločenih skupščinskih zborov, ki naj bi zastopali posamezne poklice oziroma kategorije prebivalstva, in ne polnoletnih državljanov kot celote, kar je glavna značilnost predstavniškega sistema. Povojno obdobje je poleg tega zaznamovalo tudi izrievanje klasičnih človekovih pravic in onemogočanje vsakršne opozicije.³

Pomembno pa je, da so vse povojne slovenske socialistične skupščine v jugoslovanski federaciji, ki so imele svoje korenine v vojnem času, vendarle izražale suverenost slovenskega narodnega predstavništva, kar se je ne nazadnje pokazalo septembra 1989, ko so v skupščini potrdili ustavne amandmaje IX do LXXXIX.⁴ S temi amandmaji je bila uveljavljena »trajna, celovita in neodtujljiva pravica slovenskega naroda do samoodločbe« in pravica, da lahko izredne razmere v Sloveniji razglasi le slovenska skupščina. Poleg tega je bil omogočen prehod iz enopartijskega sistema v večstrankarsko demokracijo in iz socialističnega v tržno gospodarstvo, hkrati pa je bilo črtano tudi ustavno določilo o vodilni vlogi Zveze komunistov in drugih družbenopolitičnih organizacij. V Sloveniji je bilo pet družbenopolitičnih organizacij. Zveza komunistov Slovenije (ZKS), Socialistična zveza delovnega ljudstva Slovenije (SZDLS) in Zveza socialistične mladine Slovenije (ZSMS) so se kasneje preoblikovale v politične stranke, sindikati in Zveza združenj borcev Slovenije (ZZBS) pa se za ta korak niso odločili.

Volitve delegatov v Skupščino Socialistične Republike Slovenije leta 1986 so potekale še po starem delegatskem sistemu, ki je predstavljal vrh samoupravnega korporativizma, s katerim je bila prežeta tako Ustava Socialistične federativne

2 Repe, Pravne, politične podlage, str. 26–69.

3 Prav tam.

4 UL SRS, Ustavni amandmaji k ustavi Socialistične republike Slovenije, 2. oktober 1989.

republike Jugoslavije kot Ustava Socialistične Republike Slovenije iz leta 1974. Omenjeni volilni sistem je nastal zaradi prepričanja tedanjih oblastnikov, da so se v desetletju pred letom 1974 volitve v državi preveč približale klasičnemu meščanskemu parlamentarnemu sistemu. V novem družbenopolitičnem sistemu so glavno vlogo, kar se je še posebej pokazalo pri volitvah, pridobile občinske skupščine oziroma njihovi zbori. Zdaj so namreč ti, in ne več polnoletni državljani, volili predstavnike v tri zборе Skupščine Socialistične Republike Slovenije. Korak pred tem pa so posamezne družbene skupine (kmetje in obrtniki, družbene dejavnosti, gospodarstvo) in krajevne skupnosti ter družbenopolitične organizacije volile svoje delegacije v občinske skupščine, kjer so potem, kot že omenjeno, volili delegacije v tri zборе republiške skupščine.⁵

Na kratko opisani delegatski sistem je po mnenju tedanjih oblastnikov, med katerimi je v tem pogledu posebej izstopal Edvard Kardelj, omogočal kar največjo politično angažiranost vseh državljanov oziroma pripadnikov delavskega razreda. V samoupravnem družbenem sistemu, ki je v Socialistični federativni republiki Jugoslaviji nastajal in se spreminjal več kot 40 let, pa je bil delavski razred enačen s celoto pripadnikov družbe. Vsi posamezniki so bili zaobjeti v tem razredu in z delegatskim sistemom naj bi vsi soodločali o političnih in ekonomskih vprašanjih. Omenjeni sistem je Kardelj definiral celo kot edino neposredno demokracijo. Menil je, da sistem omogoča, da se ljudje odločajo na podlagi konkretnih vprašanj namesto na podlagi strankarske pripadnosti. S tem se boj mnenj in stališč preseli s strankarskega na področje konkretnih vprašanj. Politika pa preneha biti boj za oblast.⁶ Seveda pa se je z današnje perspektive težko strinjati z zgoraj zapisanim mnenjem. Zgodovinar Božo Repe meni, da je delegatski sistem le prikrival monopol zveze komunistov oziroma ozke skupine vodilnih politikov, ki je na vseh ravneh v svojih rokah držala kadrovske niti.⁷

Ne glede na vse pomanjkljivosti slovenskega povojnega skupščinskega sistema pa ne moremo spregledati že omenjenega dejstva, da so vse povojne slovenske skupščine izražale suverenost slovenskega narodnega predstavnštva, kar se je pokazalo septembra 1989, ko so v skupščini potrdili 81 amandmajev k Ustavi Socialistične Republike Slovenije. Izmed sprejetih amandmajev sta na sestavo in delo skupščine v naslednjem mandatu najpomembneje vplivala amandmaja XXXVI in LXXII. Prvi je določal, da so volitve v skupščine neposredne in tajne.⁸ Drugi pa, da imajo vsi trije skupščinski zbori enako število delegatov.⁹

5 Repe, Pravne, politične podlage, str. 26–69.

6 Jerman, Premisliti samoupravljanje, str. 7.

7 Repe, Pravne, politične podlage, str. 26–69.

8 UL SRS, Ustavni amandmaji k ustavi Socialistične republike Slovenije, Amandma XXXVI, 2. oktober 1989.

9 UL SRS, Ustavni amandmaji k ustavi Socialistične republike Slovenije, Amandma LXXII, 2. oktober 1989.

Pri tem je potrebno omeniti, da ravnokar omenjeni ustavni amandmaji niso nastali le na podlagi skupščinskih razprav, saj so na delo ustavne komisije skupščine, ki je pripravila amandmaje, pomembno vplivali člani opozicijskega Zbora za ustavo. Tega so na začetku leta 1989 ustanovile opozicijski zvezi (Slovenska demokratična zveza in Socialdemokratska zveza Slovenije), nekatera društva ter odbori (Odbor za varstvo človekovih pravic, Društvo slovenskih pisateljev, Slovensko sociološko društvo) in ne nazadnje mladinska organizacija ZSMS, ki je tu igrala dvojno vlogo, saj je bila kot družbenopolitična organizacija hkrati del oblasti. Kljub vsemu pa so imeli pri sprejetju amandmajev, ki so predstavljali ustavno podlago za kasnejše procese demokratizacije in osamosvajanja Republike Slovenije, zadnjo besedo ravno delegati v skupščini.¹⁰

Spremembe, ki so jih omogočili ravnokar omenjeni ustavni amandmaji, so bile konec leta 1989 potrjene s sprejemom zakona o političnem združevanju¹¹ in zakona o volitvah v skupščini¹². Zakon o političnem združevanju je predpisal način uresničevanja svobode političnega združevanja in postopke ustanavljanja političnih organizacij, zakon o volitvah v skupščini pa je uvedel zapleten sistem neposrednih in tajnih volitev. V začetku leta 1990 se je nato s preoblikovanjem opozicijskih zvez in družbenopolitičnih organizacij v klasične politične stranke dokončno oblikoval slovenski politični prostor.¹³ S tem so bili narejeni prvi koraki v smeri klasičnega predstavniškega sistema, ki pa niso predstavljali dokončnega preloma s preteklostjo. Skupščinski sistem je namreč še vedno temeljil na ustavi iz leta 1974, tako da je bila skupščina še naprej razdeljena na tri ločene zборе, ki so zastopali posamezne kategorije prebivalstva.¹⁴

Zato je zakon o volitvah v skupščini predpisoval zapleten volilni sistem, ki je bil kombinacija enokrožnega večinskega (zbor združenega dela, ZZD), dvokrožnega večinskega (zbor občin, ZO) in proporcionalnega sistema (družbenopolitični zbor, DPZ). Zaposleni polnoletni državljani so tako volili svojega delegata v skupščino kar trikrat. Kot državljani so volili svojega predstavnika v DPZ, kot občani so volili v ZO, na delovnem mestu pa so volili v ZZD. Ob tem naj kot zanimivost omenim, da so svojega predstavnika v ZZD lahko volili vsi zaposleni, ki so do dneva volitev dopolnili 15 let. Hkrati so v isti zbor lahko volili tudi dijaki in študenti, vendar šele po dopolnjenem 18. letu.¹⁵

V razmerah, ko so družbenopolitične organizacije »sestopale z oblasti« in se deklarativno podajale v enakovredno volilno tekmo z ostalimi strankami, efektivno pa so še vedno imele v rokah vse vzvode oblasti, se je 8. januarja 1990

10 Repe, *Jutri je nov dan*, str. 177–183.

11 *UL SRS*, Zakon o političnem združevanju, 29. december 1989.

12 *UL SRS*, Zakon o volitvah v skupščini, 29. december 1989.

13 Repe, *Globalna slovenska pomlad*, str. 307–325.

14 *UL SRS*, Amandma LXXII, 2. oktober 1989.

15 *UL SRS*, Zakon o volitvah v skupščini, čl. 7, 29. december 1989.

začela volilna tekma. Tega dne je predsednik Skupščine Republike Slovenije Miran Potrč razpisal splošne volitve in volitve predsednika in članov predsedstva.¹⁶ Volilna kampanja, ki je sledila v naslednjih mesecih, je kljub neizkušenosti vseh vpletenih s tovrstno dejavnostjo potekala brez večjih incidentov, vendar so se mediji, med njimi zlasti televizija, zelo očitno postavili na stran starih političnih sil.¹⁷

Prve večstrankarske in neposredne volitve v Skupščino Republike Slovenije so se vrstile skoraj ves april leta 1990. 8. aprila so bile volitve v DPZ in prvi krog volitev v ZO. 12. aprila so bile nato na 7000 voliščih po podjetjih in ustanovah ter v državni upravi volitve v ZZD, 22. aprila pa še drugi krog volitev v ZO.¹⁸ Na volitvah je zmagal Demos, ki je nedvomno dobil večino. Ni pa mogoče – kljub podrobnem pregledu vseh znanih seznamov o strankarski pripadnosti delegatov, njihovih predlagateljih in poznejših strankarskih opredelitvah – ugotoviti natančnega števila večinske koalicije in manjšinske opozicije. Različne ocene, od novinarskih do zgodovinskih, se gibljejo med 127 in 134 delegati, ki naj bi jih imel Demos v tridomni 240-članski skupščini.¹⁹

K nejasnostim v zvezi z natančnim številom delegatov, ki jih je na volitvah dobila zmagovalna koalicija, je nedvomno prispevalo tudi dejstvo, da so stranke Demosa na volitvah v DPZ nastopile samostojno, na volitvah v druga dva zbora pa s skupno listo. Demos, ki ga je sestavljalo šest strank (Slovenski krščanski demokrati (SKD), Slovenska kmečka zveza (SKZ), Slovenska demokratična zveza (SDZ), Zeleni Slovenije (ZS), Socialdemokratska zveza Slovenije (SDZS), Slovenska obrtniška stranka (SOS)), je nato tudi na sejah skupščine nastopal delno enotno, delno kot koalicija. Koalicijo Demos je sicer sestavljalo 7 strank, vendar Sivi panterji, ki so se Demosu pridružili šele slab mesec pred volitvami, na njih niso nastopili kot samostojna stranka. Ob ustanovitvi Demosa so namreč stranke sklenile, da bo vsaka od njih ohranila svoje programske in organizacijske posebnosti. Te posebnosti naj bi se kazale v predložitvi samostojnih list za DPZ. Za vsa ostala mesta v občinah, republiki in zvezi pa so članice Demosa predstavile skupne kandidate.²⁰ S tem se je v predvolilni kampanji na eni strani znašla koalicija Demos, na drugi strani pa so bile stranke, ki so izšle iz družbenopolitičnih organizacij. Delitev na dva bloka, ki jo je še poglobila na protikomunizmu temelječa predvolilna strategija Demosa, se je dokončno oblikovala v dneh po volitvah in pred konstitutivno sejo.²¹

16 Delo, 9. 1. 1990, str. 1, Štart volilne tekme.

17 Repe, *Jutri je nov dan*, str. 127.

18 UL SRS, Zakon o volitvah v skupščino, 29. december 1989.

19 Pesek, *Osamosvojitve Slovenije*, str. 143.

20 Delo, 4. 1. 1990, str. 2, Demos – združena opozicija šteje po novem pet članic.

21 Repe, *Globalna slovenska pomlad*, str. 307–325.

Tri stranke, ki so izšle iz nekdanjih družbenopolitičnih organizacij, so bile na aprilskih volitvah v Skupščino Republike Slovenije leta 1990 poražene in so to takoj priznale. Niso pa doživele tako hudega poraza, kot so ga sorodne stranke v drugih nekdanjih socialističnih državah. Skupaj so dobile med 106 in 113 delegatov, v ZZD pa so osvojile celo večino.²²

Na prvih neposrednih in večstrankarskih volitvah izvoljeni delegati so se na konstitutivnih sejah sestali 7. maja 1990 in se med seboj že kar prvega dne praviloma naslavljali kot poslanci. Ivan Dretnik, najstarejši delegat zbora združenega dela in zato začasni predsedujoči, je prvo sejo zbora začel z naslednjimi besedami: »Tovariši delegati. Do sprejetja nove ustave smo menda še vedno delegati, ni pa menda greh, če se imenujemo tudi poslanci.«²³ Poimenovanje poslanec je nato v naslednjih mesecih v skupščinskih razpravah in v medijih povsem izpodrinilo besedo delegat.

Precej manj enotni pa so bili delegati pri vprašanju Začasnega poslovnika Skupščine Republike Slovenije, ki ga je bilo v takšni ali drugačni obliki preprosto treba sprejeti, saj stari, po delegatskem sistemu ukrojeni poslovnik socialistične skupščine,²⁴ še ni bil razveljavljen. Vendar pa hkrati tudi ni bil več primerna in zadostna podlaga za delo v večstrankarski skupščini. Številne določbe tega poslovnika so bile namreč po volitvah v nasprotju z ustavo in kot take niso več veljale.²⁵ Z volitvami so stopile v veljavo vse tiste določbe ustavnih amandmajev IX do LXXXIX, ki so se nanašale na sestavo, delovno področje in način odločanja zborov skupščine ter na mandatno dobo funkcionarjev v njej.

Sprejetje začasnega poslovnika je bilo torej nujno, saj se brez njega skupščina ni mogla konstituirati. Kot že ime pove, je bil mišljen kot začasna rešitev, ki bi jo uporabljali predvsem na konstitutivnih sejah, nato pa bi čim prej sprejeli nov celovit poslovnik. Do takrat bi poleg začasnega poslovnika v skupščini veljale tudi tiste določbe starega poslovnika, ki niso bile v nasprotju z ustavo.²⁶ Osnutek začasnega poslovnika je bil oblikovan že v tednu pred konstitutivnimi sejami na srečanju predstavnikov v novo skupščino izvoljenih strank z vodstvom zadnje po delegatskem sistemu sestavljene skupščine. Predvideno je bilo, da bo sprejet že pred prvo skupno sejo, na ločenih sejah vseh treh zborov. Začasni poslovnik naj bi bil sprejet takoj za verifikacijo mandatov in določitev dnevnega reda, kar bi delegatom omogočilo, da bi izvolili, tako vodstvo posameznih zborov kot kasneje tudi skupščine, že po določbah novega poslovnika in se tako konstituirali.²⁷

22 Prunk, Demos – Instrument demokratičnega prehoda, str. 341–352.

23 DKO DZ RS, 1. seja ZZD, 7. in 9. maj 1990, str. 1.

24 UL SRS, Poslovnik Skupščine Socialistične republike Slovenije, 8. oktober 1985.

25 UL SRS, Ustavni zakon za izvedbo ustavnih amandmajev IX do LXXXIX k ustavi Socialistične republike Slovenije, člen 6, 2. oktober 1989.

26 DKO DZ RS, 1. seja DPZ, 7. maj 1990, str. 17, in DKO DZ RS, 1. seja ZZD, 7. in 9. maj, str. 4.

27 Delo, 4. 5. 1990, str. 3, Kandidate za vodstvene funkcije v parlamentu bodo predlagali poslanci.

Vendar so se že na prvih ločenih zasedanjih zborov stvari zapletle. Zborom se namreč ni uspelo uskladiti, niti glede dnevnega reda niti kasneje glede začasnega poslovnika, kar je bila predvsem posledica neuspeha pogajanj med strankami v zvezi z delitvijo vodilnih mest v skupščini. Bistvo spora okoli dnevnega reda je bilo vprašanje, ali najprej izvoliti vodstvo posameznih zborov ali skupščine kot celote. Demos je v skladu z opoziciji ponujenim dogovorom, po katerem je zase zahteval mesto predsednika skupščine, predsednika DPZ in podpredsednika ZZD, ostalih šest mest pa prepustil opoziciji, vztrajal pri prvi opciji. Opozicija pa je želela najprej vstopiti v volilno tekmo za mesto predsednika skupščine in si s tem, ne glede na svoj uspeh ali neuspeh, odpreti vrata za naknadni dogovor glede razdelitve preostalih vodilnih mest.²⁸

Od omenjene strategije niso želeli odstopiti, kljub opozorilu Jožeta Pučnika, da bo Demos, če ne bo prišlo do dogovora, nastopil s predlogi za sedem od devetih vodilnih mest. Svoje besede je nato podkrepil še z razmerjem moči. »Če ne gre s pogajanjem, naj odločijo volitve.«²⁹ Omenjeno opozorilo je Demos kasneje tudi uresničil, saj je na koncu dobil dvakrat več vodilnih mest, kot jih je sprva želel. Spor glede dnevnega reda, ki so ga v DPZ in ZO sprejeli, medtem ko so ga v ZZD zavrnil, ³⁰ so kasneje rešili tako, da je ZZD sprejel drugačen dnevni red. V ZZD so se odločili preskočiti tisto točko dnevnega reda, ki je predvidevala izvolitev predsednika in podpredsednika zbora.³¹

S potrditvijo dnevnega reda v vseh treh zborih so se odprla vrata za obravnavo začasnega poslovnika. Pri razpravi o začasnem poslovniku se je nato ponovila zgodba, ki jo je doživel že dnevni red, le da so tokrat predloge za spremembo začasnega poslovnika vlagale vse v skupščini zastopane stranke. Dopolnila, ki jih predlagala opozicija, je zavračala večina delegatov v DPZ in ZO³², tista, ki jih je predlagal Demos, pa je zavračala večina v ZZD³³. Zaradi izkušenj z dnevnim redom, ki so ga v ZZD sprejeli v drugačni obliki kot ostala dva zbora, so se delegati tokrat kmalu odločili za medzborovsko usklajevanje, ki pa pravzaprav ni bilo medzborovsko, ampak medstrankarsko. Neuskklajeni so bili še štirje člani poslovnika: 10. člen, ki je govoril o tem, koliko delegatov lahko predlaga kandidata za vodstveno funkcijo v skupščini, 11. člen, ki je določal način glasovanja za vodstvene funkcije, 26. člen, ki je urejal način volitev predsednika in članov izvršnega sveta, in 29. člen,

28 *Delo* (Sobotna priloga), 12. 5. 1990, str. 19, Parlamentarna demokracija vrača udarec.

29 Prav tam.

30 DKO DZ RS, 1. seja DPZ, 7. maj 1990, str. 15–16, in DKO DZ RS, 1. seja ZO, 7., 8. in 9. maj 1990, str. 11, in DKO DZ RS, 1. seja ZZD, 7. in 9. maj, str. 8–9.

31 DKO DZ RS, 1. seja DPZ, 7. maj 1990, str. 16–17, in DKO DZ RS, 1. seja ZO, 7., 8. in 9. maj 1990, str. 11, in DKO DZ RS, 1. seja ZZD, 7. in 9. maj 1990, str. 10.

32 DKO DZ RS, 1. seja DPZ, 7. maj 1990, str. 17–25, in DKO DZ RS, 1. seja ZO, 7., 8. in 9. maj 1990, str. 11–16.

33 DKO DZ RS, 1. seja ZZD, 7. in 9. maj 1990, str. 10–14.

ki je govoril o profesionalnih delavcih v parlamentu.³⁴ Na koncu je delegatom vseh treh zborov le uspelo sestaviti enotno besedilo še zadnjih štirih členov in začasni poslovnik je bil sprejet v zgodnjih jutranjih urah 8. maja.³⁵

Uspešna uskladitev zadnjih štirih členov je bila rezultat kompromisa, saj je medzborovska usklajevalna komisija na eni strani sprejela Demosov predlog, da se, če se skupščina odloči za javno glasovanje o kandidatih za nekatere pomembne funkcije v skupščini, to opravi poimensko. Na drugi strani pa predlog opozicije, da se omogoči profesionalizacijo dela vsem delegatom, ki to želijo.³⁶

S sprejetjem začasnega poslovnika je bilo končno omogočeno konstituiranje skupščine, poleg tega pa je poslovnik prinesel še eno bistveno novost, profesionalne delegate. Po prejšnjem poslovniku Skupščine Socialistične Republike Slovenije je bila namreč funkcija delegata le častna družbena funkcija.³⁷ Tej spremembi so Demosovi delegati sprva močno nasprotovali, saj so menili, da to vprašanje zadeva predvsem politične profesionalce opozicijskih strank, ki so bili do tedaj zaposleni v družbenopolitičnih organizacijah in so s prenehanjem financiranja le-teh iz proračuna izgubili službe. Poleg tega se Demosovi delegati v večini primerov tudi niso bili pripravljene profesionalizirati, saj so imeli drugače od opozicijskih delegatov, kot so radi trdili, svoj poklic in službo.³⁸

Začasni poslovnik je v 29. členu načeloma sicer omogočal profesionalizacijo vsem delegatom, vendar le na predlog in v okviru dogovora med v skupščini zastopanimi političnimi strankami. Poleg tega je hkrati predpisoval, da mora dogovor temeljiti na načelu proporcionalnosti in enakopravnosti. Omenjeni člen poslovnika je nato več kot dva meseca dodobra zaposloval delegate v skupščini, dokler niso konec julija le našli rešitev za to kočljivo vprašanje.³⁹

Tega dne so predstavniki vseh strank dosegli sporazum, da bo v skupščini, vključno z vodstvom, 70 profesionalnih delegatov. Sklenili so še, da ni nujno, da so vsi predsedniki komisij in odborov ter vodje delegatskih klubov profesionalci. Zaposlitve pa so si razdelili po naslednjem ključu: 33 mest je dobil Demos, 10 ZKS-SDP in ZSMS-LS, 4 SSS, 3 neodvisni delegati, 6 mest pa so namenili poslancem obeh narodnosti. Štiri mesta so s to delitvijo ostala nerazdeljena. Glede teh mest so se dogovorili le, da ima tudi pri teh prednost Demos, vendar jih lahko prepusti opoziciji.⁴⁰

Te spremembe v organiziranosti in delu skupščine ter v zaposlitvenem statusu delegatov so pomembno dokončno oblikovale podobo Skupščine Republike

34 DKO DZ RS, 1. seja DPZ, 7. maj 1990, str. 45.

35 DKO DZ RS, 1. skupna seja vseh zborov, 9. maj 1990, str. 6.

36 DKO DZ RS, 1. seja DPZ, 7. maj 1990, str. 47–48, in DKO DZ RS, 1. seja ZO, 7., 8. in 9. maj 1990, str. 25–26, in DKO DZ RS, 1. seja ZZD, 7. in 9. maj 1990, str. 23–24.

37 UL SRS, Poslovnik Skupščine Socialistične republike Slovenije, člen 66, 8. oktober 1985.

38 Delo (Sobotna priloga), 19. 5. 1990, str. 21, Spomenka Hribar: Manevri v skupščini – moj pogled.

39 UL RS, Začasni poslovnik Skupščine Republike Slovenije, člen 29, 18. maj 1990.

40 Delo, 26. 7. 1990, str. 1–2, V skupščini sedemdeset poklicnih funkcionarjev.

Slovenije v mandatnem obdobju 1990–1992. Začasni poslovnik je namreč postal trajni, poleg tega pa tudi sprejetje nove ustave decembra 1991 ni spremenilo razmer v skupščini. Nova ustava je sicer v četrtem poglavju z naslovom Državna ureditev, med drugim, uvajala državni zbor kot predstavniški organ in opredelila njegovo sestavo, volitve, mandatno dobo ter pravice in dolžnosti poslancev,⁴¹ vendar je ustavni zakon za izvedbo ustave v drugem členu predpisal, da skupščina nadaljuje delo do prve seje državnega zbora ter da do konstituiranja državnega zbora zbori skupščine sprejemajo zakone in druge akte na način in po postopku, določenem z ustavo iz leta 1974 in z njenimi spremembami ter dopolnili.⁴²

Ob tem moramo omeniti, da za zaplete na konstitutivnih sejah prve večstrankarske skupščine ni bilo bistveno le vprašanje dnevnega reda in poslovnika. Spori glede dnevnega reda in poslovnika v času konstitutivnih sej tudi niso bili v ospredju poročanja slovenskih medijev. Mediji, vključno s televizijo, so se raje posvetili drobnim osebnim napakam nekaterih delegatov.

»Konstitutivna seja novega parlamenta je bila zamišljena kot slavnostno-zgodovinski spektakel, ki naj bi Slovenijo popeljal v novo dobo parlamentarne demokracije. Scenaristi so predvidevali, da bo vse delo glede razdelitve stolčkov v vodstvu parlamenta opravljeno že pred zgodovinskim dnevem, na pogajanjih med vodstvi strank, zastopanih v parlamentu. Vendar so se scenaristi ušteli.«⁴³ Neuspeh na pogajanjih, predvsem glede mesta predsednika skupščine, je namreč bistveno zapletel konstituiranje. Konstitutivne seje so namesto enega popoldneva, kot je bilo načrtovano, trajale dva popoldneva in dve noči. Skupščina je odprla vrata 7. maja 1990 ob dveh popoldne, ko so se na ločenih sejah vseh treh zborov prvič zbrali novoizvoljeni delegati,⁴⁴ delo pa je zaključila 10. maja 1990 ob pol dveh zjutraj, ko se je končala prva skupna seja vseh zborov Skupščine Republike Slovenije.⁴⁵ Prvega zasedanja na neposrednih večstrankarskih volitvah izvoljenih delegatov pa niso zaznamovala le neuspešna pogajanja glede delitve vodilnih mest v skupščini, temveč tudi pogosti tehnični zapleti, nepoznavanje pravil igre in poslovnika skupščine ter neprijetne zbadljive besede. Med delegati je namreč prevladovalo nezaupanje, ki je bilo še posebej očitno na strani Demosa. Delegati, ki so po volitvah predstavljali večino, so se v prostorih skupščine počutili nadzorovane. Govorilo se je celo o povsod prisotnih prisluškovalnih napravah, kar je privedlo do tega, da so se Demosovi delegati med seboj o pomembnejših odločitvah posvetovali na »bolj varnih lokacijah«.⁴⁶

41 *UL RS*, Ustava Republike Slovenije, 28. december 1991.

42 *UL RS*, Ustavni zakon za izvedbo ustave Republike Slovenije, člen 2, 28. december 1991.

43 *Delo* (Sobotna priloga), 12. 5. 1990, str. 19, Parlamentarna demokracija vrača udarec.

44 *DKO DZ RS*, 1. seja DPZ, 7. maj 1990.

45 *DKO DZ RS*, 1. skupna seja vseh zborov, 9. maj 1990.

46 Intervju Blaža Babiča s Stanetom Bevcem.

V časopisu *Delo* so po koncu prvega dne zapisali: »Seja je bila neproduktivna in bolj podobna tragikomediji kot resni seji parlamenta.«⁴⁷ Nepričakovano dolge seje so močno odmevale tudi v drugih slovenskih medijih. Gledalci *Drugega dnevnika* so 8. maja slišali: »In 7. maja 1990 je prvič zasedala demokratično izvoljena večstrankarska Skupščina Republike Slovenije. Tako bo verjetno zapisano v prihodnji zgodovini teh naših nenadno pluralističnih dni. Zdaj po nepričakovano razvlečenem uvodnem zasedanju in ko smo nočne seje že odmislili, je ta zgodovinskost zagrenjena.«⁴⁸ Številni proceduralni zapleti, ki so pripeljali do nepričakovano dolgih sej, pa niso bili samo posledica strankarskih bojev za vodilna mesta v skupščini, temveč tudi nespretnega vodenja. Na zasedanjih je namreč postajalo vedno bolj očitno, da najstarejši delegati, ki so po poslovniku vodili konstitutivne seje do izvolitve novega vodstva, niso kos svoji nalogi. Poleg tega so precej prispevali tudi k zmedi pri glasovanju, med naloge predsedujočega je namreč spadalo tudi vodenje glasovanja. Ob vsakem glasovanju so morali nastaviti glasovalno napravo in pozvati delegate k glasovanju, kar pa jim ni šlo najbolje od rok. O tem, kako so potekala glasovanja, veliko pove naslednji citat: »Kdo je za? Pritisnite zdaj! Ne še, ne še. Dajmo tole.«⁴⁹

Največ težav pri vodenju seje je imel Karel Franko, ki je začasno predsedoval ZO in katerega vodenje so delegati občasno usmerjali kar iz klopi.⁵⁰ Nespretno vodenje so opazili tudi novinarji, ki so spremljali dogajanje v skupščini. Branko Maksimovič, novinar TV Ljubljana, je v *Drugem dnevniku* 8. maja 1990 vodenje sej označil kot nespretno in neuglajeno, na trenutke že kar mučno. In nadaljeval: »Zaradi znanih okoliščin je nanoslo, da vloga nestorjev ni bila samo simbolična in nekajminutna do izvolitve pravih predsednikov. Kar nekaj ur so morali prenašati očitno pretežno breme.«⁵¹ Omenjeno poročanje novinarjev oziroma vtis, ki ga je naredilo na javnost, je kasneje privedlo do spora med Demosom in novinarji TV Ljubljana, ki je 10. maja 1990 dosegel vrhunec z enourno opozorilno stavko novinarjev TV Ljubljana.⁵²

Zaplete na konstitutivnih sejah lahko razdelimo na predvidljive oziroma tiste, ki so bili posledica spopada za mesto predsednika in ostalih vodilnih mest v skupščini, ter na nepredvidljive. Med zadnje štejem vse tiste, ki jih lahko pripišemo neizkušenosti novoizvoljenih delegatov, njihovemu nepoznavanju tehničnih zmogljivosti (glasovalne naprave) in načina dela v skupščini ter nevarnosti nastopanja pred kamerami pod budnim očesom novinarjev. Ravno v

47 *Delo*, 8. 5. 1990, str. 1, Prva seja novega parlamenta v znamenju mnogih zapletov.

48 2. dnevnik, TV Ljubljana, 8. maj 1990.

49 DKO DZ RS, 1. seja DPZ, 7. maj 1990, str. 19.

50 DKO DZ RS, 1. seja ZO, 7., 8. in 9. maj 1990.

51 2. dnevnik, TV Ljubljana, 8. maj 1990.

52 3. dnevnik, TV Ljubljana, 10. maj 1990.

tem času so se namreč bistveno spremenili tudi odnosi med novinarji in oblastjo. Delo novinarjev je s prehodom iz enopartijskega sistema v večstrankarsko demokracijo vsaj deklarativno postalo neodvisno, kar so poskušali nekateri novinarji in uredniki s kritičnim poročanjem iz skupščine takoj pokazati. Sklepanje kompromisov med strankami, ki je včasih potekalo zelo grobo, so podrobno spremljali in vse nerodnosti delegatov seveda z veseljem posredovali javnosti. Delovanje delegatov in politikov na splošno je postalo stvar medijev. S tem so tudi vse njihove slabosti postale predmet obravnavanja kritične javnosti.

Ob tem moram omeniti, da tudi nepredvidljivi zapleti niso bili nepričakovani. Za veliko večino novoizvoljenih delegatov, predvsem Demosovih, je bilo namreč prvo zasedanje skupščine soočanje z neznanim, saj z delom v skupščini niso imeli nobenih izkušenj. Zgodovinar Janko Prunk je tovrstne zaplete povzel z naslednjimi besedami: »V prvih dneh zasedanja skupščine so se marsikateri novi Demosovi poslanci, nevešči politike, ker so bili v preteklem režimu iz nje izključeni, precej nebogljenoma obnašali, toda z iskrenim hotenjem konsolidirati demokracijo. Zato so bile kritike starih političnih profesionalnih aktivistov o ravnanju njihovih novih kolegov krivične in neokusne.«⁵³

Vendar pa konstitutivne seje prve slovenske večstrankarske skupščine niso predstavljale soočanja z neznanim samo za tiste delegate, ki z delom v skupščini niso imeli nobenih izkušenj. Na popolnoma neznanem, večstrankarsko obarvanem terenu so se znašli tudi delegati z dolgoletnim stažem v skupščini. Na konstitutivnih sejah se tudi ta skupina delegatov, ki so pripadali bloku prenoviteljev, ni najbolje znašla. Nova situacija v skupščini je namreč od njih zahtevala miselni preskok. Po novem so bili del opozicije, ki v skupščini ni imela odločilne besede. Njihovo zavračanje Demosovega predloga delitve vodilnih mest v skupščini pa kaže, da se tega niso popolnoma zavedali. Iskanje kompromisa za vsako ceno ni obrodilo sadov. Poleg tega kompromis pri vsaki odločitvi skupščine, pa čeprav samo navzven, kot se je to pogosto dogajalo v prejšnjih mandatnih obdobjih, ni bil več potreben.

Pravila igre so se torej pisala na novo, tudi za tiste delegate, ki so bili v skupščini že v prejšnjih mandatnih obdobjih. Nekdanje udobnosti in predvidljivosti dela v skupščini je bilo konec. Opozicija avtoritarni oblasti Zveze komunistov je po oceni Cirile Toplak sicer obstajala tudi v socialistični skupščini, vendar samo v besedah. »Svoboda govora je ostajala ujeta znotraj skupščinske stavbe, kajti včasih burne razprave delegatov so nato za medije zmeraj skrbno destilirali.«⁵⁴ Na prvih večstrankarskih volitvah izvoljeni delegati so do tedaj poznane vzorce obnašanja in delovanja v prejšnji socialistični skupščini, ko so delegati pogosto le potrjevali

⁵³ Prunk, Toplak, *Parlamentarna izkušnja Slovencev*, str. 219.

⁵⁴ Prunk, Toplak, *Parlamentarna izkušnja Slovencev*, str. 217–218.

odločitve, sprejete drugje, že na prvih sejah obrnili na glavo.⁵⁵ Nova skupščina je tako že na konstitutivnih sejah postala prostor ostrih političnih bojev.

Pot od delegata do poslanca torej ni bila tako kratka, kot se zdi na prvi pogled. Hkrati pa tudi ni čisto jasno, kdaj so delegati postali poslanci. Na omenjeno pot so kot prvi stopili delegati iz mandatnega obdobja 1986–1990, ki pa nedvomno niso bili poslanci, saj v takrat še Skupščino Socialistične Republike Slovenije niso bili neposredno izvoljeni. Delegati iz naslednjega mandatnega obdobja 1990–1992 pa so v marsikaterem pogledu že ustrezali definiciji poslanca, saj so bili v Skupščino Republike Slovenije izvoljeni na neposrednih in večstrankarskih volitvah. Ustavno in zakonsko so bili sicer še vedno delegati, vendar so se med seboj že naslavljali kot poslanci, kar so prevzeli tudi mediji. Kot zanimivost naj ob tem navedem, da so v prvih mesecih leta 1991 delegati v skupščini dobili nove identifikacijske izkaznice, na katerih je v nasprotju s prejšnjimi pisalo poslanec.⁵⁶ Nobenega dvoma pa ni, da so bili na volitvah v državni zbor decembra 1992 izvoljeni kandidati že poslanci.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

DKO DZ RS — Dokumentacijsko-knjižnični oddelek Državnega zbora Republike Slovenije

Časopisi

Delo

Internetni viri

2. dnevnik, TV Ljubljana, 8. maj 1990, *Prvi interaktivni multimedijiški portal, MMC RTV Slovenija*, <http://www.rtv slo.si/play/posnetek-brez-naslova-ava2.14655538/>, 3. 9. 2009.

3. dnevnik, TV Ljubljana, 10. maj 1990, *Prvi interaktivni multimedijiški portal, MMC RTV Slovenija*, <http://www.rtv slo.si/play/posnetek-brez-naslova-ava2.14723264/>, 3. 9. 2009.

⁵⁵ *Delo*, 10. 5. 1990, str. 3, »Zlahka bi vodil sejo v prejšnjem sistemu, ko je bilo vse pripravljeno«.

⁵⁶ Intervju Blaža Babiča s Stanetom Bevcem.

Literatura

Jerman, Borut. *Premisliti samoupravljanje : diplomsko delo*. Koper : Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije Koper, 2011.

Osolnik, Bogdan. O graditvi lastne državnosti kot temelju slovenske nacionalne identitete. *Anthropos – Časopis za psihologijo in filozofijo ter za sodelovanje humanističnih ved*, 39, 2007, št. 3–4, str. 415–421.

Pesek, Rosvita. *Osamosvojitev Slovenije : ali naj Republika Slovenija postane samostojna in neodvisna država?* Ljubljana : Nova revija, 2007.

Prunk, Janko. Demos – Instrument demokratičnega prehoda. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 32, 2001, št. 3–4 (Demosov zbornik), str. 341–352.

Prunk, Janko, Toplak, Cirila. *Parlamentarna izkušnja Slovencev*. Ljubljana : Fakulteta za družbene vede, 2005.

Repe, Božo. Pravne, politične podlage, okoliščine in pomen prvih demokratičnih volitev. V: Krašovec, Tatjana (ur.). *Razvoj slovenskega parlamentarizma : kolokvij ob deseti obletnici parlamentarizma v Sloveniji : zbornik referatov, koreferatov in razprav*. Ljubljana : Državni zbor Republike Slovenije, 2000, str. 26–69.

Repe, Božo. Globalna slovenska pomlad v osemdesetih. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 32, 2001, št. 3–4 (Demosov zbornik), str. 307–325.

Repe, Božo. *Jutri je nov dan : Slovenci in razpad Jugoslavije*. Ljubljana : Modrijan, 2002.

UL SRS — *Uradni list Socialistične Republike Slovenije*

UL RS — *Uradni list Republike Slovenije*

Ustne izjave

Intervju Blaža Babiča s Stanetom Bevcem, september 2010, hrani pisec.

Damijan Guštin

**VARNOST IN
DEMOKRATIČNA
PREOBRAZBA :
(ZA)VAROVANJE
DEMOKRATIZACIJE
IN OSAMOSVAJANJA
V SLOVENIJI V LETU
1990**

VARNOST PREHODA V DEMOKRATIČNI SISTEM

Razpad socialističnih družbenih sistemov in vzporedno oblikovanje novih, na demokratični večstrankarski strukturi in kapitalistično usmerjenem gospodarstvu v drugi polovici osemdesetih let 20. stoletja je strukturno

pomenil tudi varnostno tveganje, saj je tako globoka družbena sprememba prinašala nestabilnost institucij, vključno z državnimi strukturami, gospodarsko krizo, krizo vrednot in nestabilnost družbe sploh. Nestabilnost pa imela tudi mednarodne implikacije, poleg tega pa tudi vojaško-strateške, saj je hkrati razpadel eden od vojaško-političnih blokov, ki so do tedaj obvladovali svetovno ureditev.¹ Kljub temu je ostala transformacija socialističnega sveta v Evropi predvsem notranje vprašanje evropskih socialističnih držav, in to kljub temu da so bile zanj zainteresirane tudi zunanje sile predvsem na zahodu, v nasprotnem politično-vojaškem bloku. Ta se je načelno zavzemal za priznavanje človekovih pravic v socialističnih sistemih, ni pa neposredno ali vsaj ne vidno posegel v sam proces, ki se je z različno hitrostjo in v različnih oblikah razvijal v drugi polovici osemdesetih v vseh evropskih socialističnih državah – kar pa ne pomeni, da posrednega vplivanja in tudi vpletanja predvsem v podporo nastajajoči opoziciji ni bilo. Tako je bilo vprašanje varnostnih implikacij tega procesa – ogrožanje varnosti tega prehoda predvsem notranje vprašanje socialističnih držav, čeprav ne gre v posameznih primerih izključiti tudi strahu pred / upanja na zunanjo intervencijo s strani Sovjetske zveze; po zgledu na njene pritiske v osemdesetih letih na Poljsko.²

Nastajanje nesocialistične opozicije se je v procesu razpadanja socializma – tudi jugoslovanskega in slovenskega – sprva razumel v smislu, da je bilo tovrstno dogajanje predmet obravnave »državne varnosti«, torej tistega dela varnostnega sistema vsake od socialističnih držav, ki je poleg običajnih varnostnih nalog tudi iskal in blokiral delovanje »sovražnih sil« – vsake politične sile, posameznika ali pobude izven vladajočih struktur.³ Slovenski oblastni sistem je sicer poskušal pobude, ki jih je še lahko 'prebavil', speljati v okvir sistema in to je bilo eno od vidnih obeležij druge polovice osemdesetih let.⁴ Personalno jedro (demokratične) opozicije je še dolgo v osemdeseta leta veljalo za tisto, ki najbolj nevarno ogroža ustavno ureditev, kar je pomenilo tudi aktivno vlogo služb državne varnosti pri njihovem nadzorovanju, tudi če niso (vedno) ukrepale. Konkretna intervencija katere od služb je bila namreč že odvisna predvsem od odločitev in od podpore političnega vodstva, ki je bilo njeno politično zaledje, njenim akcijam.

Vendar pa je bil slovenski tranzicijski proces v specifičnem položaju, saj v svojem delovanju ni bil povsem samostojen, pač pa je moral upoštevati vplive celotne jugoslovanske 'vezne posode', zlasti pa zveznih političnih in državnih organov in institucij – tudi če ne kot obveznost, pa kot politično realnost.

1 Judt, *Povojna Evropa : 1945-2005*, str. 689-694.

2 Vzorčni primer je bila Poljska; prim. *prav tam*, str. 694-699; Geremek, *La rupture : la Pologne du communisme à la démocratie*; Ash, *The Polish revolution : Solidarity*; Sebestyen, *Revolution 1989*.

3 Najbolj znan sistem državne varnosti je bil STASI, varnostna služba Nemške demokratične republike, ki je obsegala leta 1989 skupaj s posebnimi varnostnimi enotami ob manj kot 20 milijonih prebivalstva nad 91.000 pripadnikov. Prim. Mählert, *Kleine Geschichte der DDR*, str.172; Gieseke, *Der Mielke-Konzern*, str. 86-87.

4 Repe, *Slovinci v osemdesetih letih*, str. 30.

In nasprotno, v prid slovenskim razmeram je bilo dejstvo, da so se podobni procesi odvijali tudi drugje v jugoslovanskem prostoru. Pregon politične opozicije je tako postajal vedno težji, tudi zato, ker so se politični procesi v posameznih republikah in pokrajinah razlikovali po temeljnih usmeritvah.

Vsaj od izteka zadeve aretirane četverice spomladi leta 1989 naj bi slovenski politični vrh dvignil roke od tovrstne aktivne vloge Službe državne varnosti (SDV).⁵ Po drugi strani pa kaže, da je SDV opozicijo spremljala vsaj še v letu 1989, tudi če ni imela izrecnega naročila.⁶ Za slovenski primer pa vendar velja izpostaviti poseben tok tega procesa nadzorovanja politične opozicije, ki je temeljil na tem, da je zaradi političnega spopada v vladajoči Zvezi komunistov Jugoslavije tudi vodstvo Zveze komunistov Slovenije veljalo za rob dopustnega – vodstvo ZKJ je celo poskušalo vsiliti oceno, da v Sloveniji obstaja (možnost) kontrarevolucionarnega ogrožanja ustavne ureditve. Marca 1988 je pripravljalo označbo vodilne ekipe ZK Slovenije za kontrarevolucionarno, kar naj bi bilo izhodišče za poseg zveznih inštitucij.⁷ Nakazujoči se notranji konflikt z eksplozivno rastočimi disidentskimi skupinami je Kučanova ekipa vodstva ZKS spretno pretvorila v nacionalno ogrožanje iz Beograda. Ne gre sicer zanikati resnosti namenov t.i. trdorokcev po urejanju razmer v Sloveniji. Prvina nacionalne ogroženosti pa je kljub temu premestila polje zaostritve - in s tem tudi težišča nacionalne varnosti - na drugo stran. Janez Janša je postal slovenski nacionalni junak, toda tudi Milan Kučan je od užaljene slovenske nacionalne nasršenosti zaradi posega vojske in demonstrativne uporabe srbohrvaškega jezika pred vojaškim sodiščem sredi Ljubljane dosegel visoko odobravanje javnosti.⁸ »Slovenski projekt« - v svojih obeh polih, opoziciji in poziciji – se je razločil od jugoslovanskega okolja. Za glavni vir ogrožanja demokratičnega procesa / osamosvojitve je bil prepoznan 'tujec' – Beograd, zvezna administracija in zlasti vojska. Kmalu se je ogrožujočim dejavnikom pridružil še Slobodan Milošević in v njem poosebljena srbska novokomunistična smer.⁹ Slovenska stran se je morala

5 Prim. *Mladina*, 13. 6. 1990, 23, str. 12-15, Miran Lesjak / Tepeš, Opozicije nismo nadzorovali! Tepeš izrecno trdi, da je »dve do tri leta« od tega, ko opozicije sploh niso nadzorovali, kar bi pomenilo nekje v letu 1988. »Zaradi evforije, ki se je pojavila v javnosti in zaradi uporabe sintagme o nas kot politični policiji, smo se povsem umaknili od takih proučevanj, ker bi nam lahko takoj očitali, da se vtikamo v drugače misleče ljudi.« Nasprotno ugotavlja Balažic, *Slovenska demokratična revolucija*, str. 383, da se je nadzor opozicije v dobi njenega oblikovanja kot političnih subjektov še poostiril, čeprav ni dobila tudi grobih zunanjih izrazov.

6 Brejc, *Vmesni čas*, str. 41-45. V letnem poročilu za leto 1989 naj bi med novimi modificiranimi izrazi (»dejavnost proti ustavnim temeljem«) bilo še vedno vsebovano poročanje o delovanju notranje opozicije. Prim. Repe, *Jutri je nov dan*, str. 91-96.

7 Repe, *Slovinci v osemdesetih letih*, str. 44-45.

8 Prav tam, str. 50; Repe, *Jutri je nov dan*, str. 108-112. Utrditev Kučana kot osrednje figure slovenske partijske demokratizacije nekoliko drugače označuje Balažic, *Slovenska demokratična revolucija*, str. 382.

9 Žerdin, *Generali brez kape*, str. 217-218.

umikati, sama pa tudi (še) ni bila trdna v demokratični državi.¹⁰ Najbolje je bil pomen nacionalne ogroženosti viden v procesu sprejemanja ustavnih dopolnil k ustavi Socialistične republike Slovenije septembra 1989. Nevarnost intervencije iz jugoslovanskega okolja je več ali manj homogenizirala politično javnost, vključno z opozicijo, vsaj na vprašanju odnosa do federacije.¹¹

Vse dogajanje od jeseni 1989 do končnega 14. kongresa ZKJ januarja 1990 so označevali javnosti podrobno predstavljeni in nešteto krat ponavljani ideološki napadi na Slovenijo in ZKS, grožnje vojske in pritiski zvezne administracije. Mediji so že prevzeli ali morali prevzeti vlogo razširjevalca političnih opredelitev vsakega od okolij in s tem podžigali opredeljevanje ljudi, ki so bili še nevajeni takšne medijske večglasnosti in napadalnosti. Toda zaradi nacionalnega jedra nagovarjanja je bila masa ljudi, ki so jih pritegnila k družbeni aktivaciji tako nove politične stranke kot socialistična oblast, mnogo širša.

Hkrati je varnost vplivala tudi na sodelovanje v demokratičnih procesih. Subjektivno dojemana ne(varnost) sodelovanja v demokratičnem prevratu se je s širjenjem opozicijske baze aktivnih objektivno manjšala. Ker ni prišlo do (napol pričakovanih) represivnih ukrepov, je odpadla zavora previdnosti, a po drugi strani tudi stimulacija reakcije, ki jo povzroči nasilje. Še najbližje odprtemu družbenemu konfliktu z uporabo sile je bila slovenska družba konec leta 1989, ko se je pripravljala prvodecembrski miting srbskih 'jogurtnih' demonstrantov v Ljubljani. Slovenska država je nastopila sicer povsem v duhu vzdrževanja reda in miru, ko je prepovedala zborovanje kot varnostno ogrožanje, toda prepoved je bila sprejeta kot predvsem politično dejanje *par excellence*, kot odločno dejanje zoper najmočnejšo politično skupino v Jugoslaviji.¹²

(Ne)varnost je bila za navadnega slovenskega človeka dojeta kot ena od prvin, ki je bila odločujoča za oddaljevanje, pospešen odmik ali celo odhod iz Jugoslavije; seveda pa ne gre izključiti dejstva, da je bila za marsikoga tudi primeren alibi.¹³ Nasilni radikalizem v srbskem okolju, grožnje Slovencem, šikaniranje slovenskih nabornikov med služenjem vojaškega roka, sovražni protislovenski govor v javnosti, gospodarski bojkoti in odvzemi podjetij, vse to je ustvarjalo pri pomembnem delu slovenskega prebivalstva - subjektivno različno dojet - vtis,

10 Stane Dolanc, tedaj član predsedstva SFRJ je februarja 1988, potem ko se opravičeval zaradi sprejetih sklepov predsedstva SFRJ o specialni vojni v državi, kot mehkejšo stališče navedel, da si bo oblast prizadevala urediti razmere z demokratičnimi sredstvi, razen v primerih ko jo bodo protikomunistične sile prisilile, da poseže po nedemokratičnih sredstvih. Prim. Balažič, *Slovenska demokratična revolucija*, str. 363; Lusa, *Razkroj oblasti*, str. 170-179.

11 Repe, *Slovinci v osemdesetih letih*, str. 51-57.

12 Bukovnik, *Sever*, str. 227-236; prim. diskusijo Tomaža Ertla na sestanku zveznega in republiških sekretarjev za notranje zadeve 28. 11. 1989, *prav tam*, str. 160; Repe, *Zgodovinske okoliščine, v katerih je bil preprečen »miting resnice«* v Ljubljani, str. 11; Potrč, *Politične okoliščine in pravne podlage za prepoved »mitinga resnice«* 1. 12. 1989 v Ljubljani, str. 102-108.

13 Prim. oceno Balažica, *Slovenski plebiscit*, str. 111-112.

da je on sam, njegov standard, način življenja, jezik, premoženje ogrožen in v nevarnosti pred sohrzavljani iz jugoslovanskega vzhoda, predvsem pred Srbi. In marsikdo od njih se je po tihem tudi strinjal, da si ne želi biti v bližini, ko bo 'počilo' med Hrvati in Srbi, sa je velik del slovenskega prebivalstva sodil, da bo do tega spopada slej ko prej prišlo. Toda njihov sklep kot posledica takega predvidevanja je bil drugačen kot ga je (najbrž) pričakovala zvezna in srbska oblast; varnostno problematična situacija je ob primerni propagandi organov slovenske republike samo podpirala odločnost, s katero so izražali stališče, da je nujno na svoje in da nikakor ne gre reševati srbsko-hrvaškega problema na škodo svojega položaja.¹⁴

Ker je bila dogajajoča se družbena transformacija globinska, usmerjena v samo bit družbe, tudi ni prišlo do nikakršne zaznave nevarnosti iz tujine; ne pri novih demokratičnih silah, ne pri zgodovinsko poraženi (socialistični) opoziciji. Celo nasprotno, (zahodna) tujina je s svojo simpatijo do odstranitve socialističnega reda delovala kot zaveznik in stabilizator, podpornik in vzor. Velik del te podpore je veljal Sloveniji kot celoti, ne glede na pozicijo in opozicijo, v odnosu do federalno-srbske strani.¹⁵ Ko se je začelo vprašanje slovenske osamosvojitve dotikati roba neodvisne države, se je pojavil edini zaznan nasprotni pojav, dvom v družbi, ali italijanski nedorečen odnos do razpada Jugoslavije ne ogroža bodoče slovenske države.¹⁶ Toda takrat je bilo v javnosti preveč evforije, da bi tako vprašanje – za katerega sicer ni bilo nobenega javno znanega dejstva italijanskih ozemeljskih zahtev – koga res zaposlovalo. Postajalo pa je vedno bolj pomembno v času, ko so se začele resne končne priprave na osamosvojitvev. In čeprav to vprašanje ni bilo v ospredju, vladala je med političnimi elitami miselnost, da je Sloveniji mesto v evropskih integracijah, vključno s članstvom v NATO, kar naj bi zagotovilo mednarodno varnost Slovenije.¹⁷

14 *Vrednote v prehodu II. Slovensko javno mnenje 1990-1998*; Mladina, 15. 1. 1991, št. 3, str. 28-30, Kovač s sodelavci, Pax Balcanica..

15 Balažic, *Samostojna Slovenija*, str. 100.

16 Prim. Boštjan Markič: Jugoslovanska federacija – dileme in perspektive, str. 7.

17 Balažic, *Slovenski plebiscit*, str. 27-28. Prim. Janša, *Premiki*, str. 58-59; Bebler, Geopolitični in vojaškopolični položaj Slovenije, str. 110-115; Bučar, Evropeizacija slovenske zunanje varnostne politike : (ne)preprijljivost interesa za vstop v NATO, str. 51-60.

VARNOST UDEJANJENEGA PREHODA V VEČSTRANKARSKI SISTEM

Prvi meseci leta 1990 so bili v Sloveniji povsem v znamenju priprav, političnih in državnih, na prve večstrankarske volitve v jugoslovanskem prostoru. Postavlja se vprašanje, ali so bile večstrankarske volitve interno še razumljene kot kontrarevolucionarno dejanje in s tem varnostno ogrožanje Jugoslavije ali ne. Gotovo pa so vsaj nekatere od služb državne varnosti po inerciji še spremljale dejavnost novih političnih skupin in strank s podmeno – tudi zato ker niso dobile novih jasnih navodil – varnostnega ogrožanja države. Na podlagi posameznih indecev¹⁸ je mogoče sklepati, da pred tem ni bila imuna niti slovenska služba državne varnosti. Precej težji je bil položaj z vojaško protiobveščevalno službo (KOS). Ta je izhajala iz podmene, da so opozicijske politične sile, ki so na volitvah dobile prevladujoč politični položaj, protijugoslovanske in povezane s tujimi obveščevalnimi službami, če že ne njihov eksponent. Spričo tega so tudi - ker neposrednih ukrepov ni bilo več mogoče izvajati – pripravili izhodišča, da bi jih čim bolj nevtralizirali v prakticanju realne oblasti, da bi torej omejili njihovo možnost delovati protijugoslovansko.¹⁹

In nasprotno, niti med novimi političnimi strankami in njihovimi voditelji ni bilo malo takih, ki so dojemali svoje opozicijsko politično / družbeno angažiranje kot nekaj, kar je še vedno nevarno in bili v nekem oziru (še) vedno pripravljeni na posledice. Taka zaznava 'oblegane trdnjave' je brez dvoma pustila sled gotovo tudi v mentalni strukturi nove zrasle politične strukture.

ODVZEM OROŽJA TO – ZMANJŠANA NEVARNOST DRŽAVLJANSKE VOJNE?

Na volitvah aprila 1990 je volilno zmago slavil opozicijski DEMOS. Tako rekoč istočasno se je nakazala jasna zmaga opozicijske HDZ na volitvah v SR Hrvaški. Zmagoslavje, povezano z zaskrbljenostjo glede reakcij nasprotnikov iz jugoslovanskega prostora, je to pot doživelo dejansko demonstracijo preventivnega posega.²⁰ Tarča posega vojaškega vrha je postala Teritorialna obramba, vojaška sila,

18 Glej op. 6.

19 Prim. Balažic, *Samostojna Slovenija*, str. 150.

20 Vojaška elita, ki je nadzorovala JLA in obrambni kompleks, je še v začetku aprila 1990 sporočila, da »pozorno spremlja proces pluralizacije na jugoslovanskem političnem prizorišču in s posebnim zanimanjem proučuje sedanje in potencialne posledice, ki jih ima in ki bi jih na področju obrambe in varnosti lahko imel nastop strank.«. Narodna armija, 5. 4. 1990, št. 2647, str. 7, Izjava predstavnika Zveznega sekretariata za ljudsko obrambo na tiskovni konferenci v Beogradu. Prim. Balažic, *Slovenski plebiscit*, str. 67- 68. Vojaški vrh se je torej zadržal od direktnega posega, vendar pa hkrati

ki so jo republike, torej tudi Slovenija in Hrvaška, sistemsko vsaj deloma obvladovale. Bolje, tarča je postalo njeno orožje, ki pa je bilo, po oceni, le nadpolovični del orožja, do katerega je v tistem trenutku imela dostop Slovenija.²¹ Povelje o premestitvi orožja TO v skladišča v okviru vojašnic JLA je prišlo 14. maja 1990, pri čemer »se je o ukazu o predaji orožja že dolgo šušljalo«. ²² Ukaz o preverjanju stanja hranjenja orožja je sicer Zvezni sekretariat za ljudsko obrambo izdal že 17. aprila 1990, najbrž pa je nato prišlo do odloga zaradi čakanja na izid že razpisanih volitev, še bolj pa na to, da ga bo novi predsednik predsedstva dr. Borisav Jović zanesljivo podprl; za dr. Janeza Drnovška namreč v to niso bili prepričani.²³ Sklep o odvzemu orožja Teritorialne obrambe je obravnaval v okviru širše obravnave vojaško-politične situacije še Vojaški svet, ki je deloval pri Zveznem sekretariatu za ljudsko obrambo. Na njegov sestanek 27. aprila 1990 so bili vabljeni tudi komandanti vseh republiških TO, med njimi tudi generalpodpolkovnik Ivan Hočevar, ki je poveljeval RŠTO Slovenije. Vodstvo ZSLO je nato 14. maja sprejelo sklep, da se vse orožje TO, ki že ni v objektih JLA, prepelje v objekte, ki jih varuje vojska; povečini so to bile vojašnice. Akcija je stekla 15. maja. Na Hrvaškem je takšna akcija – v času med prvim in drugim krogom volitev – potekla brez problemov, saj je bila večina orožja itak hranjena v vojašnicah oz. skladiščih JLA. V Sloveniji pa so odvozu orožja v vojašnice JLA, ki ga je 15. maja ukazal poveljnik in vodil Republiški štab TO, nasprotovali pa najprej posamezni pripadniki občinskih štabov, ki so nato alarmirali komaj konstituirano oblast. Orožje TO je bilo namreč last posameznih občin. Vendar so občinske strukture čakale na odločitev republiških organov. Značilno je, da je RŠ TO Slovenije akcijo ukazal izvesti, ne da bi kakorkoli obvestil predsedstvo republike, ki je bilo vrhovni poveljnik TO RS.

Odvažanje orožja TO v vojašnice je slovensko ravnokar umeščeno oblastno garnituro presenetil, bila naj bi brez informacij o pripravljajočem se ukrepu.²⁴ Tudi zato, ker ob primopredaji resorjev sekretarji niso bili opozorjeni na pripravljajoči se ukrep. Kljub temu je pravkar imenovani sekretar za ljudsko obrambo Janša takoj prepovedal izročiti orožje občinskih organov za ljudsko obrambo.²⁵

Odvoz orožja TO v vojašnice se je začel 17. maja zjutraj. Izvajale so ga male skupine vojakov in podoficirjev JLA, ki so z vojaškimi tovornjaki orožje iz

snoval ukrepe za imobilizacijo vpliva (nekomunističnih) strank, ki bi ga lahko pridobile v sistemu SLO in DS.

21 Marijan, *Slom Titove armije*, str. 151-152.

22 Branko Soban v Delu, cit. *Demokracija*, II, 19, str. 1, Bojan Korsika: Miren prehod v demokracijo in predaja orožja; Repe, *Jutri je nov dan*, str. 236-238.

23 *Zbornik dokumenata iz oblasti odbrane i bezbednosti Jugoslavije 1990-1991 godine*, prilog 9, Informacija o merama koje je SSNO preduzeo radi sigurnijeg obezbeđenja naoružanja teritorialne odbrane na prostoru cele Jugoslavije, 28. 5. 1990, str. 77-79; Balazic, *Slovenski plebiscit*, str. 122, 125-126; Marijan, *Slom Titove armije*, str. 153-154.

24 Janša, *Premiki*, str. 47.

25 Janša, *Premiki*, str. 47.

skladišč odvažale v vojašnice, ne da bi ob tem spoštovale predpisane procedure v skladiščih orožja. Osebe TO se ukazom ni naravnost upiralo, po drugi strani pa je pripisati prav prisebnosti in hitrim reakcijam pripadnikom TO na terenu, da je del orožja – orožje 14 občinskih štabov TO - ostal v rokah slovenske oblasti.²⁶

Edino, ki je imelo pristojnost, da ustavi proces izročanja orožja TO, je bilo predsedstvo republike. To je po dnevu izbiranja obvestil, ko je terjalo tudi uradno informacijo od poveljnika RŠTO, 18. maja popoldan ukazalo prekinitev odvažanja orožja in zavarovanje skladišč TO.²⁷ Tako je TO RS ostalo na razpolago orožje 14 občinskih štabov TO ter orožje občinskih organov za LO (Narodne zaščite). Odvzemanje orožja je nato Slovenija problematizirala pred zveznimi organi, tudi predsedstvom države, njeni državni organi so zahtevali izdajo ukaza o vrnitvi orožja, dostop do svoje lastnine, vendar brez uspeha.²⁸

Odvzem orožja TO je v ospredje ponovno potisnil prav vprašanje varnosti. Ogroženost Slovenije je s tem dobila oprijemljivo obliko: vojska v povezavi z zveznimi prosrbskimi strukturami hoče razorožiti republiko, razorožiti pa jo hoče zato, da bo lažje intervenirala. S tem se je prizadevanje za varnost Slovenije osredotočilo na ustvarjanje možnosti za blokado vojaškega ogrožanja, v preprečitev pričakovane intervencije vojske znotraj države, v Slovenijo ali kar v obe zahodni republiki. Lahko se sicer vprašamo, koliko je dejansko bila vojska sposobna intervencije in pripravljena nanjo, toda po drugi strani ne gre zanemarjati vpliva slabih izkušenj – od vloge poljske vojske, še bolj pa domačih razmer, kjer je vojska imela direktno nalogo, da brani notranji režim, kot je to počela vsa osemdeseta leta na Kosovu.

Poleg tega pa je povzročil velike politične zaostritve, tako v odnosih med republiko in federacijo kot tudi med političnimi silami v republiki. Slovenija je tako v podobnem razvoju na Hrvaškem našla dragocenega zaveznika, ki je povečal njeno moč in odporno sposobnost, zato sta republiki razvili dolgoročno neformalno zavezništvo, ki je segalo predvsem na varnostno in vojaško področje.²⁹

In, ni zanemarljivo, odvzem orožja je pomenil prvi notranje politični spor: predsednik predsedstva Kučan kot vrhovni varuh suverenosti republike naj odločno zahteva povrnitev orožja. »Če orožja ne dobimo, je edina alternativa – najava pogajanj za konfederalni status Slovenije. Ta provokacija armade mora

26 *Veleizdaja Slovenije*, dok. 7-15, str. 33-160, dok. 20, poročilo o aktivnostih Republiškega sekretariata za ljudsko obrambo v zvezi z ukazom o prevzemanju orožja teritorialne obrambe, nedat.; dok. 21, poročilo poveljnika TO RS predsedstvu RS 25. 6. 1990; dok. 26, poročilo predsedstva RS skupščini RS 18. 7. 1990; dok. 27, Informacija o ukrepih in aktivnostih Predsedstva Republike Slovenije v zvezi s premeščanjem orožja teritorialne obrambe 14. 6. 1990.

27 Repe, *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije II*, dok. 81, Zapisnik 5. seje Predsedstva RS 18. 5. 1990.

28 Prav tam, dok. 82, Zapisnik 6. seje Predsedstva RS 31. 5. 1990; Stušek (in dr.), *Problemi oddaje orožja*, str. 107-115.

29 Guštin, *Slovenija, saveznica Hrvatske tijekom razlaza s jugoslavenskom državom*, str. 85-106.

vsekakor postati izhodišče za konfederalna pogajanja.«³⁰ Predsednik predsedstva RS v več mesecih prizadevanj sicer ni dosegel posebnega premika pri predsedniku predsedstva SFRJ Joviću, niti ne vrnitve orožja TO.³¹ Pogajanja za konfederalni status pa so kmalu postala že presežen cilj slovenske politike, čeprav so pri njem javno še ostajali. Do začetku julija 1990 je namreč vladajoči Demos namreč pristal na zahtevo svojih bolj radikalnih članic, da Slovenija takoj poda deklaracijo o suverenosti.³²

Medtem je predsedstvo republike vztrajalo, s konsenzom širšega vodstva, da bo z zamenjavo nelojalnega poveljnika TO generala Hočvarja doseglo obvladovanje TO. To mu je uspelo konec septembra 1990, ko je slovenska skupščina sprejela ustavni amandma, ki je predsedstvu dodelil polno pristojnost nad poveljevanjem TO v republiki. Takrat je odstavilo poveljnika TO RS generala Hočvarja in načelnika štaba generala Ožbolta. V odgovor na imenovanje rez. majorja Janeza Slaparja 29. septembra 1991 za v. d. poveljnika Republiškega štaba za TO RS je JLA zasedla prostore štaba v Ljubljani, češ da je novoimenovani štab nelegalen. Več mesecev sta obstajala celo dva štaba TO, vendar je JLA generala Hočvarja kmalu umaknila iz Slovenije, ko je ugotovila, da je Teritorialno obrambo prevzela v svoje roke slovenska oblast.

MED UKINITVIJO IN POTREBO: (POLITIČNI) OBVEŠČEVALNI APARAT IN VARNOST

Vzporedno, manj vidno, se je razvijala usoda Službe državne varnosti, ki je bila formalno del organov za notranje zadeve. Nič posebnega ne bi bilo, če bi se v programu opozicije Demos znašla tudi zahteva za ukinitvev politične varnostne policije, Službe državne varnosti. V prevratih na socialističnem vzhodu Evrope nekaj mesecev prej so bile podobne zahteve pomemben del prehoda; v Berlinu so množice same z zasedbo poskrbele za zadnji delovni dan več kot 90.000 pripadnikov STASI-ja.³³ Konec koncev so se znotraj jugoslovanskega prostora

³⁰ *Demokracija* II, 19, str. 1, Bojan Korsika: Miren prehod v demokracijo in predaja orožja.

³¹ *Delo*, 15. 6. 1990, 138, str. 3, Predsedstvo Republike Slovenije o ukrepih pri premeščanju orožja TOS.

³² *Demokracija* II, 23, 20. 6. 1990, str. 3, Predlog deklaracije o samostojnosti slovenske države / SOS – Liberalna stranka 7. 6. 1990. Predlogu deklaracije je bil dodan tudi predlog Ustavnega zakona, ki je v 3. členu predlagal, da vsem vojaškim organom federacije prenehajo vse pristojnosti na ozemlju Slovenije, državljanom Slovenije pa vse obveznosti do teh organov. V 4. členu je pojasnjeno, da naj prevzamejo izvajanje odvzetih vojaških pooblastil organi za notranje zadeve, dokler ne bodo ustanovljene potrebne republiške uprave in redna slovenska vojska. Deklaracijo je skupščina sprejela 3. julija in je spodbudila ponovne pritiske zveznega predsedstva, zlasti predsednika Jovića na Slovenijo. Prim. Pesek, *Osamosvojitve Slovenije*, str. 186-200.

³³ *Danas* IX, 23. veljače 1990, 414, str. 56, Nenad Ivanković, Čuvar revolucije STASI. Glej Mähler, *Kleine Geschichte der DDR*, str. 170-173. Centralo v Berlinu so množice zasedle 15. januarja 1990.

take zahteve opozicije tudi pojavile, kot npr. zahteva hrvaške opozicije (HSS) za ukinitev SDV, uničenje vseh njenih dosjejev in prepoved političnega delovanja vseh pripadnikov formacij v uniformi.³⁴ Že ZSMS se je konec leta 1988 ukvarjala z vprašanjem, ali ne uradna oblast povsem pokriva postopke SDV, da ne bi razgalila njihovega prestopanja zakonskih okvirov (dokument Delovanje organov pregona v času 'ljublanskega procesa').³⁵ Služba državne varnosti naj bi tedaj imela v Sloveniji dobro izpeljano organizacijo s 13 centri in 65 podcentri ter 500 uslužbenci ter 500 rezervnimi uslužbenci. Približno tri četrtine njene dejavnosti naj bi bilo usmerjeno v »varovanje pridobitev socialistične revolucije«, le četrtina pa naj bi se ukvarjala z obveščevalnim in protiobveščevalnim delom.³⁶

Z le malo omahovanja in več zadržanosti so policijske strukture in policijski vrh Slovenije maja 1990 izrazili lojalnost novi oblasti; tudi zaradi taktično primerne ravnanja novega sekretarja za notranje zadeve Igorja Bavčarja.³⁷ Osrednje varnostno vprašanje nove oblasti je tako ostala Služba državne varnosti, statusno posebna uprava v sestavi Republiškega sekretariata za notranje zadeve. Radikalne ideje dotedanje opozicije in zdaj državnega vodstva so govorile o razpustu in odpustu tega najbolj osovraženega aparata socialistične oblasti (jugoslovansko politično vodstvo je preko KOS-a imelo celo informacijo, da bo na prvem zasedanju skupščine SDV ukinjena³⁸); toda po drugi strani so bile varnostne naloge nujne in vsaj v delu nove oblastne strukture so imeli previdne zaščitnike. Sekretar za notranje zadeve Bavčar je službo sprva pustil več ali manj nedotaknjeno, čeprav naj bi od prvega dne iskal primerno osebo za novega šefa službe.³⁹ Ocena, da je SDV že toliko transformirana, da bo »sledila spremembam«, je očitno prevladala, ob hkratnem zavedanju, da v konkretni situaciji varnostno službo potrebujejo in da je vsak radikalnejši ukrep tvegan (»Ne smemo si dovoliti, da bi naš poseg službo obrnil v drugo smer, čeprav mislim, da te možnosti ni več.«). SDV naj bi povsem opustila področje notranje politike. Njegov začetni načrt ukrepov glede SDV je zadel ob zid, da je varnostna zakonodaja temeljila na zvezni zakonodaji, zato se mu je kot začasna rešitev kazala le, da brez spremembe zakonov doseže odločujočo vlogo sodišča pri uporabi posebnih metod in

34 *Danas*, IX, 23. sječnja 1990, 414, str. 25, Zorica Nikolić, Javni udar na tajnu službu : zasad samo opozicija traži ukidanje SDS kao političke agenture. Avtorica predvideva, da je motivacija za zahtevo bolj kot misel na demokracijo, maščevanje strankarskih veljakov za tisto, kar jim je služba storila.

35 Balažic, *Slovenska demokratična revolucija*, str. 305-307.

36 *Prav tam*, str. 306. Število 1000 pripadnikov UDV je navedel tudi republiški sekretar Bavčar. Prim. *Mladina*, 1. 6. 1990, št. 21.

37 *Mladina*, 1. 6. 1990, št. 21, str. 20-22, Milan Lesjak, Igor Bavčar: RSNZ ni moje privatno podjetje! : Mladinin intervju; Čepič et al, *Prikrita modra mreža*, str. 78-79. Bavčar je posebej poudaril: »Ne smem si dovoliti in ne bom si dovolil, da bi kdo mojo izvolitev razlagal kot da si želim na tej funkciji poravnati stare račune.«

38 Jović, *Poslednji dani SFRJ : izvodi iz dnevnika*, str. 139-144.

39 Brejc, *Vmesni čas*, str. 10.

sredstev. Pač pa je več odločnosti pokazal pri nameravani reorganizaciji, tako notranji organiziranosti (»izredno ekstenzivno«) kot njeni izločitvi iz sestava RSNZ. Politični nadzor izločene SDV naj bi prevzel parlament skupaj z resorji za notranje zadeve, obrambo in mednarodno sodelovanje.⁴⁰ V začetnem obdobju negotovosti so se tako zadeve v zvezi s SDV urejale samodejno kompromisno; del zaposlenih je nekonfliktno odšel, preostali pa so ohranili vodjo Štefana Tepeša (izmed dotedanjih vodilnih v službi, postavljen tik pred volitvami) in postopoma nove naloge.

Do prvega vala sprememb je prišlo konec junija 1990. Novi sekretar za notranje zadeve je službi poskusil odmeriti nov, manj privilegiran položaj, odvzeti policijska pooblastila in pooblastila za nošenje orožja. 27. junija 1990 je pisal pismo v.d. vodji službe, v katerem je zahteval, da izda do 2. julija 1990 vsem delavcem SDV, razen IV. oddelku, odločbe o odvzemu posebnih pooblastil in službenega orožja, popiše njihova sredstva in jih uvrsti v rezervni sestav milice. Po več dneh alarmiranja znotraj službe in državnega vrha, celo jugoslovanskega sekretarja za notranje zadeve, je Tepeš najprej najavil odstop in nato odstopil.⁴¹ Brejc je ocenil, da je celotna afera vplivala na še večjo pasivizacijo službe, pooblastila in orožje pa so njeni člani obdržali.⁴² Takrat so tudi prvič poskušali redefinirati načrt dela in samo organiziranost službe; na kolegiju je sekretar za notranje zadeve zahteval osredotočenje na analitiko, ki naj napoveduje dogajanje, ne pa le poroča o njem. Konec julija 1990 je SDV pripravila prvo tovrstno gradivo, v katerem je ocenjevala varnostne posledice odcepitve z možnimi viri destabilizacije.⁴³

V tej krizi vodenja SDV in s tem obvladovanja pomembnega sektorja obveščevalnega in protiobveščevalnega dela je jeseni 1990 sekretarju Bavčarju le uspelo pridobiti zanesljivega (in sprejemljivega) vodjo službe – dr. Miho Brejca, univerzitetnega učitelja in varnostnega oficirja v zaščitni brigadi TO.⁴⁴ Pod Brejčevim vodstvom je služba postopno sledila novi klimi in novim smernicam; po Brejčevi oceni v približno pol leta.⁴⁵ Seveda si v vladnih strukturah niso delali utvar o njeni polni zanesljivosti, njeno delovanje so omejili na nepolitično ozadje in ji s tem dali možnost, da se je usmerila na nacionalno sprejemljiv cilj – na ogrožanje slovenske republike iz preostale Jugoslavije, predvsem dejavnosti vojske.⁴⁶ In ob

40 *Mladina*, 1. 6. 1990, št. 21, str. 21, 22, Milan Lesjak, Igor Bavčar: RSNZ ni moje privatno podjetje! : Mladinin intervju. Izločanje SDV iz notranjega ministra naj bi imelo, s perspektive predsednika predsedstva SFRJ, predvsem namen, da se tako pretrga povezava z zveznim sekretariatom za notranje zadeve oz. zvezno SDV. Prim. Balažic, *Slovenski plebiscit*, str. 152.

41 Brejc, *Vmesni čas*, str. 36; Jovič, *Poslednji dani SFRJ*, str. 159-161.

42 Brejc, *Vmesni čas*, str. 36-38, 19. Vršilec dolžnosti načelnika SDV je bil v vmesnem času Danilo Zorn.

43 *Prav tam*, str. 48.

44 Brejc, *Vmesni čas*, str. 8-18. Njegova pomočnika sta postala Janez Piber, šef analitike v SDV in Roman Jeglič, do tedaj šef kriminalistične službe v Ljubljani.

45 Brejc, *Vmesni čas*, str. 41. Brejc je službo prevzel 1. novembra 1990.

46 Brejc, *Vmesni čas*, str. 50-52. Hkrati se je razvila dilema o uporabi posebnih sredstev in metod; kot

tem naj bi hkrati ostali tudi v stiku in sodelovanju z ostalimi jugoslovanskimi obveščevalnimi strukturami, vsaj v tistih zadevah, ki so obema stranema koristile.⁴⁷ Priprava sprememb zakona o notranjih zadevah je zadevala tudi odpravo najbolj neprimernih nalog, podedovanih iz socialističnega obdobja, tudi omejitev uporabe posebnih metod dela tajnih služb; predvsem tistih, ki so najbolj grobo zadevale v človekove pravice, vendar je priprava zamujala.⁴⁸ Osnutek zakona je bil do službe restriktiven. Hkrati naj bi na nove omejene metode prešli že pred veljavnostjo zakona, takoj ob njegovi predložitvi v skupščini – tudi na račun dotedanje učinkovitosti oziroma rezultatov.⁴⁹ Kot je javnosti zatrdil predsednik sveta za varstvo ustavne ureditve, je do konca leta 1990 število nadzorovanih oseb močno padlo od tistih 460, ki naj bi bile nadzorovane v letu 1988, predsedstvo oz. svet za ustavno ureditev pa naj bi bila redno obveščena o osebah, nad katerimi so bile uporabljane »posebne metode in sredstva«, šlo naj bi za osebe, ki bi lahko sodelovale v nasilnem rušenju ustavne ureditve in sodelavce tujih tajnih služb.⁵⁰

Toda hkrati je slovenska nova oblast varnostno-obveščevalno strukturo dopolnila z zametkom nove službe, Varnostnim organom RSLO. Njen ustanovitelj, prvi šef in glavni vojaški obveščevalec je, neposredno podrejen sekretarju za ljudsko obrambo, postal poročnik Andrej Lovšin.⁵¹ S precej običajno prakso razvitja dveh (specializiranih) služb je nova vlada dodatno zmanjšala možnost, da bi SDV v takih razmerah manipulirala s ključnimi podatki.

Kakršnakoli rešitev oblasti pa ni odpravila po eni strani razumljive in nujne javne diskusije o družbeno in politično temnih platih preteklosti, diskusij o totalitarizmu si ni bilo mogoče predstavljati brez javne diskusije o (nečedni) vlogi Udbe, kot so jo skoraj dosledno imenovali v javnosti: o sodelovanju SDV in romunske Securitate,⁵² osrednje mesto pa je pred poletjem dobilo vprašanje zaprtega območja Kočevske Reke, ki ga je Izvršni svet začel proučevati 4. junija

je vidno, v to smer, da je mogoče proti določenim ciljem uporabiti tudi metode, ki jih sicer ne bi uporabili proti slovenskim državljanom. Prav tam, str. 53-54.

47 Brejc, *Vmesni čas*, str. 56-58.

48 Priprave za izdelavo novega zakona so se začele poleti 1990 v RSNZ, javne razprave pa jeseni istega leta. Osrednje vprašanje zakona je bila opredelitev razmerja med človekovimi pravicami in učinkovitostjo službe v nacionalno korist. Zakon je bil po dolgotrajni razpravi v parlamentu sprejet aprila 1991. Zakon je prinesel tudi preimenovanje Službe državne varnosti v Varnostnoinformativno službo (VIS). Prim. *Mladina*, 15. 1. 1991, št. 3, str. 14-15, Ali H. Žerdin: Policaj pod nadzorom; Delo, 32, 19. 5. 1990, št. 115, str. 26, Boštjan Horvat: Nov zakon o nacionalni varnosti! : varstvo osebnih podatkov in služba državne varnosti.

49 Brejc, *Vmesni čas*, str. 53, 71-73.

50 *Mladina*, 13. 1. 1991, št. 3, str. 14-15, Nadzorovani, kontrolirani, svobodni?.

51 Lovšin, *Skrita vojna*, str. 22-28. Lovšin je bil uradno pomočnik republiškega sekretarja za varnost, službo je prevzel 21. junija, pri čemer je ostal zaposlen na RSNZ. Zadolžen je bil za sektor varnosti (09), pri katerem bi moral sodelovati s KOS-om 14. korpusa. Dotedanje častnike nameščene v sektorju za varnostne zadeve so izprli. Prim. Švajncer, *Pomlad*, str. 41-42.

52 *Mladina*, 16. 3. 1990, št. 11, str. 22-23, Ali Žerdin: Udba pod lupo : dobili smo prvo poročilo kaj služba državnosti sploh je in s čim se ukvarja.

1990, sekretariat za notranje zadeve pa ga je še isti mesec odprl vsaj za novinarje in nato za vso javnost.⁵³ Diskusija o politični represiji v socializmu sicer ni imela neposrednih varnostnih implikacij, pač pa jih je gotovo imela zamisel narodne sprave, ki je varnostno predvsem pomenila poskus zmanjšanja notranje napetosti v družbi.⁵⁴ In pri bolj sprejemljivi javni podobi posodobljene obveščevalne organizacije je več poskušal storiti njen novi vodja dr. Brejc, tudi s svojim nastopanjem v javnosti.⁵⁵

Konec tega obdobja zaznamuje snovanje novega, demokratičnim standardom primerne zakona o notranjih zadevah, ki je prišel v skupščinske klopi konec leta 1990. Zakon je predvideval, da bo državna varnost kot pojem odpravljena, da pa bodo naloge varovanja ustavne ureditve opravljali tako Varnostno-informativna služba, izločena iz ministrstva za notranje zadeve s točnimi pooblastili, ostale naloge pa naj bi opravljali organi za notranje zadeve.

OD (NE)VARNOSTI DO OBRAMBE PRED NEVARNOSTJO

Z odvzemom velikega dela orožja je ostala TO oslABLJENA, deloma razcepljena, saj so njeni pripadniki doživeli tudi moralno krizo; pokazala se je njena objektivna slabost v razpetosti pristojnosti med republiko in JLA, razcep lojalnosti poveljnikov in moštva republik in vojaškim strukturam, ki so jim bile podrejene strokovno. To je bila tudi spodbuda za republiške organe, da so začeli razmišljati o nujnih reformah obrambnega sistema, saj brez varnostne zaščite Slovenija v takih razmerah ni mogla biti. Še posebej, ker je prosrbski del federalne oblasti na deklaracijo o suverenosti reagiral z vrsto ukrepov in predlogov predsedstvu SFRJ in ZISu, ki naj bi skupaj blokiral slovenske ukrepe.⁵⁶

Opozoril na nadaljnje nemoteno delovanje zlasti vojaške protiobveščevalne službe (KOS) ni bilo malo; postavlja pa se vprašanje njihove vloge v konstituiranju

53 *Demokracija II*, 12. 6. 1990, 22, str. 2, Ivo Žajdela: Kočevska Reka je še naprej hermetično zaprta; *Mladina*, 13. 6. 1990, 23, str. 4-5, Melita Zajc: Skrivnosti Kočevske Reke; *Demokracija II*, 20. 6. 1990, 23, str. 7-10, Ivo Žajdela: Podzemlje Kočevske Reke / Kočevska Reka satanovo gnezdo. Popolnoma pa je ostalo spregledano, da je bila hkrati drugi del zaprtega območja, Gotenica, spremenjen v enega od centrov oblikovanja nove skrivne obrambne organizacije. Prim. *Mladina*, 15. 1. 1991, št. 3, str. 8, Vlada pred stečajem.

54 *Neodvisni dnevnik*, 38, 9. 7. 1990, št. 184, Milan Kučan: Zlo naj se ne ponovi nikoli več! : pravi kraj za spravo, ki jo kot narod, zazrt v prihodnost potrebujemo : tega dejanja ni mogoče ponoviti; *Zbornik izjav političnih organizacij v letu 1990 o narodni spravi*; prim. Slabe, Slovenska narodna sprava v ogledalu časopisja (1984-1997), str. 431-446.

55 Brejc, *Vmesni čas*, str. 55; *Demokracija II*, 45, 20. 11. 1990, str. 7, UDBA je mrtva; novi šef slovenske tajne policije posebej za *Demokracijo*.

56 *Zbornik dokumenata iz oblasti odbrane i bezbednosti Jugoslavije 1990-1991 godine*, prilog 11, Informacija o razradi mera za ostvarenje deklaracije o suverenosti države Republike Slovenije, 16. 16. 7. 1990; prilog 12, informacija o nezakonitim stavovima i merama donetim u poslednje vreme od strane organa Republike Slovenije, 23. 7. 1990.

oblasti. Izpostaviti zahtevo po nadzoru delovanja služb tako, da bi spet odprli proučevanje vloge obveščevalnih služb v letu 1988, ko so aretirale četverico, je bilo seveda politično primerno, za nekatere politično potrebno, vendar ni ničesar govorilo o nadzoru in morebitni blokadi delovanja teh služb tedaj, poleti 1990.⁵⁷ Prav tedaj, konec julija 1990 je predsednik predsedstva SFRJ pred generalskim vrhom povedal, da je ozemeljska celovitost države temeljna vrednota, ki jo bodo varovali z vsemi sredstvi, da torej slovenske deklaracije o suverenosti ne priznava.⁵⁸

Odgovor na slovenski strani je bil političen in varnostni – političen v smislu bolj ali manj jasnega sporočanja, da bodo proces osamosvojitve v trenutku intervencije silovito pospešili in hkrati varnost – vzpostavitev vzporednega nadomestka imobiliziranim vojaškim silam. Problem varnosti je dobil s tem dimenzijo obrambe slovenske države.

Konkreten odgovor slovenske strani na odvzem orožja TO, »provokacijo«, a tudi resno oslabitev obrambnih zmožnosti Slovenije, je bil v skladu z varnostno vojaško paradigmo – vzpostaviti nadomestni sistem, ki bo zagotovil možnost odpora, upora proti agresiji, kot so možno intervencijo JLA začeli označevati.

Radikaliziranost slovenskega prebivalstva se je najbolje pokazala ob odvzemu orožja Teritorialne obrambe. Namenoma ali ne, je ukrep časovno sovpadel s konstituiranjem in prisego članov izvršnega sveta. Takšnemu ukrepu so se s protesti, javnimi in nejavnimi, pritiski na organe, da naj ukrepajo, zoperstavili nekateri pripadniki in tudi poveljniki TO in tudi posamezniki iz civilnih struktur.⁵⁹ Iz zoperstavljanja in protestov je pri bolj radikalnih zrasla pripravljenost na odpor, na delovanje izven strogo legalnih okvirov.

Prve so bile improvizirane skupine, ki so na več mestih (Novo mesto, Kočevje, Ljubljana) nastale spontano, z njihovim povezovanjem in vključitvijo dela policijskih sil, Zaščitne enote milice, se je nadaljevalo v organizirano obliko. V naslednji fazi sta glavna organizatorja, Anton Krkovič in Vinko Beznik, dobila pooblastila za organizacijo, ki bi zajela vse slovensko ozemlje in zagotovila tako lokalno delovanje kot reakcijo na celotnem ozemlju. Organizacija 2-1-13-62 je poleti 1990 zajela najprej območne enote in nato občinska okolja. Ob jasnem zavedanju, da je nastajajočo obrambno organizacijo treba obvladovati in legalizirati, je prišlo avgusta do tvorne uporabe Narodne zaščite, že obstoječe organizacije v sklopu splošnega ljudskega odpora, ki je bila do tedaj v ozadju. Obstoječo organizacijo so opredelili za manevrsko strukturo Narodne zaščite. Organizacijski razvoj, ki je trajal tri mesece in je bil končan tik pred jesenskimi pričakovanimi zaostritvami, je vzpostavil obrambne sile Slovenije v polnem

57 *Demokracija* II, 29, 31. 7. 1990, Bojan Korsika, Vohuni, agentje, vojaki.

58 *Demokracija*, II, 29, 31. 7. 1990, V. Blažič, Državotvorna past.

59 Stušek, Koselj, Zvonar, Problemi oddaje orožja teritorialne obrambe in posledice za njeno oborožitev od maja do oktobra 1990, str. 107-115.

smislu besede; ob vseh, ki so kot načelniki Narodne zaščite bili zadolženi za to, da pritegnejo okoli 21.000 od 75.000 pripadnikov TO, je bil pritegnjen v organizacijo celoten redni in rezervni sestav milice (Posebne enote milice in Vojne enote milice, organizator Jože Kolenc), nekaj manj kot 10.000 miličnikov.⁶⁰ Manevrska struktura Narodne zaščite je postala v septembru 1990 organizacijsko trdna in potencialno množična, še vedno ilegalna organizacija, ki je združila v duhu koncepta SLO in DS vojaške in policijske sile. V avgustu 1990 je bilo z obstojem organizacije seznanjeno tudi predsedstvo republike. Vsaj širši vrh sodelujočih je zavestno pristajal na delovanje na robu zakona, čeprav je bil za organizacijsko obliko izkoriščen sistem splošnega ljudskega odpora; predvideno moštvo za svojo sekundarno vključenost povečini ni vedelo. Izdelani so bili prvi samo slovenski obrambni načrti, ki so jasno opredelili JLA kot nasprotnika.⁶¹

Njeni člani so organizirali odporna jedra za primer intervencije JLA v Sloveniji, premeščali in zbirali so orožje in ga shranjevali na varnih krajih, pogosto v zasebnih hišah. Iz posameznih občin, kjer je orožje TO ostalo, so ga skrivoma – povečini ponoči, saj so bili čez dan na delovnih mestih - premeščali do tistih območij, kjer ga ni bilo, tako da so vsa jedra imela vsaj nekaj orožja. Izpeljana je bila popolna organizacijska struktura s pokrajinskimi in občinskimi poveljniki. Izdelali so obrambne načrte za posamezna vojaško-policijska upravna območja (uprave notranjih zadev in pokrajinski štabi TO). MSNZ je predstavljala v tistem času edino stvarno obrambno silo Slovenije, saj je bila TO paralizirana tako zaradi vodstva, ki se je podrejalo JLA (sestavljali so ga aktivni častniki JLA), kot zaradi odvzema orožja.⁶²

MSNZ je bila impozantnih dimenzij, res pa je, da je sila 30.000 oboroženih mož bila le na papirju in je gotovo obstajal dvom, kako bi dejansko deloval. Toda na drugi strani je organizacija podpirala samozavest političnemu vrhu, ki se je že poglobljajal v vprašanje osamosvojitve; demokratična sprememba je bila tako rekoč dosežena, težišče se je vedno bolj prenašalo na oblikovanje neodvisne države in vedno bolj sta slovenska oblast in opozicija delovala kot telo 'nacionalne rešitve', se pravi s pristajanjem enih in drugih na nacionalne cilje kot skupne. Varnostno ogrožanje pa je bilo vedno bolj tudi razumljeno kot nevarnost intervencije, vojaškega posega proti Sloveniji.

Demos, ki je od srede maja 1990 imel vlado, je imel v predvolilnem programu ustanovitev samostojne republiške vojske. Vendar je realizacija tega v okoliščinah

60 Čepič et al, *Prikrita modra mreža*, str. 68-69, 126, 134-223; Svete, Vzpostavitev slovenskih obrambnih sil in njihovega vojaškega dela v letu 1990, str. 19-31; Janša, Okoliščine nastanka in delovanja Manevrske strukture narodne zaščite, str. 32-43; Gašparič, Vloga organov za notranje zadeve v oblikovanju obrambnih sil Republike Slovenije, str. 81-91; Čuček, *Prikrita modra mreža*, str. 92-102.

61 Čepič et al, *Prikrita modra mreža*, str. 126, 134-223; Mikulič, *Uporniki z razlogom*, str. 34-61.

62 Janša, *Premiki*, str. 48; Čepič et al, *Prikrita modra mreža*, str. 88.

mrzlične dejavnosti na vseh področjih, pa tudi stalnih napetosti z federalnimi organi in institucijami terjala več mesecev. Nekateri so videli začetek nove vojske že v MSNZ, neuradno so jo nekateri poimenovali Vojska Republike Slovenije (VRS), vendar uradno tega imena nikoli ni dobila. 13. julija je Svet za ljudsko obrambo Predsedstva Republike Slovenije sprejel izhodišča za zakonske spremembe na področju obrambe in zaščite.⁶³ Skupščina RS je sprejela osnutek teh sprememb, ki so bile podane v obliki ustavnih amandmajev, na zasedanju 30. in 31. julija 1990.⁶⁴ 6. septembra je Izvršni svet tudi ukinil financiranje Republiškega štaba TO dokler se odvzeto orožje TO ne vrne v prvotna skladišča.⁶⁵ Končno obliko je slovenska delna odcepitev od skupnega jugoslovanskega obrambnega sistema dobila na jesenskem skupnem zasedanju vseh zborov skupščine konec septembra 1990; z vpenjanjem TO v osnovo slovenskih obrambnih sil so naredili tisto, kar spomladi 1990 ni bilo mogoče, hkrati pa tudi konec iskanjem, kako in iz česa ustvariti slovensko državno vojsko. Ustavno dopolnilo 97 – sprejeto 28. septembra 1990 s takojšnjo veljavo - je uredilo razmerja med sekretariatom za ljudsko obrambo in RŠTO (TO je podredil sekretariatu za ljudsko obrambo), nadomestilo poveljniški vrh TO z zanesljivim, čeprav po formalno-strokovni plati (činih) še niso sodili na taka mesta, in pripravil izhodišče za naslednjo stopnico, služenje slovenskih nabornikov v TO.⁶⁶

Osnutek zakona o obrambi in zaščiti je sekretar za ljudsko obrambo Janez Janša poslal v skupščino okoli 10. novembra 1990.⁶⁷ Zakon je izhajal iz klasične podmene, da je obramba dolžnost države in je s tem ukinjal koncept splošne ljudske obrambe, torej podružbljene obrambe, v kateri mora sodelovati vsak državljan. Predlog je 5. decembra obravnavalo tudi predsedstvo RS in se zavzelo za njegovo preureditev tako, da bi zakonske rešitve »omogočile delovanje obrambnega sistema v prehodnem obdobju do sprejema nove zakonodaje na podlagi nove Ustave republike Slovenije«. ⁶⁸ Predlog zakona je torej predsedstvo zavrnilo, kar je povzročilo novo zamudo pri oblikovanju novega obrambnega sistema.

63 Repe, *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije*, II, dok. 86, str. 319, zapisnik 22. seje predsedstva RS 5. 12. 1990. Balažič, *Slovenski plebiscit*, str. 157, tudi navaja, da je 17. julija predsedstvo RS s sklepom prevzelo vodenje TO v mirnem času v svoje roke, vendar ne navaja vira.

64 *Zbornik dokumenata iz oblasti odbrane i bezbednosti Jugoslavije 1990-1991 godine*, prilog 13, Informacija o nezakonitim merama organa Republike Slovenije u oblasti narodne odbrane, 6. 8. 1990.

65 Prav tam, prilog 15, Informacija o prekidu financiranja Republiškega štaba teritorialne odbrane SR Slovenije, navodnom premeštanju teškog naoružanja JNA i vežbama u TO Slovenije, 20. 9. 1990.

66 *Uradni list RS* 35/90, 1790, Odlok o razglasitvi ustavnih amandmajev k ustavi Republike Slovenije, 28. 9. 1990; Amandma XCVI, 27. 9. 1990; Amandma XCVII, 27. 9. 1990; Amandma XCVIII, 27. 9. 1990; 1791, Ustavni zakon za izvedbo ustavnih amandmajev XCVI in XCVII, 28. 9. 1990. Slednji je določal obveznost, da se v treh mesecih sprejme zakon o izvrševanju služenja vojaškega roka.

67 *Mladina* 13. 11. 1990, 40, str. 12, Parlamentarna kronika.

68 Repe, *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije*, II, dok. 86, zapisnik 22. seje predsedstva RS 5. 12. 1990, str. 320.

Kakor je proces potekal zapleteno in v kaskadah na političnem področju, je potekal tudi na varnostno-obrambnem. Vojaški vrh se z vzpostavitvijo slovenskega obrambnega sistema, ki je bil le še pogojno vključen v jugoslovanskega (za primer vojne stanja) ni sprijaznila. Zvezni sekretariat je Predsedstvu SFRJ predlagal, da poveljstvo nad TO Slovenije prevzame poveljstvo 5. vojaškega območja v Zagrebu.⁶⁹ Takoj po slovenskem poskusu prevzeti tudi simbolno mesto poveljevanja, RŠTO, je 8. oktobra 1990 z vojaško policijo zavarovala sedež RŠTO v središču Ljubljane. Zaostritev, ki je odmevala v javnosti prav zaradi zasedbe prostorov štaba, je kljub temu vzpostavila stanje, ko je bila dvojnost obrambnega sistema tudi prostorsko jasno vidna; na eni strani štab Ljubljanskega korpusa JLA in RŠTO v mestu, na drugi novi RŠTO v Tacnu, na obrobju Ljubljane.⁷⁰

Po zaostritvi, ko je JLA ohranjala svoj štab TO ob tistem, ki ga je vodil sekretariat za ljudsko obrambo, se je spopad prenesel v politične institucije in varnostne službe; KOS na eni strani in nastajajoči slovenski obveščevalni organizaciji (Organ varnosti RŠTO in VIS) na drugi strani. Dotedanjo Varnostno službo TO so po izločitvi vodilnih častnikov takoj podredili organu za varnost v sekretariatu za ljudsko obrambo. Hkrati so njeno delovanje prilagodili v toliko, da so jih zavezali opustiti vse metode delovanja, ki so bile dopuščene po pravilnikih vojaške obveščevalne službe in KOSA, delovala je lahko le po pooblastilih, ki so jih imeli organi za notranje zadeve in to zgolj v Teritorialni obrambi. Sekretar Janša je hkrati bil javno pripravljen, da skupščina parlamentarni nadzor nad varnostnimi in obveščevalnimi službami raztegne tudi na varnostno službo TO.⁷¹

OBLIKOVANJE NACIONALNEGA VARNOSTNEGA SISTEMA

V začetku oktobra 1990 je predsedstvo skupaj s sekretariatom za ljudsko obrambo izvedlo prvo veliko preureditev sil za varnostno zagotovitev procesa osamosvajanja. Teritorialna obramba je postala vojska slovenske države. Za njeno strokovno vodenje je dobil pristojnost sekretariat za ljudsko obrambo, vrhovni

69 Zbornik dokumenata iz oblasti odbrane i bezbednosti Jugoslavije 1990-1991 godine, prilog 17, Informacija o ustavnim promenama u Republici Sloveniji od značaja za narodnu odbranu i odnose u federaciji, 29. 9. 1990, Predsedstvo je to storilo 2. oktobra 1990, dva dni pozneje pa zvezni sekretariat za ljudsko obrambo operacionaliziral. Glej prav tam, prilog 19; odlika, 2. 10. 1990. Poveljnik 5. vojaškega območja je prevzem poskušal izvesti 21. novembra, vendar ga je predsedstvo RS 23. novembra popolnoma zavrnilo, z argumentacijo, da bi s tem bila kršena Republikli Sloveniji ustavna pravica do urejanja obrambe v Teritorialni obrambi. Prav tam, prilog 24, pismo predsedstva RS predsedstvu SFRJ 26. 11. 1990; prilog 29, Mišljenje o predlozima sadržanim u pismu Predsedništva Republike Slovenije, 13. 12. 1990.

70 Janša, *Premiki*, str. 77.

71 *Mladina*, 6. 11. 1990, 39, str. 14-15, Ali H. Žerdin / Janez Janša: Nismo prisluškovali.

poveljnik je postalo predsedstvo republike, ki je imelo tudi poseben Svet za ljudsko obrambo, ki mu je po zakonu predsedoval predsednik predsedstva.

Ob odstavitvi poveljnika RŠTO in imenovanju Janeza Slaparja za novega v.d. poveljnika RŠ TO Slovenije, je nekaj dni, 4. oktobra, nato imenoval tudi nove pokrajinske poveljnike TO, nato pa tudi na ravni občinskih štabov. Iz vrst voditeljev ukinjene MSNZ so izšli številni novi poveljniki in člani štabov na pokrajinski in občinski ravni. Z preureditvijo Teritorialne obrambe je Slovenija izoblikovala strateško odločitev, da bo za prehodno obdobje do nadaljnjega oblikovala vojaško silo v njenem okvirju. Ta okvir je bil pomemben zlasti zaradi legalnosti take formacije v jugoslovanskem državnem in pravnem sistemu. Slovenija se je lahko sklicevala na sistemskost TO v zaostritvah, ko je jugoslovanski državni vrh in še posebej vojaški vrh začel svariti pred »paravojaškimi organizacijami« in terjati njihovo razorožitev in ukinitvev.

Posebno mesto je v novem obrambnem sistemu dobila 30. razvojna skupina TO na Kočevskem (do tedaj je bila namenjena zaščiti in nastanitvi republiškega političnega vodstva v primeru vojne), ki jo je od oktobra 1990 uril prejšnji vodja MSNZ Anton Krkovič. Njeni pripadniki so postali poklicni vojaki. Z njenim prvim postrojem (javno predstavitvijo) v Kočevski Reki 17. decembra 1990 je nastopila tudi faza, ko je republiška oblast to enoto izpostavila kot elitno enoto TO. Predsednik vlade se je slikovito izrazil, da mu je tedaj prvič »zadišalo po slovenski vojski«. ⁷²

Projekt poskusnega služenja nabornikov slovenskih državljanov v TO so začeli pripravljati že oktobra 1990. Nerešenih je bilo še veliko vprašanj, ki so določala organizacijo služenja, predvsem pa se je zavlekla izdelava zakonskega okvirja. Jeseni 1990 so v JLA še vedno služili vsi vpoklicani državljani R Slovenije, ki niso uveljavili zdaj dopuščenega ugovora vesti, resda dobršen del že znotraj 5. vojaškega območja. Zvezni izvršni svet je na pritisk vojske odgovoril s spremembo zakona, po katerem je zvezni sekretariat za ljudsko obrambo neposredno prevzel naborna opravila, ki so jih tedaj opravljali občinski oddelki za ljudsko obrambo. ⁷³ Slovenski organi so odrekli izročitev nabornih evidenc in so jih posebej zavarovali, običajno na postajah milice. Ob boju za služenje vojaškega roka na območju republike ali vsaj 5. vojaškega območja, je to bil nov zasuk, ki je napovedoval že novo zaostritev, ko je marca 1991 skupščina sprejela spremembe ustavnega zakona, s katerim je uvedla moratorij na služenje vojaškega roka v JLA za vse državljane Slovenije, razen tistih, ki bi se za služenje prostovoljno odločili. ⁷⁴

72 Pesek, *Osamosvojitve Slovenije*, str. 220-221.

73 *Zbornik dokumenata iz oblasti odbrane i bezbednosti Jugoslavije 1990-1991 godine*, prilog 20, Odluka o izvršavanju određenih poslova vojne obaveze na teritoriji Socialističke republike Slovenije, 6. 11. 1990. Zvezni izvršni svet si je pridržal zavoro, namreč določbo, da sklep začne veljati šele na dan, ko bo objavljen v Uradnem listu.

74 Prim. Repe, *Jutri je nov dan*, str. 244-245; Pesek, *Osamosvojitve Slovenije*, str. 424-434.

Ko je slovensko vojaško vodstvo je začelo pripravljati projekt lastnega obrambnega sistema, se je soočilo z notranjo politično dilemo, saj med političnimi strankami ni bilo enotnega mnenja o varnostnih in zlasti obrambnih vprašanjih. Predvsem del opozicije, ZSMS-Liberalna stranka in Stranka demokratične preнове ter Zeleni Slovenije, ki so sicer bili članica Demosa, so poudarjale, da se je vojski treba zoperstaviti s konceptom miru, tudi razorožitve in da Slovenija ne sme ponavljati jugoslovanskega položaja z velikim vplivom vojske.⁷⁵ Načrti nove obrambne politike, ki so temeljili na oblikovanju vojske slovenske države so se prekrizali z že dalj časa živim antimilitarističnim opredeljevanjem, ki je bila izvorno usmerjeno proti JLA in je seveda tedaj povsem ustrezalo tudi tistim v slovenskih strukturah, ki so se zavzemali za lasten obrambni sistem.⁷⁶ Med slovenskimi političnimi silami se je namreč vzpostavila visoka stopnja soglasja, da je potrebno doseči ob političnih spremembah tudi departizacijo vojske in njeno apolitično mesto v družbeni strukturi, ob hkratnem zmanjšanju staleža vojaških formacij in izdatkov za obrambo. Vse to naj bi omogočala nova (olajšana) mednarodna varnostna situacija, ki je s koncem hladne vojne odprla nove možnosti.⁷⁷ Po hudih soočenjih z jugoslovanskim vojaškim kompleksom v diskusiji o »napadih na JLA« v letu 1988 in 1989, se je polemika z bližanjem volitev izlila v politični prostor. Že jeseni 1989 je Gibanje za kulturo miru in nenasilja, ki je predstavljalo institucionalno obliko mirovniškega družbenega gibanja, na kongresu ZSMS v Portorožu novembra predstavilo pobudo »Slovenija – demilitarizirana dežela«.⁷⁸ Pobuda je poudarjala konverzijo modela varnostne politike z vojaško obrambo v model globalne mirovne politike. Pobudniki so si postavili za cilj, da jo podprejo na vseh družbenih ravneh, zato so takoj poslali pobudo »Slovenija brez vojske« vsem političnim skupinam in strankam. 18. januarja 1990 so izvedli prvo javno razpravo, gostili švicarskega pobudnika demilitarizacije (Schweiz ohne Armee), oktobra 1990 so Zeleni Slovenije oblikovali mirovni dokument »Slovenija, oaza miru« in končno izdelali platformo Deklaracija za mir, ki so jo februarja 1991 v javnosti podpisali prvi podpisniki.⁷⁹

75 Pesek, *Osamosvojitve Slovenije*, str. 418-421.

76 Najbolj izrazit akter mirovne politike in antimilitarističnega naziranja Marko Hren je v začetku 1990 pogosto objavjal tovrstne članke v *Demokraciji*, ki je bila osrednje glasilo opozicije. Glej: *Demokracija* II, 1, 9. 1. 1990, M. Hren: Odpravljanje vojske; *Demokracija* II, 6, 13. 2. 1990, M. Hren: Globalna politika miru.

77 Prim. Bebler, Geopolitični in vojaškopolični položaj republike Slovenije, str. 110-115; isti, "JLA" pred izzivom politične demokracije, str. 983-997.

78 Hren, Za koga je pripravljena umreti država?, str. 165. Hren trdi, da je bila pobuda na eni strani podana kot podpora švicarskemu gibanju Schweiz ohne Armee, na drugi strani pa je poskušal z njo vplivati na Slovenijo po vzgledu te iste iniciative, ki je uspela pridobiti legitimacijo za referendum. Referendum je v Švici potekal konec leta 1989 in je dobil sicer manjšinsko, a visoko podporo 35,6 % volilcev.

79 Repe, *Jutri je nov dan*, str. 247-248; Bukinac, *Demilitarizacija*, str. 146-152.

V snovanju ustave nove države, ki je potekalo od poletja 1990, so uspeli v osnutek ustavnega besedila vnesti alternativo v člen o obrambi. Tako se je v začetku leta 1991 politična idila, temelječa na visoko pozitivnem glasovanju na plebiscitu za slovensko osamosvojitve, notranjepolitično ostrila ob vprašanju Slovenije brez vojske, vprašanju, ki je seglo tudi v državni vrh, saj so deklaracijo februarja 1991 podpisali tudi štirje člani predsedstva republike, podpredsednik izvršnega sveta in več poslancev.⁸⁰

Odpravljanje sistema totalne obrambe (SLO in DS) je hkrati zaslediti tudi v prizadevanjih armadnega vrha. Toda v nasprotju s slovenskim pogledom je temu hkrati šlo za popolnoma enoten obrambni sistem, v katerem bi odpravili vlogo političnih organov v obrambi in predvsem dvojnost obrambnih sil, torej samostojnost Teritorialne obrambe iz sedemdesetih let. Zvezni sekretar za ljudsko obrambo je pojasnil: »Teritorialna odbrana, takva kakva je stvorena krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina, objektivno je velika podvala. (...) Time se nedvosmisleno potvrđuje, da je Teritorialna odbrana od samog početka izgrađivana ne kao izraz socialističkog samoupravljanja, već kao baza i okosnica republičkih armija. (...) Najveća opasnost po integritet i bezbednost zemlje nalazi se u intenzivnoj izgradnji čisto nacionalnih armija,« in sklenil: »Biće razoružane sve oružane formacije, uspostavljene izvan jedinstvenih i Ustavom SFRJ definisanih oružanih snaga.«⁸¹ To je bilo jasno sporočilo tudi slovenskemu vodstvu, ki je sicer v formalnem organizacijskem smislu sledilo legalistični poti, ki pa je TO že pretvorilo v zametek državne vojske Slovenije. Nova zaostritev je bila na vidiku tudi za širšo javnost.⁸²

Politični boj za varnost Slovenije se je potem nadaljeval v prve mesece leta 1991, ko se je nevarnost vojaškega posega v notranje razmere kazala kot vedno bolj verjetna – predvsem zaradi zaostrovanja na Hrvaškem, kjer že od hlovodske / balvanske revolucije avgusta 1990 več ni bilo miru.⁸³ Slovenske

80 Pesek, *Osamosvojitve Slovenije*, str. 423-433.

81 *Danas IX*, 4. prosinca 1990, 459, str. 12, Miroslav Lazanski / Veljko Kadrijević, Jugoslavija neće biti Libanon. Vodstvo JLA je intervju, ne glede na dogovore, dva dni pred objavo poslalo Tanjugu za prosto objavo, kar kaže, da je JLA na ta način hotela sporočiti poslani vseh jugoslovanski javnosti. Predsedstvo RS je navedbe generala Kadrijevića o Teritorialni obrambi kot »objektivni prevari« v pismu predsedstvu SFRJ 6. 12. 1990 izrecno zavrnilo in zatrnilo, da je TO Slovenije z ustavo predviden del oboroženih sil Jugoslavije. Prim. *Zbornik dokumenata iz oblasti odbrane i bezbednosti Jugoslavije 1990-1991 godine*, prilog 27, pismo predsedstva RS predsedstvu SFRJ, 6. 12. 1990.

82 Le malo prej je upokojeni general in bivši sekretar za ljudsko obrambo Branko Mamula v predavanju na Kraljevem inštitutu za obrambne študije v Londonu povedal, da bo JLA, v kolikor bo potrebno nastopiti s silo, sposobna obvladovati situacijo znotraj državnih meja. Novinarji so poročilo o njegovem predavanju naslovili z »Jugoslovanske oborožene sile pri pravljeni za intervencijo«. *Danas IX*, 4. prosinca 1990, 459, str. 12, S. Letica: JEZA.

83 Prim. *Republika Hrvatska i domovinski rat 1990.-1995; Dokumenti; knjiga 1: Oružana pobuna Srba u Hrvatskoj i agresija oružanih snaga SFRJ i srpskih paravojnih postrojbi na Republiku Hrvatsku (1990.-1991.)*.

obrambne sile so bile v tem obdobju izpostavljene posrednim pritiskom, ki so izvirali iz posredovanja JLA v razmere na Hrvaškem. Pri Plitvicah sta se obe sili tudi spopadli. Strah pred podobnim nastopom JLA v Sloveniji pa je narekoval strateško povezavo s Hrvaško. Prav ta nevarnost intervencije v Hrvaško je vodila v povezovanje obeh republik, snovanja skupnih obrambnih strategij in načrtov.⁸⁴

NEDOKONČAN ZAKLJUČEK LETA 1990

Plebiscit in še zlasti njegov rezultat je najavil, da poti nazaj v konfederalno državo s slovenske strani ne bo. In tudi če so v Beogradu ocenjevali, da Slovenija sama po sebi ne predstavlja tako ključnega dela jugoslovanske države, je bil najbrž mnogo pomembnejši premislek o izgubljeni finančni participaciji Slovenije v zveznem proračunu in drugih oblikah, še bolj pa o zgledu Hrvaški in drugim republikam. Zato tudi prizadevanja, da bi jo obdržali na rešitvah, ki so bile neugodne, da skratka, kot se je izrazil tedanji predsednik predsedstva SFRJ Jović, svoj odhod iz države plača. S plebiscitom se je jugoslovanskemu vojaškemu vodstvu, ki je v glavnem avtonomno oblikovalo svoj odnos do odcepitve Slovenije, postavilo vprašanje, ali, kje in kdaj prekiniti ta proces z uporabo sile. Zavedajoč se kompleksnosti krize v državi pa je iskalo rešitev, s katero bi uredilo vse poglobitve probleme naenkrat. Našlo jih je v preprečitvi možnosti za državljansko vojno z razorožitvijo vseh paravojaških skupin, med katere so bili več ali manj eksaktno uvrščene tudi hrvaške (in lahko tudi slovenske) obrambne sile.⁸⁵ Razorožitev vseh paravojaških skupin do 20. januarja 1991, ki jo je ukazalo predsedstvo SFRJ 9. januarja je bila le pobožna želja, od katere v nobeni od republik ni doseglo ničesar oprijemljivega.⁸⁶ Toda napetost, ki jo je zahteva povzročila, je bila, ob sočasni vojni v Zalivu in sovjetski intervenciji v Litvi, velika. Tako velika, da so tedaj obrambni in notranji ministri Slovenije in Hrvaške 20. januarja na hitro sklenili neformalen pakt za obrambo pred mogočo intervencijo JLA. Pogovori o prihodnosti Jugoslavije, ki so začeli 22. januarja 1991, so bili pod pritiskom v javnosti predstavljenega gradiva o nezakonitem hrvaškem uvažanju orožja.⁸⁷ Vrhunec in hkrati konec takih namenov je pomenil poskus uvedbe izrednih razmer v vsej državi v dneh demonstracij srbske opozicije v Beogradu v marcu

84 Prim. Špegelj, Slovensko-hrvaške veze u vrijeme osamostaljivanja, str. 272; Guštin, Slovenija, saveznica Hrvatske tijekom razlaza s jugoslavenskom državom, str. 86-96.

85 Prim. *Mladina*, 22. 1. 1991, št. 4, str. 6. Ukaz je izdalo Predsedstvo SFRJ 9. 1. 1991 v omiljeni obliki, ker predlagano pooblastilo vojski, da lahko nasilno odvzame orožje paravojaškim skupinam v Sloveniji in na Hrvaškem, ni dobilo večinske podpore. *Od mira do rata : dokumenta Predsjedništva SFRJ*, str. 31.

86 Prim. *Od mira do rata : dokumenta Predsjedništva SFRJ*, str. 35-39, 59-99.

87 *Prav tam*, str. 34-35.

1991. Poskus vojaškega vrha 12. in 14. marca 1991, da bi predsedstvu SFRJ vsilil odločitev o posebnih pooblastilih vojske se ni posrečil; odstop Borisava Jovića in še dveh članov predsedstva pa je pomenil vrhunec ustavne in varnostne krize, katere razreševanje je prešlo v končno fazo, kjer varnost niti deklarativno ni bila več pomembna dobrina.⁸⁸ Nevarnosti državljanske vojne so se zavedali vsi, preprečiti so jo deklarativno želeli vsi, od Srbije do Slovenije, od vojske do Zveznega izvršnega sveta, toda uporabe oboroženega boja niso izključili. Varnostne razmere so se hitro poslabševale.

VIRI IN LITERATURA

Časopisni viri

Danas

Delo

Demokracija

Mladina

Narodna armija

Neodvisni dnevnik

Uradni list Republike Slovenije

Literatura

Ash, Timothy Garton. *The Polish revolution : Solidarity*. London : Penguin Book, 1999.

Balažic, Milan. *Slovenska demokratična revolucija 1986-1988 : civilna družba, nacionalni program in ljubljanski proces*. Ljubljana : Liberalna akademija, 2004.

Balažic, Milan. *Slovenski plebiscit*, Ljubljana : Študentska založba, 2010.

Balažic, Milan. *Samostojna Slovenija in iztek demokratične revolucije*. Ljubljana : Študentska založba, 2011.

Bebler, Anton. Geopolitični in vojaškopolitični položaj republike Slovenije. *Demilitarizacija Slovenije in nacionalna varnost : zbornik*. Ljubljana : Znanstveno in publicistično središče, 1991.

88 *Prav tam*, str. 47-55.

Bebler, Anton. » JLA« pred izzivom politične demokracije. *Teorija in praksa*, 28, 1991, št. 8-9, str. 983-997.

Brejc, Miha. *Vmesni čas : varnostno informativna služba in nastajanje nove slovenske države 1990-1993*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1994.

Bučar, Bojko. Evropeizacija slovenske zunanje varnostne politike : (ne) prepričljivost interesa za vstop v NATO. *Evropeizacija slovenske politike : zbornik referatov : Politološki dnevi, Portorož 5. – 6. 6. 1998*. Ljubljana : Slovensko politološko društvo, 1998, str. 51-60.

Bukinac, Zorica. Demilitarizacija v javnih nastopih strank in njihovih predstavnikov v Sloveniji. *Demilitarizacija Slovenije in nacionalna varnost : zbornik*. Ljubljana : Znanstveno in publicistično središče, 1991, str. 146-152.

Bukovnik, Anton. *Sever*. Ljubljana : Zveza policijskih veteranskih društev Sever, 2002.

Čepič, Zdenko, Čuček, Filip, Gašparič, Jure, Guštin, Damijan, Repe, Božo, Svete, Uroš. *Prikrita modra mreža : organi za notranje zadeve Republike Slovenije v projektu MSNZ leta 1990*. Ljubljana : Inštitut za novejšo zgodovino : Zveza policijskih veteranskih društev Sever, 2010.

Čuček, Filip. *Prikrita modra mreža. 20. obletnica manevrske strukture Narodne zaščite : zbornik prispevkov in razprav*. Ljubljana : Zveza policijskih veteranskih društev Sever, Zveza veteranov vojne za Slovenijo, Ministrstvo za notranje zadeve, Slovenska vojska, Poveljstvo za doktrino, razvoj, izobraževanje in usposabljanje, Inštitut za novejšo zgodovino, 2011, str. 92-102.

Gašparič, Jure. Vloga organov za notranje zadeve v oblikovanju obrambnih sil Republike Slovenije. *20. obletnica manevrske strukture Narodne zaščite : zbornik prispevkov in razprav*. Ljubljana : Zveza policijskih veteranskih društev Sever, Zveza veteranov vojne za Slovenijo, Ministrstvo za notranje zadeve, Slovenska vojska, Poveljstvo za doktrino, razvoj, izobraževanje in usposabljanje, Inštitut za novejšo zgodovino, 2011, str. 81-91.

Geremek, Bronislaw. *La rupture : la Pologne du communisme à la démocratie*. Paris : Seuil, 1991.

Gieseke, Jens. *Der Mielke-Konzern : Die Geschichte der Stasi 1945-1990*. Stuttgart-München : Deutsche Verlags-Anstalt, 2001.

Guštin, Damijan. Slovenija, saveznica Hrvatske tijekom razlaza s jugoslavenskom državom (od nenačelne koalicije do raspada vojnog saveza 1989.-1991.) *Časopis za suvremenu povijest*, 40. 2008, št. 1, str. 85-106.

Hren, Marko. Za koga je pripravljena umreti država? *Demilitarizacija Slovenije in nacionalna varnost : zbornik*. Ljubljana : Znanstveno in publicistično središče, 1991.

Janša, Janez. Okoliščine nastanka in delovanja Manevrske strukture narodne zaščite. *20. obletnica manevrške strukture Narodne zaščite : zbornik prispevkov in razprav*. Ljubljana 2011, str. 32-43.

Janša, Janez. *Premiki : nastajanje in obramba slovenske držav*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1992.

Jović, Borisav. *Poslednji dani SFRJ : izvodi iz dnevnika*. Beograd : Politika, 1995.

Judt, Tony. *Povojna Evropa : 1945-2005*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 2007.

Lovšin, Andrej. *Skrita vojna : spopad varnostno-obveščevalnih služb 1990-1991*. Ljubljana : Alpe avto, Mladinska knjiga, 2001.

Lusa, Stefano. *Razkroj oblasti : slovenski komunisti in demokratizacija države*. Ljubljana : Modrijan, 2012.

Mählert, Ulrich. *Kleine Geschichte der DDR*. München : C.H. Beck, 2007.

Marijan, Davor. *Slom Titove armije : Jugoslavenska narodna armija i raspad Jugoslavije 1987.-1992*. Zagreb : Hrvatski institut za povijest; Golden marketing-Tehnička knjiga, 2008.

Markič, Boštjan. Jugoslovanska federacija – dileme in perspektive. (*Kon*) *federalizem, večinsko odločanje in konsenz : (zbornik referatov) / Politološki dnevi Ankaran '90*, Ankaran, 24., 25. in 26. maj 1990. Ljubljana : Slovensko politološko društvo, 1990.

Mikulič, Albin. *Uporniki z razlogom : Manevrska struktura narodne zaščite*. Ljubljana : Ministrstvo za obrambo RS, Slovenska vojska, Vojaški muzej, 2005.

Nikolić, Kosta, Petrović, Vladimir (ur.). *Od mira do rata : dokumenta Predsedništva SFRJ. Tom 1 : januar – mart 1991*. Beograd : Institut za suvremenu istoriju, Fond za humanitarno pravo, 2011.

Pesek, Rosvita. *Osamosvojitve Slovenije : »Ali naj Republika Slovenije postane samostojna in neodvisna država?«*. Ljubljana : Nova revija, 2007.

Potrč, Miran. Politične okoliščine in pravne podlage za prepoved »mitinga resnice« 1. 12. 1989 v Ljubljani. *Akcija Sever – 20 let kasneje : tematska številka. Varstvoslovje : revija za teorijo i prakso zagotavljanja varnosti*, 12, 2010, št. 1.

Repe, Božo. *Jutri je nov dan : Slovenci in razpad Jugoslavije*. Ljubljana : Modrijan, 2002.

Repe, Božo. *Slovenci v osemdesetih letih*. Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2001.

Repe, Božo. *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije (II. del: Slovenci in federacija)*. Viri 18. Ljubljana 2003.

Repe, Božo. Zgodovinske okoliščine, v katerih je bil preprečen »miting resnice« v Ljubljani. *Akcija Sever – 20 let kasneje : tematska številka. Varstvoslovje : revija za teorijo i prakso zagotavljanja varnosti*, 12, 2010, št. 1.

Republika Hrvatska i domovinski rat 1990.-1995; Dokumenti; knjiga 1: Oružana pobuna Srba u Hrvatskoj i agresija oružanih snaga SFRJ i srpskih paravojskih postrojbi na Republiku Hrvatsku (1990.-1991.). Zagreb : Hrvatski memorialno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, 2007.

Sebestyen, Victor. *Revolution 1989 : the Fall of the Soviet Empire.* London : Weidenfeld& Nicolson, 2009.

Slabe, Janja. Slovenska narodna sprava v ogledalu časopisja (1984-1997). *Prispevki za novejšo zgodovino*, 46, 2006, št. 1, str. 431-446.

Stušek, Janko S., Koselj, Janez, Zvonar, Ludvik. Problem oddaje orožja teritorialne obrambe in posledice za njeno oborožitev od maja do oktobra 1990. V: *20. obletnica manevrske strukture Narodne zaščite : zbornik prispevkov in razprav.* Ljubljana : Zveza policijskih veteranskih društev Sever, Zveza veteranov vojne za Slovenijo, Ministrstvo za notranje zadeve, Slovenska vojska, Poveljstvo za doktrino, razvoj, izobraževanje in usposabljanje, Inštitut za novejšo zgodovino, 2011, str. 103-121.

Svete, Uroš. Vzpostavitev slovenskih obrambnih sil in njihovega vojaškega dela v letu 1990 : manevrska struktura Narodne zaščite. *20. obletnica manevrske strukture Narodne zaščite : zbornik prispevkov in razprav.* Ljubljana : Zveza policijskih veteranskih društev Sever, Zveza veteranov vojne za Slovenijo, Ministrstvo za notranje zadeve, Slovenska vojska, Poveljstvo za doktrino, razvoj, izobraževanje in usposabljanje, Inštitut za novejšo zgodovino, 2011, str. 19-31.

Špegelj, Martin. Slovensko-hrvatske veze u vrijeme osamostaljanja. V: *Slovenska osamosvojitve 1991 : pričevanja in analize.* Ljubljana : Državni zbor Republike Slovenije, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2002.

Švajncer, Janez J.. Pomlad : spomini na nastajanje nove slovenske vojske in vojno za Slovenijo 1991. Logatec : Vojni muzej, 2001.

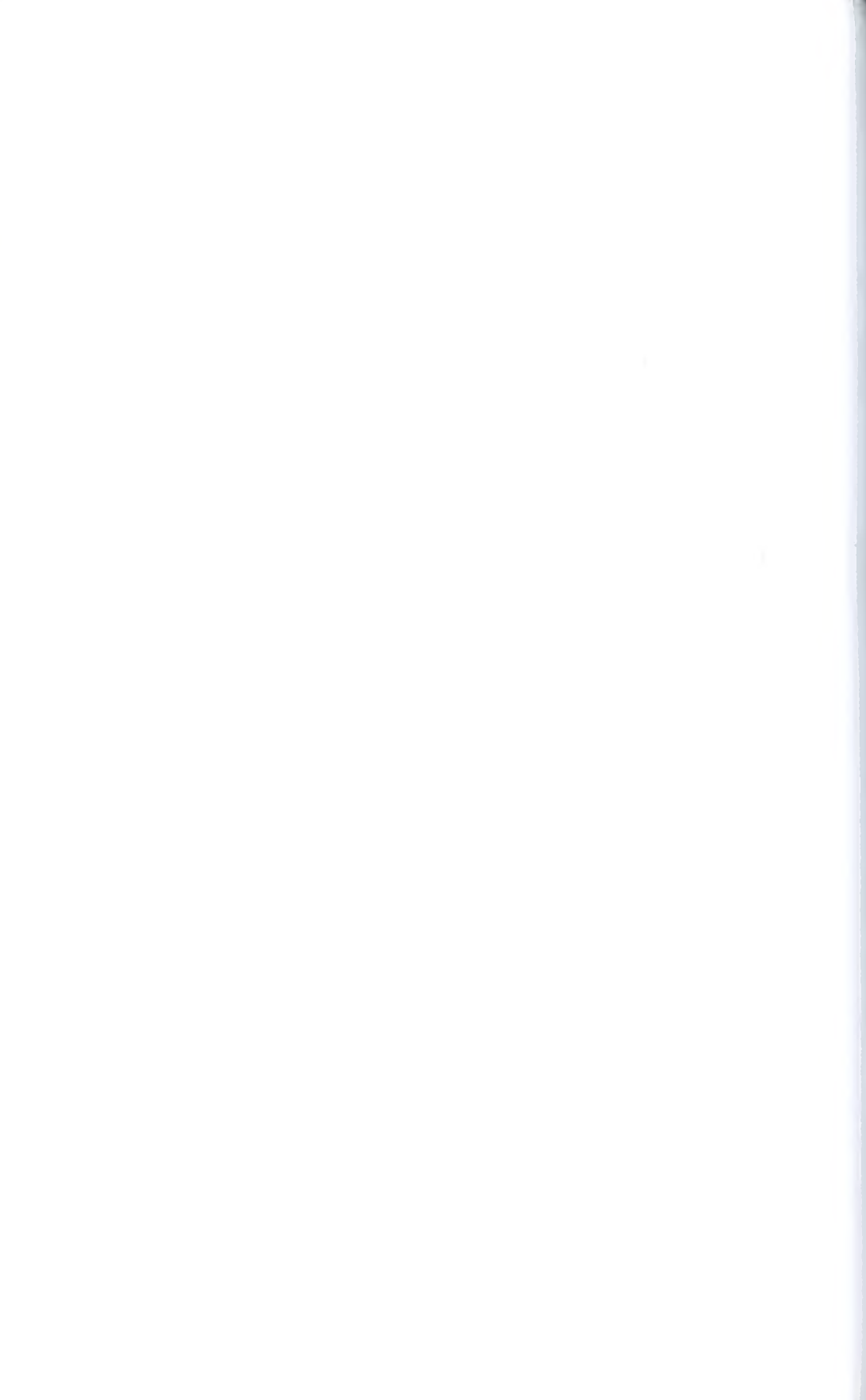
Toš, Niko (ur.). *Vrednote v prehodu I : Slovensko javno mnenje 1990-1998.* Ljubljana : IDV - CJMMK, 1999.

Velezidaja Slovenije : razorožitev Teritorialne obrambe RS maja 1990 : zbornik dokumentov in pričevanj o materi vseh afer z orožjem (pa tudi o njihovih očetih). Ljubljana : Nova obzorja, 2011.

Zbornik dokumenata iz oblasti odbrane i bezbednosti Jugoslavije 1990-1991 godine. Beograd : Vojnoizdavački zavod, 2002.

Zbornik izjav političnih organizacij v letu 1990 o narodni spravi. Maribor, 1990.

Žerdin, Ali. *Generali brez kape : čas Odbora za varstvo človekovih pravic.* Ljubljana : Krtina, 1997.

Jože Princič

GOSPODARSKO OSAMOSVAJANJE SLOVENIJE V LETIH 1989/1990 IN POLITIKA PREŽIVETJA

Bolj nacionalno usmerjeni popisovalci minulega bi začetek gospodarskega osamosvajanja Slovenije postavili v šestdeseta leta, ko je vlada Staneta Kavčiča postavila za svoj prednostni cilj graditev trdnih temeljev nacionalne ekonomije. Stvarnejša zgodovinska presoja pa začetek obdobja neposrednih priprav za izločitev iz jugoslovanske gospodarske ureditve povezuje z letom 1985. Takrat se je partijsko vodstvo odločilo dejavneje sodelovati pri oblikovanju ekonomske politike in dograjevanju gospodarske ureditve, skupščina pa je sprejela dolgoročni razvojni program, ki je predpostavil

zmanjšanje menjave z drugimi republikami ter tesnejšo povezavo z razvitim zahodnim gospodarstvom.

Proces izstopanja slovenskega gospodarstva iz jugoslovanskega in njegovega osamosvajanja se je začel leta 1990, zato je to leto ena izmed izpostavljenih ločnic v gospodarskem razvoju Slovenije. V tem nemirnem času, polnem mrzličnega prehitavanja, pa tudi zaostajanja za načrtovanim, je Demosova vlada nadgradila proces gospodarskega osamosvajanja in ga pripeljala do stopnje, ki je v naslednjem letu omogočila izstop iz jugoslovanske gospodarske in državne skupnosti.

PRED ODLOČILNIMI DOGODKI

V drugi polovici leta 1989 in v prvih mesecih leta 1990 se je zvrstilo več dogodkov, ki so Slovenijo potisnili na pot gospodarskega osamosvajanja. Med pomembnejšimi zunanji gospodarski razlogi za iskanje poti iz Jugoslavije je bil neuspeh stabilizacijskega programa Zveznega izvršnega sveta (ZIS) iz decembra 1989, ki naj bi umiril inflacijo in negativna gospodarska gibanja ter utrl pot tržnim reformam. Predsedstvo SR Slovenije je že februarja 1990 ugotovilo, da je program propadel.¹ Na začetku pomladi 1990 se je morala s tem dejstvom sprijazniti tudi zvezna vlada. V tem času je Jugoslavija delovala že kot povsem »asimetrična federacija«, ki ni imela več enotnega trga in enega gospodarskega prostora. Pričakovanja, da bodo programi reform in njihovi pozitivni rezultati avtomatično odpravili nakopičena nasprotja in neobvladljiv gospodarski separatizem republik, niso imela več resnične podlage. Janez Stanovnik je februarja 1990 v razgovoru z namestnikom ameriškega državnega sekretarja povedal, da za Slovenijo sicer odcepitev ne predstavlja realne alternative, da pa so zanj »najtežje sprejemljivi« amandmaji, s katerimi je hotel ZIS okrepiti pristojnosti pri izvajanju zvezne zakonodaje in davčne politike.²

Nič manj pomemben razlog je bila srbska gospodarska vojna proti slovenskim podjetjem, ki se je začela decembra 1989. Do konca tega meseca je 229 srbskih podjetij prekinilo poslovne odnose s slovenskimi ter ustavilo plačilo starih računov in jim tako prizadejalo več kot sto milijonov dolarjev škode. Do začetka aprila 1990 se je njihovo število povečalo na 270. V tem letu je dotlej selektivni srbski bojkot prešel v drugo fazo. Srbska skupščina je sprejela več predpisov v okviru zaščitnih in antidumpinških ukrepov, s katerimi je še otežila nakup in prodajo slovenskih proizvodov.³ Ti ukrepi in dejstvo, da so srbska podjetja

1 ARS, AS 1944, šk. 58, magnetogram 87. seje Predsedstva SR Slovenije, 21. 2. 1990.

2 ARS, AS 1944, šk. 229, zabeležka razgovora Janeza Stanovnika z L. Eagleburgerjem, 26. 2. 1990.

3 ARS, AS 1165, Informacija v zvezi z ukrepi, ki jih je sprejela Republika Srbija za plasma slovenskega blaga in storitev, 6. 11. 1990.

prenehala nabavljati izdelke v Sloveniji, so slovenski politiki rabili kot dokaz, da zvezna vlada samovoljnih ukrepov posameznih republik noče in ne more preprečiti.

V slovenskem prostoru je bilo za pospešitev osamosvojitvenega procesa zelo pomembno sprejemanje ustavnih dopolnil k slovenski ustavi, saj so postali nujno potrebni ustavnopravni okvir za postopno prevzemanje oziroma izključevanje zakonodajnih in drugih rešitev na zvezni ravni v pravni sistem Republike Slovenije. To so bili amandmaji od IX do XCV, ki jih je republiška skupščina sprejela septembra 1989 kot odgovor na ustavna dopolnila k jugoslovanski ustavi in so povečevali centralizacijo federacije. S temi ustavnimi pravicami si je Slovenija »do neke mere vzela pravico, da sama presoja, katere odločitve organov federacije jo zavezujejo in katere ne, katere bo upoštevala in katere ne«. Šlo je za pravico »nulifikacije, ki je Sloveniji na stežaj odprla vrata k asimetričnem in konfederalnem položaju v Jugoslaviji«. ⁴ Marca 1990 je slovenska skupščina sprejela posebno deklaracijo, v kateri je zapisala, da bo samostojno sprejemala ukrepe gospodarske samozaščite, sama odločala o izpolnjevanju svojih prevzetih obveznosti do Srbije in Jugoslavije in da bi konfederalni položaj Slovenije v Jugoslaviji lahko zagotavljal uresničevanje vseh slovenskih razvojnih možnosti. ⁵

Tudi republiška vlada (Izvršni svet skupščine SR Slovenije), ki jo je vodil Dušan Šinigoj, si je proti koncu svojega mandata začela širiti podlago za samostojnejše ukrepanje na gospodarskem področju. Predvsem zaradi neustrezne ekonomske politike zvezne vlade in potrebe po večji konkurenčnosti slovenskega gospodarstva so bili ukrepi, ki jih je sprejela do marca 1990, osredotočeni na prestrukturiranje gospodarstva. Široko zasnovan projekt je vključeval sprejem meril za prestrukturiranje, uvedbo razvojnega dinarja, ki je pomenil začetek državne podpore in iz katerega so od leta 1988 do aprila 1990 sofinancirali okoli 300 programov. V projekt prestrukturiranja so sodili še opredelitev izvoza kot razvojne kategorije, začetek hitrejšega razvijanja drobnega gospodarstva, sprejem zakonov o razvojni agenciji in razvojnem skladu, preoblikovanje Ljubljanske banke in ustanovitev Slovenske investicijske banke, krepitev sodelovanja preko DS Alpe-Jadran, povečanje tujih vlaganj, aktivnejša politika na področju zaposlovanja in štipendijske politike ter začetek preoblikovanja javne gospodarske uprave. ⁶ Uresničevanje načrtno politike s ciljem odprave strukturnih neskladij je septembra 1989 prevzela posebna ekspertna skupina, marca 1990 pa Agencija RS za pospeševanje prestrukturiranja gospodarstva. V tem času je pripravila in pripeljala do sprejetja zakonske predpise o sredstvih za prestrukturiranje, njihovem združevanju in razdeljevanju. Zakon o skladu RS za razvoj je določal,

⁴ Prinčič-Borak, *Iz reforme v reformo*, str. 559.

⁵ Deklaracija o urejanju razmerij.

⁶ AS, Arhiv urada predsednika RS, zapisnik 230. seje izvršnega sveta RS, 26. 4. 1990.

da se zbrana sredstva (z izdajo obveznic, prodajo družbenega kapitala, obresti družbenopolitičnih organizacij) namenijo za nakup vrednostnih papirjev in druge trajnejše naložbe v programe za prestrukturiranje, ki jih predlaga Agencija za pospeševanje prestrukturiranja. Vlada je znižala nekatere obremenitve gospodarstva in januarja in februarja pripeljala do sklepne faze pogajanja za najem posojila pri Evropski investicijski banki za izgradnjo odseka osimskih cest Razdrto-Čebulovca.

Na srbsko blokado pa je Šinigojeva vlada odgovorila z zamudo in brez večjih uspehov. Pri tem je pomembno vlogo igrala strukturna analiza vpetosti slovenskega gospodarstva v jugoslovanski trg blaga in storitev, ki jo je pripravil Zavod RS za družbeno planiranje. Zavod je namreč izračunal, da bi se slovenska proizvodnja zaradi prekinitve gospodarskih odnosov z Jugoslavijo zmanjšala za 37,25 %.⁷

Omenjena prizadevanja v letih 1985 do 1990 še niso bila neposredno uperjena proti zvezni državi in njeni ekonomski politiki. Proces dejanskega trgovanja slovenskega gospodarstva od jugoslovanskega se je začel maja 1990 z imenovanjem Demosove vlade in je trajal do decembra 1991. Njegovo prvo obdobje je bilo od maja do decembra 1990.

GOSPODARSKI PROGRAM DEMOSOVE VLADE

Nova vlada, ki jo je vodil Lojze Peterle, je prejšnji vladi očitala neuspešnost pri iskanju poti iz gospodarske krize. Ti očitki so imeli stvarno podlago, saj je bilo spomladi 1990 slovensko gospodarstvo pred razsulom.⁸ V prvih mesecih tega leta se je industrijska proizvodnja zmanjševala po (letni) stopnji 20 %, izvoz je bil res za 22 % večji kot pred letom, toda zaradi nespremenjenega menjalnega tečaja je prinašal izgubo, ki je bila še večja ob dejstvu, da se je uvoz povečal za 46,9 % . Tekoča izguba, zlasti v največjih in izvozno najpomembnejših podjetjih, se je zelo povečala, njihov likvidnostni položaj se je poslabšal, davčna obremenitev pa se je še naprej stopnjevala, tako da je bilo aprila ogroženih že 36,5 % vseh delovnih mest v gospodarstvu.⁹ Tudi napovedi niso bile ugodne, saj je Zavod za družbeno planiranje napovedal, da se bo do konca leta 1990 slovenski BDP zmanjšal še za 2–3%, brezposelnost pa povečala za okoli 5 %. Nosilca najbolj odgovornih gospodarskih resorjev sta kmalu po prevzemu funkcije opozorila na možnost, da bi v »nekaj tednih« lahko prišlo do gospodarskega zloma in propada velikih

7 Repe, *Jutri je nov dan*, str. 53.

8 ARS, AS 223, šk. 4867, zapisnik 8. seje Izvršnega sveta skupščine RS, 26. 6. 1990, Programske usmeritve Izvršnega sveta skupščine RS.

9 ARS, AS, 223, šk. 4861, zapisnik 218. seje Izvršnega sveta skupščine RS, 1. 3. 1990.

delov gospodarstva.¹⁰ Napoved se ni uresničila, četudi se je stanje slovenskega gospodarstva do konca leta 1990 še naprej poslabševalo. Poleg upadanja obsega industrijske proizvodnje, turističnega in blagovnega prometa ter realnih osebnih dohodkov so se zmanjšale tudi naložbe, število registriranih brezposelnih je do konca leta naraslo na 55.441. Do takrat so se zaradi prevelikega trošenja javnega sektorja pomnožile težave na finančnem področju, inflacija pa je narasla na 973,3 %. Krizne razmere so še poglobile jesenske poplave in zapiranje srbskega in tudi drugih jugoslovanskih trgov, na katerih je slovensko gospodarstvo realiziralo okoli četrtno prodaj. Gledano globalno slovenskemu gospodarstvu zaradi poslabšanih gospodarskih razmer in večjih obremenitev, potem ko je zadovoljilo potrebe zveze in republike, ni ostalo nič, saj je tekoča izguba že drugo leto zapored za približno dvakrat preseгла ustvarjeno akumulacijo, ki je za številna podjetja predstavljala glavni vir preživetja.¹¹

TABELA: REALNE STOPNJE RASTI SLOVENSKEGA GOSPODARSTVA V ODSOTOKIH¹²

	1981-1985	1986-1989	1990 Ocena
I. Družbeni proizvod Slovenije	0,6	-0,5	-6,0
II. Zaposleni skupaj	1,1	-0,5	-3,5
Produktivnost dela v gospodarstvu	-0,4	-0,8	-2,5
III. Izvoz skupaj	8,2	4,5	8,0
Izvoz na konvertibilni trg	9,9	4,5	9,0
Uvoz skupaj	-0,1	4,3	30,0
Uvoz s konvertibilnega trga	0,9	5,0	36,0
IV. Razpoložljiva sredstva za končno porabo v Sloveniji	0,5	-2,0	-7,0
V. Osebna poraba prebivalstva	-3,3	1,3	-12,0
Sredstva za osebne dohodke	-2,4	-2,5	-17,0
Realni OD na zaposlenega	-2,7	-2,0	-14
VI. Sredstva za zadovoljevanje skupnih potreb skupaj	-1,5	4,8	-11
Sredstva za družbene dejavnosti	-2,2	3,5	-14
Sredstva za pokojnin. inv. zavarovanje	-0,5	7,0	-6
VII. Sredstva za splošno porabo v Sloveniji	-8,0	0,5	+4,5
VIII. Ustvarjene investicije v osnovna sredstva	-7,1	-2,8	-12
Proizvodne investicije	-6,8	-4,0	-15

10 ARS, AS, 223, šl. 4865, zapisnik 3. seje Izvršnega sveta skupščine RS, 7. 6. 1990.

11 ARS, AS, 223, šl. 4874, zapisnik 38. seje Izvršnega sveta skupščine RS, 28. 11. 1990, Ocena gospodarskega stanja v RS v letu 1990.

12 ARS, AS, 223, šl. 4879, zapisnik 52. seje Izvršnega sveta skupščine RS, 5. 2. 1991, Razvojna politika.

IX. Industrijska proizvodnja	2,0	-0,2	-10
X. Kmetijstvo	1,0	2,9	2,0
XI. Storitve	-1,5	-1,7	-4,7

Kljub opozorilom vlada Lojzeta Peterleta od maja do decembra 1990 gospodarskim vprašanjem ni namenila potrebne pozornosti in jih ni opredelila kot prednostna. Takšen odnos do gospodarskih vprašanj je bil posledica koalicijske vlade, v kateri so imeli partnerji različne poglede na hitrost in radikalnost osamosvajanja, pa tudi na vlogo gospodarstva v procesu osamosvajanja. Kljub temu pa se je v drugi polovici leta 1990 nesporno začela, kot je zapisal eden vodilnih slovenskih gospodarskih analitikov Veljko Bole, »ekspanzija« republiške ekonomske politike, ki je »radikalno širila ekonomsko političen spekter, preko katerega je začela vplivati na pogoje gospodarjenja«. ¹³ Ta »ekspanzija« je bila precej izsiljena zaradi neugodnih pogojev gospodarjenja, ki jih je ustvarjala zvezna ekonomska politika. Omogočili so jo politične spremembe v Sloveniji in razpad jugoslovanskega gospodarskega in pravnega sistema.

Program, ki ga je predsednik vlade Lojze Peterle predstavil v nastopnem govoru ¹⁴ in ga je mesec dni kasneje vlada obravnavala na osmi seji, je bil zelo splošen. Vlada je predpostavila, da bo v razmerah obstoječe ureditve meje gospodarske samostojnosti lahko širila neposredno s prizadevanji za zmanjšanje pristojnosti federalne države, z dejavnim spreminjanjem delov gospodarskega sistema in tudi z »lastnimi posegi« v ekonomsko politiko, posredno pa tako, da bo pospeševala gospodarske stike z drugimi državami in »trajno vključevala« slovensko gospodarstvo v evropske ekonomske integracije. Uresničevanje osamosvojitvenih ciljev naj bi bilo postopno. V prvem, to je »premostitvenem« obdobju, ko so bile možnosti za hiter izhod iz recesije in za »uporabo čistih tržnih načel« še zelo omejene, naj bi vlada z različno pomočjo preprečevala stečaje podjetij, pri čemer pa ne bi za vsako ceno ščitila neuspešnih podjetij, temveč naj bi njihov nadaljnji obstoj pogojevala s prestrukturiranjem. Obvezala se je, da bo zmanjšala splošno davčno obremenitev podjetij in zagotovila davčne olajšave za rentabilne naložbe, uveljaviti je hotela pravico proračunskega zadolževanja doma in v tujini, odpraviti sistemske ovire pri razmahu zasebnega podjetništva ter bolj pritegniti tuj kapital k obnovi zastarele gospodarske infrastrukture. Vlada naj bi v drugem razvojnem obdobju, to je obdobju gospodarskega oživljanja, naloge, povezane z razvojno tehnološkim preoblikovanjem, spodbujanjem hitrejšega gospodarskega razvoja (zlasti industrije), pospeševanjem izvoza izdelkov iz višjih in visokih cenovnih razredov in sploh večjega vključevanja v svetovno gospodarstvo, lahko

¹³ Prinčič-Borak, *Iz reforme v reformo*, str. 595.

¹⁴ *Delo*, 17. 5. 1990, Smo za konfederacijo, če ne za osamosvojitve, str. 3.

preložila na agencijo za prestrukturiranje in sklad za razvoj. Tako bi se sama lahko bolj posvetila pripravi nove zasnove nacionalne kmetijske, trgovinske in energetske politike, uveljavljanju tržnih načel v gospodarski infrastrukturi, spodbujanju razvoja drobnega zasebnega gospodarstva in aktivni politiki pri zaposlovanju. V tem času naj bi se pospešilo lastninjenje ter dokončal proces »normalnega« in učinkovitega gospodarskega sistema.¹⁵

Do konca leta 1990 so bile finančne, sistemske in druge možnosti za hitrejše oživljanje in osamosvajanje slovenskega gospodarstva še zelo omejene. Vlada je v gospodarstvu sledila trem ciljem. Kot je leto dni kasneje napisal dr. Jože Mencinger, podpredsednik vlade, odgovoren za gospodarstvo, je skušala zagotoviti »preživetje gospodarstva v razdobju sistemske transformacije«, vzpostaviti sistem tržnega gospodarstva, postopoma prevzeti gospodarski sistem in širiti področje gospodarske suverenosti. Pri prevzemanju pristojnosti za vodenje gospodarske politike in pri uvajanju novega gospodarskega sistema naj bi pazila, da z novimi ukrepi ne bi »povzročili nepotrebnih lomov v pogojih gospodarjenja« in izzvali protiukrepov drugih republik, federacije in tujine. Politiko gospodarskega »preživetja« je Mencinger predstavil kot pragmatično prilagajanje političnim odločitvam, zvezni gospodarski politiki, dogajanjem v Jugoslaviji in svetu. S tako politiko bi morali obdržati pri življenju čim več podjetij ne glede na njihove rezultate. Taka politika je bila po njegovem najboljša izbira, saj so bili makroekonomski okviri, v katerih je delovalo slovensko gospodarstvo, vse prej kot normalni.¹⁶

POLITIKA PREŽIVETJA

Zaradi močne navezanosti slovenskega gospodarstva na jugoslovansko je vlada z ekonomsko političnimi ukrepi še nekaj mesecev podpirala gospodarski program predsednika zvezne vlade Anteja Markovića. Avgusta 1990 je s posebnim memorandumom opozorila zvezno vlado na odmike pri uveljavljanju stabilizacijskega programa in zahtevala »korekcije«, ki bi ga lahko še obdržale pri življenju. Ker iz Beograda ni bilo ustreznega odgovora, se je slovenska vlada odločila, da bo začela sama sprejemati ukrepe za zaščito svojega gospodarstva tudi na področjih, na katerih še ni imela potrebnih pristojnosti.¹⁷

Na začetku junija sta predlog ukrepov za preprečitev gospodarskega zloma in socialne »eksplozije« predstavila ministra dr. Jože Mencinger in dr. Marko Kranjec. Ukrepe za oživitev gospodarstva, kot sta jih imenovala, sta razdelila v tri

15 ARS, AS, 223, š. 4867, zapisnik 8. seje Izvršnega sveta skupščine RS, 26. 6. 1990, Programske usmeritve.

16 Prinčič-Borak, *Iz reforme v reformo*, str. 595–596.

17 ARS, AS, 223, š. 4877, zapisnik 50. seje Izvršnega sveta skupščine RS, 8. 1. 1991.

skupine.¹⁸ V prvi skupini so bili ukrepi za preprečitev stečajev. Predlagatelja sta menila, da bi bila časovno nedoločena odložitev vseh stečajev slaba rešitev. Kot ustrežnejšo sta predlagala odlaganje stečajnih postopkov z usklajeno pomočjo bank. Po tem načinu naj bi skrb za izdelavo primerne sanacijskega programa posameznih podjetij in odlaganje njihovih plačil prevzela posebna vladna strokovna skupina. Vlada bi tako skrbela za redno in dodatno kratkoročno zadolževanje republike oziroma njenega proračuna. Druga skupina ukrepov naj bi zmanjšala obremenitev gospodarstva s fiskalnimi in drugimi dajatvami. Davčna obremenitev slovenskih podjetij je bila zelo velika, saj je obremenitev dela znašala okoli 45 % bruto stroška, obremenitev kapitala pa okoli 57 % (obremenitev profita). Predvideno je bilo tudi zmanjšanje posameznih prispevkov v zvezne in republiške sklade javnih financ ter za investicije v infrastrukturo. S tretjo skupino ukrepov naj bi povečali pristojnosti vlade na področju politike plač in nadzora nad njihovih izplačilom.

Nosilci slovenske ekonomske politike so osrednjo pozornost in energijo namenili prvi skupini ukrepov za preživetje slovenskega gospodarstva, to je preprečevanju stečajev z odlaganjem plačila obveznosti v republiški proračun, dajanjem vladnega poročstva in imenovanjem strokovnih ekip za pripravo sanacijsko-razvojnih programov in programov prestrukturiranja podjetij. Odlogi plačil davkov in prispevkov podjetij, ki jim je zaradi dolgotrajne insolventnosti grozil stečaj, niso dosegli pričakovanega obsega. Kljub naraščanju števila podjetij z blokiranimi žiro računi je vlada od maja do oktobra odlog odobrila le 40 podjetjem.¹⁹ Sanacijsko-razvojno prestrukturiranje in dokapitalizacija sta tako postali najbolj izpostavljeni nalogi v politiki oživljanja in preživetja slovenskega gospodarstva.

V seznamu podjetji oziroma poslovnih sistemov, ki jim je v obravnavanem času najslabše kazalo in jih je pred stečajem lahko rešila le znatna državna pomoč, so bile na vrhu Slovenske železarne. Izgube koncerna, ki so sredi leta 1990 znašale že 150 milijonov mark, so naraščale tako hitro, da je jeseni 1990 vlada začela resno razpravljati o tem, ali je njegova sanacija sploh smiselna.²⁰ V podobno težkem finančnem položaju so bili tudi Elan, Litostroj, TAM, Gorenje in še več »paradnih konjev« slovenskega gospodarstva. Od 7. maja do 3. oktobra je vlada v 51 razvojno sanacijskih programov preusmerila 1302 milijona din (186 milijonov mark). Ta podjetja so v prvi polovici leta 1990 ustvarila 9,8 % vsega prihodka slovenskega gospodarstva, 22,9 % slovenskega izvoza in pridelala 23,2 % vseh izgub. Za 31

18 ARS, AS, 223, šk. 4865, zapisnik 3. seje Izvršnega sveta skupščine RS, 7. 6. 1990, Preprečitev zloma.

19 ARS, AS, 223, šk. 4872, zapisnik 29. seje IS, 24. 10. 1990. Ocena stanja v gospodarstvu Republike Slovenije s predlogi ukrepov za ureditev razmer na posameznih področjih.

20 ARS, AS, 223, šk. 4871, zapisnik 28. seje Izvršnega sveta skupščine RS, 18. 10. 1990, Kritični gospodarski položaj slovenskih železarn in možne rešitve.

sanacijskih programov pa postopek preverjanja še ni bil dokončan oz. jih vlada še ni obravnavala. Od večjih industrijskih podjetij so Slovenske železarne prejele 175 milijonov din, Iskra 160,6, Gorenje 143,5, TAM 175, Metalna in Litostroj pa vsak po 70 milijonov din. Ta sredstva so pomembno prispevala k stroškovni razbremenitvi financiranja poslovanja dela slovenskega gospodarstva, niso pa olajšala problema podkapitaliziranosti pretežnega dela razvojno perspektivnih podjetij.²¹ Po poročilu, ki ga je pripravila vlada, bi Slovenija za pospešitev razvoja perspektivne industrije, turizma in drobnega gospodarstva potrebovala okoli 500 milijonov mark.²²

Problem tekoče likvidnosti je vlada blažila z omogočanjem neposrednega zadolževanja slovenskih podjetij v tujini, odkupila je del iriškega dolga, oktobra pa je zmanjšala odstotek nakazil federaciji. Od 15. oktobra je zadržala 50 % prihodkov temeljnega prometnega davka, ki so pripadali federaciji, od 23. oktobra je Slovenija zadržala vse prihodke temeljnega prometnega davka, od 6. decembra 1990 pa vse prihodke, ki so pripadali federaciji.

Novembra se je vlada lotila problema pospeševanja izvoza na konvertibilno območje. Za subvencioniranje izvoza je izdala republiške obveznice v dinarski protivrednosti za 220 milijonov mark. Z zakonom o intervencijah v gospodarstvu je vlada v začetku decembra sredstva, ki so bila namenjena za pospeševanje razvoja, sanacijo podjetij in plačilo njihovih zapadlih poroštvenih obveznosti, v prvi vrsti namenila izvozno nadpovprečno usmerjenim podjetjem v črni in barvni metalurgiji, kovinski, elektro, lesni in tekstilni industriji.

Decembra si je vlada zagotovila dodatna sredstva s posojilom, ki ga je preko Ljubljanske banke najela pri Svetovni banki za programe varčevanja z energijo in za varstvo okolja.²³ Nekaj uspehov je vlada dosegla tudi pri plačah. Skrbno je nadzorovala njihovo gibanje, zato ji je bolj kot v drugih jugoslovanskih republikah uspelo ustaviti preveliko rast plač. Omeniti je treba tudi zbiranje dodatnih sredstev za pomoč brezposelnim.

Vladna gospodarska politika je bila deležna številnih kritik, ki so letele predvsem na njeno pasivnost, problemov naj se ne bi lotevala sistematično in neposredno, temveč tako, kot se pojavljajo. Prizanesla ji ni niti domača ekonomska stroka. Slednja je vladi očitala, da se je denarne podhranjenosti gospodarstva lotila »zelo neurejeno in precej neuspešno«, da je bila njena likvidnostna »injekcija« v juniju simbolična, saj ji ni uspelo potegniti likvidnostnih sredstev

21 Analiza SDK je pokazala, da je v industriji in rudarstvu med 707 velikimi in srednjimi podjetji podkapitaliziranih 248 ali 35,1 % podjetij, ki so zaposlovala 44 % vseh delavcev v omenjeni panogi. Povprečni delež trajnega kapitala v teh podjetjih je bil 32,2 %, kar je bilo znatno pod mejo 50 %, ki je predstavljala ločnico med dobro in podkapitaliziranostjo.

22 ARS, AS, 223, šk. 4871, zapisnik 28. seje Izvršnega sveta skupščine RS, 18. 10. 1990, Informacija o podkapitaliziranosti slovenske industrije.

23 ARS, AS, 223, šk. 4930, zapisnik 41. seje Izvršnega sveta skupščine RS, 7. 12. 1990.

iz bank in od prebivalstva, kot so to storili v drugih republikah. Nadalje je po sodbi stroke začela prepozno stimulirati izvoz, zadrževati prihodke federacije in se ukvarjati s trošenjem javnega sektorja ter je premalo storila za znižanje obremenitev podjetij. V dobro pa so nosilcem ekonomske politike šteli, da so bili restriktivno razpoloženi, kar je bilo ugodno za dolgoročno vzpostavljanje večje cenovne konkurenčnosti slovenskega gospodarstva.²⁴

ZMANJŠEVANJE PRISTOJNOSTI ZVEZNE VLADE

Kljub številnim razgovorom Predsedstva SFRJ z vodstvi republik in avtonomnih pokrajin se leta 1990 niso dogovorili o bodoči ureditvi odnosov v Jugoslaviji. Zvezni organi so ob podpori posameznih republik vztrajali pri federativni ureditvi. Po zamisli Predsedstva SFRJ iz oktobra 1990 bi območje ZRJ ostalo enotno gospodarsko območje z enotnim trgom, enotnim monetarnim, deviznim, carinskim in bančnim sistemom, s skupno politiko ekonomskih odnosov s tujino, skupno razvojno politiko in strategijo znanstveno-tehničnega razvoja. Federacija bi urejala lastninska, obligacijska in številna druga razmerja, odločanje s konsenzom republik je bilo predvideno le za tista vprašanja, za katera bi se med sprejemanjem ustave ugotovilo, da so življenjskega pomena za republike.²⁵

V teh razgovorih se je Slovenija, tako kot Hrvaška, zavzemala za konfederalno ureditev. Hkrati pa so njeni predstavniki in izvršni organi od maja 1990 naprej pospešeno sprejemali deklaracije in druge akte, ki so širili prostor republiške suverenosti, omejevali veljavnost zveznih zakonov in poudarjali načelo samoodločbe. Prepletanje dveh v bistvu nasprotujočih si procesov ni bila samo posledica poglobljajoče se gospodarske krize in centralističnih teženj Beograda, temveč tudi dejstva, da sredi leta 1990 v Sloveniji ni bilo enotnih pogledov na urejanje njenih odnosov znotraj Jugoslavije. Vladi kot celoti je bila, tako kot tudi posameznim političnim strankam, bližja zamisel o konfederaciji oziroma meddržavna zveza po vzoru Beneluxa. V tovrstni zvezi naj bi bilo prilagajanje jugoslovanski zakonodaji in prispevanje manjših sredstev v zvezni proračun minimalno, zagotavljala pa naj bi, da ne bi po nepotrebem in premočno prizadeli slovenskega gospodarstva in prebivalstva, se pravi, da mu ne bi prezgodaj zaprli dostopa do zveznih deviznih, blagovnih in drugih rezerv, ogrozili veljavnosti mednarodnih sporazumov in prekinili gospodarskih tokov s tujimi trgi. Po njihovi oceni za izstop iz zveznega pravnega sistema, zlasti gospodarskega dela, še niso

24 Prinčič-Borak, *Iz reforme v reformo*, str. 596–597.

25 Prinčič-Borak, *Iz reforme v reformo*, str. 575–579.

bili izpolnjeni pogoji, zato bi bilo ustrežnejše, če bi do (morebitne) medrepubliške pogodbe vsaj gospodarske zadeve urejali na »pragmatičen način, od primera do primera, seveda ob jasnih usmeritvah skupščine Republike Slovenije«. ²⁶ Vlada se je torej opredelila za postopno, dolgoročno osamosvajanje gospodarskega področja in za previdnost pri trganju vezi slovenskega gospodarstva od Jugoslavije.

Radikalni del vlade in politike ni bil za konfederacijo. Svarili so, da bi to samodejno pomenilo sprejemanje zvezne gospodarske politike in prepuščanje vse pobude zvezni vladi. Predlagali so čimprejšnji sprejem deklaracije o razglasitvi samostojnosti slovenske države in sprejem zakonov, ki bi zveznim jugoslovanskim organom odvzeli vse pristojnosti v Sloveniji.

Vodilni ekonomisti, nekateri so bili tudi v vladi, so menili, da je zahteva po gospodarski izločitvi slovenskega gospodarstva od jugoslovanskega z ekonomskega vidika sporna in nesprejemljiva. Tudi napovedi posameznih gospodarstvenikov, ki so bile predstavljene javnosti, niso bile v prid radikalnim posegom v gospodarsko življenje. Opozarjale so, da je vse preveč »če-jev«: če zvezna vlada od deviznih rezerv, ki jih ima v tujini, ne da Sloveniji nič, če Slovenija ne bi mogla računati na bencin in nafto iz blagovnih rezerv, če ne vključijo slovenske banke v program sanacije itn. Še posebej zaskrbljujoča pa je bila ocena Zavoda RS za družbeno planiranje o gospodarskih posledicah zapiranja trgov blaga in storitev v drugih republikah. Sredi leta 1990, ko je bila ta ocena predstavljena vladi, je delež domače potrošnje slovenske proizvodnje (reprodukcijska, osebna, investicijska in splošna) predstavljal 52 % končne potrošnje, 18 % je bilo izvoza, okoli 30 % proizvodnje pa je Slovenija prodala v druge republike. Če bi prišlo do popolnega izpada prodaje v te republike, bi se zmanjšal obseg slovenske proizvodnje za 37,25 %. Zavod je izračunal, da v tem primeru te proizvodnje ne bo mogoče nadomestiti niti z izvozom niti s preusmeritvijo v druge programe, temveč bo treba ta del proizvodnje ustaviti. ²⁷

Prvo področje, na katerem je začela Slovenija dejansko uresničevati svoje interese, so bile njene finančne obveznosti do proračuna federacije in Sklada federacije za pospeševanje razvoja manj razvitih republik in AP Kosovo.

²⁶ ARS, AS, 223, šk. 6346, zapisnik 4. seje koordinacijske komisije Izvršnega sveta skupščine RS, 22. 6. 1990, Informacija o uresničevanju prednostne uporabe republiškega zakona pred zveznim zakonom.

²⁷ ARS, AS, 223, šk. 4865, zapisnik 3. seje Izvršnega sveta skupščine RS, 7. 6. 1990, Informacija o nekaterih problemih izvajanja finančnih obveznosti Republike Slovenije do federacije.

TABELA: OCENA PRILIVOV IN ODLIVOV SREDSTEV IZ REPUBLIKE SLOVENIJE V FEDERACIJO V LETU 1990²⁸

	V milijon din	Struktura v %
A. OBVEZNOSTI RS DO ZVEZNEGA PRORAČUNA:		
SKUPAJ	19791	100
Od tega:		
Temeljni prometni davek	6883	34,8
Posebni prometni davek za JLA	2854	14,4
Kotizacija federaciji	785	4,0
Carine in druge uvozne dajatve	9200	46,5
Zvezne upravne takse	69	0,3
B. PRILIVI SREDSTEV IZ ZVEZNEGA PRORAČUNA V RS:		
SKUPAJ	4702	100
Od tega:		
Zvezne izvozne stimulacije	2700	57,4
Prihodki SPIZ za pokojnine borcev in invalidov	721	15,3
Intervencije v gospodarstvu in ostalo	1281	27,2
C. NETO OBVEZNOSTI RS DO ZVEZNEGA PRORAČUNA:	15089	7,6

Iz taktičnih razlogov se je vlada najprej lotila obveznosti do sklada federacije. Republiška skupščina je 13. junija podprla njen predlog, po katerem je Slovenija »prenehala« poravnovati obveznost do tega sklada za leto 1989, obveznosti za leto 1990 pa je več kot prepolovila in ustavila dogovarjanje o novih naložbenih projektih.²⁹ V veljavi so ostale obveznosti oziroma samoupravni sporazumi o združevanju dela in sredstev za posamezne programe v Črni gori, Bosni in Hercegovini ter Makedoniji, za katere je potem julija republiška koordinacija odobrila nakazilo sredstev.³⁰

Junija 1990 so na sejah slovenske vlade več pozornosti namenili uveljavitvi konfederalnega položaja Republike Slovenije v Jugoslaviji. Gospodarstvo je postavila kot eno od treh temeljnih področij federacije, ki jih je bilo treba šele opredeliti. Pri obravnavi minimalnih funkcij konfederacije na tem področju se je

28 ARS, AS, 223, šk. 4872, zapisnik 31. seje Izvršnega sveta skupščine RS, 31. 10. 1990.

29 Obveznost Republike Slovenije za leto 1990 je znašala 1610,2 milijona din, od tega za združevanje sredstev 888,7 milijona din in za obvezno posojilo 721,5 milijona din. V prvih štirih mesecih leta 1990 je Slovenija vplačala 125,5 milijona din za obvezno posojilo in 71,4 milijona din za združevanje, skupaj 196,9 milijona din. S tem je bila predvidena obveznost do sklada federacije izpolnjena 36,7 % pri obveznem posojilu in 24,1 % pri združevanju.

30 Koordinacijski odbor pri GZS je 3. julija odobril združevanje sredstev slovenskih podjetij v 7 programov v Makedoniji, 4 v Bosni in Hercegovini in 2 v Črni gori. 13. julija pa še za 5 programov v Bosni in Hercegovini.

omejila na carinsko, ekonomsko in monetarno unijo.³¹ Junija je slovenska vlada v pogajanjih o novih gospodarskih odnosih od zvezne vlade zahtevala devalvacijo dinarja, zmanjšanje zveznega proračuna, prost pretok blaga in storitev, omejitve primarne emisije in vpliv nanjo, odpoved centraliziranemu zdravljenju bančnega sistema in centralizaciji neposrednih davkov ter sprotno določanje plačnikov dolgov v tujini.

Julij je bil s stališča naše obravnave še posebno nabit z dogodki in tudi s premiki. Skupščina je potrdila usmeritev oziroma elemente za konfederalno pogodbo, s čimer je spodbudila ostre razprave tudi izven skupščinskih klopi. Jedro ugovorov je bilo, da je razlika med posameznimi deli Jugoslavije prevelika, da bi bila lahko dobra podlaga za oblikovanje skupne monetarne unije in skupnega trga. Razlika v gospodarski razvitosti med Kosovom in Slovenijo je bila 1:7, medtem ko je bila v Evropski skupnosti razlika med najmanj in najbolj razvito državo 1:3.

V tem mesecu je skupščina sprejela še predlog Predsedstva RS, da se začne postopek za sprejem nove ustave Republike Slovenije. V njem je bilo zapisano, da bo nova ustava izražala tudi polno ekonomsko suverenost samostojne Slovenije in bo predstavljala uresničitev načela samoodločbe, izražene s sprejemom deklaracije o suverenosti države Republike Slovenije. Po njej je moral gospodarski sistem temeljiti na ustavi Republike Slovenije, zvezni predpisi pa so veljali le, če niso bili v nasprotju z ustavo in zakoni Republike Slovenije. Splošno navdušenje je za kratek čas zmotilo le pisanje enega vodilnih in vplivnih slovenskih ekonomistov Velimirja Boleta, ki je bil zgrožen nad dejstvom, da so v razpravi v republiški skupščini le trije poslanci opozorili na izrazito kvarne materialne posledice deklaracije. Ostalih poslancev pa te niso zanimale oziroma so menili, da jih ne bo. Bole je v članku, ki ga je objavilo Delo, izpostavil, da bi takojšnja razglasitev denarne suverenosti zelo prizadela slovensko gospodarstvo. S tem bi slovensko gospodarstvo za nekaj časa ostalo brez možnosti dostopa do večine tujih kreditov in z majhnimi deviznimi rezervami, ki ne bi zadoščale za tekoče poslovanje in bi poleg tega ustavile uvoz potrošnega in drugega blaga, kar bi povzročilo splošno pomanjkanje. Na tujo pomoč in vlaganja se ne bi smeli zanašati, kot tudi ne na denarno pomoč slovenskih izseljencev. Izhod bi bil le večji izvoz, česar pa ne bi bilo mogoče doseči v kratkem času, politika izvoza za vsako ceno, ki je veljala v letih 1982–1985, pa z ekonomskega stališča ni bila sprejemljiva.³²

Konec avgusta je zasnutek konfederalne pogodbe, ki jo je pripravila vlada, obravnavalo predsedstvo Republike Slovenije. Po besedah ministra Lojzeta Janka je bilo njihovo izhodišče kar »najbolj mehka ali rahla zveza, na nekaterih

³¹ ARS, AS, 223, šk. 6346, zapisnik 4. seje koordinacijske komisije Izvršnega sveta skupščine RS, 22. 6. 1990, Izdelava projekta uveljavitve konfederalnega položaja Republike Slovenije v Jugoslaviji.

³² Delo, 21. 7. 1990, Velimir Bole: Slovenski gospodarski trenutek in cena »zlahka obljubljene hitrosti«, str. 20.

področjih pa so (bili) podani tudi elementi tesnejših povezav«. V taki razporeditvi je bilo gospodarstvo ključno in tudi za druge dele države najbolj sprejemljivo področje, nova opredelitev skupnih ekonomskih interesov pa prednostna naloga. Po mnenju avtorjev tega dokumenta je bilo še največ možnosti za dogovor o svobodni trgovinski coni, kar je pomenilo, da znotraj konfederacije med državami ne bi bilo carin. Za enotni trg po njihovem mnenju ni bilo stvarnih pogojev, saj so si bili posamezni deli preveč »narazen«. Kot so opozarjale 45-letne izkušnje, je bila tudi monetarna unija zelo vprašljiva. Vprašanje skupne politike v temeljni infrastrukturi (promet, zveze, energetika) pa tudi način odpravljanja razlik med članicami konfederacije in s tem v zvezi oblikovanje posebnih skladov so pustili še nerešeno. V razpravi je tudi predsednik predsedstva RS Milan Kučan poudaril, da bodo ključni razlogi za konfederacijo ali proti njej zagotovo gospodarski. Ekonomski interes je imel po njegovem širšo »dimenzijo« tudi zato, ker je bil povezan z vstopanjem v evropske integracije in ustanove. Šlo je torej za oceno, ali bodo posamezne države na jugoslovanskem ozemlju lažje skupaj premostile razlike, si ustvarile boljše razmere za kasnejši sprejem ob pogojih, ki jih bo postavila evropska skupnost vsaki republiki posebej ali vsem skupaj, ali pa bo to lažje, če bo vsaka država poskušala to doseči sama. V razpravi so se dotaknili tudi razgovora slovenskih predstavnikov pri predsedniku Zveznega izvršnega sveta. Slednji jih je namreč ob tej priložnosti opozoril, naj dobro premislijo, preden se bodo podali na pot osamosvojitve, saj bo Slovenija v tem primeru izgubila možnost črpanja skupnih deviznih in blagovnih rezerv in emisije denarja. To je z drugimi besedami pomenilo, da bo ostala brez deviz, nafte, bencina in gotovine. Na tej seji je bil sprejet sklep, naj posebna skupina pripravi nov predlog »elementov« konfederalne pogodbe.³³

Posebna vladna skupina je v kratkem času izdelala elaborat z naslovom Možni elementi konfederalne pogodbe, tako da ga je vlada obravnavala že v prvih dneh septembra. V njem je bilo gospodarstvo opisano kot bistvena sestavina konfederalne pogodbe. Predvidel je skupen trg, usklajevanje skupne politike oziroma pravil na področju gospodarske infrastrukture, konkurence, dumpinga in državnih subvencij ter financiranje delovanja federacije v obliki kotizacije. Vsaka članica naj bi imela svoj carinski sistem in valuto ter svoja gospodarska predstavništva v tujini. V razpravi so imeli ministri največ pomislekov do uveljavitve carinske unije, češ da bi s tem onemogočili polno uveljavljanje slovenskih interesov. Lojze Janko je prisotne opozoril, da je prišel čas, ko mora vlada svoje naslednje korake skrbno pretehtati in »jasno« izdelati ter jih skriti pred javnostjo, sicer bo zvezna vlada lahko ukrepala prej, preden bo Slovenija na

33 ARS, AS, Arhiv urada predsednika Republike Slovenije, zapisnik 13. seje Predsedstva skupščine RS, 29. 8. 1990.

to pripravljena. »Kaj bo,« se je vprašal Janko, »če Srbi začnejo tiskati dinarje in jih zamenjajo za marke, potem Slovenija ne bo dobila nič od deset milijard deviznih rezerv. Ker do njih ne more. Kaj bo, če ničesar ne dobimo iz blagovnih rezerv.«³⁴

Septembra so bili v ospredju tudi predlogi ZIS za spremembe zakonov na področju proračunskih dohodkov, monetarne, kreditne in devizne politike. V Sloveniji jih niso mogli podpreti, saj so pomenili še večjo davčno obremenitev slovenskega gospodarstva in zmanjšanje možnosti za pridobitev deviznih in dinarskih sredstev iz zveznih skladov. Vlada je skupščini predlagala, naj jih njeni predstavniki kot take ne podprejo.

Na začetku oktobra se je težišče osamosvojitvenih prizadevanj premaknilo na sprejem ustavnih dopolnil od XCVI do XCVIII. S tem ustavnopravnim dejanjem je skupščina omejila veljavnost zveznih predpisov in tudi zvezne ustave na slovenskem ozemlju. Po določilih ustavnega dopolnila XCVI se je Slovenija v »celoti, enostransko in dokončno izločila iz pravnega reda jugoslovanske federacije, čeprav v prehodnem obdobju še ohranja zvezne predpise ureditev iz amandmaja XCVI.«³⁵ Na podlagi tega dopolnila je bil sprejet ustavni zakon, ki je določil zvezne zakone, ki v Sloveniji niso več veljali. V istem mesecu je bila sprejeta odločitev o (ne)poravnavi obveznosti do zveznega proračuna za leto 1990³⁶ in sprejeta zasnova gospodarske politike za naslednje leto. Težišče je bilo na zagotavljanju večjega izvoza, reševanju težav elektrogospodarstva in premogovništva ter na nadaljevanju procesa prestrukturiranja slovenskega gospodarstva, pri čemer naj bi opuščali sanacijo energetske, surovinske in ekološko ekstenzivnih programov z nizko dodano vrednostjo, pospeševali pa tržno zanimive programe in uvajanje novih tehnologij. Med prednostnimi nalogami je bila še omejevalna politika na področju osebnih dohodkov in javne porabe, povečanje akumulativnih sposobnosti gospodarstva z zadolževanjem v tujini, pomoč brezposelnim in uvajanje tržnih pravil v stanovanjsko in komunalno gospodarstvo.³⁷

34 ARS, AS, 223, šk. 4869, zapisnik 19. seje Izvršnega sveta skupščine RS, 6. 9. 1990.

35 Prinčič-Borak, *Iz reforme v reformo*, str. 569.

36 Po sprejemu dopolnilnega predloga ZIS k osnutku zakona o skupnem obsegu dohodkov proračuna federacije za leto 1990 je znašala obveznost Republike Slovenije 19,7 milijarde din (odliv temeljnega prometnega davka, posebni prometni davek za JLA, kotizacija federacije, carine in uvozne dajatve, zvezne upravne takse), kar je znašalo 10 % očiščenega BDP RS. Ob upoštevanju, da se je določen del vrnil v Slovenijo, je to pomenilo neto odliv iz Slovenije več kot 15 milijard din ali 7,6 % očiščenega BDP Slovenije.

37 ARS, AS, 223, šk. 4872, zapisnik 29. seje Izvršnega sveta skupščine RS, 24. 10. 1990, Ocena stanja v gospodarstvu Republike Slovenije s predlogi ukrepov za ureditev razmer na posameznih področjih.

ODLOČITEV ZA GOSPODARSKO OSAMOSVOJITEV

Sredi jeseni je slovenska osamosvojitvena strategija zahtevala nov premislek. Vse bolj očitno je postajalo, da konfederacija ni več uresničljiva. Bistvo takratnih iskanj in protislovij je še najbolj predstavil Janko Lorenci v članku, ki ga je objavilo Delo. Zapisal je, da je psiha povprečnega slovenskega politika naravnana konfederalno, čeprav konfederacija ni več uresničljiva, saj Srbija ne bo nikoli za to. Tudi če bi se začeli pogajati, bi to trajalo predlogo, zlasti z gospodarskega stališča, ki je bilo po njegovem »ključna materialna točka resnične samostojnosti«. Gospodarski razlogi so bili torej tudi za Lorencija tisti, ki so vodili Slovenijo v popolno osamosvojitvev. Slednje je zahtevalo premislek slovenske osamosvojitvene strategije. Kajti, kot je zapisal Lorenci, »slovenska skupščina pospešeno sprejema zakone, ki razveljavljajo pristojnosti zveznih teles. Toda tečaj dinarja še vedno določajo v Beogradu ...«³⁸

Novembra je vlada obravnavala več elaboratov, ki so analizirali različne vidike osamosvajanja Slovenije. Največ pozornosti je bil deležen elaborat Samostojna Slovenija: zakaj, čemu, kako? V njem so bili nanizani in argumentirani štirje bistveni razlogi za gospodarsko osamosvojitvev. Prvi razlog je bil razpad pravnega in ekonomskega sistema ter očitna nemoč zveznih organov, da prispevajo k izhodu iz globoke krize, v kateri je bila Jugoslavija. Zaradi tega in prenašanja najtežjih bremen uresničevanja protiinflacijskega in stabilizacijskega programa na slovensko gospodarstvo (in tudi lastnih razvojnih napak) je bilo slovensko gospodarstvo tik pred tem, da se znajde v brezizhodnem položaju. Drugi razlog je bil jugoslovanski institucionalni okvir, ki ni dopuščal samostojnega ukrepanja, ko je šlo za obrambo življenjskih interesov slovenskega gospodarstva. Tretji razlog je bila ugotovitev, da bo Slovenija gospodarsko in razvojno preživela le, če se vključi v evropski gospodarski prostor in sprejme evropski način upravljanja z gospodarstvom. Četrty razlog je bilo prepričanje, da bo gospodarska osamosvojitvev omogočila hitrejšo vzpostavitev normalnega gospodarskega sistema, samostojno ekonomsko politiko, normalne kapitalske povezave s svetom, boljšo izrabo geografskega položaja, učinkovitejšo izrabo razvojnih zmogljivosti, hitrejšo prilagajanje evropskim pravilom gospodarjenja in prenehanje vzdrževanja drage zvezne države. V zaključku je elaborat obravnaval tveganja kot sestavni del osamosvojitvenega procesa. Predpostavil je visoko stopnjo tveganja, saj je bilo pričakovati burno reakcijo federacije in ostalih delov Jugoslavije, pa tudi drugih držav in mednarodnih finančnih ustanov. Napovedal je, da bo vlada v času od razglasitve rezultatov plebiscita do osamosvojitve skupaj z drugimi oblastnimi organi delovala tako, da se bo izognila posledicam, ki bi nastale ob takojšnji enostranski prekinitvi vezi z Jugoslavijo.³⁹

38 Delo, 29. 9. 1990, Generacija mečkačev?, str. 17.

39 ARS, AS, 223, šk. 4875, Samostojna Slovenija: zakaj, čemu, kako, 30. 11. 1990.

Ob predlogu zakona o plebiscitu je vlada predstavila dokument z naslovom Osamosvajanje Slovenije, s katerim je nadgradila problematiko osamosvajanja ter jasno in odločno napovedala odhod Slovenije iz jugoslovanske skupnosti. Uvodni del je bil namenjen načelnim razlogom za osamosvojitve. Najpomembnejši so bili: federalni institucionalni okvir, ki Sloveniji ni dopuščal samostojnega ukrepanja, ko je šlo za njene gospodarske interese ter velike gospodarske razlike med posameznimi deli države. Sledila sta počasnost Jugoslavije pri vključevanju v evropske povezave in onemogočanje republikam, da to storijo same, ter neustrezna politika zaposlovanja. V drugem delu je dokument obravnaval prednosti in slabosti osamosvojitve. Z gospodarskega vidika bi osamosvojitve na eni strani omogočila hitrejšo vzpostavljanje normalnega gospodarskega sistema, navezovanje tesnejših kapitalskih stikov z razvitim svetom, učinkovito izrabo lastnih razvojnih možnosti in prenehanje vzdrževanja drage zvezne države. Z osamosvojitvijo bi se zmanjšali stroški državne uprave. Za financiranje federacije bi morala Slovenija leta 1991 nakazati 17,5 milijarde din, če pa bi te zadeve opravljala njena administracija, bi stalo med 10 in 14 milijardami din. Po drugi strani pa bi se zaradi osamosvojitve povečali stroški za vzpostavitev lastnega gospodarskega sistema in ustanov. Sledila bi izguba jugoslovanskega trga in zunanjetrgovinskih vezi, ki jih je vzpostavila Slovenija preko zveznih podjetij in ustanov, pa tudi izguba premoženja v drugih delih države. Glede prekinitve gospodarskih tokov z drugimi deli Jugoslavije se je vlada zanašala prvič na to, da je slovensko gospodarstvo le dobro tretjino prodaj realiziralo v Jugoslaviji, nabave pa so znašale eno četrtno, in drugič na to, da je slovensko gospodarstvo najbolj vezano na Hrvaško. Vlada je upala, da se vsi stiki ne bodo prekinili, če bodo v Sloveniji ravnali »razumno«. Če pa bi se to vendarle zgodilo, je izračunala, da bi se slovenska proizvodnja morala zmanjšati za okoli 35 %, pri 50 % izpadu prodaj na jugoslovanske trge pa za 19 %. Problem izpada nabave in tudi nafte bi rešili z večjim uvozom. Poleg notranjih naj bi osamosvojitve povečala tudi zunanje težave. Prišlo bi do tuje blokade finančnih tokov zaradi skupnih jugoslovanskih dolgov, do zmanjšanja zanimanja tujih vlagateljev, pa tudi do večje nenaklonjenosti mednarodnih denarnih ustanov. Ta dokument se je končal s stavkom: Tvegati ali privoliti v popolno gospodarsko razsulo? - Tvegati!⁴⁰

Do plebiscita je vlada obravnavala že tudi možnosti za osamosvojitve na posameznih gospodarskih področjih. Med njimi je bilo najpomembnejše denarno. Prvo besedilo je napisal Cvetko Kobal. Končni elaborat o denarni politiki in centralni banki pa je pripravila Narodna banka Slovenije in ga decembra poslala vladi. V njem je izpostavila zahtevne naloge in z njimi povezane probleme, ki so se nanašali na uresničevanje temeljnih vsebin lastnega denarnega sistema. Poleg

40 *Delo*, 8. 12. 1990, Tvegati ali privoliti v popolno gospodarsko razsulo? - Tvegati!, str. 21.

tega, da materialnih priprav ni bilo mogoče prikriti, sta bila pred vlado najtrša oreha: uvedba lastnega denarja in vzpostavitev odnosa nove nacionalne valute do tujih valut.⁴¹

Plebiscit o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije, ki je bil 23. decembra 1990, je samo potrdil odločitev o samostojni slovenski poti. Sprejem ustavnega dopolnila XCIX k slovenski ustavi, Temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije po plebiscitni odločitvi in ustavnega zakona za izvedbo temeljne ustavne listine so bili zadnji koraki odcepitve Republike Slovenije od državne in ustavnopravne ureditve Jugoslavije. Določila navedenih zakonskih predpisov so odredila, da Republika Slovenija sama ureja vse odnose znotraj republike kot tudi odnose z drugimi jugoslovanskimi republikami, državami in mednarodnimi organizacijami. Po plebiscitu je vlada sporočila, da je gospodarsko osamosvojitve postavila za svoj prvi cilj, ter predstavila osamosvojitveno strategijo, ki potem do spomladi 1991 ni bila nadgrajena.

Tako se je decembra 1990 začelo drugo in najpomembnejše obdobje izstopanja slovenskega gospodarstva iz jugoslovanskega gospodarskega sistema, ki je trajalo do 26. junija 1991. Junija 1990 sprejeta programska usmeritev je še ostala podlaga za delovanje vlade, vendar je, gledano v celoti, osrednjo pozornost namenila gospodarskemu osamosvajanju od Jugoslavije, politiko »preživetja« in prizadevanja za vzpostavljanje tržnega gospodarstva pa je nekoliko potisnila v stran.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

- ARS – Arhiv Republike Slovenije
- Arhiv urada predsednika RS
- AS 223 – Izvršni svet skupščine SR Slovenije
- AS 1165 – Gospodarska zbornica Slovenije
- AS 1944 – Predsedstvo SR Slovenije

41 ARS, AS, 223, šk. 4876, zapisnik 45. seje Izvršnega sveta skupščine RS, 18. 12. 1990, O denarni politiki, centralni banki in tovrstnih elementih suverenosti Republike Slovenije.

Časopisi

Delo

Literatura

Deklaracija o urejanju razmerij, ki imajo splošen pomen za Republiko Slovenijo. *Uradni list Republike Slovenije*, št. 8/405, 16. 3. 1990.

Prinčič, Jože; Borak, Neven. *Iz reforme v reformo : slovensko gospodarstvo 1970–1991*. Ljubljana : Fakulteta za družbene vede, 2006.

Repe, Božo. *Jutri je nov dan: Slovenci in razpad Jugoslavije*. Ljubljana : Modrijan, 2002.

Aleksander Lorenčič

**PROCES
GOSPODARSKE
PREOBRAZBE
IN RAZMAH
PODJETNIŠTVA V
LETU 1990**

**AGONIJA SLOVENSKEGA GOSPODARSTVA V LETU 1990 IN
VZROKI ZANJO**

Slovenija je dolga desetletja živila v okviru pojava, ki ga ekonomisti poznajo kot Guliverjev učinek. Gre za pojav, ko se manjša, šibkejša država in njeno gospodarstvo prilagajata standardom večje in močnejše države, ki je lahko soseda, lahko pa gre tudi za ekonomsko skupnost.¹ Po tovrstni izkušnji v okviru Avstro-Ogrske se je Slovenija v podobnem položaju znašla tudi kasneje pod Jugoslavijo.

¹ Borak, *Iskanje Guliverja ali kako preživeti*, str. 7.

Pred razglasitvijo neodvisne in samostojne države leta 1991 je bila Slovenija del jugoslovanske federacije in del gospodarstva, ki je temeljilo na družbeni lastnini in planskem sistemu. Težnje po spremembah so bile vse glasnejše že od druge polovice osemdesetih let, pomlad leta 1990 pa jih je tudi uradno prinesla.

Gospodarska tranzicija je označevala prehod v odprto socialno-tržno gospodarstvo.² Za uradni začetek tranzicije štejemo demokratične volitve, ki so potekale aprila leta 1990. Na slednjih je zmagala Demokratična opozicija Slovenije (Demos), z imenovanjem slednje pa se je začel proces dejanskega trganja slovenskega gospodarstva od jugoslovanskega.³ V letu 1990 se sicer slovenska politika gospodarskim vprašanjem ni posvečala toliko, kot bi si slednja zaslužila. Marca 1990 je ekonomist Jože Mencinger zapisal, da se »ob zahtevah po odcepitvi Slovenije bolj malo razpravlja o gospodarstvu, če pa se že, se uveljavljata dve 'resnici'. Po prvi bi Slovenija po odcepitvi kar prek noči postala 'bogata in urejena kot Švica', po drugi pa bi bila odcepitev 'gospodarski samomor'.«⁴ Žal tudi z nastopom nove demokratično izvoljene vlade gospodarskim vprašanjem ni bilo namenjeno posebne pozornosti in v obdobju od maja do decembra leta 1990 vlada teh vprašanj ni opredelila kot prednostne, ni izdelala podrobnega gospodarskega programa, niti ni sprejela ukrepov za večjo samostojnost slovenskega gospodarstva.⁵

Gospodarski položaj v prvi polovici leta 1990 je bil dobesedna agonija. Veliko podjetij je poslovalo z izgubami. Nelikvidnost je paralizirala delovanje tudi tistih delov gospodarstva, ki so sicer imeli vse pogoje za uspešen razvoj. Medpodjetniška zadolženost je bila izjemna, razen tega pa se je »pluralizacija« lastnine omejila na brezobziren grabež, ki je lahko ostajal civilno in kazensko nekaznovan le v »socialističnem« pravnem sistemu.⁶ Največjo težavo je predstavljala inflacija, ki je bila okrog 550-odstotna. Število registriranih brezposelnih oseb (stanje 31. 12.) je v letu 1990 bilo 55.441. Ta številka je v naslednjih letih drastično poskočila, že v letu 1991 je znašala 91.161.⁷ Povprečna neto mesečna plača je leta 1990 znašala 5657 SIT.⁸ Ob vsem tem je potekalo še odpravljanje plačilno-bilančnega ravnovesja, ki ga je zapustil protiinflacijski program zvezne vlade konec leta 1990.⁹

2 Lorenčič, Prva leta gospodarske tranzicije v Sloveniji, str. 150.

3 Prinčič, Borak, *Iz reforme v reformo*, str. 594.

4 Mencinger, Slovensko gospodarstvo med centralizmom in neodvisnostjo, str. 490–495.

5 Prinčič, Borak, *Iz reforme v reformo*, str. 594–613.

6 Bajt, *Iz heterodoksne stabilizacije v ultraortodoksno*, str. 27–39.

7 Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje. Dostopno na: <http://www.ess.gov.si> (25. 02. 2010).

8 Statistični urad Republike Slovenije. Dostopno na: <http://www.stat.si> (25. 02. 2010).

9 *Delovni zvezek Zavoda za makroekonomske analize in razvoj*, 1992, št. 2, str. 3–8.

OSNOVNI MAKROEKONOMSKI KAZALNIKI RAZVOJA SLOVENIJE 1990–1992 (V ODSOTOKIH)

	Leto	Realna letna stopnja rasti BDP	Povprečna letna stopnja inflacije	Povprečna letna stopnja registrirane brezposelnosti	Realna letna stopnja rasti izvoza	Realna letna stopnja rasti uvoza
RECESIJA	1990	-7,5	549,7	4,7	14,2	38,2
	1991	-8,9	117,7	8,2	-15,6	-12,8
	1992	-5,5	201,3	11,5	-24,2	-25,1

(Viri: Statistični urad Slovenije, Zavod za makroekonomske analize in razvoj, Banka Slovenije)

Na podjetništvo v letu 1990 je vplivalo kar nekaj dejavnikov. Tako tržne kot proizvodne možnosti slovenskega gospodarstva so se v jesenskih mesecih leta 1990 izrazito zaostrele. Kriza je bila predvsem posledica težav na tečajnem področju (zamrznitev), jesenskih poplav, zapiranja srbskega trga (slednji je v prvih devetih mesecih leta 1990 predstavljal 9,4 odstotka vseh prodaj slovenskega gospodarstva v okviru Jugoslavije) in razprtij pri sprejemanju ustrezne privatizacijske zakonodaje.¹⁰ Zadnji poskus reševanja krize na zvezni ravni pod taktirko Anteja Markovića, ki je temeljil na šok terapiji, je jeseni 1990 neslavno propadel.¹¹ Sočasno je Jugoslavija gospodarsko praktično prenehala obstajati. Zvezna država ni bila več sposobna pobirati davkov, kontrolirati tiskanja denarja ter preprečiti uvedbe »carin« med republikami in nastajanja različnih gospodarskih sistemov znotraj enega gospodarstva. Takrat so potencialne gospodarske koristi odcepitve Slovenije začele presežati njene gospodarske in socialne stroške. Pokazalo se je, da je neodvisnost zasilni izhod in pogoj za spremembo gospodarskega sistema. Bilo pa je še v tistem času negotovo in nepredvidljivo, kako se bo to zgodilo.¹² Milan Kučan je na primer v začetku oktobra 1990 dejal, da sta za Slovenijo edini realni možnosti samostojnost ali konfederativna povezava.¹³ Konec leta 1990 je prišlo še do dokončnega razpada finančnega sistema, ki ga je povzročil vdor srbskih oblasti v jugoslovanski bančni sistem, ko si je Srbija s pomočjo srbskih bank od Narodne banke Jugoslavije »sposodila« 1,4 milijarde dolarjev.¹⁴

Leta 1991 se je tudi formalno zgodilo tisto, kar se je v neformalnem smislu zgodilo že prej: Jugoslavija je razpadla in s tem je nastalo pet različnih denarnih

10 *Ocena gospodarskega stanja v Republiki Sloveniji v letu 1990*, str. 2.

11 Prinčič, *Gospodarski vidiki osamosvajanja Slovenije*, str. 33–56.

12 Mencinger, *Deset let pozneje*, str. 25–42.

13 Taškar, *Le samostojna Slovenija ali pa konfederativna povezava*, str. 3.

14 Repe, *Slovenci v osemdesetih letih*, str. 77.

območij oziroma pet različnih gospodarsko-političnih območij.¹⁵ Dezintegracija Jugoslavije kljub vsemu ni bila tako nenadna kot v preostali Vzhodni Evropi, vsekakor pa je bila tesno povezana z gospodarskimi reformami.¹⁶ Odločitev za samostojnost in izguba jugoslovanskega trga sta v prvi fazi za Slovenijo in njena podjetja pomenili resda hud udarec in veliko preizkušnjo, a sčasoma se je izkazalo, da je to bila potrebna in izredno modra odločitev. Kot je zapisal gospodarski zgodovinar Žarko Lazarevič, je Slovenija »morala jugoslovanski prostor najprej zapustiti, da je reformirala in prestrukturirala svoje gospodarstvo«. Sčasoma pa je »konkurenčno okrepljeno gospodarstvo omogočilo ponovno »osvojitve« trgov nekdanjih jugoslovanskih republik«, ki so prav tako kot Slovenija postale samostojne države.¹⁷ Slovenija se je opredelila za moderno socialno-tržno gospodarstvo in ekonomsko integracijo v evropski gospodarski prostor,¹⁸ katere vrhunec je pomenil vstop v Evropsko unijo 1. maja 2004.

DINAMIČEN PODJETNIŠKI SEKTOR – KLJUČEN ZA GOSPODARSKI RAZVOJ

Podjetništvo je bistveno za delovanje tržnega gospodarstva, še posebej ob strukturnih spremembah, značilnih za obdobje prehoda na višjo raven razvoja ali iz enega družbenega sistema v drugega, kakor se je zgodilo v Sloveniji. V obdobjih strukturnih sprememb gospodarska rast, ki temelji na obstoječi industriji in trgih, praviloma stagnira, rast pa postane še bolj odvisna od ustvarjanja novih trgov in dejavnosti, kar pa je ravno značilnost podjetnikov.¹⁹ Poudariti je potrebno, da sta podjetniški sektor in gospodarstvo nasploh v Sloveniji imela precej boljši in drugačen izhodiščni tranzicijski položaj od večine tranzicijskih držav. Slovenija je bila kot del nekdanje komunistične Jugoslavije najbogatejša in do Zahoda najbolj odprta socialistična republika. S slabo desetino prebivalstva je obvladovala petino jugoslovanskega bruto domačega proizvoda in četrtno celotnega izvoza. Bruto domači produkt je bil tako bližje grškemu in portugalskemu in recimo skoraj trikrat višji od češkoslovaškega, madžarskega ali poljskega.²⁰ Prav tako je imela še nekaj drugih prednosti na začetku tranzicije v primerjavi z ostalimi tranzicijskimi državami. Slovenija je namreč imela razvite že mnoge tržne institute. Tako na primer v blagovni menjavi ni bila omejena le na vzhodni trg, politika v gospodarstvu ni imela tako dominantne vloge, zato je tudi oblikovanje

15 Borak, *Spočetje ekonomske samostojnosti*, str. 167.

16 Mencinger, *Makroekonomske dileme Republike Slovenije*, str. 25–35.

17 Lazarevič, *Prostor, gospodarstvo, in razmerja*, str. 291.

18 *Delovni zvezek Urađa za makroekonomske analize in razvoj* UMAR, VIII, 1999, št. 3, str. 5.

19 Žakelj, *Podjetniška aktivnost in podjetniško okolje v Sloveniji*, str. 11.

20 Kovač, *Obsojeni na uspeh?*, str. 34.

cen in proizvodnje bolj delovalo že po načelih tržnega gospodarstva, prav tako je bil tehnološki razvoj na višji ravni kot v kakšni drugi socialistični državi.²¹ Razlike so bile tudi v večjem deležu podjetij, ki so bila ustanovljena pred letom 1990, v večjem deležu malih podjetij, v močnem zasebnem sektorju pred privatizacijo in v manj pomembni vlogi velikih podjetij z več kot 5000 zaposlenimi ter večjimi problemi prestrukturiranja.²²

Na gospodarskem področju je v Sloveniji spremembe omogočila sprejeta zakonodaja že ob koncu osemdesetih let. V mislih imamo predvsem zvezni zakon o podjetjih iz leta 1988,²³ ki je med drugim sprožil začetek ustanavljanja zasebnih podjetij in privatizacijo obstoječih podjetij. Zakon je dovoljeval tudi udeležbo tujega kapitala v družbenih podjetjih ter odpravil družbeno lastnino kot edino obliko lastnine. Poleg družbenih je predvidel tudi zasebna, pogodbeno in mešana podjetja v obliki delniških družb, družb z omejeno odgovornostjo, komanditnih družb in družb z neomejeno solidarno odgovornostjo članov. Po tem zakonu se je podjetništva lahko lotil vsak, ki je bil dovolj pogumen in je vložil svoj čas in kapital za rizično obdobje preživetja, dokler z redno dejavnostjo ni začel ustvarjati dobička. Pozitivno je na razmah podjetništva vplivala tudi ukinitvev predpisa o omejenem številu delavcev v privatnih podjetjih in ukinitvev zemljiškega maksimuma.²⁴ Pomembno je na razvoj in dogajanje vplival še zakon o prometu in razpolaganju z družbenim kapitalom²⁵ oziroma tako imenovani Markovičev zakon (po takratnem predsedniku zvezne vlade Anteju Markoviću). Avgusta leta 1990 je bil sprejet zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o podjetjih, ki je pomenil nov pomemben mejnik. Slednji je med drugim določal tudi ukinitvev delavskih svetov. Pristojnosti, ki jih je imel delavski svet, so se tako prenesle na skupščino podjetja, upravni odbor in na direktorja. Spremenjeni zakon iz leta 1990 je odpravil tudi ločitev med pravico do lastnine in pravico do upravljanja lastnine. Po novem je pravica do upravljanja izvirala le iz lastninske pravice.²⁶ Ponovno je bilo uveljavljeno klasično razmerje med delodajalcem in delavcem, ki ga je zaznamoval konflikt med kapitalom in delom. Odkar je bilo od leta 1990 delovno razmerje zopet dvostransko, je bil delodajalec dolžan delavcu izplačati s pogodbo določeno plačo. Plača je bila strošek, ki ga je moral delodajalec izplačati najprej, pred vsemi drugimi stroški.²⁷

Z omenjeno zakonodajo sta bila sprožena dva procesa, ki sta začela spreminjati strukturo gospodarstva iz tipične socialistične strukture v strukturo, značilno za

21 Mencinger, Makroekonomske dileme Republike Slovenije, str. 25–35.

22 Poročilo o lastninskem preoblikovanju podjetij, str. 7.

23 Uradni list SFRJ, št. 77, 31. 12. 1988.

24 Plut, *Podjetnik in podjetništvo*, str. 43.

25 Uradni list SFRJ, št. 84, 22. 12. 1989.

26 Uradni list SFRJ, št. 46, 10. 08. 1990.

27 Kresal, Socialna politika v Sloveniji, str. 49–64.

tržna gospodarstva. Šlo je za polnjenje vrzeli v tistem delu strukture gospodarstva, ki jo v tržnih gospodarstvih zavzemajo majhna in srednja podjetja. Prvi proces je bilo množično nastajanje majhnih podjetij, drugi proces pa je bilo drobljenje velikih podjetij – ogromno velikih državnih podjetij je po letu 1990 razpadlo. Nastalo je veliko novih podjetnikov. Ker se je trg povečal, so ljudje pogosteje začeli menjavati delovna mesta. Postalo je tudi povsem sprejemljivo biti začasno nezaposlen. Fleksibilnost zaposlovanja se je močno povečala, in če je šlo za dobre poslovne priložnosti, so bili ljudje pripravljeni delati na drugem koncu Slovenije, pa tudi drugod po svetu. Vse več ljudi je bilo zaposlenih v majhnih in srednjih podjetjih, vse več je bilo samostojnih podjetnikov. Rast dodane vrednosti je izvirala skoraj izključno iz sektorja majhnih in srednjih podjetij, ki so iz majhnih preraščala v srednja in velika.²⁸ S kasnejšo liberalizacijo mednarodne trgovine in ureditvijo deviznega trga je bila omogočena hitra rast privatnega sektorja, predvsem v trgovini.²⁹

PODJETNIŠTVO V NOVI PREOBLEKI

Nove politične in gospodarske razmere na območju Jugoslavije, razpad socialističnih državnih ureditev v državah Vzhodne Evrope in tudi splošna gospodarska kriza v svetu so povzročili izgubo velikega dela trgov, na katera so prodajala slovenska podjetja. Nujnost hitre preusmeritve na zahodne trge, nizka učinkovitost domačih podjetij in konkurenca iz držav Vzhodne Evrope, ki so bile prisiljene v podobne preusmeritvene procese, so povzročili zmanjšanje proizvodnje, izredno nizko izkoriščenost proizvodnih zmogljivosti in delovne sile, povečanje stalnih stroškov po proizvodu in ogromne izgube, ki so veliko podjetij privedle v stečajne razmere.³⁰ Ravno stečajni podjetji so bili prva od zunaj najbolj nazorna in vidna posledica premikov v družbenoekonomskem sistemu. Potem ko jih do leta 1989 praktično ni bilo, je število uvedenih stečajev v tem, predvsem pa v letih 1990 in 1991 zelo naraslo.³¹ Če so hotela preživeti in uspešno delovati naprej, so se slovenska podjetja nujno morala prilagoditi novim razmeram. Spreminjanje strukturne sestave podjetij, ki se je začelo že konec osemdesetih let dvajsetega stoletja, je bilo nujno.³² Iz strukture dodane vrednosti po dejavnostih je bilo razvidno zmanjševanje deleža industrije in povečevanje pomena storitvenega sektorja. V okviru industrijskega sektorja (rudarstvo, predelovalna

28 Vahčić, Stanje podjetništva v Sloveniji, str. 49–59.

29 Žakelj, Razvoj malih in srednje velikih podjetij, str. 31.

30 Tajnikar, Prestrukturiranje realnega sektorja, str. 48–70.

31 Boncelj, *Bankrotirana družba*, str. 84–85.

32 Več o strukturnih spremembah in podjetništvu v prvih letih tranzicije glej: Lorenčič, Slovensko podjetništvo v prvih letih tranzicije.

industrija, oskrba z električno energijo, plinom in vodo ter gradbeništvo), ki je bil v dodani vrednosti leta 1990 udeležen z 41 odstotki (leta 1987 še 50 odstotkov), so bili v najizrazitejšem upadanju gradbeništvo in predelovalna industrija ter rudarstvo. Storitveni sektor, ki je vključeval trgovino, turizem in gostinstvo, finančne in poslovne ter državne storitve, pa je imel že 54-odstotni delež (leta 1987 še 45 odstotkov).³³ Kot zanimivost lahko navedemo podatek, da je bila leta 1990 zelo visoka stopnja rasti števila podjetij, in sicer kar 1048-odstotna.³⁴ Ob spremembah na področju strukture dodane vrednosti so bile opazne spremembe tudi v velikostni in lastninski sestavi podjetij. Sprememba v lastninski strukturi slovenskega gospodarstva je bila skoraj izključno rezultat novonastalih podjetij, saj zakon o lastninjenju obstoječih družbenih podjetij še ni bil sprejet.³⁵ Zasebna podjetja so zaposlovala 2,7 odstotka celotnega števila delavcev, ustvarjala pa 7,3 odstotka celotnih prihodkov, njihova poslovna sredstva pa so pomenila 2,8 odstotka celotnih poslovnih sredstev slovenskega gospodarstva. Veliko bolj so pridobila pomen mešana podjetja, ki so v letu 1991 povečala število zaposlenih v strukturi z 8,2 na 9,4 odstotka, delež prihodkov z 12,4 na 14,3 odstotka, delež poslovnih sredstev pa z 8,6 na 9,8 odstotka. V celotni izgubi gospodarstva so bila družbena podjetja udeležena z 90 odstotki, mešana s 7 odstotki in zasebna s 3-odstotnim deležem. Kljub tem premikom pa so bili skupni poslovni rezultati še vedno pretežno odvisni od družbenih podjetij, ki so ustvarjala 78 odstotkov celotnega prihodka v gospodarstvu in so zaposlovala 88 odstotkov delavcev.³⁶

VELIKOSTNA STRUKTURA PODJETIJ V SLOVENSKEM GOSPODARSTVU V LETIH 1990-1991 IN NJIHOV POTENCIAL (V ODSOTOKIH)

Pravne osebe		Delež v skupnem šte. podjetij	Delež v številu zaposlenih	Delež v celotnem prihodku	Delež v prihodku od izvoza	Delež v akumulaciji	Delež v tekoči izgubi
1. 0 zaposlenih							
	1990	40,6	0	1,3	0,3	3,3	1,2
	1991	39,4	0	1	0,6	10,6	1,2
2. Od 1 do 10 zaposlenih							
	1990	31	0,9	3,1	0,9	4,9	0,7
	1991	40,7	2,2	6,3	2,3	19,9	2,1

33 Delovni zvezek Zavoda za makroekonomske analize in razvoj, I, št. 2, 1992, str. 26-29.

34 The European Observatory, str. 15.

35 Delovni zvezek Zavoda za makroekonomske analize in razvoj, I, št. 2, 1992, str. 26-29.

36 Delovni zvezek Zavoda za makroekonomske analize in razvoj, I, št. 2, str. 26-29.

Pravne osebe		Delež v skupnem šte. podjetij	Delež v številu zaposlenih	Delež v celotnem prihodku	Delež v prihodku od izvoza	Delež v akumulaciji	Delež v tekoči izgubi
3. Od 11 do 50 zaposlenih							
	1990	8	2,6	4,2	1,2	7	2,4
	1991	6,9	3,9	5,2	1,8	8,1	2,8
4. Od 51 do 250 zaposlenih							
	1990	12,7	19,1	19,2	6,8	27	15,5
	1991	8,7	24	21,1	11,7	19,3	18,3
5. Od 251 do 500 zaposlenih							
	1990	3,9	16,4	14,8	14,4	14,8	14,1
	1991	2,4	19,1	17,9	19	14,3	23
6. Več kot 500 zaposlenih							
	1990	3,9	61	57,3	76,3	43	66,1
	1991	1,9	50,7	47,8	64,5	28,5	52,2
Skupaj gospodarstvo		100	100	100	100	100	100

(Vir: Delovni zvezek Zavoda za makroekonomske analize in razvoj, I, št. 2, str. 27.)

Dobršen del malega gospodarstva, ki ga gornji podatki ne zajemajo (ker se nanašajo le na pravne osebe), je predstavljala obrt, ki so jo opravljali obrtniki kot fizične osebe. V njej je bilo več kot 35.000 gospodarskih enot, od katerih je bilo največ obrti v klasičnem pomenu besede (61,9 odstotka), sledili so promet z 19,3 odstotka, gostinstvo z 9,3 odstotka, trgovina s 6,7 odstotka in poslovno-tehnične storitve z 2,8 odstotka. Na tem področju je še delovalo približno 13.000 »popoldanskih obrtnikov«. Skupaj z zaposlenimi je predstavljala obrt okoli 70.000 delovnih mest oziroma približno 10 odstotkov celotnega števila vseh zaposlenih v Sloveniji. Strukturni premiki v obrtništvu so se kazali v prehajanju zasebne obrti v podjetništvo in »popoldanskih obrtnikov« v redno obrt in podjetništvo.³⁷

37 Delovni zvezek Zavoda za makroekonomske analize in razvoj, I, št. 2, str. 27–29.

GIBANJE AKTIVNEGA PREBIVALSTVA IN ZAPOSLENIH V MALIH, SREDNJIH IN VELIKIH PODJETJIH 1990–1992

	1990	1991	1992
Kmetje	40.000	40.000	39.408
Samozaposleni in zaposleni pri samozaposlenih	59.869	64.730	75.184
Zaposleni v mikro podjetjih (1–9 zaposlenih)	5119	11.670	19.676
Zaposleni v malih podjetjih (0–49 zaposlenih)	16.815	23.214	32.060
Zaposleni v srednjih podjetjih (50–249 zaposlenih)	159.010	140.621	143.112
Zaposleni v velikih podjetjih (250 in več zaposlenih)	443.724	417.074	330.803
Zaposleni v drugih organizacijah (šolstvo, zdravstvo ...)	132.368	120.536	143.815
Brezposelni	55.441	91.161	102.596
Aktivno prebivalstvo	944.932	941.346	909.006

(Vir: Vahčič, Stanje podjetništva v Sloveniji, str. 52.)

Iz podatkov sledi, da so novonastala mala podjetja, ki so vključevala podjetja z do 50 zaposlenimi, bila najpomembnejši vir ustvarjanja neto delovnih mest in da bi brez nastanka tega sektorja ob odprtem gospodarstvu – kar je prisililo velika podjetja, da so racionalizirala zaposlitev – imela Slovenija ogromno nezaposlenost. Iz tabele je razvidno, da je število aktivnega prebivalstva iz leta v leto padalo. Ta upad je bil posledica hitrejšega upokojevanja, emigracije, prostovoljnega odhoda iz aktivnega prebivalstva in povečanega števila dijakov in študentov. Obenem pa je število brezposelnih naraščalo.³⁸ Gospodarska kriza in vpeljevanje elementov tržnega gospodarstva sta najbolj prizadela velika podjetja, ki so močno zmanjšala število zaposlenih, zmanjšal se je tudi delež njihovega prihodka in izvoza, ustvarila pa so skupaj manj akumulacije kot majhna podjetja. Polovica velikih podjetij v začetku devetdesetih let je bilo v industriji (slednja je bila posledično tudi najbolj prizadeta), petina pa v trgovini. Med njimi so bila podjetja z visokimi izgubami, predvsem v elektrogospodarstvu, premogovništvu, črni metalurgiji, pa tudi v izvozno usmerjenih panogah – v elektroindustriji, strojni, papirni, kovinskopredelovalni, lesni, tekstilni in proizvodnji prometnih sredstev, ki so ugotovile skupno polovico celotne izgube.³⁹ Leta 1990 je bilo vseh

38 Vahčič, Stanje podjetništva v Sloveniji, str. 49–59.

39 Delovni zvezek Zavoda za makroekonomske analize in razvoj, I, 1992, št. 2, str. 26–29.

poslovnih subjektov v gospodarstvu in negospodarstvu skupaj 83.565, leta 1996 na primer 134.881. Največji porast je bil pri podjetjih in družbah. Število podjetij in družb se je povečalo s 14.597 na 52.580, to je za več kot trikrat. Število podjetij se je povečalo celo v industriji, ki je bila v največjih težavah. Sicer je najbolj poraslo število podjetij in družb na področju financ, tehničnih in poslovnih storitev, prometa in zvez, v gradbeništvu in trgovini.⁴⁰ V letu 1990 je bilo vloženih prijav za stečaj za 119 podjetij s 38.300 zaposlenimi. Dejanski stečaj je bil v letu 1990 uveden v 60 podjetjih (od teh 7 zasebnih), likvidacija pa v 13.⁴¹

ZUNANJI TRG, TUJE INVESTICIJE, STRATEŠKA PARTNERSTVA – POT DO USPEŠNEGA GOSPODARSTVA

Navezovanje samostojnih gospodarskih stikov s tujino, pretok blaga, storitev, kapitala in znanja iz Zahodne Evrope je bil institucionalno povezan s priznanjem Slovenije. Dokler tega ni bilo, Slovenija ni mogla računati ne na tuj denar in ne na večji izvoz. Mednarodno priznanje je bil torej končni cilj prizadevanj slovenske politike ter zaključno dejanje v graditvi njene gospodarske suverenosti. Do tega tako pričakovanega dejanja je prišlo ob koncu decembra 1991 oziroma januarja 1992, ko je Slovenijo najprej priznala Nemčija, potem pa še Evropska skupnost.⁴² Kljub temu je treba reči, da je na tem področju do premikov prišlo že takoj po prvih demokratično izvedenih volitvah leta 1990. Za tako majhno narodno gospodarstvo, kot je bilo slovensko in ki se je za povrh še odcepilo od velikega matičnega trga, je bila usmeritev na zunanji trg edina pot za stabilno gospodarsko rast in razvoj.⁴³ Izvršni svet Republike Slovenije je oktobra 1990 ugotavljal, da »za programe preusposabljanja in dodatnega usposabljanja, za dokapitalizacijo podjetij, ki imajo tržno obetavne programe, za razvoj novih programov oziroma za razvojni intervencionizem 90. let, potrebujemo akumulacijo«. ⁴⁴ Slednja se je, kot pomembna finančna kategorija leta 1990, glede na leto poprej precej znižala, kar je za slovenska podjetja pomenilo alarmantno stanje. Akumulacija je namreč za podjetja predstavljala edini vir za odplačilo kreditov iz lastnih sredstev in za nove naložbe. Bila je tudi edini ustrezeni vir podjetij, s katerim so lahko slednja sodelovala pri odkupu družbenega kapitala v procesu privatizacije. Tako pičila akumulacija je pomenila, da se slovensko podjetništvo ni bilo zmožno z

40 Boncelj, *Bankrotirana družba*, str. 84–85.

41 *Delovni zvezek Zavoda za makroekonomske analize in razvoj*, I, 1992, št. 2, str. 25–29.

42 Prinčič, Borak, *Iz reforme v reformo*, str. 594–613.

43 Štiblar, *Strategija Slovenije v ekonomskih odnosih s tujino*, str. 21–35.

44 ARS, AS 223, šk. 4872, 29. seja Izvršnega sveta RS, 24. 10. 1990, Ocena stanja v gospodarstvu Republike Slovenije s predlogi ukrepov za ureditev na posameznih področjih, str. 9.

lastnim kapitalom postaviti na noge. Dotok novega kapitala, ki bi lahko omogočil procese gospodarske preobrazbe in modernizacije, je bil tisti hip možen le, če bi gospodarstvu uspelo drugače angažirati sredstva prebivalstva ali pa pridobiti tuji kapital. Ob tem je moralo podjetništvo za svoje normalno delovanje in tudi poslovanje iskati dodatne trge za svoje izdelke, in to predvsem na tujih trgih.⁴⁵

STRUKTURA IZVOZA BLAGA – PRIMERJAVA LET 1990 IN 1993 (V ODSOTOKIH)

	1990	1993
Izvoz	100	100
Države bivše Jugoslavije	61,8	16,4
Ostala tujina	38,2	83,5

(Vir: *Delovni zvezek Zavoda za makroekonomske analize in razvoj*, III, 1994, št. 6, str. 5.)

V letu 1990 je neto odliv finančnih sredstev iz Slovenije v federacijo in druge republike oziroma pokrajine razpoložljiva sredstva za končno potrošnjo zmanjšal za okrog 11 odstotkov. V primerjavi z leti poprej je neto odliv slovenskega družbenega proizvoda v te namene bil res nekoliko manjši, vendar zlasti zaradi zmanjšanja slovenskih vplačil v Sklad federacije za pospeševanja razvoja gospodarsko manj razvitih republik in pokrajin.⁴⁶ 26. februarja 1990 je namreč Slovenija kot povračilo za srbski bojkot gospodarstva ustavila vplačila v sklad za nerazvita območja, če so bila namenjena Srbiji in njenima pokrajinama.⁴⁷ Ne glede na to zmanjšanje pa je bila zaradi poslabšanih gospodarskih razmer v letu 1990 obremenitev Slovenije s strani federacije in drugih republik relativno večja. Slovenskemu gospodarstvu, potem ko je zadovoljilo potrebe drugih – na zvezni in republiški ravni –, gledano globalno ni ostalo nič, saj je tekoča izguba v letu ustvarjeno akumulacijo že drugo leto zapored preseгла. V Sloveniji, ki je bila od vseh jugoslovanskih republik najbolj odprta navzven (delež izvoza v države izven Jugoslavije je leta 1990 znašal dobrih 38 odstotkov), so se v letu 1990 pričele kazati posledice fiksiranega tečaja dinarja, blagovni izvoz je pričel padati, blagovni primanjkljaj pa se povečevali. V prvih devetih mesecih leta 1990 so se izvozne cene v primerjavi z istim obdobjem leta poprej povečale za okrog 6, uvozne pa za 5 odstotkov.⁴⁸ Razpad Jugoslavije in dogodki, ki so temu sledili, so povzročili izjemne spremembe v regionalni strukturi mednarodne menjave. Zunanji šok, ki ga je pomenila izguba tradicionalnih trgov v državah bivše Jugoslavije, je bil za Slovenijo bistveno močnejši, kot so bile posledice razpada SEV-a za srednje-

45 *Ocena gospodarskega stanja v Republiki Sloveniji v letu 1990*, str. 9–10.

46 *Ocena gospodarskega stanja v Republiki Sloveniji v letu 1990*, str. 4–5.

47 Žužek, *Prehod iz samoupravnega v tržno gospodarstvo*, str. 93.

48 *Ocena gospodarskega stanja v Republiki Sloveniji v letu 1990*, str. 4–5.

in vzhodnoevropske države.⁴⁹ Kljub gospodarski krizi in negativnim političnim dejavnikom je liberalnejša zakonodaja, skupaj z bolj naklonjenim odnosom do tujih investicij in tržno usmerjenimi gospodarskimi reformami, privedla do bistvenega povečanja vrednosti in števila projektov tujih investicij v Sloveniji.⁵⁰ Posebej pozitivno sta vplivala menjava oblasti in prehod v demokratični sistem, ki je igral pomembno vlogo z vidika tujih naložb, kar se je v praksi pokazalo v primeru Avstrije. V Sloveniji se je namreč število avstrijskih naložb leta 1990 povečalo. Tega leta je bilo teh naložb 174 (955,5 milijona avstrijskih šilingov), kar je predstavljalo kar 27,3 odstotka tujih naložb v Sloveniji. Avstrijci so posebej vlagali v turistične objekte, sovlagali pa so tudi v avtocesto Šentilj–Zagreb.⁵¹

ŠTEVILO PODJETIJ PO LASTNINI IN POREKLU KAPITALA V LETIH 1990–1992

	1990	1991	1992
	31. dec	13. dec	31. mar
Skupaj	14.597	23.348	26.629
Lastnina			
Družbena	1.752	2.515	2.684
Zasebna	12.261	19.698	22.677
Zadružna	146	114	115
Mešana	438	1.021	1.153
Poreklo kapitala			
Domači	14.159	22.424	25.442
Tuji	87	147	272
Mešani	351	777	915

(Vir: Delovni zvezek Zavoda za makroekonomske analize in razvoj, I, št. 2, str. 8.)

Z omenjeno liberalizacijo sta že v letu 1989 močno narasla število in vrednost tujih vlaganj, se v letu 1990 več kot potrojila in v letu 1991 glede na leto poprej še porasla za približno 40 odstotkov. Treba pa je poudariti, da je šlo bolj za manjša vlaganja (po registriranih pogodbah je nad 1 milijonom takratnih nemških mark dosegalo dobrih 10 odstotkov vlaganj). Motivacija tujih vlagateljev (razen tistih, ki so bili že dolga leta prisotni v Sloveniji) je bila biti angažiran na slovenskem trgu »za vsak primer«, s kar najmanjšim tveganjem vložena kapitala.⁵² Na račun tujega lastništva so tekle številne polemike. Spomnimo na primera Tobačne in Zlatoroga. Zanimiv je tudi primer Metalke Commerce. Po zakonodaji, ki je bila

49 Delovni zvezek Zavoda za makroekonomske analize in razvoj, III, 1994, št. 6, str. 5.

50 Rojec, *Tuje investicije v slovenski razvoj*, str. 91–92.

51 Prinčič, Borak, *Iz reforme v reformo*, str. 423.

52 Delovni zvezek Zavoda za makroekonomske analize in razvoj, I, 1992, št. 2, str. 34–35.

takrat v veljavi, tujci niso mogli postati lastniki nepremičnin v Sloveniji (tako je bilo vse do sprejetja t. i. španskega kompromisa), a dejstvo je, da je tudi to bilo možno. Ena od poti je bila, da je tujec v Sloveniji ustanovil podjetje, ki je bilo v njegovi popolni lasti, in nato prek njega pričel kupovati zemljišče, tovarniške hale in poslovne stavbe. To se je zgodilo v primeru skladiščnega kompleksa Metalke Commercea, ki ga je kupil Sirec Fahim Sejari iz Nemčije na javni dražbi prek svojega ljubljanskega podjetja MSS-SLO. Agencija za plačilni promet, nadzor in informiranje je ugotovila, da je bilo s tem družbeno podjetje Metalka Commerce oškodovano za 5,7 milijona DEM, in tako preprečila nadaljnje tovrstne nakupe nepremičnin.⁵³

Slovenska podjetja so v anketi poleti 1990 zelo optimistično ocenjevala svoj položaj v prilagajanju na integriranje evropskega skupnega trga. Ob predpostavki, da bi bile odpravljene vse dotedanje ovire, ki so preprečevale vzpostavitev skupnega trga, je kar 82 odstotkov vprašanih pričakovalo povečanje prodaj na vse trge, posebej so pričakovali povečanje prodaje na trgih Evropske gospodarske skupnosti.⁵⁴ Podjetja pa so se s krizo različno spopadala. Nekatera so se tudi že zavedala pomembnosti tujih naložb oziroma, bolje rečeno, jih ni bilo strah, da bi bil tuji vpliv usoden za podjetje. Eno takšnih je bilo tudi vodstvo tedanje Tovarne Zlatorog Maribor, ki je že leta 1988 prepoznalo potrebo po sodelovanju s svetovno znanim uspešnim partnerjem, s katerim bi postali sodobnejše podjetje. Leta 1990 je bila tako s Henklom Austria GmbH podpisana pogodba o ustanovitvi mešane družbe, kar se je izkazalo za odlično potezo, saj je Henkel Slovenija še danes odlično in uspešno podjetje.⁵⁵ Kot številna druga podjetja je krizo občutila tudi Tovarna glinice in aluminija (TGA) iz Kidričevega. Podjetje je imelo tudi blokiran žiro račun, in to ne enkrat. Prvo blokado jim je uspelo premostiti komaj 59. dan. Vzroki za resne težave in nezmožnost plačevanja so bili predvsem precenjena vrednost dinarja, težave zaradi odplačila domačih kreditov (vzrok so bile obresti, ki so bile od 35- do 45-odstotne) ter cena električne energije, ki je bila pri nas močno pretirana. Za primerjavo; v Nemčiji je znašala cena električne energije na tono aluminija 460 dolarjev, v kidričevskem podjetju pa kar 960 dolarjev!⁵⁶ Prvi mož tovarne Danilo Toplek je nekaj časa po začetku mandata nove slovenske vlade leta 1990 o odnosu države in podjetja dejal: »Direktnih odnosov še nismo imeli, saj se naša vlada praktično šele seznanja s situacijo in z vodilnimi v posameznih podjetjih. Zagotovo pa bo vpliv glede na takšne vrste industrije, kot je v Kidričevem in podobnih infrastrukturnih objektih,

53 Kovač, *Zamolčane zgodbe slovenske tranzicije*, str. 111–119.

54 *Ocena gospodarskega stanja v Republiki Sloveniji v letu 1990*, str. 6.

55 Henkel Slovenija. Dostopno na: http://www.henkel.si/cps/rde/xchg/henkel_sis/hs.xml/167_SIS_HTML.htm (26. 02. 2010).

56 *Tednik*, XLIII, št. 43, 2. 11. 1990, str. 3

zelo pomemben in prisoten. Čeprav slovenska vlada zatrjuje, da ne bo posegala direktno v gospodarstvo, sem prepričan, da bo slej ko prej spoznala, da bo na nekaterih področjih to vendarle potrebno.«⁵⁷

»VIŠJE OBLIKE« DRUŽBENEGA OŠKODOVANJA

V letu 1990 so se mnoga podjetja statusno preoblikovala, dokapitalizirala ali reorganizirala na podlagi takratne jugoslovanske zakonodaje, saj je v Demosovi vladi prihajalo do številnih trenj pri sprejemanju ustrezne privatizacijske zakonodaje. Tedanja vlada je menila, da je za ustvarjanje akumulacije in za učinkovito gospodarjenje potreben motiv. Enega izmed »ključnih vzvodov za sproščanje potrebnega motiva« je vlada videla v privatizaciji podjetij. Zakon o privatizaciji podjetij naj bi omogočil prehod iz družbene lastnine »vsakogar in nikogar« v lastninske oblike, ki jih poznajo sodobna tržna gospodarstva, na načine, ki bi preprečili razpad podjetij in omejili »razprodajo« skupnega premoženja državljanov Slovenije.⁵⁸ Podpredsednik Demosove vlade in odgovoren za gospodarstvo Jože Mencinger je menil, da privatizacija ne sme biti sama sebi namen in da je ne bi razumeli zgolj kot politično dejanje, temveč bi moralo gospodarstvo z njo postati učinkovitejše. Mencinger je junija 1990 skupščini predložil prvi predlog privatizacijskega modela, po katerem naj bi podjetje upravljali tisti, ki bi odkupili desetino njegove vrednosti, hkrati pa je nasprotoval zastojnski razdelitvi premoženja. Mencinger je takratnim vodstvom podjetij, tako imenovanim »rdečim direktorjem«, tudi naprej zaupal vodstvo podjetij, zaradi česar so ga v vrstah Demosa še posebej kritizirali.⁵⁹ Da je na škodo številnih industrijskih gigantov v ozadju potekal oster politični boj, priča primer ljubljanskega Litostroja, kjer je potekal boj za dediščino slednjega med Slovenskimi krščanskimi demokrati in Združeno listo socialnih demokratov. Konec leta 1990 je direktor koncerna Litostroj postal Jože Duhovnik, kar je po mnenju ekonomista Stanislava Kovača kazalo na željo Demosa, »da prevzame upravljanje katerega od velikih industrijskih gigantov, ki so bili do tedaj v rokah »starih sil«.«⁶⁰ Slovenska vlada je osnutek zakona o privatizaciji podjetij nato sprejela 18. oktobra 1990. Osnutek so poimenovali Mencingerjev model delavskega oziroma menedžerskega odkupa, njegovo bistvo pa je bilo, da so nosilci privatizacije v podjetjih bili zaposleni delavci ter nosilci vodilnih upravljalških funkcij. Njim je bilo prepuščeno, da sami izbirajo zanje

57 *Tednik*, XLIII, št. 23, 14. 6. 1990, str. 2.

58 ARS, AS 223, šk. 4872, 29. seja Izvršnega sveta RS, 24. 10. 1990, Ocena stanja v gospodarstvu Republike Slovenije s predlogi ukrepov za ureditev na posameznih področjih, str. 10.

59 Čepič, *Privatizacija gospodarstva*, str. 1304–1306.

60 Kovač, *Zamolčane zgodbe slovenske tranzicije*, str. 97.

najugodnejši način privatizacije.⁶¹ Ta osnutek ni bil uradno potrjen in razprava okrog privatizacijske metode je bila zelo burna še precej časa, na račun nje so bili podani tudi odstopi znotraj Demosove vlade (odstopila sta podpredsednik vlade in odgovorni za gospodarstvo Jože Mencinger in finančni minister Marko Kranjec). Zakon o lastninskem preoblikovanju podjetij je Skupščina Republike Slovenije končno sprejela šele 11. novembra 1992 po več kot dvoletnem usklajevanju, po številnih razpravah na strokovnih, političnih, teoretičnih in drugih ravneh.⁶² Bil je kompromis med različnimi strokovnimi koncepti in političnimi interesi in sprejet na podlagi dopolnjenega zakonskega predloga posebne komisije treh poslancev, Janka Deželaka, Emila Milana Pintarja in Mileta Šetinca, ki so imeli za nalogo izdelati kompromisni predlog med različnimi političnimi interesi ekonomsko in socialno čim bolj sprejemljivo.⁶³

Če se osredotočimo na razmere v slovenskem podjetništvu v letu 1990, je ravno zakonska nedorečenost omogočala številne malverzacije in dopuščala oškodovanje družbene lastnine. Dogajalo se je tako imenovano divje lastninjenje. Kot po mnenju še marsikoga gre tudi po mnenju Janeza Krnca, namestnika Družbenega pravobranilca Republike Slovenije, levji delež spornih privatizacij zanesljivo pripisati neverjetnemu zavlačevanju pri sprejemanju zakona o lastninskem preoblikovanju podjetij. Danes je pogosto slišati izjave, češ, divja privatizacija je potekala po tako imenovanih Markovičevih zakonih. A »če bi to bilo res, zanesljivo ne bi bila sporna, nezakonita. Dejansko se je le sklicevala na zakonsko nedorečeno Markovičevo zamisel o privatizaciji«, meni Krnc.⁶⁴ Zaradi zapletov in dolgotrajnega sprejemanja privatizacijske zakonodaje sta bili decembra 1990 ustanovljeni dve državni ustanovi, da bi nadzorovali in urejali izvajanje privatizacije in prestrukturiranja v Sloveniji in pomagali pri njej. Agencija Republike Slovenije za prestrukturiranje in privatizacijo je spremljala in nadzirala proces, pripravljala navodila, potrjevala privatizacijske programe ter kasneje opravljala tudi revizijske postopke za obdobje pred ZLPP. Sklad Republike Slovenije za razvoj je prestrukturiral podjetja. Postal je tudi lastnik podjetij, lahko se je pogajal in podpisoval prodajne pogodbe. Preden je bila sprejeta privatizacijska zakonodaja, je sklad za razvoj tudi prejemal izkupiček od prodaj in ga vlagal naprej. Privatizacije, ki so bile izvedene pred sprejemom ZLPP, so se izvajale po jugoslovanskih zakonih. Ti zakoni so dajali delavskim svetom in upravi podjetij možnost, da se privatizirajo ali pa ne. V tem okviru aktiven pristop k privatizaciji ni bil mogoč in nobena državna ustanova ni mogla zahtevati, da se določeno podjetje privatizira.⁶⁵ Da politika (vsaj del nje) ni bila

61 Prinčič, Borak, *Iz reforme v reformo*, str. 602.

62 Bohinc, Ureditev privatizacije po veljavni slovenski zakonodaji, str. 7.

63 Žnidaršič Kranjc, *Privatizacija ali zakonita kraja*, str. 33.

64 Krnc, Revizije predhodnega lastninjenja.

65 *Poročilo o lastninskem preoblikovanju podjetij*, str. 10–11.

kos razmeram, priča tudi stavek, ki ga je na enem izmed zasedanj izrekel minister v Demosovi vladi, Dimitrij Rupel: »Glede na razpoloženje v Demosu bodo zakoni o lastninjenju sprejeti, morda z majhnimi popravki. Vendar, kot rečeno, to ni bistveno.« Minister je resda moral zapustiti dvorano, a je vsekakor izžareval, kot je zapisal Neven Borak, »neverjetno in politično neodpustljivo naivnost«. ⁶⁶ Da je v primeru Demosove vlade šlo za skupino političnih amaterjev, ki so poskušali nekaj narediti, ne da bi prav dobro vedeli, kaj in kako, prav tako meni Jože Mencinger, podpredsednik Peterletove vlade in odgovoren za gospodarske razmere, ki je leta 1991 zaradi nesoglasij ob sprejemanju zakonodaje glede lastninjenja podjetij tudi sam odstopil. ⁶⁷

V letu 1990 in tudi kasneje sta posebej izstopali dve obliki družbenega oškodovanja. Prvo so predstavljala tako imenovana by-pass oziroma vzporedna podjetja, drugo pa oškodovanja, ki so se nanašala na dopolnjen zakon o podjetjih iz poletja 1990. V prvem primeru je šlo za znan in razširjen pojav ustanavljanja podjetij v zasebni lasti, ki so jih ustanovili delavci, zaposleni v družbenem podjetju, z istim ali podobnim predmetom poslovanja, za katerega je registrirano družbeno podjetje. Največkrat sta bili obe podjetji (družbeno in zasebno) v istih poslovnih prostorih, imeli sta iste telefonske številke in iste vodilne oziroma pooblaščen delavce, s tem da praviloma v zasebnem podjetju ni bil nihče zaposlen. Med seboj sta imeli podjetji sklenjene pogodbe o poslovnem sodelovanju, po katerih je zasebno podjetje v svojem imenu sklepalo posle, ki jih je nato opravilo družbeno podjetje oziroma ustanovitelji zasebnega podjetja, ki so bili hkrati v delovnem razmerju v družbenem podjetju. Zasebno podjetje je nato izdalo račune, pobralo maržo in še kaj. Na ta način je zasebno podjetje pričelo izrinjati družbeno podjetje s trga, prevzemalo njegove posle in ga s tem ukinjalo oziroma se je družbena lastnina spreminjala v nekakšen premoženjski sklad, ki je bil namenjen temu, da je polnil žiro račun zasebnega podjetja in žepe ustanoviteljev vse do svojega izničenja. Zasebno podjetje oziroma lastniki so torej pridobivali dobiček na račun družbene lastnine s prepovedano preusmeritvijo poslovanja in finančnih tokov od družbene firme nase. V tem primeru je šlo za eklatantno »divjo privatizacijo«. ⁶⁸ Tipična primera ustanovitve vzporednega podjetja sta se zgodila v primerih begunjskega Elana, ki je leta 1990 doživel finančni zlom in s primerom katerega se je ukvarjala tudi parlamentarna skupina (primer se je končal brez obsodbe), ⁶⁹ ter družbenega podjetja Ona-On, ki ga je ustanovitev vzporednega podjetja Ona-On Consulting oškodovala za 307 milijonov slovenskih tolarjev. ⁷⁰

66 Borak, *Spočetje ekonomske samostojnosti*, str. 167.

67 Repovž, Intervju z dr. Jožetom Mencingerjem, str. 36–40.

68 Popovič, Primer oškodovanja družbene lastnine oziroma divje privatizacije.

69 Pukšič, Javni poziv generalni državni tožilki ga. Zdenki Cerar.

70 Kovač, *Zamolčane zgodbe slovenske tranzicije*, str. 121–133.

Drugo od »višjih oblik« oškodovanja družbene lastnine do sprejetja zakona o lastninskem preoblikovanju podjetij, kot je to poimenovala družbena pravobranilka samoupravljanja Anica Popovičeva (po sprejetju Zakona o družbenem pravobranilcu Republike Slovenije v letu 1994 pa je postala Družbena pravobranilka Republike Slovenije), pa je predstavljal brezplačen prenos družbenega kapitala, ki se je skliceval na drugi odstavek 145. člena zakona o podjetjih iz leta 1990. Opisan prenos kapitala, pa četudi je bil opravljen med podjetji, ki so bila v družbeni lasti, je bil nezakonit. Tako so namreč mešana podjetja postala lastniki družbene lastnine v družbenih podjetjih in posredno s tem tudi že lastnina družbena podjetja brez zakona o lastninjenju, kar je bilo nedopustno in nezakonito.⁷¹ Veliko več reda pri lastninjenju bi bilo, ko bi bil Izvršni svet Skupščine Republike Slovenije na podlagi zadolžitve Skupščine Republike Slovenije v ustavnem zakonu z dne 23. januarja 1991 predpisal kriterije, po katerih bi Agencija Republike Slovenije za pospeševanje prestrukturiranja gospodarstva in spodbujanja prenove podjetij lahko kontrolirala in izdajala soglasja za izdajo internih delnic. Izvirni greh je bil spočet z nesprejetjem navedenih kriterijev, ker je bila tako privatizacija družbene lastnine možna že od začetka brez zadostnih pravil in predpisov, saj je omenjeni zlovešči 145. b člen zakona o podjetjih omogočal brezplačno prenašanje družbene lastnine po mili volji, slovenski parlament pa ga ni ne razveljavil in ne dopolnil kljub številnim opozorilom. Ustavno sodišče je sicer šele 28. novembra 1991 dalo embargo na njegovo uporabo.⁷² Sploh je večina pozivov k ukrepom za obvarovanje družbene lastnine pri politiki naletela na gluha ušesa. Parlament 16. maja 1990 ni dal podpore vladi pri predlogu o oblikovanju poziva slovenski javnosti za zavarovanje družbenega premoženja. Takratna razprava v skupščini se je končala s splošno ugotovitvijo, da problema razprodaje in kraje družbene lastnine ni in da je zato sprejemanje takšnih pozivov nepotrebno. Kasneje je bila kljub temu oblikovana komisija (tako imenovana »Toplakova komisija«, ki je ime dobila po predsedniku Ludviku Toplaku)⁷³ za proučevanje pojavov oškodovanja družbenega premoženja, a predvsem po načelu »če nočeš česa rešiti, oblikuj komisijo«, kar se je kasneje tudi izkazalo, saj je komisija prenehala delovati brez rezultatov. Avgusta leta 1990 je vlada pripravila zakon o varovanju družbenega premoženja, ki pa jim ga na ustreznem sekretariatu ni uspelo »konkretizirati«. V septembru 1990 so bili zavrženi tudi predlogi za sprejem ustavnih zakonov z ugotovitvijo, da bi njihov sprejem zavrl pozitivne premike v gospodarstvu in mu povzročil škodo, če pa bi takšne zlorabe obstajale, pa naj vanje posežejo organi pregona. Vzporedno s tem dogajanjem pa so postale skoraj »bogokletne« izjave

71 Popovič, Primer oškodovanja družbene lastnine oziroma divje privatizacije, str. 756–760.

72 Popovič, »Sporno lastninjenje«, str. 29.

73 Žnidaršič Kranjc, *Privatizacija ali zakonita kraja*, str. 14.

in opozorila o razširjenosti in posameznih oblikah pojava »divjih privatizacij«, posebej še po tem, ko je bil sprejet ustavni amandma XCVI k ustavi Republike Slovenije in je Agencija Republike Slovenije za pospeševanje prestrukturiranja gospodarstva in spodbujanje prenove podjetij v decembru 1990 oblikovala in kasneje dopolnjevala strokovna stališča do uporabe različnih zakonskih osnov za preoblikovanje podjetij, ki so poslovala z družbenim kapitalom. Razprave o tem »so požele posmeh ali pa so bile opredeljene kot osebni napadi na posameznike, skupine in podjetja«, saj takšnih »družbeno nezaželenih nezakonitih oblik privatizacije sploh naj ne bi bilo«. Velik del krivde za številna oškodovanja družbenega premoženja v prvi fazi tranzicije kaže vsekakor pripisati politiki in njenemu ignorantskemu obnašanju do tega problema. Teze o divjih privatizacijah in številnih nepravilnostih v podjetjih pa so bile žal aktualne predvsem v času predvolilnih bojev.⁷⁴

SKLEP

Demosova demokratično izvoljena vlada gospodarskih vprašanj v obdobju od maja do decembra leta 1990 ni obravnavala prednostno in ni sprejela ukrepov za večjo samostojnost slovenskega gospodarstva. Jeseni leta 1990 je Jugoslavija gospodarsko praktično prenehala obstajati, saj ni bila več sposobna pobirati davkov, kontrolirati tiskanja denarja, preprečiti uvedbe »carin« med republikami in nastajanja različnih gospodarskih sistemov znotraj enega gospodarstva. V tem letu je tudi postalo jasno, da bosta, ne glede na bodoči politični status (v okviru Jugoslavije ali izven nje), tržno gospodarstvo in odprtost do zunanjih trgov razvojni imperativ Slovenije. Prav tako je postalo jasno, da je neodvisnost zasilni izhod in pogoj za spremembo gospodarskega sistema. Leta 1990 je bilo ponovno vzpostavljeno klasično razmerje med delodajalcem in delavcem. Pristojnosti, ki jih je do tedaj imel delavski svet, so se prenesle na skupščino podjetja, upravni odbor in na direktorja. Podjetja so se, če so želela preživeti, morala nujno prilagoditi novim razmeram in imeti jasno poslovno vizijo. Množično so nastajala mala podjetja, iz strukture dodane vrednosti po dejavnostih je bilo razvidno zmanjševanje deleža industrije, povečevala pa se je vloga storitvenega sektorja. V letu 1990 so se številna podjetja statusno preoblikovala in prestrukturirala na podlagi tedanje jugoslovanske zakonodaje, zgodile pa so se tudi številne sporne privatizacije. V tem letu je bila dosežena kar 1048-odstotna rast števila podjetij. Kljub strukturnim spremembam pa so bili skupni poslovni rezultati v tem obdobju še vedno pretežno odvisni od družbenih podjetij, ki so ustvarjala

74 Žnidaršič Kranjc, Družbeno nezaželeni pojavi, str. 172–188.

skoraj 80 odstotkov celotnega prihodka v gospodarstvu. Ena od značilnosti v podjetništvu leta 1990 je bila pičila akumulacija, zato je bil nujen dotok novega kapitala, ki bi lahko omogočil procese gospodarske preobrazbe in modernizacije. Slovensko podjetništvo je tako za svoje normalno delovanje ter poslovanje moralo iskati dodatne trge za svoje izdelke, in to predvsem na tujih trgih. Na tem področju so nastali premiki takoj po prvih demokratično izvedenih volitvah, ko je prišlo do povečanja vrednosti in števila projektov tujih investicij v Sloveniji. Kasnejša formalna osamosvojitvev, mednarodno priznanje in vključevanje v različne mednarodne ekonomske integracije so omenjeni proces in slovensko gospodarstvo še pospešili oziroma okrepili ter bili ključni dejavnik pri prehodu iz transformacijske krize v okrevanje.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

ARS — Arhiv Republike Slovenije

AS 223 — Vlada Republike Slovenije

Revije

Delovni zvezki Urada RS za makroekonomske analize in razvoj

Delovni zvezki Zavoda RS za makroekonomske analize in razvoj

Tednik

Uradni list SFRJ

Literatura

Bajt, Aleksander. Iz heterodoksne stabilizacije v ultraortodoksno : Kako iz nje? *Gospodarska gibanja*, 1990, št. 206, str. 27–39.

Bohinc, Rado. Ureditev privatizacije po veljavni slovenski zakonodaji. *Privatizacija na Slovenskem 1990–1992 : zbornik*. Ljubljana : DZS, Slovenski inštitut za management, 1993, str. 7–27.

Boncelj, Jože. *Bankrotirana družba : izmišljeni lastniki*. Ljubljana : SAN-PRO, 1999.

Borak, Neven. *Iskanje Guliverja ali kako preživeti*. Ljubljana : Znanstveno in publicistično središče, 1994.

Borak, Neven. *Spočetje ekonomske samostojnosti*. Ljubljana : Znanstveno in publicistično središče, 1992.

Čepič, Zdenko. Privatizacija gospodarstva. V: Čepič, Zdenko et al. (ur.). *Slovenska novejša zgodovina : od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992*. Ljubljana : Mladinska knjiga, Inštitut za novejšo zgodovino, 2005, str. 1304–1306.

Kovač, Bogomir. Obsojeni na uspeh? *Mladina*, 2006, št. 26, 24. 6. 2006, str. 34.

Kovač, Stanislav. *Zamolčane zgodbe slovenske tranzicije*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1997.

Kresal, France. Socialna politika v Sloveniji do druge svetovne vojne. V: Borak, Neven, Lazarevič, Žarko (ur.). *Prevrati in slovensko gospodarstvo v XX. stoletju 1918–1945–1991*. Ljubljana : Cankarjeva založba, 1996, str. 49–64.

Krnc, Janez. Revizije predhodnega lastninenja. *Gospodarski vestnik*, V, št. 20, 22. 5. 1997, str. 71–74. Dostopno na: <http://www.ius-software.si> (18. 01. 2010).

Lazarevič, Žarko. Prostor, gospodarstvo, in razmerja : jugoslovanski ekonomski prostor in razmerja. *Prispevki za novejšo zgodovino*, XLIX, 2009, št. 1, str. 279–291.

Lorenčič, Aleksander. Prva leta gospodarske tranzicije v Sloveniji. *Prispevki za novejšo zgodovino*, XLVIII, 2008, št. 2, str. 149–164.

Lorenčič, Aleksander. Slovensko podjetništvo v prvih letih tranzicije. V: Lazarevič, Žarko, Lorenčič, Aleksander (ur.). *Podobe modernizacije : poglavja iz gospodarske in socialne modernizacije Slovenije v 19. in 20. stoletju*. Ljubljana : Inštitut za novejšo zgodovino, 2009, str. 403–435.

Mencinger, Jože. Deset let pozneje : tranzicija – uspeh, polom ali nekaj vmes? *Gospodarska gibanja*, 2000, št. 317, /6, Ljubljana : Ekonomski inštitut pravne fakultete, str. 35–42.

Mencinger, Jože. Makroekonomske dileme Republike Slovenije. *Gospodarska gibanja*, 1991, št. 217, str. 25–35.

Mencinger, Jože. Slovensko gospodarstvo med centralizmom in neodvisnostjo. *Nova revija*, IX, 1990, št. 95, str. 490–495.

Ocena gospodarskega stanja v Republiki Sloveniji v letu 1990 : Jesenska analiza 1990. Ljubljana : Zavod Republike Slovenije za družbeno planiranje, 1990.

Plut, Tadeja in Helena. *Podjetnik in podjetništvo*. Ljubljana : Znanstveno in publicistično središče, 1995

Popovič, Anica. Primer oškodovanja družbene lastnine oziroma divje privatizacije. *Podjetje in delo*, št. 7, 9. 11. 1992, str. 756–760. Dostopno na: <http://www.ius-software.si> (18. 01. 2010)

Popovič, Anica: »Sporno lastninjenje«. *Pravna praksa*, št. 259, 15. 10. 1992, str. 29. Dostopno na: <http://www.ius-software.si> (18. 1. 2010)

Poročilo o lastninskem preoblikovanju podjetij. Ljubljana : Agencija Republike Slovenije za prestrukturiranje in privatizacijo, 1997.

Prinčič, Jože. Gospodarski vidiki osamosvajanja Slovenije (1986–1991). *Slovenska osamosvojitve 1991 : pričevanja in analize : simpozij Brežice : zbornik*. Ljubljana : Državni zbor Republike Slovenija, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2002, str. 33–56.

Prinčič, Jože, Borak, Neven. *Iz reforme v reformo : slovensko gospodarstvo 1970–1991*. Ljubljana : Fakulteta za družbene vede, 2006.

Pukšič, Franc. Javni poziv generalni državni tožilki ga. Zdenki Cerar za odreditev strokovnega nadzora nad okrožnim državnim tožilstvom v Kranju. Dostopno na: <http://www2.sds.si/news/21442> (4. 5. 2009).

Repe, Božo. *Slovinci v osemdesetih letih*. Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2001.

Repovž, Grega. Intervju z dr. Jožetom Mencingerjem. *Mladina*, št. 46, 10. 11. 2006, str. 36–40.

Rojec, Matija. *Tuje investicije v slovenski razvoj*. Ljubljana : Znanstveno in publicistično središče, 1994.

Štiblar, Franjo. Strategija Slovenije v ekonomskih odnosih s tujino. *Gospodarska gibanja*, 1993, št. 242, str. 21–35.

Tajnikar, Maks. Prestrukturiranje realnega sektorja v slovenskem gospodarstvu v devetdesetih letih. V: Borak, Neven, Ovin, Rasto (ur.). *Prehod in prestrukturiranje slovenskega gospodarstva, 1. letna konferenca Znanstvene sekcije Zveze ekonomistov Slovenije*. Ljubljana : Zveza ekonomistov Slovenije, 1997, str. 48–70.

Taškar, Jana. Le samostojna Slovenija ali pa konfederativna povezava. *Delo*, XXXII, št. 232, 4. 10. 1990, str. 3.

The European Observatory for SMEs. First Annual Report. European Network for SME Research. Zoetermeer : EIM Small Business Research and Consultancy, 1993.

Vahčič, Aleš. Stanje podjetništva v Sloveniji. V: Borak, Neven (ur.). *Slovensko podjetje v devetdesetih*. Ljubljana : Zveza ekonomistov Slovenije, 2000, str. 49–59.

Žakelj, Luka. Podjetniška aktivnost in podjetniško okolje v Sloveniji. *Delovni zvezki Urada RS za makroekonomske analize in razvoj : Delovni zvezek*, 2006, št. 4.

Žakelj, Luka. Razvoj malih in srednje velikih podjetij v Sloveniji in Evropski uniji. *Delovni zvezki Urada RS za makroekonomske analize in razvoj : Delovni zvezek, Delovni zvezek, št. 6, 2004.*

Žnidaršič Kranjc, Alenka. Družbeno nezaželeni pojavi v povezavi s preoblikovanjem družbene lastnine. V: Bohinc, Rado, Milkovič, Nina (ur.). *Privatizacija na Slovenskem 1990–1992 : zbornik.* Ljubljana : DZS, Slovenski inštitut za management, 1993, str. 172–188.

Žnidaršič Kranjc, Alenka. *Privatizacija ali zakonita kraja : divja privatizacija, načrtovana kraja, neznanje ali slovenska nevoščljivost?* Postojna : DEJ, 1994.

Žužek, Aleš. *Prehod iz samoupravnega v tržno gospodarstvo : magistrska naloga.* Univerza v Ljubljani : Filozofska fakulteta, 2006.

Željko Oset

**SLOVENSKA
AKADEMIJA ZNANOSTI
IN UMETNOSTI IN
NJENO SOOČANJE
Z »DRUŽBENO
KRIZO« OB KONCU
OSEMDESETIH LET**

» **A**kademiki (jugoslovanskih akademij, op. Ž. O.) se srečujemo, in v redu je, če se pogovarjamo o zadevah, ki zadevajo akademije ter pustimo druge stvari ob strani. Do zdaj nam je to uspevalo. Pred očmi imam nekoliko daljšo perspektivo, ne le pojutrišnjega dne, in ni mi treba dajati nikakršnih koncesij, ker jih v teh krogih od mene nihče ne pričakuje in tudi ne zahteva. Vendar mislim, da se bodo nekega dne tudi te stvari začele urejati, kakor se morajo, in takrat bo lahko naša Akademija most, po katerem se bodo

zadeve poravnale, da ne bodo to zmeraj nogometiški.«¹ Misel, ki jo je v spominih septembra 1990 zapisal predsednik SAZU Janez Milčinski, navajam, ker je pomenljiva z več vidikov. Milčinski je z njo nakazal vsaj tri bistvene elemente: razumevanje vloge akademikov oziroma znanosti in umetnosti v medrepubliških odnosih, odnos med akademijami pod težo vključevanja intelektualcev v razgreto razpravo o ustavnih reformah (zvezni in republiški) in nacionalnem vprašanju ter različna pričakovanja oblasti od akademij. Ob tem velja primerjati oceno, da so bile na kongresu Zveze pisateljev Jugoslavije, ki je potekal od 18. do 20. aprila 1985, manjše razlike med »režimskimi« in opozicijskimi pisatelji znotraj republike kakor pa med kulturniki sorodnega svetovnega nazora.²

V razpravi zato nameravam prikazati dejavnosti akademije ob koncu osemdesetih, ko so kulturne in družbene spremembe³ vplivale na preobrazbo akademije, njene družbene vloge in samopodobe. Ključna pozornost bo namenjena spremembam zakona in statuta oziroma prizadevanjem akademije za doseg avtonomije in statusa najvišje slovenske znanstvene in umetnostne inštitucije. Pozornost bo namenjena sodelovanju z jugoslovanskimi akademijami, ki ima pomemben vpliv na ravnanje predsedstva SAZU v zadržanosti objavljanja komentarjev na zadeve, ki so jih ocenili kot politična vprašanja. Kot politično vprašanje je bila označena prošnja tednika Mladina za stališče akademije do fenomena glasbene skupine Laibach, zapiranje rudnika uranove rude Žirovski vrh, problematika amandmajev k zvezni in republiški ustavi, opredelitev in objava stališča v procesu proti četverici, predlog zakona o univerzi oziroma opredelitev do statusa avtonomije in ocene vodilnih na Univerzi v Ljubljani o revanšizmu slovenske (Demosove) vlade. Posebna celovita skupina so opredelitve SAZU do Akademije znanosti in umetnosti Kosovo in njenih dopisov oziroma kosovske problematike.⁴ Razlog za to je bilo stališče Janeza Milčinskega, da akademija zaradi svojih obveznosti do drugih jugoslovanskih akademij ne more komentirati političnih vprašanj. Zaradi tega so se pojavljali očitki o neodločnem, počasnem odzivanju SAZU oziroma kar neodzivanju. Med odzivi lahko izpostavim protest predsedstva SAZU februarja 1988 ob objavi dnevniških zapisov Edvarda Kocbeka za leti 1975–1976. Sporen je bil del, v katerem je Kocbek zapisal, da je Bratko Kreft nasprotoval njegovemu članstvu v SAZU. Zato je predsedstvo na predlog podpredsednika Krefta objavilo kronologijo dogodkov ob predlaganju Kocbeka za člana SAZU.⁵ Zadržano stališče SAZU je bilo na resni preizkušnji po napadih srbskih medijev na Milčinskega in SAZU februarja 1989 ter reakciji SANU na

1 Milčinski, *Leta za pet drugih*, str. 208.

2 Repe, *Jutri je nov dan*, str. 41–42; Rotar, *Slovenščina in slovenstvo*, str. 230–238.

3 Vodopivec, *Od Pohlínove slovnice do samostojne države*, str. 399–406.

4 SAZU, Predsedstvo 1987–1989; SAZU, Predsedstvo 1990–1992.

5 Kocbek, *Dnevnik 1975–1976*, str. 1547; SAZU, Predsedstvo 1987–1989, mapa 2.

stališča SAZU do dogajanja na Kosovem 27. februarja 1989. Predsedstvo SAZU se je odločilo, da ne prične javne polemike, saj je ocenilo, da bi to škodilo odnosu med akademijami. V predsedstvu so menili, da morajo akademije predstavljati most v razmerah skrhanih medrepubliških odnosov.⁶ Akademija tudi tedaj ni želela komentirati političnih vprašanj, oblikovala pa je stališča v skladu s svojimi pristojnostmi in poslanstvom. Po mnenju akademika Franceta Bernika je bila akademiji zaradi te države prihranjena marsikatera zadrega oziroma nepremišljena poteza. Ob tem pa je Bernik poudaril, da je »vodstvo Akademije s predsednikom Milčinskim na čelu globoko dojelo duha zadnjih družbenih sprememb, ko je podprlo težnjo po strokovnem in nazorskem pluralizmu članstva in po kar največji odprtosti do vseh visoko kakovostnih pojavov v naši znanosti in umetnosti, brez vneprejšnjih zadržkov ali ideoloških blokad.«⁷

Akademik Janez Milčinski je vodenje akademije prevzel marca 1976, potem ko ga je dolgoletni predsednik Josip Vidmar, ki je vodenje SAZU prevzel po smrti akademika Frana Ramovša oziroma izvolitvi 27. oktobra 1952,⁸ »določil za svojega naslednika«. Janez Milčinski je v spominih zapisal, da mu je Vidmar na hodniku po seji rekel: »Predsedništvo akademije bom odložil in predlagal vas. Lahko razmislite.« Milčinski je funkcijo sprejel (izvoljen je bil na tajnih volitvah), kljub temu da je dojemal Vidmarja kot »simbol, ki je sodil v predsedniško sobo, bil v njej, in v njej naj bi po moji predstavi vedno ostal.«⁹ Z novim predsednikom je prišla tudi nova politika znotraj akademijskega sodelovanja, predvsem pa prizadevanja za okrepitev prepoznavnosti akademije v javnosti in pri družbenopolitičnih organizacijah ter Raziskovalni skupnosti Slovenije. Ob tem naj omenim, da je Milčinski na prvi seji predsedstva po prevzemu funkcije predsednika 8. julija 1976 opozoril na »nujno popularizacijo dela SAZU in njenih inštitutov«. V razpravi, ki je sledila, so bila podana zelo različna stališča. Zato je bil sprejet sklep o seznanjanju javnosti z objavami v Delu in Koledarju Prešernove družbe.¹⁰ Predsedstvo akademije se je odzvalo z intenzivnejšo promocijo svojih aktivnosti v medijih in tudi tujini, vključevanjem v razpravo priprave strategije dolgoročnega razvoja znanstvene politike ter povečanim zanimanjem za zgodovino ustanove in njenih predhodnic.¹¹ Vprašanje prisotnosti v medijih so obravnavali večkrat. Ob tem naj dodam, da so problem predstavitve akademije v predsedstvu SAZU zaznali že sredi šestdesetih let, ko so se odločili, da bodo organizirali novinarske

6 SAZU, Predsedstvo 1987–1989, mapa 14.

7 Bernik, *Slovenska akademija znanosti in umetnosti: od 1992 do 2002*, str. 82–83.

8 Milko Kos (ur.): *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti: 5. knjiga*. Ljubljana: SAZU, 1954, str. 41.

9 Milčinski, *Leta*, str. 189–190.

10 SAZU, Predsedstvo 1976–1978, mapa 2–3. Tukaj je mišljeno predvsem poznavanje raziskovalnih nalog SAZU.

11 Menart, *Slovenska akademija znanosti in umetnosti*, str. 3–14.

konference ob izidu publikacij in dogodkih.¹² Razpravo o družbenem ugledu so marca 1978 razširili tudi na merila za članstvo. Podpredsednik Kuhelj je poudaril pomen kandidatove afirmacije v slovenskem, jugoslovanskem in evropskem merilu. K temu je akademik Rakovec dodal, da bi moralo biti »vodilo in merilo pri predlaganju kandidatov poleg njihove znanstvene reputacije tudi družbeno moralne kvalitete«.¹³ V nadaljevanju razprave o kandidatih za članstvo so člani razreda za matematične, fizikalne, kemijske in tehniške vede (septembra 1978) ocenili, da je akademija potisnjena »na rob znanstvenega delovanja, ima premalo vpliva v strokovnem življenju«. Predlagali so, da bi »akademija oziroma njeni razredi nastopali sicer ne kot odločujoči razsojevalci, pač pa kot nosilci velike družbeno-moralne odgovornosti«. Do podobnih ugotovitev je prišel razred za medicinske vede.¹⁴ Občutek »odrinjenosti« se zrcali v oceni podpredsednika Kuhlja, ki se je 25. oktobra 1979 udeležil posveta republiškega komiteja za raziskovalno dejavnost, kjer so analizirali uresničevanje načrta za leta 1976–1979 in ocene možnosti razvoja za obdobje 1981–1985, da je »bilo navzočim malo znanega o delovanju akademije«. Po predstavitvi izkušnje podpredsednika Kuhlja je tajnik razreda za umetnost ugotovil in izrazil negodovanja, da se »SAZU ne vabi in ne vpraša za mnenje za noben pristop, k projektom pomembnim za naš narod in da je nezadostno financirana tako glede na njeno dejavnost, kot na njeno pomembnost, kar je sicer bilo že nešteto krat in danes ponovno ugotovljeno«.¹⁵ Predsedstvo je sprejelo sklep, da bo skrbelo za obveščanje javnosti in za ustrezno zastopanje akademije v kulturnem in znanstveno-raziskovalnem utripu. V tem kontekstu je pomembna odločitev predsedstva SAZU junija 1980, da se delegatom akademije sporoči, da se morajo o stališčih posvetovati s svojo »bazo« (razredi, predsedstvom SAZU). Še pomembnejši je poziv predsednika, da »člani in raziskovalci SAZU ne prikrivajo pripadnosti akademiji (kot) najvišji znanstveni in umetniški ustanovi Slovencev«.¹⁶

Daljnosežne spremembe so jugoslovanske akademije doživele po sprejemu zakona o združenem delu. O vprašanju družbene vloge akademij je potekala razprava na plenarni seji Sveta akademij SFRJ junija 1977. Kot zanimivost naj navedem, da so na seji obravnavali krepitev mednarodnega sodelovanja, predvsem z zahodnonemškimi, francoskimi in skandinavskimi akademijami. Predsednika sveta so pooblastili, da opravi pogovore z zveznimi funkcionarji o vlogi in mestu znanosti in kulture v družbi in v zvezi s tem o vlogi in mestu akademij, ki bi ga morale te imeti pri pripravah politike razvoja znanosti in kulture v SFRJ.¹⁷

12 SAZU, Predsedstvo 1964–1971, mapa 2.

13 SAZU, Predsedstvo 1976–1978, mapa 12.

14 SAZU, Predsedstvo 1976–1978, mapa 14.

15 SAZU, Predsedstvo 1979–1980, mapa 4.

16 SAZU, Predsedstvo 1979–1980, mapa 8.

17 SAZU, Predsedstvo 1976–1978, mapa 8.

Stališča in smernice je 15. novembra 1977 podal sekretar predsedstva CK ZKJ Stane Dolanc na sestanku aktiva članov Zveze komunistov vseh jugoslovanskih akademij znanosti in umetnosti, ki ga je organiziral Izvršni komite CK ZKJ.¹⁸ Predstavitev stališč je potekala v sklopu priprav na enajsti kongres ZKJ oziroma ob oceni o uresničevanju sklepov desetega kongresa in o nadaljnji samoupravni preobrazbi znanosti. Dolanc je izpostavil, da je znanost potrebno razumeti znotraj družbenih odnosov in procesov, ki potekajo v družbi. Izpostavil je odgovornost komunistov za stanje v znanosti, za idejno in politično orientacijo v »naših najvišjih znanstvenih ustanovah, ki jih je potrebno upoštevati v razmerah mnogonacionalne, ekonomsko sorazmerno nerazvite države«. V razpravi, ki je sledila, je bil poudarjen pomen izbora članov akademij in medakademijskega sodelovanja. Pri slednjem so ugotovili, da je odigralo zelo pomembno vlogo v medakademijskem, s tem pa tudi v medrepubliškem zблиževanju. Na posvetu je bila izpostavljena potreba po združevanju raziskovalnih potencialov na državni ravni ter preseganju republiških in pokrajinskih okvirov.¹⁹ Predstavljena stališča so bila del strategije Zveze komunistov Jugoslavije pri povečanju vpliva na družbo. Ta proces se je pričel z zlomom »liberalizma«, sprejemom federalne ustave in poudarjeno močjo partije na desetem kongresu maja 1974.²⁰ Na podlagi pripomb na okrogli mizi Temeljne raziskave v naravoslovnih, tehničnih, biotehničnih in medicinskih vedah in okrogli mizi za področje družbenih ved, ki ju je organizirala SAZU,²¹ je bil decembra 1979 sprejet zakon o raziskovalni dejavnosti, ki je spremenil status inštitutov, delujočih v okviru SAZU. Na osnovi zakona o združenem delu in zakona o raziskovalni dejavnosti je republiški komite za raziskovalno dejavnost pripravil predlog novega zakona o SAZU. V predlogu je bilo predvideno, da bi oblikovali tri skupine inštitutov: za področje humanističnih ved, zgodovinskih ved in prostorskih ved. Predsedstvo je temu predlogu nasprotovalo, saj je bilo to v nasprotju s konceptom enotnega programa akademije. Akademija je namreč pripravila in februarja 1979 na Raziskovalni skupnosti Slovenije prijaviła srednjeročni program Kulturna in naravna dediščina slovenskega naroda. Ob tem naj izpostavim vzročno-posledično povezavo med načrtom razvoja in pridobitvijo sredstev za reševanje prostorskega problema.²²

Predsednik Milčinski je podporo konceptu enotnega programa akademije zagotovil pri Sergeju Kraigherju, članu predsedstva SFRJ in članu predsedstva CK ZKJ.²³ Ta proces se je zaključil na skupščini SAZU 19. novembra 1981, na kateri je bil sprejet sklep o ustanovitvi Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU.

18 SAZU, Predsedstvo 1976–1978, mapa 10.

19 Mijanovič, Pogovor z akademiki komunisti, str. 23.

20 Čepič, Oživiljanje politične revolucionarnosti, str. 1119–1122.

21 SAZU, Predsedstvo 1979–1980, mapa 1–4.

22 SAZU, Predsedstvo 1979–1980, mapa 5.

23 Prav tam.

Ustanovitev centra je Milčinski označil kot pomembnejšo prelomnico od »novih predpisov«, predvsem zaradi sprejema skupnega multidisciplinarnega programa, ki je zaobjel raziskovalne naloge inštitutov in jih tesneje povezal z akademijo.²⁴ Delo med akademijo in inštituti oziroma ZRC je še naprej koordiniral oddelek za načrtovanje in usklajevanje znanstvenoraziskovalnega dela.²⁵

Poleg tega je zakon o SAZU urejal ključna vprašanja za akademijo (tako jih je pred začetkom javne obravnave januarja 1980 označil Milčinski): organizacijsko strukturo, opredelitev perspektive dela na posameznih področjih raziskovalne dejavnosti, predlaganje članov, mandatno dobo predsedstva in vključevanje SAZU v družbeno dogajanje. Ob tem naj poudarim, da je razprava o organizacijski strukturi akademij in članstvu potekala na seji Sveta akademij februarja 1980 v Novi Gorici. Razpravljalci so presojali o najprimernejšem številu članov akademij, pogojih za izvolitev, o sestavi predsedstva in mandatni dobi tega kolektivnega organa akademij. Na podlagi teh smernic je bil pripravljen zakon o SAZU, ki je uvedel načela samoupravljanja in formaliziral vpliv oblasti na akademijo.²⁶ Zakon, ki je bil v Skupščini SRS sprejet 25. novembra 1980, je v prvem členu določal, da SAZU »s svojo dejavnostjo prispeva k razvoju samoupravne socialistične družbe«. Še natančneje je ta dejavnost SAZU opredeljena v petem členu, kjer je zapisano, da »SAZU sodeluje pri idejni opredelitvi temeljnih vprašanj znanosti in umetnosti, razvija marksistično teorijo in metodologijo na različnih področjih znanosti in umetnosti ter povezuje znanstvenike in umetnike, ki s svojim teoretičnim znanjem in praktičnimi izkušnjami lahko vplivajo na ustvarjalno uporabo marksističnih spoznanj na posameznih področjih znanosti in umetnosti. Pri tem sodeluje z marksističnimi centri, zlasti z marksističnimi centri univerz in Marksističnim centrom pri Centralnem komiteju Zveze komunistov Slovenije.« Iz novega zakona je izpadlo določilo, da je SAZU najvišja slovenska znanstvena in umetniška ustanova, dodan pa je bil člen, ki je določal, da je potrebno pridobiti predhodno mnenje RK SZDL o kandidatih za članstvo in funkcijo predsednika, obeh podpredsednikov in glavnega tajnika oziroma članov ožjega predsedstva.²⁷

Razprava o spremembah zakona o SAZU se je pričela v začetku leta 1987. Pobudo za spremembo je na februarski seji predsedstva 1987 podal razred za umetnost. Razred je v razpravi o kandidatih za nove člane ocenil, da je potrebno poskrbeti za spremembo odnosa družbe do akademije in njenih dejavnosti. Osnova za oceno je bila neuspešnost kandidatov za družbena priznanja, ki jih je predlagala akademija. Na omenjeni seji je bil izpostavljen primer akademika Mateja Bora, ki se je odpovedal kandidaturi za Prešernovo nagrado, ker je

24 Milčinski, Pozdravni govor, str. 11–12.

25 SAZU, Predsedstvo 1981–1983, mapa 9.

26 Prim. Hribar, Slovenska osamosvojitvev in kultura, str. 544–561.

27 Menart, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, str. 29–30.

predvideval odklonilen odnos komisije. Razred je zato predlagal, da bi se »razred oziroma akademija kot celota angažirali pri vprašanih umetnosti, jezika in kulture, vendar ne kot vsiljevalec kakršnih koli normativnih kodeksov, ampak s svojim lastnim delom, z večjo navzočnostjo v sredstvih obveščanja in javnih polemikah«. Ugotovili so, da »določena aktivnost članov vendarle obstaja in to v najrazličnejših oblikah. Predsedstvu so na podlagi ocene o zaostrovanju družbene krize predlagali, da se bolj oglašava v javnosti s svojimi stališči.«²⁸ Tine Hribar je akademiji priznal javno delovanje v osemdesetih, vendar je ocenjeval, da je SAZU glede na svoj položaj storila premalo – primat so prevzele fakultete, Slovenska matica in Društvo slovenskih pisateljev. Posebej slednje društvo naj bi »opravljalo tisto, kar bi morala akademija.«²⁹ Predsedstvo se je zato odločilo, da bo petdesetletnico obstoja akademije leta 1988 proslavilo z obsežnim knjižnim programom edicij »trajne vrednosti za našo zgodovino znanosti in umetnosti, še posebej pa za vnovično potrditev naše narodne samobitnosti.«³⁰ Pomemben del proslave je bil seznanitev in opredelitev predsedstva do preteklosti. Posebej velja izpostaviti biografije članov SAZU. Med umrlimi člani so bili navedeni Leonid Pitamic, Rihard Zupančič, Aleš Ušeničnik, France Veber in Karel Oštir, torej člani, ki so bili po drugi svetovni vojni bodisi izključeni bodisi so izstopili. Med izbranimi člani ni bil naveden zunanji dopisni član Todor Pavlov, ki je bil izključen po informbiroju. Omenjena poteza je bil prvi korak v soočanju s preoblikovanjem akademije po drugi svetovni vojni in tudi lakmusov papir avtonomnosti akademije. Proces se je zaključil, ko je leta 1996 akademija rehabilitirala Franceta Vebra, Aleša Ušeničnika in Leonida Pitamica in jim vrnila članstvo z vsemi častnimi pravicami.³¹

Razred za umetnost je bil v javnosti pogosto primerjan z Društvom slovenskih pisateljev kot pomembnim pobudnikom civilnih in izobraženskih protestov. Ob tem velja, da so člani razreda sodelovali v aktivnostih DSP. Izpostaviti velja sodelovanje akademikov na izrednih literarnih večerih v organizaciji DSP junija in julija 1988, ki so sledili procesu proti četverici. Sodeloval je tudi častni član SAZU Josip Vidmar, ki sicer ni bil več član društva DSP.³² Društvo je svoja stališča posredovalo javnosti, akademija pa je bila pri tem precej zadržana. Takšen primer predstavlja tudi opredelitev do skupnih programskih jeder, ki so bila zasnovana na podlagi sklepov enajstega kongresa ZKJ, podobno kot zakon o SAZU in tudi vloga akademij v družbi. Akademija je ob obravnavi skupnih programskih jeder

28 SAZU, Predsedstvo 1987–1989, mapa 1.

29 Hribar, *Slovenska osamosvojitev in kultura*, str. 548–549.

30 Milčinski, *Pozdravni nagovor*, str. 16.

31 Bernik, *Slovenska akademija znanosti in umetnosti od petdesetletnici*, str. 381–387; Bernik, *Slovenska akademija znanosti in umetnosti*, str. 43; Grafenauer-Puhar, *Naroda ne konstituira le jezik*.

32 Zlobec, *Pisatelji za demokracijo*. Prim. Repe, *Jutri je nov dan*, str. 41–46.

v šolstvu sprejela izjavo, da »predlagani načrt skupnih programskih jeder v celoti zavrača v sedanji obliki«. Po oceni Janeza Menarta je akademija izdala izjavo, ki je zaradi omiljenosti »pri ljudeh šla v glavnem kot v copatah neopaženo mimo«. Ključno vlogo pri protestih sta imela Janez Menart³³ in Ciril Zlobec. Njuna stališča so odmevala po celotni Jugoslaviji.³⁴ DSP je sprejelo izjavo, ki je dobila podporo pri slovenski politiki. Razprava o reformi šolstva se je nadaljevala, kljub soglasni zavrnitvi skupnih jeder.³⁵ V razpravi o spremembah zakona o usmerjenem izobraževanju je na povabilo IS sodelovala akademija. Njeno stališče je predstavil oziroma uporabil Ciril Zlobec na seji skupščine SRS 12. februarja 1987.³⁶ Razprava o ureditvi šolstva se je nadaljevala, saj je Zavod za šolstvo SRS želel izmeriti vzgojno-izobraževalne učinke. K sodelovanju je akademijo aprila 1987 povabil podpredsednik IS SRS Boris Frlec. Ob tem bi opozoril, da so imeli različne preference pri dajanju mnenj. Največji interes je pokazal razred za umetnost, ki je izrazil pripravljenost za sodelovanje v morebitni posebni komisiji, ki bi jo SAZU sestavila za povezavo z Zavodom za šolstvo SRS, tretji razred in razred za medicinske vede pa sta se aktivneje posvetila reševanju problema in izvedbe podiplomskega študija. Na koncu je konec septembra SAZU poslala mnenje dveh razredov o osnutku študije Krepitev obsega in kvalitete podiplomskega študija, dva pa oceno reforme osnovnega šolstva.³⁷ Na predlog akademika Peklenika je bila februarja 1988 ustanovljena komisija za osnovno, srednje, višje in visoko šolstvo.³⁸

Razred za umetnost je na februarski seji predsedstva leta 1987 predlagal spremembo zakona o SAZU, ki ga bi dopolnili z določilom »SAZU je najvišja slovenska znanstvena in kulturna ustanova«, izbrisali pa bi določilo, v katerem ima RK SZDL pravico dajati soglasje h kandidaturam. Razred je predlog izoblikoval ob obravnavi kandidatov za članstvo. Namestnik tajnik razreda za umetnost Ciril Zlobec je člane ožjega predsedstva povabil na sejo razreda.³⁹ Iz zapisnika ni razvidna obravnava na sejah predsedstva, vendar kljub temu lahko ugotovimo, da je prišlo do spremembe prakse pri kandidiranju. Na to opozarjata razprava o merilih za kandidate in ocena Franceta Bernika, da je »vodstvo dojelo pomen družbenih sprememb, ko je podprlo težnjo po strokovnem in nazorskem pluralizmu članstva in po kar največji odprtosti od vseh visoko kakovostnih pojavov v naši znanosti in umetnosti, brez vnaprejšnjih zadržkov ali ideoloških blokad«. ⁴⁰

33 Menart, *Slovenec v Srboslaviji*, str. 109.

34 Gabrič, *Zaostrenost nacionalnih odnosov*, str. 1166–1168.

35 Gabrič, *Kulturna obzorja v osemdesetih*, str. 1219–1222.

36 SAZU, *Predsedstvo 1987–1989*, mapa 1.

37 SAZU, *Predsedstvo 1987–1989*, mapa 3–4.

38 SAZU, *Predsedstvo 1987–1989*, mapa 7.

39 SAZU, *Predsedstvo 1987–1989*, mapa 2–3.

40 Bernik, *Slovenska akademija znanosti in umetnosti*, str. 82–83.

Delno so se razprave o spremembi zakona dotaknili predlogi amandmajev k zvezni ustavi. Akademija je bila v obravnavo vključena tako na ravni republike kakor na ravni jugoslovanskih akademij. Na ravni akademij se je razprava pričela na pobudo SANU, ki je na podlagi ocene, da amandmaji spreminjajo status in položaj raziskovalne dejavnosti, sklicala sestanek predstavnikov akademij. Na posvetu 4. februarja 1988 v Beogradu je bil sprejet sklep, da akademije organizirano pristopijo k izdelavi pripomb k amandmajem, predvsem tistih, ki imajo kakršnokoli povezavo z raziskovalno dejavnostjo.⁴¹ Vprašanje ustavnih sprememb je močno zaposlovalo SANU, ki kljub spremembam republiških ustav in s tem tudi posegom v zvezno ustavo, diametralno nasprotnim stališčem do dopolnil ali sprejemu nove zvezne ustave, ni vrglo puške v koruzo. Tako je oktobra 1990 organiziralo znanstveni sestanek »Ustav Jugoslavije i preobražaj jugoslovenskog društva«. Po daljši razpravi je predsedstvo SAZU sprejelo odločitev, da se posveta udeleži akademik Anton Vratuša. Sprejet je bil sklep, da se z Vratušo dogovorijo o predstavitvi stališč, upravnega direktorja pa so pooblastili, da se pozanima o načrtih akademij glede udeležbe na posvetu. Po sestanku je SANU posredovalo pobudo za ustanovitev Medakademijskega odbora za vprašanje ustavne ureditve in družbenega sistema. Predsedstvo SAZU se je s pobudo zgolj seznanilo.⁴²

SAZU se je že pred tem na pobudo predsedstva SRS vključila v razpravo o ustavnih spremembah. V ta namen je predsedstvo na SAZU povabilo predsednika Skupščine SRS Mirana Potrča, ki je 9. novembra 1987 seznanil akademike z osnutki predlogov amandmajev k zvezni ustavi. S to problematiko se je ukvarjala posebna komisija, ki je pripravila stališče, o katerem so razpravljali vsi razredi in osnovna organizacija ZK SAZU. O poteku razprave na akademiji se je zanimal tudi Milan Kučan, ki je podpredsednika Roberta Blinca na pogovoru o stanju znanosti v Sloveniji opozoril, da pričakuje mnenje akademije do maja 1988, saj gre v danem primeru za »občutljivo politično vprašanje«. Končna verzija stališča,⁴³ ki jo pripravila komisija pod vodstvom akademika Alojzija Finžgarja, je bila sprejeta na izredni seji predsedstva SAZU 19. aprila 1988. Stališče je sestavljeno iz ocene stanja, načelnih pripomb o paketu amandmajev in sugestij k posameznim predlogom amandmajev. Ključna ugotovitev je bila, da amandmaji ne upoštevajo različnosti (pri tehnološki politiki in varstvu okolja) oziroma razvitosti republik in pokrajin. Zato so izrazili nasprotovanje enotni strategiji tehnološkega razvoja Jugoslavije, ki ne upošteva razvojnih razlik. Pri pripravi stališča so upoštevali javno mnenje, saj so izpostavili, da pri ekonomskih rešitvah ni resnejšega javnega nasprotovanja. Menili so, da kompromis med delegatskim

41 SAZU, Predsedstvo 1987–1989, mapa 7.

42 SAZU, Predsedstvo 1990–1992, mapa 3–4.

43 SAZU, Predsedstvo 1987–1989, mapa 8.

in sistemom neposrednih volitev ne bo mnogo prispeval k »potrebni in učinkoviti demokratizaciji političnega sistema«. Opozorili so, da je vprašanje vzgoje in izobraževanja v izključni pristojnosti in odgovornosti republik in avtonomnih pokrajin. Načelno so zavrnilo usmeritev, ki posega na »občutljiva področja narodove samobitnosti in suverenosti, izražene v konkretnih pravicah republik, ki so priznane že v sedanji ustavi«. Pogrešali pa so amandma, ki bi predvideval načelno usmeritev Jugoslavije pri vključevanju »v tokove sodobne znanstvene tehnološke revolucije in njenih zakonitosti«. Dopis je bil poslan Skupščini SRS in Miranu Potrču ter drugim akademijam. Poslan je bil v časopis Delo, ki ga je objavilo v Sobotni prilogi 23. aprila 1988. Stališče SAZU je bilo objavljeno v rubriki Odprta stran za mnenje o ustavnih spremembah. V predsedstvu SAZU so naslov, pod katerim je bilo stališče SAZU objavljeno, označili kot neprimeren. Glavni tajnik je zato zaprosil za uradni popravek besedila, ki je nastal pri redakciji besedila stališča.⁴⁴ Podpredsednik Blinc je na naslednji seji izpostavil vlogo akademika Finžgarja pri pripravi stališča, saj je s tem prispeval k ugledu akademije.⁴⁵

Vprašanje sprememb zakona in statuta o akademiji je ponovno postalo aktualno spomladi 1989 v sklopu razprave o kandidatih za nove člane. V razpravi so ugotovili, da bo potrebno ob sprejemu novele zakona upoštevati pravico razreda do enega kandidata za dopisnega člana, saj se to določilo kljub sklepom ni upoštevalo. Kršitve sklepov o številu kandidatov so sprožale trenja med razredi.⁴⁶ Razred za umetnost je opozarjal na preskromno zastopanost akademikov razreda v članskem sestavu. To so utemeljevali z »izredno širokim ustvarjalnim zaledjem in enakovrednim zapisom znanosti in umetnosti v nazivu ustanove«, ob tem pa se je razred zavedal, da bi prehitro naraščanje števila članov utegnulo škoditi ugledu akademije.⁴⁷ Predsednik Milčinski je tako na seji predsedstva 25. aprila 1989 predlagal ustanovitev komisije za pripravo dopolnitev in sprememb zakon o SAZU. Komisija, ki so jo sestavljali glavni tajnik akademik Janez Batis kot vodja in člani akademiki Alojzij Finžgar, Dušan Moravec in Peter Gosar, je bila potrjena na redni skupščini.⁴⁸ Prvi osnutek je komisija pripravila do konca leta 1989. Predsedstvo je vztrajalo pri formulaciji, da je SAZU najvišja znanstvena in umetnostna ustanova, kljub ugotovitvam, da je podobno definirana tudi univerza. Na podlagi pripomb razredov je komisija do junija 1990 pripravila dopolnjen predlog zakona o SAZU, ki je šel v kroženje po razredih. Komisija za pripravo osnutka zakona se je ob tem odločila, da bodo s pripravo končne verzije počakali do seznanitve z novimi tezami slovenske ustave.⁴⁹

44 Predsedstvo SAZU: Maksimum naj določijo predpisi, str. 22. SAZU, Predsedstvo 1987–1989, mapa 9.

45 SAZU, Predsedstvo 1987–1989, mapa 6–9.

46 SAZU, Predsedstvo 1987–1989, mapa 13.

47 SAZU, Predsedstvo 1987–1989, mapa 15.

48 SAZU, Skupščina 1981–1983, mapa 21.

49 SAZU, Predsedstvo 1990–1992, mapa 3–4.

Na dinamiko oblikovanja predlogov sprememb zakona o SAZU je vplival sprejem amandmajev k slovenski republiški ustavi, ki so bili sprejeti oktobra 1989. Podpredsednik Blinc je na seji predsedstva 21. novembra 1989 opozoril, da sprejeti amandmaji k republiški ustavi spreminjajo ureditev znanstvenoraziskovalne dejavnosti. Zaradi bojzani, da bi lahko nova ureditev prinesla neugodne posledice, je pripravil dopis z naslovom: »Priprava novega zakona o raziskovalni dejavnosti z določenimi predlogi in opozorili, ki naj bi jih upoštevali pri novem urejanju tega področja.« Predsedstvo je obravnavalo Blinčev predlog in ga sprejelo kot predlog predsedstva SAZU, s katerim je seznanilo republiške organe.⁵⁰ S tem pa se prizadevanja SAZU niso zaključila, saj je v oblikovanju slovenskih izhodišč znanstvenoraziskovalne politike videla svojo priložnost. Podpredsednik Blinc je na seji predsedstva 10. maja 1990 predlagal, da mora akademija »sedaj, ko se polagajo novi temelji v naši republiki, prevzeti zelo aktivno vlogo pri vplivanju na znanstveno politiko v Sloveniji. Akademija je z JAZU, v sklopu oblikovanja predloga za konfederalne pogodbe med Slovenijo in Hrvaško med julijem in oktobrom 1990, razpravljala o možnostih koordiniranja znanstvenih politik obeh republik.⁵¹

To je bilo toliko bolj pomembno, ker je bila s koncem leta 1989 ukinjena Raziskovalna skupnost Slovenije, pripraviti pa je bilo potrebno predlog Globalnega načrta strategije razvoja znanosti v Sloveniji za obdobje 1991–1995. Naloge je prevzel Znanstveni forum, ki pa je imel nekaj začetnih težav pri poslovanju. SAZU je zavrnila sodelovanje, saj je ocenila, da »gre za še eno paralelno znanstveno inštitucijo, poleg parlamenta, SAZU, obeh univerz in Zveze raziskovalnih organizacij Slovenije«.⁵² Po spremembah koncepta dela in personalnih zamenjavah v iniciativnem odboru se je junija 1990 akademija odločila, da bo ponovno sodelovala pri delu foruma.⁵³

Tako kot pri obravnavi amandmajev k zvezni ustavi je slovenska oblast povabila akademijo tudi k pripravi pripomb na osnutek republiške ustave. Generalne pripombe in predloge za področje znanstvene dejavnosti je pripravila delovna skupina, ki je bila sestavljena iz članov predsedstva. Predloge akademikov je zbral glavni tajnik Janez Batis. Za kulturno področje je osnutek pripomb pripravil akademik Janez Menart. Pripombe in sugestije k predlogu osnutka Ustave RS je predsedstvo poslalo v začetku januarja 1991 predsedniku skupščine in ustavni komisiji izvršnega sveta.⁵⁴ Ob sprejemu poziva predsednika skupščine dr. Franceta Bučarja novembra 1990 je predsedstvo sprejelo sklep, da

50 SAZU, Predsedstvo 1987–1989, mapa 17.

51 Repe, *Jutri je nov dan*, str. 56; SAZU, Predsedstvo 1990–1992, mapa 4.

52 SAZU, Predsedstvo 1990–1992, mapa 2.

53 SAZU, Predsedstvo 1990–1992, mapa 3.

54 SAZU, Predsedstvo 1990–1992, mapa 6.

se bo zavzemalo za ureditev statusa SAZU v ustavi. Predlog ustave je namreč predvideval, da je univerza najvišja pedagoška in znanstvena ustanova.⁵⁵

Ob obravnavi predloga ustave in predlogov razredov za nove člane med novembrom 1990 in februarjem 1991 so se kot ključna vprašanja izpostavila: status ZRC SAZU, omejitev števila članov, starostna omejitev pri kandidiranju za funkcije, razširitev predsedstva z izvoljenimi člani razredov in obravnava posebej pomembnih dejavnosti (izvajanje programa Naravna in kulturna dediščina, Slovar slovenskega knjižnega jezika in biografski leksikon).⁵⁶ Nov moment pri dopolnitvi predloga zakona je bil sprejem zakona o zavodih in seznanitev s tezami zakona o raziskovalni dejavnosti ter poslabšanje odnosov med republikami. Slednje je vidno v obravnavi pripomb predloga na seji predsedstva 28. februarja 1991, ko so vsi razredi predlagali preoblikovanje petega člana, ki je opredeljeval sodelovanje akademije. Namesto formulacije SAZU sodeluje v SFRJ in tujini so predlagali SAZU sodeluje v domovini in tujini.⁵⁷

S sprejemom zakona o zavodih in zakona o raziskovalni dejavnosti je bila odpravljena formalna ovira za dokončanje zakona o SAZU.⁵⁸ Najtrši oreh pri pripravi zakona o SAZU je ostala določitev odnosa SAZU-ZRC SAZU. O tem je 29. aprila 1991 potekal posvet pri sekretarju za raziskovalno dejavnost in tehnologijo Republike Slovenije dr. Petru Tancigu. Razpravljali so o ustanoviteljstvu ZRC, ureditvi premoženjskih pravic med akademijo in ZRC, upravljanju in imenovanju direktorja ter financiranju ZRC.⁵⁹ Predsedstvo je bilo zadržano do sprememb statusa, saj je zagovarjalo idejo enotne akademije. Zaradi ocene, da bo rešitev težko najti čez noč, je predsedstvo zavrnilo predlog tajnika Bajta aprila 1991, da bi volitve novih članov preložil na kasnejši čas. V sklopu sprememb zakonov na področju znanosti in visokega šolstva bi rad izpostavil stališče predsedstva, da se SAZU aktivno vključi v problematiko univerz. Za angažiranje so se odločil na podlagi ocene, da sodi vprašanje v okvir nalog akademije, predvsem v zvezi z raziskovalnim delom. Ugotovili so, da odgovorni na »univerzi vsakršno poseganje s strani vlade zavračajo in označujejo z revanšizmom ter se tako univerza zapira sama vase in ne ukrepa ničesar za reševanje neustreznega stanja.«⁶⁰ Po sprejemu zakona o raziskovalni dejavnosti je bila odpravljena formalna ovira za sprejem zakona. Komisija za pripravo zakona in statuta je k sodelovanju povabila pravnikarja dr. Lojzeta Udeta. Prav tako se je seznanila z novim zakonom o Hrvaški akademiji znanosti in umetnosti, ki je bil sprejet junija 1991.⁶¹ Razprava o določitvi razmerja

55 SAZU, Predsedstvo 1990–1992, mapa 5.

56 SAZU, Predsedstvo 1990–1992, mapa 5.

57 SAZU, Predsedstvo 1990–1992, mapa 7.

58 SAZU, Predsedstvo 1990–1992, mapa 7–8.

59 SAZU, Predsedstvo 1990–1992, mapa 9.

60 SAZU, Predsedstvo 1990–1992, mapa 9.

61 SAZU, Predsedstvo 1990–1992, mapa 11.

SAZU do ZRC se je vlekla kot jara kača in je prehajala v burno razpravo.⁶² 20. julija 1994 je akademija dobila nov zakon, po katerem je opredeljena kot najvišja nacionalna znanstvena in umetnostna ustanova.⁶³

Statut SAZU je bil sprejet na skupščini akademije 24. februarja 1982. Izpostaviti bi želel člen, ki je opredeljeval sodelovanje z drugimi jugoslovanskimi akademijami. Tako je bilo zapisano, da »SAZU sodeluje z akademijami znanosti in umetnosti v drugih socialističnih republikah in pokrajinah SFRJ, se dogovarja z njimi o skupnih nalogah in izvajanju teh nalog in v ta namen skupaj z njimi ustanavlja skupne organe«.⁶⁴ Sodelovanje je potekalo v medakademijskih odborih Sveta akademij znanosti in umetnosti SFRJ. V MO je potekalo znanstveno sodelovanje, po mnenju Milčinskega so bili MO »nekakšen most med republikami in obenem most med republikami«. Most s tujino je predstavljal svet, ki je sklepal splošne pogodbe o mednarodnem sodelovanju, kar je bila osnova za sklenitev pogodbe članice sveta s tujo akademijo. Na sejah sveta so obravnavali načelna vprašanja statusa znanstvenoraziskovalnega dela in razpravljali o mednarodnem sodelovanju. Kot je poudaril Janez Milčinski, se je »Svet akademij poskušal izogibati tem, ki bi lahko pripeljale do razhajanja«.⁶⁵ V tem kontekstu naj navedem dogodke po burni javni reakciji SANU zaradi sodelovanja SAZU pri resoluciji iz Cankarjevega doma 27. februarja 1989. Predsedstvo SAZU se je odločilo, da ne prične javne polemike, saj so ocenili, da bi to škodilo odnosu med akademijami. Menili so, da morajo akademije predstavljati most v skrhanih medrepubliških odnosih. Zato je delegacija SAZU na naslednjo sejo sveta akademij odnesla v srbohrvaščino prevedene izjave iz Cankarjevega doma in izjavi SZDL Slovenije in ZB Slovenije. Predsedstvo se je strinjalo z mnenjem predsednika, da morajo v teh že tako »skrhanih medrepubliških odnosih ostati na nivoju in med seboj po možnosti povezati vsaj jugoslovanske akademije«. Poročilo Milčinskega o seji je bilo jedrnato: »Seja je potekala korektno in umirjeno.«⁶⁶ Kljub prizadevanju za ohranitev akademskih odnosov oziroma znanstvenega sodelovanja je sodelovanje zašlo v krizo že leta 1990. SAZU je v letu 1990 za medakademijsko sodelovanje porabila samo 35 % sredstev. Še nižji delež porabljenih sredstev je bil pri mednarodnem sodelovanju, kjer je bilo porabljenih 26 % sredstev. Do upada mednarodnega sodelovanja je prišlo zaradi težave akademije pri pridobivanju deviz in zaradi odpovedi prihoda tujih znanstvenikov in kulturnikov.⁶⁷ Ob tem naj navedem, da je Milčinski odpovedi gostov iz tujine ob proslavi petdesetletnice

62 SAZU, Predsedstvo 1990–1992, mapa 13–16.

63 Bernik, *Slovenska akademija znanosti in umetnosti*, str. 42.

64 Menart, *Slovenska akademija znanosti in umetnosti*, str. 30–32.

65 Milčinski, *Leta*, str. 191–194.

66 SAZU, Predsedstvo 1987–1989, mapa 15.

67 SAZU, Predsedstvo 1987–1989, mapa 7.

SAZU 13. oktobra 1988 ocenil kot odraz negotovosti ob razmerah v Jugoslaviji. Jugoslavija je bila s perspektive zahoda krizno žarišče. Da je tako, se je odražalo v odsotnosti predsednikov akademij na proslavi in seje sveta akademij (Dušan Kanazir, Vuk Filipović in Mirče Džurović), ki je bila največja dotlej. Kljub temu je predsednik SAZU v poročilu predsedstvu navedel, da je »sodelovanje med republikami je ob tej slovesnosti presešlo pričakovanja«. ⁶⁸

Z zakonom o organizaciji in delovanju republiške uprave julija 1991 je bila odpravljena pristojnost Zavoda za medjunarodnu naučno, prosvjetno-kulturnu i tehničku saradnju za območje Slovenije. ⁶⁹ Zaradi vojnih razmer je bilo urejanje odnosov v svetu neizvedljivo. Upravni direktor SAZU Bojan Plavc je septembra 1991 ocenil, da bo »po vsej verjetnosti SAZU v prihodnje sama sklepala pogodbe o sodelovanju s tujimi akademijami«. ⁷⁰ Predsedstvo SAZU si je prizadevalo pridobiti pravno nasledstvo po Svetu akademij znanosti in umetnosti SFRJ oziroma pogodb o mednarodnem sodelovanju, ki so bile sklenjene. Uradno je SAZU iz sveta izstopila oktobra 1991, vendar so se njeni člani še naprej zavzemali za znanstveno sodelovanje v MO. O razdelitvi kvot za mednarodno sodelovanje so se pogovorili na sestanku, ki ga je januarja sklical predsednik HAZU, akademik Ivan Supek, kot zadnji predsednik sveta akademij. SAZU je večkrat izrazila pripravljenost za sodelovanje z ostalimi jugoslovanskimi akademijami. Svoja prizadevanja je usmerila k navezovanju stikov z Zahodno Evropo, pojasnjevala je slovenska stališča za samostojnost ter lobirala za mednarodno priznanje Slovenije. SAZU je spremljala dogajanje na jugoslovanskih akademijah. Predsedstvo SAZU je razpustitev Akademije nauka i umetnosti Kosova označilo za »nezakonito in neskladno z merili, ki vladajo – oziroma bi morala vladati – v odnosih do akademij znanosti in/ali umetnosti v civiliziranih državah«. Poudarili so, da bo SAZU sodelovala z ANUK kot z »akademijo druge države v medsebojnem obveščanju in sodelovanju, tako med obema predsedstvoma, kakor tudi med člani razredov in medakademijskih odborov«. Predsednik Milčinski je poudaril, da je dopisni član ANUK in SANU ter da je skupaj s kolegi iz SANU sodeloval pri ustanovitvi ANUK. ANUK je pričakovala protest sveta akademij, ki pa takrat ni več deloval. ⁷¹ Pomirjevalno je na razmere v Jugoslaviji želela delovati Evropska akademija znanosti in umetnosti s sedežem v Salzburgu, ki je na sestanek povabila predsednike akademij iz nekdanje Jugoslavije. Sestanek so se udeležili predstavniki vseh akademij iz nekdanje Jugoslavije z izjemo vojvodinske akademije znanosti in umetnosti. Tema srečanja je bila razprava o trenutnih razmerah na območju nekdanje Jugoslavije in iskanje možnosti za njeno premagovanje. Ob obravnavi

68 Milčinski, *Leta*, str. 200–202; SAZU, Predsedstvo 1988–1990, mapa 12.

69 SAZU, Predsedstvo 1990–1992, mapa 11.

70 SAZU, Predsedstvo 1990–1992, mapa 11.

71 SAZU, Predsedstvo 1990–1992, mapa 13.

vabila je predsednik akademije Janez Milčinski izpostavil: »Z zadovoljstvom ugotavljam, da je SAZU tudi doslej kljub vsem pretresljivim dogodkom obdržal svojo dostojno, tolerantno in pomirljivo držo s korektnimi odnosi do drugih akademij.« Na srečanju so sprejeli Salzburško deklaracijo, ki je predvidevala aktivnosti akademij za umiritev vojne na Hrvaškem in napetosti med republikami. Dogovorili so se, da se bodo naslednjič srečali v Sarajevu, vendar zaradi vojne srečanja ni bilo.⁷²

Predsedstvo SAZU se je na predlog prvega razreda odločilo, da bo selektivno navezalo stike z akademijami iz nekdanje Jugoslavije. V načrtu je bila obnovitev dela v medakadmejskih odborih. Na podlagi znanstvenega interesa in odnosa akademij do Slovenije je šesti razred predlagal navezavo stikov s HAZU, ANU BiH in MANU.⁷³

V spominih je Milčinski izpostavil dve ključni usmeritvi pri vodenju akademije: delovanje v zakonskih okvirih in prizadevanje za korektne odnose med akademiki. Nanj je močno vplivala izkušnja ohladitve odnosov med univerzitetnimi profesorji po letu 1971 oziroma po koncu partijskega »liberalizma«. Obe stališči sta ključni za razumevanje odnosa SAZU do procesa proti četverici. Stališče je predsedstvo sprejelo na sestanku 29. julija 1988. Seje predsedstva namreč zaradi odsotnosti večine članov ni bilo mogoče sklicati. Do procesa se je predsedstvo opredelilo na podlagi zaskrbljenosti za »usodo štirih mladih ljudi« in v okviru svojih pristojnosti oziroma statuta, ki določa, da SAZU »sodeluje pri obravnavi perečih družbenih vprašanj«. Ugotovili so, da je bila zaradi uporabe srbohrvaščine v sodnem procesu kršena slovenska ustava. Dan po sestanku je bila ustanovljena Komisija za človekove pravice, katere naloga je bila ocena skladnosti zakonodaje z mednarodnimi normami in ustavo, kar se tiče človekovih pravic ter vključitve SAZU pri noveliranju kazenskega zakonika. Vodja komisije je bil akademik Aleksander Bajt. Komisija je zaradi pomanjkanja ustreznih strokovnjakov razmišljala, da bi se priključila k delu podobne univerzitetne komisije. Do pridružitve ni prišlo, zato je bila komisija konec novembra 1988 ukinjena.

Predsedstvo so presenetili »odjek procesa z množičnimi čustvenimi izkazovanji v Sloveniji in nekritične, prav tako čustveno do kraja napete reakcije v sredstvih obveščanja, pri organih in posameznih predstavnikih v drugih republikah, pa še kritičen, včasih tudi napet odziv v inozemstvu«.

Razred za naravoslovne vede je zanimalo, zakaj stališče ni bilo objavljeno, saj se je z njim strinjala večina članov akademije, temveč je bilo poslano samo političnemu vodstvu SRS: predsedniku Skupščine SR Slovenije Miranu Potrču, predsedniku predsedstva ZKS Milanu Kučanu, predsedniku RK SZDL Jožetu

72 SAZU, Predsedstvo 1990–1992, mapa 16, 18.

73 SAZU, Predsedstvo 1990–1992, mapa 16.

Smoletu in predsedniku predsedstva SRS Janezu Stanovniku. Milčinski je poudaril, da »od posredovanja zaznamka in sporočila široki javnosti v tem trenutku ne mogli prispevati k ustreznemu reševanju odprtih vprašanj, pač pa menimo, da moramo s to listino seznaniti predsednike drugih akademij v Jugoslaviji, prav zato, ker se na sodelovanje z njimi tudi sklicujemo«. ⁷⁴

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

SAZU, Predsedstvo SAZU.

SAZU, Skupščina SAZU.

Literatura

Batis, Janez (ur.). *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti: 36. knjiga*. Ljubljana : SAZU, 1985.

Batis, Janez (ur.). *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti: 42. knjiga*. Ljubljana : SAZU, 1992.

Bernik, France (ur.). *Slovenska akademija znanosti in umetnosti ob petdesetletnici*. Ljubljana : SAZU, 1988.

Bernik, France. *Slovenska akademija znanosti in umetnosti: Od 1992 do 2002*. Maribor : Litera, 2005.

Čepič, Zdenko. Oživljanje politične revolucionarnosti. Jasna Fischer (et al. ur.). *Slovenska novejša zgodovina : od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije : 1848–1992*. Ljubljana : Mladinska knjiga, INZ, 2005, str. 1117–1125.

Gabrič, Aleš. Zaostrenost nacionalnih odnosov. Jasna Fischer (et al. ur.). *Slovenska novejša zgodovina : od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije : 1848–1992*. Ljubljana : Mladinska knjiga, INZ, 2005, str. 1165–1174.

Gabrič, Aleš. Kulturna obzorja v osemdesetih. Jasna Fischer (et al. ur.). *Slovenska novejša zgodovina : od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije : 1848–1992*. Ljubljana : Mladinska knjiga, INZ, 2005, str. 1219–1225.

⁷⁴ SAZU, Predsedstvo 1987–1989, mapa 11–12.

Grafenauer, Bogo, Puhar, Alenka. Naroda ne konstituira le jezik, ampak predvsem zgodovinski spomin. *Delo*, 31, 12. 4. 1989, str. 4.

Hribar, Tine (ur.). *Vloga znanosti pri oblikovanju strategije razvoja SR Slovenije*. Ljubljana : SAZU, Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, 1981.

Hribar, Tine. Slovenska osamosvojitvev in kultura (Znanost – umetnost – izobraževanje). *Nova revija*, 9, 1990, št. 95, str. 544–561.

Kocbek, Edvard. Dnevnik 1975–1976. *Nova revija*, 6, 1987, št. 65–66, str. 1542–1557.

Kos, Milko (ur.). *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti: 5. knjiga*. Ljubljana: SAZU, 1954.

Menart, Janez. *Slovenska akademija znanosti in umetnosti : oris in prikaz njenega nastajanja in delovanja v jubilejnem petdesetem letu*. Ljubljana : SAZU, 1988.

Menart, Janez. *Slovenec v Srboslaviji : kulturno-politični spisi*. Ljubljana : Knjižna zadruga, 2001.

Mijanovič, Koča. Pogovor z akademiki komunisti v IK predsedstva CK ZKJ : kritična in ustvarjalna razprava. *Komunist*, 21. 11. 1977, str. 23.

Milčinski, Janez. Pozdravni govor. France Bernik (ur.). *Slovenska skupščina Slovenske akademije znanosti in umetnosti ob petdesetletnici : 1938–1988*. Ljubljana : SAZU, 1989, str. 7–18.

Milčinski, Janez. *Leta za pet drugih*. Ljubljana : Prešernova družba, 1990.

Predsedstvo SAZU: Maksimum naj določijo predpisi. *Delo*, 29, 23. 4. 1987, str. 22.

Repe, Božo. *Jutri je nov dan : Slovenci in razpad Jugoslavije*. Ljubljana : Modrijan, 2002.

Rotar, Janez. *Slovenščina in slovenstvo : pojavi, izkušnje, pogledi*. Maribor : Obzorja, 1996.

Stipčević, Aleksandar (ur.). *The council of academies of sciences and arts of Yugoslavia 1948–1978*. Skopje : Svet akademij znanosti in umetnosti SFRJ, 1980.

Vodopivec, Peter. *Od Pohlinove slovnice do samostojne države : slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja*. Ljubljana : Modrijan, 2010.

Zlobec, Jaša (ur.). *Pisatelji za demokracijo*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1989.

3. DOGAJANJA V SLOVENIJI V OČEH DRUGIH V JUGOSLAVIJI

Latinka Perović

SRPSKI KNJIŽEVNIK, NACIONALNI IDEOLOG I POLITIČAR DOBRICA ĆOSIĆ O SLOVENIJI I SLOVENCIMA

Jugoslovenstvo u srpskoj i slovenačkoj svesti nema isti sadržaj i vrednost.

Dobrica Ćosić, 1987.

Više od sedamdeset godina Dobrica Ćosić piše i objavljuje na srpskom jeziku.¹ U njegovom obimnom i raznovrsnom opusu posebno mesto zauzimaju dnevničke beleške, koje su u isto vreme: hronika,

¹ Svoj prvi članak („Kako da pomognemo našim siromašnim drugovima“) Dobrica Ćosić je objavio u vršačkom listu *Novi srednjoškolac* u aprilu 1940. godine.

istorija, memoari, autobiografski roman. Objavljene u šest knjiga, pod naslovom *Piščevi zapisi*² dnevničke beleške obuhvataju vreme od 1951. do 2000. godine, a njihovo tematsko jezgro čini Jugoslavija od Drugog svetskog rata do raspada u ratovima devedesetih godina prošloga veka.

Vođene sa dužim i kraćim prekidima, dopunjavane u pripremi za objavljivanje i u nekim delovima rekonstruisane po sećanju, dnevničke beleške Dobrice Ćosića su nezaobilazan izvor iz dva razloga: zbog dužine razdoblja na koje se odnose i uloge autora, koja je u novijoj političkoj i kulturnoj istoriji Srbije – jedinstvena. Visokotiražni i najnagrađivaniji srpski pisac, Dobrica Ćosić, nije samo angažovani intelektualac već i politički akter: republički i savezni narodni poslanik i član Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije. Zatim, Ćosić je ključna ličnost vaninstitucionalne opozicije u jednopartijskom sistemu. Najzad, predsednik Savezne Republike Jugoslavije.

I u književnosti i u politici, Dobrica Ćosić je ličnost u koju su polagane velike nade i investirano posebno poverenje. Otuda se i našao u specifičnim misijama od kojih ga je svaka pripremala za sledeću, a sve zajedno stvarale od njega instituciju. Prvi je, i jedini, intelektualac u tadašnjoj Jugoslaviji koji je posetio Goli otok (1952). Bio je neposredni svedok revolucionarne pobune u Mađarskoj (1956). Samo je on u Komisiji za izradu Programa SKJ (1959) bio bez ikakve partijske funkcije, jedini „običan član“ Partije. Pratio je Josipa Broza Tita na njegovom putovanju po afričkim zemljama (februar-april 1961). Imao je neposredne veze sa partijskim i državnim vrhom u Srbiji. Ali i sa Josipom Brozom Titom nezavisno, pa i bez znanja srpskog rukovodstva.³ Kada je iz jugoslovenskog rukovodstva uklonjen Aleksandar Ranković (1966), uputio je pismo Josipu Brozu Titu, upozorivši ga da je Ranković predstavljao Srbiju i da je njegovim uklanjanjem, bez obzira na to što je na njegovo mesto došao takođe Srbin – Koča Popović, narušena ravnoteža koja je uspostavljena partizanskom revolucijom. To jest: formula centralizovane i unitarne federacije, „bez ičije nacionalne hegemonije osim hegemonije Komunističke partije kao ideološke avangarde“.⁴ Dve godine kasnije (1968), na sednici Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije, čiji je bio član, istupio je sa zahtevom za revizijom vladajuće politike u nacionalnom pitanju.⁵ Od tada je središnja ličnost vaninstitucionalne opozicije u Srbiji, politički heterogene ali

2 Ćosić, *Piščevi zapisi (1951–1968)*; Ćosić, *Piščevi zapisi (1969–1980)*; Ćosić, *Piščevi zapisi (1981–1991)*; Ćosić, *Piščevi zapisi (1992–1993)*; Ćosić, *Piščevi zapisi (1993–1999)*; Ćosić, *Piščevi zapisi (1999–2000)*. Priređivač svih knjiga Ana Ćosić–Vukić.

3 Perović, Dobrica Ćosić o Josipu Brozu Titu.

4 Ćosić, *Srpsko pitanje – demokratsko pitanje I*, str. 203.

5 To je prvi put posle Drugog svetskog rata da je rasprava o nacionalnom pitanju u Jugoslaviji inicirana na najvišem partijskom organu jedne od šest jugoslovenskih republika. Četiri godine kasnije (1970) to će učiniti Centralni komitet Saveza komunista Hrvatske na svojoj X sednici. U proučavanju razvoja odnosa u Jugoslaviji posle ovih događaja, oni se moraju posmatrati u svojoj povezanosti.

jedinstvene u neprihvatanju ustavne reforme na konfederativnim osnovama. U isto vreme, književnim radom, a naročito romanom *Vreme smrti* (1972), podsećao je i druge i Srbe na velike žrtve srpskog naroda. Na njegovu veličinu u prošlosti, koju ruše „bratski narodi“ sa kojima živi u Jugoslaviji.⁶ Ali je, svojim pristajanjem da ga standard korumpira, i on sam ruši. Govorio je da u srpskom narodu samo Sveti Sava može nositi naziv „otac nacije“. Ali od *Vremena smrti*, i sa ironijom i bez ironije, i spontano i organizovano, taj naziv je podrazumevao samo njegovo ime i prezime. Stvarna ili pretpostavljena, tek ta potreba za „ocem nacije“, dovela ga je, usred rata (1992), na mesto predsednika Savezne Republike Jugoslavije. I pošto je sa te dužnosti smenjen, Dobrica Ćosić je, iako formalno bez partije, državnog aparata i deklarisanog spoljnopolitičkog saveznika, zadržao ulogu idejnog arbitra u pitanju šta je od egzistencijalnog interesa za srpski narod kao celinu. Za očuvanje te uloge nije bila dovoljna samo velika lična ambicija: objašnjenje treba tražiti u potrebi za arbitriranjem, koja se nalazi i izvan arbitra, u ciljevima u ime kojih se arbitrira.

Ako je ličnost sa svim pomenutim ulogama još i ostavljala pisani trag o sebi u svom vremenu, o vodećim ljudima u Partiji i državi, njihovim pogledima i odnosima, onda je neizbežno da i ona sama postane objekt istraživanja. Brojne dimenzije delovanja Dobrice Ćosića kao jedne od ključnih ličnosti u Srbiji druge polovine XX veka zahtevaju istraživanje u više pravaca. Jedan od tih pravaca, zapravo najvažniji, jeste njegov pogled na Jugoslaviju, na srpski narod i druge narode u njoj. Da bi se, pak, taj pravac osvetleo, potrebno je više parcijalnih istraživanja.

Ovaj rad bavi se odnosom Dobrice Ćosića prema Slovencima i Sloveniji. Dalja istraživanja tek treba da pokažu da li je pomenuti odnos Dobrice Ćosića i dominantan odnos u Srbiji. Ali, uvid u pisano delo Dobrice Ćosića nameće istraživaču drugačije prioritete. A naime: na stranicama svojih dnevničkih zabeležaka, ali i javno, Dobrica Ćosić je opsednut Slovencima i Slovenijom, i u stalnoj je polemici sa vodećim ljudima slovenačke politike i kulture. Treba, dakle, najpre potražiti razloge za to.

Dobrica Ćosić nije poznavalac istorije Slovenaca. Iako je uvažavao njihov doprinos razvitku srpske kulture u XIX veku, kao i civilizacijski doprinos prvoj i drugoj Jugoslaviji, Slovenci su za Dobricu Ćosića relevantni, pre svega, sa stanovišta jedinstva jugoslovenske države i jugoslovenstva kao integrativne ideologije. Zašto Slovenci više nego drugi narodi u Jugoslaviji?

Sve do početka šezdesetih godina prošloga veka, kada se otvara pitanje daljeg razvoja Jugoslavije, dominirala je formula centralizovane i unitarne federacije, odnosno *partizansko jugoslovenstvo*. Sa hipotekom Nezavisne Države Hrvatske

6 Ćosić, *Piščevi zapisi (1951–1968)*, str. 253–254.

i ustaškog genocida, ali i sa srpskom manjinom kao konstitutivnim narodom, Hrvatska nije mogla da ugrozi ovu formulu. To nisu mogle, svaka za sebe, ni druge republike. To jest: Makedonci, Crnogorci i Muslimani, koji su prećutno smatrani istorijskim improvizacijama Revolucije, a od polovine osamdesetih godina prošloga veka – veštačkim nacijama i antisrpskim tvorevinama Kominterne. U srpskom i slovenačkom narodu artikulisale su se dve različite koncepcije, dve mogućnosti Jugoslavije. Svaka od njih sa istorijskim utemeljenjem.

Dobrica Ćosić je priznavao da Srbi „ne shvataju šta Slovincima za nacionalni opstanak znači jezik“; da se „bahato i oholo odnose prema svemu što nije srpsko, pa se tako animozno i necivilizovano ponašanju prema slovenskim posebnostima“; da „ne pokazuju neophodno razumevanje za slovenački način života“.⁷ Drugog su karaktera, međutim, njegove primedbe na slovenačko shvatanje jugoslovenstva:

„Jugoslovenstvo u srpskoj i slovenačkoj svesti nema isti sadržaj i vrednost. Za Slovence, ako dobro razumem, od Cankara do Kocbeka, jugoslovenstvo je isključivo politička, to jest državna kategorija, bez integrativnih sadržaja i težnji; u slovenačkom jugoslovenstvu samo se čuvaju slovenačka samobitnost i neposredni interes. Od stvaranja zajedničke države 1918. (zbog srpske dijaspore i odlučujuće uloge Srbije u rušenju Austrougarske i oslobođenju Južnih Slovena) jugoslovenstvo je bit srpske nacionalne svesti. U tom jugoslovenstvu, pored političko-demokratskih sadržaja, postoje i primese oslobodilačkog pijemontizma koji se izražavao u političkim zahtevima za političkom dominacijom, lako se preobražavao u nacionalnu supremaciju, javljao se kao spontana težnja za integralizmom, osobito kod Srba 'prečana'. Negaciju ovog tradicionalnog jugoslovenstva, nazvao bih revolucionarnim i partizanskim, koje je iskreno internacionalističko i spontano integrativno, što u biti ugrožava slovenački etnocentrizam i istorijski utemeljen strah od gubitka svog identiteta. To partizansko jugoslovenstvo javlja se danas (1987. – L. P.) kao ideološki anahronizam, kao zaostala svest generacije na odlasku, jer se Savez komunista svojom preformulisanim nacionalnom politikom odrekao partizanskog jugoslovenstva.⁸ Otuda se poslednjih godina i sa srpske strane javljaju žestoke reakcije na slovenačko odbijanje jugoslovenstva, a to se odbijanje tumači kao slovenački nacionalizam i separatizam, što, po mom mišljenju, nije demokratski stav.“⁹

Drugim rečima, demokratija podrazumeva razumevanje za osetljivosti Slovenaca u pitanjima kao što su jezik, tradicija i način života. Ali, za više od toga, mora se pretpostaviti reakcija. Svođenje jugoslovenstva na politički interes, Dobrica Ćosić je video kao izraz nezahvalnosti Slovenije za žrtve koje je srpski

7 Ćosić, *Srpsko pitanje – demokratsko pitanje I*, str. 173-174.

8 Dobrica Ćosić ima u vidu ustavne promene u Jugoslaviji: od Ustava 1963. do Ustava 1974. godine.

9 Ćosić, *Srpsko pitanje – demokratsko pitanje I*, str. 173.

narod ugradio u temelje Jugoslavije, u kojoj je Slovenija tek i postala to što jeste.¹⁰ Ali, pre svega, kao klicu razlaganja Jugoslavije, kao osu antisrpske koalicije.¹¹ To je prvi i osnovni razlog njegove zaokupljenosti Slovencima i Slovenijom.

Drugi razlog, ideološki kao i prvi razlog, i neodvojiv od njega, ležao je u strahu da se Jugoslavija, pošto je 1948. godine odbranila nezavisnost, ne okrene Zapadu, ne napusti socijalne vrednosti narodne revolucije i pristane na kapitalizam i građansko društvo. I sa tog je stanovišta Slovenija, za Dobricu Ćosića, bila potencijalno najopasnija. Sa svojom razvijenošću, ekonomskom logikom i pragmatizmom, a u dodiru sa Italijom i Austrijom, ona je već bila „unutrašnji Zapad“. To objašnjava dnevnički zapis iz septembra 1954. godine, dok su još snažni efekti unutrašnjeg jedinstva prema Kominformu, ali se ruše „revolucionarni postulati i ideološke iluzije“ – i „svi mrze Slovence“.¹² A posle boravka u Ljubljani, kao delegat VII kongresa SKJ (22–27. aprila 1958. godine), Dobrica Ćosić definitivno otkriva Sloveniju kao *corpus separatum*:

„Ovaj Kongres je moje značajno saznanje Slovenije. U Sloveniji je do kritičkih, do vrlo kritičkih razmera razvijen separatizam... Svi odreda izražavaju prezir prema FNRJ, prema Srbiji, prema svim nacijama koje im uzimaju 'višak nacionalnog dohotka'. 'Kada bi Slovenija bila sama, ona bi bila Eldorado', tako govore svi. Tu je šovinizam ogromnih razmera. Preziru srpski jezik, veruju da imaju najbogatiju kulturu, osećaju se ugroženim, opljačkanim, prevarenim. Tako misle svi, od kelnera do Borisa Krajgera, od sobarice do Josipa Vidmara.“¹³

Treći razlog zaokupljenosti Dobrice Ćosića Slovencima i Slovenijom je Edvard Kardelj, koji je njihov predstavnik u jugoslovenskom partijskom i državnom vrhu. Ali, posle 1948. godine, i glavni teoretičar jugoslovenskog socijalizma. I u jednom i u drugom svojstvu, a ta su se svojstva za Dobricu Ćosića, i to ne samo iz naknadne perspektive, od početka poistovećivala, Edvard Kardelj je sve vreme prisutan na stranicama *Piščevih zapisa*. U početku (1959), sa uzdržanim respektom, ali i neskrivenom udaljenošću; potom (od 1961) sa nepoverenjem; najzad (od 1966, a naročito od 1974) sa gnevom.

Ranih pedesetih godina prošloga veka (novembar 1952), Dobrica Ćosić, još daleko od centra ideološke i političke moći u Jugoslaviji, beleži svoje više nego zanimljivo viđenje uloga u tom centru, među kojima i uloge Edvarda Kardelja:

„Ne mogu da zamislim jugoslovensku revoluciju bez Tita. On je personifikacija revolucije. Kardelj je razum i formula revolucije. Đilas je njena mašta, njeno

10 „Srbija je stvorila Sloveniju sa današnjim teritorijama, a ova im uzvraća ubijanjem srpskih vojnika“. Ćosić, *Piščevi zapisi (1981–1991)*, str. 368.

11 „Slovinci su grobari Jugoslavije“. „Slovenija je bila udarna pesnica antisrpske koalicije“. Ćosić, *Piščevi zapisi (1981–1991)*, str. 370.

12 Ćosić, *Piščevi zapisi (1951–1968)*, str. 64.

13 Ćosić, *Piščevi zapisi (1951–1968)*, str. 146–147.

krilo, njena mladost, njena hrabrost i njena neuračunljivost. Ranković je njena straža, njena sigurnost i samouverenost; njena čvrstina i samopouzdanje. Prvom trojicom ljudi se oduševljavaju, a Rankoviću veruju. Prvu trojicu sigurno više vole, ali Rankovića svi poštuju.¹⁴

Posle referisanja vodećim političkim ljudima u Jugoslaviji i događajima u Mađarskoj 1956. godine „Kardelj me je“, piše Dobrica Ćosić, „upitao da li bi to što sam ispričao mogao do šest ujutro da izdiktiram na nekoliko stranica: 'Samo glavne činjenice i kako su se događaji razvijali'“.¹⁵ U neposrednim kontaktima, kojih je bilo i pre zajedničkog rada u Komisiji za izradu Programa SKJ (1959), Dobrica Ćosić je učvršćivao svoj utisak o Edvardu Kardelju kao, pre svega, racionalnom i pragmatičnom političaru. Ujedno, ličnosti, po duhu i mentalitetu, različitoj, čak tuđoj, ne samo njemu kao piscu nego Srbima, srpskom mentalitetu. Drugim rečima, nalazio je Slovenca a ne Jugoslovena. To je u korenu potonjeg odnosa Dobrice Ćosića prema Edvardu Kardelju, prema Slovencima i Sloveniji. O Kardelju je pisao:

„Ne poznaje srpsku kulturu i inteligenciju. Boji se anarhizma i 'pretorijanstva'. Podozriv je; sumnjičavo se odnosi prema inteligenciji. Racionalan, pragmatičan duh. Bez iluzija, bez vatre. Veruje u objektivne materijalne pokretače društva i ljudi. Kao reakcija na staljinističko potcenjivanje subjektivnog faktora, on ga, čini mi se, znatno potcenjuje. U svemu odmeren, nekako suviše tačan duh. Više objektivistički sociolog, više naučnik, no vođa. Ali, kao takav, suviše dragocen za našu situaciju, u kojoj gospodare voluntaristi. On je, po svemu, ličnost sa ogromnim moćima za samokontrolu i samosavlađivanje... Kardelj je Slovenac. Srpski političari su mu tuđi; srpski mentalitet mu je tuđ.“¹⁶

U raspravama na sednicama Komisije za izradu Programa SKJ naznačene su razlike, o kojima Dobrica Ćosić u dnevničkim beleškama kaže: „Bez treme rekao sam da u Programu treba nešto reći o jugoslovenstvu i slobodi ličnosti i njenoj ulozi u socijalizmu. Tito se složio s prvom idejom, a Kardelj je rekao da problem slobode ličnosti treba da bude duh Programa.“¹⁷ U razgovorima koji su vođeni van zasedanja Komisije, Edvard Kardelj je bio precizniji: „Vrlo ubedljivo mi je (Ćosiću – L. P.) rekao da jugoslovenstvo ne može biti nikakav nacionalni pojam. Jugoslovenstvo može biti i jeste samo društveno-politička kategorija, dakle, socijalistička.“¹⁸

Međutim, različito shvatanje jugoslovenstva, odnosno jugoslovenske države, nije tačka razlaza *samo* Dobrice Ćosića sa Edvardom Kardeljem niti, pak, u

14 Ćosić, *Piščevi zapisi (1951–1968)*, str. 30.

15 Ćosić, *Piščevi zapisi (1951–1968)*, str. 116.

16 Ćosić, *Piščevi zapisi (1951–1968)*, str. 152, 153.

17 Ćosić, *Piščevi zapisi (1951–1968)*, str. 123.

18 Ćosić, *Piščevi zapisi (1951–1968)*, str. 123.

Sloveniji *samo* sa njim: ono je u središtu svih potonjih sporova Dobrice Ćosića sa slovenačkim političarima i intelektualcima, sa Slovenijom. U tim sporovima, on je, sve do 1966. godine, i glasnogovornik Josipa Broza Tita, Aleksandra Rankovića i srpskog rukovodstva. To se pretpostavljalo, ali je tek sa objavljivanjem *Piščevih zapisa* i potvrđeno. Posle uklanjanja Aleksandra Rankovića, Dobrica Ćosić o jugoslovenstvu, jugoslovenskom i srpskom pitanju spori kao pripadnik revolucionarne generacije čijom je glavnom tekovinom smatrao Jugoslaviju, kao pisac i intelektualac, u suštini kao središnja politička ličnost u Srbiji oko koje se okupljala vaninstitucionalna opozicija ustavnim promenama na konfederativnim osnovama.

U ulozi glasnogovornika, Dobrica Ćosić se javlja u polemici sa slovenačkim intelektualcem Dušanom Pirjevcem, 1961/62. godine.¹⁹ To je, posle Drugog svetskog rata, bila prva javna polemika u jugoslovenskom komunističkom pokretu o nacionalnom pitanju, o naciji i integraciji sa političkim posledicama. Preko nje se manifestovao sukob dveju struja u jugoslovenskom partijskom rukovodstvu: konfederativne, čijim je predstavnikom smatran Edvard Kardelj, i centralističke, unitarne, na čijem je čelu bio Aleksandar Ranković, „koga je u to vreme podržavao i Tito“.²⁰ Originalne dnevničke beleške Dobrice Ćosića iz vremena polemike nestale su u njegovoj radnoj sobi u vreme kada se na čelu jugoslovenske Službe bezbednosti nalazio Slovenac Stane Dolanc.²¹ U naknadno rekonstruisanim sećanjima (1988), kada je zaključio da je „poslednji čas“ da njegova generacija i „srpski narod kao etnička celina potvrdi istorijsku punoletnost i zrelost i zasnuje kritičku svest o sebi i Jugoslaviji“;²² Dobrica Ćosić kaže:

„Ja sam decenijama kao pisac i javni radnik zastupao jednu veliku zabludu, a najupornije u polemici sa Dušanom Pirjevcem 1961–1962. godine. Reč je o uverenju da je jugoslovenski narodnooslobodilački pokret jedinstven pokret. I dokumenti sa zasedanja AVNOJ-a, zabeleške učesnika i druga naknadna saznanja, kao i celokupno političko ponašanje slovenačkog partijskog vođstva, osobito 1960-ih godina, pokazuju da jugoslovenski narodnooslobodilački pokret nije bio jedinstven. Nije bio jedinstven zato što *u rekonstrukciju i stvaranje nove Jugoslavije ponovo nismo ušli sa istim motivima, kao što u periodu 1914–1918. nismo imali iste nacionalne ciljeve u stvaranju zajedničke države*“ (podv. L. P.).²³

Neposredna reakcija Edvarda Kardelja na pokrenutu polemiku, već u martu 1961. godine, bila je odlučujuća za Ćosićevo konačno „poimanje njegove

19 Vidi Latinka Perović, Kako su se izražavali različiti politički interesi u Jugoslaviji? Polemika između Dobrice Ćosića i Dušana Pirjevca.

20 Ćosić, *Piščevi zapisi (1951–1968)*, str. 216.

21 Ćosić, *Piščevi zapisi (1951–1968)*, str. 215.

22 Ćosić, *Promene*, str. 285.

23 Ćosić, *Promene*, str. 282.

(Kardeljeve) ličnosti.“²⁴ Prema naknadno napisanim sećanjima, Edvard Kardelj treba da je Dobrici Ćosiću tada rekao:

„Ti se varaš da je Slovenija s Pirjevcem. Ali, budi siguran da se nijedan čovek u Sloveniji ne slaže s tobom, iako te smatra poštenim intelektualcem i komunistom. Ti polaziš od ispravnih postavki, ali su ti zaključci konstrukcija budućnosti romantičarstva. Ta konstrukcija budućnosti, to je najslabije mesto u tvojim shvatanjima. Jugoslovenstvo za koje se ti zalažeš, neprihvatljivo je za Slovence... ne postoji i nije moguća nikakva integracija kao poseban oblik i sistem integracije. Jugoslovenska integracija je samo deo opšte, svetske integracije. Znaju li više od tri intelektualca slovenački jezik u Beogradu? (...) Ne postoje nikakvi posebni jugoslovenski kriterijumi. Vi Srbi, kad govorite o jugoslovenstvu, uvek mislite na svoju državu, u kojoj ste vodeća nacija.“²⁵

Polemika između Dobrice Ćosića i Dušana Pirjevca obelodanila je i produbila one razlike u shvatanju jugoslovenstva koje su se javile u Komisiji za izradu Programa SKJ. Samim tim što jugoslovenstvo nije definisao kao „osnovnu integrativnu ideologiju Jugoslavije“, Edvard Kardelj je za Dobricu Ćosića mogao biti samo ideolog slovenačkog separatizma. Povodom razgovora sa Kardeljem o svojoj polemici sa Pirjevcem, Dobrica Ćosić piše: „Više za mene nema sumnje: Kardelj o integraciji, o jugoslovenstvu, misli isto što i Pirjevec, isto što i Krajger (Boris) i Vilfan (Jože); isto što i svi Slovenci. On im je dao ideološku osnovu. (...) U isto vreme, u cilju stvaranja slovenačke države, Kardelj je slovenizirao Jugoslaviju. To jest: zahvaljujući međunarodnom položaju Jugoslavije posle 1948. godine, on je u Savezu komunista Jugoslavije kreirao koncept samoupravljanja i decentralizacije, kojim nas gura u konfederalizam.“²⁶ „U tome su ga sledili svi prikriveni nacionalisti i separatisti u jugoslovenskim nacijama, ali i srpski komunistički funkcioneri, i to oni najistaknutiji, fascinirani Kardeljevim reformizmom i 'progresivnošću'... s kompleksom komunista 'hegemonističke nacije', ljudi bez istorijske vizije, inferiorni pred 'teorijskim umom' Edvarda Kardelja i još inferiorniji pred Titom.“²⁷

Tim konceptom je, po Dobrici Ćosiću, ozbiljno ugrožena partizanska revolucija, njen smisao i sadržaj.²⁸ Odnosno, socijalizam i jugoslovenstvo kao dva nedeljiva činioca jugoslovenske integracije.

Stanovište zbog koga je Dobrica Ćosić i ušao u polemiku sa Dušanom Pirjevcem, odnosno njegovi razgovori sa Edvardom Kardeljem pre i posle polemike, određuju njegove poglede na Slovence i Sloveniju i u svim potonjim

24 Ćosić, *Piščevi zapisi (1951–1968)*, str. 220.

25 Ćosić, *Piščevi zapisi (1951–1968)*, str. 220–221.

26 Ćosić, *Piščevi zapisi (1951–1968)*, str. 221.

27 Ćosić, *Piščevi zapisi (1951–1968)*, str. 230.

28 Ćosić, *Piščevi zapisi (1951–1968)*, str. 222.

preispitivanjima razvoja države i društva: 1961/62, 1963/64, 1966/68, 1971/74. godine. Ali i tokom osamdesetih godina prošloga veka, kada ne samo da nje bilo ni Edvarda Kardelja ni Josipa Broza Tita, nego su i komunistička ideologija i poredak zasnovan na njoj ulazili u epohalnu krizu.

Dobrica Ćosić je, i javno i tajno, učestvovao u sukobima struja u jugoslovenskom partijskom vrhu 1961/62. godine, koje su predstavljali Edvard Kardelj i Aleksandar Ranković. Činio je to nezavisno od srpskog rukovodstva. U *Piščevim zapisima*, 17. juna 1962. godine, Ćosić piše da su sa njim razgovarali vodeći ljudi u Savezu komunista Srbije: „Članovi CK vide u meni opozicionara, smetam im, mešam se u suštinska pitanja društva, brinem za budućnost naroda i njegove revolucije, a sve to nije moje, već njihovo pravo i kompetencija. Staljinistička struktura je dominantna u rukovodstvu Partije.“ (...) „Naravno, neću da se bavim javnim poslovima. Zaćutaću. Ali neću ni izdati svoja uverenja. Kad progovorim, govoriću svoje istine i svoje ideje. Ako to ne mogu, ako me politički idiotluk i staljinistička tiranija u tome sprečavaju, ja ću zaista da ćutim. Upravo, samo da pišem.“²⁹ Radio je sa samosvešću koju su mu, pored ostalog, davale i direktne veze sa Aleksandrom Rankovićem i Josipom Brozom Titom.³⁰ Na stranicama Ćosićevih dnevničkih zabeležaka iz tog perioda, Edvard Kardelj je (posle kristalisanja razlika u najvišem jugoslovenskom partijskom rukovodstvu u martu 1962) objekt: rodonačelnik poražene reformističke, konfederalističke struje.

Događaji, međutim, ponovo vraćaju Edvarda Kardelja na stranice dnevničkih beležaka Dobrice Ćosića. U jugoslovenskom partijskom vrhu došlo je do promene odnosa snaga. Na zahtev vodećih Slovenaca, upućen Josipu Brozu Titu, Edvard Kardelj, posle poraza koji je pretrpeo 1962. godine, vraća se, takoreći iz političkog azila, i nastavlja ustavne reforme na konfederativnim osnovama. Ceo taj proces Dobrica Ćosić vidi kao izdaju partizanske revolucije, u kojoj je njegova generacija, kao i ona 1914–1918. godine, oslobođenje i ujedinjenje srpskog naroda identifikovala sa stvaranjem Jugoslavije. Otuda: kao antisrpski proces:

„Ustav iz 1963. osnažio je republike-države i stvorio uslove da se amandmanima iz 1968. i 1971. 'demontira Jugoslavija' i utre put konfederaciji šest republika i dve pokrajine u Ustavu donetom 1974. godine... Započela je 'demokratska', 'samoupravna' 'demontaža Jugoslavije', kojoj će 1966. godine, likvidacijom Aleksandra Rankovića, biti otklonjena poslednja personalna prepreka. Bio je to trijumf kardeljizma, reformatorstva i slom 'konzervativaca', 'dogmatičara', zastupnika velikodržavnog i jugoslovenskog centralizma... Tako je pod maskom 'demokratizacije i decentralizacije', legitimno omogućen separatizam i raspad Jugoslavije.“³¹

29 Ćosić, *Piščevi zapisi (1951–1968)*, str. 223.

30 O ovim odnosima detaljnije u: Perović, Dobrica Ćosić o Josipu Brozu Titu.

31 Ćosić, *Piščevi zapisi (1951–1968)*, str. 218.

U vreme akutne krize Jugoslavije, koju su otvorile demonstracije Albanaca na Kosovu 1981. godine, a dramatično produbilo u Srbiji konsenzualno dovođenje u pitanje Ustava iz 1974. godine (Memorandum SANU, VIII sednica CK SK Srbije, antibirokratska revolucija), intelektualni i politički autoritet Dobrice Ćosića je bez premca. On govori i piše o svim jugoslovenskim narodima, kao i o vodećim ljudima politike i kulture svakoga od njih. Ali, pitanja koja smatra suštinskim za Jugoslaviju, počinje da raščičava sa slovenačkim intelektualcima. „Vi iz Kardeljevog plemena“, kaže im, iako je među njima bilo i nekomunista. Niku Grafenaueru, Tarasu Kermauneru, Spomenki Hribar – Dobrica Ćosić obraća se kao „prvi srpski komunista koji je shvatio da nam revolucionarni ciljevi nisu isti, da vi Slovenci niste za Jugoslaviju, da ste vi za svoju nacionalnu državu u okviru Jugoslavije pod sasvim preciznim uslovima (podv. L. P.)“.³²

U korespondenciji sa slovenačkim intelektualcima osamdesetih godina prošloga veka, Dobrica Ćosić *podseća, prebacuje, ukazuje i upozorava*.

Podseća da je Slovincima oslobodilačka borba srpskog naroda pomogla, da ne kaže(m) omogućila, da se izbor(it)e za svoj etnički prostor, nacionalni integritet i svoju državu.³³

Kao i da su oni, zahvaljujući svom ekonomskom hegemonizmu... u Jugoslaviji od 1918, osobito posle 1945. godine³⁴ uvek vodeći računa samo o onome što daju, a ne i o onome što dobijaju – ostvarili grandiozan progres.

Prebacuje što Slovenci, kao najveći zagovornici decentralizacije Jugoslavije, ne znaju koliko je upravo srpski narod istorijski nastradao od političkog centralizma, u kome nije bio subjekt, nego objekt ili vazal.³⁵

Ustavne promene na konfederativnim osnovama, čiji je kreator bio Edvard Kardelj. Jer prema Dobrici Ćosiću, idejnu konzistenciju o Jugoslaviji, jugoslovenstvu ne treba tražiti kod Tita. „Postoji druga jugoslovenska ličnost koja je... ideološki – složenija za razmatranje i istraživanja istoričara, ličnost koja se smatra projektantom samoupravnog socijalizma, to jest Edvard Kardelj“.³⁶ Odnosno, krunu tih promena, Ustav iz 1974. godine, koji je, pretvorivši Jugoslaviju u savez nacionalnih država u republičkim granicama, dezintegrisao srpski narod i stavio ga u neravno prava položaj prema drugim jugoslovenskim narodima.³⁷

U Jugoslaviji, koja je stvorena krvlju srpskog naroda, on je jedini gubitnik: „Slovinci su dobili državu i teritoriju; Hrvati su dobili državu, Istru i delove Dalmacije, ostvarivši etničku i teritorijalnu integraciju; Makedonci su dobili

32 Ćosić, *Srpsko pitanje – demokratsko pitanje I*, str. 207.

33 Ćosić, *Srpsko pitanje – demokratsko pitanje I*, str. 190.

34 Ćosić, *Srpsko pitanje – demokratsko pitanje I*, str. 189.

35 Ćosić, *Srpsko pitanje – demokratsko pitanje I*, str. 194.

36 Ćosić, *Promene*, str. 280.

37 Ćosić, *Srpsko pitanje – demokratsko pitanje I*, str. 218.

nezavisnost, državu i teritoriju; Muslimani su stekli uslove da stvore svoju državu od Bosne i Hercegovine; Albanci su osvajali Kosovo i Metohiju... Mađari i ostale nacionalne manjine dobili su prava koja ne postoje ni u jednoj demokratskoj zemlji sveta. (...) Srbi su razoreni, asimilovani, prognani i došli u položaj potčinjenog naroda. Na kraju dvadesetog veka izgubili su i ono što su imali na početku veka.³⁸ Jer, obesmisliši njegove žrtve u ratovima za Jugoslaviju, Ustav od 1974. godine je ponizio srpski narod, obnovio ideju stvaranja nacionalne države kao istorijski cilj i Srbiju vratio u polovinu XIX veka.³⁹

Posebno, stav prema srpsko-albanskim odnosima: nespremnost slovenačkih intelektualaca da vide „pravu istinu“ i cinizam njihove preporuke „da je napuštanje Kosova pravi dokaz srpske usmerenosti ka evropeizaciji“.⁴⁰ *Ukazuje na zabludu da se Evropa okončava na Sutli.*⁴¹

Zbog zarobljenosti ovom zabludom, ne vidi se jedna snažna slobodarsko-demokratska tradicija srpskog naroda i dubina njegove kulture, ne sagledava se jedna grandiozna kultura s dubokim izvorima u helenizmu i Vizantiji, razastrta na istoku, jedan duh univerzalniji od katoličkog i pragmatiko-protestantskog; na 'Bizant' se gleda politički, katolički, onako kako je gledao Miroslav Krleža i drugi prosvetnici zapadnjaci, tj. austrougari i srbofobi.⁴²

*Upozorava da ideološka težnja ka evropeizaciji i uporna distanca od 'istoka' i 'juga', 'Bizanta', može da bude opredeljenje za ostajanje na periferiji Evrope.*⁴³

Dobrica Ćosić je pisao i govorio o svim jugoslovenskim narodima. Na osnovu njegovog pisanog dela moguće je ustanoviti stanovište sa koga je to činio i rekonstruisati njegov odnos prema svakom od njih. Upravo ta rekonstrukcija i pokazuje da je najveću pažnju poklanjao slovenačkom narodu. Kao onom jugoslovenskom narodu iz čije su nacionalne ideologije i civilizacijskog kruga dolazile najveće opasnosti za Jugoslaviju. Sa stanovišta srpskog naroda, koji se identifikovao sa Jugoslavijom, i kao onom narodu koji je mogao biti kristalizaciona tačka antisrpske koalicije.

U razgovorima sa Edvardom Kardeljem pedesetih, polemici sa Dušanom Pirjecom početkom šezdesetih, kritici kardeljizma kao konfederalizma šezdesetih i sedamdesetih, te korespondenciji sa slovenačkim intelektualcima osamdesetih godina, Dobrica Ćosić je učvršćivao antititetičko stanovište, sa koga su zahtevi Slovenije za unutrašnjim reformama u drugoj polovini osamdesetih i konačno nezavisnost, predstavljali izdaju partizanske revolucije i čin neprijateljstva prema

38 Ćosić, *Promene*, str. 65.

39 Ćosić, *Srpsko pitanje – demokratsko pitanje I*, str. 222.

40 Ćosić, *Srpsko pitanje – demokratsko pitanje I*, str. 194.

41 Ćosić, *Srpsko pitanje – demokratsko pitanje I*, str. 215.

42 Ćosić, *Srpsko pitanje – demokratsko pitanje I*, str. 215.

43 Ćosić, *Srpsko pitanje – demokratsko pitanje I*, str. 214.

srpskom narodu. To poglavlje istorije odnosa Dobrice Ćosića prema Slovencima i Sloveniji prevazilazi okvire ovog rada. Ali, ono se ne može razumeti izvan te istorije: ono učvršćuje njenu idejnu konzistentnost.

IZVORI I LITERATURA

Ćosić, Dobrica. *Piščevi zapisi (1951–1968)*. Beograd : Filip Višnjić, 2001.

Ćosić, Dobrica. *Piščevi zapisi (1969–1980)*. Beograd : Filip Višnjić, 2001.

Ćosić, Dobrica. *Piščevi zapisi (1981–1991)*. Beograd : Filip Višnjić, 2002.

Ćosić, Dobrica. *Piščevi zapisi (1992–1993)*. Beograd : Filip Višnjić, 2004.

Ćosić, Dobrica. *Piščevi zapisi (1993–1999)*. Beograd : Filip Višnjić, 2008.

Ćosić, Dobrica. *Piščevi zapisi (1999–2000)*. *Vreme zmija*. Beograd : Filip Višnjić, 2008.

Ćosić, Dobrica. *Promene*. (Izbor tekstova Milorad Vučelić) Novi Sad : Dnevnik, 1992.

Ćosić, Dobrica. *Srpsko pitanje – demokratsko pitanje I*. Drugo izdanje. Beograd : Filip Višnjić, 2003.

Perović, Latinka. Dobrica Ćosić o Josipu Brozu Titu. Skica za istraživanje političkog i intelektualnog odnosa. U: Manojlović Pintar, Olga (ur.) *Tito — viđenja i tumačenja*. Beograd : Institut za noviju istoriju Srbije, Arhiv Jugoslavije, 2011, str. 152-196.

Perović, Latinka. Kako su se izražavali različiti politički interesi u Jugoslaviji? Polemika između Dobrice Ćosića i Dušana Pirjevca. *Dijalog povjesničara-istoričara*, 9 (priredili Hans Georg Fleg i Igor Graovac). Zagreb : Zaklada Friedrich Naumann, 2005. str. 189-209.

Albert Bing

**TJEDNIK DANAS
I PERCEPCIJA
RAZVOJA POLITIČKOG
PLURALIZMA U
SLOVENIJI, HRVATSKOJ,
SRBIJI I JUGOSLAVIJI
1987.-1989.**

Dругu polovicu osamdesetih godina u Jugoslaviji obilježava sveobuhvatna društvena kriza i sve izrazitija tendencija političkoga vrenja. To se očituje u postupnom profiliranju dvije političke paradigme suprotnog predznaka kojima pečat u velikoj mjeri daju stavovi slovenske i srpske kulturno-političke scene. O tom procesu svjedoči tzv. Bijela knjiga. Riječ je o zbirci dokumenata pod nazivom „*O nekim idejnim i političkim*

tendencijama u umjetničkom stvaralaštvu, književnoj, kazališnoj i filmskoj kritici, te o javnim istupima jednog broja kulturnih stvaralaca u kojima su sadržane politički neprihvatljive poruke“, koji je 1984. godine dao izraditi Centar CK SKH za informiranje i propagandu.¹ Iako se u uopćenoj formi sugerira kako je riječ „o nekim idejama“ te „jednom broju kulturnih stvaralaca“, ovaj pamflet prije svega svjedoči o raspravama slovenskih i srpskih intelektualaca o potrebi preispitivanja jugoslavenskih pozicija. Zaoštavanjem odnosa slovenske i srpske inteligencije dolazi i do oštrog sučeljavanja političkih elita; u konačnici ona će rezultirati općom pojavom nacionalnih homogenizacija i raspadom jugoslavenske države.² Kao najrazvijenija jugoslavenska republika Slovenija postupno postaje predvodnicom u zahtjevima za društvenim i političkim reformama demokratskog predznaka. Stoga medijska percepcija različitih manifestacija težnje društvenim promjenama u Sloveniji predstavlja važan činitelj javnoga mnijenja, što je došlo do izražaja posebice u susjednoj Hrvatskoj.

U tom kontekstu napisi jednog od najistaknutijih glasila toga doba - zagrebačkog tjednika *Danas* - predstavljaju višeznačni pokazatelj društvenih promjena; u rasponu od afirmacije medijskih sloboda do svojevrsne kronike niza društvenih interakcija koje najavljuju afirmaciju političkog pluralizma, ali i buran raspad jugoslavenske države. Prožimanje slovenskih inicijativa i medijsko-političkih interesa vodećih *Danasovih* novinara - popularna kolumnistica Tanja Torbarina svoju političku orijentaciju 1987. izriče kao „slovensku“ („ja sam po političkom uvjerenju Slovenac“) - korespondiralo je s prepoznavanjem Slovenije na Zapadu kao svojevrsnog zamašnjaka demokratskih reformi. Kako bilježi Dušan Bilandžić „civilni pokret u Sloveniji bio je jedini u tzv. komunističkom svijetu“; to je „navelo američki tjednik 'Newsweek' da 1987. republiku Sloveniju 'proglasi' jedinim 'otokom slobode' u Istočnoj Europi.“³

Sustavnim uvidom u *Danasovu* medijsku produkciju druge polovice konca osamdesetih godina može se zapaziti raznolikost „slovenskih tema“ te relativna šarolikost i promjenjivost predznaka koji ih prate u komentarima. Novinari i suradnici koji sudjeluju u profiliranju časopisa iz svih su krajeva Jugoslavije (iako najviše iz Hrvatske) te različitih političkih svjetonazora. Tako se pokazalo da su u prijelomnim događajima 1990./1991. pojedini suradnici poput Slavena Letice, Maria Nobila, Dušana Bilandžića i drugih pristali uz novu hrvatsku vlast i program državnog osamostaljenja, dok su Mila Štula ili Miroslav Lazanski završili u „protivničkom taboru“ (S. Miloševića, JNA). Mnogi pak novinari poput Jasne Babić, Slavenke Drakulić ili Jelene Lovrić postaju svojevrsnim

1 Vidi: *Bijela knjiga*. O istome: Idejna borba u kulturi i umjetnosti, str. 1091-1250.

2 O složenom (ambivalentnom) karakteru odnosa srpske i slovenske inteligencije u inicijalnoj fazi njihova zaoštavanja vidi: Čosić, *Stvarno i moguće*, str. 167.-173. i 174-180.

3 Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, str. 759.

disidentima. O dovezima političkog radikalizma (u nacionalnom smislu) i političkim razlikama vezanim uz opstanak jugoslavenske države, odnosno pristajanje uz novoizabranu vlast u Hrvatskoj, govori i recentna primjedba Tanje Torbarine iz 1991.: „U redakciji *Danasa* nestrpljivo su čekali kad će više doći JNA“.⁴ Isto tako valja naglasiti kako je tržište tjednika *Danas* cijela Jugoslavija te su stoga i sadržaji i njihova interpretacija u određenoj mjeri prilagođeni toj činjenici (što se zbog jezične barijere ne bi moglo ustvrditi za *Mladinu*, iako je bila dostupna i čitana i u jugoslavenskim okvirima, posebice u Hrvatskoj). Kao najizrazitiji izdvaja se postojan trend svojevrsne pro-slovenske političke unifikacije za što je zaslužna tolerantna redakcijska politika i slobodan kritički angažman najistaknutijih suradnika; u tom smislu može se govoriti o svojevrsnoj medijsko-političkoj simbiozi *Danasa* i slovenske politike. Tijekom naznačenog razdoblja slovenska politička paradigma postupno se afirmira kao prepoznatljiv vrijednosni kod zahtjeva za društvenim promjenama u Jugoslaviji. Svojom jasnoćom i konzistencijom, o čemu svjedoči *Danas*, on će postati političkim bilom demokratskih očekivanja i kontrastnim parametrom hrvatske i općenito jugoslavenske politike.

U formi studije slučaja ovaj rad je koncipiran kao prikaz nekoliko izabranih događaja i motiva koji ilustriraju različite aspekte medijske percepcije Slovenije i Slovenaca u tjedniku *Danas* 1987., 1988. i 1989. godine, te korelaciju te percepcije s pozicijama tadašnje hrvatske i srpske politike. Prvi se slučaj odnosi na prikaz slovenske kulturne scene mladih te kroz nju i na percepciju društvenih prilika u Sloveniji; riječ je o izvještavanju o događaju iz 1987. koji je u formi političkog skandala zaokupio pažnju tadašnjih jugoslavenskih medija. Drugi primjer iz 1988. govori o medijskom apostrofiranju slovenske političke elite kao vodeće prodemokratske struje u Jugoslaviji te egzemplarnim stavovima slovenske, srpske i hrvatske inteligencije o ključnim političkim pitanjima zajedničke države. Treći pak set izabranih priloga bavi se percepcijom vodećih ličnosti slovenske, hrvatske i srpske politike 1989. u trenucima eskalacije jugoslavenske krize, prvim naznakama afirmacije političkog pluralizma i približavanja slovensko-hrvatskih pozicija.

TJEDNIK DANAS KAO POVIJESNI IZVOR

List *Danas* pokrenut je 1982. godine u sklopu kuće *Vjesnik*. Uređuje ga jedna od najmlađih redakcija u zemlji koja se nastoji osloboditi političkih pokrovitelja i djelovati što samostalnije zbog čega već prve godine djelovanja na sebe navlači

4 Tanja Torbarina, *Globus*, 24. 12. 2010.

negodovanje Saveza komunista. Partija smjenjuje neposlušno uredništvo i na čelna mjesta dovodi svoje ljude. Tek 1985. godine ponovo dolazi do promjene uredničke ekipe. Na mjesto glavnog i odgovornog urednika dolazi Mirko Galić. On u list dovodi mlade medijske novake, ali i postupno vraća staru, smijenjenu postavu novinara; uz to modernizira izgled, sadržajno proširuje tematske okvire, profilira redakcijsku politiku i izgrađuje stilsku prepoznatljivost lista što ne ostaje nezapaženo na medijskom tržištu. Pod Galićevom upravom tiraža *Danasa* prelazi 110.000 prodanih primjeraka, a za njegova nasljednika Dražena Vukov Colića, koji na poziciju glavnog urednika dolazi 1988., tjednik dostiže tiražu od oko 200.000 (180.000 prodanih primjeraka).⁵

Javni kritički odnos prema društvenim pitanjima u drugoj polovici osamdesetih bio je moguć zbog političke evolucije unutar samih partijskih struktura, što je pak odražavalo karakter društvenih kretanja. Opća pojava sve moćnijih medija ukazuje na pojavu de facto paralelnih ideoloških društvenih sustava u posljednjim godinama postojanja Jugoslavije.⁶ O tome govori zapažanje akademika Dušana Bilandžića: „Povlačenje partijskih i državnih organa s ‘borbenih pozicija’ omogućilo je nastupanje reformskih snaga. Plima kritike prošlosti i stanja u društvu narastala je iz dana u dan, osobito nakon što je Centralni komitet manje-više digao ruke od masmedija. Tjednik ‘Danas’ postao je neformalno glasilo hrvatske kritičke javnosti.“⁷ Kako pak navodi politologinja Mirjana Kasapović, krajem osamdesetih godina list *Danas* je „prava politička kronika ‘godina raspleta’ u Jugoslaviji“ i najutjecajnije političko glasilo.⁸ Sličnu ocjenu iznosi i povjesničarka Branka Magaš: „Zagrebački tjednik *Danas* je najbolji časopis na srpskom i hrvatskom jeziku (Serbo-Croat language) i čita se posvuda.“⁹ Prema Blanki Jergović „do političkih promjena redakcija *Danasa* je s dijelom Komunističke partije bila u odnosu kreativnog podržavanja, i zahvaljujući tome mogli su se objavljivati mnogi tekstovi koji su bili prava noćna mora za konzervativni dio Partije.“¹⁰ U trenucima pak kada su „svi najugledniji politički magazini (*Spiegel*, *Panorama*, *Time*, itd.) na svijetu (...) posvetili dio prostora Jugoslaviji“, tjednik *Danas* i njegova novinarka Slavenka Drakulić uzeti su kao medijska i intelektualna pluralistička paradigma u državi na rubu „građanskog rata“.¹¹

5 Jergović, *Odmjeravanje snaga*, str. 192.

6 Zanimljivu analogiju o paralelizmu historiografskih paradigmi koja potvrđuje iznesena zapažanja vidi u Gross, *Historija: ideologija i (ili) znanost*, str. 165.

7 Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, str. 762.

8 Torbarina, *Zašto smo se rastali*, str. 6.

9 Magaš, *The Destruction of Yugoslavia*, str. 128.

10 Jergović, *Odmjeravanje snaga*, str. 62.

11 Svijet o *Danasu*, *Danas*, 21. 5. 1991.

1987. - „ŠKANDAL V ‘RDEČEM’ BARU“¹²

Relevantan barometar promjena političke klime u Jugoslaviji druge polovice osamdesetih bili su i mnogobrojni tematski prilozi *Danasa* u kojima je problematizirano pitanje otklona od ustajalnih društvenih normi poznog titoizma. Kao jedan od motiva medijske percepcije Slovenije i Slovenaca u sklopu ovoga rada razmatra se slovenska inačica pojave društvenog kriticizma mladih. Dakako, riječ je o društvenom fenomenu koji se u različitim prigodama i oblicima spontano razvija u cijeloj državi te se primarno može promatrati kao kulturološka, a ne implicitno politička pojava - povezana uz različite generacijske kodove i društvene premise razvoja mladih.

U mnogobrojnim primjerima politički „problematičnog“ ponašanja mladeži osamdesetih, relevantnih za *Danasov* motiv mladih u Sloveniji kojim se bavi ovaj rad, mogu se izdvojiti „nekonvencionalni“ istupi usmjereni protiv „lika i djela“ Josipa Broza Tita. Poznat slučaj je koncertni ispad frontmena sarajevske rock skupine *Zabranjeno pušenje* Nele Karajlića (Rijeka, 1984.), koji je nakon nestanka struje (gašenja pojačala), događaj komentirao riječima „Crko maršal!“ (zanimljivost predstavlja podatak prema kome je Karajlić u 48 godini diplomirao studij povijesti s temom sukoba omladinske subkulture i jugoslavenske službene politike osamdesetih godina dvadesetog vijeka, s diplomskim radom pod nazivom „Crko maršal“).¹³ Skandalom (navodnim hapšenjem) završio je i istup rock muzičara Bore Đorđevića na proslavi godišnjice popularnog „Studija B“ u Beogradu; Đorđević, koji je netom dobio nagradu „Branko Ćopić“ za stihove zbirke „Ravnodušan prema plaču“, na spomenutoj je priredbi u Sava-centru otpočeo svoj nastup „pričama o čoveku koji se vozi mercedesom sa šestero vrata, koji istresa cigaru havanu u zlatnu pepeljaru i gazi cveće svojim automobilom, dodajući joj svoje poznate stihove o otocima i ko je šta pušio na Hvaru i gde se tucao kamen i zar neko misli kako se nije tucalo i na Brionima, te, kažu oćevici i stihove: ‘To ostrvo poredim sa školom, u životu veoma mi znači, plavi Jadran i moj kamenolom, oko mene moji vaspitači, telo puno modrica, čeka plava grobnica.’“¹⁴. Do slične je „afere“ došlo i nakon što je beogradski list *Student* na naslovnoj stranici objavio tekst „Bal vampira“, što je izazvalo proteste zbog „asocijativnosti vezane uz 25. maj“ (taj se pak medijski događaj nadovezao na „buru“ koju su izazvali „ljubljski studenti u *Mladini*“ nakon objave podatka

12 Iako je naslov pjesme slovenskog kantautora i frontmena rock grupe *Buldožer* Marka Brecelja s početka sedamdesetih povezan uz jednu egzistencijalnu priču, mladi u Hrvatskoj (kojima je u vrijeme pojave te pjesme pripadao i autor ovoga rada) karikirali su tu sintagmu u nepretencioznu političku dosjetku.

13 Vidi <http://www.studentskismet.com/info/20090715/napisao-diplomski-rad-na-temu-crko-marsal-davor-sucic-zabranjeno-pusenje>.

14 Prema Tijanić, *Šta će biti s nama*, str. 33-34.

„kako je grb nacionalnog parka Brioni gotovo identična kopija nekadašnjeg talijanskog kolonijalnog grba ovog otočja kojem su dodane petokrake.“¹⁵ Ovim primjerima može se pridružiti i osobno zapažanje autora ovoga rada. Osamdesetih godina odbijen mu je scenarij kratkometražnog dokumentarnog filma (snimio je film drugog sadržaja) u kome se motiv proslave Praznika rada i prikazi prvomajskih parada povezuju s motivima tadašnje krize i degradacije rada. Različite interpretacije riječi „praznik“ i „prazno“ trebala je popratiti muzička kulisa u kojoj se isprepliću motivi socrealističke budnice „Da nam živi živi rad“ i tekst rokera Branimira Štulića (Azra) „...smrdljivi grad otvara jeftine bircuze za šljakere što loču ko pesi“. Uspkros sklonosti izricanja socijalnog komentara, krug mladih u kome se kretao autor (uzorak hrvatske obrazovane urbane populacije distancirane od političkih foruma), nije imao poteškoća oko svojevrsnog sinkretičkog (oportunističkog?) „usklađivanja“ tadašnjeg angažiranog glazbenog repertoara različitih „političkih“ predznaka poput titoističke budnice *Računajte na nas* Đorđa Balaševića (Rani mraz) i spomenutih „spornih“ sadržaja (Leibach, Azra...) koji su stekli iznimnu pažnju i naklonost mladih.¹⁶

Međutim, u uvjetima izrazite politizacije osamdesetih godina sve je izrazitija tendencija naglašenih interakcija kulture i politike, pri čemu slučaj Slovenije zaslužuje posebnu pažnju.¹⁷ Jedna od najradikalnijih intelektualnih hereza - koje se „serijski“ umnažaju u brazdi slovenskih inicijativa za razvojem civilnog društva i uspostavom pravne države kao prvih uvjeta preobrazbe Jugoslavije u demokratsko pluralno društvo¹⁸ - bio je slučaj „difamacije“ jedne od najvažnijih ikona jugoslavenskog jedinstva, Dana mladosti. Početkom ožujka 1987. godine Jugoslaviju je potresao politički skandal povezan s pojavom slovenskog likovnog rješenja plakata za Dan mladosti, za koji se ispostavilo, da je parafraza slike „Treći Reich – alegorija herojstva“ iz 1936. godine, njemačkog slikara Richarda Kleina (svrha Kleineove slike bila je zorno dokazivanje sklada i nadmoći arijevske rase; djelo je kao ilustracija objavljeno u jugoslavenskom izdanju knjige *Od Sarajeva do Potsdama* engleskog povjesničara A. J. Taylora). Sporni plakat na kome su kukasti križ i nacistički orao zamijenjeni jugoslavenskim grbom i golubom mira, izradili su pripadnici ljubljanske likovne grupe *Novi kolektivizam*. Dakako, događaj je privukao punu pozornost medija.

15 Tijanić, *Šta će biti s nama*, str. 158.

16 O zabranama političke satire omladinskih satiričkih publikacija *Feral Tribuna* i *Mladina* 1988. godine piše i *Danas*.

17 Riječ je o poveznici slobodnog stvaralaštva u kulturi (što je artikulirano i kao pitanje nacionalne emancipacije) s komplementarnim političkim pretenzijama ukupne demokratske preobrazbe jugoslavenskog društva.

18 Zanimljiv osvrt jednog eminentnog srpskog intelektualca – Jovana Đorđevića - na napise *Mladine* i *Nove revije* (Prilozi za slovenački nacionalni program, *Nova revija*, br. 57., Ljubljana, veljača 1987.) te općenito na političku i društvenu klimu u Sloveniji, vidi u Krivokapić, *Jugoslavija i komunisti*, str. 144-147.

Zagrebački tjednik *Danas* popratio je događaj iscrpnim informacijama, a uz autorske stavove novinara čitateljima su ponuđena i različita tumačenja intelektualaca i političara kao i prikazi relevantnih društvenih istraživanja. Na taj način hrvatska i jugoslavenska javnost dobile su mogućnost dubljeg uvida u sam događaj, ali i u širi kontekst odnosa slovenskih i jugoslavenskih prilika. Pritom je iznesen niz vrijednosnih sudova o karakteru društvenih procesa u Sloveniji. Pojedini od njih – jetki društveni kritičizam okoštalih društvenih normi i tendencija susprezanja radikalnih prodemokratskih reformi - u predstojećem će razdoblju medijski profilirati Sloveniju kao lidera jedne od paradigmi jugoslavenske politike.

Kako u članku redakcijskog naslova *Alegorijska podvala* novinara Željka Krušelja faktografski bilježi *Danas*, pojavom spornoga plakata „na udaru se nisu našli samo drski plagijatori, nego i cjelokupno rukovodstvo omladinske organizacije Slovenije. Štoviše, pod sumnju je stavljeno i sve ono što se godinama zbiva na vrlo živahnoj društvenoj i kulturnoj sceni te republike“; pored toga, „u još je radikalnijoj formi obnovljena teza, nikada do kraja razjašnjena, o eskalaciji nacizma među mladim Slovencima.“ U izvještavanju i ocjenama događaja u Sloveniji išlo se od stava Predsjedništva RK SSO Slovenije prema kojem je „usvojeno grafičko rješenje dobilo značenje uvrede jugoslavenskih naroda i narodnosti, nezavisno od želja i očekivanja autora“ do izjave urednika časopisa *Problemi* Aleša Debeljaka koji je takvo priopćenje protumačio kao „ograničenje suverenosti slovenske omladinske organizacije, s obzirom da se o cijelom slučaju ionako moraju razgovarati na ‘vanjsku inicijativu’ i s argumentacijom koja je diktirana izvana“.¹⁹ Autor *Danasova* priloga primjećuje kako je Debeljakovo principijelno „inzistiranje na ‘autonomiji’ političkog razmišljanja slovenske omladine ubrzo proglašeno ‘nacionalističkim ispadom’“ te da su „pojedina reagiranja išla za tim da Sloveniju zagru plaštom fašizma.“ U tom kontekstu, primjećuje komentator, „iz ‘poluprošlosti’ (sintagma *Novog kolektivizma!*), opet su izvučeni slučajevi grupa *Laibach*, *Četvrti Reich*, *Irwin*, projekta *neue slowenische kunst...*“

Međutim, usprkos apriorno negativnim konotacijama koje proizlaze iz naslova *Alegorijska podvala* (zaciјelo urednički naslov), *Danasov* kolumnist uz izvještavanje o dnevno-političkim priјeporima izlaže cijelu paletu informacija koje čitaocu omogućavaju uvid u različita tumačenja i širi kontekst događaja. Tako upozorava na kulturološku pozadinu pojave spornog uratka. Uz ogradu kako je „podvalom nacističkog plakata učinjena krupna politička pogreška“, on navodi kako ju „je bilo moguće izbjeći“ te poentira da „ovakva tvrdnja može izgledati nelogičnom samo neupućenima u slovenska kulturna zbivanja“; „Plakat za Dan mladosti nastao je“, pojašnjava autor, „kao izraz likovnog koncepta zvanog

19 Željko Krušelj: *Alegorijska podvala*, *Danas*, 10. 3. 1987.

retrogradizam. Koncept se temelji na uzimanju likovnih predložaka iz ranijih povijesnih razdoblja i mijenjanju njihovih poruka. Time se, kako to naglašavaju članovi *Novog kolektivizma*, vrši 'očišćenje' slike od 'idejnog taloga' i 'trauma' svoga vremena. Nacistička slika tako, po njima, stavljanjem u novi kontekst postaje kritika nacizma, futurističkog fašizma, socrealističkog staljinizma itd. Princip je, dakle, jasan i o tome je u Sloveniji unazad nekoliko godina napisana gomila stručnih tekstova. Konačno, retrogradizam se, zajedno s postmodernizmom i transavangardom, uklapa u medijski vrlo agresivne trendove *neue slovenische kunsta*, što bi svaki likovnjak ili kustos u žiriju ili odboru za pripremu Dana mladosti morao znati. Ako ništa drugo, trebalo bi mu pasti na pamet najjednostavnije pitanje: što je predložak plakata? Upuštajući se u pojašnjenja i tumačenja „spornog“ priloga autor ne iskazuje tek temeljito poznavanje slovenske kulturne paradigme, već faktično zauzima i jasan stav koji se, usprkos izrečenih (obaveznih) ograda, može smatrati političkom gestom simpatiziranja angažiranog stava slovenskih konceptualista. Takav način semantičkog meandriranja između „političkog normativizma“ i kritičke artikulacije jedno je od obilježja pisanja mnogih *Danasovih* kolumnista.²⁰

Potkrepu svojim zapažanjima te iscrpniji prikaz društvenog konteksta samog događaja autor dopunjuje tumačenjima relevantnih pojedinaca. Tako navodi izjave Leva Krefta iz Marksističkog centra CK SK Slovenije koji upozorava kako nije u pitanju samo „suština retrogradizma“ koji „logiku svog postojanja“ nalazi isključivo „u provokaciji“; „Problem je ovdje, međutim, još dublji. Pojedinci iz slovenskog omladinskog rukovodstva smatraju da ove godine nije bilo šanse da Štafeta prođe bez ekscesa. Da se i nije pojavio slučaj Kleinovskog plakata naprosto bi se iznudilo nešto drugo. Pozadina je ovakvog stava u neospornoj činjenici da se oko tog pitanja predugo talože najrazličitije strasti. U raznim je forumima došlo do otvorene popularizacije stavova oko budućnosti Štafete i završne priredbe Dana mladosti. Jedni, među kojima mladi Slovenci nisu usamljeni, inzistiraju na radikalnim promjenama postojećih koncepata, prvenstveno u smislu oslobađanja od socrealističke ikonografije. Cijelu manifestaciju oni zamišljaju kao veliki festival stvaralaštva mladih, upozoravajući da samo kreativno druženje može biti motiv učvršćivanja zajedništva. Drugi, koji i dalje dominiraju u političkim organima i odborima, nisu spremni za 'rizik', čak i 'degradaciju' osnovne ideje. Zahvaljujući njima još nije razriješena ni osnovna dilema: kome, nakon smrti Maršala, predati Štafetu? Tko ima pravo na takvu počast? Aludirajući i na tako krupne nejasnoće grupica ljubljanskih studenata je prosinca prošle godine izvela uvredljivu 'akciju balvan', dajući time naslutiti da su spremni i na koješta drugo. Plagiranje plakata je, dakle, samo ustrajanje u istom trendu.“

20 O tom aspektu političkog kriticizma medija osamdesetih godina (uz izravan osvrt na *Danas*) govorio je na jednoj tribini o razvoju političkog pluralima (Europski dom, Zagreb, 1997.) jedan od hrvatskih disidentskih intelektualaca dr. Tihomil Radja.

Kreftovim zapažanjima pridruženi su i komentari zagrebačkog sociologa Furija Radina koji navodi kako su slovenske grupe jednostavno „opsjednute opasnošću od represivnog djelovanja pojedinih institucija u našem društvu“. U obrazlaganju „naci-fenomena“ sociolog kulture s Filozofskog fakulteta u Ljubljani Rastko Močnik ustvrdio je kako „nacizma u pravom smislu te riječi nema i da ga objektivno ne može niti biti.“ Pozivajući se na istraživanja srednjoškolske populacije Močnik je istaknuo „da su danas za omladinu mnogo više na cijeni sloboda, život, ljubav, mir, drugarstvo i jednakost, nego poštovanje autoriteta, nacionalna pripadnost, vjera i bogatstvo.“ Također je upozorio kako je „upravo ovakav sustav vrijednosti urodio i pojavom novih društvenih pokreta koje, za razliku od šezdesetosmaških, ne zanima vlast, već prvenstveno kvaliteta življenja.“

O sličnim rezultatima govori i reprezentativno istraživanje „Položaj, svest i ponašanje mlade generacije u Jugoslaviji“, čiji su rezultati iskazani u sklopu *Danasova* priloga. Jedan od autora istraživanja, Furio Radin, naglasio je kako „uzme li se u obzir samo slovenska omladina (...) onda je zanimanje za kategorije ‘vlast’ i ‘političko potvrđivanje’ posebno maleno.“

VRIJEDNOSTI DRUŠTVENOG ŽIVOTA:

privatnost	52,5%	(44,7%)
samosvojnost	42,3%	(36,2%)
materijalni položaj	40,6%	(32,5%)
profesionalni uspjeh	40,4%	(23,2%)
dokoličarenje (zabava)	40,2%	(19,7%)
društveni položaj	23,9%	(14,7%)
medijski uspjeh	21,8%	(9,7%)
političko potvrđivanje	29,9%	(7,1%)
nacionalnost	18,1%	(12,7%)
vlast	15,8%	(6,5%)
vjera	14,5%	(19,5%)

(Postoci u prvoj koloni označavaju prosječne vrijednosti za cijelu jugoslavensku populaciju mladih, dok su u zagradi postoci vezani samo za slovensku omladinu.)

U komentaru rezultata istraživanja *Danasov* novinar upozorava kako je „i ovakva očigledna apolitičnost (...) vrlo zabrinjavajuća, ali ne u smislu spomenutih optužbi.“ Svoje mišljenje zaokružuje zapažanjem Rastka Močnika kako bi za mlade u Sloveniji „najtočnije“ bilo kazati „da su ‘neartikulirano progresivni’, dakle socijalistički orijentirani, dok samo manjina pokazuje karakteristike libertarnosti, pa i anarhoidnosti.“ Svoj komentar zaključuje upitom: „Drugo je,

međutim, pitanje čiji se glas u nekoliko posljednjih slučajeva više čuo?“ Problem percepcije slovenske omladine potaknuo je pak predavača socijalne psihologije Ivana Magdalenića iz Zagreba da na jednom seminaru napravi „blitc-istraživanje prosječnog omladinca na naci-image“, na što također upućuje *Danas*. Rezultati su, kako navodi ispitivač, „bili više nego porazni za taj segment slovenske omladine. Ispitanici su ih ‘popljuvali’ bez imalo pardona, ne pokazujući motivaciju da dublje uđu u problem.“ Međutim, u *Danasovu* izvještaju Magdalenićevi rezultati nisu iskorišteni za apriornu osudu *Novog kolektivizma* i slovenske mladeži. Štoviše, njegovo se tumačenje iskazuje kao ishitrena reakcija zagrebačkih ispitanika - „tipično reagiranje ‘na prvu loptu’“; težište se pak kritike prebacuje na pristup problemu koji se može iščitati i kao kritika površnog ideološkog politiziranja službenih foruma, odnosno mogućnost manipulacije (ne)informiranih: „...ako se ne ide u traženje nijansi, nego se informacije iz javnosti uzimaju kao čvrste činjenice, onda se po nekom stereotipu dio slovenske omladine doživljava odbojno i s podozrenjem. Za stvaranje javnog mnijenja utoliko bi bilo poželjnije da se ipak oglase i oni koji tako ne misle. Službene izjave političkih foruma ne mogu biti nadomjestak za autentični glas mladih.“ Svoja zapažanja o mladima Slovenije Magdalenić širi i na - očigledno prisutan - opći problem odnosa ostatka Jugoslavije prema Sloveniji konstatacijom kako „društvena klima prema Sloveniji i Slovencima postaje, na žalost, takva da o tome treba povesti računa. Iscrpni *Danasov* prilog zaključen je kratkim priopćenjem kako je ljubljanski javni tužilac, u međuvremenu, pokrenuo istražni postupak protiv četiri člana *Novog kolektivizma*, „nakon čega će se donijeti odluka o krivičnom gonjenju“.²¹ Zanimljivo je primijetiti kako godinu dana kasnije - 6. 9. 1988., *Danas* uz informacije o zabranama *Mladine*, donosi i izvještaje o zahtjevima za sankcioniranjem splitskog satiričkog priloga *Slobodne Dalmacije*, kasnije samostalnog časopisa *Feral Tribune* zbog ismijavanja soc-realističkih vrijednosti. Nakon političkih promjena u Hrvatskoj, *Feral* će se, poput *Danasa* i drugih kritički orijentiranih medija u Hrvatskoj, naći na „udaru“ novih vlasti.

Pojavu spornog plakata *Novog kolektivizma Danasov* kolumnist Vladko Fras analizira u redakcijski naslovljenom prilogu „Teror slovenske akropole“ - „Kako je *Novi kolektivizam* napustio umjetnost zbog političkog kiča“.²² Iako autor upozorava kako incident „uopće ne zaslužuje da stekne status prvorazrednog dnevno-političkog slučaja“, njegov pozamašan prilog, kao i ukupan prostor koji *Danas* posvećuje toj temi, ukazuju na suprotno. Fras obrazlaže kako konceptualni akt članova *kolektivizma* predstavlja „šok terapiju za Jugoslaviju“ koji će možda „u nekoj daljnjoj perspektivi polučiti očišćavajuće-katarzički efekt, ali do tog neizvjesnog doba prijetit će stalna opasnost da kolona crnih Mercedesa koji vozikaju štafetu

21 Željko Krušelj: Alegorijska podvala, *Danas*, 10. 3. 1987.

22 Vladko Fras: Teror slovenske akropole, *Danas*, 10. 3. 1987.

po itinereru hitova Lepe Brene, Plavog orkestra i kasnog Bregovića zadobije status najslađe kolektivne uspomene.“ Nasuprot konceptualne alternative *kolektivista* upozorava se na pojavu onih “koji bi najradije organizirali batinaše koji bi tukli nekim pravovjernim palicama“, jer i „vrapci su mogli pogoditi kako će profesionalni omladinci artikulirati svoje ukuse o umjetnosti i šire.“

Suprotstavljajući „slovenskoj akropoli“ „avnojevsku akropolu“ – koja se iz „raznih mjesta sve očitije različito vidi“ – autor primjećuje (čini se ne bez natruha ironije) kako bi se u „akademske raspravi“ moglo dokazati „da je nacistički Prometej s jugoslavenskim simbolima čin vjere da nema te ikonografije, pa čak ni *nazikunsta*, koja može oštetiti ideju Titoizma i čitav mitski sklop za Dan mladosti.“ Međutim, „problem nastaje upravo na onoj ravni koju *Novi kolektivizam* spočitava ostatku države (koji se, na njihovo veliko gle, iznenađenje, uopće ne sastoji od sofisticiranih promatrača moderne umjetnosti i hrabrih političkih mislilaca), na ravni čitanja u kontekstu cjelokupne slovenske alternative i političkih impulsa koji od tamo dolaze.“ Iskazujući odlično poznavanje slovenske kulturne scene (kao i njegov kolega Krušelj), uporište za svoju kritičku argumentaciju autor pronalazi u jednom od „tipičnih Leibečevih komunističko-estetskih aksioma prema kojem je propusna sposobnost potrošača (čitača) srazmjerna poznavanju simbola, razvojnom stupnju konzumenta i tehnici raspoznavanja...“. Pozivajući se pak na realitete „mjerenja po recepturi i vrijednosnim tarifama“ aktualne jugoslavenske političke kulture, *Danasov* kolumnist opasnost uporabe kodova „mitskih i ikonografskih obrazaca“ pozicionira kao vrijednosnu razliku koja dijeli Sloveniju od ostatka Jugoslavije: „I majmuna se može naučiti da razlikuje petokraku od kukastog križa, ali detekcija pridruženih ideja je već daleko složeniji posao i teško da će u dogledno vrijeme to biti masovno dostupna vještina poput ispunjavanja listića lota. Riječ je o idealu kojem valja težiti i koji je, možda, u jednom uskom krugu slovenske kulture možda čak i ostvaren, ali koji izvan njega djeluje kao vlastiti negativ.“²³

Sličnu ambivalenciju u ocjeni uratka *Novog kolektivizma* iskazala je i kolumnistica *Danasa* Tanja Torbarina. Istaknuvši kako je „po političkom uvjerenju Slovenac“, Torbarina (upravo stoga) kritički ocjenjuje kako „autori plakata nisu dorasli situaciji“. Ipak, ironično se osvrće na pitanje estetskih dosega socrealističkih kanona titoističke ikonografije: „...ostaje pitanje da stvar nije provaljena bi li to ostao pravi socijalistički plakat? Bi. Pa prema tomu likovno znači ono što će se omladincima u rukovodstvu svidjeti.“²⁴ Dakako, upada u oči aluzija na (ne)poznavanje umjetnosti i pretpostavljene umjetničke afinitete političkih cenzora koji bez tumačenja teško da bi razlikovali fizionomiju „nazikunsta“ od socrealističkog predloška. Kao zanimljivost može se spomenuti prilog Torbarine

23 Isto.

24 Tanja Torbarina: Opozicija, *Danas*, 10. 3. 1987.

tiskan sljedeće - 1988. godine, dan uoči *Dana mladosti*. U tom prilogu satirički se osvrnula na pitanje kolektivnog vlasništva: „Naši drugovi ništa nam ne vraćaju. Jer sve je to naše.“²⁵ U sljedećem pak broju *Danasa* Torbarina je taj motiv povezala sa samoorganiziranjem seljaka u Sloveniji: „U zemlji se masu tipova usprpalo zato jer su slovenski seljaci osnovali seljački savez. To je po njima kao osnivanje neke nove partije. Pa će ova koju imamo, odnosno Partija koja nas ima, nagrabusit. Da su slovenski seljaci osnovali nogometni savez, e tu onda frke ne bi bilo. (...) Što je to seljački savez. Seljacima u Sloveniji, ko i onima šire, već je pun kufer toga da se njihovu stoku, ovce i piliće gleda ko da su državni neprijatelji.“²⁶

Danas donosi još nekoliko relevantnih priloga u kojima se, kao dopuna glavnoj temi broja, apostrofiraju prilike u Sloveniji.²⁷ U intervjuu Mirka Galića (tadašnji glavni urednik *Danasa*) kao ličnost tjedna predstavljen je Jože Smole, osoba koja „ne samo da tumači povijest slovenskih današnjih zbivanja“, već ih i „stvara“.²⁸ Nekoč „istaknuti novinar“, a sada diplomat, Smole je prikazan kao političar „okupiran slovenskim interesima unutar Jugoslavije“ te pojedinac koji je „možda više nego itko (...) mjera današnjih slovenskih političkih prilika“. Prema Galiću, Smole je prvi (vjerojatno ne na svoju ruku, ali ipak prvi) reagirao na pojavu 'Priloga o slovenskom nacionalnom programu' u časopisu *Nova revija* (listu pokrenutom prije 6-7 godina pod egidom Socijalističkog saveza); što se tiče odnosa prema aktualnom pitanju incidenta sa štafetom koga Galić naziva „imbecilnim trikom s nacističkim plakatom“, Smole je prikazan kao političar koji je „branio avangardnost mladih“, ali se brinuo zbog toga što je lišena idealizma (njegove ratno-skojevske generacije), što gubi vjeru u socijalizam, što misli da se ništa ne da promijeniti.“ U ocjeni „ispada Novog kolektivizma“ Smole pak „postavlja diferentiu specificu (...) bez panike i nekorisnog prozivanja“.

Kao posebnu političku kvalitetu slovenskog političara, Galić, ne bez simpatija, naglašava tankočutnost u razlikovanju „obale nacionalnoga i nacionalizma“; pritom se iznosi Smoleovo viđenje tog sve prisutnijeg problema: „Ako se (...) kao Slovenci borimo za dosljedno poštovanje slovenskog jezika, to nije nacionalizam. Ako u Sloveniji postoji turističko-propagandna parola 'Slovenija moja dežela' (koja je ... krivo prevedena kao moja država, umjesto moj zavičaj), ni to nije nacionalizam. Ako se Slovenija zalaže za brži razvoj, to spada u njene legitimne interese i nije nacionalizam. Nije nacionalizam kad se Slovenci zalažu za pomoć Slovincima u susjednim zemljama i brane slovenski kulturni prostor. Što je, pak, nacionalizam? Kad Slovenci podcjenjuju druge narode i njihove kulture, kad sebe smatraju zapadnom Evropom, a druge Balkanom.“ Galić s uvažavanjem

25 Tanja Torbarina: Izdajnici i Dan mladosti, *Danas*, 24. 5. 1988.

26 Tanja Torbarina: Zaštita životinja, *Danas*, 31. 5. 1988.

27 *Danas*, 10. 3. 1987.

28 Mirko Galić: Zarobljenik javne riječi, *Danas*, 10. 3. 1987.

naglašava kako Smole „bez uvijanja i bez kompleksa zagovara evropsku dimenziju našeg razvoja (Jugoslavija nije samo balkanska, ni samo mediteranska zemlja)“ te naglašava kako „pri tome napominje da ne misli samo na jedan dio nego na cjelinu, Jugoslaviju.“ Galićevo sagledavanje slovenske politike kroz prizmu Smolea upućuje na generacijsku bliskost, ali i zajedničko poštovanje titoističkih zasada političkog normativizma. Takvo gledanje u stanovitoj je opreci s fleksibilnijim ocjenama prilika u Sloveniji mlađih kolega Krušelja, Torbarine i Frasa (posebice, kada je riječ o ocjenama istupa mlađih naraštaja slovenskih intelektualaca). Međutim, generacijski manjak senzibiliteta za alternativnu kulturu mladih i kod Galića u osnovi ne odudara od očigledne naklonosti slovenskoj inačici jugoslavenstva i pripadnosti partiji (prema sustavu vrijednosti kakav u *Danasovu* članku reprezentira Smole).

Komparativno zanimljiv materijal različitosti prikazivanja prilika u Sloveniji predstavlja redakcijski prilog u kojem se nerazmjerno i bez komentara (*Danasa*) prenose reakcije armijskog vrha kroz javni istup saveznog sekretara za narodnu obranu admirala flote Branka Mamule.²⁹ Obraćajući se umirovljenim generalima i admiralima koji žive na području SR Hrvatske, Mamula se osvrnuo na nedavno objavljene „Priloge za slovenski nacionalni program“ u ljubljanskoj *Novoj reviji*. Prema Mamuli suština „onoga što grupa autora nudi je razbijanje jugoslavenske zajednice“; „to je novi Memorandum u izdanju slovenačkih nacionalista i građanske desnice“. Postavke izrečene u *Novoj reviji* „negiraju narodnooslobodilačku dimenziju NOR-a i naše socijalističke revolucije, samoupravljanje i nesvrstavanje, a AVNOJ proglašavaju početkom krize u Jugoslaviji. Zalažu se za 'izmirenje' s izdajnicima, a u Katoličkoj crkvi vide subjekt koji bi mogao da preuzme političku vlast.“ I u „tekstovima o odbrani i Armiji“ *Nova revija* je „ostala dosljedna svom društveno neprihvatljivom i osionom stavu“; nudeći „slovenskom narodu i svima u Jugoslaviji 'novi' alternativni koncept obrane i vojnog organizovanja“. *Revija* je, navodi Mamula, iskazala „zle namjere, jednostrana tumačenja historijskih činjenica i društvenog bića JNA“ te „nacionalističke teze i ambicije“. Za pokušaj pak „da se preko nacističkog plakata dezavuiše Dan mladosti“, Mamula je naglasio, da se „kao i drugi negativni istupi dijela mladih ljudi u Sloveniji, u JNA doživljavaju kao otvoreni napadi na temelje sistema i vrijednosti revolucije“ te je naglasio kako se u tom činu „ponajmanje (...) radi o samoj štetfeti.“

Uredničkom intervencijom Mamulina crtica o prilikama u Sloveniji pozicionirana je uz prilog o intervjuu Azema Vllasija, predsjednika Predsjedništva PK SK Kosova, dnevnom listu *Borba*, koji je odgovarao na pitanja o Fadilu Hoxhi kao „mogućem mentoru albanskog separatizma na Kosovu“ te uz kritički osvrt „ekonomista i filozofa“ Branka Horvata na *Memorandum Srpske akademije*

29 Zle namjere, *Danas*, 10. 3. 1987.

nauka i umetnosti (intervju *Politikinom Svetu*).³⁰ Riječ je, dakako, o temama koje će se u predstojećem razdoblju najčešće pojavljivati kao motivi produblivanja jugoslavenskih razdora, pri čemu će tendencija sučeljavanja Slovenije s armijskim vrhom i Srbijom postati jednom od okosnica polarizacije političkih opcija. Mnogi pokazatelji, poput angažmana vodećih *Danasovih* kolumnista (vrsnih poznavatelja slovenskih kulturnih prilika) u interpretaciji događaja oko skandala s izborom plakata za obilježavanje Dana mladosti, količina medijskog prostora koji se posvećuje tom događaju, izostanak i ublažavanje kritičkih komentara (admirala Mamule) te apostrofiranje šireg konteksta prilika u Sloveniji i njezinog položaja u Jugoslaviji (Galić-Smole) ukazuju na svojevrsnu „pro-slovensku“ orijentaciju vodećih novinara i redakcije *Danasa*.

1988. GODINA – EROZIJA JUGOSLAVENSTVA, SLOVENSKA, SRPSKA I HRVATSKA INTELEKTUALNA PARADIGMA

Nastavak izrazite tendencije politizacije javnosti, pri čemu je naglašena daljnja erozija međunacionalnih odnosa i polarizacija političkih struktura, motiv je mnogobrojnih *Danasovih* priloga objavljenih tijekom 1988. godine. Tako je, primjerice, intervju ljubljanskog profesora međunarodnih odnosa Ernesta Petriča iz Ljubljane - koji u *Danasu* komentira aktualna politička sučeljavanja oko položaja nacionalnih manjina i narodnosti u Jugoslaviji, naslovljen komentarom: „Ozbiljan je razgovor nemoguć“.³¹ O percepciji političkih prilika i ulozi političke elite od koje se očekuju pomaci u sve izraženijoj društvenoj krizi, svjedoči humoristično interpretirana najava Sedamnaeste sjednice Centralnog komiteta SKJ u listopadu 1988. godine kolumnistice Tanje Torbarine: „Svi nestrpljivo očekuju ponedjeljak i 17. sjednicu, na kojoj će se sve riješiti. Kao tada će se doznati tko je pobijedio. Ko da se to već ne zna. Opet su pobijediti političari. U svim varijantama. Baš kad se mislilo da prestaju biti jako važni organizirana je frka i panika da ponovo dođu na vlast. Puna ih je televizija. Puna su ih novine. Raja ih citira ko nikad u zadnjih četrdeset godina. Oči su uprte u njihova lica. Počinjemo navijati za one kojima nikad nismo zadovoljni. Sad su baš rekli neku rečenicu koja nam se sviđjala. Spremni smo im oprostiti velike grijeha. Možda čak i čestitati. Poklanjamo im neizmjereno mnogo vremena. Puštamo da zamuckujući čitaju svoje referate i poslije tome sami dajemo smisao. Samo zato jer oni koji prijete i energično nastupaju daju dosta razloga da nas je prpa. U vremenu kad vladaju svijetom kompjutori, ove naše uzdanice ponašaju se ko da još nije otkrivena topla voda i strojevi na paru. (...) Većina se ponaša ko da rad

30 Šutnja i dileme, *Danas*, 10. 3. 1987.; Nehotično čitanje, *Danas*, 10. 3. 1987.

31 Vidi Krešo Špeletić: Ozbiljan je razgovor nemoguć, *Danas*, 18. 10. 1988.

još nije otkriven i od majmuna (su) napravili čovjeka. I ko da se svi problemi mogu riješiti političkim naklapanjem i ne proizvođenjem klope, pećina, krpa. Političarima čije je djelovanje magično, drugačije stvar ne mogu objasniti, uspjele je da od naših ljudi ne nastane radni čovjek nego politički pračovjek. Koji živi od plodova prirode dok ih ima, a kad nema spreman je batinom okolo mlatarat da otme. Jer ih ne zna napraviti.“³²

Usprkos mnoštvu napisa koji registriraju pojavu opće rezignacije i razočaranja politikom, vodeći *Danasovi* novinari istodobno jasno artikuliraju vrijednosne razlike koje se povezuju uz pojedine političke opcije i ličnosti koje ih reprezentiraju. Pritom se sve učestalije izdvajaju stavovi istaknutih slovenskih političara. Tako izvještaj sa 17. Sjednice CK SKJ, izvjestiteljica *Danasa* Jelena Lovrić zaključuje konstatacijom prvaka slovenske političke scene Milana Kučana kako je Jugoslavija suočena s pojavom „političkog nasilja i razmišljanja koja su na pragu totalitarnog populizma“.³³ Kučanovoj ocjeni o sve turbulentnijim prilikama u SFRJ *Danasova* kolumnistica pridružuje vlastito zapažanje prema kome kritičizam vodećih ljudi jugoslavenskog partijskog vrha ipak pokazuje kako se „Jugoslavija okrenula Jugoslaviji“, iako „izgovarajući to ime punim ustima još ne misle svi na isto.“³⁴ I u pripremnom tekstu o 17. sjednici (broj ranije), dramatično naslovljenom „Sudbonosni dani – Jugoslavija će biti titovska ili je neće biti“, Kučan je - „u kakofoniji različitih duhova što se vijaju jugoslavenskom scenom“ – izdvojen kao političar, koji, prema viđenju iste autorice, najprimjerenije iskazuje meritum političkih prilika u zemlji.³⁵ Kučanove su ocjene, pritom, predstavljene ne samo kao dnevno-politički komentar i artikulacija jednog viđenja prirode političkih odnosa u Jugoslaviji, već i kao sklop vrijednosnih određenja (koje reprezentiraju slovenska kulturna i politička scena): „U prvi plan društvene i političke pažnje, kao što reče Milan Kučan, došli su nacionalni sporovi, mitinzi, zborovanja svih vrsta, marševi, brojna neargumentirana optuživanja, prekrajanja informacija i huškačko stvaranje javnog mišljenja, sudski procesi i odbori te bavljenje službama sigurnosti, dok su borba za očuvanje temeljnih prava čovjeka, prava na život i prava na rad te ekonomska, razvojna i socijalna pitanja postala gotovo marginalna.“³⁶

U prilogu pak Gojka Marinkovića o istom događaju - znakovito naslovljenom „Verbalizam“, polemici Stipe Šuvara i Slobodana Miloševića posvećena je znatno manja medijska pažnja. Dakako, nemoguće je bez ograda generalizirati pitanje medijske pažnje, odnosno zastupljenost pojedinih ličnosti u medijima, uključujući

32 Tanja Torbarina: Politički pračovjek, *Danas*, 18. 10. 1988.

33 Jelena Lovrić: Rastjerivanje straha, *Danas*, 25. 10. 1988.

34 Isto.

35 Jelena Lovrić: Sudbonosni dani – Jugoslavija će biti titovska ili je neće biti, *Danas*, 18. 10. 1988.

36 Isto, str. 7.-8.

i *Danas*. Tako je, primjerice, Stipe Šušvar početkom 1989. godine usprkos *Bijele knjige* ocijenjen kao „junak našega doba“, odnosno, kao „novi fenomen jugoslavenske političke scene - fenomen liderstva“ (uz Milana Kučana i Slobodana Miloševića).³⁷ Zanimljiv je i skroman prilog o najavama osnivačkog zbora Socijaldemokratskog saveza Slovenije, čime je naznačena pojava pluralističke alternative Partiji i novih nekomunističkih političara.³⁸ Marinkovićev izvještaj u kome je dominiralo zapažanje kako je „jugoslavenska partija razbijenija, nego što se činilo“, zaključen je izjavom hrvatskog partijskog čelnika Ivica Račana - po sadržaju i tonu sličnom Kučanovom stajalištu: „Zašto nam se, sve češće, i s partijskih govornica čuju ‘lamenti’ nad svojim navodno ugroženim nacijama i nude programi homogenizacije? U tom procesu homogenizacije utapa se ‘nacionalističko’. Ono se manje razaznaje, a djelatna diferencijacija od njega - osim eventualno one verbalne i taktičke - izostaje.“³⁹ Istupi slovenskih i hrvatskih političara - kojima *Danasovi* novinari pridaju najviše pozornosti - predstavljaju reakciju na srpsku politiku tzv. antibirokratske revolucije i homogenizacije srpskoga naroda. Riječima Tanje Torbarine „osovinom Ljubljana - Zagreb - Priština“ sjeverozapadni politički blok u nastajanju suprotstavlja se srpskoj antibirokratskoj formuli kosovizacije Jugoslavije koja poručuje (u ironičnoj interpretaciji Torbarine): „Borimo se za vaše povjerenje rušenjem vaše vlade.“⁴⁰

Širi društveno-politički kontekst predstojeće 17. sjednice SKJ popraćen je setom priloga „o gibanjima na jugoslavenskoj političkoj sceni“. Prilozi su objavljeni povodom okruglog stola održanog na Fakultetu političkih nauka u Zagrebu na kome je pedeset sudionika „jugoslavenskog sastava i karaktera“ predstavilo „politološke analize aktualnih političkih procesa u Jugoslaviji“, odnosno pružilo uvid u „stanje i perspektive jugoslavenske krize“.⁴¹ Uz komparativnu perspektivu gledišta triju znanstvenika iz Slovenije, Hrvatske i Srbije, *Danas* je čitateljstvu ponudio i rezultate ankete komplementarnog sadržaja o „stavovima i mišljenjima“ sudionika skupa o „nizu aktualnih (tzv. ‘otvorenih’) društvenih procesa i događaja“. U anketi, koja je predstavljena kao „jedan istraživački eksperiment“,⁴² posebnim pitanjem (šesto od deset postavljenih pitanja) pokušalo se utvrditi „da li postoji suglasnost u pogledu socijalno-političkih implikacija dvaju socijalnih pokreta - onog u Srbiji i onog u Sloveniji.“ Pitanje ponuđeno anketiranima uključivalo je određenu konstataciju: „Aktualni socijalni i politički procesi u Sloveniji i Srbiji

37 Mladen Maloča, Junak našeg doba, *Danas*, 3. 1. 1989. U istom broju *Danasa* u rubrici *Žižak* zastupljeni su i skromniji prilozi o Kučanu („Nova politizacija“) i Miloševiću („Povećalo Vicana Vicanovića“).

38 Socijaldemokrati odgodili, *Danas*, 3. 1. 1989.

39 Gojko Marinković: Verbalizam, *Danas*, 18. 10. 1988.

40 Tanja Torbarina: Politički pračovjek, *Danas*, 18. 10. 1988.

41 Mladen Maloča: Politolozi misle demokraciju, *Danas*, 18. 10. 1988.

42 Anketiranje je obavljeno u organizaciji časopisa *Naše teme*, a obradu rezultata su proveli „mladi politolozi“ Zdravko Petan i Tihomir Cipek. Prezentaciju i interpretaciju iznio je prof. dr. Slaven Leticica.

predstavljaju svojevrsne masovne – socijalne pokrete koji već utječu na izmjenu političke klime i kulture cijele zemlje.“ Od anketiranih znanstvenika (sudjelovalo ih je 36 od 50, odnosno 76 posto) tražilo se da označe pojedine karakteristike ili funkcije za koje smatraju „da se pojavljuju u datom pokretu“.

TAKO SU ISTAKNUTE SLJEDEĆE DRUŠTVENE KARAKTERISTIKE (FUNKCIJE):

	Slovenija	Srbija
Demokratizacija	28	3
Modernizacija-državna, upravna	20	2
Modernizacija-privredna	29	3
Etnocentrizam/nacionalna homogenizacija	25	32
Tradicionalizam	7	27
Nacionalni preporod	16	24
Egalitarizam	2	20
Snaženje jugoslavenske zajednice	5	4
Unitarizam	1	24
Separatizam	11	4
Neoboljševizam	1	19
Debirokratizacija	16	4
Individualizam	23	2
Socijalistička orijentacija	11	6
Autoritarnost	3	27
Populizam/narodnjaštvo	9	30
Politički ekspanzionizam	3	23
Antiintelektualizam	2	27
Nova socijalistička reforma	19	4

Uz izuzetak relativno ujednačenih ocjena o zastupljenosti „etnocentrizma/nacionalne homogenizacije“ te želje za nacionalnim preporodom u Sloveniji i Srbiji, svi ostali pokazatelji ankete upućivali su na dijametralno suprotna (polarizirana) vrijednosna određenja. O različitim pogledima intelektualaca na društvene prilike u Jugoslaviji čitatelji *Danasa* informirani su kroz osvrte politologa iz Slovenije, Srbije i Hrvatske: Adolfa Bibiča („Pluralizam i pravna država“), Svetozara Stojanovića („Narod nije bezgrešan“) i Mirjane Kasapović („Filozofija izvanrednog stanja“).⁴³ Poput ostalih znanstvenika i Bibič je upozorio kako se „društvena kriza u našoj zemlji toliko zaoštrila da se s najviših mjesta upozorava na opasnost

43 Mladen Maloča: Politolozi misle demokraciju, *Danas*, 18. 10. 1988.

izvanrednog stanja“.⁴⁴ Kao glavne odrednice političkih reformi istaknuo je „ulogu građanina u politici, problematiku pluralizma rješenja koja bi unijela elemente kompeticije pa time i pluralizma u političkom životu.“ Iako razvoj pluralizma ne vidi u „uvođenju višestranačkog sistema“, Bibič smatra da proces demokratizacije zahtijeva „nužno prevladavanje partijske države i afirmiranje socijalističke pravne države sa strogim poštivanjem sloboda i prava građana i čovjeka.“ Bibič navodi kako bi „strategija demokratizacije trebala (...) koristiti sve tekovine demokratske civilizacije uključujući i tekovine reprezentativnog sistema“, ali se to prema njegovu sudu „nikako ne može svesti, kao što neki misle, na restauraciju klasičnog parlamentarnog sistema“.⁴⁵ Uz isticanje općih smjernica procesa demokratizacije Bibič se osvrnuo i na ustavne promjene u Srbiji koje se prikazuju kao reakcija politike na „događanje naroda“. Naglašavajući kako „demokratska alternativa može biti izlazak iz krize samo ako se temelji na avnojskoj tradiciji“ upozorio je kako postoje „velike rezerve u kreiranju zajedništva“ te da je „konsenzusna komponenta“ jedna od „suštinskih činjenica“ jugoslavenske federacije.⁴⁶ Zalažući se za „pravnu državu“, Bibič je podsjetio - referirajući se na aktualne događaje u Srbiji - da su ustavne promjene moguće samo prema proceduri po kojoj je „predviđeno da se ustav mijenja procedurom konsenzusa“ te da „većina nema pravo, ne želi li kršiti princip ustavnosti kao osnovni princip pravne države, upotrijebiti protiv ‘manjine’ bilo koje drugo sredstvo osim uvjeravanja.“

Profesor beogradskog univerziteta Svetozar Stojanović ustvrdio je pak kako je političke prilike u Jugoslaviji obilježilo „četrdeset godina postrevolucionarne diktature koja je doduše bila demokratskija, liberalnija od onih u drugim socijalističkim zemljama, ali su se u tom periodu taložile i mnoge suprotnosti.“ Pitanje autoriteta koji se temeljio na „odlučujućoj ulozi narodnooslobodilačke borbe, na učešću u revoluciji, obračunu sa Staljinom 1948. godine, privrednom poletu pedesetih i šezdesetih godina“ je iscrpljeno i stoga je politički prioritet traženje novih vrijednosti koje će odgovarati sadašnjem političkom trenutku. Odgovarajući na pitanje o različitim tumačenjima „masovnih okupljanja građana“ (tzv. mitinzi solidarnosti u Srbiji), Stojanović je iskazao nerazumijevanje za „one koji pojavu naroda u politici kritikuju sa stanovišta obrane demokratskih institucija“. „Nova legitimaciona osnova (...) više ne može biti historijska nego prevashodno akciona, a narod to vidi i oseća“; iako navodi kako „narod nije bezgrešan“ („mora da se uči demokratiji jer u sebi nosi različite potencije – od autoritarizma do demokratije

44 Poput Bibiča, na pitanje stvaranja klime „izvanrednog stanja“ opetovano je ukazivao Milan Kučan, o čemu svjedoče i mnogi prilozi *Danasa*.

45 Isto.

46 U ljeto iste godine (1988.) na stranicama *Danasa* istupaju mnogi stručnjaci koji komentiraju prijedloge ustavnih promjena; tako dr. Mijat Šuković iz Srbije reagira na članak dr. Ivana Kristana iz Slovenije (Pravo na državu, *Danas*, 16. 7. 1988.) pozivom na javnu polemiku (*Danas*, 2. 8. 1988.). Prema Šuković, *Povodom stavova Slovenije*, str. 231-233.

i socijalizma“), aktualna „narodna okupljanja“ u Srbiji za njega su manifestacija demokratskih pomaka. Usprkos težini krize za Stojanovića „demokratska i federalna opcija i dalje postoje, ali za sada samo kao mogućnost“ jer nakon „ustavnopravnih korektura u vezi s položajem Srbije otpočinje novi proces i nova diskusija“.

U odnosu na kolegu iz Beograda zagrebačka politologinja Mirjana Kasapović čije je izlaganje na znanstvenom skupu „pobudilo posebnu pažnju“, iskazala je, poput Bibića, ocjene suprotnih predznaka.⁴⁷ Središnja tema njezine analize bio je fenomen pojave „desnog radikalizma u nas, posebno u kontekstu suvremenih zbivanja u Jugoslaviji i Srbiji.“ Izdvajanje Srbije Kasapović je elaborirala zapažanjem kako „Hrvati, Slovenci i Albanci – svi određuju svoje uzajamne odnose prema odnosu spram Srba.“ Kasapović svoju postavku proširuje sljedećim zapažanjem: „‘Srpsko pitanje’ nije samo pokretač akcija jedne nacije nego svih nacija u Jugoslaviji; ono nije tek konstituens srpske, nego i hrvatske, slovenske, albanske politike. Taj posvemašnji nacionalni redukcionizam relacijskog kompleksiteta izvire iz svojevrsnog nacionalnog egocentrizma kojemu je svojstveno uzdizanje vlastitog stajališta u sveodređujuće načelo političkog i društvenog života.“⁴⁸ Poput Bibića, ali izravnije, ona je naglasila kako je „temeljni uvjet re/konstrukcije srpske nacionalne države“ – na čemu tada ultimativno inzistira srpsko rukovodstvo, „stvaranje izvanrednog stanja u Jugoslaviji“: „Sva ‘filozofija izvanrednog stanja’ zasniva se, dakle, na ekskluzivnom nacionalnom stajalištu koje je jedino mjerodavno za ocjenu svih odnosa u državi. Tako su sve relacije u Jugoslaviji bile i ostale nacionalne, svi subjekti i objekti društvenog života jesu nacije i nacionalne grupe, svi su postupci motivirani nacionalnim razlozima i interesima.“ Temeljni politički zahtjev „desnoradikalnog pravca u suvremenom srpskom nacionalizmu jest re/konstrukcija nacionalne države“, a ona bi „trebala napokon riješiti ‘albansko pitanje’ na Kosovu.“ Srpske pak pozicije ocjenjene su kao „posvemašnji nacionalni redukcionizam relacijskog kompleksiteta“ koji „izvire iz svojevrsnog nacionalnog egocentrizma kojemu je svojstveno uzdizanje vlastitoga stajališta u sveodređujuće načelo političkog i društvenog života.“

Iako su se u žiži kritike zagrebačke politologinje jasno razaznavali aktualni procesi u Srbiji, ona je upozorila i na princip „spojenih posuda“ u kome jedan nacionalizam pothranjuje drugi. Potenciranje nacionalne problematike kao apsolutno dominirajuće političke teme u vremenima koja zahtijevaju radikalne društvene promjene – demokratsku tranziciju, izgradnju građanskog društva i ekonomske reforme, za Kasapović je „recidiv staljinističkog tipa vlasti u Jugoslaviji“. „Neostaljinizam“ se očituje u „zahtjevu (i praksi) da se nacionalna partija pojavi kao isključivi subjekt vlasti.“ Reafirmaciju središnje društvene uloge

47 O širem kontekstu izlaganja Mirjane Kasapović (društvene prilike uoči afirmacije političkog pluralizma) vidi Bing, *Disidenti/divergenti*, ljudska prava i osamostaljivanje Hrvatske, str. 415-416.

48 Mladen Maloča: Politolozi misle demokraciju, *Danas*, 18. 10. 1988.

„partije“ nasuprot institucija, Kasapović ocjenjuje kao retrogradnu društvenu pojavu; slijedom „nacionalne homogenizacije“ integracijski klasni univerzalizam reducira se na „nacionaliziranu partiju“: „Narod se tako obraća partiji a ne poretku, centralnom komitetu a ne skupštini, partijskom rukovodstvu a ne vladi. Od partije se traži da razriješi državnu krizu.“⁴⁹

Tri izložene političke ocjene u *Danasu* paradigmatički ukazuju na proces političke polarizacije, koji, na sebi svojstven način, pola godine prije održavanja znanstvenog skupa u Zagrebu, bilježi i Tanja Torbarina: „Redovito gledam seriju Sjever-jug. Događa se u Americi. Stalno neke frke. Sjever i jug se ne kuže. Na jugu primitivnije proizvode. Na sjeveru više poštuju građanska prava. Ovi sa sjevera pokazuju ovima s juga da imaju ljudsko pravo tražit više slobode. Oni na vlasti na jugu se pjene da im sjever buni raj. Ovi na sjeveru bi radije probleme riješili pričajući nego ratujući. Ovi na jugu radije ratujući nego pričajući. Jug je bio uporniji pa se zaratilo. Na kraju je ipak bilo kako je htio sjever. Od čega je prosperirala cijela zemlja Amerika.“⁵⁰

1989. GODINA – NAZNAKE POLITIČKOG PLURALIZMA; POZICIJE VODEĆIH SLOVENSkih, SRPSKIH I HRVATSKIH POLITIČARA

Političke tendencije, jasno naznačene prethodnih godina, 1989. dobivaju dodatno ubrzanje i precizniju artikulaciju. Erozija integrativnih činitelja jugoslavenske države postaje sve očitijom činjenicom, a važnim katalizatorom raspada postaju unutarpartijski sukobi. Personalizacija politike i nadalje igra važnu ulogu u odnosu prema programskim opredjeljenjima (posebice u njihovoj percepciji u javnosti), a kao tri najistaknutija jugoslavenska političara apostrofiraju se Milan Kučan, Stipe Šušteršič i Slobodan Milošević. Za razliku od Šušteršiča i Miloševića koji se „iskazuju kao antipodi“ - predstavnici „dviju osnovnih linija, starim rječnikom rečeno, ljevice i desnice, jedan je za reformu, a drugi za antibirokratsku revoluciju“ - kao „treću značajnu ličnost našega političkog podneblja“ apostrofirava se Milan Kučan.⁵¹ U jednoj od analiza Miloševićeva političkog profila (*Danasovog* kolumnista Slavena Letice), Milan Kučan se opisuje kao političar koji je oličenje „njegove glavne ideološke suprotnosti“.⁵²

Osnovna značajka Kučanove političke formule, prema *Danasu*, jest dosljedno zastupanje slovenskih nacionalnih interesa i njihovo usklađivanje s općim

49 Isto.

50 Tanja Torbarina: Edijev princip, *Danas*, 8. 3. 1988.

51 Gojko Marinković: Čudo zvano Šušteršič, *Danas*, 25. 4. 1989.

52 Letica, *Četvrta Jugoslavija*, str. 268.

načelima demokratskih reformi utemeljenih na pravima čovjeka i građanina (u čemu, usprkos razlikama u tumačenju pluralizma, postoji gotovo konsensualno suglasje svih društvenih struktura u Sloveniji). Kako bilježi *Danas*, jedinstvo slovenskih komunista došlo je do izražaja prigodom glasanja za naziv predstojećeg kongresa SKJ (travanj 1989.). Za razliku od hrvatskih delegata koji su iskazali podijeljenost u proglašavanju kongresa „izvanrednim“, svih osamnaest slovenskih predstavnika glasalo je protiv (prema priopćenju Milana Kučana). Kao središnji *Danasov* komentar o pripremi 14. – „izvanrednog“ - kongresa SKJ, istaknuta je Kučanova izjava (uz njegovu fotografiju): „Pitanje izvanrednosti kongresa trebalo je poslužiti kao dokaz da izvanrednom stanju u jednom dijelu zemlje (koje će se možda proširiti i na druge dijelove) treba dodati i izvanredni kongres, izvanrednu vladu, izvanrednu skupštinu, da se jednostavno trebamo pretvoriti u zemlju izvanrednih načina ostvarivanja svojih redovitih obaveza.“⁵³ Hrvatski će se komunisti sa zakašnjenjem te konačno zadržkom priključiti slovenskom negodovanju zbog „izvanrednosti“ predstojećeg kongresa (na kraju je odlučeno da se odluka o tom pitanju prepustiti Centralnom komitetu SKJ).⁵⁴

Za razliku od Kučana čija se politička vjerodostojnost medijski sve naglašenije povezuje s prepoznatljivim i konzistentnim stavovima ukupne slovenske političke i kulturne scene - spremne na racionalnu raspravu i tamo gdje postoje znatne razlike,⁵⁵ Stipe Šušar je, usprkos pompozni naslova („Ličnost godine“ - „Junak našeg doba“; „Čudo zvano Šušar“),⁵⁶ istodobno prononsiran kao partijski makijavelistički karijerist obilježen nepopularnim i dvojbena potezima (*Bijela knjiga*, „usmjereno obrazovanje“, pokušaji dogovora s Miloševićem...) te kao političar čija je pozicija usko određena partijskim okvirima. Šušar je „protiv političkog pluralizma i federaliziranja saveza komunista; za afirmaciju radničko-klasnih interesa, a protiv nacionalnih programa i barjaka.“ S druge strane Kučan „ne posjeduje Miloševićevu agresivnost, ali je zato vrlo dosljedan i uporan u obrani vlastitih principa“;⁵⁷ on je političar koji je ponudio „ne samo Sloveniji, jedan koncept socijalističke obnove koji hvata korak s civilizacijskim dostignućima razvijenog svijeta na pragu 21. stoljeća.“ Usprkos afirmativnih ocjena *Danasov* komentator primjećuje kako je „nesreća“ Kučana „što je njegov sjajan projekt

53 Jelena Lovrić: Kompromis na slijepom kolosijeku, *Danas*, 25. 4. 1989.

54 Jelena Lovrić: Sukob ličnosti i koncepcija, *Danas*, 18. 4. 1989.

55 Valja ipak primijetiti kako se *Danas* više bavi ulogom slovenske politike u jugoslavenskim previranjima, a tek sporedno izvještava o političkim odnosima u samoj Sloveniji (kratkim noticom registrira se, primjerice, sukob Josipa Vidmara i Dimitrija Rupela u Društvu slovenskih književnika povodom Rupelovih ocjena - u predgovoru knjige Edvarda Kocbeka „Strah i hrabrost“ - o Vidmarovu držanju prema tom slovenskom piscu 1952. godine).

56 Mladen Maloča: Junak našeg doba, *Danas*, 3. 1. 1989.; Gojko Marinković: Čudo zvano Šušar, *Danas*, 25. 4. 1989.

57 U tom kontekstu zanimljivo je zapažanje prema kome „Kučan računa na pozornost slušalaca, Milošević na njihovu rastresenost.“ Letica, *Četvrta Jugoslavija*, str. 268.

postao zarobljenikom nacionalne uskogrudnosti dijela slovenske javnosti, koja je svojom agresivnošću, inspirativnu, i za cijelu Jugoslaviju značajnu ideju socijalizma s ljudskim likom, potisnula u drugi plan.⁵⁸ Šušvarova nemoć došla je do izražaja na 20. sjednici SKJ (7. veljače 1989.) koja je „produbila rane pokazujući svu dubinu naših podjela“ te je javnosti predstavljena kao „dramatični politički harakiri“; iako je u uvodnom referatu Šušvar rekao da sa sjednice „ne možemo otići a da ne otklonimo neslaganja u SKJ i između pojedinih republičkih organizacija i funkcionera, ne možemo otići a da ne utremo put ponovnom uspostavljanju odnosa međusobnog povjerenja i uvažavanja, osobito u međunacionalnim odnosima“ *Danasova* izvjestiteljica primjećuje kako je „kraj sjednice od tog cilja bio udaljen jednako kao i početak.“⁵⁹

Medijske pak najave političkog komešanja u Hrvatskoj - „u ‘šutljivoj’ republici oglašavaju se danas raznoliki glasovi stidljivo i bojažljivo niču različite političke ideje“, ubrzo će potisnuti jednopartijske kanone i model političkog nadmetanja partijskih lidera unutar okvira zadanih gabaritima demokratskog centralizma. Krajem siječnja u zagrebačkom se Klubu sveučilišnih nastavnika „na paradoksalan način (moglo) osvjedočiti o toj novoj političkoj šarolikosti. Tamo se naime, desio veoma poučan prizor: Izvršni odbor već poznatog Udruženja za Jugoslavensku demokratsku inicijativu upravo je završio sjednicu kada su u klupske prostorije ušli članovi budućeg socijaldemokratskog Saveza. (...) Toga se dana za istim stolom našlo tridesetak ljudi koje poznavalac hrvatskih prilika ne može zamisliti ni kao sugovornike a kamo li grupu okupljenu oko istog socijaldemokratskog projekta. Slavko Goldstein, Vlado Gotovac, Božo Kovačević, Ivan Zvonimir Čičak, Zvonko Lerotić, Dalibor Brozović, Grga Gamulin, Neven Sesardić, Hrvoje Glavač... ‘šezdesetosmaši’, liberali, ‘maspokovci’, alternativci svih generacija i svih tradicija.“ Kao treća najava nadolazećeg pluralizma spominje se „Hrvatski demokratski zbor“ čiji je lider Franjo Tuđman („u Hrvatskoj zapamćen kao jedan od maspokovskih prethodnika“).⁶⁰ Činitelj koji će odigrati ključnu ulogu u profiliranju političkog pluralizma na jugoslavenskoj političkoj sceni bila je agresivna politika Miloševićeve Srbije. Kao kondenzirani prikaz dramatičnih događaja koji ilustriraju tenzije i radikalizaciju jugoslavenske političke scene Slaven Letica navodi kratko razdoblje od nekoliko dana (1. do 5. ožujka 1989.) u kome se strelovitom brzinom smjenjuju događaji: štrajk rudara u Starom Trgu, protestni miting u Cankarjevom domu, protestni miting u Beogradu, uvođenje izvanrednog stanja na Kosovu, mitinzi Srba u Hrvatskoj, političko ubojstvo u Kragujevcu, hapšenje Azema Vllasija.⁶¹ Slijedom tih događaja iskazat će se i istoznačnost političkih preferencija dijela

58 Mladen Maloča: Junak našeg doba, *Danas*, 3. 1. 1989.

59 Jelena Lovrić: Kako su padale maske, *Danas*, 7.2 1989.

60 Jasna Babić: Novi pluralizam šutljive republike, *Danas*, 28. 2. 1989.

61 Slaven Letica: Vođe, mase i modeli, *Danas*, 7. 3. 1989.

medija (uključujući *Danas*) i slovenske političke paradigme. O tome svjedoče i pojedini napisi u *Danasu*. Tako Slaven Letica analizira pojavu metode „proizvodnje neprijatelja, koju prakticira nova srpska vlast, politička i medijska elita.“ Sustavni proces „demonizacije, etiketiranja i proizvodnje neprijatelja funkcionira u odnosu prema ‘*Danasu*’, Cankarjevu domu, ‘*Mladini*’“ („Ta je metoda, s više ili manje uspjeha, do danas isprobana na cijelom nizu javnih ličnosti, od S. Šuvara, F. Šetinca, J. Vrhovca, M. Kučana, J. Stanovnika i J. Smolea, do Cankarjeva doma, ‘*Danasa*’, ‘hrvatskog rukovodstva’, B. Horvata i W. Churchilla“). Na osnovi studije slučaja koju je za potrebe *Danasa* sačinio u dva tjedna praćenja srpskih medija, Letica bilježi sljedeće „etikete koje su nam dodijelili beogradski dizajneri neprijatelja“: „srbofobi’, ‘izdajnici’, ‘veleizdajnici’, ‘zavjerenici’, ‘ustaše’, ‘nacionalistički luđaci’, ‘šovinistički hajkaši’, ‘šovinističke i morbidne duše’, ‘utemeljivači antisrpstva’, ‘antisrpski lobisti’, ‘kontrarevolucionari’ itd.“⁶²

I sam tjednik *Danas* našao se u žiži optužbi pojedinih srpskih medija; tako novinar beogradske *Politike* Miroslav Čosić u članku pod naslovom „*Besomučna mržnja lista ‘Danas’*“, iznosi sljedeće: „Zagrebački nedeljnik ‘*Danas*’, koji se reklamira kao list koji ‘ide dalje’, otišao je toliko daleko da mu povratka više nema. ‘*Danas*’ se sunovratio u ponor izdaje Jugoslavije, jasno i javno, otkrivajući i dokazujući da u tom sramnom činu ima važnu ulogu. (...) Oslobođeni svih skrivalaca i kameleonstva – valjda misleći da je kucnuo čas – urednici i saradnici ‘*Danasa*’ će u prekjučerašnjem broju, na naslovnoj strani, otvoreno postaviti tezu o ‘posljednjim danima Jugoslavije’, i time pokušati da stave na dnevni red, i daju legitimnost razgovoru o nečemu što narodu ove zemlje ne pada na pamet. Ko to otvara diskusiju o ‘posljednjim danima Jugoslavije?’ Ko hoće da razmatra opcije o raspadu SFRJ? (...) List ‘*Danas*’ je naravno rezime mržnje. List ‘*Danas*’ je otišao tamo odakle povratka nema.“⁶³ U društvu s *Danasom* našla se i ljubljanska *Mladina*; prema pisanju *Politike* (17. 3. 1989.) na skupu bosansko-hercegovačkih brigada u beogradskom Sava-centru izvjesni Osman Karabegović zapitao se „ko ruši temelje naše državne, društvene i političke zajednice“ te odmah zaključio kako „taj mora biti na meti i udaru patriotskih i demokratskih snaga u zemlji i mora biti do kraja raskrinkan i razgolićen pred narodom.“ Kao rušitelji države identificirana su „pojedina glasila, a specijalno list ‘*Mladina*’ i nedeljnik ‘*Danas*’, koji „iz dana u dan šire otvorenu mržnju i krajnju netrpeljivost praćenu svakojakim uvredama prema srpskom narodu, podmećući mu svakojake zle namjere i šireći razne insinacije.“⁶⁴

62 Slaven Letica: Proizvodnja neprijatelja, *Danas*, 4. 4. 1989.

63 Miroslav Čosić: Besomučna mržnja lista ‘*Danas*’, *Politika*, 9.3. 1989. Prema Letica, *Četvrta Jugoslavija*, str. 196.-197.

64 Osman Karabegović na „skupu bosansko-hercegovačkih brigada“ u beogradskom Sava-centru, *Politika*, 17. 3. 1989. Prema Letica, *Četvrta Jugoslavija*, str. 197.-198.

Približavanje političkih pozicija u Sloveniji i Hrvatskoj, više utemeljenih na odmaku od Miloševića i strahu od kosovizacije Jugoslavije, a manje na bliskosti stavova, jasno artikuliraju i *Danasovi* novinari. Sve su izraženiji skepsa i razočaranje potezima vodećih političara SKH. Tako vodeća politička izjaviteljica Jelena Lovrić jalovi „sukob ličnosti ili koncepcija“ (Šuvara i Miloševića) sagledava kao sistemski nedostatak hrvatskog i jugoslavenskog komunizma: „cijeli se naš pokret u punoj žestini susreće s iskušenjem sukoba sa samim sobom i vlastitim naslijeđem“. Za Šuvarovu političku putanju pak primjećuje kako „sintetičko stvaranje ‘hrvatskog bana’ nikako nije u dosluhu s interesima i demokratskim težnjama Hrvatske kao pluralne zajednice, ali se poklapa sa željama ustrašenog hrvatstva koje poput izbezumljenih pilića radije traži sigurnost neke političke kvočke, nego da preuzme odgovornost za neku od napornih opcija koje traže angažman svakog pojedinca.“⁶⁵ Politički kontinuitet koji je nakon provedenih višestranačkih izbora svojim stavovima i držanjem omogućio Kučan (kao slovenski komunist) i diskontinuitet do kojega su doveli Šuvar i SKH bili su pokazateljima političke (ne)spremnosti za probleme tranzicije koji su predstojali. Dakako, važne razlike između položaja Slovenije i Hrvatske (geopolitički položaj, homogenost slovenske nacije te značajna zastupljenost srpske manjine u Hrvatskoj, povijesno nasljeđe hrvatsko-srpskih odnosa, pitanje BiH....) imale su prvorazredno značenje u profiliranju nacionalnih politika 1990./1991. Međutim, pitanje odnosa spram problema demokratske tranzicije (usklađivanje nacionalnih interesa i izgradnja civilnog društva) bilo je također važna vrsna razlika koja je dijelila slovensku politiku od hrvatske. Usprkos divergencija slovenske i hrvatske politike (ali i podudarnosti stavova vodećih medija i inteligencije krajem osamdesetih) ta tendencija dovest će nakon raspada SKJ i slobodnih izbora do formiranja slovensko-hrvatskog bloka 1990. godine.⁶⁶

I taj trend 1989. zapaža *Danas*. U analizi opcija reprogramiranja jugoslavenske političke scene s ciljem stvaranja „Četvrte Jugoslavije“, Slaven Letica konstatira kako se „u Jugoslaviji spontano razvijaju dva idealnotipska modela političkog sistema (i kulture). Prvi možemo nazvati ‘monističkom (jednopartijskom) demokracijom’ ili ‘narodnom demokracijom’ i prostorno ga vezati (vrlo uvjetno) za Srbiju, Crnu Goru i Makedoniju (u daljnjem tekstu ‘istočni model’). Drugi možemo nazvati ‘pluralističkom (ili parlamentarnom) demokracijom’ i prostorno ga vezati za Sloveniju. Tom modelu tendencijski naginju Hrvatska i Bosna i Hercegovina, te ga stoga možemo nazvati ‘zapadnim modelom.’“⁶⁷ U svojoj analizi Letica postavlja pitanje „je li moguća jedna država (i kakva) sa

65 Jelena Lovrić: Sukob ličnosti i koncepcija, *Danas*, 18. 4. 1989.

66 O tome vidi Guštin, Slovenija, saveznica Hrvatske, str. 85-104.

67 Slaven Letica: Vođe, mase i modeli, *Danas*, 7. 3. 1989.

dva politička sistema?“ U hipotetski potvrđnom odgovoru Letica razvija ideju odnosa dvaju sistema unutar jedne države kao konkurentskih političkih opcija koje se ne moraju „tretirati kao antagonističke i neprijateljske“.⁶⁸ Daljnji razvoj događaja potvrdio je Letičina zapažanja. Tijekom 1989. godine „zapadni model“ - slovenska politička paradigma postaje konceptualnom vodiljom zahtjeva za demokratskim reformama u Jugoslaviji. O tome svjedoče i naslovnice toga tjednika u kojima neproporcionalno dominiraju „slovenski“ motivi: „Sjene nad liberalizmom – Od Mađarske do Slovenije, iskušenja jednopartijskog društva“ (21. veljače 1989.), „Milan Kučan - Slovenska vizija federalizma“ (4. travnja 1989.), „Janez Drnovšek – Slovenac na vrhu Jugoslavije“ (11. travnja 1989.), „France Popit - čovjek slovenske zime“ (5. rujan 1989.), „Slovenski ustav – Federacija u političkom vrtlogu“ (3. listopada, 1989.), „Milan Kučan – Pod žutom zvijezdom“ (7. studeni 1989.), „Jugoslavija, Slovenija, Srbija – Zub na zub“ (5. prosinca, 1989.).

ZAKLJUČAK

U razdoblju 1987.-1989. vodeći suradnici tjednika *Danas* približavaju se vrijednosnim značajkama slovenske kulturne i političke scene. U slovenskom kulturnom miljeu i političkom modelu prepoznat je sustav vrijednosti koji će postati okosnicom zahtjeva za demokratskim reformama. Iako politički stavovi koje je kreirao *Danas* apriorno nisu protujugoslavenske i protusocijalističke orijentacije, prostor slobodoumnog kritičizma koji iskazuju (i) u svojim interpretacijama slovenskih tema, postaje važnom sastavnicom afirmacije političkog pluralizma za koji tadašnja jugoslavenska država nije bila spremna i koji je u konačnici doveo do njezina raspada. Paradoksalno, uvođenjem demokracije i državnim osamostaljenjem Hrvatske *Danas* će pod pritiskom nove vlasti doživjeti radikalnu preobrazbu u režimske novine te konačno nestati s medijske scene. Percepcija pak slovenske kulturne i političke alternative kakvu je krajem osamdesetih godina oblikovao *Danas* ostaje jednim od važnih povijesnih svjedočanstva pojave političkog pluralizma i prije formalnog sloma jednostranačja.

68 Isto. O tome vidi i u Bakic-Hayden i Hayden, *Orientalist Variations on the Theme 'Balkans'*, str. 8.-9.

IZVORI I LITERATURA

Novine

Danas

Globus

Literatura

Bakic-Hayden, Milica, Hayden, Robert M. Orientalist Variations on the Theme 'Balkans': Symbolic Geography in Recent Yugoslav Cultural Politics. *Slavic Review*, Vol. 51, No.1, Spring, 1992, str. 1-15.

Bijela knjiga. Zagreb : Večernji posebni proizvodi, 2010.

Bilandžić, Dušan. *Hrvatska moderna povijest*. Zagreb : Golden marketing, 1999.

Bing, Albert. Disidenti/'divergenti', ljudska prava i osamostaljivanje Hrvatske. Nada Kisić-Kolanović, Zdenko Radelić, Katarina Spehnjak (ur.). *Disidentstvo u suvremenoj povijesti*. Zagreb : Hrvatski institut za povijest, 2010., str. 401-428.

Čosić, Dobrica. *Stvarno i moguće : članci i ogledi*. Ljubljana-Zagreb : Cankarjeva založba, 1988.

Idejna borba u kulturi i umjetnosti. *Naše teme*, 1984, br. 7.-8., str. 1091-1250.

Gross, Mirjana. Historija: ideologija i (ili) znanost. *Istoriografija, marksizam i obrazovanje, Nedjelja marksističkih rasprava '85*. Beograd : Komunist 1986, str. 163-179.

Guštin, Damijan. Slovenija, saveznica Hrvatske tijekom razlaza s jugoslavenskom državom (od nenačelne koalicije do raspada vojnog saveza 1989.-1991.). *Časopis za suvremenu povijest*, 40, 2008, br. 1, str. 85-106.

Jergović, Blanka. *Odmjeravanje snaga : novine i politika u Hrvatskoj u prvom razdoblju tranzicije*. Zagreb : Sveučilišna knjižara, 2004.

Krivokapić, Boro. *Jugoslavija i komunisti : adresa Jovana Đorđevića*. Beograd : Mladost 1988.

Letica, Slaven. *Četvrta Jugoslavija*. Zagreb : Centar za informacije i publicitet, 1989.

Magaš, Branka. *The Destruction of Yugoslavia : Tracking the Break-up 1980-92*. London-New York: Verso 1993.

Šuković, Mijat. *Povodom stavova Slovenije*. Beograd : Naučna knjiga, 1990.

Tijanić, Aleksandar. *Šta će biti s nama*. Zagreb : Globus, 1988.

Torbarina, Tanja. *Zašto smo se rastali*. Zagreb : Centar za informacije i publicitet 1990.

Ljubica Jančeva

TRANZICIJA: SLOVENAČKI PRIMER I MAKEDONSKA PRAKSA

Proces tranzicije, koji neki istraživači nazivaju „demokratska renesansa“, obuhvatio je jugoistočnu Evropu u toku poslednjih decenija 20 veka. Ovaj proces je u užem smislu reči zahvatio i Jugoslaviju. Svojevrсна tranzicija, kao preobražajni proces nasleđene centralizovane administracije u decentralizovanoj samoupravno-društvenoj strukturi i ostvarivanje veće ravnopravnosti republika, započela je u toku 70-ih godina 20. veka. Povezivala se pre svega ustavnim reformama iz 1971. godine, inkorporiranim u Ustav iz 1974. godine. Shodno novom Ustavu, republike i pokrajine dobile su pun suverenitet, a time je federacija dobila karakter konfederacije.¹

Postojeći republički partikularizam eskalirao je u republički nacionalizam, koji je favorizovao nacionalnu ekonomiju, kulturu, politiku... Nacionalno pitanje je postalo dominantno političko pitanje koje je dovelo do politizacije nacije, a to

1 Amandman XX iz 1971 godine. *Устав на Социјалистичка Република Македонија*, str. 400.

je izazvalo krizu koja se pre svega manifestovala nefunkcionisanjem političkog sistema. Vrh nefunkcionisanja federacije bio je primećen krajem osamdesetih godina. Nepoverenje saveznih organa rapidno se povećavalo. Otvoreno se postavljalo pitanje o daljem funkcionisanju Saveta federacije.²

Nefunkcionisanje političkog sistema se tokom osamdesetih godina produbilo tako što su neki federalni organi funkcionisali, relativno govoreći, samo na papiru. Osim toga, tokom 1986. godine, pojedine republike nisu uplatile svoj deo u korist federalnog budžeta ostvarujući time fiskalni suverenitet.³ Sledeće 1987. godine, započeta je amandmanska rasprava, koja označava novu fazu u reformama političkog sistema. Predsedništvo Saveza komunista Jugoslavije (SKJ), da bi izašlo iz krize, predložilo je Saveznoj skupštini 130 amandmana na 406 članova Ustava. Suština amandmanskih promena bila je decentralizacija federacije i jačanje državnosti republika.

U vezi sa prethodnim, postalo je jasno da su reformske težnje obuhvatile i SKJ. Reformsku frakciju u redovima SKJ činili su mlađi intelektualci, koji nisu bili direktni učesnici u Narodnooslobodilačkim borbama (NOB), kojima politika nije bila profesija, već trenutna preokupacija tj. funkcija povezana sa izborom. Oni su se zalagali za demokratizaciju partijskih redova, za liberalizaciju na nivou federacije, kao uslov svestranog razvoja sistema i poboljšanja blagostanja. U Sloveniji su se pojavile liberalističke tendencije kao antiteza prevelikim ovlašćenjima i uplitanjima federacije u finansijske tokove i izdvajanja za federaciju.⁴

U Makedoniji liberalističke tendencije imaju uzročno-posledičnu vezu sa dotičnim tendencijama u drugim republikama, u smislu protoka liberalističkih informacija iz drugih republika. Makedonski liberali su se zalagali za: napuštanje starog koncepta demokratskog centralizma i monolitizma, mogućnost kritike i najviših partijskih funkcionera, kritiku SK kao propagatora oligarhijskog poretka, pluralizam, demokratizaciju sindikata, pravo na štrajk i sl.⁵ U toku 80-ih godina, reforme SK kretale su se u pravcu njegove transformacije u savez samostalnih nezavisnih republičkih saveza, tj. komunističke partije.⁶

Jedan od reformskih pravaca bilo je i pitanje političkog pluralizma, ali ne u smislu višepartijskog pluralizma građanskog vida, već pluralizma u pravcu izražavanja suprotnih mišljenja i stavova na samoupravnoj bazi.⁷ Posledica ove političke krize bilo je alternativno, opoziciono udruživanje koje se pojavilo kao trend, zatim preraslo u ozbiljnu opoziciju. Lider u tome bila je Slovenija.⁸

2 DARM, ф. 427, ЦК КПМ/СКМ, к. 527, а.е. 10, 187-191.

3 Vudvord, *Balkanska tragedija*, str. 78.

4 Велјановски, *Македонија 1945-1992*, str. 284.

5 Милосавлевски, *Страв од промени*, str. 110.

6 Kolšek, *Prvi pucnji u Jugoslaviji*, str. 27.

7 DARM, ф. ЦК КПМ/СКМ, к. 535, а.е. 22, 201.

8 *Slovenska novejša zgodovina*, 1848-1992, kn. 2, str. 1196.

Ovaj svojevrsni pluralizam, kao alternativa, najpre se pojavio u svakodnevnom životu, u obliku protoka različitih ideja u pojedinim segmentima života, koji su se manifestovali kao subkulture ili kao socijalni pokreti, prihvaćeni pre svega od strane mlađe generacije kao jedan oblik omladinske potkulture, a realizovani preko pank pokreta, feminističkog pokreta, pokreta pacifista i sl. Svojevrsnu renesansu je doživela i komunistička omladina Slovenije, pre svega osavremenjivanjem magazina „Mladina“ i intelektualnog magazina „Nova revija“. Na stranicama „Nove revije“, u čijoj su uređivačkoj politici učestvovali intelektualci različitih generacija i različitih ideoloških pogleda, u februarском broju 1987. godine bilo je odštampano 16 članaka koji su predstavljali svojevrsni slovenački nacionalni program, čime su se tražile radikalne promene slovenačke vlasti u tadašnjoj federaciji.⁹

Takav trend u Makedoniji bio je uočljiv najviše u sferi kulture. Upućivanje ka korenima bio je novi alternativni oblik pluralnog izraza koji se realizovao preko stvaranja u duhu makedonskog folklora. Prerada starih makedonskih pesama sa novim aranžmanima, a u izvođenju anderground bendova, pre svega sastava „Mizar“ i tada poznatijeg jugoslovenskog benda „Leb i sol“, postala je svakodnevica.

Reformisanjem časopisa makedonske komunističke omladine „Mlad borec“, kao i časopisa SKM i „Magazina 21“, bilo je otvoreno polje za artikulaciju ideje pluralizma kroz javne diskusije, debate o konceptima tržišne ekonomije, objavljivanje članaka koji su povezani sa ljudskim, odnosno manjinskim pravima Makedonaca u susednim državama, kao i plasiranje gledišta o pitanju da li i pod kojim uslovima Makedonija i dalje treba da ostane u okviru federacije i sl. U tom periodu u Makedoniji se praktikovao takozvani „čopavi“ pluralizam, koji je kao platforma bio prihvaćen na federalnom nivou i njime je bilo dozvoljeno legalno organizovanje udruženja koja su imala svoj identitet – nezavisan od identiteta do tada jedinstvene partije.¹⁰

Politički pluralizam u Makedoniji pravu afirmaciju dostigao je na X kongresu Saveza komunista Makedonije (SKM), održanom 1989. godine. Reformske struje, koje su obuhvatale SKM, reflektovale se tako što su se u njegovim redovima izdiferencirala dva krila: reformsko i dogmatsko-konzervativno krilo. Reformsko krilo je bilo u ekspanziji. Potvrda toga je bio i izbor predsednika Predsedništva Centralnog komiteta Saveza komunista Makedonije (CK SKM) Petra Goševa, iz reformskog krila, nasuprot već potvrđenog i iskusnog komunista Mihaila Daneva, pripadnika dogmatsko-konzervativnog krila.

Programskim dokumentima usvojenim na kongresu verifikovane su reforme koje u osnovi predviđaju transformaciju SKM od partije boljševičkog tipa u

9 Daskalovski, *Elite transformation and democratic transition in Macedonia and Slovenia*, str. 5-32.

10 Јовевска, *Изборите фокус на политичкиот живот*, str. 81.

demokratsku partiju socijaldemokratskog karaktera, levo orijentisanu.¹¹ Poput Saveza komunista Slovenije (SKSL), koji je 4. februara 1990. godine objavio otcpljenje od SKJ i u duhu višepartijskog sistema, a u vezi sa predstojećim višepartijskim izborima u Sloveniji, transformisao naziv u SKSL – Partija demokratskog preobražaja,¹² Savez komunista Makedonije takođe je bio preimenovan u SKM – Partija demokratskog preobražaja (PDP). Pod tim nazivom učestvovala je na prvim višepartijskim skupštinskim izborima u Makedoniji, koji su se održali u jesen 1990. godine.

Ozvaničavanje alternativnog delovanja u Makedoniji bilo je realizovano preko Komisije o društvenim reformama, u sklopu CK SKM, koja je delovala kao katalizator političke tranzicije. Nalik onome u Sloveniji, i u Makedoniji su se najpre formirala ekološka društva „Opstanak“, „Vevčani“, „Molika“, „Vinožito“ i slična njima, kao i Savez nezaposlenih, Liga pacifista, Savez o zaštiti ljudskih prava i sl. Ipak, kao specifičnost makedonskih prilika, a kao formu pluralističkog delovanja, istakli bismo formiranje i aktivnost Udruženja dece izbeglica iz egejskog dela Makedonije, koje je bilo zagovornik ljudskih i manjinskih prava, pre svega makedonskog stanovništva koje je živelo u susednim zemljama. To pitanje je u okvirima federacije bilo marginalizovano.

Politički pluralizam u Makedoniji bio je ozakonjen usvajanjem Zakona o promeni i dopuni Zakona društvenih organizacija i udruženja građana,¹³ usvojenih od strane Skupštine Socijalističke Republike Makedonije (SRM) u aprilu 1990. godine. U vezi sa zakonom, samo u toku 1990. godine u Makedoniji su bile registrovane 23 političke partije. U takvim uslovima, u Makedoniji, kao i u Sloveniji, održali su se prvi višepartijski izbori, na kojima je, sledeći primer ostalih jugoslovenskih republika,¹⁴ pobedila VMRO – Demokratska partija makedonskog nacionalnog jedinstva (DPMNE), partija sa nacionalnim predznakom, koja je u svom izbornom programu zagovarala demokratizaciju i otcpljenje od Jugoslavije.

Uprkos tome, novokonstituisana višepartijska skupština i vlada SRM, nasuprot konfederativnom konceptu ponuđenom iz Slovenije 1990. godine¹⁵, a reafirmisanog u aprilu 1991, protežirali su federativni koncept sa jedinstvenom federalnom vladom u labavoj neformalnoj federaciji. Suština slovenačkog konfederativnog koncepta bila je da sve jugoslovenske republike treba da postanu nezavisne i suverene države, zatim da se međusobno priznaju poštujući međunarodni subjektivitet i teritorijalni integritet; da konfederacija bude

11 Милосавлевски, *Источна Европа помеђу егалитаризмот и демократијата*, стр. 146.

12 Pauković, *Poslednji kongres Saveza komunista Jugoslavije*, стр. 30.

13 *Службен весник на СРМ*, бр. 1990, Скопје, 1990.

14 U Sloveniji je pobedio DEMOS - Demokratska ujedinjena opozicija Slovenije, u Hrvatskoj opoziciona HDZ -Hrvatska demokratska zajednica, u Bosni i Hercegovini (BiH) koalicija SDA - Partija demokratske akcije... Вукмановић, *Зашто се и како распала Југославија*, стр. 212-213.

15 Nacrt dokumenta o konfederaciji prezentovan je 5. oktobra 1990. godine na sednici Predsedništva SFRJ

zasnovana pre svega na ekonomskim interesima, s tim što će funkcionisati zajedničko tržište, moguća monetarna i carinska unija; da savez bude uključen u evropske integrativne procese i da se razvija na osnovu primera Evropske zajednice (EZ); da štiti granice država od spoljne agresije; države članice u sklopu saveza treba da uživaju sva ljudska prava i slobode, kao i druga kolektivna prava u skladu sa međunarodnim pravnim normama.¹⁶

Teze federativnog koncepta, koji su protežirale Srbija, Crna Gora i pokrajine i, prema srpskim očekivanjima, Makedonija i BiH, odnosile su se na sledeće: jugoslovenska zajednica bila bi državna zajednica suverenih jugoslovenskih republika i naroda u kojima bi oni ostvarivali samo one funkcije koje bi dogovorno bile utvrđene Ustavom; jugoslovenski narodi i suverene republike bile bi ravnopravne u jugoslovenskoj federalnoj državnoj zajednici, sa jednakim pravima i obavezama; svaki narod odnosno svaka republika, van zajednički utvrđenih interesa i funkcija mogli bi slobodno utvrđivati i ostvarivati sve druge interese; savezni organi bi samostalno odlučivali o ostvarivanju utvrđenih zajedničkih interesa, a o precizno utvrđenim pitanjima odluke bi donosili u saglasnošću sa stavovima republika; zajednički interesi građana u federaciji ostvarivaće se u sledećim oblastima: slobode i prava, ekonomske funkcije, odbrana i međunarodni odnosi.¹⁷

Odatle su makedonska i slovenačka delegacija na seriji sastanaka Predsedništva SFRJ, uz prisustvo predsednika republika i predstavnika armije, poznatijih kao Ju-samiti, prezentovali sopstvene različite koncepcije. Slovenija je i dalje protežirala svoj konfederativni koncept takozvane asimetrične federacije, koji je najpre bio promovisan na XIV kongresu SKJ.¹⁸ Suverenost država, vlastita armija, diplomatija, konfederativni parlament, savet ministara, konfederativni sud i ekonomski odnosi između republika do nivoa neophodnog za članstvo u EZ itd.,¹⁹ bile su njegove glavne karakteristike. Makedonski predstavnici bili su Vasil Tupurkovski kao član Predsedništva SFRJ, Vladimir Mitkov kao predsednik Predsedništva SRM i Stojan Andov kao predsednik Skupštine SRM. U svojim nastupima isticali su da „Makedonija ne može spasavati od destrukcije sistem koji erodira i koji se nalazi u dezintegraciji. Makedonija u pregovorima nastupa kao nacionalna država makedonskog naroda i svih građana, i kao takva braniće vitalne nacionalne i državne interese“.²⁰ Osim toga, makedonske pozicije su fundirane i Deklaracijom o suverenosti Makedonije,²¹ usvojenom na Skupštini

16 Давитковски, Трансформација на Република Македонија, стр. 154-155.

17 Давитковски, Трансформација на Република Македонија, стр. 156.

18 Pauković, Poslednji kongres Saveza komunista Jugoslavije, стр. 27.

19 *Jugoslovenski pregled XLIV/2-3*, Beograd, 1990, стр. 3-5.

20 *Нова Македонија*, XLVII/15839, 11 јануари 1991, стр. 3.

21 *Службен весник на СРМ*, XLVII/5, 1 февруари 1991

25. januara 1991. godine, kao i Platformom SRM o budućem uređenju Jugoslavije, takođe usvojenom na Skupštini SRM.²²

Deklaracija o suverenosti predstavlja početni dokumenat za građenje makedonskih pozicija za budućnost države. Prema njoj Makedonija, kao suverena demokratska država, zalagaće se za ravnopravne odnose republika i za uređenje tih odnosa mirnim putem. Teze na kojima se bazirala Platforma za uređenje budućih odnosa sa Jugoslavijom trebalo je da obezbede Makedoniji bolju poziciju u pregovorima. Zbog činjenice da je bila usvojena na početku pregovora, ona je predstavljala samo globalne okvire budućih odnosa, uslovljavajući svoje učešće u pregovorima isključivo prisustvom predstavnika svih republika, zato što se „izlaskom bilo koje republike iz sastava Jugoslavije suspenduje Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ), ona više ne postoji i smešno je tvrditi da se ništa neće promeniti, to je fikcija”.²³

Slovenački koncept o razdruživanju Slovenije od Jugoslavije, na sastanku održanom 13. februara 1991. godine u Beogradu, kroz 11 tačaka obrazložio je predsednik Predsedništva Slovenije Milan Kučan. U tom kontekstu je u vezi sa republikama koje su u budućnosti želele da ostanu u međusobnim federalnim odnosima, predsednik Kiro Gligorov, ispred makedonske delegacije, istakao: „Makedonija je za to da se prihvati zajednica suverenih jugoslovenskih republika, ali Makedonija nije saglasna sa ulaskom u ostatak nekakve federacije, zato što to menja mnogo šta u sadašnjim odnosima... Najpre zbog toga što je ta federacija delimična, zatim što ta federacija ne priznaje suverenitet naše republike i tražiće nove granice o kojima će se izjašnjavati građani Jugoslavije.”²⁴ Iz ovoga proizlazi naš zaključak da je stav Makedonije, koja je na samom početku pregovora zagovarala ravnopravan odnos republika u okviru federacije, s mogućnošću transformacije u savez suverenih država, drugim rečima federativni koncept, u toku pregovaračkog procesa bio revidiran u konfederativni koncept. Shodno tome, Makedonija se kao i Slovenija opredelila za nezavisnost.

Proces razdruživanja Makedonije odvijao se prema slovenačkom primeru. Naime, u Sloveniji je 23. decembra 1990. godine sproveden referendum o nezavisnosti, na kom su se građani *izjašnjavali* u vezi s tim “treba li Republika Slovenija da postane autonomna”. Zatim je 20. februara 1991. godine bio usvojen amandman na republički Ustav, kojim se suverena prava Slovenije vraćaju iz federacije na republiku, što je značilo odvajanje Slovenije iz federativnog pravnog sistema, drugim rečima, razdruživanje od federacije, koje je ozvaničeno 25. juna 1991. godine.²⁵

22 *Стенографски белешки*, 4 седница Скупштине СРМ одржаној 25. јануара 1991.

23 Јанчева, *Историско-политичките основи за осамостојување на Република Македонија*, стр. 144.

24 Глигоров, *Македонија е се што имам*, стр. 248.

25 Јанчева, *Историско-политичките основи за осамостојување на Република Македонија*, стр. 151.

Tok događaja u Makedoniji odvijao se istim redosledom. Skupština Republike Makedonije je 6. avgusta 1991. godine usvojila Odluku o sprovođenju referenduma.²⁶ Zbog laviranja makedonskih stavova sa federalnog u konfederalni koncept o budućnosti federacije, u skupštini se odvijala burna rasprava oko formulisanja referenduskog pitanja. Pitanje se sastojalo iz dva dela. „*Da li ste za samostalnu i suverenu državu Makedoniju*“, bio je prvi deo referenduskog pitanja, koje se zatim produžavalo „*sa pravom da stupi u budući savez suverenih država Jugoslavije*“? Većinski deo stanovništva pozitivno se izjasnio u vezi sa referenduskim pitanjem. Od ukupnog broja građana sa pravom glasa, 75,75% podržali su referendum, od toga njih 95,26% izjasnilo se „za“.

Nakon toga, 17. novembra 1991. godine usvojen je Ustav Republike Makedonije, a time ona zvanično napušta jugoslovenski ustavni sistem i nastupa sa pozicije suverene i nezavisne države. Deklaracijom o međunarodnom priznanju Republike Makedonije kao suverene i nezavisne države, usvojenoj 19. decembra 1991. godine,²⁷ traži se da Makedonija bude međunarodno priznata i ističe da ona prihvata i ispunjava kriterijume i uslove koje je Savet ministara EZ usvojio 16. decembra 1991. godine u Briselu. Na tom sastanku bila su usvojena dva dokumenta: Deklaracija o Jugoslaviji i Preporuke o priznavanju novih država Istočne Evrope i Sovjetskog Saveza.

U prilogu deklaracije bila je i izjava Lorda Karingtona da su „prvi kandidati za priznavanje nezavisnosti Makedonija, Slovenija i Hrvatska“.²⁸ Upravo to je bilo navedeno i u izveštaju Badinterove komisije, koja je konstatovala da je „jugoslovenska država međunarodno pravni subjekat u raspadanju, u kome tri države traže nezavisnost“.²⁹ Pošto je znatan deo jugoslovenske teritorije bio zahvaćen oružanim akcijama, u izveštaju Komisije bilo je istaknuto da jedino Makedonija i Slovenija ispunjavaju uslove za međunarodno priznanje.³⁰

U opširnom izveštaju Badinterove komisije, u šestom delu koji se konkretno odnosi na Makedoniju, naveden je isti zaključak. Završni izveštaj Komisije plasiran je 15. januara 1992. godine, na ministarskom sastanku u Lisabonu. Pored pozitivnih ocena za Makedoniju, u saopštenju sa konferencije bilo je istaknuto da „o priznavanju Makedonije postoje važna pitanja koja treba pojasniti“.³¹

Makedoniji, prema rečima predsedavajućeg, portugalskog ministra Žoa de Pinjeiroa na sledećem ministarskom sastanku održanom 17. februara 1992. godine, ostalo je obećanje da se njeno priznavanje treba rešiti u „*mirnoj i tolerantnoj*

26 *Службен весник на РМ*, бр.37/91.

27 *Службен весник на РМ* бр. 57/91.

28 *Нова Македонија*, XLVII/16105, 23 ноември 1991, стр. 1.

29 *Нова Македонија*, XLVII/16132, 20 декември 1991, стр. 1-2.

30 Вукмановић, *Зашто се и како распала Југославија*, стр. 15-20.

31 *Нова Македонија*, XLVIII/16157, 16 јануари 1992, стр. 1.

*atmosfera*³². Tako su ministri inostranih poslova zemalja EZ, na neformalnom sastanku održanom 1. i 2. maja 1992. godine u Gimaresu, usvojili Deklaraciju o Bivšoj Jugoslovenskoj Republici Makedoniji, u kojoj je iskazano: „EZ je spremna da prizna Republiku Makedoniju kao samostalnu i nezavisnu državu, u njenim sadašnjim granicama, pod imenom prihvatljivim za sve zainteresovane strane“.³³

Tim postupkom, slovenačko-makedonska isprepletanost prestaje. Putevi se razilaze. Slovenija je postala međunarodno priznati subjekat, Makedonija nije. Slovenija je danas punopravni član Evropske unije, Makedonija, zbog uskog i ignorantskog odnosa jedne države, punopravne članice Evropske unije, još uvek je samo kandidat za članstvo u Evropskoj uniji.

IZVORI I LITERATURA

Arhivski izvori

DARM — Državen arhiv na Republika Makedonija

Novine

Нова Македонија

Службен весник на СРМ

Службен весник на РМ

Literatura

Daskalovski, Židas. Elite transformation and democratic transition in Macedonia and Slovenia. *Balkanologie : revue d'études pluridisciplinaires* (Paris), III, no. 1, juillet 1999, str. 5-32.

Давитковски, Борче. Трансформација на Република Македонија од држава-федерална едінка во самостојна и суверена држава. *Македонците и Словенците во Југославија*. Скопје-Љубљана : Институт за национална историја, Институт за наука при Филозофскиот факултет во Љубљана, 1999, str. 151-163

Плигоров, Киро. *Македонија е се што имаме*, Скопје : ТРИ, 2001.

Јанчева, Љубица. *Историско-политичките основи за осамостојување на*

32 *Нова Македонија*, XLVIII/16189, 18 февруари 1992, str. 1.

33 Максимовски, *Македонија во стратегијата на претседателот*, str. 362.

Република Македонија 1971-1991 година (recenziran rad u rukopisu).

Јовевска, Анета. Изборите фокус на политичкиот живот. *Дијалог* (Скопје), 4, 1994, str. 77–87.

Jugoslovenski pregled. Beograd, XLIV, 1990, št. 2-3.

Kolšek, Konrad. *Prvi pisnji u SFRJ : sećanja na početak oružanih sukoba u Sloveniji i Hrvatskoj*. Beograd : Dan Graf, Danas, 2005.

Максимовски, Илија. Македонија во стратегијата на претседателот. Скопје, 1995.

Милосавлевски, Славко. *Источна Европа помеѓу егалитаризмот и демократијат*. Скопје : Љуботен, 1993.

Милосавлевски, Славко. *Страв од промени: кризата на политичкиот систем во Југославија во седумдесеттите години*. Скопје : Комунист, 1991.

Pauković, Davor. Poslednji kongres Saveza komunista Jugoslavije, uzroci, tjeck i posledice raspada. *Contemporary issues*, vol. 1, No. 1, 2008. www.cpi.hr (pristupljeno 28. 8. 2010)

Slovenska novejša zgodovina, 1848-1992, knjiga 2. Ljubljana : Mladinska knjiga, Inštitut za novejšo zgodovino, 2005.

Стенографски бележки, 4 седница Скупштине СРМ одржаној 25. јануара 1991 <http://www.sobranie.mk/ext/SessionDetails>, (pristupljeno 30.08.2010).

Устав на Социјалистичка Република Македонија (со уставните амндмани). Скопје : Службен весник на СРМ, 1974.

Велјановски, Новица. *Македонија 1945-1992 : државност и независност*. Скопје : Институт за национална историја/Матица Македонска, 2002.

Vudvord, Suzan. *Balkanska tragedija : kaos i raspad posle hladnog rata*. Beograd : Filip Višnić, 1997.

Вукмановић, Светозар – Темпо. *Зашто се и како распала Југославија*. Београд : НИУ Службени лист СРЈ, 1996.

Novica Veljanovski

UTICAJ SLOVENAČKIH PLURALISTIČKIH I USTAVNIH PROMENA U MAKEDONIJI

Nema sumnje da je dosadašnji, zamalo dvadesetogodišnji, period postojanja samostalne i nezavisne Republike Makedonije bio ispunjen suštinskim promenama, tokom tog perioda bilo je mnogo teškoća ali i velikog, napornog rada na njenoj stabilizaciji kao samostalne države. Naravno, bilo je i dosta lutanja tokom traženja istinskog vlastitog razvojnog puta. Kako i koliko se u tome uspelo, to je pitanje za dalju načnu analizu, mada su se do sada već pojavljivali izvesni naučni radovi.¹ Dakle, o tome, kao i o raspadu SFRJ u makedonskoj historiografiji je pisano, ali činjenica je da nauka, s obzirom na vremensku distancu, još nije dala pravi odgovor na to pitanje. Bavila se problemom raspada SFRJ i konstituisanja nove države, tj. Republike Makedonije, ali mala istorijska distanca, kao i nedostupnost arhivske građe onemogućavaju

¹ Više u: Veljanovski, *Nezavisna Republika Makedonija*, str. 7-18; Veljanovski, *Makedonija i Balkanot*, str. 243-294; *Istorija na makedonskiot narod*, str. 315-341.

nauci da se više bavi ovim pitanjima i da se izvedu bilo kakve konkluzivne ocene.² U Republici Makedoniji ima istoričara koji smatraju da je potrebna veća istorijska distanca da bi se mogao proučavati period raspadanja i konstituisanja novih država. Mi ne delimo to mišljenje, pa smatramo da je distanca ipak relativna stvar, te da je već prošlo dosta vremena, da postoje uslovi koji omogućavaju naučno proučavanje i da je moguće dati izvesne relevantne ocene o tim događajima.³ Naš interes je usmeren ka tome da na ovom skupu damo skromni doprinos temi pomenutoj u naslovu.

O onome što je napisano u jugoslovenskim okvirima, kako je poznato, ocene se kreću od toga da su republike koje su se osamostalile i formirale nezavisne države izvršile secesiju, do onoga da se Jugoslavija raspala i time su se stvorili uslovi za stvaranje novih država. Neki ne prihvataju mišljenje Badinterove komisije i Haške mirovne konferencije o Jugoslaviji na kojima je utvrđeno da se SFRJ raspala i da su neke republike ispunile uslove za međunarodno priznanje. Među republikama koja je ispunila te uslove bila je nabrojana i Makedonija, mada su se kasnije stvari oko njenog priznavanja razvijale sasvim drugačije.

Među naučnim radnicima manje se postavljalo pitanje zbog čega se raspala Jugoslavija, a više se govorilo o tome ko je bio "kriv" za to što se dogodilo. Pritom, kad se pominje pitanje "krivice", najčešće u jugoslovenskim okvirima, prst je bio upravljen na Sloveniju. Naravno, sada je sasvim jasno da su ideje o napuštanju Jugoslavije devedesetih godina bile najizraženije u Republici Sloveniji, ali svakako je jasno i to da tim idejama ne treba pripisivati negativnu konotaciju. Slovencima se najčešće prebacivalo da gaje animozitet prema SFRJ te da nisu ulagali dovoljno napora da se ona reformiše i očuva kao zajednica jugoslovenskih naroda; oni su nazivani "separatistima", tj. nije se dovoljno cenila činjenica da su Slovenci realno sagledali stanje i neodrživost takve jugoslovenske zajednice. Naime, za Slovence i pored ustavnih promena iz 1974. godine, kojima je ona postala federacija sa dosta konfederativnih elemenata, Jugoslavija je ostala "isuviše centralistički upravljana država".⁴ Slovenija je prva osetila potrebu da se zaštiti od toga, jer se graničila sa zemljama sa tradicionalnom demokratijom. Na to su je podstakli i događaji u Srbiji, kada je obelodanjen program SANU, koji je počeo da se sprovodi. Iz dana u dan sazrevala je ideja i rasla svest o tome da je za dobrobit slovenačkog naroda potrebno napustiti Jugoslaviju i poći sopstvenim putem. Naravno, sve to je kulminiralo januara 1990. godine, kada je delegacija Slovenije napustila XIV kongres Saveza komunista Jugoslavije, što u Srbiji, ali i još nekim republikama,

2 Deo tih radova vidi: Ačkoska, *Makedonskata istoriografija pomeđu demokratizacijata i partizacijata*.

3 Na temu o raspadu Jugoslavije i konstituiranja Republike Makedonije je u Institutu za nacionalnu istoriju u Skopju Ljubica Jančeva odbranila doktorsku disertaciju, čime je napravljen značajan pomak u tom pravcu.

4 Repe, *Raspadot na Jugoslavija i položbata na Slovenija*, str. 31.

nije izazvalo zabrinutost i žaljenje. Slobodan Milošević, tada predsednik CK SKS, zatražio je od kongresa da se utvrdi novi kvorum sa preostalim delegatima i da kongres nastavi rad, ali sa tim se nisu saglasili delegati Hrvatske. To je, uz dosta kolebanja, prihvatila makedonska delegacija koju je predvodio Petar Gošev, tada predsednik CK SKM.

Da bismo dali odgovor na pitanje kako su tokovi pluralizacije u Sloveniji uticali na one u Makedoniji, pokušaćemo da se u kratkim crtama osvrnemo na izvesne događaje u samoj Republici Sloveniji. To je neophodno kako bismo mogli da ih uporedimo sa onim u Republici Makedoniji. Odnos prema federaciji u Sloveniji formirao se kroz političke suprotstavljenosti vlasti i opozicije, koja se postepeno stvarala koristeći tadašnje političke i ekonomske prilike u SFR Jugoslaviji.⁵ Relativno rano za tadašnje jugoslovenske prilike, u SR Sloveniji u Novi reviji br. 57 postavilo se pitanje budućeg položaja slovenačkog naroda i potrebe o promeni statusa slovenačke državnosti. Postavilo se i pitanje političkog pluralizma, koje je pretpostavljalo napuštanje patronstva SKJ i SKS kao prevaziđene stranke, ali i kočnice za uspostavljanje novih pluralističkih odnosa. Stavove iznesene u pojedinim slovenačkim časopisima naročito su kritikovali savezni organi Jugoslavije. Na tome su uglavnom insistirali vojni krugovi JNA, tada moćne institucije, takoreći iznad svih ostalih u komunističkom društvu. Makedonija je tada ozbiljno podržala Jugoslovensku armiju, stala je na njenu stranu i odobrila sudski proces protiv četvorice optuženih, ali ipak ne zadugo. Razumljivo je da je to makedonska javnost učinila po inerciji, nekritički prihvatajući propagandu Jugoslovenske armije. U SKJ i SKM, u federaciji i Republici Makedoniji na raznim nivoima raspravljalo se i govorilo da je “razbijanje Jugoslavije” započeto u Sloveniji, te da su oni koji su želeli to razbijanje krenuli od osnovne jugoslovenske poluge – JNA. Tako je u Makedoniji bilo stvoreno veoma negativno raspoloženje prema optuženima, svakako i prema Sloveniji i Slovencima. To se dogodilo krajem osamdesetih godina kada je pluralistička scena Makedonije još bila u dubokom snu. Ipak, to nije značilo da nije bilo uticaja da se ona probudi. Omladinski list “Mlad borec”,⁶ naravno veoma prikriveno, pojavio se sa u izvesnom smislu drugačijim idejama i tezama, koje aktuelna vlast u Makedoniji nije razumela ili nije htela da razume, pa i uticaje slovenačke omladinske štampe na makedonsku nije shvatala suviše ozbiljno. Same ideje koje su se ponegde pojavljivale nisu izazivale naročito snažnu političku reakciju partijskih i državnih organa Makedonije kako se ne bi narušio “imidž” SR Makedonije pred saveznim organima, pa se u većini slučajeva preko toga prelazilo ćutke i reakcije su se javile u zamagljenoj formi.

5 Repe, *Rdeča Slovenija*, str. 160.

6 List “Mlad borec” prvi put se pojavio 1944. godine na slobodnoj teritoriji kao organ Narodnooslobodilačkog mladiškog saveza Makedonije (NOMSM), a s prekidima je izlazio u čitavom posleratnom periodu.

Na jedan ili na drugi način, veći intenzitet zaštite političkog suvereniteta Slovenije primećen je 1987. godine kada se javljaju suprotstavljanja federalnim institucijama i kampanja njene radikalnije omladine protiv JNA.⁷ Diskusija o amandmanima za promenu Ustava SFRJ motivisala je omladinu i slovenačke demokratske krugove da se pokrene rasprava i o promenama Ustava SR Slovenije. Tako je opozicija sama projektovala ciljeve tih promena amandmana u duhu postavljenog cilja “živeti u suverenoj državi slovenačkog naroda”.⁸ Diskusije o promeni Ustava SR Slovenije predočene su slovenačkoj javnosti proleća 1989, a na njih su umnogome uticale prethodne promene Ustava SR Srbije, izvršene 28. marta 1989. godine. Njima su bile ukinute pokrajine Kosovo i Vojvodina, što slovenačka javnost nije odobravala. Za Slovence je taj čin predstavljalo kraj ustavnog poretka u Jugoslaviji.⁹ Uz veliki pritisak saveznih organa i SKJ, ali sa velikom podrškom slovenačke javnosti, amandmani na Ustav Slovenije bili su prihvaćeni 27. septembra 1989. godine. Na svečanosti povodom njihovog proglašenja u skupštini Slovenije bio je prisutan Janez Drnovšek, tada predsednik Predsedništva SFRJ. To nije izazvalo simpatije u izvesnim krugovima federacije, koji su bili protiv toga da ustavni amandmani omogućavaju osamostaljenje republika i njihovo prerastanje u samostalne države. Odgovor iz Slovenije glasio je da su promene koje su učinjene u SR Srbiji označavale kraj dotadašnjeg ustavnog uređenje Jugoslavije.

Ustavne promene, naročito one u Sloveniji, pratila je Makedonija. Makedonija je samu sebe, u političkom smislu, smatrala sličnom Sloveniji, pa je tako i ovoga puta, mada ne previše otvoreno, osluškiivala šta se tamo događalo. Diskusije u vezi sa ustavnim promenama i tendencijama ka pluralističkim inovacijama imale su uticaj, mada ovde one nisu bile osmišljene kao “radikalne”, kako se govorilo, kao što je to bio slučaj u Sloveniji. Naravno, u izvesnoj meri bilo je slovenačkog uticaja, pa je tim promenama Ustava SR Makedonije aprila 1989. godine Makedonija bila definisana kao “nacionalna država makedonskog naroda”, što do tada nije bio slučaj. To nije izazvalo naročito oduševljenje, jer je Makedonija, za razliku od Slovenije, imala veće ekonomske i političke probleme. Aktuelna politička situacija bila je opterećena međunacionalnim odnosima. Predsedništvo Centralnog komiteta Saveza komunista Makedonije (CK SKM) 17. aprila 1989. godine održalo je sednicu na kojoj je razmatralo te odnose, ocenivši “da smo suočeni sa sve većom aktivnošću albanskog nacionalizma i separatizma usmerenom ka stvaranju velike Albanije, tj. otcepljenjem Kosova, delova Crne Gore i zapadne Makedonije”. Pomenuta tema nije bila izostavljena ni na X kongresu SKM novembra 1989. godine, kada se osim o “albanskom nacionalizmu

7 Vudvord, *Balkanska tragedija*, str. 95.

8 Repe, *Rdeča Slovenija*, str. 161.

9 Repe, *Rdeča Slovenija*, str. 163.

i separatizmu”, govorilo i o međunacionalnim odnosima na širem planu. Na XVII sednici Centralnog komiteta SKJ na površinu je isplivala duboka podeljenost između članova Predsedništva SFRJ. Makedonija je, u osnovi prikriveno, bila za to da se sledi primer Slovenije i Hrvatske. To su pokazali i kasniji događaji, mada je na sednici član Predsedništva iz Makedonije Vasil Tupurkovski, u nadi da se od SFRJ još nešto može sačuvati, za tu podeljenost u jugoslovenskom vrhu optužio Sloveniju i Hrvatsku za takozvanu “neprincipijelnu koaliciju”.¹⁰ Time je on pokazao da nije dovoljno poštovao stvarnu volju makedonskog naroda, što je kasnije obrazlagao postojanjem objektivnih okolnosti u federaciji.

Uprkos podeljenosti u federalnom vrhu, ideje i pokušaji da se očuva SFR Jugoslavija ipak nisu bile napušteni. To je pokušala da učini vlada Ante Markovića koju je Savezna skupština izabrala nekoliko meseci posla kolektivne ostavke vlade Branka Mikulića.¹¹ Vlada Ante Markovića bila je izabrana, uz dosta natezanja, u martu 1989. godine, mada je na početku rada imala podršku u SR Makedoniji, i u osnovi opštu jugoslovensku podršku. U Sloveniji su na njegovu vladu imali dosta primedaba, naročito na delove programa koji su se odnosili na koncentraciju vlasti u Saveznom izvršnom veću i Narodnoj banci Jugoslavije. Videli su i velike mogućnosti za dalje zaduživanje prema inostranstvu. Oni su se bojali da će te dugove uglavnom plaćati razvijenije republike, među kojima je bila i Slovenija, a da će koristi od njih imati one nerazvijene, mada ni te republike nisu mogle biti pošteđene plaćanja. Ipak, Slovenija je prihvatila Markovićev ekonomski program, a svakako osnovni motivi bile su antiinflacijske mere, denominacija dinara u odnosu 7:1, njegovo vezivanje za nemačku marku i zamišljena konvertibilnost dinara. Međutim, ta podrška je bila kratkotrajna, jer ju je oktobra 1990. godine Slovenija prećutno otkazala, nastojeći da zaštiti svoju privredu i preduzevši mere koje nisu bile kompatibilne sa merama Markovićeve vlade.¹²

Ova pozicija Slovenije zapravo je bila nametnuta prethodnim političkim zbivanjima u toj republici. Naime, promene Ustava SR Slovenije u drugoj polovini 1989. godine naveliko su nagovestile pravo Slovenije na samoopredeljenje, uključujući i pravo otepljenja od SFR Jugoslavije. To je podstaklo dalje aktivnosti ka ostvarenju tog cilja. Promene su omogućile osnivanje novih političkih stranaka, čime je suspendovana monopolska uloga Saveza komunista Slovenije. Takođe, odlukom republičkih organa nisu se mogli primenjivati propisi koje je donela Savezna skupština SFRJ ukoliko oni nisu bili prihvaćeni od strane državnih organa Slovenije.

Tako je Slovenija, osim u privredi, postala vodeća republika i u procesu demokratizacije na jugoslovenskim prostorima. Januara 1990. godine u Sloveniji

10 Ačkoska, *Makedonija vo jugoslovenskata federacija*, str. 178.

11 Vlada Mikulića podnela je ostavku 30. decembra 1988. godine.

12 Repe, *Rdeča Slovenija*, str. 165 i dalje.

su bili raspisani prvi višestranački izbori na tlu tadašnje Jugoslavije. Opozicija koja se formirala u procesima preživljavanja jugoslovenske krize, stekla je veliko iskustvo i grupisala se u redove opozicionih stranaka. Te nove opozicione stranke udružile su se u DEMOS, koji je na slobodnim i demokratskim parlamentarnim izborima u aprilu 1990. godine odneo pobjedu. Posle raspada SKJ, Savez komunista Slovenije, da bi ostao na političkoj sceni, preimenovao se u Stranku demokratskih promena. Tako su stvoreni politički uslovi na putu ka osamostaljenju Slovenije, jer su sve političke stranke u svojim programima navodile osamostaljenje Slovenije kao prioritet svog političkog delovanja. Na plebiscitu (referendumu) 23. decembra 1990. godine, koji je organizovala Skupština Republike Slovenije, 88% njenih državljana glasalo je za samostalnu Sloveniju.

Slovenačka politička zbivanja nisu ostala nezapažena, a svakako i bez uticaja u Makedoniji. Otkad je postalo jasno da se SKJ raspao, na osnovu primera Slovenije, i u Makedoniji su se pojavile težnje ka uspostavljanju višestranačkog ustavnog sistema i Sboranje SR Makedonije je 20. septembra 1990. godine usvojilo XXV amandman na Ustav SRM, kojim je formalno-pravno uveden višestranački sistem u Makedoniji. Naravno da je to bio trend na prostorima cele Jugoslavije, negde manje a negde više, ali slovenački primer je u daljem političkom delovanju postao prihvatljiviji za Makedoniju.¹³ Osnivanje novih političkih stranaka odvijalo se različitim intenzitetom, ali posle pada SKJ stvorio se veoma slobodan politički prostor za njihovo delovanje. Sama kriza koja je nastala u SKJ izazvala je veoma snažnu odbojnost prema komunizmu i stvaranju antikomunističkog ambijenta uopšte. Čak i reformisani komunisti, naslednici SKM, u svojim programima ogradili su se od propagiranja komunističkih ideja i ideala, nudeći, bar na papiru, novi pristup političkoj sceni. To su nagovestili i svojim nazivom. Zapravo, Savez komunista Makedonije kao "nova" politička stranka nije se sasvim odrekla svog imena, već je delimično prihvatila slovenački primer pa je svoj naziv, za početak, promenila samo u Savez komunista Makedonije – Partija za demokratsku preobrazbu, a u aprilu 1991. godine u Socijaldemokratski savez Makedonije. Svakako, bilo je tu namernog taktiziranja zbog broja članova SKM i naravno budućih glasača čiju je ideologiju bilo teško promeniti. Sigurno, taktiziralo se i zbog nasleđivanja infrastrukture i nekretnina SKM.

Politička pluralistička scena Makedonije, osim "preobraženih komunista" intenzivno se popunjavala novim političkim strankama. Prva politička stranka koja se formirala 4. februara 1990. godine¹⁴ i delovala na bazi pluralističkog ambijenta u Makedoniji bila je MAAK (skraćenica od "Makedonska akcija"). Na početku nije ispoljavala izborne političke ambicije opredelivši se da delu-

13 Do septembra 1990. godine u SFRJ bilo je registrovano 119 političkih partija, većinom sa republičkim karakterom, što je takođe ukazivalo na procese osamostaljivanja.

14 Mirčeski, *Almanah na Republika Makedonija*, str. 11.

je samo kao Pokret za makedonsku akciju. Njeno formiranje nastalo je pod uticajem DEMOS-a iz Slovenije sa namerom da u svom delovanju u Makedoniji iskoristi autoritet slovenačke demokratske opozicije. Rukovodeći ljudi MAAK-a, uglavnom makedonski intelektualci, na početku su izjavljivali da se ne bore za vlast već za promene, te da će izvan vlasti delovati na stvaranju novog društva. Ali, pokazalo se da je to bilo samo isprobavanje makedonskog izbornog prostora i same njene vlasti, jer je sledeći primer DEMOS-a iz Slovenije stranka učestvovala na prvim izborima. Bez političkog iskustva, pripadnici MAAK-a nadali su se da će profitirati kao "prva prolećna lasta", ali ostali su sa veoma nezapaženim rezultatima. Stranka je pokazala nedovoljnu odlučnost, političku agresivnost, nedovoljno hrabrosti i sposobnosti za učešću u vlasti ili njeno osvajanje. Dalje, 17. juna 1990. godine u Skoplju je formirana Unutrašnja makedonska revolucionarna organizacija – Demokratska partija za makedonsko nacionalno jedinstvu (VMRO-DPMNE).¹⁵ Kako se vidi, stranka je ugradila u svoje ime istorijski naziv VMRO, stranke osnovane 23. oktobra 1893. godine, ime koje je povezivano sa kolektivnom svešću borbe makedonskog naroda za oslobođenje od Turaka. Nema sumnje da je to znatno doprinelo povećanju broja članova te stranke i njenom autoritetu. Stranka je nastupila sa jasnim stavovima o samostalnosti i nezavisnosti Makedonije i o njenom konstituisanju u zasebnu državu. Dok kod ostalih stranaka koje su se formirale ovi programski stavovi nisu isticali ili su isticali u prikrivenom obliku, pomenuta stranka je, poput slovenačkog DEMOS-a, jasno, nedvosmisleno i otvoreno, bez taktiziranja i prilično hrabro promovisala osamostaljenje Makedonije.

Uvođenje političkog pluralizma omogućilo je prostor da i nacionalne manjine u Makedoniji formiraju svoje političke stranke. To je učinila najveća zajednica nacionalnih manjina tj. albanska zajednica osnovavši svoju prvu političku stranku nazvanu Partija za demokratski prosperitet (PDP) sa sedištem u Tetovu. Naravno da je bilo prigovora na to što se albanski politički blok homogenizuje i po stranačkoj osnovi, ali demokratski pluralizam u Makedoniji već je uzeo maha, pa se to nije moglo i, s obzirom na prilike, nije ni trebalo sprečavati. Trend formiranja političkih stranaka produžio se tokom cele 1990. godine. Tako, do prvih parlamentarnih izbora,¹⁶ 11. i 25. novembra te godine, bilo je formirano 25 stranaka i organizacija koje su učestvovala na prvim višestranačkim izborima.¹⁷

Po preuzimanja vlasti od strane DEMOS-a u SR Sloveniji oformljivalo se stanovište da federacija ne može biti ravnopravan partner u razgovorima o

15 Mirčeski, *Almanah na Republika Makedonija*, str. 14.

16 Svoja viđenja o prvim parlamentarnim izborima u Makedoniji, naravno pomalo pristrasno, o pojedinim strankama koje su učestvovala na izborima, dali su i bugarski autori Krasimir Uzunov i Evelina Caneva u radu *Skok zad ogledaloto*, str. 272.

17 Demidenko, *Političeskie partii Makedonii*, str. 15-58.

jugoslovenskoj federaciji. Smatralo se da taj partner mogu biti samo jugoslovenske republike koje su sačinjavale federaciju, jer su one imale izvorni suverenitet, pa su se stoga mogle dogovarati o njenoj budućnosti. Međutim, i da je htela, Slovenija nije mogla jednostrano ignorirati savezne organe, jer je bilo mnogo otpora i tendencija da se, uprkos pluralizmu, sačuva federacija i njeni organi. Te tendencije nisu bile za potcenjivanje. Situacija se dodatno iskomplikovala neizborom Stjepana Mesića za predsednika Predsedništva SFRJ 15. maja 1991. godine. SR Srbija nikada nije priznala Mesića za legitimnog predsednika SFRJ, već ga je optuživala za svesno razbijanje Jugoslavije. Pa tako, početkom 1991. godine, pridržavajući se svog stava, Slovenija je započela kontakte i pregovore sa predsednicima republika ili predsednicima predsedništava. Ona ih je upoznala sa rezultatima plebiscita za osamostaljenje Slovenije. Pritom, ona je ponudila mogućnost dobrovoljnog i mirnog razdruživanja od jugoslovenske federacije i stvaranja novog saveza samostalnih država. Sa time se saglasila Hrvatska, dok je Makedonija imala nedefinisan stav, tj. opredelila se za prihvatanje svake opcije o kojoj bi se dogovorile ostale republike. Međutim, pregovori nisu uspeali jer se republike nisu mogle dogovoriti o jednoj prihvatljivoj opciji. Tako je Slovenija jednostrano donela rezoluciju o sporazumnom razdruživanju, a posle je slično učinila i Hrvatska. Nešto kasnije nisu uspeali ni razgovori u Predsedništvu SFRJ kojima su prisustvovali predsednici republika tj. predsednici predsedništava republika. Na sastanku na Bledu u Sloveniji raspravljalo se o varijantama "saveza suverenih država" koji su zastupale Slovenija i Hrvatska i "jedinstvene demokratske države", koju su zastupale ostale republike. Prethodno, pre tog sastanka, u optičaju je bila i jedna druga varijanta, tj. platforma koju su ponudili Kiro Gligorov i Alija Izetbegović. Ona je predviđala nešto između federacije i konfederacije ali u osnovi postojala je težnja da federativna Jugoslavija opstane. Gligorov je zbog zalaganja za ovu varijantu pretrpeo ozbiljnu kritiku od strane opozicije u Makedoniji, koja je tvrdila da Gligorov nije bio u stanju videti da je Jugoslavija već prošlost i da treba da se gleda prema budućnosti.

Činjenica je da je Slovenija, uprkos formalnih pregovora u kojima je učestvovala, pokazala čvrstu odlučnost za osamostaljenje. Ona nije gledala perspektivu opstanka Jugoslavije, mada su EU i SAD sugerisale da se uzdrži od tog čina kako bi predsednik SIV-a Ante Marković dobio šansu da izmiri zategnute međunacionalne odnose i da eventualno ubedi Slovence da će zemlja preći u pazarnu ekonomiju. Ali zaludna je bila i njegova beseda pred slovenačkim parlamentarcima, naročito onih iz radikalnih redova DEMOS-a. Sednica Skupštine Slovenije bila je održana 12. juna 1991. godine, kada je Ante Marković predlagao da se Slovenija ne otepljuje, već da njeno razdruživanje od Jugoslavije bude postupno i usaglašeno sa ostalim republikama, računajući s tim da se nešto

vremenom može promeniti. Skupština Slovenije je 25. juna donela Deklaraciju o nezavisnosti i preuzela druge formalno-pravne aktivnosti kao samostalna država.¹⁸

Pluralistički događaji u Sloveniji i aktivnosti oko njenog osamostaljenja, u Makedoniji, na početku, kako smo već pomenuli, nisu imali veliku podršku, ali situacija se brzo menjala. Postojalo je nekoliko razloga za to, a osnovni se odnosio na činjenicu da je jugoslovenska vojna, pa i policijska struktura, u Makedoniji bila veoma silna. Bilo je i bojazni da se to ne pretvori u avanturu utoliko više što Makedonija nije imala susede koje je imala Slovenija, koji bi lako prihvatili njenu samostalnost. Naravno, politička propaganda se mnogo zalagala da odbrani opstanak SFR Jugoslavije, bez obzira na to što je njen kraj bio vidljiv. Opoziciona stranka VMRO-DPMNE tražila je da se proglašava samostalnost Makedonije na osnovu primera Slovenije. Neki članovi te stranke govorili su da ne treba misliti svojom glavom, već raditi ono što su radile Slovenija i Hrvatska. Bilo je optužbi na račun predsednika Kire Gligorova za sabotiranje makedonskog osamostaljenja zbog njegove dugogodišnje povezanosti sa Beogradom. Naravno da je tu bilo i mnogo paušalnih optužbi ali, s obzirom na dugogodišnji zajednički život u istoj državi, bilo je i realnih otpora osamostaljenju Makedonije.

Svakako da je jedan od razloga otpora bio parlamentarni sastav Saboranja Makedonije. To se pokazalo prilikom rasprava oko pitanja samostalnosti Makedonije, kada se vodila debata u vezi sa tim pitanjem. Ipak, ne postoje neke bitne razlike ostvarenog puta samostalnosti Slovenije i Makedonije, što će reći da je slovenački model, manje-više primenjen i prilikom makedonskog osamostaljivanja. Naime, na prvim višestranačkim izborima učestvovalo je 18 političkih stranaka, jedna organizacija i 43 nezavisna kandidata. Formirala su se uglavnom tri politička bloka i to levica predvođena strankom SKM-PDP (osvojila je 31 poslaničko mesto), takozvani nacionalni blok predvođen od strane VMRO-DPMNE (38 poslaničkih mesta) i treći blok albanskih partija, tj. PDP i NDP (22 poslanička mesta). Nacionalni blok se u svojim programima zalagao za nacionalni i teritorijalni integritet Makedonije¹⁹ što je umnogome doprinelo da na izborima odnese pobedu brojem izabраниh poslanika. Naglašenom antikomunističkom propagandom i optužbama na račun komunista i njihovog represivnog rada u prethodnom periodu, proklamovana su dela i ideje makedonskih revolucionara, koje je biračko telo više volelo da čuje. Međutim, s obzirom na sve okolnosti, nije loše prošla ni leva opcija. Za to se mogla zahvaliti onom glasačkom telu koje nije htelo reforme i promene, nije želelo osamostaljivanje Makedonije, već konzervaciju prošlosti. Sa druge strane, nastala je homogenizacija albanskog

18 Repe, *Rdeča Slovenija*, str. 165 i dalje.

19 To je podrazumevalo i delove Makedonije koji su ostale van njenih tadašnjih granica.

biračkog tela jer su ga pojedine partije optuživale za nastalu situaciju sa Albancima, koji su, prema njihovom mišljenju, isuviše dobili od Makedonaca, te da rade na otcpljenju i priključenju Albaniji. Još su bili sveži događaji na Kosovu i u Makedoniji, tj. demonstracije Albanaca 1981. ubrzo posle Titove smrti, štrajk rudara u rudnicima u Kosovskoj Mitrovici itd. Makedonska javnost umnogome nije prihvatila slovenačku podršku kosovskim rudarima i uopšte podršku kosovskoj autonomiji u Srbiji smatrajući da je to podrška albanskog separatizma u Makedoniji, tendenciozno usmerena i protiv Srbije, tj. da je Slovenija preko Kosova htela da odbrani put svoje nezavisnosti od SFRJ. Naravno, na to je znatno uticala srpska štampa koja je za vreme Miloševića vodila otvorenu kampanju protiv Slovenije i njenog navodnog separatizma.

Posle održanih prvih slobodnih i demokratskih izbora u Makedoniji u novembru 1990, 8. januara 1991. godine bilo je konstituisano Sobraanje izborom predsednika te institucije Stojana Andova, inače predsednika Stranke reformskih snaga u Makedoniji²⁰ i izborom predsednika republike Kire Gligorova. Treba napomenuti da Gligorov neočekivano nije bio izabran na prvom glasanju u Sobraanju, već je to učinjeno kasnije uz dosta političkih pritisaka i ubeđivanja poslanika desnog nacionalnog bloka. Tako su bili stvoreni neophodni uslovi za dalji rad na osamostaljivanju Makedonije.

Rezultati prvih izbora, slično kao u Sloveniji, nisu omogućavali izbor političke, tj. stranačke vlade. Posle mnogo peripetija, vladu nije formirala pobednička stranka VMRO-DPMNE, već je sastavljena takozvana ekspertska vlada kojom je rukovodio Nikola Kljusev. U stvari, bila je to koaliciona vlada, vlada kompromisa, sa dosta ministara koje je birao sam predsednik Kiro Gligorov. Ipak, ona je dala nekakve rezultate na putu ka samostalnosti Republike Makedonije. Prekinula je odlazak makedonskih vojnika u JNA, koje su do tada uglavnom slali u severne regione Jugoslavije, gde su izbili sukobi i gde je poginulo više makedonskih vojnika.²¹ Ovaj potez vlade naišao je na odobravanje u makedonskoj javnosti i doneo značajne političke poene vlasti. Vlada je uvela nov novčani sistem, novčanu jedinicu denar, a preduzela je i druge mere na putu međunarodnog priznavanja. One ipak nisu bile dovoljne da bi se zadržala više od godinu i po dana, jer je vladi Makedonije u julu 1992. godine bilo izglasano nepoverenje sa velikim brojem (dve trećine poslanika) glasova.

Treba reći da je konstituisanje samostalne, suverene i nezavisne Republike Makedonije bio glavni prioritet te vlade, ali i ostalih organa i rukovodećih ljudi makedonske političke scene. Oni su pred sobom imali primer političkih događaja

20 Stranku, kao opštojugoslovensku, formirao je tadašnji jugoslovenski premijer Ante Marković i ona je u Makedoniji ostvarila zapažene rezultate.

21 U Splitu, 6. maja 1991. godine ubijen je vojnik Sašo Gešoski iz Kavadaraca, pa je gnev pao na nedužne hrvatske građane.

u Sloveniji koja je, prema makedonskim ocenama, ipak dobro prošla, pa je to uzimano Makedoniji kao prednost. Procenjivalo se da se Makedonija neće izvući ukoliko budu izbili sukobi sa Jugoslovenskom narodnom armijom. U relevantnim političkim krugovima Makedonije smatralo se da se JNA neće tako lako povući iz Makedonije kao što se povukla iz Slovenije. Smatralo se da i sama Makedonija nije bila spremna da pruži otpor JNA kako je to učinila Slovenija. Postojalo je i nekoliko drugih razloga koje ovom prilikom nećemo obrazlagati. Zbog toga se sam proces osamostaljenja Makedonije odvijao u težim okolnostima nego u Sloveniji.

Posle osamostaljenja Slovenije, ostanak Makedonije u takozvanoj “skraćenoj federaciji”, znači bez Slovenije i Hrvatske, nije prihvatao veći deo građana Makedonije, mada su postojali i oni koji su to hteli. Nije bilo za potcenjivanje delovanje spoljnih faktora i propagandi da Makedonija ne može opstati sama, jer ona nije bila isto što i Slovenija. Na kraju, ovu dilemu prekinulo je Sobraanje Makedonije, koje je 6. avgusta 1991. godine usvojilo odluku da se pitanje samostalnosti postavi na referendumu. Referendumsko pitanje je bilo dvosmisleno: “Jeste li za samostalnu, suverenu i nezavisnu Republiku Makedoniju sa pravom da stupi u savez sa drugim državama u Jugoslaviji?” Prilikom utvrđivanja referenduskog pitanja bilo je dosta problema, suprotstavljenih mišljenja, optuživanja na račun predsednika i slično, za razliku od Slovenije gde se to odvijalo jednostavnije. U Makedoniji su bile stacionirane jedinice JNA, koje su već do tada bile intervenisale u Sloveniji i Hrvatskoj. Postojala je opasnost da JNA bude izazvana izvesnom ekstremnom provokacijom pa da to iskoristi kao povod za intervenciju. Sa druge strane, sama formulacija pitanja od strane pojedinih političkih stranaka bila je tumačena kao “ulazak na mala vrata” i mogućnost obnove sada “skraćene” jugoslovenske federacije u kojoj će dominirati veće nacije.

Mada su se rezultati i uspeh referenduma mogli pretpostaviti, ipak bojazan od neuspeha nije bila sasvim zanemarena. Referendumsko izjašnjavaње 8. septembra 1991. godine pokazalo je da je makedonski narod imao snažnu želju da se Makedonija osamostali i da se konstituiše u samostalnu, suverenu i nezavisnu državu. Na referendum je izašlo 62,32% od ukupnog broja birača koji je iznosio 1.495.807, od toga je 95,08% ili 1.021.981 građana glasalo “za”, dok se 3,63% ili 38.896 birača izjasnilo “protiv”. Na osnovu tih rezultata Sobraanje Republike Makedonije na sednici održanoj 17. septembra te godine donelo je deklaraciju kojom je konstatovana makedonska samostalnost, suverenost i nezavisnost, dok je 17. novembra 1991. godine donet prvi Ustav Republike Makedonije kao suverene i nezavisne države.

Donošenjem Ustava i Deklaracije o međunarodnom priznavanju njenog suvereniteta, stvorene su osnovane pretpostavke da se radi na pitanju među-

narodnog priznavanja Republike Makedonije. Ali, proces međunarodnog priznavanja nije se odvijao kako je bilo zamišljeno. Za razliku od Slovenije i Hrvatske, Makedonija nije bila u situaciji da joj susedi pruže pomoć u tom smeru. Naprotiv, oni su to onemogućavali na razne načine. Grčka je osporavala njeno ime, dok je tadašnja SR Jugoslavija na čelu sa Slobodanom Miloševićem dovodila u pitanje severne granice Republike Makedonije. Prva zemlja koja je priznala njenu nezavisnost pod ustavnim imenom Republika Makedonija bila je Bugarska, koja se ogradila od priznavanja nacije, jezika i istorije, što takođe nije bilo tako bezazleno. Grčka je isticala svoje "argumente" da naziv Republika Makedonija asocira na teritorijalne pretenzije ka jugu, pa je tražila promenu njenog imena. Povala je agresivnu diplomatsku kampanju u svetu, naročito među zemljama EU, pa je tako blokirala proces asocijacije Makedonije u Evropu.

Ministri spoljnih poslova zemalja EU 17. decembra 1991. godine u Briselu utvrdili su kriterijume koje je trebalo da zadovolje zemlje koje su ostvarile samostalnost. Sobranje Makedonije donelo je specijalnu deklaraciju kojom se izjavljuje da Republika Makedonija prihvata kriterijume i da će garantovati prava manjinama saglasno sa Poveljom OUN. Arbitražna komisija, popularno nazivana Badenterovom komisijom, po imenu njenog predsednika Roberta Badentera, zaključila je da Republika Makedonija ispunjava sve uslove za međunarodno priznavanje. Zatim je usledilo priznavanje Republike Makedonije sa njenim ustavnim imenom od strane nekoliko država, među kojima su bile i stalne članice Saveta bezbednosti OUN. Međutim, s obzirom na nastali spor, Savet bezbednosti OUN preporučio je Generalnoj skupštini OUN da Republiku Makedoniju primi u članstvo sa referencom,²² tj. imenom koje je imala dok je postojala kao država u sklopu jugoslovenske federacije. Tako je 8. aprila 1993. godine Makedonija postala 181. član OUN.

Na kraju treba zaključiti da su slovenačke pluralističke prilike i tokovi krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina ostavili snažan politički uticaj u Makedoniji. Bez preterivanja treba konstatovati da je slovenački primer koji je, bez sumnje, prilično korišćen, pomogao osamostaljivanju i konstituisanju Republike Makedonije u samostalnu, suverenu i nezavisnu državu.

22 PJRM -Poranešna jugoslovenska republika Makedonija (na engleskom jeziku: FYROM).

LITERATURA

Ačkoska, Violeta. *Makedonija vo jugoslovenskata federacija : hronologija*. Skopje : Institut za nacionalna istorija, 2001.

Ačkoska, Violeta. Makedonskata historiografija pomeđu demokratizacijata i partizacijata 1991-2003. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 2004, XLIV, št. 2, str. 67-82.

Demidenko S.. *Političeskie partii Makedonii i diskussija po voprosam balkanskoj politiki*. Moskva : Rosijskij institut strategičeskih issledovanij, 1997.

Istorija na makedonskiot narod (kolektivni rad). Skopje : Institutot za nacionalna istorija, 2008.

Mirčeski, Spase. *Almanah na Republika Makedonija (hronologija: 1990-1997 godina)*. Skopje : Nova Makedonija, 1998.

Repe, Božo. Raspadot na Jugoslavija i položbata na Slovenija. *Glasnik* (Institut za nacionalna istorija, Skopje), 42, 1998, br. 2, str. 27-45.

Repe, Božo. *Rdeča Slovenija : tokovi in obrazi iz obdobja socijalizma*. Ljubljana : Sophia, 2003.

Uzunov, Krasimir i Caneva, Evelina. *Skok zad ogledaloto : Republika Makedonija - prvi izbori 1990-1992*. Sofija : Friedrich-Naumann-Stiftung, Centar za izsledvane na demokratijata, 1992.

Veljanovski, Novica. *Makedonija i Balkanot - dogovori i odnosi po Vtorata svetska vojna*. Skopje : Makedonska reč, 2007.

Veljanovski, Novica. Nezavisna Republika Makedonija (1991-2000). *Glasnik na Institutot za nacionalna istorija* (Skopje), 2000, br. 2, str. 7-18.

Vudvord, Suzan. *Balkanska tragedija : kaos i raspad posle hladnog rata*. Beograd : Filip Višnić, 1997.

Dr. Zeqirja Rexhepi

**ODJEK RAZVOJA
DEMOKRATSKIH
PROCESA U
SLOVENIJI
1989-90 GODINI
MEĐU ALBANCIMA**

Razvoj demokratskih procesa u Sloveniji primljen je sa velikim interesovanjem među Albancima koji su živeli na bivšem jugoslovenskom prostoru. To se odrazilo uglavnom na tri načina: u magazinima “Mladina” i “Alternativa” objavljeni su članci na albanskom jeziku, preko snažne svesti o tim procesima među Albancima koji su boravili na teritoriji Slovenije, do javnih nastupa i diskusija slovenačkih političara koje su pratili i koji su među njima naišli na poseban odjek. Opšta konstatacija je da su slovenačke demokratske težnje, počev od 1989. godine, ostavile jak utisak na Albance.

Želim izraziti svoje stavove o odjeku slovenačkih demokratskih procesa u periodu 1989-1990. godine na prostorima na kojima su živeli Albanci (Makedonija i Kosovo), na osnovu informacija i arhivskih dokumenata koje sam imao na raspolaganju.

Ako se postavi pitanje zašto su Albanci izrazili veliko interesovanje za ono što se dogodilo u Sloveniji, sledi odgovor da su demokratske procese, započete u Republici Sloveniji 1989. godine Albanci doživljavali kao jedinu nadu za regulisanje svog društveno-političkog pitanja. Dakle, ako bi slovenačke političke reforme za preuređenje federativne Jugoslavije bile uspešne, tada bi Albanci koji su godinama živeli u vanrednim uslovima, u novim demokratskim okolnostima, mogli ostvariti svoje ciljeve, kao što su:

- *pitanje nacionalnog prava u Jugoslaviji, što bi omogućilo parlamentarnu demokratiju;*
- *pitanje o ustavno-pravnom statusu Kosova, kao posebnoj jedinici federativne ili konfederativne Jugoslavije.*

Pokušaću povući paralelu između slovenačkog principa samoopredeljenja naroda 1989-1991. godine na čijem vrhu se nalazila jedna od važnih ličnosti slovenačke politike Milan Kučan i američkog principa samoopredeljenja, koji su Sjedinjene Američke Države, preko predsednika Vudroa Vilsona, pokušale nametnuti na konferenciji u Parizu 1919. godine. Američki princip samoopredeljenja naroda prisvaja duh porobljenih evropskih naroda, dok su u 1989. Slovenci osvojili simpatije albanskog naroda na bivšem jugoslovenskom prostoru.

Međutim, treba naglasiti da se početni odjek slovenačkih demokratskih procesa odnosi na prvu fazu, kada su Slovenci principijelno podržavali osnovne postulate jugoslovenske federacije i pokušavali nametnuti koncept samoopredeljenja kao princip za preuređenje jugoslovenske države, a u drugoj fazi, sa početkom pregovora za "treću Jugoslaviju", Albanci na Kosovu bili su potpuno uklonjeni iz tih pregovora, i zbog toga je odjek među njima počeo da slabi. Dalje, treba naglasiti da Albancima nije odgovaralo otcepljenje Republike Slovenije od Jugoslavije, zato što bi ono dovelo do slabljenja demokratskog fronta protiv krugova unitarne politike, čime bi se položaj Albanaca u Jugoslaviji još više pogoršao.

Treba istaći da se začeci demokratskih pokreta najpre javljaju među Albancima u bivšoj Jugoslaviji, a poznato je da su oni započeti još 1981. godine i trajali su sve do raspada jugoslovenske federacije. Do tih začetaka došlo je upravo iz dva razloga. Prvo, u različitim evropskim zemljama živeli su i radili u velikom broju Albanci iz bivše Jugoslavije, a većina njih bavila se društveno-političkim aktivnostima. Drugo, većina albanskog stanovništva u bivšoj Jugoslaviji nije podržavala jugoslovenski komunistički sistem (sem dela albanske komunističke nomenklature) smatrajući ga sistemom koji ograničava ravnopravnost albanskog naroda u SFRJ.

Dakle, akumulirana negativna energija javnog mnjenja naših sugrađana u inostranstvu, kao i mržnja protiv jugoslovenskog komunističkog režima inicirali su izvesne događaje proleća 1981. godine, kada je nastala parola „Republika Kosovo”.¹ Jugoslovensko rukovodstvo je te događaje ocenilo kao kontrarevoluciju – rušenje društveno-političkog poretka Jugoslavije. Član Predsedništva CK SKJ Stane Dolanc, 6. aprila 1981. godine, rekao je: ”Mogu reći da slogan ’Kosovo-Republika’ smatramo ne samo nacionalističkim sloganom, već direktno kontrarevolucionarnim.”² Pomenuta konstatacija o kontrarevoluciji i rušenju društveno-političkog poretka Jugoslavije, dala im je pravo na zaključak da su demokratski pokreti u Jugoslaviji najpre započeti među Albancima, jer se isto (kontrarevolucija i rušenje društveno-političkog poretka), dogodilo osam godina kasnije u celoj istočnoj i jugoistočnoj Evropi.

Pretpostavimo da su događaji 1981. godine među Albancima na Kosovu bili pravilno ocenjeni, znači u tom slučaju Kosovo bi dobilo status republike u okviru federativne Jugoslavije, tada bi koncept unitarističke Jugoslavije pripadao istoriji – u tom slučaju u Jugoslaviji bi se stvorila ravnoteža naroda i federalnih jedinica, što bi se odrazilo i u saveznim institucijama, drugim rečima, sačuvala bi se jugoslovenska federacija.

Međutim, osnovna razlika između albanskog demokratskog pokreta 1981. godine i slovenačkog demokratskog pokreta nastalog 1989. nalazi se u činjenici da se albanski pokret javio u istorijskom periodu kada međunarodne okolnosti nisu išle u korist Albanaca (i dalje je trajao hladni rat, a Josip Broz – vodeći autoritet federativne Jugoslavije – upravo je preminuo). Dakle, slovenački demokratski pokret nastao je upravo u periodu kada su međunarodne okolnosti bile u korist Slovenije (mislim na reforme Mihaila Gorbačova u SSSR-u, rušenje komunističkog sistema u Istočnoj Evropi, pad Berlinskog zida...).

Takođe, postavlja se pitanje zašto su baš događaji iz 1981, a ne oni koji su im prethodili bili toliko uticajni u društveno-političkom životu u bivšoj Jugoslaviji. Odgovor je više nego očigledan: zato što su događaji 1981. godine promenili istoriju, ali harač koji su plaćali Albanci bio je veoma visok. Na osnovu platforme kontrarevolucije, jugoslovensko rukovodstvo ne samo što je ugušilo demokratske snage u Jugoslaviji, već je na nesvestan način otvorilo put unitarističkim krugovima, koji su vodili Jugoslaviju u suprotnom smeru u odnosu na demokratske procese koji su se odvijali u istočnoj i jugoistočnoj Evropi, u periodu 1989/90. godine.

Dok je Kosovo bilo ugušeno, istorijska uloga lokomotive razvoja demokratskih procesa pripada Sloveniji, tj. slovenačkom briljantnom rukovodstvu. Dakle, Republika Slovenija istorijski će ostati vođa demokratskih procesa u periodu

1 E vërteta mbi Kosovën dhe shqiptarët në Jugosllavi, str. 474.

2 Hoti, *Filozofia politike e çështjes shqiptare*, str. 76.

raspada jugoslovenske države. Slovenija je zato danas ne samo nezavisna, nego je deo velike evropske porodice, dok su sve ostale bivše federalne jedinice Jugoslavije još uvek vrlo daleko od tih procesa. Slovenački demokratski proces, po mom uverenju, podstaknut je od strane antidemokratskog procesa koji se razvio u Srbiji. Podrazumeva se da se sve to razvijalo unutar političkih struktura SKJ, u vlasti.

Glavni čvor u Jugoslaviji osamdesetih godina bilo je Kosovo, oko kojeg se vrtela cela jugoslovenska kriza, koja je krajem osamdesetih godina dostigla vrhunac, u vezi sa tim bile su i promene Ustava jugoslovenske federacije, koje bi dovele ili do opstanka ove države ili do njenog raspada. Istorijski događaji pokazali su da jugoslovenska federacija, kao veštačka tvorevina Versajskog dogovora, nije mogla preživeti raspad komunističkog sistema.

Na Kosovu se u osamdesetim godinama pokušavalo naći rešenje preko takozvanog Jugoslovenskog programa za zaustavljanje iseljavanja Srba i Crnogoraca sa Kosova. Realizacija ovog programa iziskivala je ogroman trud i preduzimanje brojnih mera. Očigledno se vršio veliki pritisak na Albance, posebno nad institucijama vlasti Kosova, što bi za posledicu imalo promenu Ustava SR Srbije i ostvarilo bi takozvano jedinstvo Srbije. U tom duhu, u Brezovici na Kosovu 21. marta 1988. godine održan je sastanak sa republičkim i pokrajinskim sekretarima unutrašnjih poslova, na kome je pored ostalog razmatran i utvrđen Program zajedničkih mera i aktivnosti Službe javne i državne bezbednosti RSUP SR Srbije i PSUP SAP Vojvodine i SAP Kosova, a istovremeno je 1987. razmatran Izveštaj o realizaciji programa zajedničkih mera i aktivnosti.³

U ovom policijskom dokumentu jasno se može videti kako Jugoslavija i ne razmišlja o novim procesima koji se odvijaju u zemljama Istočne Evrope. Naprotiv, Jugoslavija se još više zatvara i pojačava granice, posebno granicu prema Albaniji. U pravcu hermetičkog zatvaranja kao posebnog programskog zadatka je bila predviđena izgradnja sistema operativnog obezbeđenja državne granice prema NSR Albaniji, u cilju blagovremenog otkrivanja kanala za ilegalni ulazak u našu zemlju saradnika ili pripadnika Sigurimija i unošenje eksploziva i oružja.⁴

Pored hermetičkog zatvaranja granice sa Albanijom, PSUP SAP Kosova dobija zadatak da se kontinuirano angažuje na prikupljanju podataka i informacija o svim slučajevima nepoštovanja zabrane kupoprodaje nekretnina, kojima se podstiče iseljavanje Srba i Crnogoraca, i preduzima mere u okviru svojih zakonskih ovlašćenja za sprečavanje tih pojava.⁵

Ovaj zadatak, preko sprečavanja iseljavanja Srba i Crnogoraca, stvorio

3 ДАРМ, К 4/13-88, Savezni sekretarijat za unutrašnje poslove, 10. 6. 1988. (Strogo poverljivo), Republički sekretar za unutrašnje poslove, drug Tomaž Ertl, Ljubljana.

4 Isto.

5 Isto.

je takvu psihološku klimu da je život na Kosovu postao nepodnošljiv. Za realizovanje tog zadatka angažovani su samo PSUP SAP Kosovo, RSUP SR Srbije, SR Makedonija i SR Crne Gore (sve antialbanski nastrojene institucije, Z. R.), što je dovoljan pokazatelj da među rukovodećim organima državne bezbednosti, savezne institucije nisu bile poželjne u realizaciji ovim delikatnih zadataka. Istovremeno, u vezi sa informacijama, kao rezultat organizovanih i koordiniranih mera u periodu od aprila 1987. do marta 1988. godine otkriveno je i sprečeno delovanje ilegalne neprijateljske organizacije Marksisti-lenjinisti, formirane 1982. godine, koja je brojala 14 članova, i jedne grupe na području Kičeva i okoline, koju je sačinjavalo 12 lica.⁶

Sa druge strane, treba istaći da ih u ovom periodu, kada je SAP Kosovo još uvek bila konstitutivni element federacije, srpsko rukovodstvo priklanja svojoj politici prema Kosovu, i druge federalne jedinice sa svojim delom bezbednosnih snaga. Znači, radi izvršavanja dela zadataka u sklopu odluke Predsedništva SFRJ obrazovan je Združeni odred policije, koji u SAP Kosovo boravi od 25. oktobra 1987. godine. Na osnovu te informacije saznajemo da u sastavu ovog odreda boravi 1.011 policajaca i starešina iz svih socijalističkih republika i SAP Vojvodine, izuzev SR Makedonije, koje su bile predviđene za sastav u narednoj (petoj) smeni. U vezi sa tim postoje precizni podaci o učešću policajaca iz republika i pokrajine Vojvodine. U prvoj smeni bilo je 300 pripadnika Brigade milicije SSUP, u drugoj ukupno 250, 116 radnika iz SAP Vojvodine, 86 iz SR Bosne i Hercegovine i 48 iz Brigade milicije SSUP, u trećoj smeni od ukupno 249, iz SR Hrvatske bilo je 118, SR Srbije 87 i 46 iz Brigade milicije SSUP, u četvrtoj smeni (na Kosovu od 23. aprila 1988. godine) bilo je 112 radnika iz SR Crne Gore, 84 iz SR Slovenije i 16 iz Brigade milicije SSUP – ukupno 212 policajaca.⁷

Iz ovog dokumenta može se jasno videti ne samo nepoverenje prema legalnim organima vlasti na Kosovu, već postepeno preuzimanje kompetencije tih organa. Tako npr. u ovom dokumentu piše: „Radna grupa je skoro u svim organima unutrašnjih poslova SAP Kosova izvršila uvid u predmete krivičnih dela i prekršaja u kojima su učestvovala lica različite nacionalne pripadnosti... dok je zajednička stručna ekipa RSUP SR Srbije i PSUP SA Kosova izvršila uvid u rad organa unutrašnjih poslova na području SAP Kosova.“⁸

Kakvo je bilo stanje u zajedničkoj partiji – Savezu komunista Jugoslavije (SKJ), a prema tome i stanje u zajedničkoj državi (Jugoslaviji) u drugoj polovini 1988. godine, u jeku raspada komunističkog sistema u Istočnoj Evropi, može se sagledati i na osnovu informacija aktuelne bezbednosne situacije u Jugoslaviji, od septembra 1988. godine. U ovom dokumentu Saveznog sekretarijata unutrašnjih

6 Isto.

7 Isto.

8 Isto.

poslova ističe se dugotrajno zaoštavanje odnosa, konfrontacije i nejedinstvo u Savezu komunista i njegovom rukovodstvu. Novi procesi, koji su već intenzivno bili započeti na tlu Jugoslavije, okarakterisani su kao neprijateljsko delovanje unutar Jugoslavije, kao npr. direktno zagovaranje komadanja Jugoslavije na "veliku Srbiju", "samostalnu državu Hrvatsku", separatnu Sloveniju, podela SR Bosne i Hercegovine itd.⁹ Ova informacija je veoma važna, jer svi ti događaji koji su se odvijali u Jugoslaviji jasno potvrđuju da su Kosovo i Albanci bili samo povod za preuređivanje Jugoslavije po novim principima, u skladu sa željama rukovodstva Srbije na čelu sa "srpskim voždom" – Slobodanom Miloševićem, koji je predstavljao unitarističke krugove, koncept sasvim suprotan osnovnim principima na kojima se temeljila jugoslovenska federacija.

U periodu 1989/90. godine u Jugoslaviji se formiraju razna društva, kao npr. Odbor za zaštitu ljudskih prava iz Ljubljane, Odbor za zaštitu slobode i misli izražavanja iz Beograda, što je predstavljalo početnu fazu stvaranja opozicije u Jugoslaviji. Treba istaći da su novi događaji bili kompatibilni sa evropskim procesima i opštom klimom koja je preovladavala u Istočnoj Evropi, međutim, u Jugoslaviji organi vlasti pokazuju veliku nervozu i netrpeljivost prema novim procesima. Zato se svi ti događaji koji se odvijaju van kontrole SKJ ocenjuju kako neprijateljsko delovanje. Ovo potvrđuje činjenicu da konzervativno-dogmatska politička struktura u Savezu komunista Jugoslavije, koja vlada institucijama sistema, apsolutno nije spremna da prihvati političku opoziciju. Organizacije i društva koja se formiraju u Jugoslaviji budno su praćena od strane državnih bezbednosnih organa. Iz dokumenta Saveznog sekretarijata unutrašnjih poslova saznajemo za susret M. Milića i V. Šeksa u Beogradu, koji su predložili Đilasu (što je on prihvatio) da se uskoro sastane jedna grupa koja bi izašla sa, kako su rekli, jednim jugoslovenskim programom, odnosno zauzeli stavove o daljem razvoju Saveza komunista Jugoslavije.¹⁰

Znači, u jesen 1988. godine, stavljeni su u stanje pripravnosti svi mehanizmi najviših bezbednosnih institucija Jugoslavije, koje je očigledno kontrolisalo srpsko rukovodstvo, i budno se prati sve što nije po njihovom programu. Napada se međunarodni faktor i sve međunarodne organizacije koje su formirane na tlu Jugoslavije sa namerom da potpomognu izlazak iz krizne situacije u kojoj se našlo jugoslovensko društvo, preko komunističkog sistema, (to se dogodilo i Jugoslovenskom komitetu međunarodne helsinške federacije). Aktivnost međunarodnih organizacija tretira se kao aktivnost nacionalista i desničara u okviru kvazihumanitarnih organizacija.

9 ДАРМ, Savezni sekretarijat za unutrašnje poslove (Strogo poverljivo), Informacija..., Beograd, septembar, 1988 godine.

10 Isto.

Teška društveno-politička situacija u Jugoslaviji pripisuje se aktivnosti američke obavestajne službe u saradnji sa emigracijom i unutrašnjim neprijateljem, koji zagovaraju raspad Jugoslavije. Bezbednosni organi imaju saznanja o Franji Tuđmanu, koji je u tom periodu boravio u Kanadi, gde je, pored ostalog, održao niz predavanja o nacionalnom pitanju u SFRJ, o Stjepanu Radiću itd., dok u SR Nemačkoj, pored ovih saznanja, treba da počne štampanje knjige Vladimira Šeksa, takođe po diktatu emigracije.¹¹

U ovom dokumentu Saveznog sekretarijata za unutrašnje poslove, isto tako nije se moglo zaobići Kosovo, pa mu se posvećuje ogroman prostor. Navodi se da je u SAP Kosovu već duže vreme stanje bezbednosti loše, u novijem periodu ono se menja odnosno pogoršava, takoreći, iz dana u dan. O stanju na Kosovu govori se na sledeći način: "Albanski nacionalisti i separatisti krenuli su u novu ofanzivu, što je najverovatnije rezultat aktivnosti u vezi sa ustavnim promenama u Jugoslaviji, a posebno zahtevima da se ustavno regulišu odnosi u SR Srbiji."¹² Ističe se da su nađeni novi pamfleti, čija je poruka u suštini ista – ne traže Kosovo-republiku, već u sustavu Albanije.¹³

Jasno se može videti da komunistički režim u Jugoslaviji, posebno njegov konzervativni deo, ne shvata da se približava istorijski trenutak raspada komunističkog sistema, ne samo u Jugoslaviji nego i celoj Istočnoj Evropi i Sovjetskom Savezu. Krivica za tešku situaciju u Jugoslaviji pripisuje se stranom faktoru, a posebno albanskom pokretu u Jugoslaviji, koji se u tom periodu grčevito bori za minimum nacionalnih ljudskih prava.

U ovom periodu vrši se pritisak preko takozvanih mitinga istine, koji su u suštini organizovani pokreti srpskog rukovodstva za rušenje onih legalnih vlasti federalnih jedinica koje nisu bile po njihovom „ukusu“. Tako u oktobru 1988. godine saznajemo za rušenje crnogorskog rukovodstva preko „specijalne informacije“ Saveznog sekretarijata unutrašnjih poslova od 8. oktobra 1988. godine, čime se propagiralo sve ono što je izrečeno na velikom skupu u Titogradu.¹⁴

Dvanaestog oktobra 1988. godine održana je 22. sednica CK SK Slovenije. Na tom sastanku date su ocene o najbitnijim pitanjima, između ostalog govorilo se o tome – kako Slovenija gleda na sva zbivanja u Jugoslaviji. Završni dokument sadrži informacije o stavovima CK SK Slovenije, i sa njegovom sadržinom upoznaje se predsedništvo CK Saveza komunista Jugoslavije, predsedništva centralnih komiteta SK republika i pokrajina, kao i organizacije SKJ u JNA.¹⁵

11 Isto.

12 Isto.

13 Isto.

14 ДАРМ, 1.427.528.30/326/328, Savezni sekretarijat za unutrašnje poslove (Samo za lično informisanje), Specijalna informacija, 8. oktobar 1988. godine.

15 ДАРМ, 1.427.529.52/472, Централен комитет на СК Словенија, Председателство, Бр. 02-80/7, 13. 10. 1988. год. До Председателството на Централниот Комитет на Сојузот на Комунистите

Događaje koji su se odvijali do tog trenutka u Jugoslaviji, slovenački komunisti su okarakterisali kao kritične i veoma složene. Zajedničkim imeniocem ovih opštih prilika smatran je osećaj ugroženosti i straha, kao i odsustvo inicijative socijalističkih sila, uključujući i Savez komunista. Sastavni deo napora da se sačuva moć reforme jeste odlučnost u pružanju otpora pretnjama i težnji ka legalizaciji, kao i proglašenju vanrednog stanja. Ta težnja može se razumeti kao pokušaj da se nametnu rešenja do kojih se moralo doći legalnim, ustavnim i demokratskim putem. Pored toga, posebno zabrinjava činjenica da se razmišljalo o uspostavljanju vanrednih mera i težilo njima, a one bi u suštini ugrozile ljudska prava i otvorile vrata birokratskoj samovolji, što je dolazilo od institucija sistema koje su bile odgovorne za njihovo efikasno, uspešno i zakonsko delovanje.¹⁶

Iz prethodno pomenutog može se jasno sagledati politička situacija u tadašnjoj Jugoslaviji. Za komunističku organizaciju SR Slovenije bile su prihvatljive samo odluke donesene u skladu sa Ustavom, a nikako one koje bi izazvale vanredno stanje.

Povod za reagovanje slovenačkih komunista, između ostalog, bili su i događaji u Crnoj Gori, gde je 7. oktobra 1988. godine okupljanjem građana iz različitih krajeva počeo proces obaranja vodećih ljudi te federalne jedinice.¹⁷ Treba naglasiti da je u vreme ovih dešavanja u Crnoj Gori, predsedništvo CK SK Slovenije podržalo nastojanja CK Saveza komunista Crne Gore i Predsedništva SR Crne Gore u rešavanju problema legalnim putem i preko legalnih institucija. Međutim, u međuvremenu stigla je i reakcija Predsedništva SR Srbije i CK SK Srbije, preko poruke čija je sadržina i ton suštinski potvrđivala da unutar Savez komunista Jugoslavije postoje dva različita shvatanja opstanka i razvoja, kako se govorilo, "naše socijalističke samoupravne višenacionalne zajednice i uloge Saveza komunista Jugoslavije u društvu i društvenim odnosima".¹⁸

U svom pismu slovenački komunisti jasno stavljaju do znanja da CK Saveza komunista Slovenije potencira potrebu za daljim naporima kada je reč o ostvarivanju ciljeva da u Jugoslaviji preovlada logika zajedničkog života naroda i narodnosti. U republikama i pokrajinama moguće je izvršiti promene samo na osnovu dogovora i usaglašavanja interesa u vezi sa zajedničkim životom u federativnoj državi, saglasno sa tadašnjim ustavnim uređenjem, a nikako

na Југославија, до Председателствата и Комитетите на Републичките и Покрајинските организации на СК и на организациите на СКЈ во ЈНА.

16 Isto.

17 ДАРМ, 1.427.528.30, Savezni sekretarijat za unutrašnje poslove, Specijalna informacija, 8. oktobar 1988. godine.

18 ДАРМ, 1.427.529.52/472, Централен комитет на СК Словенија, Председателство, Бр. 02-80/7, 13. 10. 1988. год. До Председателството на Централниот Комитет на Сојусот на Комунистите на Југославија, до Председателствата и Комитетите на Републичките и Покрајинските организации на СК и на организациите на СКЈ во ЈНА.

proglašavanjem ili jednostranim nametanjem stavova i pogleda. Bio je to principijelni stav slovenačkih komunista, koji su želeli da sačuvaju zajedničku državu, ali nikako preko unitarnog koncepta ili centralizovane države. Dalje, CK Saveza komunista Slovenije istakao je da se izlazak iz krize ne može ostvariti preraspodelom nadležnosti društveno-političke zajednice odnosno njihovih organa, i njihovim koncentrisanjem na saveznom nivou, već donošenjem zakona koji se tiču ekonomije, demokratizacije i racionalizacije političkog sistema.¹⁹ Jasno se vidi da je Republika Slovenija apsolutno bila protiv tendencije da se menja način odlučivanja na nivou saveznih institucija. Isto tako, slovenački komunisti su stavili do znanja da su neprihvatljivi predlozi o izmenama načina donošenja odluka, međusobnih odnosa među saveznim organima i postupaka za promenu Ustava SFRJ, kao i stav da Skupština SFRJ treba da utvrđuje izbor članova Predsedništva SFRJ. U vezi sa gledištima o zastupljenosti u Predsedništvu SFRJ, slovenački komunisti imaju jasan i precizan stav da republike odnosno autonomne pokrajine moraju samostalno odlučivati o tome ko će ih zastupati u Predsedništvu SFRJ.

CK SK Slovenije ima jasan stav i u vezi sa kosovskom krizom, smatrajući da se ona može prevazići isključivo demokratskim procesima. Pored toga, nacionalni konflikt na Kosovu može se rešiti samo demokratskim sredstvima i metodama za uspostavljanje i učvršćivanje pravne države, stvaranjem uslova za demokratski dogovor. Slovenačka principijelnost ide u prilog i drugim republikama i pokrajinama koje žele da sačuvaju nezavisnost u odlučivanju, kao i veća prava u saveznim institucijama. Ta principijelnost je od posebnog značaja za Kosovo i Albance, pa zato i nije čudno što kod njih slovenački stavovi nailaze na snažan odjek.

Slovenački zvaničnici su javno, kontaktirajući sa stranim predstavnicima, počeli da pokazuju žestok otpor protiv srpske unitarističke politike koja pokušava da se nametne u celoj Jugoslaviji.²⁰ Od januara 1989. godine, slovenačko rukovodstvo SK pokušava da otvori izvesna pitanja o demokratizaciji društveno-političkog uređenja Jugoslavije, ali njihovi naponi nisu naišli na podršku drugih federalnih jedinica. Umesto toga, koncept za federalizaciju SK suočio se sa antikonceptom – jedinstva SKJ. Nije potrebno mnogo razmišljati da bi se utvrdilo da su to bile konzervativne snage unutar SKJ, koje su pokušale zadržati *status quo* - prigušivanje slobode govora i svih drugih alternativa, što je išlo u prilog unitarnim krugovima i srpskom rukovodstvu. O svemu tome govorilo se na 20. Plenumu CK SKJ. Na tom skupu vođa slovenačkih komunista Milan Kučan, između ostalog je naveo: "Jugoslavija može biti samo demokratska, socijalistička

19 Isto.

20 *Flaka e vellazerimit*, Pohime dhe vlerësime të papranueshme, Shkup, 25. janar 1989, str. 1.

i federalna ili je neće biti.”²¹ Do tog momenta, tako javno, nešto slično nije rekao niko drugi, naročito na nekom višem forumu SKJ. Na prostoru gde žive Albanci, javni nastup Milana Kučana budi veliko interesovanje, jer su oni dugo bili suočeni sa nedemokratskom, nefederativnom i nesocijalističkom Jugoslavijom, i zato je njegov nastup probudio među Albancima veliku nadu da će se nešto promeniti. Na albanskim prostorima (posebno na Kosovu), pritisak Saveza komunista Jugoslavije doveo je do vrhunca strpljenja, tako da su ove promene Albanci očekivali više od ostalih naroda i narodnosti u Jugoslaviji.

Sa druge strane, na Kosovu se primenjuje *Program rada* Državne bezbednosti, koja je imala zadatak da drži pod kontrolom ceo albanski narod u Jugoslaviji uoči promena Ustava Srbije. Treba napomenuti da u ovom periodu Služba državne bezbednosti Jugoslavije na Kosovu koordinira svoj rad isključivo sa bezbednosnim službama SR Crne Gore, SR Makedonije, SR Srbije i SAP Kosovo – znači sa svim službama koje su bile bliske srpskom rukovodstvu²² i koje nisu uživale bilo kakvo poverenje Albanaca.

Februara 1989. godine u Sloveniji, u poređenju sa drugim federalnim jedinicama, reforme političkog sistema su napredovale. Tog meseca 1989. godine pojavila se prva politička stranka, kao alternativa SK - Socijaldemokratska stranka Slovenije. Program te stranke nudio je novu Jugoslaviju – “treću, Jugoslaviju” koja će se razvijati prema primeru razvijenijih zemalja u Evropi.²³

Dok se u Sloveniji pojavljuju pluralističke ideje, na prostorima gde žive Albanci (Kosovo i Makedonija) Albanci se suočavaju sa sasvim suprotnom situacijom. Na Kosovu je bio aktuelan štrajk rudara u “Starom Trgu”,²⁴ gde su rudari u podzemnim galerijama, na dubini 600-800 m na taj način pokušali da zaštite osnovne principe federativne Jugoslavije.²⁵

Štrajk rudara “Starog Trga” veoma je važan istorijski trenutak. Tada se očekivalo da će se probuditi svest radničke klase i ostalih rudara širom Jugoslavije koja je izostala, a štrajk su podržali samo Republika Slovenija odnosno Savez sindikata Slovenije i slovenačko predsedništvo. U izjavi Saveza sindikata Slovenije kaže se: “Izražavamo ljudsku solidarnost sa rudarima i protestujemo protiv ponašanja bez prihvatanja odgovornosti od strane državnih i političkih organa koji na taj način izbegavaju problem.”²⁶

Rezultat burnih događaja na Kosovu i u Jugoslaviju nameće pitanje da li su procesi mogli teći u pravcu koji su zahtevali Slovenci. Po mom ubeđenju, odgovor

21 *Flaka e vellazerimit*, Gjithnjë e më larg Evropës dhe Marksit, Shkup, 1. shkurt 1989, str. 6.

22 ДАРМ, Savezni sekretarijat za unutrašnje poslove, Služba državne bezbednosti (Državna tajna), Program rada..., Beograd 1989.

23 *Flaka e vellazerimit*, Opozitë e pare zyrtare ndaj LK, 19. shkurt 1989, str. 3.

24 Maliqi, *Nya e Kosovë*, str. 253.

25 *Flaka e vellazerimit*, Situatë shumë e rëndë në mbarë Kosovën, 26. shkurt 1989, str. 1.

26 *Flaka e vellazerimit*, Solidarizim me minatorët, 26. shkurt 1989, str. 1.

je ne, jer se situacija u Jugoslaviji odvijala u suprotnom pravcu. U narednim danima februara, u Beogradu je organizovan veliki miting (28. februara 1989), na kojem su demonstranti zahtevali ostavku člnika SKJ, koje su smatrali preprekom za realizaciju projekta unitarne jugoslovenske države (Stipe Šuvara, predsednika CK SKJ, i Štefana Korošeca, sekretara CK SKJ). Sve ovo se dogodilo pod pokroviteljstvom predsednika Predsedništva SFRJ, Raifa Dizdarevića, koji je saopštio demonstrantima da je naredio sprovođenje posebnih mera za zaštitu ustavnog poretka, javnog reda, i lične bezbednosti.²⁷

U vreme kada je predsedništvo Jugoslavije donelo odluku o uspostavljanju vanrednog stanja na Kosovu (1. mart 1989), u Ljubljani je 26. februara 1989. godine, u "Cankarjevom domu" održan miting protiv primene vanrednog stanja. Na tom mitingu, za *mir i suživot na Kosovu*, prisustvovalo je oko 2.000 građana. Na pomenutom skupu održali su govore Milan Kučan i Jože Smole. Jože Smole je tada, između ostalog, izjavio: "Albanci u Jugoslaviji su u sličnom položaju kao Jevreji, napomenuvši da je iz tog razloga Savez omladine Slovenije nosio obeležje s Davidovom zvezdom i natpisom 'Kosovo - moja dežela'." U duhu protivljenja vanrednom stanju, u roku od jednog dana (27. februara 1989), oko 500.000 građana Republike Slovenije potpisali su peticiju.²⁸

Međutim, kumstvo između rukovodstva Srbije i rukovodstva SFRJ (osim Slovenije) imalo je nameru da vrši pritisak na jugoslovensku javnost pred usvajanje amandmana na Ustav Republike Srbije (28. marta 1989), sa težnjama ka uništenju autonomije Kosova i Vojvodine, što je bilo protivno bilo kojoj pravnoj i ustavnoj logici.²⁹ Ovo kumstvo je zabeleženo i na vanrednom sastanku Skupštine SFRJ, gde je član Predsedništva SFRJ, Lazar Mojsov, javno izašao sa takozvanim *Štabskim dokumentom* (Dokument istine akcije štaba), koje je u stvari bilo falsifikovano pismo, sa namerom da predstavi atmosferu u Jugoslaviji u kojoj su Albanci, navodno, ti koji žele uništiti saveznu Jugoslaviju, dakle opravdati vanredno stanje na Kosovu.³⁰

Dr Agim Vinca, redovni profesor na Univerzitetu u Prištini, pisac i poznati albanski intelektualac, 28. marta 1989. godine, na dan kada je održan sastanak Skupštine Srbije za ustavne promene, zadržan je oko 20 sati na informativnom razgovoru u Sekretarijatu unutrašnjih poslova u Prištini. Profesor Vinca između ostalog ističe: "U džepu košulje nosio sam vizit-kartu jednog slovenačkog novinara, s kojim sam se sreo na sastanku u Prištini. Posle sastanka u 'Cankarjevom domu', gde su slovenački intelektualci podržavali zahteve rudara Trepče, to je predstavljalo opasnu stvar i kazneno delo. Da je srpska policija utvrdila da je ja

27 *Flaka e vellazerimit*, Miting protestues në Beograd, 1. mars 1989, str. 1.

28 *Liria*, nr. 7, mars 1990, Ljubljana.

29 *Flaka e vellazerimit*, U shpall Kushtetuta e RS të Serbisë, 29. mars 1989, str. 1.

30 *Flaka e vellazerimit*, Nga greva passive deri në kryengritje të armatosur, 3. mars 1989, str.1-2.

posedujem, mogao sam ozbiljno nastradati. Zato sam morao da sakrijem vizit-kartu, u stvari da je uništım kada mi je to najbrže bilo omogućeno. To je manje-više bila 'demokratija' u to vreme na albanskim prostorima bivše Jugoslavije."³¹

Za razliku od Republike Slovenije koja se izjasnila protiv vanrednog stanja na Kosovu, u Republici Makedoniji, naprotiv, uveliko se propagira vanredno stanje. Organizovana je velika podrška, kako studenata i zaposlenih na skopskom univerzitetu, tako i drugih organizacija i pojedinaca.

Na promene Ustava SR Srbije, uprkos tome što se njima ograničavaju prava SAP Kosovo i SAP Vojvodine, i pored kršenja ustavnih načela SFRJ, u SR Makedoniji gleda se kao na pozitivan čin, pa se prema tome i osuđuje revolt Albanaca.

U SR Makedoniji, odmah posle albanskog revolta na Kosovu protiv promena Ustava, 29. marta 1989. specijalno se održava proširena sednica Predsedništva CK Saveza komunista Makedonije, koji kratkovidno staje na stranu Slobodana Miloševića i srpske politike za unitarni koncept jugoslovenske države. Iz zapisnika sa tog sastanka može se videti pogrešna politika koja je vođena od strane rukovodećih organa Saveza komunista Makedonije. U ovom dokumentu se kaže: "Predsedništvo ocenjuje da su demonstracije u SAP Kosovo deo ukupne neprijateljske aktivnosti sa pozicija albanskog nacionalizma i separatizma, da eskaliraju, odvijaju se u kontinuitetu sa novembarskim i februarskim događajima i predstavljaju teži oblik neprijateljskog delovanja u odnosu na demonstracije 1981. godine. Reč je o smišljeno organizovanom masovnom i agresivnom neprijateljskom delovanju od pozicije albanskog nacionalizma i separatizma sa elementima oružane pobune, direktno usmerenom protiv ustavnog poretka i integriteta zemlje, čije je delovanje organizovano sa ciljem destabilizacije Jugoslavije, rušenja njenog teritorijalnog integriteta i otcepljenja delova u kojim žive pripadnici albanskog stanovništva i njihovo pripajanje Albaniji u granicama takozvane Velike Albanije."³²

Očigledno je da su u ovom migu istorije Makedoniju predvodili komunistički kadrovi koji su se veoma plašili srpskog rukovodstva na čelu sa Slobodanom Miloševićem, bili su potpuno antialbanski nastrojeni i nisu imali bilo kakvu viziju o potonjim procesa koji će se odvijati u Jugoslaviji i široko zahvatiti Evropu. Znači, u Republici Makedoniji nastavlja se sa starom logikom, uprkos činjenici da je ona u suprotnosti sa interesima same Republike Makedonije. Makedonski komunisti ocenjuju da je protivljenje promenama kosovskog ustava od strane Albanaca kontrarevolucionarni čin koji izaziva veliko ogorčenje komunista,

31 Izjava prof. dr Agima Vinca - redovnog profesora na Filološkom fakultetu Univerziteta u Prištini.

32 ДАРМ, 1.427.536.61/422. Записник од стодвадесет и третата (проширена) седница на Председателството на ЦК СКМ, одржана на 22 март 1989 год.

radnih ljudi i građana SR Makedonije, osudu i ogorčenost zbog toga što implicira destabilizaciju odnosa i zemlje i ugrožavanje njenog integriteta.

U Republici Makedoniji, komunističko konzervativno rukovodstvo nikako nije moglo da shvati da je komunistički sistem pred samim krajem, da dolazi novo vreme, period novih vrednosti demokratskog pluralističkog sistema. Nove ideje iznesene u raznim javnim glasilima koja nisu bila pod kontrolom sistema isto tako su neprihvatljiva za komunističko rukovodstvo Makedonije. Na primer, javna glasila "Danas", "Rilindja", "Delo" manipulišu informacijama u vezi sa makedonskim komunistima, iskrivljuju dokaze i sl. sa ciljem podsticanja snaga koje nastupaju sa pozicija albanskog nacionalizma i separatizma ("Mladina" direktno podstiče i javno podržava albanski nacionalizam).

Koliko se smatra opasnim širenje demokratskih ideja Slovenije 1989. godine može se videti iz sledećih argumenata koje je u to vreme zabeležio jedan novinar: "Sedamnaestog marta 1989. godine, slovenački novinari 'Mladine' Marjan Horvat i Adrijano Kiršin, kao i novinarka Radio Ljubljane Tanja Barašin bili su u mom gradu Tetovu sa namerom da se upoznaju sa izvornim informacijama o strogim reakcijama Omladinske organizacije SK, na čijem čelu je bio Zoran Tomić, u vezi s novinskim člankom 'Dva Albanca - tri partije', objavljenom u 'Mladini'. O realnosti u Tetovu, slovenački novinari su dobili informacije od nekoliko popularnih ličnosti iz mog grada, koje su u to vreme bile isključene iz SKJ (Miftar Ziberi, Mitat Emimi i Habil Behdžeti)." Tokom posete, gosti iz Ljubljane podelili su opremu (dvoglavni orao i slogane pisane na srpskom i albanskom jeziku "Kosovo - moja domovina" i "Život dajemo - Kosovo ne dajemo"). Isti novinari takođe su održali još jedan sastanak u Kičevu, sa predsednikom Omladinske organizacije SK Mladenom Vančoskim, od kojeg su tražili veći plasman časopisa "Mladina" u Kičevu. Međutim, predsednik Vančoski je odgovorio: "To što tražite je nemoguće, pre svega zbog lažnih i provokativnih članaka koje objavljuje 'Mladina'."³³ Da ne bi ostalo na tome, spisima u vezi sa "Mladinom" baviće se i Republička konferencija Socijalističkog saveza u Makedoniji, koja šalje pismo rukovodstvu Socijalističkog saveza Slovenije. U Tetovu se ide još dalje, ne samo što se kažnjava ponašanje slovenačkih novinara, nego javni tužilac Opštinskog suda u Tetovu zahteva proceduralni postupak protiv novinara "Mladine" i Radio Ljubljane.³⁴

Treba istaći da je Savez komunista SR Makedonije za vreme društvenih promena u Jugoslaviji igrao dvojnu ulogu u vezi sa preuređenjem Jugoslavije. SK Makedonije u periodu pred promene Ustava SR Srbije otvoreno je podržavao stranu srpskih krugova koji su se zalagali za unitarnu Srbiju (znači suprotno od SR Slovenije), posle tih promena, kasnije, njihovi stavovi se razlikuju od stavova

33 *Flaka e vellazerimit*, Një mision provokues, 22. mars 1989, str. 7.

34 *Flaka e vellazerimit*, Mlladina provokon dhe fyen, 22. mars 1989.

slovenačkih komunista. To se može videti iz dokumenta označenih kao *Ocene i stavovi Centralnog komiteta Saveza komunista Makedonije*, čiji je sastanak održan u Skoplju 9. maja 1989. godine. U tom dokumentu, pod tačkom 5 kaže se: "Savez komunista Makedonije naglašava da je jugoslovenska federacija izraz istorijske svesti i opredeljenja jugoslovenskih naroda i narodnosti, koji svoju slobodu i razvoj mogu obezbediti samo ujedinjeni na principu nacionalne ravnopravnosti, bratsva i jedinstva i socijalističkog samoupravnog zajedništva. SKM ističe da jugoslovenska federacija treba da se zasniva na radničko-klasnim samoupravnim i demokratskim procesima kao bitnim pretpostavkama za ostvarivanje nacionalne ravnopravnosti jugoslovenskih naroda i narodnosti. Na ovoj osnovi treba da se razvija i jača jugoslovenstvo i jugoslovenski socijalistički patriotizam kao opredeljenost i svest o pripadnosti jugoslovenskoj socijalističkoj, samoupravnoj, demokratskoj i ravnopravnoj zajednici naroda i narodnosti."³⁵

Kada uporedimo reforme političkog sistema u Republici Sloveniji i Republici Makedoniji možemo zaključiti da je u Sloveniji već bio prihvaćen politički pluralizam i da je postojala jasna vizija o preuređenju Jugoslavije, dok Makedonija nikako nije mogla da se oslobodi svojih konzervativnih stavova, pa je tako nastojala da preko komunističkog sistema stvori nacionalnu državu makedonskog naroda (tačka 9). Tako se nastavlja sa ponavljanjem „refrena“ „albanski nacionalizam i separatizam...“ protiv kojih se borio Savez komunista Makedonije, jer su predstavljali direktnu pretnju i veliku opasnost za integritet i stabilnost SFRJ i SR Makedonije (tačka 10).³⁶

U međuvremenu, posle ustavnih promena i „uspostavljanja reda i mira na Kosovu“, od institucija sistema mogli su funkcionisati samo državni bezbednosni organi, a to je podrazumevalo da je na Kosovu uspostavljena vojna i policijska diktatura. U Prištini, 30. maja 1989. Godine, održan je sastanak podsekretara SDP i SSUP, RSUP i PSUP, koji je vodio podsekretar SDP SSUP Zdravko Mustać. Na tom sastanku SAP Kosovo je predstavio R. Šalović.³⁷ Ovaj dokument potvrđuje ono što je prethodno navedeno – na Kosovu se situacija pogoršala, nastavljeno je iseljavanje Srba i Crnogoraca, dok je javni život mogao funkcionisati samo preko organa Državne bezbednosti.

Demokratski proces, koji se odvijao u Sloveniji 1989. godine, iako sa mnogo prepreka, međutim, ostaje "oaza", dok su ostale federalne jedinice i najviše federalno rukovodstvo (Predsedništvo i Vlada SFRJ) iskazivali kratkovidost, i nisu uspeali da slede slovenački primer. Štaviše, unitarni koncept je pokazao ne razumevanje,

35 ДАРМ, Централен комитет на Сојузот на комунистите на Македонија, Оценки и ставови, 9. мај 1989. година.

36 Isto.

37 ДАРМ, Savezni sekretarijat za unutrašnje poslove, Služba državne bezbednosti, (Strogo poverljivo), Zaključci sa sastanka... Beograd, juna 1989. godine.

već netrpeljivost prema novim demokratskim procesima, prisilivši demokratske snage u Sloveniji da se okrenu separatističkom konceptu ili konceptu asimetrične federacije. Republika Slovenija je bila prinuđena na takav korak, ali s druge strane ova težnja Slovenije će oslabiti demokratski front u Jugoslaviji. Korak Slovenije je bio neshvatljiv i za člana Predsedništva SFRJ iz Makedonije Vasila Tupurkovskog, koji je u svom govoru u kampanji "11 novembar" u Skoplju naveo: "SR Slovenija i slovenački narod nema perspektivu izvan Jugoslavije." (Vreme je demantovalo Vasila Tupurkovskog, Z. R.).

Krajem 1989. godine, kada su se u Evropi odigravali veliki istorijski događaji (pao je Berlinski zid i gotovo svi komunistički režimi u Istočnoj Evropi), u Jugoslaviji se i dalje nastavljaju otvorene konfrontacije. Zabrana održavanja "Mitinga istine" u Ljubljani, još više će pogoršati odnose među rukovodstvima Slovenije i Srbije.

Konačno, sve je pojašnjeno na 11. kongresu SK Slovenije 22. i 23. decembra 1989. pod motom "Evropa zdaj". Na tom kongresu, SK Slovenije odlučuje se za partijski pluralizam i slobodne izbore. Na ovom skupu, vođa slovenačkih komunista izjavljuje: "Za slovenačke komuniste, Jugoslavija kao proširena Srbija nije prihvatljiva, nego samo kao zajednička država ravnopravnih naroda i narodnosti, po meri svih i od interesa za sve."³⁸ To je bilo dovoljno za Albance u bivšoj Jugoslaviji, kojima su oči i uši bile usmerene prema Republici Sloveniji.

Kako Savezni sekretarijat za unutrašnje poslove opisuje stanje na prostorima gde žive Albanci u proleće 1990. godine, odnosno posle velikih promena u Istočnoj Evropi i ujedinjenja Nemačke ili tokom perioda prvih koraka ka pluralizmu, može se videti iz sledećeg dokumenta koji obuhvata period od 27. februara do 23. marta 1990. godine. U ovom dokumentu daju se ocene i zaključci o aktuelnoj bezbednosnoj situaciji u Jugoslaviji. Naime, ocenjeno je da je "ukupna bezbednosno-politička situacija u zemlji izuzetno složena, sa visokim stepenom nestabilnosti, a u nekim delovima zemlje – na Kosovu – stanje je dramatično."³⁹

Imajući u vidu ovu konstataciju, bilo je očigledno da je cela Jugoslavija "kosovizirana", kao i da uzrok jugoslovenske kriza nisu Kosovo i Albanci, koji traže ravnopravnost u jugoslovenskoj federaciji, već teška kriza dolazi iz nacionalističkih krugova koji se zalažu za nefederativnu unitarnu Jugoslaviju, znači za vraćanje na predratnu Jugoslaviju (pre Drugog svetskog rata). S ovim dokumentom Saveznog sekretarijata za unutrašnje poslove, došlo je do rasplamsavanja antikomunizma – antikomunizam kao osnovno polazište ekstremnih nacionalista sve je više osnov antijugoslovenskih programa. Na tom sastanku Saveznog sekretarijata za unutrašnje poslove u vezi sa stanjem na

38 *Flaka e vellazerimit*, Evropa tani, 24. dhjetor 1989, str. 4.

39 ДАРМ, Savezni sekretarijat za unutrašnje poslove (strogo poverljivo), Ocene i zaključci, Beograd, 2. april 1990. godine.

Kosovu ocenjeno je: "I dalje se pogoršava političko-bezbednosna situacija u SAP Kosovo i to se odražava na ukupna bezbednosna kretanja u zemlji. Pored ilegalnih grupa i organizacija, od januara ove godine u značajnom porastu je aktivnost kosovske alternative, posebno Demokratskog saveza Kosova. U njihovom rukovodstvu nalaze se pretežno albanski separatisti iz intelektualnih sredina, kao i veći broj bivših političkih osuđenika. Jedno od osnovnih težišta njihove delatnosti je omasovljavane, u čemu su postigli vidne rezultate. Istovremeno vrše agitaciju razbijanja Saveza komunista Kosova i osporavaju legitimnost institucija sistema. U zemlji i inostranstvu insistiraju da su realna politička snaga sa kojom treba voditi dijalog da bi se stanje na Kosovu stabilizovalo. Ovim dokumentom se priznaje da se stanje u SAP Kosovo ne smiruje i po ustavnim promenama u SR Srbiji: mada je uspostavljen javni red i mir pojačanim angažovanjem snaga organa unutrašnjih poslova i prisustvom jedinica JNA, situacija u Pokrajini je i dalje napeta i zaoštrena."⁴⁰

Međutim, treba napomenuti da je entuzijazam među Albancima u bivšoj Jugoslaviji podstaknut demokratskim procesima u Sloveniji u drugoj polovini 1990. i tokom 1991. godine, kao i odjek tih slovenačkih procesa, malo-pomalo počeo da bleedi, jer su se događaji odvijali u takvom smeru da su Albanci u Jugoslaviji (na Kosovu) bili prinuđeni da se orijentišu na alternativno rešenje, tj. da krenu u potragu za saveznicima kod međunarodnog faktora.

Poslednja podrška državne institucije Slovenije bio je trenutak kada je u Skupštini Republike Slovenije (19. jula 1990) usvojena Izjava o Kosovu, kojom je Republika Slovenija na vrlo jasan način izrazila neslaganje s rukovodstvom Jugoslavije.⁴¹ Dakle, do tog trenutka Slovenija je šarmantna i privlačna za Albance, jer se načelno zalagala za prava naroda, kojima su težili i Albanci.

U narednom periodu Republika Slovenija, tokom pregovora o preuređenju Jugoslavije, odreći će se osnovnih principa (Savezne Republike Jugoslavije), pa se zato prećutkuje neučestvovanje Albanaca u tim pregovorima. Ovaj zaključak je jasno izveden na sastanku koji je održan u Prištini 2. aprila 1991. godine, kada se grupa slovenačkih parlamentaraca na čelu sa g. Miletom Šetincem sastala sa predstavnicima političke i društvene elite Albanaca. Posle brojnih kritika upućenih od albanskih predstavnika, Mile Šetinc je rekao: "Trebalo otvoreno da priznam da nas je do ovog doveo i osećaj griže savesti. U Sloveniji se počelo stvarati uverenje da sa Kosovom, gde se događa represija, nema ulaska u Evropu, takođe treba izbegavati malo Kosovo, jer ako se insistira, u tom slučaju nema pogodbu za Jugoslaviju, jer nema učešća Srbije."⁴²

40 Isto.

41 *Flaka e vellazerimit*, U miratua deklarata për Kosovën, 17. korrik 1990, str. 1 i 4.

42 *Zëri i rinisë*, 20. prill 1991.

Dakle, od druge polovine 1990. godine, Slovenija je malo-pomalo počela da se povlači iz opcije preuređenja Jugoslavije, čak i kao konfederacije. Ishod tog povlačenja bilo je proglašenje Deklaracije o nezavisnosti Republike Slovenije, 25. juna 1991. godine.⁴³ Od tog trenutka interesovanje za Kosovo i Albance počinje da opada, a sa tim i odjek demokratskih procesa u Sloveniji počinje da bleđi. Naravno, ne možemo reći da se Sloveniji dopadala takva opcija, nesumnjivo joj je to bilo nametnuto, ali je činjenica da razdvajanje Republike Slovenije nije pomoglo Kosovu i Albancima. Ovo takođe potvrđuje izjava Mileta Šetinca, poslanika slovenačkog parlamenta, koji je rekao: "Otcepljenje Slovenije ne pomaže Kosovu."⁴⁴

Da je Republika Slovenija bila primorana da zaobiđe Kosovo i Albance (od druge polovine 1990. godine), kao i osnovne principe preuređenja Jugoslavije, jasno se može videti na osnovu sledećih činjenica: sva akta donesena od strane legalnih vlasti Kosova, neće biti na agendi podrške institucije Republike Slovenije. Tako je bilo i s nepodržavanjem Ustava Republike Kosova (7. septembra 1990. u Kačaniku)⁴⁵, nereagovanje predstavnika Republike Slovenije na razrešenje člana Predsedništva SFRJ sa Kosova, Riza Sapunxhiu, i istovremeno imenovanje drugog predstavnika, od strane Skupštine Srbije, Sejde Bajramovića,⁴⁶ nastavak pregovora za "treću Jugoslaviju", bez učešća Albanaca i tako dalje...

ZAKLJUČAK

Poznata je činjenica da je Albancima u bivšoj Jugoslaviji podršku pružala jedino Slovenija. Dakle, ne može biti slučajan zaključak da su demokratski procesi koji su se razvijali u Republici Sloveniji 1989/90. godine imali veliki odjek među Albancima u bivšoj Jugoslaviji, što mogu da naznačim poređenjem sa idejama Francuske revolucije u Evropi, na kraju XVIII veka. Od Republike Slovenije ne samo da proističu reformističke ideje, nego isto tako dolaze i konkretne podrške Kosovu i Albancima. Treba naglasiti da je u prvoj polovini 1989. godine, uprkos činjenici da su se slovenačke reformatorske ideje smatrale vrlo opasnim za konzervativni deo političke elite Jugoslavije, one su ostvarile ogroman uticaj na albanskom području. Kao takva, Republika Slovenija u očima Albanaca smatrala se zrakom svetla na kraju tunela – kao jedina nada koja je vodila do pravde.

Analizirajući razvoj demokratskih procesa u Sloveniji i njihov odjek među Albancima u bivšoj Jugoslaviji u periodu 1989-1990 godine, možemo zaključiti

43 *Ora*, Ditët që e tronditën Slloveninë, 18. korrik 1991.

44 *Koha*, Shkëputja jonë nuk I ndihmon Kosovës, 10. prill 1991.

45 Stavileci, *Kosova dhe Shqiptarët*, str. 24.

46 Stavileci, *Kosova dhe Shqiptarët*, str. 80.

da u prvoj fazi razvoja tih procesa, kada su predstavnici slovenačkih reformatora štitili osnovne principe postojanja federativne Jugoslavije, koji su na Kosovu već prestali postojati, u tom periodu imamo tornado širenja demokratskih ideja. Značajan doprinos širenju demokratskih ideja dali su: albanski građani na privremenom radu u Republici Sloveniji, mediji, posebno časopis "Mladina" (preveden na albanski), javni nastupi slovenačkih političara na saveznom nivou, ali izuzetan doprinos za albanskog čitaoca dao je časopis "Alternativa" Salija Kabašija, koji je u to vreme izlazio u Sloveniji, na albanskom jeziku. Taj magazin je u to vreme išao iz ruke u ruku albanskih čitalaca.

I na kraju, zašto su slovenački demokratski procesi imali toliko snažan odjek među Albancima?

Slovenački demokratski proces razvijao se na osnovu principa parlamentarne demokratije, kompatibilne sa demokratijom zapadnih zemalja, pre svega štiteći osnovna načela federativne Jugoslavije, koja je za Albance i Kosovo, kao federalna jedinica SFRJ bila veoma pristupačna. Republika Slovenija, braneći principe federativne Jugoslavije, praktično je igrala ulogu advokata Kosova na federalnom nivou. Zato, konstatujem da veliki odjek slovenačkih demokratskih procesa među Albancima nije bio slučajan. Međutim, kada se kasnije Republika Slovenija okrenula prema svojoj nezavisnosti, od tog trenutka počinje period opadanje euforije usled odjeka slovenačkih demokratskih procesa kod Albanaca.

Međutim, pored svega, može se zaključiti da Republika Slovenija ostaje prva i jedina zemlja za demokratski parlamentarni proces u bivšoj Jugoslaviji, u periodu 1989-1991 godine.

IZVORI I LITERATURA

Arhivski izvori

ДАРМ / DARM — Državen arhiv na Republika Makedonija

Novine

Flaka e vellazerimit, Skopje, 1989-1991.

Koha, Priština, 1991.

Lirija, Ljubljana, 1990

Ora, Priština, 1991.

Zeri i Rinise, Priština, 1990-1991.

Literatura

E vërteta mbi Kosovën dhe shqiptarët në Jugosllavi. Tirana : Akademia e Shkencave e RPS të Shqipërisë – Instituti i historisë, 1990.

Глигоров, Киро. *Македонија е се што имаме.* Скопје : ТРИ, 2002.

Horvat, Branko. *Kosovsko pitanje.* Zagreb : Globus, 1989.

Hoti, Ukshin. *Filozofia politike e çështjes shqiptare.* Tirana : Rozafa, 1995.

Malcolm, Noel. *Kosovo : kratka istorija.* Priština, 2000.

Maliqi, Shkëlzen. *Nyja e Kosovës : as Vllasi, as Millosheviqi.* Ljubljana : Krt, 1990.

Reuter, Jens. *Albanci u Jugoslaviji.* Tirana, 2003.

Srbija i Albanci. Knj. 2: Pregled politike Srbije prema Albancima od 1913. do 1945. godine Ljubljana : Univerzitetna konferenca Zveze socialistične mladine, 1989.

Stavileci, Esat. *Kosova dhe Shqiptarët : ndërmjet kërcënimeve të brendshme dhe premtimeve të jashtme.* Prishtinë : Shoqata e Pavarur e Juristëve të Kosovës, 1991.

The present study was designed to investigate the effects of a self-administered questionnaire on the performance of a complex task. The study was conducted in a laboratory setting and involved 40 participants who were randomly assigned to two groups: a control group and an experimental group. The control group received no questionnaire, while the experimental group received a questionnaire before the task. The questionnaire was designed to measure the participants' level of motivation and self-efficacy. The results of the study showed that the experimental group performed significantly better than the control group on the task. This suggests that the questionnaire had a positive effect on the participants' performance. The study also found that the questionnaire was easy to use and that the participants found it helpful. These findings have important implications for the use of questionnaires in the workplace. They suggest that questionnaires can be used to improve performance and that they should be designed to be easy to use and helpful to the participants.

Keywords: self-administered questionnaire, performance, motivation, self-efficacy, complex task.

INTRODUCTION

The present study was designed to investigate the effects of a self-administered questionnaire on the performance of a complex task. The study was conducted in a laboratory setting and involved 40 participants who were randomly assigned to two groups: a control group and an experimental group. The control group received no questionnaire, while the experimental group received a questionnaire before the task. The questionnaire was designed to measure the participants' level of motivation and self-efficacy. The results of the study showed that the experimental group performed significantly better than the control group on the task. This suggests that the questionnaire had a positive effect on the participants' performance. The study also found that the questionnaire was easy to use and that the participants found it helpful. These findings have important implications for the use of questionnaires in the workplace. They suggest that questionnaires can be used to improve performance and that they should be designed to be easy to use and helpful to the participants.

4. DOGAJANJA V SLOVENIJI V OČEH BLIŽNJEGA SOSEDSTVA

Christian Promitzer

VRNITEV K SREDNJI EVROPI? ODZIV NA DOGAJANJE V SLOVENIJI V AVSTRIJI

UVOD – SLOVENSKI PREHOD V DEMOKRACIJO IZ OSEBNEGA ZORNEGA KOTA

Da se v Sloveniji nekaj bistveno spreminja, sem opazil, ko sem šel nekje v pozni pomladi leta 1990 na srečanje svojih sorodnikov v vasi na Murskem polju v vzhodni Sloveniji. Moja babica se je že v začetku tridesetih let preselila v Gradec; no, odkar se spomnim, je moj oče skrbel za ohranitev stikov s svojimi sestričnami in bratranci v Sloveniji, in ta interes je bil vzajemen. Mislim, da je bil razlog za srečanje v letu 1990 smrt babičine starejše sestre. Spomnim se, da je sorodstvo obhajalo mašo v lokalni cerkvi, a nekaj je bilo drugače. V nasprotju s prejšnjimi srečanji je peščica moških članov sorodstva, ki so bili člani Zveze komunistov, tokrat vstopila v cerkev in sodelovala v bogoslužju. Bil sem malo razočaran, ker mi

je bilo vedno všeč kramljanje z njimi zunaj cerkve, in s tem sem pokazal svojemu očetu, ki je vedno sodeloval pri maši, da sem politično drugače misleč od njega. A tokrat nisem imel druge izbire, da se jim priključim in da trpim slovesnosti.

Poleg osebnega pogleda nazaj sem v spominu ohranil tudi, kako sem tedaj listal po avstrijskem dnevnom tisku, da bi razumel dogodke, ki so pripeljali do prvih večstrankarskih volitev v Sloveniji in na Hrvaškem, in kako sem poskušal razumeti, da je bila Jugoslavija, kot smo jo poznali, v stanju razpadanja. Spoznal sem, da se dogaja nekaj, kar je pripeljalo do veselja med privrženci konservativne Avstrijske ljudske stranke (Österreichische Volkspartei – ÖVP), ki je bila tedaj v avstrijski zvezni vladi manjši partner v koaliciji s socialdemokrati, in med novinarji lokalnega krščanskega dnevnika *Kleine Zeitung* v Gradcu, ker se je prekleti komunistični sistem – po padcu berlinskega zidu – tudi odpravljal na pot iz Jugoslavije. Vsem je bilo jasno, da je Titov prelom s sovjetskem blokom že zdavnaj zbledel, in jaz bi dodal, da je tako imenovani »samoupravni socializem« kot alternativa etatističnem modelu »realnega socializma« prav tako doživel brodolom v tekmovanju z razvitim kapitalizmom, ker komunistične politične elite niso pravočasno dojele, da se je kapitalizem postopno premaknil od obdobja intenzivne *fordistične* produktivnosti (kar je bil dolgo časa vzor za komunistični model) v smer neoliberalnega projekta, katerega značilnosti sta bili fleksibilna regulacija proizvodnje in osrednja vloga finančnega trga. Nova globalna situacija je vplivala na jugoslovanski model, ki je bil močnejše vključen v finančni sistem od nacionalnih ekonomij *Sveta za vzajemno gospodarsko pomoč*.¹

Kar se tiče političnih sprememb v Sloveniji, kjer so razmere daleč najbolj napredovale, so bili politiki Socialdemokratske stranke Avstrije (SPÖ; stranka se je do leta 1991 imenovala Avstrijska socialistična stranka/Österreichische Sozialistische Partei, potem pa se je zaradi sodobnosti preimenovala) še vedno previdni. Med Zelenimi, h katerim sem spadal v tistem obdobju, so bila različna mnenja; večina jih je bila polna optimizma zaradi »slovenske pomladi«, kjer so slovenski Zeleni dosegli začetni uspeh; leva manjšina med avstrijskimi Zelenimi pa je pokazala različne odtenke razočaranja, saj je skupina posameznikov, čeprav nikakor niso bili privrženci enopartijskega komunističnega sistema, skrivaj občudovala sistem »delavskega samoupravljanja«. Toda s prihodom demokracije je institucija *delavskega sveta*, kot izraz demokratskega soodločanja v ekonomiji, kot mnoge druge stvarnosti in klišeji socializma tudi splavala po vodi.²

Takšno razmišljanje med avstrijsko levico se je večinoma dogajalo za zaprtimi vrati, določeno vlogo je igralo kvečjemu med posameznimi zastopniki Centralne zveze slovenskih organizacij na Koroškem, vendar na splošno razvit diskurz

1 Glej Verdery, *What was Socialism*, str. 37; Promitzer, South East Europe 1980–2010.

2 Glej Močnik, *Arbeiterselbstverwaltung – ein Modell?*

avstrijske progresivne scene o dogodkih v Jugoslaviji do izbruha oboroženih spopadov 1991. leta ni obstajal.³ Odsotnost tega diskurza je morda odprla prostor za borben jezik Petra Handkeja do nosilcev spomladanske koalicije in jezika, kjer so bizarne žalitve nadomestile analizo.⁴

»MITTELEUROPA«

Ko danes pogledamo razvoj zadnjih dveh desetletij, se stvari kažejo v jasnosti, ki je v tistem času ni bilo pričakovati. To me pripelje do moje glavne teze, ki je vse prej kot nova: verjamem, da sta mit in koncept *Srednje Evrope* (nem. *Mittleeuropa*) vsebovala prizadevanje avstrijske politične scene v politični tranziciji v Sloveniji. Madžarski, češki in poljski intelektualci so uporabili ta mit kot sredstvo antipolitičnega protesta proti komunističnemu monopolu. Ameriška zgodovinarica Maria Todorova, ki sicer izvira iz Bolgarije, je raziskovala zgodovinski pomen srednjeevropskega mita za osemdeseta leta prejšnjega stoletja in se posebno zanimala za njegovo vlogo v okviru simbolične geografije celotne Evrope in proti Balkanu.⁵ »Srednja Evropa« je bila tedaj predstavljena kot regija na meji med Rimom in Carigradom, med katoliškim in pravoslavnim svetom. Mit o Srednji Evropi je torej imel očitno napako, da je bil koncept obmejne regije, ki bi hkrati oblikovala jedro evropskega kontinenta. Toda v simbolični geografiji takšni antagonizmi niso bistveni. Todorova je ugotovila, da je Srednja Evropa zahtevala zase, kar je negirala za Balkan in Rusijo. Tako imenovana »civilna družba«, ki naj bi igrala osrednjo vlogo v protestu proti režimu, je po tem mitu veljala za zgodovinsko sestavino Srednje Evrope. Druga pomembna sestavina, ki naj bi tudi imela zgodovinske korenine v Srednji Evropi vsaj do humanizma in razsvetljenstva, je načelo človeškega napredka.⁶

Srednja Evropa je bila v tistem času metafora za »evropskost«.⁷ Bistvena je bila podoba družine malih narodov, ki so delili izkušnje večje Evrope – izkušnje, ki so bile interpretirane kot neločljiv del skupne zgodovine zahoda nasproti vplivom iz Rusije, a v slovenskem primeru tudi z Balkana, ki so se pojavili v srednjeevropskem prostoru v prvi polovici dvajsetega stoletja. Kar se tiče vplivov iz Rusije, je bila njena panslovanska ideologija opazovana kot protiigralka srednjeevropski ideji, medtem ko so vplivi z Balkana v slovenskem primeru razumljeni kot poskus prevlade Srbije. Maria Todorova je takšno mišljenje razlagala na primeru štirih avtorjev, ki

3 Glej Sturm, Jugoslawien: Der Irrweg des Nationalstaates.

4 Glej Handke, *Abschied des Träumers von Neunten Land*.

5 Todorova, *Imagining the Balkans*.

6 Glej prav tam, str. 143–150.

7 Prav tam, str. 147.

so pisali o Srednji Evropi v tem času: madžarski politolog in konservativni politik Georgy Schöpflin je iz jugoslovanskih republik hotel le Sloveniji in Hrvaški zajamčiti mesto v evropski skupnosti narodov, medtem ko je njegov kolega Péter Hanak meje Srednje Evrope enačil s tistimi nekdanje Habsburške monarhije (kar bi vključilo tudi Vojvodino in Bosno in Hercegovino).⁸ Samo hrvaški in bosansko-hercegovski pisatelj, rojeni Mostarčan Predrag Matvejević, je tedaj vključil tudi Beograd in Bukarešto v svoj širši koncept Srednje Evrope, ki je morda izhajal iz dejstva, da je bil njegov oče iz Odese. Matvejević je namreč določil meje Srednje Evrope tam, do kjer se je raztezal doseg specifičnih kulturnih gibanj baroka, bidermajera in secesije.⁹ Kot zadnjega Todorova citira francoskega politologa Jacquesa Rupnika, sina slovenskega očeta, ki v svoji knjigi *Drugačna Evropa* iz leta 1988 poudarja »razdvojenost med katoliško Srednjo Evropo in pravoslavnim Balkanom«. ¹⁰ Osem let pozneje je Rupnik razlagal, da je »konec hladne vojne in ideološke delitve kontinenta ponovo oživiljal nekatere starejše kulturne ločnice, religiozno in nacionalno. V Evropi le-te prerežejo obstoječe države od Balkana do Kavkaza«, tako da Srednja Evropa »danes, od baltskih držav do Slovenije, postaja geopolitična stvarnost«. ¹¹

Vrnimo se v sredino osemdesetih let prejšnjega stoletja: tedaj je namreč avstrijski konservativni politik in intelektualec Erhard Busek prevzel koncept Srednje Evrope in ga umestil znotraj avstrijske perspektive. Njegove misli lahko najdemo v knjigi *Projekt Srednja Evropa*, ki jo je napisal skupaj z zgodovinarjem Emilom Brixem in je bila javnosti predstavljena leta 1986. ¹²

Busek je bil pomemben član konservativne Avstrijske ljudske stranke (ÖVP). Do leta 1989 je bil član dunajske mestne vlade brez resorja, nato pa je postal minister za znanost v avstrijski vladi. Od leta 2002 je Erhard Busek sicer postal znan kot koordinator Pakta stabilnosti za jugovzhodno Evropo; to funkcijo je imel do leta 2008. Treba je povedati, da je v Avstriji od leta 1987 vladala velika koalicija med avstrijskimi socialdemokrati (takrat »socialisti«) in Avstrijsko ljudsko stranko kot manjšim partnerjem. Le-ta je razpolagala z ministrstvom za zunanje zadeve in s tem nadzorovala avstrijsko diplomacijo. Alois Mock, ki je bil od 1987. leta zunanji minister, je pripadal tradicionalnemu okrilju Avstrijske ljudske stranke in je bil Buskov nasprotnik, ker je ta veljal za katoliškega liberalca. Ampak o Jugoslaviji, in sicer o katoliških republikah Sloveniji in Hrvaški, sta imela podobna stališča, katerih temelj je bil srednjeevropski koncept v primeru Erharda Buska oziroma predstava o krščanskem zahodnem svetu v primeru Aloisa

8 Prav tam, str. 148.

9 Prav tam, str. 149.

10 Citirano po Todorova, *Imagining the Balkans*, str. 149.

11 Rupnik, *Europe's new frontiers*.

12 Busek, Brix, *Projekt Mitteleuropa*

Mocka.¹³ Herbert Vytiska, tiskovni predstavnik slednjega, je o tem zapisal, da je bila krščanska socialna doktrina temelj za Mockovo politično dejanje, ki sicer ni bilo izraz trenutnega občutja, ampak je potekalo pod zgodovinskim ozadjem.¹⁴ To ozadje – tako lahko povzamemo – je bilo v tem, da se je državni socializem sesul v obdobju, ko si je Avstrija prizadevala za vstop v Evropsko unijo. To pomeni, da so konzervativni avstrijski politiki videli njeno dosedanjo pozicijo kot nevtralnno državo v preobratu, kar je povzročilo aktivno in angažirano politiko glede na potekajoče in bližajoče se prehode v posameznih jugoslovanskih republikah.¹⁵

Vrnimo se v leto 1986: tedaj sta Busek in Brix še trdila, da nista želela izkoriščati pojma Srednje Evrope, ki je bil v razcvetu. To sta vendar storila, kakor sta tudi navajala, da je koncept pripadal politiki moči in da je zanj pomenil še več: Srednja Evropa je namreč oblikovala načelo delovanja in simbolizirala skupno hierarhijo vrednot.¹⁶ Ta koncept je Dunaju in Avstriji ponujal novo nalogo, na katero še nista bila pripravljena. Po Busku in Brixu je imela Srednja Evropa praktičen pomen kot sosedska politika prek meja političnih blokov, pri čemer naj bi kristjani izpolnili posebno misijo v tej regiji.¹⁷

Busek in Brix poudarjata, da na državni ravni zanimanje za dogodke v sosednji deželi nikoli ni bilo nesebično. To pomeni, da je občutek splošne simpatije, ki se opaža, lahko varljiv. Avstrijsko podporo demokratičnim procesom v Sloveniji na koncu osemdesetih let zadnjega stoletja se mora torej opazovati tudi skozi zaveso dobrososedskih razmer. Težko je zanikati, da je bil ta koncept v korist dolgoročnih interesov avstrijske trgovinske in bančne buržoazije pri bodočem prodoru v sosednje, takrat še komunistične države, da bi našli nove prodajne trge. Dejstvo je, da je bil avstrijski kapital tedaj v fazi reorientacije. Gospodarska rast v avstrijski industriji, ki je označevala povojni čas, se je od leta 1978 zmanjšala, a avstro-keynesijanizem, ki je bil steber avstrijske gospodarske politike v štirih vladah Bruna Kreiskega in je temeljil na močnem državnem sektorju, je zaradi čedalje večje neuspešnosti podlegel navalu zahtev za »modernizacijo«, ki je vodila do gospodarskih reform in preusmeritve v neoliberalizem.¹⁸ V času oblikovanja srednjeevropskega gospodarskega prostora z Avstrijo v središču bi ponudila izhod iz trajajoče nižje gospodarske rasti. Čeprav se takšno mišljenje sprva sliši malce teleološko, ker predpostavlja, da so glavni akterji avstrijskega kapitalizma predvideli potek dogodkov v tem delu Evrope, ki so ga tedaj še upravljale komunistične partije, ne kaže zanikati, da je avstrijsko gospodarstvo

13 Mappes-Niedick, *Österreich für Deutsche*, str. 174.

14 Vytiska, Mock, *Das Balkan-Dossier*, str. 50.

15 Prav tam, str. 50, 53–54 in 55–67.

16 Busek in Brix, *Projekt Mitteleuropa*, str. 37.

17 Prav tam, str. 16.

18 Glej Butschek, *Österreichische Wirtschaftsgeschichte*, str. 364–397.

leta 1990 znatno pridobilo od »odprtja Vzhoda« (nem. »Ostöffnung«) po padcu komunističnih režimov, kar je bilo gospodarsko prevedeno kot »vrnitev nasledstvenih držav« Habsburške monarhije.¹⁹

Ne bom se posvetil splošnim značilnostim Buskove in Brixove vizije za Srednjo Evropo, ampak se bom ukvarjal z njenimi posledicami za Slovenijo in za tedaj še vedno obstajajočo Socialistično federativno republiko Jugoslavijo. O slednji je bil Brix v svojem delu, t. j. prvi polovici skupne knjige, precej nejasen in je trdil: »V Srednji Evropi bo tudi Jugoslavija našla odgovor za velik del svojih aktualnih problemov v zvezi z narodnostnimi vprašanji in ljudje so začeli soditi etnični pluralizem, ki ga zahteva kartografija, kot pozitiven dejavnik.«²⁰ Na drugem mestu, v odstavku najbrž izpod Buskovega peresa, pa je postala knjiga bolj konkretna. Avtor omenja, da je bila Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev tvorba, ki je vsebovala eksplozivno moč nacionalizma in kulturne razlike prejšnjih pripadnosti Osmanskemu cesarstvu na eni strani ter Habsburški monarhiji na drugi.²¹ Očitno je, da omemba konstruktivnega značaja jugoslovanske države ni bil prispevek h konstruktivističnemu pristopu, ki dojema narode in države kot družbeno konstruirane skupnosti, ampak je hotel s tem poudariti – po svojem mnenju – umetni značaj jugoslovanske združitve.

Busek spet navaja različne pripadnosti posameznih delov Jugoslavije, tokrat postavlja katoliško-habsburški del nasproti pravoslavnemu. Izrecno ugotavlja: »Slovenci so od vseh narodov Jugoslavije najmanjši, kar zadeva količino, in prepoznajo potenciale skupne srednjeevropske hiše. Tem bolj boleče je, da občasno obstajajo napetosti o vprašanju slovenske manjšine na Koroškem ...«²² Busek še obžaluje, da je obrambni boj na Koroškem oziroma tamkajšnji boj za severno jugoslovansko mejo po prvi svetovni vojni zasenčil avstrijsko sosedstvo Jugoslavije in da so bili zato odnosi med Koroško in Slovenijo zaostreni.²³ Že v tej knjigi Busek poudarja vlogo Alojzija Šuštarja, ki je bil nadškof v Ljubljani in tudi generalni sekretar Sveta evropske konference škofov.²⁴ Ni naključje, da je Alojzij Šuštar tudi zastopan s prispevkom v knjigi *Aufbruch nach Mitteleuropa* (Odhod v Srednjo Evropo) istega 1986. leta, katere izdajatelj sta Erhard Busek in Gerhard Wilfinger. Slednji je bil glavni urednik tedanje osrednje avstrijske konservativno-liberalne kulturne revije *Wiener Journal*, ki je izhajala od leta 1980 in je bila tudi sredstvo za razširjanje ideje Srednje Evrope. Šuštarjev prispevek v knjigi *Brücken bauen und Gemeinsames entdecken* (Mostove graditi in skupno razkriti)²⁵ je

19 Prav tam, 398–411.

20 Brix in Busek, *Projekt Mitteleuropa*, str. 27

21 Prav tam, str. 88–89

22 Prav tam, str. 102

23 Prav tam, str. 89.

24 Prav tam, str. 102.

25 Glej Šuštar, *Brücken bauen und Gemeinsames entdecken*.

Busek pozneje prevzel kot moto za opis pomena tedanjega ljubljanskega nadškofa za slovenski prehod v demokracijo. V svoji drugi monografiji o Srednji Evropi, ki je izšla leta 1997, Busek namreč piše o Šuštarju, da je bil leta »mediator v najboljšem smislu« in da so se v njegovem domu tedaj sestajali Lojze Peterle, Dimitrij Rupelj in drugi intelektualci raznih smeri – kristjani in nekristjani, tako da je bil najbrž njegov vpliv bistven, da se je oblikoval Demos kot temelj pluralistične opozicije proti vladajočim komunistom.²⁶

V knjigi iz leta 1986 Busek navaja tudi izkušnje delovne skupine Alpe-Jadran, ki je bila ustanovljena leta 1978 z udeležbo Slovenije in Hrvaške kot pozitiven primer sodelovanja ter našteje precej skupnih značilnosti Avstrije na eni strani ter Slovenije in Hrvaške na drugi.²⁷ Njegov koncept Srednje Evrope ni eksplicitno izključil Srbov. Busek je pozval k prevajanju del srbskih avtorjev v nemški jezik ter k premagovanju v Avstriji prevladujoče negativne podobe Srbije, ki je bila še vedno zasnovana z umorom avstro-ogrskega prestolonaslednika Franca Ferdinanda v Sarajevu leta 1914. Busek je torej izrecno kritiziral antisrbske oziroma antijugoslovanske predsodke, ki jih je bilo mogoče slišati v Avstriji v času olimpijskih iger leta 1984 v Sarajevu.²⁸ Dejstvo pa je tudi, da med velikimi srednjevropskimi mesti južno od Dunaja Busek navaja le Budimpešto, Ljubljano in Trst, ne pa Beograda. V svoji dejanski politični aktivnosti je Busek v letih prehoda iz komunizma nastopil strogo proti Jugoslaviji in Srbiji. V Avstriji bi njegova vizija večje Srednje Evrope, ki bi vključevala Srbijo, ponovno našla odmev šele v prvih letih 21. stoletja, namreč po padcu režima Slobodana Miloševića. To se je zgodilo ne nazadnje zaradi avstrijskih gospodarskih interesov v Srbiji, ki bi se kaj kmalu zares pokazali.

SREDNJA EVROPA V PRAKSI

Potem ko sem predstavil glavne značilnosti koncepta Srednje Evrope v avstrijski različici, želim preučiti, ali je mogoče uporabljati ta koncept kot model za opis avstrijskega odmeva in posredovanja pri prehodu od enopartijskega sistema do prvih večstrankarskih volitev v Sloveniji. Omejil se bom na poročanje o volilni kampanji, začenši z napovedjo novega volilnega zakona v Sloveniji ob koncu leta 1989. Citiram že omenjeni širši avstrijski javnosti bolj znan dnevnik *Kleine Zeitung*, ki je izhajal v Gradcu in Celovcu, torej na južnoavstrijskem območju, ki meji na Slovenijo in kjer je interes bolj usmerjen proti tej deželi kot pri dnevniku, ki izhaja na Dunaju. Skliceval se bom samo na štajersko različico

26 Glej Busek, *Mitteuropa: Eine Spurensicherung*, str. 118.

27 Busek in Brix, *Projekt Mitteleuropa*, str. 97

28 Prav tam, str. 103.

dnevnika, ki je izhajal v Gradcu. *Kleine Zeitung* se sklicuje na krščanski svetovni nazor, kar je v skladu z dejstvom, da je v lasti Katoliškega tiskovnega društva, ta pa v lasti škofije Graz-Seckau. To se zdi primerna izbira, saj je bil *Kleine Zeitung* eno od trobil avstrijske različice Srednje Evrope.

Leta 1990 je bila Slovenija prvič omenjena v reportaži o vseevropskem kongresu, ki je potekal na luksuzni ladji Mozart na Donavi pri Dunaju 11. in 12. januarja 1990. Kongres se je dogajal v luči demokratičnih sprememb, ki so se zadnje mesece zgodile v več državah Varšavskega pakta. Politična akademija Avstrijske ljudske stranke je organizirala shod, na katerem bi razpravljali o bistvenih problemih prestrukturiranja Evrope. Udeležbo so napovedali predstavniki okoli 30 držav. Kurt Vorhofer, konzervativni starosta avstrijskih novinarjev v tem času, je še pred kongresom pohvalil zunanjega ministra Aloisa Mocka in ministra za znanost Erharda Buska za njuno dolgoletno prizadevanje za vzdrževanje raznovrstih stikov z opozicijskimi skupinami v vzhodni Evropi. Vorhofer je hkrati kritiziral avstrijske socialiste in avstrijsko zvezo sindikatov za pomanjkljivo zanimanje za boj za svobodo v tem delu kontinenta.²⁹ Konservativno usmerjen organizacijski odbor kongresa se je torej počutil poklicanega za izkoriščenje tega očitnega zanemarjanja in je povabil tudi razne demokratične skupine iz vzhodne Evrope, ki so bile ustanovljene v nasprotju z obstoječimi komunističnimi partijami. Med delegacijami iz Slovenije je bila sociologinja Katja Boh, soustanoviteljica protikomunistične Socialdemokratske stranke Slovenije (SDSS). Ob tej priložnosti je izjavila, da so Slovenci pripravljeni živeti v suvereni državi, a bodo potrebovali podporo vseh evropskih narodov, da bi uveljavljali svoje demokratične cilje.³⁰

Ko je bila 17. januarja 1990 ustanovljena koalicija Demos, so na njenem kongresu v Cankarjevem domu sodelovali tudi ugledni avstrijski podporniki. Med njimi sta bila Karel Smolle, tedaj državnozborski poslanec avstrijske Zelene stranke in dolgoletni predstavnik krščanskega krila slovenske manjšine na Koroškem, in Erhard Busek. Slednji je ob tej priložnosti izjavil: »Dobri sosede ne morejo biti brezbrizni do občutkov svojih sosedov, še posebej, če ti ne živijo v demokraciji.«³¹ Razlog za Buskovo prisotnost v Cankarjevem domu je bila, seveda, politična bližina njegove pozicije do Demosa. Ni bilo torej naključje, da je novinar Günter Lehofer pozneje primerjal rahlo strukturo Demosa, ki je pokrival »desni center«, z zvezno organizacijo Avstrijske ljudske stranke, saj obe organizaciji nista imeli enotne politične strukture, ampak sta bili formalno razdeljeni na več delnih organizacij.³²

29 Vorhofer, Kurt, Wiener Kongreß auf Donauwellen. *Kleine Zeitung* (Gradec), 5. 1. 1990, str. 4.

30 Csoklich, Fritz, Wien als Hauptstadt der Ost-Reformer. *Kleine Zeitung* (Gradec), 12. 1. 1990, str. 2–3.

31 Kimeswenger, Peter, Slowenien: Demos rüstet für die Wahl. *Kleine Zeitung* (Gradec), 19. 1. 1990, str. 4.

32 Lehofer, Günter, Nur die Opposition kann die Wende garantieren. *Kleine Zeitung* (Gradec), 12. 4.

Vendar to ni celotna zgodba. Buskova prisotnost v Cankarjevem domu je privedla do diplomatskega spora med Jugoslavijo in Avstrijo. Predzgodovino tega spora je najti v poteku 14. izrednega kongresa Zveze komunistov Jugoslavije v Beogradu. Kot je znano, je delegacija Zveze komunistov Slovenije 22. januarja 1990 zapustila kongres, potem ko so njene predloge za reformo skupne jugoslovanske partijske organizacije zavrnilo z večino predvsem srbskih in črnogorskih delegatov. Kmalu po kongresu so z jugoslovanskega ministrstva za zunanje zadeve poklicali avstrijskega veleposlanika na pogovor, v katerem je bil Buskov nastop v Cankarjevem domu vehementno kritiziran, ker je v svojem govoru Slovenijo naslovil kot »neodvisno državo«. Gustav Chalupa, beograjski dopisnik za *Kleine Zeitung*, ki je o tem poročal, je domneval, da jugoslovanske demarše ne bi bilo, če ne bi slovenski komunisti zapustili kongresa v Beogradu. Šele po njihovem dejanju je namreč RTV Beograd predvajala kritično poročilo o srečanju v Cankarjevem domu. V oddaji je bilo zastavljeno vprašanje: Kako je mogoče, da se molči o kršitvi suverenosti Jugoslavije? Avstrijsko ministrstvo za zunanje zadeve se je na jugoslovansko demaršo odzvalo s tem, da je na pogovor povabilo jugoslovanskega veleposlanika na Dunaju in zavrnilo obtožbo proti Busku.³³ Leta 1997 je Busek objavil svojo verzijo dogodkov, ki ni brez pripomb na tedanjega avstrijskega ministra za zunanje zadeve, ki je pripadal njegovi stranki: »Pri velikem zborovanju [Demosa v Cankarjevem domu], prvem v javnosti, sem bil zraven, zato lahko govorim. Mnogi so zastopali nemščino in tudi moj jezik. Ne toliko skupna zgodovina kot hrepenenje po informaciji z Zahoda je podpiralo znanje nemščine, ORF [Avstrijska radiotelevizija] je znatno prispevala k temu. Prevod je bil na voljo, vendar sem ob ploskanju ali drugih reakcijah opazoval, kaj je bilo razumljeno. Zaključil sem po slovensko: 'Naj živi slovenska demokracija!' [v originalnem besedilu po slovensko] Ta stavek je vodil do demarše jugoslovanske vlade Avstriji, o čemer me je ministrstvo za zunanje zadeve obvestilo samo ustno. Hotel sem ugotoviti, kaj je na to odgovoril minister za zunanje zadeve, ampak na čuden način se je tozadevni spis 'izgubil'. Morda lahko nekega dne izvem za tekst v Beogradu ...«³⁴

V februarju je *Kleine Zeitung* poročal o konferenci slovenskih škofov, ki je izjavila, da imajo kristjani pravico in dolžnost sodelovati v političnem življenju, vendar je duhovnikom prepovedala, da bi bili kandidati ali da bi se politično udeleževali med bogoslužjem.³⁵ To se sklada z Buskovim opazovanjem vloge ljubljanskega nadškofa Alojzija Šuštarja: »Tudi ko je nastala samostojna Slovenija

1990, str. 3.

33 Chalupa, Gustav, Belgrad: Heftige Kritik an Äußerungen Buseks. *Kleine Zeitung* (Gradec), 27. 1. 1990, str. 5.

34 Busek, *Mitteleuropa: Eine Spurensicherung*, str. 118–119.

35 Slowenien: Priester nicht in die Politik. *Kleine Zeitung* (Gradec), 7. 2. 1990, str. 5.

in ko so bile pripravljene svobodne volitve, čeprav je to mojega prijatelja Peterleta bolelo, ni našel besede v korist krščanskih demokratov. Njegovo moderno razumevanje vloge cerkve mu je to preprečevalo.«³⁶

Dnevnik je še poročal o preimenovanju Zveze komunistov Slovenije v Stranko demokratične prenovе in njeni prihodnji usmeritvi kot socialdemokratski stranki.³⁷ »Ni razloga za strah, da bi prišlo do cepitve dosedanje partije v pravoverne komuniste in v prenovitelje,« je poročal *Kleine Zeitung* o kongresu Zveze komunistov Slovenije 4. februarja 1990, ko si je partija nadela vzdevek Stranka demokratične prenovе. »Mogoče bi bilo,« še piše dnevnik, »da bi drugi ljudje v Sloveniji ustanovili komunistično partijo starega sloga.«³⁸ Nekaj tednov kasneje so navajali Milana Kučana, kandidata dotedanjih komunistov za predsednika republike, da Slovenija mora postati del Evropske unije skupaj z Jugoslavijo. Če to ni izvedljivo, bi morala Slovenija razmisliti o tem, ali bo ostala v skupni državi.³⁹ V istem času je *Kleine Zeitung* opozoril, da so vladajoči slovenski komunisti izbrisali oznako »socialistična« iz imena Republike Slovenije. To dejanje je novinar interpretiral kot poskus »naleteti na dober odziv pri volivcih«, ker je zaradi zedinjene Demosove opozicije morala odvreči »breme dosedanjega vodenja oblasti«. *Kleine Zeitung* je sicer poročal, da je Slovenija hkrati razglasila »gospodarsko neodvisnost« od Jugoslavije,⁴⁰ medtem ko je zvezna vlada v Beogradu nameravala razširiti zaprto območje ob meji proti zahodu s sto metrov na kilometer. *Kleine Zeitung* je ta načrt označeval kot »alarm za Avstrijo.«⁴¹

Kleine Zeitung je dal agronomu Jožetu Strgarju, tedaj predsedniku Društva slovenskih katoliških izobražencev, na razpolago dve strani, da avstrijski javnosti pojasni politično stanje v Sloveniji pred napovedanimi prvimi večstrankarskimi volitvami. Strgar je poudaril neenake razmere za komuniste in koalicijo Demos, saj so samo prvi razpolagali s potrebno infrastrukturo. Stergar je še posebej svaril pred Socialistično stranko Slovenije (SSS, ki je izhajala iz nekdanje družbenopolitične organizacije Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije), ker naj bi bila le kamuflaža komunistov. Bil je tudi kritičen do ZSMS-Liberalne stranke, ki je nastala iz nekdanje Zveze socialistične mladine Slovenije: »So nasprotniki komunistov, čeprav so njihov otrok in še vedno uživajo finančne in druge privilegije ... Na političnem prizorišču Slovenije in v Jugoslaviji imajo določen ugled. Vendar nimajo osnovnih organizacij in so popolnoma neznani v nekaterih krajih.« Glede na dvoboj med Milanom Kučanom in Jožetom Pučnikom za mesto predsednika

36 Busek, *Mitteleuropa: Eine Spurensicherung*, 118.

37 Eine Partei wie jede andere. *Kleine Zeitung* (Gradec), 4. 2. 1990, str. 4.

38 Lehofer, Günter, Mit Milan Kučan schöpft die KP Sloweniens Hoffnung. *Kleine Zeitung* (Gradec), 5. 2. 1990, str. 3.

39 Milan Kučan: »Jugoslawien muß unbedingt in die EG«. *Kleine Zeitung* (Gradec), 2. 3. 1990, str. 4.

40 Chalupa, Gustav, Ein freieres Slowenien. *Kleine Zeitung* (Gradec), 10. 3. 1990, str. 4–5.

41 Belgrad: Ein Schlag gegen die Slowenen. *Kleine Zeitung* (Gradec), 9. 3. 1990, str. 5.

republike je slednjega, ki je bil vodja koalicije Demos in predsednik SDSS, označil kot »vrhunskega intelektualca« in (najverjetneje zaradi njegove prestane zaporne kazni zaradi disidentsva) kot »slovenskega Havla«. Na koncu je Stergar pohvalil duhovno spodbudo med kristjani, je pa tudi kritiziral potrošniško miselnost med slovenskimi volivci, ki je pripeljala do samozadovoljstva in pomanjkljivega zanimanja za politiko.⁴²

Naposled je v marcu 1990 tudi štajerska pokrajinska organizacija avstrijskih socialistov postala zainteresirana za dogajanja v sosednji državi in pozvala vodji Zveze komunistov-Stranke demokratične preнове in Socialistične stranke Slovenije, Cirila Ribičiča in Jožeta Smoleta na eni strani, ter Jožeta Pučnika in Katjo Boh iz Socialdemokratske stranke na drugi, na ločene informativne pogovore v Gradec. Medtem ko se je Ribičič vdajal romantičnim iluzijam, da bi morala biti Slovenija usmerjena proti »evropski kakovosti znotraj socialističnega reda«,⁴³ se je Pučnik z Demosom jasno zavzel za socialno tržno gospodarstvo. V pogovoru sta Pučnik in Boh izrazila bojazen, da bi bila Jugoslavija pri reformiranju na zadnjem mestu na vzhodu.⁴⁴ Ribičičevo stališče se zdi iluzorno, ker je bil eden od najglasnejših zagovornikov »deetatizacije« jugoslovanskega gospodarstva.⁴⁵

V začetku aprila je že omenjeni novinar Günther Lehofer napisal dvodelno reportažo o predvolilnem boju in ga komentiral takole: »Drugače kakor v primeru vzhodnoevropskih revolucij ima Slovenija določeno prednost. Tukaj se je sprememba duhovno pripravljala dolga leta. Tukaj vladata ozračje in izkušnja strpnosti, ki sta največje upanje za prihodnost Slovenije.«⁴⁶

Treba je tudi omeniti, da so tedaj pri *Kleine Zeitung* gojili brezplodne upe za morebitno dokončanje delovanja Jedrske elektrarne Krško.⁴⁷ V drugem članku pa je časopis poročal, da bo uprava mesta Gradca podprla mesto Maribor kot eno od partnerskih mest s tehničnim znanjem za organizacijo prvih večstrankarskih volitev.⁴⁸ Sicer pa je en članek omenjal kritiko prebivalcev slovenske Štajerske na račun republiškega centralizma v Ljubljani. Vzrok je bila slaba cestna povezava čez prelaz na Trojanah, ki je delovala kot simbol pomanjkanja solidarnosti na

42 Stergar, Jože, Ungewißheit vor der slowenischen Wahl im April. *Kleine Zeitung* (Gradec), 10. 2. 1990, 3–4.

43 Jungwirth, Michael, Sloweniens KP-Chef Ribicic: Die Zeit arbeitet für Laibach. *Kleine Zeitung* (Gradec), 17. 3. 1990, str. 4.

44 Kresbach, Andreas, »Am Rande des Bürgerkrieges«. *Kleine Zeitung* (Gradec), 21. 3. 1990, str. 4.

45 Glej Ribičič, Tomac, *Federalizam po mjeri budućnosti*.

46 Lehofer, Günther, Alle Wenn und Aber sind auf ein Zeichen zu bringen. *Kleine Zeitung* (Gradec), 3. 4. 1990, str. 3; glej tudi Lehofer, Günther, Ein Rebell gegen den »Aussitzer« in Slowenien. *Kleine Zeitung* (Gradec), 1. 4. 1990, str. 3.

47 Skalicky, Bogo, Stillelegung von Krško wird nun beraten. *Kleine Zeitung* (Gradec), 8. 1. 1990, str. 5; glej tudi, Tscherne, Reinhold, Slowenen sagten zum AKW in Krško nein: '95 ist's aus. *Kleine Zeitung* (Gradec), 15. 4. 1990, str. 8.

48 Grazer Wahl-»Know-how« für Nachbarstadt Marburg. *Kleine Zeitung* (Gradec), 11. 1. 1990, str. 4.

hkrati močnejši partner v vladi, ob padcu komunističnih režimov v avstrijskem sosedstvu niso imeli svojega koncepta, ki bi resno konkuriral ideologiji Srednje Evrope. V slovenskem primeru pa so se morali ukvarjati s tem, da so bili njihovi potencialni partnerji bodisi socialdemokratska stranka samo po imenu – ki bi nekaj let delovala na desnem krilu mednarodnega socialdemokratskega gibanja, preden bi postala konzervativna stranka – bodisi komunistična partija v tranziciji, ki je bila šele v fazi ponovnega odkritja samega sebe in na začetku dolge poti do popolne socialdemokratske identitete zelo zmerne podzvrsti. Mockov tiskovni predstavnik je nekaj let pozneje potrdil: »Če leta 1987 ne bi bila oblikovana koalicijska vlada med Avstrijsko socialdemokratsko stranko in Avstrijsko ljudsko stranko in če Alois Mock konec osemdesetih let ne bi bil minister za zunanje zadeve, bi bila avstrijska politika do Evrope in Jugoslavije drugačna.«⁵⁵ V vsakem primeru bi bila bolj umirjena in neopazna, ker se avstrijski socialdemokrati dolgo časa niso znašli v spreminjajočih se odnosih, od katerih slabosti zagotovo niso trpeli poznavalci Avstrijske ljudske stranke za zunanjo politiko.

To obdobje je močno pokazalo na demokratične in gospodarske slabosti kot tudi na elitistični značaj »realnega socializma« v propadu, saj je del nomenklature odprl prostor, da bi »rdeči« direktorji, bogati izseljenci in tuji investitorji (ne nazadnje tudi iz Avstrije) prevzeli jedro tako imenovane »družbene lastnine« in bi le-ti postali nova gospodarska in politična elita. Bilo je tudi obdobje, za katero sta značilna porast neoliberalizma na Zahodu in prednost nacionalnih opcij v Jugoslaviji. Zato ni nenavadno, da je vizija demokratične Jugoslavije ostala manjšinska in da druge politične opcije katerekoli leve niso bile na voljo – niti v Avstriji niti v Sloveniji.

LITERATURA

- Busek, Erhard in Brix, Emil. *Projekt Mitteleuropa*. Dunaj : Ueberreuter, 1986.
- Busek, Erhard. *Mitteleuropa: Eine Spurensicherung*. Dunaj : Kremayr & Scheriau, 1997.
- Butschek, Felix. *Österreichische Wirtschaftsgeschichte: Von der Antike bis zur Gegenwart*. Dunaj-Köln-Weimar : Böhlau, 2011.
- Handke, Peter. *Abschied des Träumers von Neunten Land: eine Wirklichkeit, die vergangen ist: Erinnerung an Slowenien*. Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1991.
- Mappes-Niedick, Norbert, *Österreich für Deutsche: Einblicke in ein fremdes Land*. Berlin : Links, 2001.

⁵⁵ Vytiska, Mock, *Das Balkan-Dossier*, str. 50.

Mastnak, Tomaž. From Social Movements to National Sovereignty. V: Benderly, Jill (ur.), Kraft, Evan (ur.). *Independent Slovenia: Origins, Movements, Prospects*. London : Macmillan, str. 93–111.

Močnik, Rastko. Arbeiterselbstverwaltung – ein Modell? *Volksstimme: Politik und Kultur: Zwischenrufe links*, 4, 2012, št. 5, str. 28–32.

Plut-Pregelj, Leopoldina, Gabrič, Aleš, Repe, Božo. *The repluralization of Slovenia in the 1980s: new revelations from archival records* (The Donald W. Treadgold Papers, No. 24). Seattle : The Henry M. Jackson School of International Studies, University of Washington, 2000.

Promitzer, Christian. South East Europe 1980–2010: A Short Historical Overview. Sternad, Dietmar (ur.), Döring, Thomas (ur.). *Handbook of Doing Business in South East Europe*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011, str. 3–24.

Ramet, Sabrina P. *Balkan Babel: The Disintegration of Yugoslavia from the Death of Tito to the Fall of Milošević*. Boulder, Colorado : Westview Press, 2002.

Repe, Božo. *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije. Del 1, Opozicija in oblast* (Viri / Arhivsko društvo Slovenije; št. 17). Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije, 2002.

Ribičič, Ciril, Tomac, Zdravko. *Federalizam po mjeri budućnosti*. Zagreb : Globus, 1989.

Rupnik, Jacques. Europe's new frontiers: remapping Europe. *Daedalus*, 123, 1994, str. 91–114. Dostopno na: <http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=5000225299>.

Sturm, Marjan. Jugoslawien: Der Irrweg des Nationalstaates. *Marxistische Blätter*, 29, 1991, št. 5, str. 8–9.

Šuštar, Alois. Brücken bauen und Gemeinsames entdecken. Über einige Aufgaben der Christian in Europa. V: Busek, Erhard (ur.), Wilflinger, Gerhard (ur.). *Aufbruch nach Mitteleuropa: Rekonstruktion eines versunkenen Kontinents*. Dunaj : Wiener Journal, 1986, str. 49–67.

Todorova, Maria. *Imagining the Balkans*. Oxford–New York : Oxford University Press, 2009 (aktualiziran ponatis).

Verdery, Katherine. *What was Socialism, and What Comes Next?* Princeton NJ : Princeton University Press, 1996.

Vytiska, Herbert in Mock, Alois. *Das Balkan-Dossier: Der Aggressionskrieg in Ex-Jugoslawien – Perspektiven für die Zukunft*. Dunaj : Signum, 1997.

Wirsching, Andreas. *Der Preis der Freiheit: Geschichte Europas in unserer Zeit*. München : C. H. Beck, 2012.

Avguštin Malle

**KOROŠKI SLOVENC
IN SLOVENSKA
OSAMOSVOJITEV.
DOLGA POT DO
MEDNARODNO
PRIZNANE
REPUBLIKE SLOVENIJE**

Koroški Slovenci so po plebiscitu 10. oktobra 1920 skušali ohraniti tesne vezi z vsemi Slovenci, ki so jih vzpostavili v letih »narodovanja«. Te so vzbujale pri oblasteh večinskega naroda pomisleke in so se trudile, da bi jih presekale. Oblasti so registrirale vsako »duhovno povezavo« slovenske narodne skupnosti in njenih pripadnikov z Ljubljano. Okrajna glavarstva Velikovec, Celovec-dežela, Beljak in Šmohor so bila pristojna, da registrirajo na primer abonente slovenskega periodičnega tiska in poročajo deželnim oblastem o dotakanju slovenskega leposlovja. V to kategorijo so spadali tudi slovenski pre-

vodi tuje literature in tako naletimo na absurd, da so v Celovcu po plebiscitu cenzurirali slovenske prevode avstrijskih avtorjev.¹ »Duhovna povezava« je bila trn v peti tudi Koroškemu hajmatdinstu in nasledstveni organizaciji Koroški domovinski zvezi. Obe organizaciji sta zahtevali restriktivnejše protimanjšinske ukrepe, njihove lokalne podružnice so zagovarjale odvzem poštnega debita periodiki iz Slovenije. V demokratičnem obdobju Prve avstrijske republike restriktivnejših ukrepov ni bilo.² Stanovska oziroma klerofašistična država pa je bila že ostrejša. Po »anšlusu« Avstrije nemškemu rajhu marca 1938 so bile »duhovne povezave« radikalno prekinjene in na Koroško je do aprila 1941 prihajalo le še malo slovenske verske periodike.³ Povezanost koroških Slovencev s Slovenci v Sloveniji je ponovno utrdil skupni protifašistični odpor, po vojni pa še zahteve sprva velikega dela koroških Slovencev po združitvi z matičnim narodom v Federativni ljudski republiki Jugoslaviji, ki so bile na dnevnem redu vse do pariške odločitve 20. junija 1949.⁴ Velesile so avstrijsko mejno vprašanje prepustile odločitvi mirovne konference. Večinsko prebivalstvo, Koroška in Avstrija pa so združitev vseh Slovencev v eni državi zavračali.

Povezanost koroških Slovencev z Ljubljano in s tem z Jugoslavijo po drugi svetovni vojni ni bila premočrtna. Prvo preizkušnjo je prestala ob inform-birojevskem konfliktu.⁵ Po ustanovitvi Narodnega sveta koroških Slovencev 28. junija 1949 velja to za obe politični organizaciji. Znotraj njih je vladala močna diferenciacija, ki se je v primeru Narodnega sveta kazala tudi v odnosu do komunističnega režima v Sloveniji oziroma v Jugoslaviji. Nanje so vplivali avstrijski politični dogodki in politični razvoj v Jugoslaviji.

Koroška (avstrijska) javnost nikoli ni bila naklonjena jugoslovanskemu režimu. Na samem Koroškem je bila pod močnim udarom javnosti tista skupina vodilnih funkcionarjev Pokrajinskega odbora Osvobodilne fronte, zatem Demokratične fronte delovnega ljudstva in nazadnje Zveze slovenskih organizacij, ki je izhajala iz narodnoosvobodilne borbe in zavestno gradila na združitvi vseh Slovencev in na antifašizmu, s katerim je nagovarjala tudi majhen del večinskega, avstrijskega prebivalstva. Velika večina avstrijskih sredstev javnega obveščanja je odklanjala vsako varianto komunizma. Nekateri avstrijski politiki so ob pogajanjih za Avstrijsko državno pogodbo presenečeno ugotovili, da so koroški Slovenci glede združitve z matičnim narodom enotni,⁶ ali pa so

1 Malle, Politika je zavirala kulturno delovanje.

2 Malle, »Jugoslovanska propaganda«, »iredentizem«, tuji tisk in mohorjevke.

3 Malle, »Anšlus« 1938 – slovenščina pričjenja izginjati.

4 Domej, Der Konflikt nach dem Krieg; Malle, Die Position der Kärntner Slowenen im Nationalitätenkonflikt; Nečak, *Koroški Slovenci*.

5 Iz KPA je bilo posledično izključenih (oziroma so partijo zapustili) okoli 1000 koroških Slovencev (Nečak, *Koroški Slovenci*, str. 60–67).

6 Knight, Brezizhoden položaj?, str. 240–242, 247–248.

tako vsaj sklepali, ko so ustrezen memorandum podpisali slovenski duhovniki in ga poslali v Moskvo.⁷ Zvezni kancler Leopold Figl je bil tako presenečen, da je takoj prosil za izjavo višjega klera v avstrijskem smislu.⁸ Duhovniki niso bili zagovorniki komunizma. Svojo spomenico so podpisovali s perspektivo, da režimi minejo, narodi pa ostajajo.⁹ Tako so podpis zagovarjali. Glede režimov so imeli prav. Večina njih je doživela še konstitucionalno monarhijo, vojaški režim v letih prve svetovne vojne, jugoslovansko upravo glasovalnega ozemlja, avstrijsko republikansko upravo, avstrijsko stanovsko državo s pomembno vlogo klera in nacistični režim. Ob podpisovanju memoranduma jih je večina živela v Drugi avstrijski republiki, ki je bila tedaj pod kontrolo Zavezniškega sveta za Avstrijo na Dunaju.

Avstrijske politične sile so po svojih diplomatskih zastopnikih sledile političnim premikom v Jugoslaviji. O tem govorijo diplomatska poročila avstrijskega predstavništva oziroma veleposlaništva v Beogradu in poročila avstrijskega generalnega konzulata v Ljubljani. Avstrija se je navezala na prakso iz let 1920 do 1938 in skušala kolikor mogoče ignorirati Ljubljano.¹⁰ Avstrijski zastopniki so na Dunaj poročali vsako malenkost, o kateri so menili, da krepi slovenske pozicije v Beogradu in povečuje slovensko avtonomijo. Zlasti so se zanimali za pozicije Slovencev v hierarhiji jugoslovanskega zunanjega ministrstva.¹¹ Spoznali so, da ne morejo računati s predvojnimi razmerami. Avstrija je Jugoslaviji neprestano ponujala ugodnosti pri gospodarski menjavi. Opozoriti velja na moskovska aprilski pogajanja za Avstrijsko državno pogodbo – Avstrijci so iz nje skušali črtati sedmi člen. Novejše raziskave potrjujejo slovenske zgodovinarje, da so Sovjeti vedeli tudi za ureditev dvojezičnega šolstva in se zanimali za izvajanje uredbe. S to so se Avstrijci hvalili, po besedah slovenskih zgodovinarjev, na pogajanjih za pogodbo o Avstriji.¹² Ko je sovjetska delegacija glede sedmega člena menila, da bi bilo potrebno vprašati Jugoslavijo, s katero je bil člen usklajen, so Avstrijci namero opustili.¹³ Tik pred in tudi po podpisu pogodbe so se Avstrijci intenzivno trudili, da bi ali omilili ali pa na osnovi bilateralnih pogajanj izničili drugi odstavek sedemindvajsetega člena.¹⁴ Heinrich Riesenfeld, poznejši avstrijski generalni konzul v Ljubljani, je dobro poznal ekonomske razmere v Jugoslaviji in številne jugoslovanske ekonomiste, saj je pred vojno delal v

7 *Slovenski vestnik*, št. 13, 7. 3. 1947, str. 2.

8 Malle, *Katholische Kirche und Kärntner Slowenen*, str. 754–756.

9 Entner-Malle, *Auf dem Weg zur Selbstfindung*, str. 203–206, 223–227.

10 Suppan, *Jugoslawien und Osterreich 1918-1938*.

11 Entner-Malle, *Auf dem Weg zur Selbstfindung*.

12 Suppan, *Jugoslawien und der österreichische Staatsvertrag*, str. 443.

13 Suppan, *Jugoslawien und der österreichische Staatsvertrag*, str. 638; Schöner, *Niederschrift über die Verhandlungen der österreichischen Regierungsdelegation in Moskau*, str. 637.

14 ÖStA, AdR, BMfaA, II-Pol; GZ 319005-pol/55.

beograjskem zunanjetrgovinskem ministrstvu, Jugoslovanom pa je bil pri srcu zaradi svojega odpora proti nacizmu. Koroška in Slovenija sta trgovali tudi v času največje medsebojne napetosti povojnih let.¹⁵ Občasno so Avstrijci pri stikih z Jugoslavijo uporabljali tudi tega ali drugega koroškega slovenskega funkcionarja, o katerem so vedeli, da ima dobre povezave z Ljubljano. Pot zблиževanja je utirala tako imenovana kulturna izmenjava, kjer so bili iniciativni koroški Slovenci. V primeru Socialistične stranke Avstrije zaznamo prve poskuse prav ob pomoči koroškega Slovenca že v petdesetih letih. Socialisti so previdno povprašali, ali morda Socialistična zveza delovnega ljudstva ne bi bila možen pogovorni partner, ki bi jo kazalo sprejeti v Socialistično internacionalo.

Zveza slovenskih organizacij na Koroškem in Narodni svet koroških Slovencev sta v drugi polovici šestdesetih let našla skupen jezik glede odnosov do Socialistične republike Slovenije. Narodni svet v petdesetih letih ni bil popolnoma izvzet iz stikov s Slovenijo in vodilnim komunističnim kadrom, vendar v primerjavi z zvezo ni bil enakopraven. Pogoj za normalizacijo je bila gotovo enotnost organizacij glede realizacije sedmega člena Avstrijske državne pogodbe, ki se je vse od sprejetja skupne Spomenice koroških Slovencev avstrijski zvezni vladi z dne 11. oktobra 1955 zrcalila še v številnih drugih skupnih vlogah in nastopih na Dunaju. Normalizacijo odnosov do Slovenije je podpiral pragmatični Jožko Tischler. Tako je sredi šestdesetih let skupna delegacija osrednjih organizacij koroških Slovencev prvič uradno obiskala Slovenijo,¹⁶ drugi podoben obisk je potekal šele v začetku leta 1969.¹⁷ Taki stiki so postali ritual in stalna oblika povezovanja manjšine z »matico«. Uveljavilo se je načelo permanentnega obojestranskega informiranja. Socialistična republika Slovenija in Socialistična federativna republika Jugoslavija sta vabili manjšinske zastopnike na izmenjavo mnenj pred vsakim uradnim obiskom avstrijskega zveznega ali koroškega deželnega politika v Ljubljani ali Beogradu in pred vsakim obiskom slovenskega ali jugoslovanskega politika v Avstriji. Sicer pa so se vprašanja slovenske in hrvaške manjšine v Avstriji pojavljala na državnih obiskih že v petdesetih letih, začenši z obiskom Karla Gruberja v Beogradu in na Brionih¹⁸ in obiskom Koče Popovića na Dunaju.¹⁹ Manjšinci so redno informirali slovenske oziroma jugoslovanske politike o svoji situaciji in

15 KLA, LAD I in 2; 46. Sitzung der Kärntner Landesregierung am 27. 11. 1946; 42. Sitzung der Kärntner Landesregierung am 16./17. 10. 1946; 41. Sitzung der Kärntner Landesregierung am 9. 10. 1946.

16 *Naš tednik*, št. 46, 18. 11. 1965, str. 1; št. 47, 25. 11. 1965, str. 1 in 4; *Slovenski vestnik*, št. 47, 19. 11. 1965, str. 1; št. 48, 26. 11. 1965, str. 1.

17 *Naš tednik*, št. 4, 23. 1. 1969, str. 1; št. 5, 30. 1. 1969, str. 1–2; *Slovenski vestnik*, št. 3, 24. 1. 1969, str. 1; št. 4, 31. 1. 1969, str. 1–3.

18 *Slovenski vestnik*, št. 41, 19. 6. 1952, str. 1; št. 42, 25. 6. 1952, str. 1; št. 43, 28. 6. 1952, str. 1–2; *Naš tednik-kronika*, št. 25, 19. 6. 1952, str. 1; št. 26, 26. 6. 1952, str. 1.

19 *Slovenski vestnik*, št. 27, 22. 5. 1952, str. 2; št. 33, 3. 7. 1953, str. 1–2; št. 34, 10. 7. 1953, str. 1; št. 51, 30. 10. 1953, str. 1; št. 52, 6. 11. 1952, str. 1; št. 53, 13. 11. 1953, str. 1 in 8; *Naš tednik-kronika*, št. 26, 25. 6. 1952, str. 1; št. 27, 2. 7. 1953, str. 2; št. 45, 5. 11. 1953, str. 1; št. 46, 12. 11. 1952, str. 1.

stopnji realizacije manjšinskovarstvenih določil Avstrijske državne pogodbe, Slovenija in Jugoslavija pa sta trdili, da so manjšinska vprašanja njihova stalna skrb, in zagotavljali manjšini politično podporo pri vseh njenih zahtevah, vezanih na Avstrijsko državno pogodbo. Pozitiven odnos do Slovenije oziroma Jugoslavije se je obrestoval obema organizacijama; kulturni sta bili pri tem udeleženi in naposled so ti stiki v sedemdesetih in osemdesetih letih rodili še dobre rezultate na ekonomskem področju. Slovenija in Jugoslavija sta pospeševali tako imenovana mešana podjetja, v katerih je našlo zaposlitev pomembno število slovenskega prebivalstva. Seveda so podjetja, proti katerim je zagnal vik in krik hajmatdinst, koristila tudi slovenskemu in jugoslovanskemu gospodarstvu.²⁰

Poleg Zveze slovenskih organizacij na Koroškem in Narodnega sveta koroških Slovencev je potrebno omeniti v začetni fazi še dejavnost Družbe svetega Mohorja v Celovcu. Cerkvena bratovščina ni imela pozitivnega odnosa do komunističnega režima v Sloveniji oziroma Jugoslaviji. Bila je pod posrednim vplivom povojne slovenske politične emigracije, ki je družbi začetka petdesetih let dvajsetega stoletja omogočila postavitve lastne tiskarne, njeni pripadniki pa so bili med naročniki tiskov Mohorjeve. Zaradi tiskanja slovenske emigrantske literature je bila eminentno zanimiva za Udbo, ki je med njene uslužbence vrnila agenta (agente), ki se je poprej »šolal« v vrstah Katoliške akcije, bil nekaj časa celo njen predsednik ter zaradi tega nesumljiv. Njegovo »delovanje« bi morali posebej osvetliti, vendar je veliko arhivskega materiala uničila družba sama odnosno njen poslovodja, tozadevni avstrijski viri pa še niso dostopni. Po ureditvi lastne tiskarne je Mohorjeva natisnila več publikacij slovenskih emigrantov, med drugimi knjižico *Vetrinjsko polje*.²¹ Tiskala je revijo *Naša luč*, v uredništvu Franca Gruma in Staneta Pleška je natisnila brošuro *Svoboda v razvalinah*,²² sledil je natis brošure *V Rogu ležimo pobiti*²³, že leto prej je politični vrh Jugoslavije in Udbo vznemiril Ciril Žebot, ki je svoj tekst posvetil kar spominu Lamberta Ehrlicha.²⁴ Proti knjigi je polemiziral Mitja Ribičič in kmalu zatem postal predsednik Zveznega izvršnega sveta v Beogradu, kar je Žebot v drugem delu primerno poudaril.²⁵ Drugo knjigo je Žebot posvetil »Slovenski univerzi v Ljubljani. Moji Alma Mater ob petdesetletnici njene popolne ustanovitve z željo, da bi bila vir in gonilna sila Slovenije oživljene 1597 – 1919 – 1969«. Verski tednik *Nedelja* je v svojih prvih povojnih letnikih verskim razmeram v Sloveniji in Jugoslaviji namenjal nekaj prostora, vendar je novice večinoma povzemal po nemškem tisku, ob volitvah

20 Sima, *Die jugoslawischen Betriebsansiedlungen in Kärnten*.

21 *Vetrinjsko polje*. Celovec 1952.

22 Grum-Pleško, *Svoboda v razvalinah*.

23 Kovač, *V Rogu ležimo pobiti*.

24 Žebot, *Slovenija včeraj danes jutri*. [Celovec] 1967.

25 Žebot, *Slovenija včeraj danes in jutri. 2. knjiga*. [Celovec] 1969.

v Avstriji pa razširjal stališča avstrijskega episkopata do raznih političnih gibanj v državi. Prav ob državnozbornskih volitvah v letih 1949 in 1953 je svaril ali rotil katoličane pred nevarnostjo leve opcije v Avstriji. V zadevi konflikta med krško škofijo in Slovenskim vestnikom oziroma Demokratično fronto delovnega ljudstva je list sledil navodilom generalnega vikarja krške škofije, ta pa se je skliceval na vatikanske poglede na komunizem. V letih osamosvajanja je Nedelja zagovarjala dosledno demokratizacijo slovenske družbe, pri ocenah možnosti odcepitev Slovenije od Jugoslavije je bila sprva previdna.

V mesecih demokratizacije in osamosvajanja Slovenije sta Zveza slovenskih organizacij in Narodni svet imela sicer diferenciran odnos do dogajanj v jugoslovanski državi, vendar sprva niti ena niti druga organizacija ni računala z razpadom skupne države. Slovenski vestnik je kot glasilo Zveze slovenskih organizacij poročal o dogajanjih v Jugoslaviji in se vse do pričetka volilnega boja v večstrankarski parlament aprila 1990 domala popolnoma izogibal komentiranju dogodkov. List je objavljala stališča zvez²⁶ in nato posameznih strank,²⁷ objavljala je tudi daljše pogovore z najvažnejšimi akterji.²⁸ Tako sta do besede ponovno prišla Lojze Peterle in Milan Kučan ter Jože Pučnik, vsaj po enkrat pa vsi voditelji novonastalih strank. To poročanje je občasno po obsegu presevalo poročanje o vprašanjih, ki so neposredno zaposlovala koroške Slovence: deželnozbornske volitve leta 1989, vprašanja šolstva v zvezi z ločevanjem šolarjev, nastajanje dvojezičnih ljudskih šol v Celovcu, nastajanje dvojezične trgovske akademije, slovenskega sporeda avstrijske televizije, uresničevanje točk operativnega koledarja, vprašanje znanosti v povezavi s poročilom delovne skupnosti rektorske konference o položaju manjšin v Avstriji, konflikt z državnozbornim poslancem Karlom Smollejem in z njim povezanimi problemi glede Koordinacijskega odbora koroških Slovencev, nastanek manjšinskega programa Zelene alternative in celo precej obširno in intenzivno diskusijo o novem programu Zveze slovenskih organizacij. Po obsegu je poročila o Sloveniji presegala le problematika zaprtja tovarne celuloze Obir. Bralci Slovenskega vestnika so bili natančno poučeni o vzrokih razhajanja narodov in narodnosti v Jugoslaviji. Ena osrednjih točk poročanja pri pogovorih s slovenskimi politiki je bilo njihovo stališče do mesta koroških Slovencev v njihovih strankah in do določil sedmega člena Avstrijske državne pogodbe. Lahko bi zapisali, da je zveza hotela na vsak način ohraniti doseženo raven in stalno prisotnost manjšinskega vprašanja v slovensko/jugoslovansko-avstrijskih odnosih.

26 *Slovenski vestnik*, št. 4, 17. 1. 1989, str. 1; št. 13, 17. 2. 1989, str. 1; št. 14, 21. 2. 1989, str. 1 in 4–5; št. 42, 13. 6. 1989, str. 1; št. 82, 10. 11. 1989, str. 3.

27 *Slovenski vestnik*, št. 6, 23. 1. 1990, str. 2; št. 12, 13. 2. 1990, str. 2.

28 *Slovenski vestnik*, št. 5, 20. 1. 1989, str. 2; št. 12, 14. 2. 1989, str. 3; št. 9, 2. 2. 1990, str. 3 in 4; št. 17, 6. 3. 1990, str. 3; št. 20, 16. 3. 1990, str. 3.

Glede prisotnosti manjšinskega vprašanja v meddržavnih odnosih se Narodni svet koroških Slovencev vse do junija/julija 1990 ni razlikoval od Zveze slovenskih organizacij. Diferenciacija znotraj Narodnega sveta je bila pomembna na organizacijskem, ne toliko na idejnem področju. Intenzivne osebne povezave so segale h Koroški enotni listi, Klubu slovenskih občinskih odbornikov, Politično upravni akademiji, nekoliko manj vidno do Mohorjeve družbe in do Krščanske kulturne zveze. Poleg tega je bil v avstrijski in slovenski javnosti v teh letih neprestano prisoten državnozbornski poslanec Karel Smolle, ki je bil obenem funkcionar pri številnih navedenih organizacijah in društvih. Gotovo je Smolle zaslužen za nekatere dosežke²⁹, vendar so njegove soloakcije povzročile mnogo konfliktov med Zvezo in Narodnim svetom in naposled pripeljale do ohromitve Koordinacijskega odbora.³⁰ Kot izrazit solist in »avtonomist v manjšinskih zadevah« – ta in drugi je govoril tudi o »politični divi« – si je zapravlil vsako možnost, da bi še naprej zasedal manjšinski mandat pri Zeleni alternativni. Smolle je bil uspešen s politiko vključevanja v stranko večine, torej s politiko, ki jo je manj uspešno na deželni ravni krojila Zveza slovenskih organizacij, in ne s politiko »samostojnega nastopa«, ki je vseskozi agitacijsko prevevala prispevke in komentarje v Našem tedniku. Naštete organizacije in društva »desnega krila« so veliko lažje in z manj politične odgovornosti zgodaj prešle na pozicije zavzemanja in zagovarjanja popolne suverenosti Republike Slovenije, Narodni svet pa je bil bolj zadržan. Nobeni organizaciji ali društvu koroških Slovencev pa ni bilo težko zagovarjati in podpirati demokratizacijo političnega sistema v Sloveniji. V tem smislu je poročal tudi Naš tednik, kjer je vse do junija/julija tozadevno dominiral urednik Franc Wakounig (wafra), nakar mu je sledil Janko Kulmesch, večino daljših poročil in pogovorov v Slovenskem vestniku pa je pripravil glavni urednik Ivan Lukan.

Zanimivo je, da Koroška enotna lista kot »partnerska organizacija« Narodnega sveta v svoji izjavi ob prestopu v novo leto 1989 ni načela vprašanja sodelovanja s Slovenijo oziroma Jugoslavijo, temveč se je povsem posvetila manjšinskemu vprašanju. Podprla je vse konstruktivne pogovore med zastopniki koroških Slovencev in deželno oz. zvezno vlado.³¹ Težišče interesa je veljalo šolskemu vprašanju in podpredsednik Zveze slovenskih organizacij je od državnozbornskega

29 Klemenčič-Klemenčič, *Die Kärntner Slowenen und die Zweite Republik* (dosti manj v slovenski verziji knjige *Prizadevanja koroških Slovencev.*). Dokumentacija ... štiri leta dela v parlamentu ... V: *Naš tednik*, št. 12a, 22. 3. 1991 (priloga).

30 Konflikt se je stopnjeval sprva na šolskem področju, zajel vprašanje vstopa v osvet in ocene njegovega delovanja in preskočil nato na vprašanje oblike zastopstva narodne skupnosti. Levica je ocenjevala, da za akcijami, ki bi utegnile nivelirati njeno vlogo, stoji državnozbornski poslanec Karel Smolle. Razhod Smolleja z Zeleno alternativo je razhajanja leta 1990 potem osredotočil na vprašanje Koordinacijskega odbora.

31 *Naš tednik*, št. 2, 13. 1. 1989, str. 2.

poslanca Smolleja pričakoval več angažmaja v konkretnih šolskih vprašanjih. Tako kot Slovenski vestnik je tudi Naš tednik namenil obisku koroških Slovencev pri zunanjem ministru Budimirju Lončarju kratko notico. Spet najdemo sporočilo, da so zastopniki koroških Slovencev informirali jugoslovanskega zunanjega ministra o položaju manjšine, ta pa jim je »ponovil načelno stališče Jugoslavije do manjšinskih vprašanj in poudaril, da ima položaj manjšin v politiki odnosov do Avstrije trajno prednost«. ³² Lončar je zastopnike seznanil tudi s političnim in gospodarskim položajem Jugoslavije.

Obširneje je poročal Slovenski vestnik in pisal, da so bile glavne točke pogovora položaj slovenske narodne skupnosti po uvedbi ločitvenega šolskega zakona, memorandum zvezni vladi, stanje izpolnitve 7. člena ADP ter politični položaj na Koroškem po deželnozborskih volitvah. Lončar je avstrijskega zunanjega ministra tudi informiral, da je predhodno sprejel delegacijo koroških Slovencev. V pogovoru z Mockom je Lončar poudaril, da Jugoslavija vztraja pri stališču, da se nadaljuje dialog med avstrijskimi in jugoslovanskimi strokovnjaki o položaju slovenske in hrvaške manjšine v Avstriji. ³³ V tem diplomatskem jeziku so bile javnosti posredovane vse informacije o nadaljnjih stikih med jugoslovansko zvezno vlado in zastopniki koroških Slovencev. Enako lahko ugotovimo za kontakte med Izvršnim svetom SR Slovenije in koroškimi Slovenci. Na utrjevanje vezi med manjšino in Slovenijo/Jugoslavijo je kazal tudi obisk združenih zvez Jugoslavije pri združnikih na Koroškem, kjer je bilo poudarjeno, da naj bi se ob prijateljskih vezeh razvijali tudi poslovni odnosi. ³⁴ Ob preboju cestnega predora pod Karavankami je Slovenski vestnik napovedal dvakratno srečanje med Vranitzkim in Markovićem. ³⁵ Predhodno je Marković v Beogradu sprejel delegacijo obeh organizacij koroških Slovencev in ji zagotovil, da se bo Jugoslavija kot sopodpisnica ADP tudi nadalje zavzemala za izpolnitev obveznosti Avstrije iz te mednarodne pogodbe. Na srečanju na Brdu potem šefa vlad o manjšinah nista razpravljala, v ospredju so bila gospodarska vprašanja in Vranitzky je podprl jugoslovanska reformna prizadevanja. Pred predorom pa sta avstrijski kancler Vranitzky in jugoslovanski ministrski predsednik Marković poudarila pomen tega cestnega predora za prometne, gospodarske in ne nazadnje tudi za človeške tokove znotraj Evrope. ³⁶

Naš tednik je obširno poročal o ustanovitvi Slovenske demokratične zveze ter v poročilo vključil stališča vseh, ki so v Sloveniji delovali za uveljavitev

32 *Naš tednik*, št. 13, 31. 3. 1989, str. 3.

33 *Slovenski vestnik*, št. 24, 31. 3. 1989, str. 1.

34 *Slovenski vestnik*, št. 34, 9. 5. 1989, str. 4.

35 *Slovenski vestnik*, št. 43, 16. 6. 1989, str. 1.

36 *Slovenski vestnik*, št. 44, 20. 6. 1989, str. 1.

političnega pluralizma v okviru Socialistične zveze delovnega ljudstva.³⁷ Teden pozneje je list poročal o predavanju in diskusiji Igorja Bavčarja s slovenskimi študenti in študentkami na Dunaju. Bavčar je govoril o mladih slovenskih strankah, poudaril pomen Kmečke zveze kot »prve nove stranke« ter glede Jugoslavije menil: »Če bomo znali akceptirati vse razlike med republikami, jih celo poudariti in z njimi živeti, vidim za Jugoslavijo precejšnje perspektive. Če pa bo spet prišlo do centralizma, kar istočasno pomeni tudi izbrisanje vseh razlik in prisilno poenotenje, potem bo najbrž prišlo do še globlje krize, kot jo imamo danes.«³⁸ Razvoj v Jugoslaviji in Sloveniji je komentator Našega tednika, Jože Wakounig, postavil v širši evropski politični razvoj in govoril o »somraku diktatorjev« ter glede Slovenije menil: »Razvoj v Sloveniji ustvarja velike upe ne samo za Slovence, marveč za vse tiste, ki tudi v drugih krajih Jugoslavije iščejo prihodnost v demokraciji.«³⁹ Pozornost lista je veljala konstituiranju Slovenskih socialdemokratov. V poročilu zasledimo vest, da je mlada stranka za suverenost Slovenije, da hoče razvijati skupni slovenski kulturni prostor, glede zamejcev pa da zahteva gospodarsko in kulturno pomoč za njihov razvoj in da od vseh držav zahteva dosledno spoštovanje mednarodno zagotovljenih nacionalnih pravic.⁴⁰ Naš tednik je aprila objavil ekskluzivni pogovor z Janezom Drnovškom, v ospredju katerega je bil razvoj v Jugoslaviji. Drnovšek je zagovarjal konstruktiven dialog med vsemi člani predsedstva in z vsemi drugimi narodi Jugoslavije, menil, da mora biti ta tolerant in da je potrebno prekiniti prakso medsebojnega obtoževanja, diskvalifikacij in potenciranja razlik. Poudaril je željo po demokratizaciji in evropsko ekonomsko perspektivo, pri čemer je računal na podporo Avstrije. Glede določil sedmega člena Avstrijske državne pogodbe je bil zadržan, saj je povedal, da bo skušal za to vprašanje najti čim več časa, in izrazil prepričanje, da bo mogoče vzpostaviti komunikacijo, ki bi razčistila probleme.⁴¹

Ob praznovanju 40-letnice Narodnega sveta je njegov predsednik spregovoril tudi o odnosih svoje organizacije do »matične domovine«: »Nespremenjeni so odnosi Narodnega sveta koroških Slovencev do Slovenije in Jugoslavije in nespremenjena so stališča. Menim, da moramo še odločneje razvijati idejo o skupnem slovenskem kulturnem prostoru, saj taka kulturna politika odgovarja tudi evropskim težnjam po čim odprtejših mejah in čim tesnejšem sodelovanju. Bistvenega pomena za naraven in človeški razvoj je odprta meja med Koroško in Slovenijo, je prost pretok ljudi in gospodarske dejavnosti. Želimo, da bi Jugoslavija notranje probleme, tako gospodarske kot politične in mednacionalne čimprej

37 *Naš tednik*, št. 3, 20. 1. 1989, str. 5.

38 *Naš tednik*, št. 4, 27. 1. 1989, str. 16.

39 *Naš tednik*, št. 6, 10. 2. 1989, str. 2.

40 *Naš tednik*, št. 7, 17. 2. 1989, str. 2.

41 *Naš tednik*, št. 15, 14. 4. 1989, str. 5.

rešila, ker je stabilna Jugoslavija tudi garant za dobre bilateralne odnose med Avstrijo in Jugoslavijo in s tem tudi dober razvoj hrvaške in slovenske narodne skupnosti v Avstriji. Ostati mora v Jugoslaviji zavest, da ima le-ta kot sopolodpisnica avstrijske državne pogodbe pravico in dolžnost zavzemati se za uresničitev člena 7 avstrijske državne pogodbe.«⁴² Redni občni zbor je sprejel resolucijo, v kateri je apeliral »na matično Slovenijo in Jugoslavijo kot sopolodpisnico Avstrijske državne pogodbe, naj se zavedata svoje pomembne vloge pri ohranjanju narodne zavesti koroških Slovencev. Jugoslavija kot zaščitnica koroških Slovencev se mora kljub notranji krizi v večji meri zavzemati za popolno uresničitev člena 7 ADP.«⁴³ Narodni svet in njegovo glasilo *Naš tednik* sta z zadovoljstvom registrirala tudi sklep slovenskega parlamenta o novi ustavi. List je podčrtal zlasti, da nova ustava »zagotavlja neodtujljivo pravico do samoodločbe, ki vključuje tudi pravico do odcepitve od Jugoslavije.«⁴⁴ Tajnik Narodnega sveta Marjan Pipp je ocenil, »da so ljubljanski sklepi daljnosežni korak k demokratizaciji Socialistične republike Slovenije.«⁴⁵ Državnozborski poslanec Smolle pa je v odločitvi zaznal »odločilen korak v smer večstrankarskega sistema v Jugoslaviji.«⁴⁶ V listu je k besedi prišel predsednik Socialistične zveze Jože Smole ter zagovarjal ustavne amandmaje RS in pojasnil vlogo svoje organizacije pri demokratizaciji Slovenije in ustanavljanju novih zvez oziroma strank.⁴⁷ 6. novembra 1989 je v Celovcu nastopil Janez Janša. Menil je, da so prvi pogoj za pot Slovenije v Evropo osnovne demokratične reforme v republiki in v preostali Jugoslaviji, glede manjšinskega vprašanja pa povedal, »da sta Slovenija in Jugoslavija sokrivi, da je prišlo do tako močne asimilacije na Koroškem. Razmere v Jugoslaviji so bile vzrok za slabitev položaja manjšine na Koroškem. Demokratični razvoj v Jugoslaviji oz. Sloveniji bi lahko krepil položaj manjšine, toda do tega je prišlo šele danes – in to precej prepozno.«⁴⁸ V nizu poročil o novih strankah zasledimo tudi tisto o preustroju Zveze socialistične mladine v stranko.⁴⁹

V novejletni številki *Našega tednika* je predsednik Narodnega sveta pripisal pozitivne premike v manjšinskem vprašanju delovanju podpredsednika Karla Smolleja v avstrijskem parlamentu ter menil, da bodo politične in gospodarske spremembe v Sloveniji »brez dvoma pozitivno vplivale na razvoj zamejskih Slovencev kot tudi Slovencev po vsem svetu«,⁵⁰ in se dotaknil političnega

42 *Naš tednik*, št. 25, 23. 6. 1989, str. 14.

43 *Naš tednik*, št. 25, 23. 6. 1989, str. 15.

44 *Naš tednik*, št. 39, 29. 9. 1989, str. 1.

45 *Naš tednik*, št. 39, 29. 9. 1989, str. 3.

46 *Naš tednik*, št. 39, 29. 9. 1989, str. 3.

47 *Naš tednik*, št. 40, 6. 10. 1989, str. 4 in 5.

48 *Naš tednik*, št. 45, 10. 11. 1989, str. 2 in 3.

49 *Naš tednik*, št. 45, 10. 11. 1989, str. 3.

50 *Naš tednik*, št. 1, 5. 1. 1990, str. 4–5.

prehoda iz enopartijskega sistema v večstrankarskega, v pluralizem: »Politični sistem torej ne bo več predstavljal nobene ovire, kar se je dogajalo v preteklosti. Naravnost bolesten antikomunizem v Avstriji in na Koroškem je potiskal nas Slovence v komunistični kot in s tem ustvarjal v avstrijski in koroški javnosti slabo mnenje o koroških Slovencih prav zaradi tesnega sodelovanja z matično državo. Te propagande bo sedaj konec, kajti komunistična partija v Sloveniji je prostovoljno oddala vlogo vodilne partije.«⁵¹ Razprave glede združitve je list kmalu nato ocenil – povzel je bistvo prispevkov diskusije v Cankarjevem domu – kot »retorični bav-bav brez političnih posledic«, ko je zapisal, »da odcepitev od Jugoslavije še ni dogovorjena stvar, saj obstaja tudi možnost, da Slovenija nastopa kot suverena država v okviru konfederacije z Jugoslavijo.«⁵² O notranjih jugoslovanskih odnosih je v Našem tedniku v pogovoru odgovarjal novoizvoljeni predsednik Zveze komunistov Slovenije Ciril Ribičič.⁵³ Glede odnosov do zamejstva je povedal: »Mi se bomo skupaj z drugimi zavzemali za najrazličnejše oblike sodelovanja. Strinjam se, da v preteklosti, ko se je vezalo le na ozke ideološke vzroce (leve sile), je tako ravnanje prineslo slabe rezultate. Zato v našem programu izredno podpiramo druge predloge v zvezi s tretjo univerzo, z oblikovanjem nekega foruma, ki bi združil vse Slovence itn. V tem vprašanju bi morali doseči sporazum vseh političnih subjektov v Sloveniji in s pomočjo državnih organov te stvari realizirati.«⁵⁴ Čeprav je Naš tednik odpiral svoje stolpce vsem strankam in njihovim predstavnikom, lahko konstatiramo, da je z večjo simpatijo spremljal tiste, ki so se združile v Demos. Svoje je k temu prispeval državnozborni poslanec Karel Smolle, ki je na januarskem zborovanju Koroške enotne liste pozval »vse odgovorne v Sloveniji, da pripravijo volitve na ta način, da bo res prišlo do enakopravnih pogojev.«⁵⁵ List je intenzivno spremljal volilni boj in podobno kot Slovenski vestnik objavljala zlasti stališča strank in njenih voditeljev do zamejstva in do bodočega razvoja v Jugoslaviji. Tako je Lojze Peterle povedal, da hočejo krščanski demokrati storiti vse, »da bi presegli posledice ideološkega obravnavanja v preteklosti. Zato pri naši politiki izhajamo absolutno iz narodnega načela in odklanjamo ideološko politiko partije, ki je umetno delila Slovence zunaj na 'prave' in 'neprave' in s tem je direktno pospeševala asimilacijo.«⁵⁶ Podobno je na vprašanja odgovarjal Jože Pučnik.⁵⁷ Bolj diferencirano je na enako vprašanje odgovoril Milan Kučan. Uvodoma je poudaril, da mu je zelo do tega, »da se zavaruje čim bolj civiliziran, miren in

51 *Naš tednik*, št. 1, 5. 1. 1990, str. 4–5.

52 *Naš tednik*, št. 2, 12. 1. 1990, str. 2.

53 *Naš tednik*, št. 2, 12. 1. 1990, str. 10 in 11.

54 *Naš tednik*, št. 2, 12. 1. 1990, str. 10 in 11.

55 *Naš tednik*, št. 3, 19. 1. 1990, str. 10.

56 *Naš tednik*, št. 6, 9. 2. 1990, str. 5.

57 *Naš tednik*, št. 7, 16. 2. 1990, str. 6.

demokratičen prehod v demokratično pluralno družbo, čim manj revanšističen in čim dalje od kali državljanske vojne«, ter glede zamejstva in zamejcev menil, da njegova stranka dejansko ni namenjala vprašanju posebne pozornosti, ker so njena stališča jasna, čeprav glede tega ni našla potrebnega razumevanja ne v Jugoslaviji ne v sosednjih državah. Dejal je: »Mi smo pač našo usmeritev zmeraj gradili na tem, da je za zavarovanje enakopravnosti slovenskih manjšin odgovorna neslovenska večina.« Za Slovence zunaj meja Slovenije je menil, da naj bi bila za njih usodo odgovorna celotna vlada.⁵⁸ Izid aprilskih volitev sta Narodni svet in Naš tednik registrirala z velikim zadovoljstvom, prav tako je list obširno poročal o mandatarju za sestavo vlade Lojzetu Peterletu. Designirani vladni šef Slovenije je obiskal koroške Slovence in dejal, »da se bo nova slovenska vlada zavedala obveznosti in dolžnosti do zamejskih Slovencev«.⁵⁹ Z velikim zadoščenjem je Naš tednik poročal, da je slovenski parlament 2. julija 1990 sprejel Deklaracijo o slovenski suverenosti in menil, da bo ta dan zapisan v slovenski zgodovini z zlatimi črkami.⁶⁰ Julija 1990 je prišlo na pobudo državnega poslanca Karla Smolleja do srečanja Mocka s Peterletom in Ruplom. Čeprav so partnerji govorili o številnih vprašanjih, mimo manjšinskega seveda niso mogli. Slovenska sogovornika sta konkretizirala pričakovanja Slovenije glede uresničevanja manjšinskovarstvenih določil sedmega člena ADP in se pri tem orientirala po predstavah koroških Slovencev. Smolle je za svoje delovanje požel priznanje tako Mocka kot obeh slovenskih politikov.⁶¹ Naš tednik je v tem letu precej zaposlovalo vprašanje državnozborskih volitev, povedati pa je treba, da je ta tematika zaostajala za poročili o dogajanjih v Sloveniji. Ko so po oceni Karla Smolleja manjšine znotraj Zelene alternative izgubile svoj avtonomni položaj, se je sam in z njim Koroška enotna lista odpovedala nadaljnjemu zavezništvu z Zelenimi in to sodelovanje tudi formalno prekinila. Smolle je za tem postal pooblaščenec Slovenije na Dunaju.⁶² Ko je Naš tednik pisal o Sloveniji kot o že samostojni in popolnoma suvereni državi, je v list »zašla« informacija o nastopnem obisku novega generalnega konzula SFRJ v Celovcu. Generalni konzul Marjan Majcen se je že takoj ob nastopu soočal s pomanjkljivim informiranjem svoje dejavnosti in je v posebnem pojasnilu še enkrat in to pot zadnjič kot jugoslovanski predstavnik pojasnil stališče svoje vlade do manjšinskega vprašanja: »Pri mojem nastopnem obisku pri deželnem glavarju dr. Jörgu Haiderju sem razumljivo izrazil velik interes moje vlade za obstoj in nadaljnji razvoj slovenske narodne manjšine na Koroškem, katere pravice so zaobsežene v členu 7 avstrijske državne pogodbe, in opomnil

58 *Naš tednik*, št. 9, 2. 3. 1990, str. 5.

59 *Naš tednik*, št. 18, 4. 5. 1990, str. 1.

60 *Naš tednik*, št. 27, 6. 6. 1990, str. 1.

61 *Naš tednik*, št. 29, 20. 7. 1990, str. 1–3.

62 *Naš tednik*, št. 42, 19. 10. 1990, str. 1.

na vedno znova potrebno preverjanje vseh ukrepov, da se zagotovi vseobsegajoči razvoj te narodne skupnosti.«⁶³ Sprejem ob dnevu republike je bil bolj formalen, vendar je le spomnil, da SFR Jugoslavija še obstaja.⁶⁴ Božična številka Našega tednika je razglašala, da stoji Slovenija na pragu osamosvojitve.⁶⁵ Ministrski predsednik Lojze Peterle je sprejel predstavnike obeh osrednjih organizacij tik pred plebiscitom in jih informiral o njegovi izvedbi. Udeleženci srečanja so z velikim optimizmom pričakovali pozitiven izid glasovanja. Naš tednik je poročal o stališču Narodnega sveta in Zveze slovenskih organizacij: »V imenu Narodnega sveta je tajnik mag. Marjan Pipp dejal, da slovenska narodna skupnost z velikimi občutki spremlja in podpira prizadevanja za osamosvojitve Slovenije. Mag. Pipp je tudi dejal, da je v zadnjih mesecih tudi avstrijska javnost z večjo pozornostjo sledila razvoju v Sloveniji in da velika večina pozdravlja osamosvojitve Slovenije. Tajnik ZSO dr. Marjan Sturm pa je menil, da je odločitev Slovenije tudi odločitev koroških Slovencev; dodal pa je, da se bo morala Slovenija tudi v zvezi z mejo do Koroške razjasniti in potrditi obstoječe državne meje.«⁶⁶

Naš tednik je z vizualnim poudarkom in z zadovoljstvom registriral odločitev Slovencev na plebiscitu 23. decembra 1989, ko so se izrekli za »samostojno in neodvisno državo«.⁶⁷ Politični razvoj v Sloveniji je izkoristil predsednik Matevž Grilc in zahteval, da mora tudi v slovenski narodni skupnosti priti do »popolne notranje demokratizacije in cilj mora biti javno-pravno avtonomno zastopstvo koroških Slovencev z jasnimi kompetencami in pravno formo, ki bo omogočala neposredne volitve v tak forum.«⁶⁸ Spremembe v Sloveniji je ocenjeval v povezavi z alpsko-jadranskim prostorom in razvojem v Evropi ter glede odnosov med Slovenijo in koroškimi Slovenci menil: »Koroški Slovenci pozdravljamo razvoj k demokratičnemu pluralizmu v Sloveniji, prav tako tudi odločitev slovenskega naroda za suvereno državo. Slovenci v matični državi želijo kovati lastno bodočnost sami in prevzemajo tudi odgovornost. Tak razvoj pa omogoča zблиževanje in tesnejše sodelovanje vseh Slovencev povsod po svetu, pri čemer se Slovenija nikakor ne otresa odgovornosti, ki jo ima tudi za zamejske Slovence. To dokazuje osnutek nove ustave, to dokazujejo jasne besede vladnega predsednika gospoda Peterleta v zvezi z vprašanjem slovenske narodne skupnosti na Koroškem in to končno dokazuje tudi posebno ministrstvo, ki je pristojno za vprašanje vseh Slovencev zunaj matične države.«⁶⁹ Poročevalec iz Slovenije je ob sprejetju resolucije slovenskega parlamenta o razdružitvi z Jugoslavijo zapisal »za

63 *Naš tednik*, št. 46, 16. 11. 1990, str. 4.

64 *Naš tednik*, št. 48, 30. 11. 1990, str. 3.

65 *Naš tednik*, št. 51/52, 21. 12. 1990, str. 1.

66 *Naš tednik*, št. 51/52, 21. 12. 1990, str. 7.

67 *Naš tednik*, št. 1, 4. 1. 1991, str. 1.

68 *Naš tednik*, št. 1, 4. 1. 1991, str. 2.

69 *Naš tednik*, št. 1, 4. 1. 1991, str. 3.

Slovenijo JUGOSLAVIJE ni več«.70 Mnenju Narodni svet sicer ni v celoti sledil, saj je od Avstrije zahteval hitro politično priznanje Slovenije. Njegov tajnik pa je bil mnenja, »da je uradna avstrijska politika še vedno preveč orientirana na Beograd in tako ne upošteva realnega stanja v Jugoslaviji«.71

Vojaški udar JLA je list ostro obsojal, poročal o tem, da koroški deželni glavar priznava samostojnost Slovenije,72 in objavil resolucijo Narodnega sveta, naslovljeno na konzulat SFRJ: »Narodni svet koroških Slovencev ostro obsoja in zavrača neposredno agresijo JLA zoper samostojno in neodvisno Republiko Slovenijo in njene državljane. Vojaško nasilje zoper suverenost Republike Slovenije predstavlja grobo kršitev mednarodnega prava, temeljnih človekovih pravic in pravice do samoodločanja narodov. NSKS poziva predsedstvo in IS SFRJ, da nemudoma zaustavi vojaške agresije JLA zoper Republiko Slovenijo, da ji ne bo naložena krivda za prelivanje nedolžne krvi. Koroški Slovenci izražamo demokratičnim predstavnikom Republike Slovenije in vsem njenim državljanom svojo solidarnost v boju za ohranitev državne suverenosti.«73 List je v naslednjih tednih svoje bralce obširno informiral o političnem razvoju v Sloveniji oziroma Jugoslaviji. Od tega poročanja je močno odstopal komentar, ki je govoril o boljševidni generalih in njihovih barbarskih poveljih, o tem, da je boljševidna jugoslovanska vojska napadla suvereno državo, o generalski kliki, o beograjskih boljševidnih okupatorjih, o titoizmu, o gnusnem zločinu in o tem, da so vojni zločini jugoslovanske armade enaki vojnim zločinom Hitlerjeve SS, ter postavil preprosto enačbo KOMUNIZEM = NACIZEM.74 Sledil je komentar tajnika Narodnega sveta, ki je seveda tudi obsodil početje jugoslovanske armade, vendar vsa dogajanja le postavil v širši svetovni okvir in opozarjal na gledanja avstrijskih in drugih državljanov.75 V tej zavesti, da bo kmalu prišlo do priznanja samostojne Slovenije, je Narodni svet razpravljal tudi o bodoči vlogi Slovenije kot pravni naslednici Jugoslavije. V pismu političnemu vrhu Slovenije je zapisal: » ... želimo pravočasno opozoriti na vprašanje pravnega nasledstva SFR Jugoslavije in izraziti naše pričakovanje, da bo Republika Slovenija kot mednarodnopravni subjekt pristopila Avstrijski državni pogodbi iz leta 1955, ki v svojem členu 7 vsebuje zaščitna določila za hrvaško in slovensko narodno skupnost na Gradiščanskem, Koroškem in Štajerskem, ter vsem drugim mednarodnim pogodbam in konvencijam za zaščito manjšin, ter da jih bo varovala tako napram avtohtonim slovenskim manjšinam v Italiji, Avstriji in na Madžarskem, kot tudi napram narodnim skupnostim na lastnem ozemlju. Prav tako pričakujemo, da

70 *Naš tednik*, št. 8, 22. 2. 1991, str. 1.

71 *Naš tednik*, št. 9, 1. 3. 1991, str. 1.

72 *Naš tednik*, št. 26, 28. 6. 1991, str. 2.

73 *Naš tednik*, št. 26, 28. 6. 1991, str. 3.

74 *Naš tednik*, št. 27, 5. 7. 1991, str. 2.

75 *Naš tednik*, št. 29, 19. 7. 1991, str. 2.

bo Republika Slovenija zavzet zagovornik obsežnih manjšinskih pravic v razpravi za kodifikacijo Evropskega manjšinskega prava na ravni Evropskega sveta in Konference o evropski varnosti in sodelovanju.«⁷⁶

Podobno kot Narodni svet je agitrala Zveza slovenskih organizacij in tudi njeno glasilo Slovenski vestnik je pisal podobno kot Naš tednik. Več pozornosti sta namenjala ideološko sorodnim gibanjem in strankam v Sloveniji. Ko je jugoslovanski veleposlanik Miloš Krstić septembra 1989 obiskal Koroško, je zastopnikom koroških Slovencev zagotavljal, da je skrb za vsestranski razvoj slovenske narodnostne skupnosti sestavni del jugoslovanske politike. Povedal je, da je za Jugoslavijo edino zvezna vlada na Dunaju partner pri pogajanjih za uresničitev 7. člena Avstrijske državne pogodbe, čemur je pritrdil seveda tudi generalni konzul Jugoslavije v Celovcu Borut Miklavčič.⁷⁷ Sredi oktobra 1989 je predsednik skupščine SR Slovenije Miran Potrč povabil predstavnike slovenskih manjšinskih organizacij na pogovor o ustavnih spremembah v Sloveniji. Pogovora sta se udeležila predsednik predsedstva SR Slovenije Janez Stanovnik ter predsednik izvršnega sveta Dušan Šinigoj. Slovenski funkcionarji so koroškim Slovencem zagotovili, da se odnos do njih ne bo spremenil in da bo skrb zanje še vselej obstajala v odnosih s sosedo.⁷⁸ Malo zatem je bil Dušan Šinigoj na uradnem obisku na Koroškem, kjer je lahko potrdil nespremenjen odnos do manjšine. Šinigoj je poudaril, da Slovenija pričakuje realizacijo memoranduma, sklenjenega med avstrijsko zvezno vlado in zastopniki koroških Slovencev leta 1988. Glede ljudske šole je poudaril, da je potrebno nameniti vso pozornost dvojezičnim učiteljem.⁷⁹ V božični številki Slovenskega vestnika je Janez Stanovnik razmišljal o sosedih in doseženih delovnih rezultatih v Delovni skupnosti Alpe Jadran, »kjer nas skupni interesi povezujejo tudi z avstrijsko Koroško. Naša konstanta v teh interesih ostaja skrb za uresničevanje pravic Slovencev v zamejstvu, za katere se bomo zavzemali v odnosih z državami, kjer Slovenci živijo, pravtako kot si bomo prizadevali uresničevati pravice manjšin drugih narodov, ki živijo v Sloveniji.«⁸⁰ Tudi v naslednjih mesecih se odnos jugoslovanske zvezne vlade in slovenskega izvršnega sveta do koroških Slovencev ni spremenil. Sistem medsebojnega informiranja pred državnimi obiski iz Avstrije oziroma v Avstrijo se je nadaljeval. Slovenski vestnik je obveščal svoje bralce o srečanju predstavnikov osrednjih organizacij z Markovičem.⁸¹ Grilc in Sturm sta v Beogradu srečala Markoviča in zagotovil jima je, da bo vprašanje manjšin na dnevnem redu državniskega obiska. To je bil zadnji uradni stik predstavnikov koroških Slovencev s članom

76 *Naš tednik*, št. 50, 13. 12. 1991, str. 5.

77 *Slovenski vestnik*, št. 68, 15. 9. 1989, str. 2.

78 *Slovenski vestnik*, št. 77, 17. 10. 1989, str. 1 in 3.

79 *Slovenski vestnik*, št. 80, 2. 11. 1989, str. 1 in 2.

80 *Slovenski vestnik*, št. 92, 22. 12. 1989, str. 2.

81 *Slovenski vestnik*, št. 25, 3. 4. 1990, str. 1.

jugoslovanske vlade. Avstrijskemu kanclerju je Marković dejal, da sta slovenska in hrvaška manjšina najbolj živahna vez v zblíževanju med Avstrijo in Jugoslavijo in dodal, da je v trajnem interesu Jugoslavije, da se povsem uresničijo njihove pravice iz avstrijske državne pogodbe, v duhu Helsinške listine ter evropskih civilizacijskih dosežkov. Vranitzky je hvalil položaj manjšin v Avstriji, sicer pa ponovil, da si Avstrija želi za partnerja »celotno politično ozemlje Jugoslavije«, in zavrnil določene unije med Avstrijo in posameznimi republikami.⁸²

Na pragu v novo leto je predsednik Zveze slovenskih organizacij Feliks Wieser spregovoril o krizi v Jugoslaviji: »Križa družbenopolitičnega in gospodarskega sistema je prisotna na vseh ravneh življenja. Dejstvo je, da zveza komunistov ne predstavlja več tiste družbenopolitične sile, ki bi bila v stanju potegniti ljudi in potegniti državo iz globoke krize. Jasna opredelitev za globalno reformo gospodarstva in družbenopolitičnega sistema, za pluralistični sistem in za tržno gospodarstvo ter demokratične volitve so lahko samo začetek nove poti, ki bo postopoma slovensko in druge narode in narodnosti v Jugoslaviji privedla iz hude krize. ... Pomoč matičnega naroda, tako moralna kot materialna, se v zadnjem obdobju zmanjšuje in pogosto, predvsem s strani tistih inštitucij, ki so odgovorne za sodelovanje s koroškimi Slovenci, čutimo, da je načelo 'Manjšina je subjekt' le fraza. Za leto 1990 si od razvoja v Sloveniji želimo, da bi se vse etabrirane in alternativne politične sile bolj poglobile v probleme slovenske narodne skupnosti in upoštevale upravičene želje koroških Slovencev, da o svoji usodi odločajo kot subjekt. Želimo, da bi bila skrb za zamejske Slovence vključena v novo slovensko ustavo ...«⁸³

Če primerjamo te želje s tistimi predsednika Narodnega sveta, lahko rečemo, da je bila koroška »desnica« gotovo bolj zavzeta za osamosvojitve in za spremembe v Sloveniji, »levica« je bila tudi pod avstrijskim vplivom dosti manj evforična. O dogajanjih v Ljubljani so bili koroški Slovenci dobro informirani, malo pa so vedeli o zamislih in programih slovenskih strank. Priznati moramo, da je bil njihov interes parcialen. So se razmere v letu 1990 kaj spremenile? So se uresničile vsaj nekatere želje tega ali drugega slovenskega funkcionarja na Koroškem? Lahko povemo, da je kriza trajala in se glede gospodarstva še poglobila, mešana podjetja so že bila ukinjena ali pa v hudih težavah. Pa tudi drugje so se pojavili problemi, ki jih je bilo ob vsem leporečju težko prikriti. Konec leta 1989 so na celovski univerzi potekali 21. koroški kulturni dnevi. Vladimir Wakounig je analiziral pomen te letne znanstvene prireditve.⁸⁴ Vendar predavatelji tokrat niso odgovorili na krizne pojave v domačem okolju, niso tematizirali medsebojnega nezaupanja, nič povedali o šolstvu, kaj šele, da bi sledili spoznanjem poročila

82 *Slovenski vestnik*, št. 26, 6. 4. 1990, str. 1.

83 *Slovenski vestnik*, št. 92, 22. 12. 1989, str. 3 in 8.

84 *Slovenski vestnik*, št. 1, 4. 1. 1990, str. 6.

rektorske konference o položaju manjšin v Avstriji. V Sloveniji pa so se dogodki razvijali z veliko naglico. Stranke so iskale vsaka svojo pot in pričela se je volilna kampanja. V njej so sodelovali predvsem funkcionarji koroške slovenske desnice, občasno pa so v volilno kampanjo posegli tudi nekateri odborniki Zveze slovenskih organizacij. Slovenski vestnik je volilni kampanji sledil. Točka njegovega poročanja je bil odnos strank do slovenske manjšine na Koroškem. V obširnem pogovoru s Pučnikom se je Slovenski vestnik navezal na mnenje predsednika zveze, da se koroški Slovenci v odnosih med Jugoslavijo in Avstrijo ne počutijo kot subjekt. Glede na konstatirane informativne sestanke med državnimi funkcionarji Jugoslavije in Slovenije na eni in slovenskih manjšinskih funkcionarjev na drugi strani, kaj takega ne bi mogli trditi. Obstajal pa je tak občutek. Pučnik je odgovoril kar v imenu Demosa ter povedal, da je osnovno stališče strank, združenih v Demosu, »da je dolžnost in pravica matične Slovenije organizirati in podpirati Slovence po vsem svetu. Konkretno to pomeni, mi bomo zahtevali, da se vpelje posebno ministrstvo za Slovence izven meja matične države. Te probleme je mogoče ustrezno reševati samo na nivoju državne institucije. [...] V tem pogledu izhajamo iz prava in naš namen je organizacijsko povezovati Slovence po vsem svetu, seveda v prvi vrsti te, ki so v Avstriji, Italiji in na Madžarskem, pa tudi ostale v diaspori.«⁸⁵ Precej drugače je na vsebinsko isto vprašanje odgovoril Slavoj Žižek in povedal, da tega vprašanja njegova stranka (liberalna) ne zastavlja v smislu pozivanja k neki dobrodušnosti, toleranci večine, ter nadaljeval: »Ključ odnosa ni v tem, da mora nek veliki matični narod materinsko poskrbeti za svoje skromne otroke onstran meje. V nekem smislu smo vsi na istem. Mi smo za skupnost Slovencev, toda ne za nek veledržavni organizem, ker mislimo, da obdobje teh nacionalnih držav spada v 19. stoletje.«⁸⁶ Za Stranko demokratične prenovе je odgovarjal Ciril Ribičič in povedal, da se stranka namerava povezovati s slovenskimi organizacijami v zamejstvu na osnovi programske sorodnosti.⁸⁷

Slovenski vestnik je zelo obširno poročal o aprilskih parlamentarnih volitvah kot tudi o volitvah predsednika in predsedstva. Po treh vidnih predstavnikih glavnih strank je v Slovenskem vestniku prišel do besede še kandidat za predsednika države iz vrst Stranke demokratične prenovе Milan Kučan. Glede odnosa do zamejstva je Kučan menil, da se mora skrb zanje s SZDL prenesti na parlament in ustrezno institucionalizirati, ter nadaljeval: »Stranka demokratične prenovе bo imela pri tem odslej nedvomno bolj proste roke. Naše izhodišče je, da moramo izhajati iz ustavnopravnih obveznosti Slovenije in držav, v katerih narodne skupnosti živijo, in mednarodnih pogodb, v Avstriji pa predvsem iz

85 *Slovenski vestnik*, št. 9, 2. 2. 1990, str. 3 in 4.

86 *Slovenski vestnik*, št. 17, 6. 3. 1990, str. 3.

87 *Slovenski vestnik*, št. 20, 16. 3. 1990, str. 3.

določil državne pogodbe. Pri tem je potrebno tesno sodelovati z organizacijskimi strukturami manjšine in hkrati s tistimi demokratičnimi organizacijami in strankami, ki so narodnim skupnostim naklonjene.«⁸⁸ Po obeh volilnih krogih naletimo v Slovenskem vestniku na prvi komentar k volitvam v Sloveniji. V njem je Franci Zwitter ml. po daljšem, bolj pavlihovskem uvodu apeliral, da se Slovenci spet znajdejo na tleh realnosti in razumnosti, ter zapisal: »Slovenija ni izvoljena dežela, Slovenci nismo izvoljeni narod; smo majhen narod v osrčju Evrope, ki smo že večkrat v zgodovini dokazali svojo življenjsko voljo in samozavest, ki smo se uspešno uprli vsem poskusom genocida in denacionalizacije. Ki smo se – to velja za tisti naš del, ki živi v Sloveniji – končno izkazali zreli tudi za to vrsto demokracije, ki na zahodu velja za edino zveličavno. Brez utopičnih sanjarij, brez arogantnega nacionalizma, brez umetno konstruiranega revanšizma: realistično, samozavestno in ponosno na svojo zgodovino – tako bo treba nastopiti novo obdobje v slovenski zgodovini, in v tem smislu so volilci v Sloveniji tudi odločali. In mi 'zamejski' Slovenci upamo, da jim bomo v prihodnje vsaj toliko pri srcu, kot smo jim bili doslej. In po tem bomo tudi ocenjevali nove politične tabore na Slovenskem, ki so sad demokratične preнове Zveze slovenskih komunistov.«⁸⁹

Po imenovanju za mandatarja za sestavo nove slovenske vlade je Slovenski vestnik objavil pogovor z Lojzetom Peterletom, v katerem se je sogovornik dotaknil vseh bistvenih vprašanj bodoče slovenske politike, zavzel pa tudi stališče do zamejskih Slovencev. Peterle je opozoril, da je prve stike z njimi vzpostavil še pred imenovanjem za mandatarja, povedal, da bo potrebno najprej opraviti bilanco teh povezav, ter podčrtal, da bodo v razgovore vključene vse struje in da nikogar ne misli izključevati.⁹⁰ Predsednik skupščine pa je v svojem prvem pogovoru za Slovenski vestnik glede zamejstva ocenil, »da je bila dosedanja politika do naših ljudi zunaj naših formalnih meja popolnoma zgrešena, protinarodna, podrejena strankarskim interesom, in če moramo politiko kje zastaviti resnično iz vidika interesov narodne celote, jo moramo predvsem v odnosih do naših sorojakov, ne bom rekel manjšin, ker se mi zdi to popolnoma neustrezen pojem iz preteklega stoletja.«⁹¹ Nova vlada je mesto manjšinskega vprašanja v svoji celoviti politiki podčrtala tudi s tem, da je imenovala ministra za Slovence v zamejstvu in po svetu Janeza Dularja, ki je nemudoma začel delo.⁹² Strankarsko nevezani Dular je v pogovoru s Slovenskim vestnikom jasno izrazil, da vidi manjšine kot subjekt, ter se izrekel proti vsakemu paternalizmu.⁹³ To je potrdil tudi ob svojem prvem

88 *Slovenski vestnik*, št. 26, 6. 4. 1990, str. 3.

89 *Slovenski vestnik*, št. 31, 4. 5. 1990, str. 2.

90 *Slovenski vestnik*, št. 31, 4. 5. 1990, str. 3.

91 *Slovenski vestnik*, št. 34, 15. 5. 1990, str. 3.

92 *Slovenski vestnik*, št. 35, 18. 5. 1990, str. 1.

93 *Slovenski vestnik*, št. 36, 23. 5. 1990, str. 2.

obisku na Koroškem.⁹⁴ Slovenski politiki dela na tem sektorju ni primanjkovalo, saj so manjšine v Avstriji prav v teh dneh – ob 35. obletnici podpisa Avstrijske državne pogodbe – ugotavljale, da 7. člen še zdaleč ni izpolnjen. Prav na ta člen se je tajnik Zveze slovenskih organizacij skliceval, ko je pri sprejemu nove slovenske vlade za zamejce menil, »da naj bi bil za novo slovensko vlado za reševanje vseh teh vprašanj odločilen 7. člen Avstrijske državne pogodbe«. Obenem je izrazil upanje, da bo vlada upoštevala pluralizem znotraj slovenske narodne skupnosti na Koroškem, in menil, »da si ne more predstavljati, da bodo ljudje, ki so zrušili enopartijski sistem, takšnega pomagali postaviti znotraj neke manjšine«. ⁹⁵ Da nova slovenska vlada in Zveza slovenskih organizacij na Koroškem ne bosta enakih misli, se je kmalu izkazalo. Pred napovedanim in potem kratkoročno odpovedanim obiskom koroškega deželnega glavarja Jörga Haiderja v Ljubljani je bil tjakaj povabljen na informacijski pogovor s slovensko vlado le novi KOKS, v katerem pa Zveza slovenskih organizacij ni bila zastopana, Narodni svet pa – zaradi osebne povezave v razne organizacije – kar masovno.⁹⁶ Novi KOKS je bil ponesrečen poizkus dela slovenskih organizacij, da iz procesa odločanja izrinejo zvezo, in tudi oblika maščevanja, ker Smolle ni bil več prvi manjšinski kandidat Zelenih (Zelene alternative).

Desetooktobrske proslave so vprašanje medskupinskih koroških odnosov porinile v ozadje, funkcionarjem slovenske vlade pa dale priložnost, da precizirajo svoj odnos do manjšine na Koroškem s pogledom na prehojeno pot od plebiscita naprej. Ko je v Avstriji potekala razprava o »obsoletnosti« nekaterih členov Avstrijske državne pogodbe, se je k besedi oglasil tudi šef slovenske vlade Lojze Peterle in povedal: »Republika Slovenija oz. slovenska vlada tudi v prihodnje ne bo dopuščala, da bodo slovenski narodnostni skupnosti na Koroškem kratene pravice, ki izvirajo iz 7. člena Avstrijske državne pogodbe. Nasprotno: Slovenija bo storila vse, da bodo koroški Slovenci imeli pravice, ki ustrezajo določilom 7. člena ter tudi evropskemu standardu za zaščito manjšin.«⁹⁷ Ker je Zveza slovenskih organizacij zaznala, da se maje eden izmed stebrov njene politike – da je v stikih s Slovenijo partner in subjekt –, je pričela pogovore s strankami s ciljem, da jih prepriča o pravilnosti svojega gledanja.⁹⁸ Slovenske stranke so na problem gledale diferencirano, sicer pa priznavale vsaj verbalno pravilnost takega gledanja, kar pa naj bi veljalo za vse pogovorne partnerje s Koroške. Tu pa je bilo tako mnenje težje ustvariti. V razpravo, kako naprej komunicirati s koroškimi Slovenci in s katerimi od njihovih organizacij, so se vključili številni. Predsednik Milan Kučan je Zvezo

94 *Slovenski vestnik*, št. 37, 29. 5. 1990, str. 2.

95 *Slovenski vestnik*, št. 46, 11. 7. 1990, str. 2.

96 *Slovenski vestnik*, št. 55, 12. 9. 1990, str. 1 in 2.

97 *Slovenski vestnik*, št. 60, 17. 10. 1990, str. 1 in 2.

98 *Slovenski vestnik*, št. 60, 17. 10. 1990, str. 12.

in Narodni svet povabil na pogovor. Ta je potekal pred ozadjem politične situacije po volitvah v Avstriji, nemško-nacionalnega praznovanja ob sedemdesetletnici plebiscita na Koroškem, nestrpnih izjav koroškega deželnega glavarja Haiderja na račun koroških Slovencev ter različnih pogledov na manjšinsko politiko obeh osrednjih organizacij na Koroškem. Z uvodnimi in sklepnimi besedami predsednika Milana Kučana so se verjetno strinjali vsi pogovorni partnerji. Ta je namreč poudaril, da je koroške Slovence treba obravnavati kot celoto, da se izhodišča in temeljna smer Slovenije v odnosih do njih niso spremenili in da je skrb zanje vprašanje celotne slovenske oblasti, politike, gospodarstva in kulture. Član predsedstva Republike Slovenije Matjaž Kmecl pa je navzoče spomnil, ob vsem upoštevanju pluralnosti, da je osnovni cilj skupnosti vendarle preživetje in da strankarsko razbijanje temu ni v prid. Želel je, da bi koroški Slovenci še enkrat premislili in predložili svoje predloge, kako naj bi funkcioniralo skupno koordinacijsko telo.⁹⁹ Lahko bi rekli, da je Slovenija postopno prevzemala vso odgovornost za koroške Slovence, čeprav najdemo v Slovenskem vestniku – tako kot v Našem tedniku – ob nastopu novega jugoslovanskega generalnega konzula vest, »da Jugoslavija vztraja pri popolni izpolnitvi 7. člena avstrijske državne pogodbe s strani Avstrije ter da ima za to poseben interes tudi Republika Slovenija, kar je bilo jasno izraženo tudi ob obisku koroškega deželnega glavarja v Ljubljani«. ¹⁰⁰ V zadnji številki Slovenskega vestnika v letu 1990 je dominirala tematika plebiscita 23. decembra 1990. V prednovoletnem pogovoru je predsednik Zveze prvič govoril o možnosti razpada Jugoslavije, »v kolikor Slovenija in ostale republike v Jugoslaviji ne bodo v kratkem našle skupnih interesov.«¹⁰¹ O izidu plebiscita in naslednjih korakih slovenskih oblasti je Slovenski vestnik obširno poročal ob upoštevanju stališč slovenskih strank. Poudaril je, da je s tem pričel teči rok za oblikovanje konfederacije ali za popolno osamosvojitve Slovenije. V nadaljnjem poročilu je opozoril, da se pri razpletu jugoslovanske krize ne sme prezreti mnenj evropskih držav.¹⁰² O pritiskih in možnih razpletih jugoslovanske krize je Slovenskemu vestniku odgovarjal zunanji minister Dimitrij Rupel.¹⁰³

K besedi so se s skupnim stališčem oglasili slovenski in hrvaški študentje, manjšinci v Avstriji. Na zvezno vlado so naslovili sledeči poziv: »Vznemirjeni smo zaradi trenutnega položaja v naši sosednji državi Jugoslaviji. Stremljenje Slovenije in Hrvaške po neodvisnosti in državni suverenosti je sprožilo nevarnost nasilne intervencije s strani Jugoslovanske ljudske armade. Kot Slovenci in Hrvati v Avstriji in kot avstrijski državljani pozivamo avstrijsko vlado, da z jasnim

99 *Slovenski vestnik*, št. 61, 24. 10. 1990, str. 2.

100 *Slovenski vestnik*, št. 65, 21. 11. 1990, str. 2.

101 *Slovenski vestnik*, št. 69, 20. 12. 1990, str. 4.

102 *Slovenski vestnik*, št. 2, 9. 1. 1991, str. 2.

103 *Slovenski vestnik*, št. 5, 30. 1. 1991, str. 3.

stališčem podpre pravico do samoodločanja narodov. S tem naj avstrijska zvezna vlada poskusi preprečiti vsako nasilje s strani jugoslovanske ljudske armade v Sloveniji in Hrvaški. Kot članica Varnostnega sveta OZN naj skrbi za to, da se ta problem obravnava in se s tem prepreči vojaška intervencija v senci zalivske vojne. Kot sosedje, predvsem pa kot posredno prizadeti pripadniki slovenske in hrvaške narodne skupnosti, takega postopanja avstrijske zvezne vlade ne pojmujejo kot vmešavanje v notranje zadeve Jugoslavije.«¹⁰⁴ Sledile so podobne izjave s strani Narodnega sveta, ki pa je od avstrijskega zunanjega ministra Aloisa Mocka že zahteval priznanje suverene Slovenije. V naslednjih tednih je list ponovno govoril o združitvi v smislu Kučanovih napovedi in izjav¹⁰⁵ ter poročal, da se Slovenija odpoveduje konfederalni Jugoslaviji.¹⁰⁶ Zelo previdni in skeptični so bili glede priznanja Slovenije politiki na Dunaju. Vodilni funkcionarji velike koalicije so praktično sledili zgledu evropske dvanajsterice. Ob obisku Milana Kučana na Dunaju so o bodočnosti Jugoslavije govorili zvezni kancler Vranitzky, zunanji minister Mock in predsednik parlamenta Heinz Fischer.¹⁰⁷ Vranitzky je dejal, da Avstrija spremlja reforme in spremembe znotraj Jugoslavije in da jih ocenjuje kot politične. Zunanji minister je poudaril, da je avstrijski pogovorni partner Beograd, da pa Avstrija podpira proces demokratizacije v Sloveniji in na Hrvaškem. Glede priznanja je bil bolj zadržan, kot je bil tudi predsednik parlamenta. Oba pa sta menila, da bi bilo mogoče naglo reagirati, če bi se zadeve bistveno spremenile. Da je Avstrija ravnala po zgledu evropske dvanajsterice, dokazuje tudi njeno usklajevanje stališča do Jugoslavije z Italijo. Da ne bi zaostrovala odnosov z Beogradom, so se avstrijski zvezni politiki odpovedali udeležbi pri odprtju karavanškega predora.¹⁰⁸

V Slovenskem vestniku naletimo konec marca na redke komentarje O Jugoslaviji. Avtorju se zdi razpad Jugoslavije neizbežen, vendar ostro kritizira avstrijske medije glede ocenitve Jugoslavije in njene vloge ter politike v zadnjih desetletjih. Spomni na njen pričetek, na njen upor Sovjetski zvezi, njeno neupoštevanje pri Marshallovem planu, na gibanje neuvrščениh, na njeno stališče do praške pomladi ter potem zapiše nekaj misli o njenem odnosu do zamejcev: »Pa tudi koroški Slovenci – da postajamo 'pro domo' – dolgujemo priznanje tej zdaj tako oporečni Jugoslaviji. Od svoje ustanovitve je ta država spremljala usodo koroških Slovencev ter se izkazala za dosledno zastopnico in varuhinjo svojih narodnih manjšin v sosednjih državah. V času zloglasnega 'Ortstafelsturma' je predsednik Tito, takrat na višku svojega mednarodnega ugleda tako na vzhodu

104 *Slovenski vestnik*, št. 5, 30. 1. 1991, str. 2.

105 *Slovenski vestnik*, št. 6, 6. 2. 1991, str. 2.

106 *Slovenski vestnik*, št. 7, 13. 2. 1991, str. 1 in 2.

107 *Slovenski vestnik*, št. 13, 20. 3. 1991, str. 2.

108 *Slovenski vestnik*, št. 24, 5. 6. 1991, str. 1.

kot na zahodu, demonstrativno sprejel delegacijo koroških Slovencev in s tem internacionaliziral vprašanje slovenske manjšine na Koroškem. Ta poteza je vsekakor prispevala k spoznanju avstrijske vlade, da mora sprejeti dialog z manjšino. ... Bodoči rodovi zgodovinarjev, politologov, sociologov, ekonomistov in tudi psihologov bodo morda 'sine ira et studio' razložili, zakaj se dobra, pravna in človeška ideja ni mogla udejaniti.«¹⁰⁹

Po slovesni razglasitvi slovenske države 25. junija 1991 so se dogodki razvijali z veliko naglico. Ob razglasitvi neodvisnosti Republike Slovenije je Zveza slovenskih organizacij čestitala slovenskemu narodu in njegovemu izvoljenemu vodstvu: »Slovenskemu narodu in njegovemu izvoljenemu vodstvu čestitamo k razglasitvi samostojne in neodvisne Republike Slovenije, v kateri bodo spoštovane v deklaraciji OZN in drugih mednarodnih dokumentih zapisane človekove pravice vsakega posameznika, naroda ter narodnih in etničnih skupnosti. Kot pripadniki slovenske narodne skupnosti v Avstriji smo zainteresirani za še tesnejše in plodno sodelovanje obeh držav na političnem, gospodarskem in kulturnem področju, kar bo v perspektivi zagotovo privedlo tudi do diplomatskega priznanje Republike Slovenije in razrešitve trenutnih gospodarskih in političnih zapletov.«¹¹⁰

Koroški Slovenci so na poseg Jugoslovanske ljudske armade reagirali v okviru možnosti. Na deželnem nivoju so združili vse, ki jim je bila usoda Slovenije pri srcu. Z majhno rezervo se lahko pridružujemo tudi mnenju Janeza Stergarja, »da se je z družbenimi premenami v Sloveniji brez večjih rezerv in zelo zgodaj identificiral tedanji krščansko-demokratski, 'konservativni' ali 'desni' del slovenske manjšine na Koroškem«, vendar sam Stergar nekaj vrstic naprej opozarja na civilna združenja in kulturnike, ki so prav tako odločno podpirali demokratizacijo v Sloveniji in ki jih v nobenem primeru ne bi mogli prištevati med »desni« del slovenske manjšine, pogosto so to bile tudi skupine, pri katerih so sodelovali pripadniki večinskega prebivalstva. Obe osrednji organizaciji pa sta domala do zadnjega trenutka imeli tudi povezave s Beogradom in se zavedali pomena Jugoslavije kot sopodpisnice Avstrijske državne pogodbe. Za to je bila tudi njuna skrb, kako na to gledajo slovenske stranke in vodilni slovenski politiki. Po posegu Jugoslovanske ljudske armade je bil obrat obeh organizacij radikalen in dosleden. Obe organizaciji sta jugoslovanskemu generalnemu konzulu v Celovcu 27. junija 1991 predali Resolucijo udeležencev zborovanja za spoštovanje pravic narodov do samoodločbe in protest proti vojaškemu nasilju v Sloveniji in na Hrvaškem. V resoluciji so podpisane organizacije zahtevale spoštovanje pravice vsakega naroda do samoodločbe, »prenehanje vseh vojaških premikov, akcij in demonstracij s strani Jugoslovanske ljudske armade in neformalnih in nelegalnih

109 *Slovenski vestnik*, št. 14, 27. 3. 1991, str. 4.

110 *Slovenski vestnik*, št. 28, 3. 7. 1991, str. 4.

oboroženih skupin na ozemlju suverene Republike Slovenije in suverene Republike Hrvaške.« Nadaljnja zahteva je zadevala priznanje obeh mladih republik v smislu »mednarodnopravnega subjekta«, resolucija pa se je zaključila z apelom Avstriji: »Kot državljani Republike Avstrije, ki je tradicionalno najbližja sosedna slovenske države, pričakujemo od avstrijske vlade takojšnjo priznanje Republike Slovenije in Republike Hrvaške.«¹¹¹ S posebno izjavo je na dogodke reagirala Zveza slovenskih organizacij z vsemi svojimi včlanjenimi organizacijami. Vojaški poseg Jugoslovanske ljudske armade je klasificirala kot absurdno in neevropsko dejanje ter ga poimenovala kot okupacijskega. Sledila je obsodba vojaških posegov kot sredstva za reševanje političnih problemov. Jugoslovanska kriza naj se rešuje po mirni poti in tako, da ni ogrožen mednarodni mir. Izjava spominja na enega izmed bistvenih temeljev evropske povojne ureditve: »Jugoslavija temelji na žrtvah vseh narodov in narodnosti v antifašističnem odporu, kar ji nalaga dejavno stališče in demokratično ureditev medsebojnih odnosov. V tem okviru Republika Slovenija utemeljuje svoj razvoj na načelih in merilih evropske demokracije, ki je zrasla iz temeljev zmagovitega antifašističnega boja demokratičnih narodov sveta. Eden izmed njih je bil s svojim uporom in bojem zoper fašizem, svojo vojsko, oblastjo, državo in ozemljem tudi slovenski narod. ... Solidarni smo z državljani in državljkami Republike Slovenije v njihovem boju za demokracijo in človekove pravice.«¹¹² 1. julija 1991 so se pred jugoslovanskim konzulatom zbrali protestniki proti vojaški intervenciji v Sloveniji. Na pobudo osrednjih organizacij je protest organiziral poseben komite osebnosti. Protestniki so generalnemu konzulu SFRJ v Celovcu, Marjanu Majcnu, predali resolucijo, v kateri so zapisali: »Samo 25 kilometrov južno od Celovca vladajo vojne razmere. Predvsem nas Korošce – sosede so ta dogajanja globoko prizadela. Ne le naša varnost, ogrožena je varnost vse Evrope. Na koncu 20. stoletja, v času pospešene evropske integracije in intenzivnih mirovnih prizadevanj, so vojaške intervencije absurdne. Zato odločno obsojamo vojaško intervencijo Jugoslovanske ljudske armade v Sloveniji in zahtevamo:

- brezpogojno prenehanje vojaških ukrepov;
- konec vojaškega nasilja jugoslovanske armade;
- mirno razrešitev krize v Jugoslaviji;
- pravico do samoodločbe narodov;
- podporo demokratičnim silam v Jugoslaviji.«¹¹³

V naslednjih tednih in mesecih so bili koroški Slovenci in njihove organizacije in ustanove aktivni predvsem na humanitarnem področju in so se zavzemali za to, da bi Avstrija čim prej priznala Republiko Slovenijo.

¹¹¹ *Slovenski vestnik*, št. 28, 3. 7. 1991, str. 1; Stergar, *Delovanje koroških Slovencev*, str. 45–46.

¹¹² *Slovenski vestnik*, št. 28, 3. 7. 1991, str. 4.

¹¹³ *Slovenski vestnik*, št. 28, 3. 7. 1991, str. 1.

VIRI IN LITERATURA

KLA – Kärntner Landesarchiv

ÖStA – Österreichisches Staatsarchiv

AdR – Archiv der Republik

Časopisi

Naš tednik

Naš tednik – kronika

Slovenski vestnik

Literatura

Domej, Theodor. Der Konflikt nach dem Krieg. Die Kärntner Slowenen 1945–1949. V: Moritsch, Andreas (ur.). *Austria slovenica: die Kärntner Slovenen und die Nation Österreich = koroški Slovenci in avstrijska nacija*. Celovec : Mohorjeva založba, 1996, str. 86–165.

Entner, Brigitte, Malle, Augustin. *Auf dem Weg zur Selbstfindung. Geschichte der slowenischen Volksgruppe in Kärnten 1945–1955*. Klagenfurt / Celovec 1999 (manus).

Grum, France in Pleško, Stane. *Svoboda v razvalinah. Grčarice – Turjak – Kočevje. Borcem za svobodo in narod v zahvalo in trajen spomin*. Cleveland 1961.

Klemenčič, Matjaž / Klemenčič, Vladimir. *Die Kärntner Slowenen und die Zweite Republik. Zwischen Assimilierungsdruck und dem Einsatz für die Umsetzung der Minderheitenrechte*. Klagenfurt/Celovec–Ljubljana/Laibach–Wien/Dunaj : Mohorjeva založba, 2010.

Klemenčič, Matjaž / Klemenčič, Vladimir. *Prizadevanja koroških Slovencev za narodnostni obstoj po drugi svetovni vojni: (izbrana poglavja)*. Celovec–Ljubljana–Dunaj: Mohorjeva založba, 2006.

Knight, Robert. Brezizhoden položaj? Gerald Sharp in britanska politika v zvezi s koroškimi Slovenci 1945–1960. V: Brigitte Entner in dr. (ur.). *Widerstand gegen Faschismus und Nationalsozialismus im Alpen-Adria-Raum: internationale Tagung = Odpor proti fašizmu in nacizmu v alpsko-jadranskem prostoru*. Klagenfurt/Celovec : Drava 2011, str. 240–252.

Kovač, Tomaž. *V Rogu ležimo pobiti*. Buenos Aires, 1968.

Malle, Avguštin. »Anšlus« 1938 – slovenščina pričenja izginjati. Pogled na fare dekanije Spodnji Rož. *Koledar Mohorjeve družbe v Celovcu za leto 2008*. Celovec : Mohorjeva družba, 2007, str. 100–107.

Malle, Avguštin. »Jugoslovska propaganda«, »iredentizem«, tuji tisk in mohorjevke. *Koledar Mohorjeve družbe v Celovcu za leto 2011*. Celovec : Mohorjeva družba, 2010, str. 61–67.

Malle, Avguštin. Politika je zavirala kulturno delovanje: osrednja slovenska kulturna organizacija med prvo in drugo svetovno vojno. V: Domej, Teodor in dr. (ur.). *Človek ne živi samo od kruha: Slovenska prosvetna zveza in njenih petinsedemdeset let*. Celovec : Drava, 1983, str. 27–51.

Malle, Augustin. Die Position der Kärntner Slowenen im Nationalitätenkonflikt. V: Rumpler, Helmut (izd.), Kärnten. *Von der deutschen Grenzmark zum österreichischen Bundesland = Geschichte der österreichischen Bundesländer seit 1945, 6/2 zv.* Wien : Böhlau, 1998, str. 494–519.

Malle, Augustin, Katholische Kirche und Kärntner Slowenen. V: Rumpler, Helmut (izd.), Kärnten. *Von der deutschen Grenzmark zum österreichischen Bundesland = Geschichte der österreichischen Bundesländer seit 1945, 6/2 zv.* Wien : Böhlau, 1998, str. 748–773.

Nečak, Dušan. *Koroški Slovenci v drugi avstrijski republiki (1945–1976)*. Ljubljana : Založba Borec, 1985.

Schöner, Josef. Niederschrift über die Verhandlungen der österreichischen Regierungsdelegation in Moskau vom 12. bis 14. April 1955. V: Stourzh, Gerald. *Um Einheit und Freiheit. Staatsvertrag, Neutralität und das Ende der Ost-West-Besetzung Österreichs 1945–1955*. Wien : Böhlau, 1998, str. 615–666.

Sima, Valentin. *Die jugoslawischen Betriebsansiedlungen in Kärnten*. Disertacija. Wien 1990.

Stegar, Janez. Delovanje koroških Slovencev v Avstriji za neodvisno Slovenijo. V: Matjaž Klemenčič in dr. (ur.). *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije. (Del 4, Slovenci v zamejstvu in po svetu ter mednarodno priznanje Slovenije)*. Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije (Viri ; št. 20), 2005, str. 37–56.

Suppan, Arnold. *Jugoslawien und Österreich 1918–1938: bilaterale Außenpolitik im europäischen Umfeld. = Veröffentlichungen des Österreichischen Ost- und Südosteuropa-Instituts zv. XIV.* Wien : Verlag für Geschichte und Politik. 1996.

Suppan, Arnold. Jugoslawien und der österreichische Staatsvertrag. V: Arnold Suppan in dr. (ur.). *Der österreichische Staatsvertrag 1955 : internationale Strategie, rechtliche Relevanz, nationale Identität = The Austrian State Treaty 1955 : International Strategy, Legal Relevance, National Identity*. Wien : Verlag der ÖAW, 2005, str. 431–471.

Vetrinjsko polje. Celovec : Slovenska vetrinjska družina, 1952.

Žebot, Ciril A. *Slovenija včeraj danes jutri*. [Celovec] 1967.

Žebot, Ciril A. *Slovenija včeraj danes in jutri*. 2. knjiga. [Celovec] 1969.

Stefano Lusa

ITALIJA OD PODPORE JUGOSLAVIJI DO PRIZNANJA SLOVENIJE

Ko se je Evropa geopolitično preurejala in se je blokovska konfrontacija končala, je morala Italija v zunanji politiki prevzeti samostojno pot. Ponovno je predlagala tiste usmeritve, ki so štirideset let ležale v predalih palače Farnesine, sedeža italijanskega zunanjega ministrstva. Oživil jih je eden izmed najbolj vidnih predstavnikov socialistične stranke Bettina Craxija, Gianni De Michelis, ki je takrat vodil italijansko diplomacijo. Minister De Michelis je zagovarjal specifično geopolitično pobudo v tri temeljne smeri, ki so označevale »vlogo in prisotnost Italije v njeni dvatisočletni zgodovini, in sicer mediteransko, zahodnoevropsko in srednjeevropsko ter balkansko smer«.¹ Italija se je hotela okleniti stare celine in pridobiti evropsko dimenzijo. Menila je, da so vplivnostna območja in trenutek ugodni, saj se je morala Nemčija, ki je bila njen

1 De Michelis, Così cercammo, str. 236.

glavni potencialni nasprotnik, spoprijemati s številnimi problemi, povezanimi s ponovno združitvijo. Ravno zaradi tega se je zdelo, da nemški voditelji soglašajo z italijanskimi težnjami, saj je bil Bonn tedaj bolj pozoren na Poljsko in na splošno na Vzhodno Evropo kot pa na Južno Evropo.

Mejnik v italijanski vzhodni politiki² je bil postavljen ob srečanju na vrhu v Budimpešti 11. novembra 1989. De Michelis je z dobršno mero bahavosti podpisal skupno izjavo, iz katere je nastala t. i. kvadrigonala med Italijo, Avstrijo, Madžarsko in Jugoslavijo. Kmalu so jo razširili še na Češkoslovaško. De Michelis je menil, da je tako Italija, prva izmed držav Evropske gospodarske skupnosti, začela »v podonavsko-balkanskem območju s strategijo, zasnovano na povezovanju in stabilnosti.«³ To nekako daljnovidno strategijo dolgega dometa so navdihovale bolj Benetke kot pa Rim. »Domislili so si srednjeevropsko območje, ki naj vključuje Italijo, izključuje pa Nemčijo. To območje pa je bilo tako rekoč ali avstro-ogrsko in torej brez vodilnega člana ali pa je bilo srednjeevropsko in torej nujno z vodilno Nemčijo.«⁴ Italijanski geopolitični projekt se še ni niti dobro začel, ko se je že pokazalo tveganje, da propade zaradi ocepitvenih teženj, ki so prihajale predvsem iz Slovenije. Vsi znaki razkrajanja federacije so se takrat že kazali in jih je bilo treba le prav razumeti, a se je zdelo, da se mnogi politiki ne zavedajo epohalnih sprememb, ki so se nakazovale s padcem berlinskega zidu. Ideološko lepilo, ki je zamrznilo Vzhodno Evropo, se je raztapljalo in »kratko stoletje« se je bližalo svojemu koncu.

Nenadoma je v socialističnih državah narodnostno vprašanje začelo postajati čedalje pomembnejše. V Jugoslaviji so se pojavljali konflikti, za katere se je zdelo, da jih ni več. V osemdesetih letih so v federaciji prihajali na površje spori med slovenskimi zagovorniki zvezne ureditve in srbskimi centralisti. Ta spopad so nekateri razumeli med srednjeevropsko in avstro-ogrsko mentaliteto Slovencev ter med zagovorniki levantinske mentalitete Srbov. »Bodisi evropske države kakor tudi ZDA in SZ so zagovarjale enotno Jugoslavijo in nedotakljivost njenih zunanjih in notranjih meja. Izhodišče je bila predpostavka, da je mogoče jugoslovanske probleme, vključno z narodnostnimi, reševati s sistemom tržnega gospodarstva in političnega pluralizma. Zvezni vladi Anteja Markovića je bila priznana vloga privilegirane sogovornika, ker so v tej vladi videli dejavnik širokih reform in modernizacije.«⁵

Mednarodna skupnost je takrat zagovarjala enotno in demokratično Jugoslavijo, usmerjeno v svobodni trg. Toda tako izhodišče je bilo popolnoma

2 Vzhodno politiko so imenovali Ostpolitik, to je politiko popuščanja napetosti do držav socialističnega območja.

3 De Michelis, *Così cercammo*, str. 230.

4 Ferraris, *Dal Tevere al Danubio*, str. 217.

5 Caccamo, *La questione jugoslava*, str. 57.

zgrešeno. Večstrankarske izkušnje so že v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev pokazale, da so v mnogih primerih prevladale etnične tvorbe.

Tako je Italija v obdobju od 1988 do jeseni 1991 konkretno ščitila enotnost Jugoslavije in močno podpirala gospodarske reforme vlade, ki jo je vodil Ante Marković. Kot pravi De Michelis: »Menili smo, da bomo zmagali v boju za celovitost na gospodarski ravni, ker da se spleča ostati skupaj.«⁶ V evropskih prestolnicah so bili politiki prepričani, da ima gospodarstvo premoč nad vsem ostalim, zato so zgrešeno domnevali, da ne bo nihče iz političnih razlogov ravnal proti lastnim gospodarskim koristim.

Investicije italijanske vlade v tedanji Jugoslaviji nikakor niso bile marginalne in perspektive razvoja so bile, spričo odprtja svobodnega trga, velikanske. Leta 1988 sta obe državi podpisali sporazum, ki je Beogradu dodeljeval ugodne kredite v višini 300 milijonov dolarjev. Gospodarsko prodiranje se je pomembno nadaljevalo jeseni 1989, ko sta se v Umagu srečala predsednika vlad Italije in Jugoslavije, Giulio Andreotti in Ante Marković. Sporazum je predvideval 1.000 milijard lir. Italija in Jugoslavija sta se obvezali, da bosta sodelovali na področju cest, železnic, bank, energije, kmetijske predelovalne industrije.⁷ Dejavnost pa se je širila na vsa področja in je težila k ustvarjanju povezovanja tudi na politični ravni. Nameravali so ustanoviti Jadransko pobudo na ekološki ravni in v infrastrukturi. Toda takšna namera ni bila ravno nedolžna, saj bi lahko bila tudi v funkciji ohranjanja enotnosti Jugoslavije. Italija si je zamislila neko drugo obliko sodelovanja na regijski ravni z namenom, da uravnovesi vlogo Delovne skupnosti Alpe-Jadran, ki gotovo ni bila drugotnega pomena in je izmed jugoslovanskih republik povezovala samo Slovenijo in Hrvaško.

Spričo postopne liberalizacije jugoslovanskega gospodarstva sta Farnesina in zunanji minister Gianni De Michelis prišla na zamisel, da je treba revidirati osimske sporazume. Osimska pogodba je za vselej uredila mejno vprašanje ter potrdila obstoječo teritorialno razdelitev z dokončno dodelitvijo Cone A STO Italiji in Cone B STO Jugoslaviji. Sicer pa De Michelis ni imel namena, da bi znova sprožil razpravo o tem delu dokumenta, ampak se je hotel ponovno le pogajati o tistih poglavjih sporazuma, ki govorijo o gospodarskem sodelovanju in ki so se zdela presežena. V Italiji so govorili o zakonu za obmejna območja, ki bi obmejnim conam dodelil 864 milijard lir. Trgovinske izmenjave z Jugoslavijo so zelo naraščale in pozitivni saldo v korist Beograda je znašal 519 milijonov dolarjev. Tudi zanimanje za naložbe italijanskih podjetij v Jugoslaviji je občutno naraščalo. Aprila 1990 so se investicije povečale za 40 odstotkov v primerjavi z

6 De Michelis, *Così cercammo*, str. 230.

7 *La Voce del popolo*, 23. 12. 1989.

enakim obdobjem prejšnjega leta.⁸ Tudi velika italijanska podjetja, kot so Fiat, Agip in Standa, so začela upoštevati te možnosti. V pripravi so bili tudi projekti o gradnji infrastrukture na osi Barcelona–Trst–Budimpešta. Namero, ki jo je sprožil De Michelis, so ponovno poudarili leta 1990 v Trstu, ko so podčrtali pomen gradnje osimskih cest, ki naj bi jih speljali najkasneje v petih letih, ter železniške povezave med katalonsko in madžarsko prestolnico. V bistvu je šlo za 5. evropski koridor, ki naj bi predvidoma povezoval Barcelono s Kijevom. Ta podvig ne bi samo pospešil italijanskega gospodarskega prodiranja v Vzhodno Evropo, ampak bi tudi omogočil tradicionalno sredozemsko usmeritev italijanske zunanje politike k obnovljenemu zanimanju za jugovzhodno Evropo.

V osemdesetih letih je družba na Slovenskem postajala čedalje bolj pluralistična. Porodila se je zamisel, da bi socializem uskladili s svobodo. Od tedna do tedna je časopisje sprožalo ostrejšje kritike na račun režima. Medtem ko se je spor glede prihodnje ureditve federacije poglobljajal, so v Sloveniji začeli govoriti o možnosti odcepitve od Jugoslavije. Program odcepitve je bil jasno izoblikovan februarja 1987 v 57. številki *Nove revije*. Revijo je leta 1982 ustanovila skupina izobražencev, ki so se navdihovali ob vrednotah narodne pripadnosti in zahodnega meščanstva. Od tedaj se je evforija stopnjevala in približevale so se »stoletne sanje« o neodvisnosti. Zunanje znake je bilo mogoče opaziti na razglednicah in turističnih lepakih z logotipom *Slovenija*, črke z napisom *Jugoslavija* pa so postajale čedalje manjše, da si jih nekako spregledal. Iz tistega časa je tudi slogan *Slovenija moja dežela*. Ta ideal je slonel na političnih temeljih in konkretni institucionalni opori ter imel svoje korenine v mednarodni organizaciji Delovne skupnosti Alpe-Jadran. Skupnost je povezovala regijske stvarnosti tega območja, njeno ustanovitev pa je želela Italija ob koncu sedemdesetih let. Takrat v Rimu seveda niso imeli daljnosežnih projektov, saj so hoteli samo okrepiti svoj vpliv v Srednji Evropi, toda s tem so dali zagon Sloveniji in Hrvaški ter ju vključili v dialog, ki jima je omogočal, da sta se oddaljili od drugih jugoslovanskih republik.⁹ Po zaslugi Delovne skupnosti Alpe-Jadran sta Ljubljana in Zagreb prišla v neposredni stik s stvarnostjo na Zahodu ter tudi naredila prve korake v zunanji politiki. Prav ta organizacija je obema republikama omogočila, da sta navezali mrežo mednarodnih in prijateljskih stikov, ki so bili temeljnega pomena ob razglasitvi neodvisnosti.

Dvojnost italijanske politike do Vzhodne Evrope se je pokazala prav v primeru dveh skupnosti, pentagonale in Delovne skupnosti Alpe-Jadran, ki sta bili navidez komplementarni, dejansko pa antitetični. Prva je povezovala države in je razmišljala v obliki enotne Jugoslavije, druga pa je povečevala regijske stvarnosti.

8 Delo, 3. 4. 1990.

9 Pirjevec, Dragocen memento, str. 12.

Slovenija se je čedalje bolj demokratizirala. Komunistična partija se je tudi formalno odpovedovala oblasti. Spor z Beogradom je postajal iz dneva v dan ostrejši. V prvih mesecih leta 1990 so se v Sloveniji bližale prve svobodne volitve po vojni. V republiški skupščini so sprejeli reforme, ki so bile potrebne za uvedbo večstrankarskega sistema, in začela se je volilna kampanja. Pojavila sta se dva bloka. Na eni strani so se predstavile sile, ki so nastale iz družbenopolitičnih organizacij in se spreminjale v večstrankarski sistem, na drugi strani pa so bile stranke, ki so se sklicevale na vrednote zahodnih demokracij in se združile v Demos.

Navezovali so se stiki z italijanskimi političnimi silami. V Trst in Gorico so prihajali slovenski politični predstavniki, v največ primerih s posredovanjem slovenske manjšine.

V Trstu so z zanimanjem opazovali, kaj se dogaja onstran meje. Jugoslavija je bila neprijetna sosedja in so se je še vedno bali. Spomin na 40 dni Titovih čet v mestu ob koncu druge svetovne vojne še ni bil pozabljen. Italiji je bolj ustrezala Jugoslavija, v Trstu pa je marsikdo menil, da bi brez nje lahko bolj brezskrbno živeli. Krščanska demokracija iz Furlanije-Juljske krajine je začela postopoma igrati pomembno vlogo za priznanje Ljubljane in Zagreba. Ta vloga pa je pokazala tudi veliko protislovij. Odnos do slovenske manjšine je bil še vedno odklonilen, po drugi strani pa so se začela slovenskim predstavnikom odpirati vrata rimskih palač. Malo pred političnimi volitvami v Sloveniji je odposlanstvo slovenskih krščanskih demokratov pod vodstvom predsednika Lojzeta Peterleta šlo v Rim na tradicionalni sprejem pri papežu. Ob tej priložnosti se je srečal s tajnikom italijanske Krščanske demokracije Arnoldom Forlanijem. Slovensko odposlanstvo je spremljal tudi vodja Krščanske demokracije iz Furlanije-Juljske krajine Bruno Longo. Toda 3. marca 1990 je šel De Michelis v Beograd in ponudil posojilo zvezni vladi ter minimiziral obstoječe krizno stanje, češ da stanje v Jugoslaviji ni tako negativno, kot je bilo septembra, ko se je srečal z Markovičem v Umagu.¹⁰

Aprila leta 1990 so bile v Sloveniji volitve, na katerih so se volivci izrekli za kontinuiteto in za spremembe. Milan Kučan, bivši nesporni voditelj Zveze komunistov, je bil izvoljen za predsednika republike, v parlamentu pa je večino dosegel Demos. Maja je vlada dobila zaupnico v skupščini. Predsednik ministrskega sveta je postal vodja krščanskih demokratov Lojze Peterle. Novi predsednik vlade ni imel za sabo velikih političnih izkušenj. Njegova glavna zasluga je bila, da je njegova stranka prejela relativno večino med koalicijskimi strankami nekaj nad 13 odstotkov. Postalo je jasno, da želi Slovenija spremembe in da se hočejo v Ljubljani oddaljiti od Balkana ter postati srednjeevropska država. Začetek ni bil

10 Delo, 3. 3. 1990.

ravno spodbuden. Ministri nove vlade so bili začetniki in so morali dobesedno ustvariti državo in njene institucije. Zunanji minister Dimitrij Rupel je rekel, da je glavna naloga ministrskega sveta, da Slovenija postane neodvisna država in se loči od Jugoslavije, nato pa doseže mednarodno priznanje.¹¹ Republiška skupščina je začela sprejemati tiste akte, ki so bili potrebni za referendum in neodvisnost. Prvi formalni korak je bil narejen 2. julija, ko je skupščina sprejela izjavo o polni suverenosti, s katero je potrdila premoč republiških zakonov nad zveznimi.

Za osamosvojitve je Slovenija potrebovala notranji konsenz in zunanje zaveznike, zlasti pa je morala biti gotova, da ne bo postavila v nevarnost svoje ozemeljske celovitosti. Zato je vprašanje nasledstva osimskih sporazumov postalo življenjskega pomena. Če bi imela nerešen domnevni mejni spor z močnim in vplivnim sosedom, kakršna je Italija, bi to pomenilo nepremostljivo oviro. Vsak dvom je pregnal italijanski vladni predsednik Giulio Andreotti, ki je že junija 1990 zelo diskretno sporočil, naj se Slovenija ne boji Italije, ki je in bo ostala prijateljica Slovenije, ter da ne namerava na noben način načenjati vprašanja meje, ki je dokončna in nedotakljiva.¹² Kot priča Marko Kosin, ki je postal prvi slovenski veleposlanik v Rimu, je bilo to sporočilo izročeno na zasedanju mešane komisije za izvajanje videmskega sporazuma, toda, kot sam pravi, ministri Demosove vlade niso povsem razumeli njegovega pomena in je zato ostala velika negotovost. Toda 30. julija 1990 je slovenskega premiera Lojzeta Peterleta v Rimu sprejel Andreotti. Izkušeni italijanski politik je ponovno poudaril, da so meje z Italijo dokončne in da o njih ne bo več diskusije. Zato Slovenija nima nobenega razloga, da bi se bala morebitnih italijanskih revizionističnih namer glede bivše Cone B STO. Na srečanju se je tudi pokazalo, da so težnje po suverenosti jugoslovanskih narodov in drugod po Evropi naravne in jih je treba podpirati, a je nujno, da pride do nekega dogovora v jugoslovanskem okviru.¹³ Med vrnitvijo iz Rima se je slovensko odposlanstvo ustavilo v Trevisu. Tu se je sestalo z ministrom za promet Berninijem in nekaterimi deželnimi predstavniki, ki so bili vsi iz vrst Krščanske demokracije, da bi govorili o gospodarskem sodelovanju in o osimskih cestah. Dva tedna prej je še neki drug vidni predstavnik Krščanske demokracije poslal pozitivne signale.

Dne 21. oktobra 1990 sta se v Veroni sestala ministrska predsednika Jugoslavije in Italije, Ante Marković in Giulio Andreotti. Sestanek je potekal kmalu po srečanju med nemškim kanclerjem Kohlom in Andreottijem. Na sestanku v Veroni naj bi podprli jugoslovanskega predsednika vlade. Andreotti je zagotovil, »da bo italijanska stran naredila, kar bo mogoče, da se gospodarstvo sosednje

11 Rupel, *Skrivnost države*, str. 52.

12 Kosin, *Začetki slovenske diplomacije*, str. 21.

13 *Delo*, 31. 7. 1990.

federacije čimbolj popravi.«¹⁴ Rim je majavim jugoslovanskim blagajnam ponudil še eno ugodno posojilo v višini 300 milijonov dolarjev. Čeprav je bila Italija še vedno naklonjena ohranitvi celovitosti Jugoslavije, se je zavedala, da ne bo nič ostalo tako, kot je bilo prej, ne glede na to, kako se bo končala razprava o reformi institucionalne ureditve. Zato se je odločila, da bo odprla diplomatska predstavništva v posameznih republikah. Jeseni leta 1990 je iz Rima prišla vest, da bo Fabio Cristiani postal italijanski konzul v Ljubljani in da se bosta slovesnosti ob odprtju diplomatskega sedeža udeležila italijanski in jugoslovanski zunanji minister, Gianni De Michelis in Budimir Lončar. Prisotnost italijanskega zunanjega ministra pri odprtju konzulata je bilo precej nenavadno dejanje in še bolj neobičajno je bilo, da kljub Lončarjevemu spremljanju ni šel pred tem v Beograd. Generalni konzul Italije v Kopru Maurizio Lo Re je pojasnil, da ne gre za priznanje Slovenije *de facto*, in poudaril, da obisk De Michelisa nima nobene povezave s procesom konfederacije Jugoslavije.¹⁵

Italijanski konzulat v Ljubljani so odprli decembra 1990 na predvečer referendumu o neodvisnosti. V svojem govoru je De Michelis poudaril: »Demokracija se mora izogniti bližnjicam. Najboljša pot je najbolj enostavna pot. Najbolj se je treba potruditi, in to ne samo v Jugoslaviji, da se izognemo razpadu, ki ne bo privedel bliže k povezavi z Evropo. Ne pozabljam na čustva, ki prevevajo Slovence. Vsekakor je izbira vaša, in ne samo Italija, ampak vsa Evropa jo bo spoštovala.«¹⁶ Po slovesnosti so se začeli pogovori. Ljubljana se je trudila Lončarja držati čim dlje od dogajanja, De Michelisovi sodelavci pa so ga hoteli bolj tesno vključiti v razgovore, tudi zato, da ne bi dali občutka, da podpirajo slovenska stališča. Toda jugoslovanski zunanji minister je bil prisoten samo nekaj minut pri pogovorih med Kučanom, De Michelisom in Ruplom, nato pa je ostal v predsobi dobre pol ure. Vodja slovenske diplomacije se spominja, da so na tistem srečanju govorili o referendumu o osamosvojitvi. De Michelis naj bi na kratko in jasno rekel: »Izpeljite vaš plebiscit, poskusite s konfederacijo, toda ne ločite se. Sedaj vas nobena zahodna država ne bo priznala, mogoče kasneje, toda sedaj ne. Ravnajte počasi, ne prehitujte časa. Vsekakor pa je končna odločitev vaša.«¹⁷

Toda Slovenija je nadaljevala po svoji poti, ne oziraje se na zahodna opozorila. Republiška skupščina je za 23. december 1990 razpisala referendum, ki naj odloči o usodi republike. Farnesina je izrazila razumevanje za težnje narodov po neodvisnosti, toda ob napredovanju evropskih združevalnih procesov si ni želela razpada Jugoslavije.¹⁸ Po nekaj dneh je De Michelis ponovno poudaril, da

14 *La Voce del popolo*, 22. 11. 1990.

15 *Primorske novice*, 22. 11. 1990.

16 *La Voce del popolo*, 3. 12. 1990.

17 Rupel, *Skrivnost države*, str. 87.

18 *Delo*, 24. 11. 1990.

bo integracijski proces v evropsko gospodarstvo lažji, če bo Jugoslavija ostala združena.¹⁹ Sporočilo je bilo, ali priti v Evropo z Jugoslavijo ali pa tvegati osamitev.

Plebiscit je presegel tudi najbolj rožnata predvidevanja. Ljudsko glasovanje o osamosvojitvi je bilo uspešno. Ljudje so strnjeno glasovali za politični projekt slovenskega vodstva. Volitev se je udeležilo 93,2 % volilnih upravičencev in 88,2 % se jih je izreklo za samostojno in neodvisno Slovenijo. Pred glasovanjem se je med političnimi silami razvila dolga razprava v zvezi z vprašanjem, kolikšna naj bo večina, da bo referendum veljaven, izid volitev pa je presenetil tudi največje optimiste. Glasovanje za neodvisnost ni pomenilo takojšnje ločitve od Jugoslavije. Določen je bil rok šestih mesecev, da se najde dogovor, toda tolikšna večina je pregnala tudi zadnje dvome.

Federacija je že bila prepuščena toku dogodkov. Srbija je destabilizirala monetarni sistem in sprožila novo inflacijsko spiralo ter dejansko pokopala Markovičev načrt za sanacijo gospodarstva. Srbski predsednik Slobodan Milošević si je pred volitvami, ne da bi nihče za to vedel, prisvojil tretjino zveznih emisij, predvidenih za leto 1991, ter izplačal pokojnine in mezde. Spričo odličnega izida plebiscita so slovenski politiki odločno izjavili, da je Jugoslavija »klinično mrtva«. De Michelis se je popolnoma zavedal, da je stanje hudo, a je še vedno izražal željo, naj demokratične sile v posameznih republikah ne zaostrejejo spora, ampak naj poiščejo politično rešitev.²⁰ Italijansko stališče pa ni bilo enotno in zato je Slovenija še dalje računala na Delovno skupnost Alpe-Jadran in na Krščansko demokracijo. Dne 24. januarja 1991 je bil v Ljubljani sestanek med predstavniki Slovenije in Hrvaške ter predsedniki severovzhodnih italijanskih dežel. Srečanja so se udeležili predstavniki Furlanije - Julijske krajine, Veneta in Tridentinske. Razgovorov se je ponovno udeležil minister za prevoze Bernini. Vsi prisotni italijanski predstavniki so pripadali Krščanski demokraciji, Bernini pa je predsedoval demokrščanski internacionali v pentagonali.²¹ Na sestanku so se dogovorili, da bodo sklenili sporazum o čezmejnem sodelovanju, ki bo pospešilo vključitev Slovenije in Hrvaške v Evropsko skupnost. Peterletovi mednarodni stiki so torej odlično funkcionirali in novi dogodki so nakazovali, da bi se med vladnimi strankami v Italiji lahko pojavila razpoka. Predsednik Furlanije - Julijske krajine, demokristjan Adriano Biasutti, je februarja 1991 sprožil konkretno akcijo v korist Slovenije in Hrvaške ter zaprosil »za nujen poseg tudi italijansko vlado, da bi se v sosednji Jugoslaviji ublažila napetost«.²² Biasutti je trdil, da je treba proces demokratizacije podpirati in utrjevati. Predsednik slovenske vlade je poudaril, da je pomembno imeti v vladi Furlanije-Julijske krajine človeka, ki razume

19 *Delo*, 28. 11. 1990.

20 *Delo*, 30. 1. 1991.

21 *Primorski dnevnik*, 24. 1. 1991.

22 *La Voce del popolo*, 15. 2. 1991.

osamosvojitvene težnje Slovenije, in zaželel, naj zagovarja slovenske interese v Rimu.²³ Deželni svet Furlanije-Juljske krajine je 12. februarja skoraj soglasno odobril Biasuttijevo poročilo, v katerem je bilo na Italijo naslovljeno vabilo, naj sproži diplomatsko pobudo v oporo slovenskih in hrvaških zahtev. Poleg tega je bila nevtralnost Rima označena za zgrešeno. Kaj kmalu so se tržaškemu stališču pridružile tudi Benetke, ki so izrazile svojo podporo Sloveniji, čeprav nekoliko manj odločno.

Strategija Ljubljane je bila jasna in nihče je ni skrival. Pojasnil jo je Bogo Samsa, slovenski časnikar iz Trsta, v začetku maja na straneh *Dela*, najuglednejšega slovenskega dnevnika: prodreti v Furlaniji-Juljski krajini, v Venetu, nato pa še v zelo vplivni Lombardiji. Samo na tej osnovi je bilo mogoče prodreti do Rima in prek njega na zahod na geografski kakor tudi na politični ravni.²⁴ Slovenija se je zavedala vloge, nikakor ne obrobne, ki jo imajo dežele, in vpliva, ki ga lahko izvajajo na osrednjo oblast.

Medtem so izoblikovali slovenski osamosvojitveni načrt. Zadnje dvome je pregnal ekonomist Jeffrey Sachs. Po njegovih ugotovitvah naj bi imela Slovenija boljše možnosti kot enotna Jugoslavija, da obrzda inflacijsko spiralo. Sachsov obisk v Sloveniji je ujezil De Michelisa, ki je Lončarju potrdil svojo podporo ter poudaril, da bi bila vključitev Jugoslavije v evropske povezave dejavnik stabilnosti. Minister je še gojil upanje, da bo Jugoslavija postala demokratična, a se je po vsej verjetnosti zavedal, da jo bo vedno težje obdržati skupaj in da lahko proces razpadanja privede do krvavih konfliktov. Slovenija je etnično homogena, v Bosni in na Hrvaškem pa so območja, na katerih so narodne skupnosti porazdeljene kot leopardove lise. Zaskrbljenost so povzročale Miloševićeve namere, da bi vse Srbe združil v eni sami državi. Politični razred v Beogradu je teze, ki jih je že leta 1986 izdelala Srbska akademija znanosti in umetnosti, takrat v celoti prevzel in se že dalj časa pripravljaj, da jih udejanji. Za doseg cilja pa bi bilo treba spremeniti ozemeljsko ureditev republik, ki je bila načrtovana v Titovi Jugoslaviji. Treba je bilo naglo ukrepati. Italijanski minister je pojasnil, da Helsinška listina o nedotakljivosti meja velja tudi za notranje meje v Jugoslaviji. To je pomenilo, da v primeru razpada federacije ne bo sprejeta nobena sprememba, ki bi bila izpeljana s silo. To načelo je sprejela Evropska skupnost in to merilo je uporabila za priznanje novih entitet. Tako je preprečila vsakršno nadaljnje drobljenje.

Bolj ko se je bližal trenutek razglasitve neodvisnosti, bolj so se krepili napor Slovenije, da bi dobila čim večjo podporo v Italiji. Računali so tudi na nove stike s socialisti, pri čemer bi sodelovali predstavniki italijanske manjšine. Toda v Craxijevi stranki je bil problem pentagonala, ki jo je vodil De Michelis, ta pa je

23 *Primorske novice*, 6. 2. 1991.

24 *Delo*, 4. 5. 1991.

sledil mnenju Lončarja in tudi veleposlanika Sergia Venta, ki je predstavljal Italijo v Beogradu.²⁵

Medtem pa se je stanje postopoma spreminjalo in slovensko vodstvo je prejelo čedalje več pozitivnih znakov. Aprila je veleposlanik Bottai rekel Marku Kosinu, da bo Ljubljana priznana, če bo naredila ta skrajni iracionalni korak.²⁶ Aprila je zavarovalnica v tujini podeljenih kreditov (SACE) po skoraj enem letu ponovno podelila Ljubljanski banki kritja za transakcije v skupnem znesku 500 milijonov dolarjev. Pogovorov se je udeležil tudi guverner Banke Italije, Carlo Azeglio Ciampi. Jožko Štrukelj, zastopnik slovenskega bančnega zavoda v Rimu, je izkoristil priložnost, da je organiziral srečanje med Ruplom in Amintorejem Fanfanijem, enim izmed veljakov Krščanske demokracije. Sledil je pogovor na sedežu omenjene stranke s tajnikom Arnoldom Forlanijem. Rupel je govoril po telefonu tudi s predsednikom italijanske republike Francescom Cossigo, ki je postal prijatelj Slovenije.

Mednarodna skupnost je skušala ohraniti enotno stališče. V začetku maja sta Italija in Avstrija ustanovili krizno enoto za Jugoslavijo, v okviru katere naj bi ti državi skušali usklajevati svojo politiko. Prva naloga tega organa je bila, da zagotovi nadaljevanje dialoga med republikami, druga pa, da ponudi ustrezna sredstva, s katerimi bi lahko preprečili, da bi se kriza sprevrgla v odkrit konflikt. Stališči Rima in Dunaja sta si bili zelo oddaljeni. Avstrija je imela prednost, saj ni imela nobenih skupnostnih obveznosti. Do tega trenutka Italija ni skoparila s kritikami na račun Avstrije zaradi njene dokaj odprte podpore osamosvojitvenim težnjam Ljubljane in Zagreba. Sam De Michelis je govoril, da se bo Avstriji proces približevanja Evropski skupnosti lahko zapletel, če bo nadaljevala po tej poti. Vsekakor so razlike obeh strani glede interpretacije tega problema bile in ostale očitne. De Michelis je takoj pojasnil, da v Jugoslaviji delujejo ekstremisti na obeh straneh, politika Dunaja pa se ni spremenila. Avstrijski zunanji minister Alois Mock je na sestanku pentagonale v Bologni predlagal preobrat v evropski politiki do Jugoslavije: podpora njeni celovitosti in enotnosti se je končala.²⁷ Vprašanje je bilo dano na stran in šefu jugoslovanske diplomacije Budimirju Lončarju je uspelo prevzeti konce v roki, a pokazala se je razpoka, ki je ni bilo več mogoče zakrpati. Takrat je Evropska unija odločno podpirala šibko zvezno vlado, Združene države Amerike pa so začrtale jasno razlikovanje med Srbijo in jugoslovansko izvršno oblastjo.

Toda Slovenija ni nameravala odstopiti od svojih namenov, čeprav ni nikdar minil strah pred možno vojaško »normalizacijo«, kot se je zgodilo na Kosovu.

²⁵ Rupel, *Skrivnost države*, str. 122.

²⁶ Kosin, *Začetki slovenske diplomacije*, str. 28.

²⁷ Rupel, *Skrivnost države*, str. 123.

Potem ko je bila v začetku leta predlagana soglasna razdružitev Jugoslavije, je maja Ljubljana najavila, da bo 26. junija razglasila neodvisnost. Toda marsikdo se je v Ljubljani zdrznil, ko so na kongresu Italijanske liberalne stranke (Partito Liberale Italiano – PLI) sprejeli resolucijo, s katero so zahtevali vrnitev odstopljenega ozemlja in razveljavitev osimskih sporazumov. Največjo skrb pa je vzbujalo dejstvo, da je to zahtevala ena izmed vladnih strank in v tako kočljivem trenutku. Rupel je takoj izjavil, da bo Slovenija v odnosih z Italijo vztrajala pri kontinuiteti veljavnosti osimskih dogovorov, zlasti pri načelu, ki ga vsebuje dunajski sporazum o nasledstvu držav v mednarodnih pogodbah.²⁸ Beograjski tisk je tedaj špekuliral o dejstvu, češ da bo Italija v primeru razkroja federacije postavila vprašanje meja, ker je dogovor o njih dosegla Jugoslavija. Zagotovila Ljubljani pa so takoj prišla tudi znotraj liberalne stranke PLI. Tajnik stranke Renato Altissimo je pojasnil, da je prišlo do nenadnega posega zunaj kongresne platforme kot izraz gledanja neznatne manjšine, potem ko je bilo na kongresu samo še malo prisotnih.

V tistem času je bilo za Ljubljano ključno seznaniti Italijo, da Slovenija dejansko namerava razglasiti neodvisnost in da želi še naprej imeti dvostranske odnose na poti, ki je bila načrtovana z že obstoječimi dogovori z Jugoslavijo. Dne 7. junija 1991 je šel v Rim predsednik vlade Lojze Peterle in se sestal s predsednikom italijanske vlade Giulio Andreottijem, predsednikom zunanjepolitične komisije poslanske zbornice Flaminio Piccolijem in nekaterimi poslanci. Samo tri dni zatem je 10. junija v italijansko prestolnico dopotoval slovenski predsednik Milan Kučan v spremstvu Dimitrija Rupla. Sestala sta se s Cossigo in De Michelisom. Rupel pravi, da je italijanski predsednik podprl Slovenijo v njeni pravici do samoodločbe in da se strinja, da je jugoslovanska oziroma srbska politika neposrečena; zagotovil je nadalje, da ne bo nihče žrtvoval Slovenije in Hrvaške v korist jugoslovanske enotnosti. De Michelis pa se je drugače izražal. Temeljno sporočilo je bilo namreč naslednje: recite Peterletu, da mu nismo ničesar obljubili, da priznanje ni že zrela hruška; ni res, da v tem trenutku podpiramo osamosvojitev Slovenije.²⁹

Bolj ko se je bližal 25. junij, bolj je postajalo razburljivo vrtoglavo zaporedje izjav znanih zahodnih politikov, ki so ob raznih priložnostih nenehno ponavljali, da ne nameravajo 'še niti petdeset let' – če citiramo italijanskega zunanjega ministra Giannija De Michelisa – priznati Slovenije in Hrvaške.³⁰ Pogledi italijanskega ministra so se popolnoma ujemale z izjavami ameriškega veleposlanika v Beogradu kakor tudi državnega tajnika Jamesa Bakerja: »Združene države ne bodo nikdar priznale ločitve omenjenih dveh republik.«³¹ Tudi Konferenca o varnosti in sodelovanju v Evropi je 20. junija sprejela resolucijo v prid notni Jugoslaviji.

28 *Primorski dnevnik*, 15. 5. 1991.

29 Rupel, *Skrivnost države*, str. 129.

30 Pirjevec, *Il giorno di san Vito*, str. 557.

31 Caccamo, *La questione jugoslava*, str. 57.

Po njenem mnenju so namreč ločitvene težnje Slovenije in Hrvaške predstavljale nevarnost ne samo za mir v jugovzhodni Evropi, ampak za vso staro celino. Toda Slovenija ni mogla in zlasti ni hotela odnehati in je še naprej računala na obljube Avstrije in Nemčije. Potem ko je poskušala s konfederacijo in dogovornim razhodom, je 25. junija 1991 slovenski parlament na osnovi izida referendumu potrdil ločitev od Jugoslavije, čeprav ni povsem zaprl vrat nadaljevanju dialoga.

Istega dne je slovenski parlament tudi pooblastil vlado, naj ukrep izpelje. Zunanji minister Dimitrij Rupel je poslal vsem vladam na svetu poziv, naj priznajo Slovenijo. Pisma so bila odposlana iz Avstrije, in sicer s pošte v Celovcu. To je bilo zelo pomenljivo za ozračje, ki je vladalo v Ljubljani.

»Dan po razglasitvi neodvisnosti sta italijanska in nemška vlada zagotovili, da kot subjekt mednarodnega prava priznavata samo Jugoslavijo.«³² V Beogradu niso prezrli skromnega konsenza, ki sta ga bili deležni Slovenija in Hrvaška, zato so se odločili za poseg armade. Zaukazali so ji, naj zasede mejne prehode. Tako se je začel konflikt med vojsko in teritorialno obrambo in po prvih spopadih je prišlo tudi do prvih žrtev. Vojne podobe so vznemirile vest mnogih. Prvi trenutek je De Michelis izrazil polno solidarnost z demokratičnimi oblastmi Slovenije in Hrvaške, katerih svoboda je bila ogrožena. Jugoslovanski generali so bili prepričani o učinkovitosti lastne vojske ter niso resno upoštevali možne slovenske reakcije, ta pa je bila zelo odločna. V kratkem času sta obrambni minister Janez Janša in notranji minister Igor Bavčar postavila na noge učinkovito strukturo, ki je presenetila vojsko. Zahodne vlade so skušale ustaviti vojno, da bi se izognile konfliktu, ki bi se lahko razširil na širšem območju. Italijanskega generalnega konzula v Ljubljani Cristianija je njegovo ministrstvo ali veleposlaništvo v Beogradu pooblastilo, naj slovensko stran pozove k pomiritvi.³³

Evropska unija se je takoj odzvala in poslala *trojko*, ki so jo sestavljali zunanji ministri države, ki je vodila Unijo, države, ki je tej v vodstvu sledila, in države, ki je Unijo vodila pred tem. Trojka je skušala doseči pomiritev. Srečanje s slovenskimi predstavniki je bilo določeno v Zagrebu v noči med 28. in 29. junijem. V trojki je bil še nekaj dni tudi šef italijanske diplomacije. V odmoru je ob piškotu in kozarčku penine De Michelis rekel Ruplu: glej, moratorij bo trajal tri mesece, nato naredite, kar hočete. Nihče ne dvomi, da bo Slovenija postala neodvisna, toda hud problem je Hrvaška.³⁴ Sporočilo je bilo za Slovenijo prav gotovo vzpodbudno, pa tudi Cossiga je poslal pozitiven signal. Italijanski predsednik je že 3. julija izjavil, »da morajo zahodne države spoštovati upravičene izbire novih demokratičnih skupnosti«.³⁵ Da bi na zgovoren način izrazila svojo solidarnost,

32 Caccamo, *La questione jugoslava*, str. 57.

33 Kosin, *Začetki slovenske diplomacije*, str. 34–35.

34 Rupel, *Skrivnost države*, str. 153.

35 Sema, *Estate 1991*, str. 226.

sta prišla v Ljubljano voditelj radikalcev Marco Pannella in predsednik Italijanske liberalne stranke (PLI) Renato Altissimo. Slednji je obljubil, da bo resolucija stranke o reviziji meja preklicana. Takšna izjava je zelo verjetno Ljubljano pomirila. V kaotičnem ozračju tistih dni ni manjkalo raznih improviziranih poskusov. Kosin se spominja, da je z njim stopil v stik neki časnikar in ga prosil, naj organizira srečanje med Ruplom in tajnikom Italijanskega socialnega gibanja (MSI) Gianfrancom Finijem. Ta bi rad sklenil dogovor, ki bi predvideval podporo za priznanje Slovenije v zameno za vrnitev Istre Italiji.

Obenem s krepitvijo diplomatske dejavnosti je 7. julija prišlo do pogajanj na Brionih, kjer so pod vodstvom mednarodne skupnosti skušali najti politično rešitev. V razkošni Titovi rezidenci na istrskih otokih je bilo določeno, da se bo vojska vrnila v vojašnice, Slovenija in Hrvaška pa bosta za tri mesece zamrznili proces osamosvajanja. Po kratkem omahovanju so slovenski pogajalci predlog sprejeli, čeprav v domovini ni manjkalo hudih kritik. Vsekakor se je čedalje bolj jasno kazalo, da se je Srbija odpovedala Sloveniji. Kaj kmalu je sporočila, da bo jugoslovanska vojska v treh mesecih odšla iz Slovenije. Problem pa je bila Hrvaška, kjer je živel močna srbska manjšina in od koder jugoslovanska armada nikakor ni nameravala oditi. Iz Rima pa so še naprej prihajali vse pogostejši pozitivni znaki in 13. julija 1991 se je v Anconi na vrhu Jadranske pobude pokazalo, da se je Italija nekako vdala in da bo pragmatično nadaljevala z obstoječim raznovrstnim sodelovanjem.³⁶

V takih razmerah je Slovenija potrebovala zaveznike. Stranke, politiki in navadni državljani so skušali aktivirati vse mednarodne povezave. Nobena skrivnost ni, da so bile dežele ključ za dosego priznanja. V Sloveniji je o tem pisalo tudi časopisje. Ljubljana je imela na krajevni ravni več prijateljev. V slovensko prestolnico so kaj kmalu prišli predsedniki Furlanije - Julijske krajine, Veneta in Tridentinskega - Južne Tirolske. Nekaj dni po razglasitvi neodvisnosti se je prvič v svoji zgodovini v Celovcu skupnost Alpe-Jadran odločno podala na področje velike mednarodne politike ter od Beograda zahtevala, naj preneha vojaške operacije in naj Slovencem in Hrvatom dopusti pravico do samoodločbe. Predsednik Furlanije-Julijske krajine Adriano Biasutti je tako postal pomemben zagovornik Ljubljane in bil »eden izmed privilegiranih sogovornikov Farnesine, Ljubljane in Giulia Andreottija«.³⁷

Vloga manjšin ni bila drugotnega pomena. Slovenska skupnost v Italiji je vodila učinkovito akcijo v korist Ljubljane in ji dala na razpolago svoje odlično poznavanje italijanske družbe. Na drugi strani meje so se angažirale tudi italijanska skupnost in njene ustanove. Radio in TV Koper Capodistria sta

36 Kosin, *Začetki slovenske diplomacije*, str. 42.

37 Sema, *Estate 1991*, str. 224.

mного prispevala, da se je glas Ljubljane slišal v Italiji. Obe postaji sta oddajali v italijanščini in sta lahko računali na razvejano mrežo, ki je širila njun signal. Bogato slikovno gradivo o vojni v Sloveniji je prihajalo prav s sedeža TV Koper Capodistria in mnogi časnikarji so se izpostavili v prvi osebi, da so lahko »s fronte« poročali o dogajanju. Jugoslovanski tanki z rdečo zvezdo, ki so drveli po cestah, so priklicali v spomin represivne posege v Budimpešti in Pragi. Občutek krivde je obšel evropske demokracije, ki takrat niso mogle poseči. Ljubljana je takoj zelo računala na »efekt CNN«: slikam generalov v uniformah, ki so brali tiskovna sporočila, je vzporejala dinamično figuro ministra za informiranje Jelka Kacina, ki je vsako tiskovno konferenco spremenil v predstavo velike dramatične napetosti ter zmagal psihološko in propagandno vojno še pred prvo prekinitvijo ognja.³⁸

Javno mnenje je takoj odločno podprlo slovensko stališče. Predsednika Kučana so v Čedadu sprejeli s pravimi ovacijami, ko se je kot Cossigov gost 20. julija 1991 udeležil odprtja Mittelfesta. Toda linija Farnesine se ni spremenila in je še vedno zagovarjala dogovor med jugoslovanskimi republikami, a srečanja med predsednikoma republike so odtlej imela čedalje večjo težo in ob vsakem pogovoru se je zdelo, da je priznanje Slovenije bliže. Diplomatska dejavnost je v tistih dneh postajala čedalje bolj mrzlična. Konec julija je bil v Dubrovniku vrh heksagonale (razširjeni pentagonali). Na Hrvaškem so se dogodki prehiteli in na Balkanu je že pihal veter, ki je naznanjal vojno. Kljub temu je Rupel prosil De Michelisa, naj poseže v korist slovenske manjšine. Pri zaščitnem zakonu se je namreč zopet nekaj zataknilo in čedalje bolj je kazalo, da zakon ne bo sprejet pred koncem zakonodajne dobe.

Ljubljana je v odnosih do Italije sledila zelo jasni politični liniji: doseči priznanje, priti do nasledstva glede pogodb, ki jih je sklenil Beograd, med katerimi je bil Osimski sporazum na prvem mestu, in priti do zaščitnega zakona za slovensko manjšino v Italiji.

Slovenija ni imela težav samo v zvezi s priznanjem, ampak je morala tudi začeti poslovati na mednarodnih trgih. Najprej sta glede tega priskočila na pomoč kreditna zavoda slovenske manjšine v Italiji. Tržaška kreditna banka in goriška Kmečka banka sta s svojimi finančnimi sredstvi omogočili nemotene trgovinske povezave Slovenije s tujino.³⁹ To ni bilo nepomembno, saj je bilo slovensko gospodarstvo zelo vezano na medsebojne menjave z Evropsko skupnostjo. Nadaljnji korak pa je bil storjen po Kučanovem obisku v Rimu. Slovenski predsednik se je konec julija sestal s socialističnim tajnikom Bettinom Craxijem in ministrom De Michelisom. S slednjim sta vzela v pretres problem finančnih transakcij med Slovenijo in Italijo. Rešitev je prišla naslednji mesec, ko je, po

38 Pirjevec, *Le guerre jugoslave*, str. 45.

39 Kosin, *Slovenska manjšina*, str. 59.

zaslugi ministrovega posredovanja, SACE jamčila Ljubljanski banki za znesek 40 milijard lir. S tem je bil praktično preklican embargo zahodnih držav na finančne operacije.⁴⁰ Takšna odprtost je dobro kazala, toda na srečanju med Ruplom in De Michelisom konec avgusta v Rimu je socialistični minister odločno poudaril, da Evropska skupnost ne bo priznala Slovenije, če jugoslovanski problem ne bo celovito rešen.⁴¹

Toda na evropski ravni se je linija nepopustljivosti začela krhati. Sočasno z navezavo diplomatskih stikov z baltskimi državami je nemška vlada objavila namen, da tudi sama prizna Slovenijo in Hrvaško, če se bo nadaljevalo srbsko vojaško napredovanje. Konflikt na Hrvaškem se je namreč pokazal v vsej svoji nasilnosti. Paravojaške srbske enote in armada so opustošile Vukovar. Toda Evropska gospodarska skupnost se ni ukvarjala samo z vojno na Balkanu, ampak tudi z ambicioznim projektom tesnejšega povezovanja držav članic, ki je privedel do dogovora v Maastrichtu. Italijo pa je čedalje bolj skrbelo, ker si države skupnosti niso bile edine glede jugoslovanskega vprašanja. Spričo trenutnega stanja je Rim sklenil, da takoj menja smer in stopi na stran Nemčije glede priznanja Slovenije in Hrvaške. Smernice italijanske zunanje politike do Ljubljane in Zagreba je začrtal De Michelis 2. septembra 1991 pred člani zunanjepolitične komisije poslanske zbornice. Cilj je bil »preseči Osimo«. To je bila namreč nekdanja ministrova fiksna ideja, ki jo je sprožil konec osemdesetih let. V razpravi ni bil politični del dokumenta – ta je potrjeval dokončni prehod bivše Cone B Jugoslaviji in Cone A Italiji –, ampak gospodarski, »da bi gledali v prihodnost in ustvarjali razmere za večje in boljše sodelovanje«. Toda v komisiji je De Michelis poudaril probleme, ki jih bo nova meja povzročila italijanski manjšini v Jugoslaviji. Vsekakor pa je De Michelis začrtal jasno povezavo med zavzetostjo v korist italijanske skupnosti in zavzetostjo v korist ezulov, pri čemer se je skliceval »na pravico do ponovne pridobitve hiše kot tudi na nekatere druge manjše probleme«.⁴²

Problema se je nekaj dni zatem obrobno dotaknil Biasutti v Trstu na nekem srečanju s Kučanom. Vprašanje ni bilo ravno enostavno zlasti v tem mestu ter v Sloveniji in na Hrvaškem, kjer je razgrela ozračje. V tistem času so veliko zaskrbljenost v Trstu zbudili lepaki, ki so prekrili zidove z naslednjim napisom: Ponovno odkupimo Istro. To je bil slogan Liste za Trst. Zamislil si ga je tržaški poslanec Giulio Camber, ki je že 25. julija 1990 predlagal zakon z namenom, »da bi prišlo do pogajanj z jugoslovanskimi oblastmi za doseg treh ciljev: dati italijanskim državljanom in njihovim potomcem možnost, da odkupijo tiste dobrine, ki so jih zapustili na ozemlju, ki so ga zavzele Titove čete leta 1945; da

40 Kosin, *Začetki slovenske diplomacije*, str. 45.

41 Rupel, *Skrivnost države*, str. 174.

42 Favaretto-Greco, *Il confine riscoperto*, str. 183.

bi določili parametre za kvantificiranje sedanje vrednosti nepremičnin; da bi bila priznana formalna predkupna pravica«. Dne 20. septembra 1991 ob predložitvi zakonskega načrta je Camber rekel: »Ne gre za streljanje v prazno ... zamisel je dozorela z De Michelisom.«⁴³

Zunanji minister je v nekem nagovoru na prefekturi v Trstu 26. oktobra pojasnil, da mnogim Italijanom ni bila dana možnost, da bi imeli stike s svojimi rojstnimi kraji: »Ne da bi padli v skušnjava kakega protektorata, ne vem, zakaj naj bi v evropski perspektivi kak naš rojak ne smel kupiti hiše ali majhnega zemljišča onstran meje.«⁴⁴ Zdelo se je, da so se zahteve ezulov ujemale s pogledi tudi na vladni ravni, toda načenjati vprašanje v javnosti je po eni strani prinašalo konkretne ugodnosti na politični (in volilni) ravni, po drugi strani pa bi to težko prispevalo k vedrim pogajanjem s Slovenijo in Hrvaško, kajti obstajale so bojazni pred ponovnim poitalijančevanjem Istre in pred morebitnimi italijanskimi zahtevami po tistem ozemlju. Ljubljana in Zagreb sta zaskrbljeno gledala na poteze močnega sosedu, odhod zvezne armade iz Slovenije pa je povzročil precejšnje nelagodje. Cossiga je namreč nehote omenil načrt, po katerem naj bi se večina jugoslovanske vojske vkrcala na ladje v Trstu: 2500 do zob oboroženih vojakov in 80 tankov naj bi odplulo proti Baru v Črni gori. Ideja, da bi se v Trst vrnile »Titove čete«, je v mestu povzročila zelo oster odziv, pa tudi v Sloveniji in na Hrvaškem je ta možnost povzročila vznemirjenost. Izdane so bile uradne protestne note in v Ljubljani so odkrito govorili o brezplačni uslugi srbsko-jugoslovanski vojski. Na neki seji slovenske vlade so razpravljali o tem vprašanju in pokazali so se mnogi pomisleki, med katerimi je bil tudi tale: »Spričo tesnega sodelovanja med italijanskimi oblastmi in Jugoslovansko ljudsko armado (...) je tudi možna nevarnost, da bi se enote JLA po isti poti vrnile nazaj, seveda izpopolnjene in okrepljene.«⁴⁵ V Ljubljani niso mogli verjeti, da so italijanske namere iskrene, in končno so o možnih italijanskih namenih pisali tudi ugledni francoski in nemški časniki ter izražali domnevo, da italijanska vlada »išče kak dogovor s Srbi, da bi imela kakšno korist na Hrvaškem in v Sloveniji.«⁴⁶

Ko se je bližalo priznanje, je Italija izkazovala čedalje večje zanimanje za italijansko skupnost v Sloveniji in na Hrvaškem. Sredi oktobra leta 1991 sta o tem vprašanju na nekem srečanju v Rimu razpravljala De Michelis in Rupel. Pokazala se je možnost, da pride, z vključitvijo Zagreba, do tristranskega dogovora. Slovenski minister je takoj povezal tristranski dogovor z ureditvijo stanja slovenske manjšine v Italiji.⁴⁷

43 Manzin, *Spine di confine*, str. 2.

44 Manzin, *Spine di confine*, str. 3.

45 Janša, *Premiki*, str. 152.

46 Caccamo, *La questione jugoslava*, str. 57.

47 Rupel, *Skrivnost države*, str. 206.

V Italiji so poslanci in politične sile čedalje bolj silili vlado, naj prizna Slovenijo in Hrvaško. 21. in 22. oktobra so o tem vprašanju razpravljali v poslanski zbornici. »Med strankami v parlamentu je samo Italijansko socialno gibanje (Movimento Sociale Italiano – MSI) izrecno zahtevalo, naj vlada prizna omenjeni državi pod pogojem, da slovenska in hrvaška stran zaščitita italijansko manjšino v Istri in sprejmeta nove oblike odškodnine za dobrine, ki so jih italijanski begunci bili prisiljeni zapustiti po drugi svetovni vojni in jih je jugoslovanski režim nacionaliziral. Italijansko socialno gibanje je s tem tudi povezal izrecno zahtevo za revizijo teritorialne ureditve, ki so jo potrdili osimski dogovori.«⁴⁸ Poslanci so na koncu sprejeli resolucijo, v kateri se postavljata zahteva po priznanju obeh držav in največje jamstvo za italijansko skupnost.

Dne 27. oktobra je De Michelis v Trstu sprejel predstavnike slovenske skupnosti in delegacijo italijanske manjšine. Minister je obljubil, da se bo zavzel za hitrejši postopek za odobritev zaščitnega zakona, a je tudi kritiziral nekatere deželne politike, ki se kažejo v Ljubljani kot prijatelji Slovencev, vendar potem v lastni hiši ne naredijo nič zanje.

Dne 4. novembra je Cossiga prišel v Novo Gorico. To je bilo prvič, da je po razglasitvi neodvisnosti italijanski državni poglavar stopil na slovenska tla. Pobuda je bila bolj osebna kot pa dogovorjena z vlado. Vzbudila je pomisleke tudi na evropski ravni. Vse to naj bi organiziral predsednik Furlanije - Julijske krajine Biasutti. Cossiga je poudaril, da njegova prisotnost ne pomeni priznanja, ampak da je to dokaz prijateljstva Italije in njega osebno do Slovenije. Med njegovim srečanjem s Kučanom so mnogo govorili tudi o zaščiti manjšin.⁴⁹ Ta tema je namreč postajala med obema državama čedalje bolj vroča. Na vrhu heksagonale v Benetkah sta Kučan in De Michelis o njej ponovno govorila. Za Beograd so bili to težki časi: na seji v Benetkah so se namreč države heksagonale odločile, da Jugoslaviji, ki je bila na vrsti za predsedstvo, predsedovanja ne dodelijo.

Na predvečer srečanja med vodji diplomacij držav Unije 1. decembra 1991 se je zgodil odločilen preobrat. Nemški zunanji minister Genscher je izjavil, da bo Nemčija priznala neodvisnost Slovenije in Hrvaške pred božičem.⁵⁰ Medtem so sporočili, da bo 15. decembra na evropskem vrhu stanje v Jugoslaviji ena izmed osrednjih tem. Kučan je 3. decembra v Nemčiji prejel nova zagotovila. Ko se je vrnil domov, je prepričano izjavil, da bo poleg Nemčije Slovenijo priznalo še šest držav članic Evropske unije, in se je seveda računalo še na koga drugega. Vedelo se je, da bo Nemčija potegnila za sabo še kako drugo državo, če ji že ne bo uspelo potegniti vse Evrope. Toda velika ovira so bile Združene države Amerike, ki so

48 Favaretto-Greco, *Il confine riscoperto*, str. 28.

49 Kosin, *Začetki slovenske diplomacije*, str. 58–59.

50 *Delo*, 5. 12. 1991.

uvedle ekonomske sankcije proti vsem jugoslovanskim republikam in so še vedno nasprotovale razkosanju jugoslovanske federacije. Nemčija je ostala na svojem stališču in je to ni preveč skrbelo. Slovenija je že vedela, da ob nemški in avstrijski podpori lahko računa tudi na italijansko. Bolj kot na resolucijo parlamenta, ki je zahteval priznanje Slovenije in Hrvaške, je Slovenija lahko računala na spremenjeni geopolitični kontekst. De Michelis je rekel: »Takrat (konec leta 1991) smo izgubili, ker smo morali plačati račun iz Maastrichta. Sklenili smo sporazum o Evropski uniji, ki je prisilila Bonn, da se odpove marki. V zameno so Nemci med drugim zahtevali priznanje Slovenije in Hrvaške.«⁵¹

Mnenja znotraj »dvanajsterice« so bila še dalje različna in 15. decembra 1991 se je na vrhu zunanjih ministrov Evropske skupnosti zdelo, da bo samo pet dni po dogovoru iz Maastrichta nastal razkol. De Michelis je skušal kakorkoli rešiti zapleteno zadevo in je zahteval, naj se priznanje prenese za en mesec. Preden bi bile nove države priznane, bi morale pred arbitražno komisijo, ki je delovala v okviru mirovne konference, dokazati, da spoštujejo načela listine Združenih narodov, sklepni akt iz Helsinkov in pariško listino. Poseben poudarek je bil namenjen zlasti zaščiti manjšin in nedotakljivosti meja. Časopis *Delo* je 18. decembra 1991 pisal, da se je De Michelis s predlogom o postopnem priznanju jugoslovanskih republik do 15. januarja izognil očitku, da ni držal danih obljub in tudi pritiskov Bele hiše. Že takoj se je pokazalo, da za Slovenijo ne bo nobenega problema. Vsekakor je Bonn držal dano besedo in 19. decembra 1991 priznal Slovenijo. Sočasno sta to storili tudi Švedska in Islandija. De Michelis je pohitel z izjavo, da bo Italija 15. januarja 1992 priznala tiste jugoslovanske republike, ki bodo za to zaprosile do 23. decembra, in da bosta med temi prav gotovo Slovenija in Hrvaška.⁵²

Medtem so se v Ljubljani pripravljali na navezavo normalnih diplomatskih odnosov z Italijo. Določeno je bilo, da bo prvi slovenski veleposlanik v Rimu Marko Kosin, ki je že bil v letih od 1980 do 1984 jugoslovanski veleposlanik v Italiji. Kosin je bil skupaj s še nekaj diplomati iz Beograda dober poznavalec italijanskih razmer ne samo zaradi znanja jezika, ampak tudi zato, ker je spoznal delovne metode Farnesine. V Ljubljani so igrali s popolnoma odkritimi kartami in takoj je bilo jasno, da bo imel Kosin nalogo, da odstrani vse dvome glede veljavnosti dogovorov in tako zagotovi nasledstvo v pogodbah, ki so bile sklenjene med Italijo in Jugoslavijo.

De Michelisova odložitev priznanja je v Ljubljani povzročila nekaj grenkobe, saj se je Sloveniji na predvečer evropskega vrha zdelo, da je dosegla svoj cilj. Italijanski minister je 21. decembra prišel v slovensko prestolnico, da bi razložil

51 De Michelis, *Così cercammo*, str. 36–37.

52 *Delo*, 20. 12. 1992.

zadevo. De Michelis je takoj začel opozarjati na nevarnosti, če ne pride do skupnega priznanja. Poudarjal je, da je pomembno dobiti tudi privolitev Združenih držav Amerike in Rusije, kakor hitro Slovenijo priznajo države Evropske skupnosti. Vodja italijanske diplomacije je potrdil, da bo Rim priznal Slovenijo 15. januarja, vendar je načel vprašanje memoranduma o dogovoru med Hrvaško, Italijo in Slovenijo glede zaščite italijanske manjšine. Stališče Slovenije glede tega je bilo znano že od začetka razgovorov med Ruplom in De Michelisom, in sicer podoben dogovor o zaščiti slovenske manjšine. Na koncu dogovora ni bilo, vendar je Italija Slovenijo priznala.

VIRI IN LITERATURA

Časopisi

Delo

La Voce del popolo

Primorske novice

Primorski dnevnik

Literatura

Caccamo, Domenico. La questione jugoslava. *Rivista di studi politici internazionali*, 59, 1992, št. 1, str. 51-69.

De Michelis, Gianni. Così cercammo di impedire la guerra. *Limes*, 1994, št. 1, str. 229-236.

De Michelis, Gianni. La lezione di Belgrado: ripensare l'Europa insieme alla Russia. *Limes*, 2000, št. 5, str. 35-39.

Favaretto, Tito, Greco, Ettore. *Il confine riscoperto: beni degli esuli, minoranze e cooperazione economica nei rapporti dell'Italia con Slovenia e Croazia*. Milano : Franco Angeli, 1997.

Ferraris, Luigi Vittorio. Dal Tevere al Danubio: l'Italia riscopre la geopolitica da tavolino. *Limes*, 1993, št. 1-2, str. 213-225.

Janša, Janez. *Premiki: nastajanje in obramba slovenske države 1988-1992*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1992.

Kosin, Marko. Slovenska manjšina v slovensko-italijanskih odnosih. *Razprave in gradivo*, 33, 1998, str. 57–97.

Kosin, Marko. *Začetki slovenske diplomacije z Italijo: 1991–1996*. Ljubljana : Fakulteta za družbene vede, 2000.

Manzin, Mauro. *Spine di confine: beni abbandonati e contenzioso: Italia e Slovenia, 1991–1997*. Trieste : Lint, 1997.

Pirjevec, Jože. Dragocen memento. V: Milan Gregorič. *Politični ciklon nad Istro ali izjalovljen poskus njene destabilizacije*. Koper : Lipa, 1997, str. 5–14.

Pirjevec, Jože. *Il giorno di san Vito*. Torino : Nuova Eri, 1993.

Pirjevec, Jože. *Le guerre jugoslave 1991–1999*. Torino : Einaudi, 2001.

Rupel, Dimitrij. *Skrivnost države: spomini na domače in zunanje zadeve 1989–1992*. Ljubljana : Delo-Slovenske novice, 1992.

Sema, Antonio. Estate 1991: Gli amici italiani di Lubiana. *Limes*, 1994, št. 1, str. 215–228.

Milan Pahor

ODMEV MED SLOVENCİ V ITALIJI NA DOGAJANJE V SLOVENIJI PRED OSAMOSVOJITVIJO

Slovensko narodno vprašanje je dozorelo okrog leta 1848. Poznano in značilno je obdobje poimenovano »pomlad narodov«. Krepila se je narodna pripadnost, narodna zavest. Pravi značaj narodnega gibanja s političnimi cilji narodne osamosvojitve in uveljavitve je dobila v času meščanske revolucije v letu 1848. Nosilci te pomladi na Slovenskem so bili svobodomiselni duhovniki, liberalni krogi inteligence, prodorni podjetniki, ki so bili sposobni napisati znameniti program Zedinjene Slovenije. To je bil v bistvu revolucionaren program. Dotlej so bili Slovenci bolj Kranjci, Štajerci, Primorci, Korošci, zdaj se je začenjala skupna pot znotraj avstro-ogrske monarhije, kljub dejstvu, da so bili iz tega procesa izvzeti Rezijani, Benečani in Prekmurci. Pred

tem je le Primož Trubar v 16. stoletju združil Slovence s svojim kulturnim programom ter z uvedbo pisne slovenščine.

Zahodni del slovenskega naroda je takrat kazal določeno dinamiko v narodnem in socialnem pomenu rasti celotnega slovenskega naroda. Takrat sta bila nedvomno Celovec in Gorica kulturni prestolnici slovenskega naroda pred Ljubljano. Trst je prednjačil na drugih področjih: prav v mestu ob Jadranu je nastajal slovenski meščanski razred, prav tako delavski, da ne govorimo o gospodarstvu. V Trstu je bila prisotna še specifika slavjanstva oziroma slovanstva. Slovenski narodni preporod (v Trstu) je potegnil za sabo ostale Slovane: Hrvate, Srbe, Črnogorce, Bošnjake, Čehe, Slovake in druge (Poljake). V Trstu je leta 1848 nastalo Slavjansko (in ne Slovensko) društvo, prav tako v letu 1861 so ustanovili Slavjansko čitalnico (in ne slovensko) kot prvo tako ustanovo na celotnem slovenskem etničnem ozemlju.¹

Slovenci v Trstu so bili nedvomno zavedni Slovenci, obenem pa so se čutili Slovane, kasneje še Jugoslovane. Prvi pojem ni izključeval drugega in tretjega, vsi so se nekako dopolnjevali. Slovenski narodni zavesti se je dodala slovanska vzajemnost, kasneje še jugoslovanska ideja. Po drugi strani pa so Slovenci na zahodnem robu etničnega ozemlja bili sestavni del celotnega naroda in njegovega razvoja. Vrsta politikov, kulturnikov in mislecev je idejno pogojevala celoten slovenski prostor in tako prispevala k splošni rasti: Henrik Tuma, Etbin Kristan, Ivan Cankar, Josip Wifan, Srečko Kosovel, Ivan Regent, Vladimir Martelanc, Engelbert Besednjak in še kako drugo ime bi lahko dodali.

Ločitev od matičnega telesa je bila močna in zaznavna po podpisu rapalske pogodbe, ki je pustila pod Italijo tretjino slovenskega naroda. Osrednji Slovenci pa so prišli v Jugoslavijo. Primorci in Korošci so ubrali svojo pot. Večina slovenskega primorskega protifašističnega gibanja (borbaši, tigrovci, narodni revolucionarji, krščanski socialci) se je aktivno zavzemala za priključitev k matični Jugoslaviji; tržaški komunist Pino Tomažič je razmišljal o slovenski sovjetski republiki. Protifašistično gibanje se je nato povsem logično prelilo v skupni slovenski narodnoosvobodilni boj. Osvobodilna fronta slovenskega naroda (OF) je že 15. junija 1941 objavila Temeljna gesla. V drugi točki je bilo takrat zapisano: »Osvoboditev in združitev razkosanega slovenskega naroda, všteti koroške in primorske Slovence.«²

Narodnoosvobodilni boj je torej ponovno združil vse zdrave sile v boju proti fašizmu in nacizmu, proti okupatorju, proti vsem tistim, ki so hoteli zbrisati slovenski narod z zemljevida Evrope. Vse te teze so bile nato potrjene in sprejete

1 Pahor, *Slavjanska sloga*, str. 13–21.

2 Pahor, 40-letnica nastanka OF, str. 37.

16. septembra 1943 na Vogrskem na Primorskem po kapitulaciji Italije;³ malo kasneje pa še na II. zasedanju Avnoja 29. novembra 1943 v Jajcu. Nastajala je nova federativna Jugoslavija, v kateri je sobivala Republika Slovenija.

V letih 1945–1946 se je bil trd diplomatski boj za nove meje med Italijo in Jugoslavijo (Slovenijo). Odločitev o razmejitvi je padla na pariški mirovni konferenci in 15. septembra 1947 je večina Primorske in Istre pripadla novi Jugoslaviji, Goriški Slovenci, Benečani, Rezijani in Kanalski Slovenci pa so ostali pod Italijo. Tržaški Slovenci so se jim priključili jeseni 1954 po podpisu londonskega sporazuma.⁴ Slovenci v Italiji so šli po svoji poti, različni od one v matični Sloveniji. Bili so na meji med dvema svetovoma, vzhodom in zahodom, na meji med socializmom in kapitalizmom.

Slovenci v Italiji so živeli v parlamentarni demokraciji, v zahodnem svetu. Živeli so v pluralistični družbi in bili prvi Slovenci v Evropski uniji. Večina Slovencev je bila v socialistični družbi, v socialistični Sloveniji, v federativni Jugoslaviji. Kljub vsemu navedenemu je bil prihod Italije pravi šok za Slovence, ki so v bistvu spoznali Italijo z izkušnjo fašističnega režima. Tako so Slovenci v Italiji v letu 1947 postali izgubljeni bratje (in sestre), leta 1954 pa še odpisani in delno pozabljeni v razmišljanju matičnih Slovencev. V obdobju med obema vojnama sta bili Koroška in Primorska močno prisotni v zavesti drugih Slovencev. Tako je bilo še v prvem obdobju po drugi vojni, nato je po letu 1954 vse polagoma zbledelo.

Med Slovenci v Italiji je bila živa jugoslovanska misel. Na Tržaškem, Goriškem, v Benečiji in Reziji je na desetine spomenikov, ki so posvečeni padlim v NOB. Padli so se borili za Slovenijo in Jugoslavijo, nikakor ne za Italijo. Nismo se marali. To je septembra leta 1980 v Bazovici nazorno povedal znani protifašist in obsojenec na drugem tržaškem procesu Dorče Sardoč: »Italija nas ni marala, ampak tudi mi nje ne.«⁵

Med Slovenci v Italiji že od leta 1947 ni bilo enotne fronte. Ko so bila znana določila pariške mirovne konference, je prišlo do cepitve na desnici, ko so katoliške sile ustanovile svoje stranke. Sledil je hud razkol na leviči sredi leta 1948, po objavi resolucije informbiroja. Posledice komunističnega spora so bile najhujše v Trstu in Miljah, manj v Tržiču, skoraj nezatne v Gorici. Spor je dobesedno razklal posamezne organizacije, razdvajal pa je tudi posamezne družine. Občinske volitve leta 1949 v Trstu so pokazale, da je velika večina slovenskih volivcev na strani Komunistične partije Italije, projugoslovanski del volivcev pa je bil v bistvu enakovreden liberalnemu in katoliškemu delu.

3 Pahor, September 1943, str. 29.

4 Pahor, Evropski vplivi na slovensko družbo, str. 131–135.

5 NŠK, Odsek za zgodovino, fond HI, fasc. 1. Tržaški proces, mapa spominske svečanosti in proslave, govor Dorčeta Sardoča.

Titovski del manjšine je imel v svojih rokah kulturne ustanove (Slovensko gledališče, Glasbeno matico, Narodno in študijsko knjižnico), časopis Primorski dnevnik in nepremičnine. Katoliško-liberalni del je obvladoval slovensko šolo in Radio Trst A, torej tisti del, ki je bil v državnih rokah Italije. Mednje so prišli emigranti, ki so zapustili socialistično Slovenijo iz političnih razlogov. Večina emigrantov (to so bili v glavnem intelektualci in duhovniki) je kasneje odšla v ZDA in Argentino. Radio Trst A je bil dolga leta glasnik zahoda (angloameriškega) in seveda antikomunizma v socialistični svet prek Slovenije.⁶

V letih 1952 in 1953 se je začelo postopno ukinjanje oziroma zmanjševanje velikih organizacij in zvez, ki so nastale ob osvoboditvi ter jih je denarno vzdrževala Slovenija (oziroma Jugoslavija). To je bil jasen znak, da jugoslovanska stran krči svoje postojanke. To je prišlo še bolj do izraza v letih 1954 in 1955 po podpisu londonskih sporazumov. Takrat je prišel pod vprašaj obstoj osrednjih kulturnih ustanov: gledališče da ali ne, knjižnica da ali ne? Samo zaradi trme vodstva krovne organizacije Slovencev v Italiji Slovenske kulturno-gospodarske zveze (SKGZ), ki je bila sicer projugoslovansko usmerjena, so ostale kulturne ustanove pri življenju. To je bil (morda) najtežji trenutek, ko so se Slovenci v Italiji resnično čutili odpisane. Šoku ob ponovnem prihodu Italije je sledila gospodarska kriza, ki je pospešila izseljevanje iz Trsta in okolice v Avstralijo in Kanado, iz Benečije pa predvsem v Belgijo. Svetli trenutek je bil podpis videmskega sporazuma v letu 1955, ki je uvedel nov dokument – prepustnico. Tako so lahko v obmejnem pasu prehajali čez mejo, drugače bi lahko resnično zavladala neprebojna železna zavesa.⁷

Z zamislimi Edvarda Kardelja o manjšini v italijanski stvarnosti se niso strinjali katoliško in liberalno misleči Slovenci, sicer razdrobljeni v več političnih skupin. Ko je vodstvo prevzel Engelbert Besednjak, ki je v tedniku *Novi list* (1954–1996) zagovarjal bolj pragmatično projugoslovansko smer, so se pojavila razhajanja. Proti tej smeri sta bila predvsem Teofil Simčič in Peter Šorli, ki sta zagovarjala bolj konservativno smer, ki je bila protikomunistično nastrojena. Glasnik tega gibanja je bil tednik *Katoliški glas* (1949–1996).⁸ Po zgledu liberalcev se je tudi katoliška komponenta močno angažirala na kulturnem in prosvetnem polju. V nekaj letih je kljub skromnim sredstvom, ki so jih imeli na razpolago, prekosila liberalno organiziranost. V ozadju so bili nedvomno emigrantski krogi, ZDA in Vatikan. Na Svetih Višarjah so potekala srečanja predstavnikov treh Slovenij: emigrantske, zamejske in opozicijsko matične.

Tudi v stranki Vittorija Vidalija je prišlo po XX. kongresu Komunistične partije Sovjetske zveze do popuščanja in postopnega navezovanja stikov z

6 Pahor, *Obujanje kulturno-prosvetnega delovanja*, str. 215–232.

7 Pahor, *Primorski Slovenci pod Italijo*, str. 174.

8 Kacin Wohinz-Pirjevec, *Zgodovina Slovencev v Italiji*, str. 146.

Jugoslavijo. Vidali in njegovi sodelavci so se s slovenskimi predstavniki sestali še leta 1962 v Ljubljani. Trajalo je še nekaj let in leta 1967 je prišlo do združitve sprtih organizacij levice pod okriljem SKGZ. Od takrat dalje je leвица vodila bolj unitarno politiko do vprašanja slovenske manjšine v Italiji in sodelovanja s Slovenijo in Jugoslavijo, zato je leвица v italijanskem parlamentu po letu 1970 začela vlagati zakonske osnutke za doseg manjšinskih pravic. V letu 1971 je bil nato sestanek med predsednikom italijanske vlade in Enotno delegacijo Slovencev v Italiji.

Po drugi strani se je pojavila odjuga tudi v Sloveniji za časa vlade Staneta Kavčiča. Poleg drugih vprašanj se je vodstvo stranka Slovenska skupnost razšlo tudi zaradi vprašanja odnosov do Jugoslavije. Leta 1975 je nastala enotna deželna stranka Slovenska skupnost (SSk), ki je zagovarjala dialog in sodelovanje s socialistično Slovenijo. Podpora matice se je začela počasi širiti tudi na katoliške organizacije in zveze. Proti koncu šestdesetih let 20. stoletja se je zdelo, da je prišel čas za rešitev še edinega resnega neurejenega vprašanja med Italijo in Jugoslavijo, za mednarodno potrditev meje med nekdanjima conama A in B Svobodnega tržaškega ozemlja. Vse to se je zgodilo nekaj let kasneje s podpisom sporazuma v mestecu Osimo leta 1975.

Podpis osimskih sporazumov je na Tržaškem sprožil ostre reakcije, saj so zbirali podpise proti sporazumom. Iz tega je nastala Lista za Trst, ki je v Trstu prevzela politično oblast in za precej let zavrla proces zbliževanja med državama. Kot ponavadi je pri tem trpela manjšina, saj je bil ustavljen načrt o sprejetju zakona za globalno zaščito Slovencev v Italiji, ki se je že kazal na obzoru.⁹

V avgustu 1968 ali 1969 sem prvič slišal za enotni (ali skupni) slovenski kulturni prostor v predavanju Ernesta Petriča na Mladinski šoli v Mladinskem domu v Bohinju, kamor je Zveza mladine Slovenije (ZMS) vabila mlade Slovence iz zamejstva. Taka srečanja so si sledila skozi vsa sedemdeseta leta, nato so jih nadgradili mladi iz Italije s prirejanjem rednih srečanj v avgustu v Mladinskem domu v Bohinju v organizaciji Mladinskega odbora SKGZ, Mladinskega krožka iz Trsta in Mladinskega krožka iz Gorice. Takrat so se začele v Italijo nemoteno pretakati informacije o dogajanju v Sloveniji.

Omenjena odjuga v Sloveniji je pripomogla tudi k temu, da je začela Slovenska zamejska skavtska organizacija (SZSO) na prelomu šestdesetih v sedemdeseta leta prirejati redna letna taborjenja v Sloveniji, medtem ko jih je dotlej prirejala v Italiji in Avstriji. Organizacija slovenskih tabornikov v Italiji Rod Modrega vala pa je sistematično prirejala letna taborjenja za svoje člane v matični Sloveniji od svoje ustanovitve v letu 1953 dalje.¹⁰

9 Kacin Wohinz-Pirjevec, *Zgodovina Slovencev v Italiji*, str. 72. Glej tudi: Pahor, Primorski Slovenci pod Italijo, str. 180–183.

10 Zapisano po spomnih avtorja prispevka M. P.

Situacija se je ideološko ohladila in zaostрила pod vplivom razmer v matični domovini, kjer je konec leta 1972 prišlo do čistke t. i. »liberalcev«. Zasuk v marksistično ortodoksno je skalil odnose s Stranko slovenske skupnosti. Leta 1976 je bila ustanovljena druga krovna organizacija Svet slovenskih organizacij (SSO) kot protiutež SKGZ, ki je bila ustanovljena jeseni 1954 po razpustu OF v Trstu.

Ločitev duhov, ki so jo povzročili slovenski oziroma jugoslovanski dogodki, se je najbolj nazorno izražala na straneh revije *Zaliv* (1966–1990). V njej so pisatelj Boris Pahor in somišljeniki izražali dvome o pogubni in nenačelni politiki o narodnem vprašanju, ki je temeljila na marksističnih izhodiščih, ki jih je takrat podpirala SKGZ med Slovenci v Italiji. Vrelišče je bilo doseženo, ko je Boris Pahor z Alojzom Rebulo leta 1975 izdal brošurico o Edvardu Kocbeku. Takrat so slovenske oblasti Borisu Pahorju prepovedale vstop v državo, somišljenike in sofinancerje publikacije pa ustavljale na meji. Nastala je tudi časopisna polemika, ki je iz matice segla v zamejstvo ter v širšo evropsko javnost.¹¹

Pripadniki katoliškega tabora so od leta 1966 prirejali študijske dneve Draga, kjer so se zbirali Slovenci iz zamejstva, zdomstva in matice. Posebno prva leta so bila močno obarvana z antikomunizmom, kasneje so predavanja in predvsem diskusije dobili bolj pluralističen značaj. Vsekakor je Draga pripomogla k demokratizaciji slovenske družbe.¹²

Nedvomno bi bila bolj uspešna, če bi opustila močne desne strune. Ob osamosvojitvi in po njej je nova slovenska Demosova vlada nagradila organizatorje Drage za prispevek k spremembam v sodobni slovenski družbi in za prehod iz enopartijskega v večstrankarski model zahodne parlamentarne demokracije.

V vsem tem ideološkem razhajanju in polemiziranju je vladala kriza v odnosih med obema državama, bili so slabi gospodarski časi, a manjšina je le zmogla toliko enotnosti in notranje sloge, da je 20. maja 1984 na Travniku v Gorici priredila protestno manifestacijo, ki se je je udeležilo okrog 12.000 Slovencev v Italiji. To je bila ponovitev shoda antifašistov septembra 1980 v Bazovici ob 50. obletnici ustrelitve štirih junakov. Manifestacije se je udeležilo približno enako število ljudi. Novembra 1981 je bil dograjen Kulturni dom v Gorici, ki je dobila moderen in dostojen kulturni in športni center v samem mestnem središču.¹³

Dolgotrajna pomoč iz matične Slovenije se je izkazala tudi po letu 1976, ko je priskočila na pomoč po potresu v Benečiji in Reziji. Poleg človeške solidarnosti in pomoči je to pomenilo zблиžanje matice z Benečijo in Rezijo, ki so jo začeli na novo odkrivati, potem ko je bila dolga leta skorajda pozabljena. Benečani

11 Kacin Wohinz-Pirjevec, *Zgodovina Slovencev v Italiji*, str. 162.

12 Pahor, *Primorski Slovenci pod Italijo*, str. 172–173.

13 Pahor, *Primorski Slovenci pod Italijo*, str. 184.

in Režijani pa so se zavedali, od kod prihaja pomoč: iz Slovenije in od drugih Slovencev v Italiji.

V letu 1984 je bil v Špetru Slovenov ustanovljen zasebni slovenski vrtec. Vodilo je bilo podobno tistemu iz Trsta v letu 1887, torej 100 let prej. Država Italija ni ustanovila slovenske šole, zato so jo morali ustanoviti Slovenci sami ob pomoči prijateljev. V letu 1887 jo je v Trstu ustanovila Družba sv. Cirila in Metoda, leta 1984 pa v Benečiji Zavod za slovensko izobraževanje (pod okriljem SKGZ in ob pomoči Slovenije). Danes obstaja Dvojezični šolski center z vrtcem (3 leta), petletno osnovno šolo in triletno nižjo srednjo šolo.

Tako politiko lepo zaokrožijo besede Borisa Raceta, dolgoletnega predsednika SKGZ, ki jih je izrekel leta 1986 ob svoji 70-letnici in v zadnjem letu mandata: »Zavedamo se, da sami brez matičnega naroda in brez njegove države ne bi uspeli. Povojni čas nam je priča za to. Ne glede na ustavne obveznosti je naravno, da se tudi država matičnega naroda prizadeto in neprestano zanima za manjšine jugoslovanskih narodov, posebno še, če jo za to pooblaščajo mednarodne pogodbe.«¹⁴

V bogastvu večplastnosti organizacij, ki so jih Slovenci ustvarili v Italiji po drugi svetovni vojni (okrog 300), se kaže po eni strani njihova vitalnost, saj temeljijo večinoma na prostovoljnem delu, po drugi strani pa strankarska in ideološka razvejanost. To je posebej očitno na političnem področju, na katerem kljub obstoju enotne delegacije oziroma skupnega zastopstva Slovencev v Italiji ni bilo mogoče oblikovati telesa, ki bi po svoji politični teži predstavljalo manjšino v dialogu z italijanskimi oblastmi in matico. V drugi polovici osemdesetih let, ko je jugoslovansko družbo zajela gospodarska in politična kriza, po kateri je zaradi razpada federacije nastala samostojna država Slovenija, je to postalo očitno.

Čeprav je v zamejstvu že od prvega povojnega obdobja v delu Franca Jeze živela misel o samostojni Sloveniji, so bile jugoslovanske ideje in iluzije močno zasidrane v javnem mnenju. Posebno levičarsko usmerjen del manjšine ni znal pravilno razumeti razsežnosti in usodnosti slovenske pomladi, temveč se je tako dolgo solidariziral z jugoslovansko nomenklaturo, da so ga dogodki prehiteli. Ob spremembi v Republiki Sloveniji po volitvah aprila 1990 je izgubil privilegirani položaj, ki ga je imel dolga desetletja z uradno Ljubljano, s tem pa tudi velik del moči v zamejski stvarnosti. V iskanju novih opor se je močno naslonil na Socialistično stranko Italije (PSI), ki je z ljudmi, kot sta Bettino Craxi in Gianni De Michelis, odločilno vplivala na italijansko politično prizorišče. Po padcu berlinskega zidu in sovjetske države je bila rimska vlada prepričana, da se ji ponujajo velike možnosti v Podonavju in na Balkanu. V ta okvir je spadala ustanovitev novega časopisa Republika, ki je izhajal iz časopisa Primorski dnevnik

14 Race, Krivo prerokovanje, str. 60.

in bi moral pokrivati celoten slovenski prostor. Ustanovitev lista so spremljale še druge gospodarske pobude. Takrat je bila morda vzpostavljena prevelika naveza SKGZ z Rimom. Sicer pa je ves načrt v nekaj letih propadel s padcem Craxija in z afero podkupovanja politikov v Italiji.¹⁵

Ker je bila omenjena SKGZ, navajam dogodek, kateremu sem leta 1987 prisostvoval osebno kmalu po izidu znamenite 57. številke Nove revije, ki je vsebovala prispevke za slovenski narodni program (Tine Hribar, Ivan Urbančič, Dimitrij Rupel, Spomenka Hribar, Jože Pučnik, France Bučar, Drago Jančar, Niko Grafenauer in drugi) in je dvignila mnogo prahu v slovenski in jugoslovanski javnosti. Političen odmev se je pojavil tudi v tisku med Slovenci v Italiji. Mnenja so bila različna. Na vsak način sta SZDL v Ljubljani in SKGZ v Trstu sklenila, da je potrebno v prvi osebi obvestiti in razložiti stališče večjemu številu organizacij in oseb. SKGZ je v soboto dopoldne sklicala srečanje predstavnikov svojih članic v Gregorčičevi dvorani v Trstu v Ulici sv. Frančiška 20. Polno dvorano je nagovoril Jože Smole (1927–1996), takratni predsednik SZDL Slovenije. Ta organizacija je bila pristojna, da skrbi, tudi finančno, za delovanje organizacij slovenskih manjšin v Italiji, Avstriji in na Madžarskem. Nagovor in diskusija sta trajala nekaj ur.

Če naredimo korak nazaj, vidimo, kako so se posamezniki in organizacije odzivali na spremembe in dogajanja v matični Sloveniji v osemdesetih letih 20. stoletja. Pisatelj Alojz Rebula je v nagovoru mladim med drugim rekel: »Pojem manjšinstva naj ti bo samo geografski in nič več. Sploh ne uporabljaj izraza manjšina. Če vzamemo pojem enotnega slovenskega kulturnega prostora zares, potem smo narodna skupnost in ne manjšina. Civilizacijsko in kulturno manjšinstva ne priznavaj! Če se ukvarjaš z umetnostjo ali znanostjo, ponosno odklanjaj vsako sočutno prizanesljivost matice! Za enotni kulturni prostor neusmiljeno enotno kvalitetno merilo!«¹⁶

Izjavo o enotnem kulturnem slovenskem prostoru je v letu 1985 sprejel Plenum kulturnih delavcev OF.

Pri iskanju izjav in sporočil sem se skušal izogniti naslovom in člankom dnevnega časopisja, ki je sprotno in emocionalno. Tako sem poiskal zapise, ki so bili zapisani z odmaknjenostjo ali, bolje povedano, zapise, ki so nastali bolj razumsko kot emocionalno.

Filibert Benedetič, dolgoletni ravnatelj Stalnega slovenskega gledališča in direktor slovenskega programa na deželni sedežu RAI v Trstu, je leta 1989 zapisal: »Slovensko poletje 1988 bo ostalo zapisano v zgodovinski kroniki s poplavo tiskovnih sporočil, protestov, manifestacij in raznoraznih stališč v zvezi z dogajanjem okrog sojenja Janši, Tasiću, Zavrlu, Borštnerju na vojaškem sodišču

15 Kacin Wohinz-Pirjevec, *Zgodovina Slovencev v Italiji*, str. 169.

16 Rebula, Pismo mlademu Slovencu, str. 138.

v Ljubljani. Svoboda izraza in misli v duhu največje svobode tiska, s katero se lahko postavlja zapadna Evropa, se je v Sloveniji ob tej priliki razbohotila do take mere, da je sporočanje preko sredstev javnega obveščanja monopoliziralo vso pozornost in dajalo vtis, da gre za pripravo v nov sistem pravicnega družbeno političnega pluralizma. V tej poplavi so se tokovi, sprva usmerjeni k jasnim ciljem zaščite suverenosti slovenskega naroda, demokratizacije političnega sistema, preнове socializma po meri človeka, predvsem pa zaščite človekovih pravic in opredeljevanja za temeljna izhodišča pravne države, kaj kmalu zapletli v bolj ali manj vidne podvodne vrtince, ki so ponovno začeli vleči proti dnu, v stare utečene struge. Toda slovenska 'glasnost' je stekla in v praksi predstavila pravila demokratične preнове.

Ob tako izpričani 'glasnosti' obstaja resna nevarnost, da bi človek, ki ni poblizu seznanjen z zapletenim položajem v Jugoslaviji, katere del je Slovenija (...), izgubil pravo orientacijo. Vojaški proces v Ljubljani je sprožil ogorčeno reakcijo vse slovenske javnosti. Šlo je za načelna, a tudi praktična vprašanja, od kršenja suverene pravice naroda do rabe lastnega jezika v lastni državi, kot je bil primer uradnega vodenja razprave, ki je potekala v srbohrvaščini, do načina postopanja organov vojaške varnostne službe pri raziskavah in iskanju krivcev v zvezi z razvpitim ukradenim tajnim dokumentom, od zaznamovanja represivnih načrtov proti privržencem demokratične obnove, zlasti še proti slovenskim intelektualcem in kulturnikom, osumljenim sovražne dejavnosti proti državi, pa do poskusa diskreditiranja političnega vodstva republike Slovenije. (...) Vse reakcije so odražale globoko prizadetost zaradi nespoštovanja narodovega dostojanstva in kršenja osnovnih načel zakonite pravne države. Mednarodni tisk je zato poročal o tem protestu in je to pretreslo celotno državo Jugoslavijo do temeljev vse do razbobnane in spektakularne 17. seje Centralnega komiteja Zveze komunistov Jugoslavije. Mednarodni tisk je k temu dodal še spopad med Slobodanom Miloševićem in Milanom Kučanom. (...) Slovenija ni bila še nikoli deležna take pozornosti in tolikšne popularnosti v mednarodnem tisku (zlasti še v italijanskem).¹⁷

Nedvomno je bila v širši javnosti najbolj poznana osebnost Milana Kučana, predsednika predsedstva CK ZK Slovenije. Z njim se je konec leta 1989 pogovarjal Vojmir Tavčar, novinar Primorskega dnevnika v Trstu. Na vprašanje o vzrokih kriz v socialističnih družbah je Kučan odgovoril: »Najprej je treba povedati, da procesa, ki danes označuje dogajanje v Sloveniji in Jugoslaviji, ni mogoče razumeti zunaj splošnih karakteristik jugoslovanske krize. Ta kriza, in o tem ni več spora, je vendarle sistemska kriza. In na to sistemsko krizo je mogoče odgovoriti učinkovito s korenitimi družbenimi reformami, in to takimi, ki skušajo ohraniti in uveljaviti ideje socializma v bistveno spremenjenih razmerah.«

17 Benedetič, Iz slovenske kronike, str. 102–104.

Na vprašanje novinarja, ali gre za krizo realnega socializma ali bolj na splošno za krizo marksizma, je bil odgovor naslednji: »Nedvomno je to kriza realnega socializma. Z marksizmom pa je tako, kakor ga kdo razume. Kdor ga hoče razumeti kot zaprt filozofsko miselni sistem, si lahko razlaga, da gre tudi za krizo marksizma. Mi tolmačimo marksizem kot odprt, kritični in dialektični miselni sistem, ki je sposoben slediti miselnim in gospodarskim tokovom v svetu in v družbi ter sproti iskati miselne uporabne, teoretično dosledne odgovore.« Sledilo je vprašanje, ali je mogoče, da se v Jugoslaviji razvijejo različni sistemi: »Velik problem je, da nimamo vgrajenih mehanizmov, s katerimi bi demokratično presegali razlike in iskali sintezo ali pa ugotavljali tiste razlike, s katerimi je treba pač v federativni večnacionalni državi živeti. Mi nismo vajeni živeti z razliko, ne da bi se ta spremenila v politični konflikt.« Tavčar je nato Kučana vprašal, kako se lahko razvije politični pluralizem v Sloveniji in Jugoslaviji. Odgovor se je glasil: »Težko se bo razvil. Če pa res hočemo iz krize in če res mislimo, da je težišče v gospodarski reformi, se moramo zavedati, da brez vzporedne reforme političnega sistema, brez demokracije in z njo povezane kulture pluralizma ne bo šlo.«

Novinar Tavčar je nato zapisal, da v Italiji pravijo, da je treba ločiti stranko (ZKS) od države: ali ZKS res sestopa z oblasti?: »Sedaj želimo preveriti legitimnost na demokratičnih volitvah na osnovi svojega programa.« Sledilo je vprašanje: Kako gledate na prispevek, ki ga Slovenci, ki živijo v Italiji in Avstriji, lahko dajo procesu demokratizacije matičnega naroda? Kučanov odgovor: »Vajeni smo, da gledamo le na tok, ki teče od matice k manjšinam. Zdi se mi, da z odpiranjem Slovenije in Jugoslavije v Evropo postaja vse pomembnejši tok, ki teče od naših manjšin k nam. Te skupnosti so svojo gospodarsko in politično vizijo oblikovale v drugih družbenih in gospodarskih sistemih ter imajo tiste izkušnje, ki jih mi nimamo.« Tavčar je nato zapisal: Omenili ste Evropo. Kaj konkretno pomeni Evropa za Slovenijo? Odgovor Kučana je bil: »Evropa pomeni za Slovenijo doseganje tistih standardov življenja in dela, ki jih je deležen človek, ki živi, dela in ustvarja v deželah, v katerih tečejo intenzivni integracijski procesi oblikovanja evropskega prostora na pragu tretjega tisočletja. To so vse tiste stvari, ki danes gradijo na individualnosti človeka, na spoštovanju njegovih pravic in svoboščin, na njegovi politični in gospodarski pobudi, na svobodi gibanja in svobodnega pretoka blaga, idej in informacij.«¹⁸

Iz pogovora sem povzel le nekaj ključnih vprašanj in odgovorov. Vsekakor lahko dodamo, da je ZKS na volitvah izgubila, Milan Kučan se je uveljavil in postal predsednik samostojne in suverene Slovenije, slovenske manjšine pa so ostale na robu kot vedno.

18 Tavčar, Potrebna nam je kultura pluralizma.

Igor Škamperle, Slovenec iz Trsta, planinec, filozof in profesor na Univerzi v Ljubljani, je leta 1989 zapisal daljše razmišljanje. Njegov zapis je zanimiv, ker je pogled Tržačana, intelektualca, ki je takrat živel med Ljubljano in Trstom. »Vsekakor je treba omeniti, da je bilo v letu, ki se izteka, narejenih v Sloveniji več pomembnih korakov na poti demokratizacije. Omenimo lahko nastanek številnih političnih zvez oziroma gibanj, ki pa za zdaj še nimajo zagotovljenega samostojnega statusa. (...) Globalno vzeto, se tudi med vrste uradne politike utira pot spoznanja, da se mora mesto odločanja in vrhovne državne oblasti prenesti iz vrst Zveze komunistov na skupščino (t.j. parlament). (...) Prva priložnost, kjer se bo lahko pokazalo kaj konkretnega, bodo spomladanske volitve (1990). Mnogi od njih pričakujejo korenit preobrat. (...) Naslednji pomembni korak so bila razpravljanja okrog spremembe slovenske ustave. (...) Naslednji hud problem je Jugoslavija. Z njo ne gre, brez nje pa tudi ne. (...) Medtem si na Slovenskem in na Hrvaškem utira pot mnenje, naj Jugoslavija resnično postane federacija, t.j. zveza suverenih držav, določena s federalno pogodbo. (...) Priseganje na "formalnost" in na pravno državo, kar je utiralo pot demokraciji skozi ideološke poplave, je bilo v preteklih letih zelo koristno. Ostati zdaj na teh pozicijah, kot bi bila pravna država alfa in omega vsega, pa se mi zdi *nezadostno*. Italija je pravna država, z edinstveno, zelo bogato formalno demokracijo, slovenska manjšina pa čaka na ustrezno zakonsko zakonodajo že več desetletij. (...) Kako bo Slovenija krenila naprej, je težko reči. (...) Prav tako bo težko prebiti spono – komunizem/antikomunizem, ki ji nekateri spet podlegajo.«¹⁹

Za zaključek sem si izbral misli Jožeta Šušmelja, diplomata in politika, ki je bil jugoslovanski in nato slovenski generalni konzul v Trstu, župan Nove Gorice, publicist, da se omejim le na nekatere njegove odgovorne naloge in funkcije: »Dogajanja v Jugoslaviji in Sloveniji v zadnjem letu (1991, op. p.), predvsem plebiscitarna odločitev Slovencev za samostojno državo, so tudi med Slovenci v Italiji, zlasti med tistimi, ki niso poglobljeno spremljali dolgoletnih notranjih trenj med jugoslovanskimi republikami, vzbudila presenečenje in začudenje. Družbene spremembe s tragičnimi posledicami, do katerih prihaja na tem jugoslovanskem ozemlju pa tudi v nekaterih državah vzhodne Evrope, niso samo posledica razpada komunizma; korenine teh dogajanj segajo v obdobje prejšnjega in na začetek tega stoletja (20. stoletja, op. p.), ko niso vsi narodi v Evropi imeli te sreče, da bi oblikovali svojo nacionalno državo. (...) Stara struktura politične oblasti ni bila sposobna preoblikovati socialističnega sistema v moderni tržni sistem gospodarstva. Republike so začele iskati svoje rešitve, slabil se je vpliv centralne oblasti, povečevala se je njena nemoč. Tudi predlogi Slovenije v smeri demokratizacije družbe so bili v zvezni skupščini večinsko

19 Škamperle, Križpotja slovenske pomladi.

odklonjeni ter označeni za separatistične in rušilne za Jugoslavijo. Sloveniji ni ostalo drugega, kot da sprejme svoje ustavne rešitve, neodvisne od zvezne države. To je omogočilo uvajanje večstrankarskega sistema, zaščito človekovih pravic in svoboščin, enakopravnost vseh oblik lastnine ter uvajanje gospodarstva na tržni podlagi. (...) Zgodovine se ne da prehitovati. Narodi, ki so bili zaradi različnih zgodovinskih razlogov prikrajšani za oblikovanje svoje državnosti, hočejo to nadoknaditi. Sestavni del nacionalne samostojnosti je tudi državna suverenost. (...) V združeno Evropo se ne da priti po bližnjicah, s spregledovanjem pravic manjših narodov; če si to Evropo v resnici želimo in si jo predstavljamo kot skupen, demokratičen dom velikih in malih narodov.«²⁰

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

NŠK – Narodna in študijska knjižnica v Trstu

Literatura

Benedetič, Filibert. Iz slovenske kronike v letu 1988. V: *Jadranski koledar za leto 1989*. Trst : Založništvo tržaškega tiska, 1989, str. 101–104.

Kacin Wohinz, Milica; Pirjevec, Jože. *Zgodovina Slovencev v Italiji 1866–2000*. Ljubljana : Založba Nova revija, 2000.

Pahor, Milan. Evropski vplivi na slovensko družbo. Primer mesta Trst. V: Troha, Nevenka, Šorn, Mojca, Balkovec Bojan (ur.). *Evropski vplivi na slovensko družbo*. Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije (Zbirka Zgodovinskega časopisa; 35), 2008, str. 115–137.

Pahor, Milan. Obujanje kulturno-prosvetnega delovanja v Trstu v letih 1945–1947. *Acta Histriae*, VI, 1998, str. 215–232.

Pahor, Milan. Primorski Slovenci pod Italijo 1918–2000. V: Granda, Stane, Šatej, Barbara (ur.). *Temeljne prelomnice preteklih tisočletij: zbornik referatov: 30. zborovanje slovenskih zgodovinarjev*. Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2001, str. 153–198.

20 Šušmelj, Ozadja razkranjanja.

Pahor, Milan. September 1943, prva svoboda. V: *Jadranski koledar za leto 1983*. Trst : Založništvo tržaškega tiska, 1983, str. 23–33.

Pahor, Milan. *Slavjanska sloga. Slovenci in Hrvati v Trstu. Od avstroogrške monarhije do italijanske republike*. Trst : Založništvo tržaškega tiska, 2004.

Pahor, Milan. 40-letnica nastanka OF na Tržaškem. V: *Jadranski koledar za leto 1981*. Trst : Založništvo tržaškega tiska, 1981, str. 36–54.

Race, Boris. Krivo prerokovanje. V: *Jadranski koledar za leto 1987*. Trst : Založništvo tržaškega tiska, 1987, str. 57–61.

Rebula, Alojz. Pismo mlademu Slovincu. V: *Jadranski koledar za leto 1988*. Trst : Založništvo tržaškega tiska, 1988, str. 137–140.

Škamperle, Igor. Križpotja slovenske pomladi. V: *Jadranski koledar za leto 1990*. Trst : Založništvo tržaškega tiska, 1990, str. 33–36.

Šušmelj, Jože. Ozadja razkrajanja. V: *Jadranski koledar za leto 1992*. Trst : Založništvo tržaškega tiska, 1992, str. 23–27.

Tavčar, Vojmir: Potrebna nam je kultura pluralizma. V: *Jadranski koledar za leto 1990*. Trst : Založništvo tržaškega tiska, 1990, str. 27–32.

O avtorjih

Blaž Babič (rojen 14. 7. 1979 v Novem mestu) je asistent-mladi raziskovalec na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani. Na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani je diplomiral z delom *Vpliv spremenjene funkcije slovensko-hrvaške meje na vsakdanje življenje obmejnega prebivalstva* in pridobil naziv univ. dipl. sociolog kulture in zgodovinar. V študijskem letu 2008/2009 se je vpisal na podiplomski študij na oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani. Raziskuje problematiko slovenske politične tranzicije oziroma politično preobrazbo slovenske družbe v letih 1990-2004. Iz te tematike je objavil več prispevkov. Bil je urednik zbornika *Osamosvojitve 1991 : država in demokracija na Slovenskem v zgodovinskih razsežnostih*, (Ljubljana 2011).

Albert Bing (rođen 6. 12. 1956. u Novom Sadu) je viši znanstveni suradnik na Hrvatskom institutu za povijest u Zagrebu. Magisterij iz povijesnih znanosti (*Američki način života u zagrebačkom dnevnom listu Obzor 1929.-1933.*) završio je 1999. godine na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, gdje je 2005. godine sa temom *Hrvatsko-američki odnosi 1991.-1995.* i obranio doktorat iz povijesnih znanosti. Bavi se suvremenom povijesti 20. stoljeća, posebice recentnom prošlošću koja se odnosi na raspad Jugoslavije i državno osamostaljenje Hrvatske. U tom sklopu je objavljivao radove povezane uz problematiku tranzicije i pozicioniranja Hrvatske u međunarodnoj zajednici. Uža područja interesa su međunarodna politika, društvena povijest, ljudska prava, položaj manjina, filozofija povijesti itd. Autor je monografije *Amerika — zemlja nemogućih mogućnosti : percepcija Amerike u Hrvatskoj: američki način života u zagrebačkom dnevnom listu Obzor 1929.-1933. godine* (Zagreb 2003), koautor knjige *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat* (Zagreb 2006) i autor brojnih radova u znanstvenim časopisima.

Zdenko Čepič (rojen 9. 8. 1952 v Ljubljani) je znanstveni svetnik na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani. Študiral je zgodovino in sociologijo na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani, kjer je leta 1993 doktoriral (*Agrarna reforma in kolonizacija v Sloveniji 1945-1948*). Disertacija je bila pod istim naslovom objavljena leta 1995. V raziskovalnem delu se je sprva posvetil raziskovanju gospodarskega razvoja Slovenije (Jugoslavije) po drugi svetovni vojni s poudarkom na gospodarski politiki obdobja do leta 1953, sedaj pa se posveča predvsem zgodovini političnega razvoja Slovenije (Jugoslavije) po drugi svetovni vojni s poudarkom na procesu demokratizacije in osamosvajanja. Kot avtor in urednik je sodeloval pri monografiji *Slovenska novejša zgodovina : od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije : 1848-1992* (Ljubljana 2005). Je odgovorni urednik znanstvene revije *Prispevki za novejšo zgodovino*, bil je urednik več zbornikov.

Aleš Gabrič (rojen 28. 2. 1963 v Ljubljani) je znanstveni svetnik na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani. Doktoriral je leta 1994 na oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Raziskuje slovensko politično, kulturnopolitično, kulturno in šolsko zgodovino. Na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani predava zgodovino slovenske kulture. Je avtor več znanstvenih monografij, med njimi *Slovenska agitpropovska kulturna politika 1945-1952* (Ljubljana 1991), *Socialistična kulturna revolucija : slovenska kulturna politika 1953-1962* (Ljubljana 1995), *Šolska reforma 1953-1963* (Ljubljana 2006) in *Sledi šolskega razvoja na Slovenskem* (Ljubljana 2009). Kot soavtor je sodeloval pri nekaterih večjih projektih, npr. *Slovenska novejša zgodovina : od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije : 1848-1992* (Ljubljana 2005) in *Slovenski zgodovinski atlas* (Ljubljana 2011). Je tudi soavtor več osnovnošolskih in srednješolskih učbenikov, urednik več zbornikov in avtor več kot sto znanstvenih člankov.

Damijan Guštin (rojen 31. 10. 1955 v Postojni) je znanstveni sodelavec na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani. Študiral je zgodovino in sociologijo na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani in na oddelku za zgodovino leta 1999 doktoriral s temo *Prebivalstvo Slovenije v okupatorjevih zaporih 1941-1945 (Vloga zaporov v okupacijski politiki, položaj jetnikov in raznolikost razmer v položaju političnih in kriminalnih jetnikov)*. Raziskuje slovensko vojaško in družbeno zgodovino, predvsem vprašanja nasilja in varnosti. Poleg druge svetovne vojne se posveča predvsem obdobju osamosvajanja Slovenije. Na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani predava vojaško zgodovino. Je avtor znanstvene monografije *Za zapahi : prebivalstvo Slovenije v okupatorjevih zaporih 1941-1945*

(Ljubljana 2006) ter soavtor monografij *Notranjski odredi 1942-1945* (Cerknica 2004), *Jaka Avšič : vojak, častnik in general petih vojska, vedno Slovenec* (Ljubljana 2008) in *Asimetrija in nacionalna varnost : od zgodovinskih izkušenj do sodobnih izzivov* (Ljubljana 2011). Napisal je poglavja o vojaški zgodovini v delu *Slovenska novejša zgodovina : od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije : 1848-1992* (Ljubljana 2005). Od leta 2008 je direktor Inštituta za novejšo zgodovino.

Ljubica Jančeva (rođena 26. 1.1969 u Strumici) je viši znanstveni suradnik u Institutu za nacionalnu istoriju u Skopju. Magistrirala je 2000., a doktorirala 2006. godine. Bavi se novijom balkanskom istorijom i novijom istorijom Makedonije. Pored većeg broja znanstvenih radova autor je i koautor nekoliko monografija i udbenika: *Istoriografija na Makedonija 1986-1995, IV (Makedonija na Vtorata svetska vojna)* (Skopje 1997), *Istorija za III godina* (Skopje 2003), *Makedonija od ASNOM do denes (1944-2005)* (Skopje 2005), *D-r Boris Spirov, revolucioner, lekar, humanist, državnik, profesor, čovek* (Kičevo 2006), *Narodnoosloboditelnite odbori bo Strumičko-Radoviškiot region 1941-1945* (Skopje 2009), *Poslednite decenii so SFRJ* (Skopje 2012).

Aleksander Lorenčič (rojen 6. 1. 1981 na Ptuju) je asistent z doktoratom na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani. Doktoriral je leta 2011 na oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Kot raziskovalec se je dodatno študijsko usposabljal v Pragi in Beogradu. Poleg sodelovanja na znanstvenih simpozijih, uredniškega dela in pisanja recenzij je avtor več znanstvenih in strokovnih člankov, objavljenih v Sloveniji in v tujini. Leta 2012 je izšla njegova znanstvena monografija z naslovom *Prelom s starim in začetek novega: Tranzicija slovenskega gospodarstva iz socializma v kapitalizem (1990–2004)*.

Stefano Lusa (rojen 15. 3.1968 v Kopru) je urednik informativnega programa Radia Koper/Capodistria v italijanskem jeziku. Zgodovino je študiral na Univerzi v Trstu, kjer je leta 2001 diplomiral z odliko. Že tri leta pozneje je pod mentorstvom dr. Jožeta Pirjevca na Univerzi v Torinu doktoriral iz zgodovine sodobnih družb. Proučuje slovensko italijanske odnose ob koncu 20. stoletja in je avtor številnih člankov o slovensko-italijanskih odnosih ter o procesu slovenske demokratizacije. Je avtor knjige *Italia - Slovenia : 1990-1994* (Piran 2001) in soavtor dela *Confini orientali : gli italiani e i Balcani* (Verbania Fondotoce 2006). Disertacija je v knjižni obliki izšla v italijanskem jeziku pod naslovom *La dissoluzione del potere : il Partito comunista Sloveno ed il processo di democratizzazione della repubblica* (Udine 2007) in v slovenščini kot *Razkroj oblasti : slovenski komunisti in demokratizacija države* (Ljubljana 2012).

Avguštin Malle (rojen 5. 1. 1944 v Brodeh na avstrijskem Koroškem) je ravnatelj Slovenskega znanstvenega inštituta v Celovcu. Doktoriral je leta 1973 na inštitutu za časopisne vede Filozofske fakultete Univerze na Dunaju. Raziskuje politično, kulturnopolitično, kulturno, gospodarsko in šolsko zgodovino koroških Slovencev s posebnim težiščem na medetničnih odnosih. Je avtor znanstvenih monografij, med njimi *Die Slovenen in Kärnten / Slovenci na Koroškem* (Ljubljana 1975), *Die slowenische Presse in Kärnten 1848-1900* (Celovec 1979), *Auf dem Weg zur Selbstfindung* (Celovec 1999). Je avtor in (so)urednik treh obsežnih zbornikov o pregonu koroških Slovencev v času nacizma (Celovec 1992, 2002 in 2012). Bil je sodelavec Komisije zgodovinarjev Republike Avstrije in v tej funkciji soavtor poročila *Vermögensentzug, Rückstellung und Entschädigung am Beispiel von Angehörigen der slowenischen Minderheit, ihrer Verbände und Organisationen* (Wien-München 2004). V slovenščini ali nemščini je v zgodovinskih strokovnih revijah in raznih zbornikih v Avstriji in Sloveniji objavil približno 70 znanstvenih člankov. Objavil je tudi številna knjižna poročila in recenzije.

Željko Oset (rojen 5. 1. 1984 v Celju) je asistent na Inštitutu za novejšo zgodovino. Julija 2012 je doktoriral na oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani s temo *Zgodovina Slovenske akademije znanosti in umetnosti v procesu oblikovanju slovenske znanosti*. Ukvarja se z vprašanji iz slovenske kulturne zgodovine od marčne revolucije 1848 do sodobnosti. Kot urednik je sodeloval pri monografiji *Mesto in gospodarstvo : mariborsko gospodarstvo v 20. stoletju* (Ljubljana-Maribor 2012).

Milan Pahor (rojen 22. maja 1948 v Trstu) je ravnatelj Narodne in študijske knjižnice v Trstu in vodi Odsek za zgodovino pri omenjeni ustanovi. Od leta 1997 je predsednik Odbora za proslavo bazoviških junakov. Sodobno zgodovino je študiral na Filozofski fakulteti Univerze v Trstu. V raziskovalnem delu obravnava slovenski preporod v Trstu (1848-1914), odnose med Slovenci in Hrvati (in ostalimi slovanskimi narodi) v Trstu, Narodni dom v Trstu, protifašistični odpor v Trstu in na Primorskem med obema svetovnima vojnama, narodnoosvobodilni boj v Trstu in okolici, slovensko zadružništvo in gospodarstvo med Slovenci v Italiji, povojno dobo od leta 1945. Je avtor knjig in monografij *Dol skozi boj do svobode* (Dol pri Doberdolu 1977), *Drugi tržaški proces* (Ljubljana 1981), *Slovensko denarništvo v Trstu 1880-1918* (Trst 1989), *Instituti di credito sloveni in Trieste* (Trst 1990), *Jadranska banka v Trstu* (Trst 1996), *Lastno gospodarstvo jamstvo za obstoj* (Trst 1998), *Slavjanska sloga : Slovenci in Hrvati v Trstu od avstroogrške monarhije do italijanske republike* (Trst 2004), *Bazovica : ob 80. obletnici ustanovitve Borbe in Tigra* (Trst-Gorica 2007), *Zadružništvo na Opčinah – Le cooperative a Opicina* (Opčine 2008). Objavil je še veliko znanstvenih študij, člankov in razprav.

Latinka Perović (1933, Beloševac), naučni svetnik u penziji. Diplomirala, magistrirala i doktorirala je na Univerzitetu u Beogradu. Radila je u Institutu za noviju istoriju Srbije. Monografije: *Pera Todorović* (Beograd 1983), *Od centralizma do federalizma: KPJ o nacionalnom pitanju* (Zagreb 1984), *Srpski socijalisti 19. veka: Prilog istoriji socijalističke misli*, 1–3 (Beograd 1985–1995), *Planirana revolucija: Ruski blankizam i jakobinizam* (Beograd–Zagreb 1988), *Zatvaranje kruga: Ishod rascepa 1971–1972* (Sarajevo 1991), *Srpsko-ruske revolucionarne veze: Prilog za istoriju narodnjaštva u Srbiji* (Beograd 1991), *Ljudi, događaji i knjige* (Beograd 2000), *Između anarhije i autokratije: srpsko društvo na prelazima vekova (XIX–XXI)* (Beograd 2006). Pored više desetina studija, rasprava i članaka, priredila je sa uvodnim studijama 18 knjiga istorijskih izvora iz druge polovine XIX veka. Bila je glavni urednik časopisa Instituta za noviju istoriju *Tokovi istorije* i urednik edicije *Srbija u modernizacijskim procesima XIX i XX veka* (Beograd 1994, 1998, 2000). Urednik je Biblioteke *Korijeni* CID, Podgorica.

Jože Prinčič (rojen 24. 7. 1951 v Ljubljani) je znanstveni svetnik na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani. Doktoriral je leta 1991 na oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani. Raziskuje temeljne razvojne procese, prelomnice, pomembne dogodke in osebnosti v gospodarskem življenju Slovencev v XX. stoletju. Je avtor ali soavtor trinajstih znanstvenih in šestih strokovnih monografij, med njimi *Slovenska industrija v jugoslovanskem primežu* (Novo mesto 1991), *Povojne nacionalizacije v Sloveniji* (Novo mesto 1994), *V začaranem krogu* (Ljubljana 1999), *Zgodovina slovenskega bančništva* (Ljubljana 2000), *Iz reforme v reformo: slovensko gospodarstvo 1970–1991* (Ljubljana 2006), *Tovarna vijakov Plamen Kroga* (Radovljica 2007), *Biti socialistični direktor: med idejami in praksami* (Ljubljana 2008), *Pred časom: portret Staneta Kavčiča* (Ljubljana 2009). Napisal je več kot 150 znanstvenih članov in prispevkov. Sodeluje na podiplomskem študiju na Filozofski in Naravoslovnotehniški fakulteti Univerze v Ljubljani.

Christian Promitzer (rojen 15. 4. 1962 v Gradcu) je znanstveni asistent na Inštitutu za zgodovino Karl-Franzens-Universität Graz (Gradec, Avstrija), kjer predava zgodovino jugovzhodne Evrope. Na tej univerzi je tudi študiral zgodovino in se učil južnoslovanske jezike. Leta 1997 je doktoriral s temo o zgodovini slovenske etnične skupnosti na Avstrijskem Štajerskem. Napisal je več kot sto člankov o avstrijskih odnosih z južnimi Slovani, narodnostnih vprašanjih v centralni in jugovzhodni Evropi in o družbeni zgodovini znanosti in medicine v tem prostoru. Je soavtor monografije *S kajera vün potegjeno: oblačilna in plesna dediščina križevske fare z okolico* (Bučečevci–Ljubljana 2010). Je sourednik in soavtor pri več zbornikih, med njimi *Ljudska prava u Bosni i Hercegovini: znanost i praksa* (Sarajevo 1999), *Grenzenlos zweisprachig: die*

Erinnerungen des Keuschlersohnes Anton Šantel (1845-1920) an seine Kindheit in Leutschach und Jugend in Marburg (Graz 2002), *(Hidden) Minorities : Language and EthnicIdentity between Central Europe and the Balkans* (Münster 2009) in *Health, Hygiene and Eugenics in Southeastern Europe to 1945* (Budapest 2011). V okviru projekta Maribor 2012 - Evropska prestolnica kulture je bil znanstveni sodelavec pri razstavah *Nemci v Mariboru* in *Gledat, kaj delajo: vpogledi v slovensko zgodovino in kulturo na Avstrijskem Štajerskem*.

Božo Repe (rojen 6. 3. 1956) je redni profesor za sodobno slovensko zgodovino na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Njegovo raziskovalno področje so sodobna slovenska, južnoslovanska in srednjeevropska zgodovina. Ukvarja se tudi s problematiko pouka zgodovine v šoli. Je avtor ali soavtor številnih knjig in učbenikov, med njimi *Obračun s Perspektivami* (Ljubljana 1990), »*Liberalizem*« *v Sloveniji* (Ljubljana 1992), *The Repluralization of Slovenia in the 1980s* (soavtor, University of Washington, Seattle 2000), *Slovenci v osemdesetih letih* (Ljubljana 2001), *Jutri je nov dan : Slovenci in razpad Jugoslavije* (Ljubljana 2002), *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije* (tri knjige, Ljubljana 2002-2004), *Oris sodobne občine in slovenske zgodovine* (soavtor, Ljubljana 2003), *Rdeča Slovenija : tokovi in obrazi socializma* (Ljubljana 2003), *Sodobna zgodovina* (učbenik, Ljubljana 2005), *Prelom : svet in Slovenci 1914-1918* (soavtor, Ljubljana 2005), *Kriza : svet in Slovenci od konca prve svetovne vojne do srede tridesetih let* (soavtor, Ljubljana 2008), *Resistance, Suffering, Hope : Slovene partisan Movement 1941-1945* (soavtor in sourednik, Ljubljana-Trst 2008), *Pred časom : portret Staneta Kavčiča* (soavtor, Ljubljana 2009), *O feldmaršalu Svetozarju Borojeviću de Bojni* (soavtor, Ljubljana 2010).

Zeqirja Rexhepi (rođen 5. 10. 1960 u Tetovu) pohađao je osnovnu školu i gimnaziju u Tetovu. Studije na Pedagoškoj akademiji u Skoplju je završio 1981. godine. Na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Prištini je studirao istoriju i 1993. godine diplomirao. Na Odsjeku za Istoriju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Prištini magistrirao je 2004. godine temom *Društveno-politički razvoj kod Albanaca u Makedoniji 1990-2001 godine*. Doktorat je stekao 2009. godine na Univerzitetu u Skoplju temom *Ideja za udruženu Evropu - istorija, razvoj i perspektiva*. Autor je nekoliko monografija: *Demokratska Partija Albanaca* (Tetovo 2004), *Opštstveno-politički razvoj kaj Albancite vo Makedonija 1990-2001* (Tetovo 2005, na albanskom i makedonskom), *Obedineta Evropa od ideja do realizacija* (Tetovo 2010, na makedonskom i albanskom). Autor je mnoštva članaka za različite novine, a 2002. godine bio je glavni urednik časopisa *Flaka* u NIP Nova Makedonija. Od 2006. godine predaje na odeljenju za istoriju Filozofskog fakulteta Državnog univerziteta u Tetovu.

Sergej Romanenko (rođen 9. 5. 1956. u Moskvi) pohađao je osnovnu školu i gimnaziju u Moskvi. Na Fakultetu za povijest (MGU Lomonosov) završio je studij povijesti južnih i zapadnih Slavena 1979. godine. Viši znanstveni je suradnik Instituta za ekonomska istraživanja Ruske akademije znanosti u Moskvi. U Institutu slavjanovedenija doktorirao je temom *Hrvatsko-srpska koalicija 1905.-1908.* u svibnju 1986. Puni doktorat *Narodni pokreti Južnih Slavena Austro-Ugarske 1890-1918* je već završen. Autor je *Югославия. История возникновения. Кризис. Распад. Образование независимых государств. Национальное самоопределение народов Центральной и Юго-Восточной Европы в XIX-XX вв.* (Moskva 2000), *Югославия, Россия и «славянская идея».* *Вторая половина XIX – начало XXI ст.* (Moskva 2002), *Между «пролетарским интернационализмом» и «славянским братством».* *Российско-югославские отношения в контексте этнополитических конфликтов в Средней Европе. От начала XX в. до 1991 г.* (Moskva 2011). Objavio je više od 170 znanstvenih članaka u Rusiji i inostranstvu. Uredio je pet zbornika.

Novica Veljanovski (rođen 15. 7. 1939 u Ržanovu, Makedonija) je naučni savetnik na Institutu za nacionalnu istoriju i redovni profesor Univerziteta Sv. Kiril i Metodij u Skopju u penziji. Diplomirao je na Pravnom fakultetu u Skopju, a doktorirao sa temom *Stvaranje i razvoj narodne vlasti u Makedoniji u toku NOR-a 1941-1944. godine* (objavljeno Skopje 1983). Predavao je istoriju i arhivističko zakonodavstvo na fakultetima u Skopju i Bitoli. Bio je direktor Instituta za nacionalnu istoriju i u njegovoj redakciji su izašli *Istorija makedonskog naroda* u pet toma (Skopje 1998-2001) i *Makedonski istoriski rečnik* (Skopje 2000). Najviše istražuje državno-pravnu istoriju i problem stvaranja makedonske države, a pored tog i druge teme iz istorije Makedonije u 20. veku. Objavio je mnogo monografija i zbornika dokumenata o stvaranju makedonske države i više od tristo priloga u naučnim časopisima i zbornicima radova. Njegovi poznatiji radovi su *Administrativno-centralističkiot period vo državnopravniot razvoj na Makedonija : 1945-1953* (Skopje 1992), *ASNOM-državnotvorni dimenzii* (Skopje 1994), *Makedonskoto prašanje vo bugarskiot parlament 1941-1944* (Skopje 1996), *Makedonija vo jugoslovensko-bugarskite odnosi 1944-1953* (Skopje 1998), *Zapoznajte ja Makedonija* (sa koavtorima, Skopje 2001), *Makedonija 1945-1991 : državnost i nezavisnost* (Skopje 2002), *Međunarodniot odglas na ASNOM* (Skopje, 2004), *ASNOM — kulturološki refleksii* (Skopje 2003), *Makedonija i Balkanot : dogovori i odnosi po vtorata svetska vojna* (Skopje 2007), *Makedonsko čehoslovačkite kulturološki relacii vo 20 vek* (Skopje 2009). Pisao je i udžbenike za istoriju za više razreda srednjih i osnovnih škola.

Imensko kazalo

- Ačkoska, Violeta 240, 251
Adžić, Blagoje 67
Albright, Madeleine Margaret 54
Altissimo, Renato 327, 329
Andov, Stojan 233
Andreotti, Giulio 319, 322, 327, 329
Antohi, Sorin 16, 30-32
Ash, Timothy Garton 16, 18, 30, 104, 124
Avbelj, Viktor 56, 57
- Babič, Blaž 97, 100, 101
Babič, Jasna 204, 224
Badinter, Robert 235, 240, 250
Bajramović, Sejdo 269
Bajt, Aleksander 150, 167, 182, 185
Baker, James 327
Bakic-Hayden, Milica 227, 228
Balašević, Đorđe 208
Balažić, Milan 105-109, 112, 113, 118, 124
Balkovec, Bojan 348
Barašin, Tanja 265
Batis, Janez 180, 181, 186
Bavčar, Igor 58, 61, 64, 66, 67, 70, 71, 84, 112, 113, 299, 328
Bebler, Anton 107, 121, 124
Behdžeti, Habil 265
Bekeš, Peter 83
Belovski, Dimče 39
Benderly, Jill 289
Benedetič, Filibert 344, 345, 348
Berend, Ivan T. 21, 24, 30
Bergant, Zvonko 34, 48
- Bernik, France 173, 177, 178, 183, 186
Bernini, Carlo 322, 324
Besednjak, Engelbert 338, 340
Bevc, Stane 97, 100, 101
Beznik, Vinko 116
Biasutti, Adriano 324, 325, 329, 331, 333
Bibič, Adolf 77, 87, 219-221
Bilandžić, Dušan 34, 48, 204, 206, 228
Bing, Albert 221, 228
Bizjak, Ivo 79
Blanton, Thomas 31
Blažič, Viktor 116
Blinc, Robert 179-181
Bogataj, Miran 67, 70
Boh, Katja 282, 285
Bohinc, Rado 163, 167
Bole, Velimir 141
Bole, Veljko 134
Boncelj, Jože 154, 158, 167
Bor, Matej 176
Borak, Neven 131, 134, 135, 138, 143, 147, 149, 150, 152, 158, 160, 163, 164, 167, 169
Borštner, Ivan 344
Bottai, Bruno 326
Brecelj, Marko 207
Bregović, Goran 213
Brejc, Miha 105, 112-115, 125
Brežnjev, Leonid Iljič 37
Briški, Alojz 56
Brix, Emil 278-281, 288
Brown, Archie 13, 18, 30

- Broz, Josip – Tito 21, 25, 34-36, 38, 39, 42, 46, 54, 55, 192, 195, 197-200, 202, 207, 248, 255, 276, 311, 321, 325, 331, 332
 Brozović, Dalibor 224
 Brutenc, Karen Nersesovič 39, 48
 Bučar, Bojko 107, 125
 Bučar, France 23, 30, 59, 63, 67, 70, 71, 79-83, 87, 181, 344
 Bukinac, Zorica 121, 125
 Bukovnik, Anton 106, 125
 Bulc, Marko 54
 Busek, Erhard 278-283, 286-288
 Bush, George Herbert Walker 21
 Butschek, Felix 279, 288
- Caccamo, Domenico 318, 327, 328, 332, 335
 Camber, Giulio 331, 332
 Caneva, Evelina 245, 251
 Cankar, Ivan 194, 338
 Carrington, Peter Alexander Rupert 235
 Ceaușescu, Nicolae 15
 Cerar, Zdenka 164
 Chalupa, Gustav 283, 284
 Churchill, Winston Leonard Spencer 225
 Ciampi, Carlo Azeglio 326
 Cipek, Tihomir 34, 48, 218
 Cossiga, Francesco 326-328, 330, 332, 333
 Craxi, Bettino 317, 325, 330, 343, 344
 Cristiani, Fabio 323, 328
 Csoklich, Fritz 282
- Čepič, Zdenko 45, 48, 87, 112, 117, 125, 162, 167, 175, 186
 Černjajev, Anatolij Sergejevič 16, 30, 38, 48
 Čičak, Ivan Zvonimir 224
 Čuček, Filip 117, 125
- Čosić, Dobrica 191-202, 204, 228
 Čosić, Miroslav 225
 Čosić-Vukić, Ana 192
- Dajić, Putnik 45, 48
 Danev, Mihail 231
 Daskalovski, Židas 230, 236
 Davitkovski, Borče 233, 236
 Debeljak, Aleš 209
- De Michelis, Gianni 317-321, 323-328, 330-335, 343
 Demidenko, S. 245
 Deželak, Janko 163
 Dimitrijević, Vojin 46
 Dimitrov, Georgi Mihajlov 36
 Dizdarević, Raif 58, 263
 Djordjević, Dimitrije 45, 48
 Dolanc, Stane 54, 106, 175, 197, 255
 Dolinar, France Martin 58, 73
 Domej, Theodor 292, 314, 315
 Döring, Thomas 289
 Drakulić, Slavenka 204, 206
 Drčar Murko, Mojca 58
 Dretnik, Ivan 94
 Drnovšek, Janez 11, 12, 31, 54, 66, 67, 70, 73, 109, 227, 242, 299
 Dubček, Aleksander 17
 Duhovnik, Jože 162
 Dular, Janez 308
 Džugašvili, Josip Visarijonovič 220
 Džurović, Mirče 184
- Đilas, Milovan 35, 195, 258
 Đorđević, Bora 207
 Đorđević, Jovan 208
- Ehrlich, Lambert 295
 Entner, Brigitte 293, 314
 Ernini, Mitat 265
 Ertl, Tomaž 106, 256
- Fabinc, Ivo 56, 58
 Falk, Barbara J. 18, 31
 Fanfani, Amintore 326
 Favaretto, Tito 331, 333, 335
 Ferraris, Luigi Vitorio 318, 335
 Figl, Leopold 293
 Filipović, Vuk 184
 Fini, Gianfranco 329
 Fink-Hafner, Danica 87
 Finžgar, Alojzij 179, 180
 Fischer, Heinz 311
 Fischer, Jasna 186
 Fleg, Hans Georg 202
 Flisar, Evald 30

- Forlani, Arnold 321, 326
Franc Ferdinand 281
Franko, Karel 98
Fras, Slavko 57
Fras, Vladko 212, 215
Friedman, Francine 45, 48
Frlec, Boris 178
- Gabrič, Aleš 22, 31, 45, 48, 178, 186, 287, 289
Galić, Mirko 206, 214-216
Gamulin, Grga 224
Garde, Paul 45, 48
Gaspari, Majda 56
Gašparič, Jure 117, 125
Genscher, Hans-Dietrich 70, 71, 333
Geremek, Bronislav 104, 125
Gešoski, Sašo 248
Gieseke, Jens 104, 125
Glavač, Hrvoje 224
Gligorov, Kiro 234, 236, 246-248, 271
Godeša, Franc 84
Goldstein, Ivo 45, 48
Goldstein, Slavko 224
Golija, Franc 80
Golobič, Gregor 83
Göncy, Arpad 20
Gorbačov, Mihail Sergejevič 12-18, 21-23, 25, 27, 37-43, 47, 48, 255
Gorjan, Bogo 58
Gosar, Peter 180
Gošev, Petar 231, 241
Gošnik, Vane 81
Gotovac, Vlado 224
Grafenauer, Bogo 177, 187
Grafenauer, Niko 200, 344
Granda, Stane 348
Graovac, Igor 202
Greco, Ettore 331, 333
Gregorič, Milan 336
Grilc, Matevž 303, 305
Gros, Vitomir 71, 72
Gross, Mirjana 206, 228
Gruber, Karl 294
Grum, France 295, 314
Guštin, Damijan 110, 123, 125, 226, 228
- Habsburg, Otto von 22
Hadić, Miroslav 46
Haider, Jörg 286, 302, 309, 310
Hanak, Péter 278
Handke, Peter 277, 288
Havel, Václav 19, 20, 285
Hayden, Robert M. 227, 228
Held, Josef 48
Hitler, Adolf 304
Hobsbawm Eric 15, 16, 19, 21, 31
Hočevar, Ivan 109, 111
Horvat, Boštjan 114
Horvat, Branko 215, 225, 271
Horvat, Marjan 265
Hoti, Ukshin 255, 271
Hoxha, Fadil 215
Hren, Marko 121, 125
Hribar, Spomenka 60, 73, 96, 200, 344
Hribar, Tine 176, 177, 187, 344
Hruščov, Nikita Sergejevič 37
- Imamović, Enver 34, 48
Imamović, Mustafa 34, 48
Isaac, Jeffrey C. 17, 31
Ivanković, Nenad 111
Izetbegović, Ilija 246
- Jahić, Fahreta 213
Jančar, Drago 344
Jančeva, Ljubica 234, 236, 240
Janko, Lojze 142, 143
Janša, Janez 61, 62, 64, 66, 69, 70-73, 80, 84, 105, 107, 109, 117, 119, 126, 300, 328, 332, 335, 344
Jaruzelski, Wojciech Witold 26
Jeglič, Roman 113
Jergović, Blanka 206, 228
Jerman, Borut 91, 101
Jeza, Franc 29, 31, 343
Jovevska, Aneta 231, 237
Jović, Borisav 109, 111, 112, 124, 126
Judt, Tony 18, 19, 29, 31, 104, 126
Jungwirth, Michael 285

- Kacin, Jelko 67, 70, 330
 Kacin-Wohinz, Milica 340-342, 344, 348
 Kadrijević, Veljko 47, 65, 66, 122
 Kanazir, Dušan 184
 Karabegović, Osman 225
 Karajlić, Nele 207
 Kardelj, Edvard 38, 42, 91, 195-201, 340
 Karington, lord → Carrington, Peter
 Alexander Rupert
 Kasapović, Mirjana 206, 219, 221, 222
 Kavčič, Stane 57, 58, 129, 341
 Kermauner, Taras 200
 Kimeswenger, Peter 282
 Kirn, Srečo 79
 Kiršin, Adrijano 265
 Kisić-Kolanović, Nada 228
 Klein, Richard 208, 210
 Klemenčič, Matjaž 297, 314, 315
 Klemenčič, Vladimir 297, 314
 Kmecl, Matjaž 59-61, 63-65, 71, 72, 74, 310
 Knight, Robert 282, 314
 Kobal, Cvetko 145
 Kocbek, Edvard 172, 187, 194, 223, 342
 Kocjančič, Janez 81
 Kohl, Helmut 322
 Kolenc, Jože 117
 Kolšek, Konrad 66, 67, 73, 230, 237
 Korošec, Štefan 263
 Korsika, Bojan 109, 111, 116
 Kos, Milko 173, 187
 Koselj, Janez 116, 127
 Kosin, Marko 322, 326, 328-331, 333,
 334, 336
 Kosovel, Srečko 338
 Košir, Darijan 72, 73
 Kovač, Bogomir 152, 167
 Kovač, Miha 107
 Kovač, Stanislav 161, 162, 164, 167
 Kovač, Tomaž 295, 314
 Kovačević, Božo 224
 Kovačević, Slobodanka 45, 48
 Kraft, Evan 289
 Kraigher, Boris 195, 198
 Kraigher, Sergej 56, 175
 Krajger, Boris → Kraigher, Boris
 Kranjec, Marko 135, 163
 Krašovec, Tatjana 101
 Krefc, Bratko 172
 Krefc, Lev 83, 210
 Kreisky, Bruno 279
 Kresal, France 153, 167
 Krestić, Vasilije 34, 48
 Kristan, Etbin 338
 Kristan, Ivan 220
 Krivokapić, Boro 208, 228
 Krkovič, Anton 116, 120
 Krleža, Miroslav 201
 Krnc, Janez 163, 167
 Krstić, Miloš 305
 Krunić, Boško 40
 Krušelj, Željko 209, 212, 213, 215
 Kučan, Milan 22, 42, 46, 56, 58-68, 70-
 74, 80, 83, 105, 110, 115, 142, 151, 179,
 185, 217, 218, 222, 223, 225-227, 234,
 254, 261, 262, 263, 284, 286, 296, 301,
 307, 309-311, 321, 323, 327, 330, 331,
 333, 345, 346
 Kuhelj, Anton 174
 Kulmesch, Janko 297
 Kuroň, Jacek 20
 Lazanski, Miroslav 122, 204
 Lazarević, Milan 44, 49
 Lazarević, Žarko 152, 167
 Lavtižar Bebler, Darja 83
 Lehofer, Günter 282, 284-286
 Lenin → Uljanov, Vladimir Iljič
 Lepa Brena → Jahić, Fahreta
 Lerotić, Zvonko 224
 Lesjak, Miran 105, 112, 113
 Letica, Slaven 44, 49, 122, 204, 218, 222-228
 Little, Allan 24, 31
 Ljušić, Radoš 34, 48
 Lončar, Budimir 298, 323, 326
 Longo, Bruno 321
 Lo Re, Maurizio 323
 Lorenci, Janko 144
 Lorenčič, Aleksander 150, 154, 168
 Lovrić, Jelena 204, 217, 223, 224, 226
 Lovšin, Andrej 114, 126
 Lukač, Janez 81
 Lukan, Ivan 297

- Lukšič, Igor 87
Lusa, Stefano 25, 31, 106, 126
- Maček, Ivan Matija 71
Magaš, Branka 206, 228
Magdalenič, Ivan 212
Mahlert, Ulrich 104, 111, 126
Majcen, Marjan 302, 313
Maksimovič, Branko 98
Maksimovski, Ilija 236, 237
Malcom, Noel 271
Maliqi, Shkëlzen 262, 271
Malle, Augustin → Malle, Avguštin
Malle, Avguštin 292, 293, 314, 315
Maloča, Mladen 218, 219, 221, 223, 224
Mamula, Branko 65, 122, 215
Manojlovič Pintar, Olga 202
Manzin, Mauro 332, 336
Mappes-Niedick, Norbert 279, 288
Marijan, Davor 109, 126
Marinc, Andrej 56-58
Marinkovič, Gojko 217, 218, 222, 223
Markič, Boštjan 107, 126
Marković, Ante 21, 46, 65, 66, 68, 70, 135, 151, 153, 163, 243, 246, 248, 298, 305, 306, 318, 319, 321, 322, 324
Martelanc, Vladimir 338
Mastnak, Tomaž 287, 289
Matkovič, Stjepan 34, 48
Matlock, Jack 13
Matvejevič, Predrag 278
Mazowiecki, Tadeusz 14, 20
Medvedev, Vadim Andrejevč 39, 40, 42, 49
Menart, Janez 63, 173, 176, 178, 181, 183, 187
Mencinger, Jože 135, 150-153, 162-164, 167
Mesić, Stjepan 246
Michnik, Adam 14, 20, 28, 31
Mijanovič, Koča 175, 187
Miklavčič, Borut 305
Mikulič, Albin 117, 126
Mikulič, Branko 243
Milardovič, Anđelko 44, 49
Milčinski, Janez 172, 173, 175-177, 180, 183-185, 187
Milić, M. 258
- Milosavljevski, Slavko 230, 232, 237
Milošević, Slobodan 12, 42-44, 46, 47, 64, 105, 204, 217, 218, 222-224, 226, 241, 248, 250, 258, 264, 281, 324, 325, 345
Mirčeski, Spase 244, 245, 251
Mitkov, Vladimir 233
Mock, Alois 278, 279, 282, 287, 288, 298, 302, 311, 326
Močnik, Rastko 211 289
Mojsov, Lazar 14, 40, 263
Moravec, Dušan 180
Mustać, Zdravko 266
- Nećak, Dušan 292, 315
Nikolić, Kosta 126
Nikolić, Miodrag 41, 49
Nikolić, Zorica 112
Nobilo, Mario 204
- Obradović, Maja 46
Oman, Ivan 59-62, 64, 71-74, 80
Osolnik, Bogdan 89, 101
Oštir, Karel 177
Ožbolt, Drago 111
- Pahor, Boris 342
Pahor, Milan 338-340, 342, 348, 349
Paklenik, Janez 178
Panella, Marco 329
Partljič, Tone 27
Pauković, Davor 232, 233, 237
Pavlov, Todor 177
Pečauer, Marko 72, 73
Perović, Latinka 192, 197, 199, 202
Perovšek, Jurij 34, 49
Pesek, Rosvita 87, 93, 101, 111, 120-122, 126
Petan, Zdravko 218
Peterle, Lojze 59, 67, 70, 71, 80, 83, 132, 134, 164, 281, 284, 286, 287, 296, 301-303, 308, 309, 321, 322, 324, 327
Petrič, Ernest 216, 341
Petrovič, Vladimir 126
Piber, Janez 113
Piccoli, Flaminio 327
Pilat Poncij 58
Pinjeiro, Žoao de → Pinheiro, João de Deus

- Pinheiro, João de Deus 235
 Pintar, Emil Milan 85, 163
 Pipp, Marjan 300, 303
 Pirjevec, Jože 45, 49, 320, 327, 330, 336,
 340-342, 344, 348
 Pirjevec, Dušan 197, 198, 201, 202
 Pirnat, Rajko 79
 Pitamic, Leonid 177
 Plavc, Bojan 184
 Pleško, Stane 295, 314
 Pleterski, Janko 56
 Plut, Dušan 59-62, 64, 71, 72, 74, 80
 Plut, Helena 153, 167
 Plut, Tadeja 153, 167
 Plut-Pregelj, Leopoldina 287, 289
 Popit, France 56-58, 227
 Popov, Nebojša 49
 Popovič, Anica 164, 165, 169
 Popović, Koča 192, 294
 Potrč, Miran 77, 81, 83, 93, 106, 126, 179,
 180, 185, 305
 Pregl, Živko 65
 Premrl, Stanko 83
 Prešeren, France 83
 Prinčič, Jože 131, 134, 135, 138, 143, 147,
 150, 151, 158, 160, 163, 169
 Promitzer, Christian 276, 289
 Prunk, Janko 94, 99, 101
 Pučnik, Jože 22, 59, 61, 62, 80, 95, 284-
 286, 296, 301, 307, 344
 Puhar, Alenka 177, 187
 Puhar, Jožica 84
 Pukl, Vitograd 81
 Pukšič, Franc 164, 169
- Race, Boris 343, 349
 Račan, Ivica 46, 218
 Radelić, Zdenko 228
 Radić, Stjepan 259
 Radin, Furio 211
 Radja, Tihomil 210
 Rakovec, Ivan 174
 Ramet, Sabrina P. 287, 289
 Ramovš, Fran 173
 Ranković, Aleksandar 192, 196, 197, 199
 Rašeta, Andrija 66
- Reagan, Ronald Wilson 13, 14
 Rebula, Alojz 342, 344, 349
 Regent, Ivan 338
 Renovica, Milanko 39
 Repe, Božo 25, 31, 54, 65, 68, 69, 71, 73,
 78-80, 87, 90-93, 101, 104-106, 109, 110,
 118, 120, 121, 125, 126, 132, 147, 151,
 169, 172, 177, 181, 187, 240-242, 247,
 251, 287, 289
 Repovž, Grega 164, 169
 Reuter, Jens 271
 Ribičič, Ciril 285, 289, 301, 307
 Ribičič, Mitja 295
 Riesenfeld, Heinrich 293
 Rogina, Bogo 81
 Rojec, Matija 160, 169
 Romanenko, Sergej Aleksandrovič 35,
 43, 45, 47, 49
 Rotar, Janez 172, 187
 Rumpler, Helmut 315
 Rupel, Dimitrij 64, 67, 70, 84, 164, 223,
 281, 302, 310, 322, 323, 326-332, 335, 336,
 344
 Rupnik, Jaques 278, 289
- Sachs, Jeffrey 325
 Samsa, Bogo 325
 Sapunxhiu, Riza 269
 Sardoč, Dorče 339
 Savranskaya, Svetlana 31
 Schöner, Josef 293, 315
 Schöpflin, Georgy 278
 Sebestyen, Victor 16, 21, 31, 104, 127
 Sejari, Fahim 161
 Sema, Antonio 328, 329, 336
 Sesardić, Neven 224
 Silber, Laura 24, 31
 Sima, Valentin 295, 315
 Simčič, Teofil 340
 Skalicky, Bogo 285, 286
 Slabe, Janja 127
 Slapar, Janez 67, 69, 70, 111, 120
 Smole, Jože 63, 186, 214-216, 225, 263,
 285, 300, 344
 Smolle, Karel 282, 296-298, 300-302, 309
 Soban, Branko 109

- Soltan, Karol 17, 32
 Solženicin, Aleksander Isajevič 19
 Spehñjak, Katarina 228
 Staljin → Džugašvili, Josip Visarijonovič
 Stančić, Nikša 34, 49
 Stanič, Stane 84
 Stanovnik, Janez 56-58, 74, 130, 186, 225, 305
 Stergar, Janez 312, 313, 315
 Stergar, Jože 284, 285
 Sternad, Dietmar 289
 Stipčević, Aleksandar 187
 Stiplovšek, Mirko 76, 87
 Stojanov, Veso 72, 73
 Stojanović, Dubravka 46
 Stokes, Gale 16, 24, 32
 Stojanović, Svetozar 219-221
 Stourzh, Gerald 315
 Strmčnik, Berni 87
 Sturm, Marjan 277, 289, 303, 305
 Stušek, Janko S. 110, 116, 127
 Supek, Ivan 184
 Suppan, Arnold 293, 315
 Svete, Uroš 117, 125, 127
- Šahnazarov, Georgij H. 38, 40-42, 49
 Šatej, Barbara 348
 Šeks, Vladimir 258, 259
 Šeligo, Rudi 28, 32
 Šestak, Miroslav 45, 50
 Šešelj, Vojislav 22
 Šetinc, Franc 56, 225
 Šetinc, Mile 163, 268, 269
 Šiftar, Marjan 61, 63, 73, 74
 Šinigoj, Dušan 22, 131, 132, 305
 Škamperle, Igor 347, 349
 Školč, Jožef 79-81, 84
 Šorli, Peter 340
 Šorn, Mojca 348
 Špegelj, Martin 123, 127
 Špeletič, Krešo 216
 Štiblar, Franjo 158, 169
 Štrukelj, Jožko 326
 Štula, Mila 204
 Štulić, Branimir 208
 Šturm, Lovro 79
- Šuković, Mijat 220, 228
 Šušak, Bojana 46
 Šušmelj, Jože 347, 349
 Šuštar, Alojzij 60, 61, 280, 281, 283, 289
 Šuvar, Stipe 217, 218, 222-226, 263
 Švajncer, Janez J. 114, 125
- Tajnikar, Maks 154, 169
 Tamás, Gáspár Miklós 19, 20, 32
 Tancig, Peter 182
 Tanner, Marcus 45, 50
 Tasić, David 344
 Tasić, Predrag 65, 74
 Taškar, Jana 151, 169
 Tavčar, Vojmir 345, 346, 349
 Taylor, Alan John Percivale 208
 Tepeš, Štefan 105, 113
 Thaler, Zoran 84
 Tijanić, Aleksandar 207, 208, 228
 Tischler, Jožko 294
 Tismaneanu, Vladimir 16-18, 21, 26, 29-32
 Tito → Broz, Josip
 Todorova, Maria 277, 278, 289
 Tomac, Zdravko 289
 Tomažič, Pino 338
 Tomić, Zoran 265
 Tomšič, Miha 84
 Toplak, Cirila 99, 101
 Toplak, Ludvik 79, 165
 Toplek, Danilo 161
 Torbarina, Tanja 204, 205, 213-218, 222, 228
 Toš, Niko 127
 Troha, Nevenka 348
 Trubar, Primož 338
 Tscherne, Reinhold 285
 Tuđman, Franjo 22, 46, 224, 259
 Tuma, Henrik 338
 Tupurkovski, Vasil 233, 243, 267
- Ude, Lojze 182
 Uljanov, Vladimir Iljič 41
 Ulunjan, Artem A. 36, 50
 Ušeničnik, Aleš 177
 Urbančič, Ivan 344

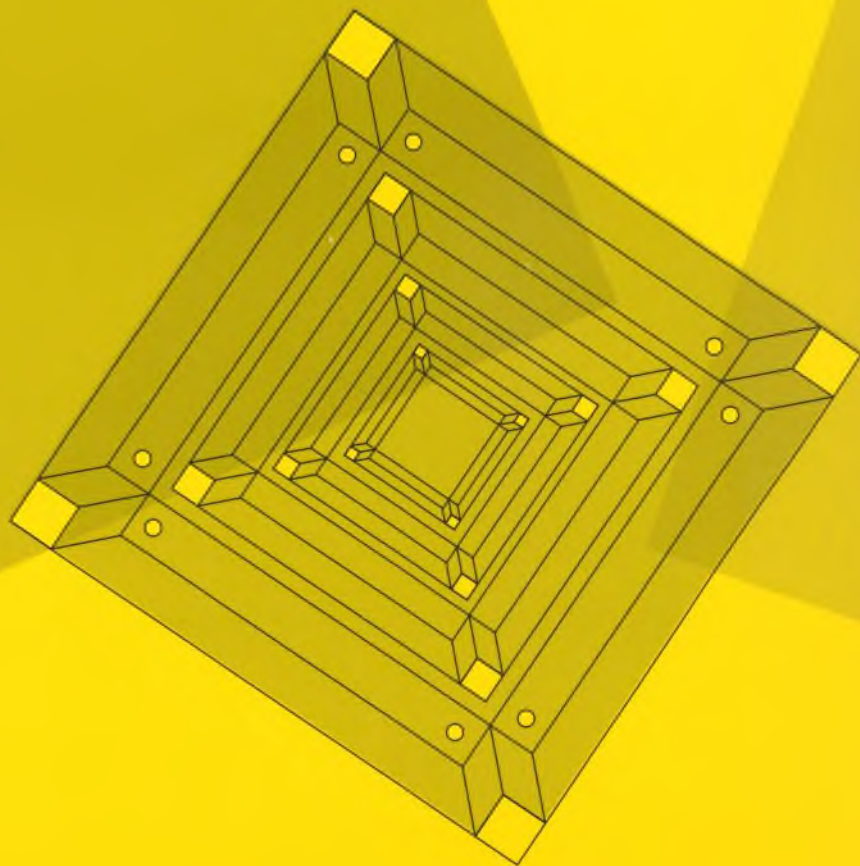
- Uzunov, Krasimir 245, 251
 Vaščič, Aleš 154, 157, 169
 Vančoski, Mladen 265
 Veber, France 177
 Veljanovski, Novica 230, 237, 239, 251
 Vento, Sergio 326
 Verdery, Katherine 276, 289
 Vidali, Vittorio 340, 341
 Vidmar, Josip 173, 177, 195, 223
 Vilfan, Jože 198
 Vilson, Vudro → Wilson, Thomas
 Woodrow
 Vinca, Agim 263, 264
 Višnjic, Svetozar 58
 Vllasi, Azem 215, 224
 Vodopivec, Peter 172, 187
 Vodopivec, Vlado 57
 Vorhofer, Kurt 282
 Vranitzky, Franz 286, 287, 298, 306, 311
 Vratuša, Anton 179
 Vrhovec, Josip 225
 Vučelić, Milorad 202
 Vudvord, Suzan → Woodward, Susan L.
 Vukmanović, Svetozar-Tempo 232, 235, 237
 Vukov Colić, Dražen 206
 Vurnik, Blaž 25, 32
 Vytiska, Herbert 279, 289

 Wakounig, Franc 297
 Wakounig, Jože 299

 Wakounig, Vladimir 306
 Wałęsa, Lech 14, 28
 Wieser, Feliks 306
 Wilfan, Josip 338
 Wilfinger, Gerhard 280
 Wilson, Thomas Woodrow 254
 Wirsching, Andreas 287, 289
 Woodward, Susan L. 230, 237, 242, 251

 Zajc, Drago 88
 Zajc, Melita 115
 Zavrl, Franci 344
 Ziberi, Mištar 265
 Zimmermann, Warren 12, 21, 22, 32
 Zlobec, Ciril 59-61, 63, 71-74, 178
 Zlobec, Jaša 177, 187
 Zorn, Danilo 113
 Zubok, Vladislav 31
 Zupančič, Jože 79, 81
 Zupančič, Rihard 177
 Zvonar, Ludvik 116, 127
 Zwitter, Franci ml. 308

 Žajdela, Ivo 115
 Žakelj, Luka 152, 154, 169, 170
 Žakelj, Viktor 81
 Žebot, Ciril 295, 316
 Žerdin, Ali 26, 32, 106, 114, 119, 127
 Žižek, Slavoj 307
 Žnidaršič Kranjc, Alenka 163, 165, 166, 170
 Žužek, Aleš 159, 170

Inštitut za novejšo zgodovino

Cena: 22 EUR

91789616386371